BESCHAVINGS- EN ZEDENGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

DOOR

DR. HERBERT LEWANDOWSKI

EN

P.J. VAN DRANEN

BESCHAVINGS- EN ZEDENGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

BESCHAVINGS- EN ZEDENGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

DOOR

DR. HERBERT LEWANDOWSKI

EN

P. J. VAN DRANEN

MET 120 AFBEELDINGEN OP KUNSTDRUKPAPIER
EN 23 TABELLEN EN GRAFIEKEN IN DEN TEKST

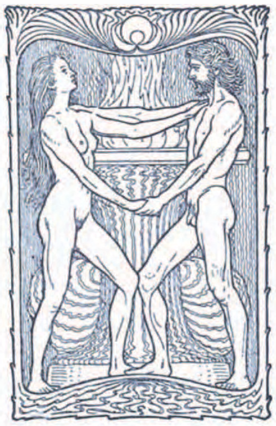

N. V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ ENUM
AMSTERDAM 1933

Alle rechten voorbehouden.
Copyright 1933 bij N. V. Uitgevers-Maatschappij E N U M, Amsterdam.

Druk N.V. Ipenbuur en van Seldam, Amsterdam.
Bandteekening van Hans Lewandowski.

INHOUD.

Blz.

VOORWOORD 9

INLEIDING. De beschavings- en zedengeschiedenis als wetenschap 13

EERSTE HOOFDSTUK. De ontwikkelingsgang der beschaving in vogelvlucht 21

Uit den nacht der voortijden, 21. — De antieke tijd en de middeleeuwen. De invloed dezer perioden op de mentaliteit der bevolking, 23.

TWEEDE HOOFDSTUK. Geestesleven en zeden als hoofdverschijnselen der beschaving 27

De rechters der Inquisitie, 28. — De heksenvervolgingen, 30. — De jeugd onder den invloed der zeden vroeger en thans, 31. — Moderne vereenigingen in Nederland, 33. — De jeugdvereenigingen, 34.

DERDE HOOFDSTUK. Het Hollandsche „fatsoen" in de conventie en in de zeden 42

Wat beteekent „fatsoen"? 42. — Het „gesloten" karakter en de „besloten" clubs, 46. — Reputatie en levensdrang. De keerzijde der medaille? 47. — Het „fatsoen" en de rijmelaars, 48. — Het karakter van den dans en de strijd tegen den danslust, 51. — De vrouwen-mode en het fatsoen, 55. — Scabreuse spreekwoorden in de Nederlandsche taal, 57. — Het baden in het algemeen; het deftige en het stille strand; de badpakken, de strandpyama's en de badmantels, die de zedigheid moeten hooghouden, 57. — Advertentie-, film- en radiocensuur, 64. — De deftigheid door alle eeuwen, 65.

VIERDE HOOFDSTUK. Het huwelijk, het Hollandsche familieleven en de paedagogie in historische tijden en heden 68

Historische levensbeelden, 68. — De paedagogen van vroegere eeuwen en het huishouden van Jan Steen, 70. — Wordend of verwordend huwelijk? 72. — De beteekenis van het sexueele leven in het huwelijk, 80. — De jalouzie, 85. — Huwelijkswetgeving en echtscheidingsprocessen, 86. — Huwelijksbureaux, 89. — De vrouwen-emancipatie, 94. — Het geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk, 96. — Huwelijk en Geloof, 98.

VIJFDE HOOFDSTUK. Liefde en sexualiteit buiten de familie, dus buiten het geoorloofde terrein 100

Liefde en sexueel verkeer vóór het huwelijk in oude en recente tijden, 101. — Uit Casanova's reisherinneringen in Holland, 111. — Heine in Holland, 118. — Erotiek en tooneelspeelsters, 119. — De tragedie der ongehuwde moeder, 122. — De onechte kinderen, 124.

ZESDE HOOFDSTUK. De Prostitutie en haar bestrijding 129

I. Geschiedkundig overzicht van de prostitutie: *a.* Van de vijftiende eeuw tot de Hervorming, 129; *b.* Van de invoering der Hervorming tot onze inlijving bij Frankrijk, 131; *c.* Van onze inlijving bij Frankrijk tot de stichting van Steenbeek, 135; *d.* Van de stichting van het asyl Steenbeek (1847) tot het congres te Utrecht in 1878, 138; *e.* Van het congres te Utrecht in 1878 tot de opheffing der bordeelen in 1911, 141. — Gestichten voor gevallen vrouwen en meisjes, 150. — Gestichten met preventieve werking, 152. — II. De wettelijke regeling der Prostitutie, 153. — III. Vormen en plaatsen der moderne Prostitutie, 156. — IV. De kermissen en de Prostitutie, 161. — V. Vergelijking van het Hollandsche, het Duitsche en het Russische prostitutierecht ,163.

ZEVENDE HOOFDSTUK. De geslachtsziekten in Holland.... 165

Uit oude chronieken, 165. — Hoe de geslachtsziekten „geheime" en „vuile" ziekten werden, 167. — Oude geneeswijzen en prophylactica, 169. — De pockmeesters en kwakzalvers, 170. — Langzame verbetering van het lot der geslachtszieken, 173. — De moderne methoden ter bestrijding der geslachtsziekten, 174. — De Marine-statistiek van dr. Bottema, 177. — De invloed van het oponthoud in Indië op de geslachtsziekten in Holland, 179. — Verslagen van de havenpoliklinieken te Rotterdam en mededeelingen van den Hoofdinspecteur voor de Volksgezondheid, 180. — Een schatting van het aantal geslachtszieken, 181. — De sociale gevolgen van de geslachtsziekten, 183. — Op welken leeftijd maken de geslachtsziekten de meeste offers? 183. — Momentopnamen uit de klinieken voor huid- en geslachtsziekten, 184. — Een interview met prof. Van Leeuwen te Utrecht, 185. — Hoe groot is het aantal specialisten in Nederland? 188. — De rol der Israëlieten bij de bestrijding der geslachtsziekten, 188. — Hedendaagsch bijgeloof en hedendaagsche kwakzalverij, 189. — Een nieuwe geneeswijze voor tertiaire syphilis? 191. — Kunstenaars en syphilis, 192.

ACHTSTE HOOFDSTUK. De groei der bevolking en het neomalthusiaansche stelsel 194

De historisch-geworden groote gezinnen, 194. — Overbevolking, het schrikbeeld van onze samenleving, 195. — De Katholieken in hun afkeer van anticonceptioneele middelen en als verdedigers van de methode Ogino-Knaus, 200. — Enkele opmerkingen over Smulders en de methode Ogino-Knaus, 209. — De strijders voor het neomalthusianisme: dr. Rutgers, dr. Aletta Jacobs en de W. L. S. R., 212. — De abortus provocatus in Nederland en het boek van dr. J. Valkhoff hierover, 217. — De werkzaamheden van het dr. Aletta-Jacobs-huis te Amsterdam, 224. — Het aantal aborteurs en aborteuses in Nederland, 226. — Buiten- en binnenlandsche oordeelen over het veelvuldig voorkomen van abortus provocatus, 229. — De politieke kant van het bevolkingsvraagstuk, 230. — De eugenetische kant van het bevolkingsvraagstuk, 230. — Indië als expansie-gebied, 231. — Patentgeneesmiddelen, 231. — Holland als leverancier van voorbehoedmiddelen voor Engeland, 233. — De maandelijksche geboortefrequentie, 234. — Huwelijken en geboorten in Nederland, 236. — En morgen? 239. — De toekomstige groei der bevolking van Nederland, berekend met de door Pearl gevonden methode, 243.

NEGENDE HOOFDSTUK. Misdaden en zoogenaamde misdaden op sexueel gebied in Holland 248

Het verspreiden van pornografie onder volwassenen en de geestelijke verleiding van minderjarigen, 251. — Openbare schennis der eerbaarheid, 254. — Het plegen van overspel, 255. — Het verkrachten van een vrouw, 257. — Het verleiden van minderjarigen tot geslachtsverkeer, 257. — De koppelarij, 260. — De ontucht door ouders met hun kinderen of onder machtsmisbruik, 261. — Het verwekken van abortus provocatus, 262. — Het vraagstuk der homosexualiteit, 263. — Het plegen van chantage, 275.

TIENDE HOOFDSTUK. Erotiek en realisme in de Hollandsche literatuur 279

De sexueel-wetenschappelijke Nederlandsche literatuur, 279. — Van de Middeleeuwen tot de klassieken, 285. — Bilderdijk, 288. — Potgieter, 289. — Multatuli en de beweging van 1880, 289. — De tijdgenooten, 290. — Alie Smeding en de realistische vrouwenromans, 293. — De minder gedurfde „mannenromans", 297. — De arbeidersklasse in den spiegel van een roman, 298. — De homo-sexueele literatuur, 300. — Volks-, studenten- en straatliederen, 300. — Het vraagstuk der pornografie, 301. — De invloed van prikkellectuur op de jongeren, 306. — Het begrip van den vergeestelijkten eros bij dr. Bierens de Haan, 309.

ELFDE HOOFDSTUK. Hollandsche kunst en erotiek 311

„Pornografische" teekeningen van Rembrandt, 311. — Van Jan Steen tot Jan Sluyters, 312. — Op bezoek bij hedendaagsche schilders, 318.

Terugblik 328

Bibliographie 330

Beknopt personenregister 335

Beknopt zakenregister 336

LIJST DER ILLUSTRATIES.

No. tegenover blz.

1. De rechten van den mensch 20
2. Een triomf van het fatsoen 21
3. Reinier de Graaf 22
4. Anthony van Leeuwenhoek 22
5. Prof. Hector Treub 22
6. Dr. Th. H. van de Velde 22
7. Dr. Magnus Hirschfeld en Dr. H. Lewandowski 23
8. De gruwelijke terechtstelling der wederdoopers na hun oproer te Amsterdam in het jaar 1535 26
9. Naaktloopende wederdoopers in de straten van Amsterdam 27
10. Openbare executie der wederdoopers .. 27
11. Het heksenwegen in Holland 28
12. Anneken Jansz. wordt verdronken te Rotterdam, zij geeft haar kind aan een bakker over 29
13. De Hollandsche onderwijzeres Ursula wordt te Maastricht gegeeseld 29
14. Vuurfoltering van David en Levina te Gent in 1554 36
15. Het levend verbranden van Jacob de Gelderschman 36
16. De marteling van Geleijn Cornelis in het jaar 1572 37
17. Anne Hendriks levend verbrand in het jaar 1571 te Amsterdam 37
18. De moord op de gebroeders De Witt in Den Haag in 1672 40
19. De eerste guillotine te Amsterdam 40
20. De watersport ten tijde der trekschuiten 40
21. De „slee"-tax 40
22. Havelock Ellis 41
23. Prof. A. Forel 41
24. Dr. Magnus Hirschfeld 41
25. Rechter Ben B. Lindsey 41
26. Hier staat het als een paal boven water, dat vrijen uit den booze is 44
27. Strandleven in Bad-Petten, waar geen politie-palen de natuur ontsieren 44
28. In het restaurant van een natuurbad waar niet alles verboden is 44
29. In 1861 gebruikten de heeren een verrekijker ... en zagen nog niets 45
30. 31. In 1933 was er een baisse in verrekijkers 45
32. Lichaamscultuur in 1861 48
33 Idem in 1933 48
34. „Gemengd bad" 49
35. Boektitel van een „Verhandeling over de Kuysheid", van 1728 49
36. Het drama van daemon en engel in de achttiende-eeuwsche literatuur 54
37. Breitner. — Damrak omstreeks 1900 ... 55
38. „Steunt trein 8.28!" 56
39. „Jantje voor alles" 56
40. Dancing in de open lucht te Zandvoort 56
41. Wedstrijd in strandpyjama's in het Westbroekpark te Scheveningen 56
42. Openbaar kap-concours 56
43. Modeshow te Den Haag 56
44. Zonnebaden in de negentiende eeuw 57
45. Het Scheveningsche volksbad, waar de seksen gescheiden zijn tijdens het nemen van zonnebaden 58

No. tegenover blz.

46. Hoe de teekenaar van de „Groene" een blinden passagier in het Scheveningsche volksbad smokkelde 58
47. Een advertentie voor liberale lezers .. 59
48. Dezelfde advertentie voor R.K. lezers 59
49. Dansgenoegens per M² 64
50. „Nederlandsche hoogleeraren met vacantie", volgens den „Holl. Spectator" van 1871 (caricatuur) 65
51. Een verschrikkelijke radio-rede? Neen, het was slechts „Vorstenschool" van Multatuli (caricatuur) 65
52. Jan Steen: „De schoolmeester met de plak" 70
53. Hoe de „Holl Spectator" zich in 1870 een gemengde school voorstelde 70
54. Cornelis Troost: „Een bruiloft in de 18e eeuw" 71
55. Familieleven in het begin der 19e eeuw. Tooneel van moederlijk genoegen uit: De vrouw in de 4 tijdperken haars levens 74
56. Familieleven in de 20ste eeuw, volgens de opvatting van een hedendaagsch kunstenaar. Chabot. „Stille vreugd" 74
57. Jan Sluyters: De Bruid 75
58. Cornelis Troost: „Een liefdespaar in de 18e eeuw" 120
59. Avontuur van Pater Gerard. (Uit de historische Print- en Dichttafereelen) 120
60. Publiek, ontroerd bij spel (caricatuur) .. 120
61. Publiek, ontnuchterd bij werkelijkheid (caricatuur) 120
62. Annie van der Lugt Melsert—van Ees, in „Nachtwacht" 121
63. Cissy van Bennekom als Manuela in „Jonge dames in uniform" met Enny de Leeuwe 121
64. Rembrandt's bordeelscène uit „De Verloren Zoon" 132
65. Bordeel eind 18e eeuw te Amsterdam .. 132
66. Titel van de Fransche uitgave van „Het Amsterdamsch hoerdom" 133
67. Paartje in het bordeel 133
68. Bordeelingang Oude Kerksplein te Amsterdam 140
69. Als winkelzaak vermomd bordeel te Amsterdam 140
70. J. G. v. Vliet: Bordeelscène 141
71. Boektitel: Pikant moraliseerend verhaaltje 168
72. De zaken gaan slecht (Teek. A. C. Willink) 168
73. Boektitel van een der oudste werken over geslachtsziekten. 1685 168
74. Boektitel van een (waarschijnlijk vertaald) werk over geslachtsziekten 168
75. Zweetkuur in de 16e en 17e eeuw, ter genezing van syphilis 169
76. Holland als leverancier van voorbehoedmiddelen voor Engeland 232
77. Dr. J. Rutgers 233
78. Dr. Aletta Jacobs 233
79. Dr. F. M. Wibaut 233
80. Dr. B. Premsela 233
81. Placaat, waarin de vervolging der homosexueelen in Holland in 1730 aangekondigd werd 260
82. Zedeprent in 6 tafereelen 261

No. tegenover blz.

83. Een van de hoofdwerken tegen de homosexualiteit (boektitel) ... 261
84. Flagellistische scène uit „Print- en dichttafereelen" ... 268
85. Tekst uit hetzelfde werk ... 268
86. Allegorische illustratie uit een boekwerk tegen de homosexueelen in 1730 ... 269
87. Illustratie uit 1730 over de bestraffing der homosexueelen ... 278
88. Plaat over het „Crimen nefandum" 1730 279
89. Boektitel van een sexueel-wetenschappelijk werk uit de zeventiende eeuw ... 282
90. Boektitel van de Hollandsche uitgave der verzamelde werken van R. de Graaf 283
91. Boektitel van de Latijnsche uitgave van het hoofdwerk van De Graaf over de vrouwelijke geslachtsorganen ... 288
92. Verkeerde ligging van het kind. Anatomisch plaatje uit een boek in de 17e eeuw 289
93. Andere ligging van het kind uit hetzelfde boekwerk ... 289
94. Boektitel en titelgravure van het merkwaardige boekwerk „Venus minsieke gasthuis" ... 294
95. Titelgravure van de Hollandsche vertaling van Virgilius door W. G. V. Focquenbroch, 1682 ... 295
96. Tekstproeve uit „Venus minsieke gasthuis" ... 295
97. Titelgravure en boektitel van een in Holland uitgegeven pornografisch boekwerk ... 298
98. Allegorische titelgravure: Diana, ontdekkende het geheim der dwazen, die zig vroedmeesters noemen ... 299
99. Titelplaat van Thalia of geurige Sang-Godin ... 304
100. Tekstproef uit „Historische print- en dichttafereelen van Pater Jan Baptist Gerard en Maria Cadiere" ... 305
101. Het titelblad van een lijst van verboden boeken, uit 1501 ... 312
102. Tekstproeve uit de voorrede van het boekwerk van R. de Graaf, waarin de groote sexoloog zich verdedigde tegen de aantijging pornographie te hebben verspreid ... 313
103. De man en de vrouw in de Nederlandsche schilderkunst ... 320
104. Rembrandt: Bath Seba ... 320
105. Rembrandt: Suzanna in het bad ... 320
106. C. J. Maks: Gele mulatin ... 320
107. Pijke Koch: Schiettent ... 320
108. G. H. Breitner: Naakt ... 320
109. Isaac Israels: Naakt ... 320
110. W. Wagenaar: De verloving ... 320
111. J. Moesman: Gibraltar ... 320
112. J. Moesman: Ontmoeting ... 320
113. O. v. Rees: Verloofden ... 320
114. I. Franken Pzn.: Twee menschen ... 320
115. A. C. Willink: Twee vrouwen ... 320
116. A. C. Willink: Rustende Venus ... 320
117. A. C. Willink: Portret ... 320
118. Jan Sluyters: Eva ... 320
119. Jan Sluyters: Droom ... 320
120. Jan Sluyters: Naaktfiguur op canapé ... 321

TABELLEN EN GRAFIEKEN IN DEN TEKST.

No. blz.

I. Huwelijken en geboorten in Nederland ... tegenover titel
II. Het aantal onechte kinderen in Nederland in de laatste honderd jaar ... 124
III. Overzicht van het aantal onwettige kinderen, geboren in 46 gemeenten, volgens de statistiek over de maand Juli 1933 ... 125
IV. De onwettige geboorten in de groote steden ... 126
V. De frequentie der geslachtsziekten volgens de cijfers uit de polikliniek der universiteitskliniek voor Huid- en Geslachtsziekten te Utrecht ... 182
VI. Leeftijd der onder behandeling gekomen patiënten, die voor het eerst geslachtsziekte hadden ... 184
VII. Het aantal specialisten voor huid- en geslachtsziekten (incl. urologen) in Nederland ... 188
VIII. Kwakzalvers-advertenties ... 190
IX. Bevolking van Europa ... 197
X. Totale bevolking van Nederland ... 197
XI. Grafiek der bevolkingstoename ... 198
XII. Overzicht van de ovulatie- en conceptietermijnen ... 207
XIII. De maandelijksche geboortefrequentie 234
XIV. De conceptie in Nederland ... 234
XV. De geboortefrequentie in Amsterdam 1908—1922 ... 235
XVI. Percentsgewijze opgave der wettige, als levend aangegeven geboorten in Amsterdam, gegroepeerd volgens maanden en leeftijd van de moeder en van den vader ... 235
XVII. Tabel van huwelijk en geboorte in Nederland ... 237
XVIII. Gemiddelden der geboorten in de Nederlandsche gemeenten ... 239
XIX. De logistische curve voor den groei van de bevolking van Nederland, 1829—2100 ... 243
XX. De curve van den bevolkingsaanwas, in percenten uitgedrukt ... 243
XXI. De bevolking van Nederland (tabel behoorende bij fig. XIX) ... 244
XXII. Loopende, loopend-jaarlijksche en gemiddeld-jaarlijksche bevolkingsaanwas van Nederland, in percenten uitgedrukt (tabel behoorende bij fig. XX) 246
XXIII. Overzicht over de zedenmisdrijven in Nederland ... 249

VOORWOORD.

Wanneer men een boek schrijft over suikerfabricatie, dan is het niet moeilijk hiervoor een gepasten titel te vinden. Men doopt zijn boek: „De suikerfabricatie" en het zal niet mogelijk zijn het onderwerp korter en beter uit te drukken.

Iets anders is het, als men zich tot taak gesteld heeft de maatschappelijke toestanden van een nieuwen kant te belichten en nog wel van den kant, vanwaar men tot nu toe de dingen meestal niet durfde te bezien.

Het geslachtsleven was tot heden een verborgen wereld, waarover men in het algemeen niet sprak, en die ook de wetenschappelijke onderzoekers slechts met groote voorzichtigheid benaderden. Het was een duistere grond waarin de planten der beschaving, de giftige zoo goed als de nuttige, hun wortels boorden.

Deze wereld iets meer op den voorgrond te brengen, haar invloed op zeden en beschaving aan te toonen, is het onderwerp van dit boek. Het is dus duidelijk, dat men hier niet een beschavingsgeschiedenis zal vinden in den trant zooals er reeds honderden zijn geschreven.

Zoo hier de woorden *beschaving* en *zeden* gebezigd zijn, dan geschiedde dit om de volgende redenen. De auteurs wilden in den titel woorden vermijden als „sexueel" en „erotisch". De bedoeling is duidelijk: gelijk in den inhoud, zoo wilden zij ook reeds in den titel alles vermijden, waarvan een zekere prikkeling zou kunnen uitgaan.

Nu was in Duitschland in de laatste jaren een wetenschap ontstaan, onder den naam „Sittengeschichte"; hiermede ging het wel een zeer bedenkelijke richting uit, (vgl. blz. 14) maar de grondbeginselen waren toch niet verkeerd. Alleen was ons het gebied der zeden te eng, aangezien cultureele verschijnselen hierin een te onbeduidende rol spelen.

Wij hebben dus uiteindelijk den titel vastgesteld op: „Beschavings- en zedengeschiedenis van Nederland". De eigenlijke

titel zou echter moeten luiden: *Het sexueele vraagstuk in Nederland.*

Dit vraagstuk is niet alleen behandeld aangaande zijn beteekenis in den tegenwoordigen tijd, maar ook is getracht de geschiedkundige ontwikkeling der laatste 400 jaren vooral van bepaalde kanten van dit vraagstuk na te gaan, om aan te toonen hoe bepaalde oplossingen in den loop der geschiedenis steeds weer terugkeeren.

Ook zijn de vertakkingen van het sexueele vraagstuk in het gebied der sociologie, der letterkunde en der kunst tamelijk ver gevolgd, ten einde bepaalde maatschappelijke verschijnselen beter te kunnen verklaren. Hiermede moge dan ook het woord *beschaving* in den titel voldoende gerechtvaardigd zijn.

Het sexueele vraagstuk in Nederland!

Een gevaarlijk, nog niet ontgonnen terrein, waar het wemelt van voetangels en klemmen.

Is de tijd gekomen om dit terrein te doorgronden?

Dr. E. van Dieren, de bekende voorvechter van het fatsoen en strijder tegen allerlei geestelijke epidemieën, kondigt op het titelblad van zijn boek: „Besmettelijke Zielsziekten" aan, dat hij hierin eenige onderwerpen zal behandelen, waarvan hij vroeger zou gezegd hebben: „Het is beter er in het openbaar over te zwijgen".

In dit boek verhaalt hij van een poging, die hij gedaan heeft om materiaal te verzamelen omtrent misdaden van homosexueelen tegenover jeugdige personen.

Hij vervoegde zich aan het hoofdbureau van politie en stelde daar de vraag, of er meer homosexueelen dan gewone mannen worden gevonden, die ontucht met kinderen plegen. Het antwoord van den commissaris van politie, dat dit ongeveer gelijk stond, bracht hem tot de volgende conclusie: Indien de homosexueelen 2 % van de bevolking uitmaken en misdaden van homosexueelen en heterosexueelen ongeveer evenveel voorkomen, dan is de criminaliteit van de homosexueelen 50 maal grooter.

Wij willen het hier niet over de uitkomst van deze statistiek doch slechts over de *methode* hebben! Als een dr. van Dieren, een bekend fanatiek strijder voor de zedelijkheid, de noodzaak erkent van het verzamelen van cijfers en feiten op sexueel gebied, waarom zouden wij dit dan niet op grootere schaal en uitvoeriger wijze toepassen?

Inderdaad is dan ook de methode, die wij in ons boek volgen ongeveer dezelfde. Wij hebben vooral getracht met statistieken te werken en men zal dus in ons boek statistische berekeningen

en grafieken in niet geringe mate aantreffen. Daarnaast hebben wij historische bronnen van eenige betrouwbaarheid opgespoord.

Wij hebben zoowel in den tekst als in de illustratie gepoogd alles te vermijden, waarvan een zekere prikkeling zou kunnen uitgaan. Desondanks hebben wij natuurlijk niet de vereischte wetenschappelijke duidelijkheid kunnen missen en hier en daar „het kind bij zijn naam moeten noemen".

Overigens meenen wij, dat het boek voor zich zelf moet spreken en verwijzen omtrent de bedoelingen en de resultaten in het bijzonder naar de „inleiding" en den „terugblik".

Ons rest nog de aangename plicht allen dank te betuigen, die ons met onzen arbeid hebben geholpen en daardoor in staat gesteld met dit werk voor den dag te komen.

Allereerst de talrijke bibliotheken, als de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, de Universiteitsbibliotheken te Amsterdam en Utrecht; verder het „Instituut voor sociale en gerechtelijke geneeskunde", het „Kunsthistorisch Instituut" en het „Geografisch Instituut", allen te Utrecht. De directeuren-hoogleeraren aan deze instituten gaven ons welwillend inlichtingen van verschillenden aard.

Vervolgens betuigen wij onze erkentelijkheid aan onze vrienden, die ons op belangrijke boeken attent maakten, met ons correcties hebben gelezen of ons op andere wijze hielpen; en wier aantal werkelijk niet gering is.

Tenslotte een hartelijk woord van dank aan den uitgever, die in een tijd van met vele teleurstellingen gepaard gaande crisis, den moed heeft gehad dit werk uit te geven en het in een keurig gewaad te steken.

Dr. HERBERT LEWANDOWSKI.
P. J. VAN DRANEN.

Utrecht, begin October 1933.

INLEIDING.

De beschavings- en zedengeschiedenis als wetenschap.

Een schrijver van boeken over zedengeschiedenis, die tevens journalist was, nam eens deel aan een diner, dat een vereeniging onder voorzitterschap van een grootindustrieel de pers had aangeboden. Een redacteur, die den voorzitter goed kende, deed den schrijver van boeken over zedengeschiedenis het voorstel, hem met den president in kennis te brengen: „Ik zal u heel graag voorstellen," zeide hij, „en wie weet — kan de kennismaking u nog eens te pas komen: de voorzitter is meermalen millionnair — een der rijkste lieden van Holland." Toen het diner ten einde was, stevenden zij beiden op den stoel van den voorzitter af. Op weg door de zaal fluisterde de redacteur den man der wetenschap nog even in het oor: „Maar — vertelt u dien mijnheer alstublieft niet, dat u boeken over zedengeschiedenis schrijft!"

Si non e vero . . . Dit is de gangbare meening over iemand, die zedengeschiedenis beoefent! Hij wordt aangezien voor een soort wellusteling, hij is als het ware door een waas van ontucht omgeven, hij houdt zich bezig met dingen, waarover men niet spreekt!

Laten wij daartegenover beginnen met vast te stellen, dat de beschavings- en zedengeschiedenis een wetenschap is, zooals ieder andere — een jonge wetenschap zeer zeker, maar toch een ernstige wetenschap. Voegen wij er ook dadelijk aan toe, dat haar studie een grootere zelftucht en grootere offervaardigheid verlangt, dan die van andere takken der wetenschap. Dit om twee redenen: allereerst eischt de zedenkundige arbeid een bijzondere discipline, om bij de behandeling van sexueele thema's het nuchtere wetenschappelijke standpunt niet te verlaten. Dit geldt voor den onderzoeker zelf, zoowel als voor dengene, die deze resultaten van onderzoek aan de hand van een boek of van een voordracht volgt. Een bijzondere voorzichtigheid in

de wijze van uitdrukking, een minutieuze zakelijkheid van verklaring, zijn een allereerste gebod en leggen den man der wetenschap een veel grootere verantwoordelijkheid op, dan bij historische, philosophische, letterkundige of natuurwetenschappelijke verhandelingen het geval is. Een tweede punt, dat groote offers van den zedengeschiedkundige verlangt, is het feit, dat de zedengeschiedenis tot heden nog geen erkende wetenschap is. Zij vertegenwoordigt geen vak, dat aan de universiteiten gedoceerd wordt — en zij biedt daarom zoo goed als geen materieele vooruitzichten voor hem, die zich met deze wetenschap ophoudt. Geen goed gehonoreerde professorsloopbaan, geen met Rockefeller's geld opgericht wetenschappelijk instituut bieden den zedengeschiedkundige levensvoorwaarden en levensmogelijkheid. Zijn werk geschiedt in de grootste eenzaamheid, in de grootste ascese; het gelijkt op de eenzame studiën der alchimisten uit de donkere middeleeuwen, die in vochtige keldergewelven experimenteerden en naar den steen der wijzen zochten.

Geen wonder, dat aan de eerste werken op zedenkundig gebied, die tot heden in het buitenland, vooral in Duitschland, zijn verschenen, groote gebreken kleefden. Geven wij eerlijk toe, dat de ontwikkeling der zedengeschiedkundige wetenschap in Duitschland gedeeltelijk de merkwaardige opvatting rechtvaardigt, die in de kleine waarschuwing van den journalist aan den zedengeschiedkundige, waarvan in den aanvang sprake is, tot uitdrukking komt. In Duitschland werd de zedengeschiedenis namelijk al heel spoedig een begeerlijk object voor op winst beluste uitgevers, die van het feit, dat tot het gebied der zedengeschiedenis voor een deel ook het geslachtsleven behoort, misbruik maakten, om brutaalweg te gaan speculeeren op de lagere mentaliteit, het elementaire begeerteleven van den lezer. Terwijl voor den man der wetenschap juist de zelftucht het eerste gebod was, de noodzakelijkheid dus, steeds den afstand tot zijn studieobject te bewaren, begon de uitgever de wetenschappelijke werken met afbeeldingen te versieren, die stellig hier en daar het voorwerp van studie illustreerden, maar door hun overvloedigheid en kwaliteit de minder edele motieven der publicatie verrieden. De vrijbrief, dien de staat aan de wetenschap had uitgereikt, werd door deze uitgevers op ongehoorde wijze misbruikt. Er ontstond letterlijk een wedstrijd, om de boeken aldoor maar pornographischer te illustreeren, waarbij dan als tegenwicht steeds duidelijker het streven merkbaar werd, geleerden van aanzien voor den tekst te vinden, wier naam het geheel moest dekken. Hierbij gingen de uitgevers

gewoonlijk aldus te werk, dat zij de erkende geleerden om een werk over een bepaald thema vroegen, zonder daarbij aan te geven, dat zij, de uitgevers, het werk zelf zouden illustreeren. De man der wetenschap leverde dan een samenhangend, ernstig geheel af — en vond het later als kleine flarden tusschen een overdaad van pornographische gravures of photo's afgedrukt, op een wijze, die ten eenenmale van het lezen afschrikte. Na eenige veelbelovende en ernstige werken, die in den aanvang het licht zagen — volgde in de jaren 1928—1931 een vloed van lectuur, met een afbeeldingsmateriaal, dat noch documentaire waarde had, daar de afbeeldingen slechts op bestelling voor de boeken werden vervaardigd, noch ook beantwoordde aan den tekst van het boek. De zedengeschiedenis had zich ontwikkeld in een richting, die zij met den grootsten angst en zorg had moeten vermijden.

Ook andere wetenschappen hebben in het begin van haar ontwikkeling zulke kinderziekten moeten doormaken. Prof. Steinmetz kenschetste in het begin der vorige eeuw de sociale wetenschap aldus: „Verovering der universiteit en daarmede belangrijke uitbreiding van het aantal der niet langer als dilettanten te beschouwen medewerkers zou stellig de eerste schrede naar verbetering zijn."

Wat al direct in het oog springt, is, dat zij een grenswetenschap tusschen de natuur- en geesteswetenschappen vertegenwoordigt. Eenerzijds dringt zij het gebied der geschiedenis, anderzijds dat van de sexueele wetenschap binnen. Deze tusschenplaats zou het beste tot uitdrukking komen, wanneer wij haar als „cultureele sexologie" of als „sexueele cultuurgeschiedenis" aanduidden. Beide namen zouden intusschen geschikt zijn, aanstoot te geven, vooral waar de sexueele wetenschap met de „cultuur- en zedengeschiedenis" het nadeel gemeen heeft, dat zij in de universiteiten nog niet erkend is.

Indien wij dus het gebied dezer jonge wetenschap nader willen omgrenzen, dan kunnen wij allereerst verklaren, dat in het algemeen de geschiedkundige ontwikkeling en de toestanden van een land, slechts in zòòverre bestudeerd worden, als de geslachtsdrift daarop van invloed is geweest. De geslachtsdrift heeft geen directen invloed op de geschiedenis der menschheid, maar zij werkt als een verborgen element, als het ware van uit de diepte.

Naast de cultuurgeschiedenis betreft de „beschavings- en zedengeschiedenis" vooral het gebied der „sociale geographie". Alle verschijnselen, die in verband staan met den bodem, de structuur, den toestand van een land en als zoodanig met de

volkskracht, de bevolkingstoe- of afname te maken hebben, vallen onder de sociale geographie. Een ander grensland is de „godsdienstgeschiedenis". Een remmende invloed op het geslachtsleven als elementaire aandrift toch is altijd uitgegaan van de godsdienstgemeenschappen, die steeds, waar zede omsloeg in haar vermeende of werkelijke tegendeel, den strijd hiertegen aanbonden. Een derde grensland is de criminologie. Overal waar blinde drift uitloopt op asociale handeling, kwijt zich de „criminologie", de „gerechtelijke geneeskunde", of hoe men haar verder noemen wil, van haar taak. Verdere grensgebieden, thans weer van de geestelijk-wetenschappelijke zijde, zijn de literatuur- en de kunstgeschiedenis. Niet slechts als thema zelf, doch ook als agens, als stimulans der artistieke productie, dient de erotiek te worden genoemd; van platen en boeken gaat een sterke invloed op de zeden uit, terwijl omgekeerd weerspiegeling der zeden den kunstenaar altijd zoo aantrekt, dat wij den „zedenroman", het „zedenbeeld" als zeer bepaalde categorieën van deze beide wetenschappen vinden aangeduid. Noemen wij ten slotte nog de rechtswetenschap, de hygiëne en de paedagogiek, die zich allen ook met de wisselwerking van geslachtsdrang en cultuur hebben bezig te houden, dan beseffen wij, hoezeer de beschavingsgeschiedenis andere takken van wetenschap dient te exploiteeren.

Zoo lijkt ons het terrein, dat wij te doorvorschen hebben, reeds nauwkeuriger bepaald te zijn. In zijn geledingen dan is ons werk op de volgende wijze samengesteld:

De betrekkingen tusschen *geogonie en ethnologie* eenerzijds en *cultuur-psychologie* anderzijds zullen wij in het eerste hoofdstuk „De ontwikkeling der beschaving in vogelvlucht" nagaan.

De betrekkingen tusschen *ethiek* en zedengeschiedenis vormen het onderwerp van het tweede hoofdstuk: „Geestesleven en zeden als hoofdverschijnselen der beschaving"; bovendien geven wij hier beschouwingen over folklore en zoo men wil, *psychische anthropologie.*

Beschavings- en zedengeschiedenis in haar zuiversten vorm brengt voorts het derde hoofdstuk, waarin „Het Hollandsche fatsoen" van verschillende kanten wordt belicht. Hier dringt het onderzoek ver in het gebied der eigenlijke sexueele wetenschap of *sexologie* door.

De studie der zeden in en buiten het huwelijk, zooals deze in het vierde, vijfde en zesde hoofdstuk ondernomen wordt, heeft een zeer omvangrijke *rechtskundige,* een zeer belangrijke *sociologische* en — last not least — ook *psychologische* beteekenis.

Met het zevende hoofdstuk: „De geslachtsziekten in Holland"

betreden wij dan meer een *medisch terrein*, dat echter met het oog op de uitwerking van de geslachtsdrift op de volksgezondheid ook een uitgesproken *sociologische* en *sociaaleconomische* beteekenis heeft.

Het bevolkingsvraagstuk (achtste hoofdstuk) belicht de invloeden der geslachtsdrift op de voortplanting van het volk in zijn geheel en wortelt daarmede weer in de *sociologie* en de *sociale geographie.*

De *criminologische* zijde van het sexueele probleem wordt in het negende hoofdstuk behandeld, terwijl de betrekking van *erotiek* tot *kunst en letteren* (tiende en elfde hoofdstuk) de reeks sluiten.

Na dit overzicht van de *stof* der studie op het gebied der zedenkunde in het algemeen en van haar toepassing op Holland in het bijzonder, volge nu een overzicht van de *methoden* van onderzoek der beschavings- en zedengeschiedenis.

Vaste formules, scherp omlijnde definities zijn een belangrijke steun voor iedere wetenschap; zij vereenvoudigen het werk en besparen vele nuttelooze discussies.

Wat de zedengeschiedenis betreft, komt het ons voor, dat de werkmethoden het best in acht groote groepen worden ingedeeld:

1. De intuïtief-artistieke methode.

Zij komt overeen met de phaenomenologische richting van onderzoek voorzoover zij de zuivere wezensdoorgronding beoogt. Wij noemen haar niet slechts intuïtief, doch ook artistiek, aangezien zij met de vaardigheid van den kunstenaar, ons de dingen plastisch voor oogen te tooveren, hun meest wezenlijke zijden te toonen, wedijvert.

2. De zuiver historische methode.

Zij ziet af van elke verklaring, het is haar alleen om de feiten te doen. Aangezien haar wijze van uitbeelding een min of meer droog karakter heeft, zal zij slechts zelden in haar zuiversten vorm worden toegepast. Anderzijds wordt buitengewoon veel opgeofferd op het oogenblik waar deze veilige bodem verlaten wordt. De beschrijvende methode kan zich op Dilthey beroepen, die in zijn fundamenteel werk „Das Erlebnis und die Dichtung" bij het onderzoek naar het verband tusschen de ervaringen van den dichter en zijn fantasie, de toepassing van de beschrijvende methode zonder eenige inmenging van verklarende hypothesen, aanbeveelt.

3. De statistische methode.

Het opsommen van feiten door middel van statistische gegevens, is een zoo eigenaardige en in haar uitwerking ook nog betwiste werkwijze, dat zij een bijzondere vermelding verdient. Voor de zedengeschiedenis zijn statistische gegevens omtrent geslachtsziekten, de prostitutie, huwelijken, het kindertal, de buiten-echtelijke geboorten, het percentage der zeden-misdrijven van de algemeene criminaliteit, censureele verboden enz., van zeer groote beteekenis.

4. De phaenomenologische methode.

Deze methode beoogt zuiver empirische vaststelling van psychische schakeeringen. Een onderzoek in welke vormen de door de beschaving aan den mensch opgelegde afwijzing van de zinnelijke aandrift zich uitwerkt, dus omtrent de moraal als ervaring, kan wellicht met behulp van deze methode worden ingesteld.

5. De ontwikkelingspsychologische methode.

De inzichten verkregen uit vroegere kulturen worden hier toegepast. Toch is in het algemeen het buitengewoon rijke materiaal van de Folklore nog zeer weinig in verband gebracht met de zielshouding van den modernen mensch. De bijzonder rijke oogst, die werken als van Friedrich S. Krauss leverden, heeft nog nauwelijks tot vergelijkingen met de allermodernste moraal aanleiding gegeven.

6. De pathografische methode.

Haar toepassing op de zedengeschiedenis is uiterst gevaarlijk. De vergelijking tusschen het leven van den enkeling en dat der volkeren toch ligt wel zeer voor de hand. Maar of hier meer dan vergelijkings-momenten naar voren zijn te brengen, schijnt ons zeer twijfelachtig. Wanneer b.v. Spengler spreekt van den ondergang van het avondland, bestaat het gevaar, dat deze uitdrukking al te letterlijk wordt opgevat.

7. De psycho-analytische methode.

Zij is van groote beteekenis, aangezien zij de invloeden van het onbewuste zieleleven der menschen op de ontwikkeling der beschaving aantoont; deze invloeden komen in vele gevallen voort uit voorstellingen, die in vroegere tijdperken ontstonden. Om echter den tegenstand tegen de behandeling van sexueele onderwerpen niet te vergrooten door toepassing eener methode,

die in Nederland vaak wordt aangevallen, hebben wij van haar hier geen gebruik gemaakt.[1])

8. De vergelijkend- kunstpsychologische methode.

De vergelijkend-kunstpsychologische methode toont ons eenzelfde onderwerp door verschillende kunstenaars behandeld (vgl. blz. 313). Deze methode hebben vooral Oskar Walzel uit Bonn en Wilhelm Fechner uit Kassel in toepassing gebracht. Wij vergissen ons niet, met Paul Brand als de voornaamste stuwkracht aan te duiden. Hij toch was het, die door zijn boek „Sehen und Erkennen" zoowel Fechner als Walzel beïnvloed heeft.

Wanneer wij hier het *gebied* en de *methoden* der „kultuur- en zedengeschiedenis" nader hebben omlijnd, dan is daarmee nog niet gezegd, dat wij ons in dit werk van alle aangegeven methoden in gelijke mate willen bedienen. Integendeel zullen wij *die* methoden zooveel mogelijk uitschakelen, waaraan een subjektief element kleeft. Bij den bouw der allereerste elementen van een Hollandsche zedengeschiedenis willen wij zooveel mogelijk de fouten vermijden, die in het buitenland zijn gemaakt en zullen ons daarom van ieder *waardeoordeel* naar vermogen onthouden.

Voor ons besluit — dat in geenen deele lichtvaardig is genomen, daar een der schrijvers tot het kamp der „sexueele hervorming" behoort — moge hier nog een eenigszins diepere grond worden aangevoerd! Wat wil wetenschap eigenlijk? Is zij er ter wille van zich zelf of ter wille van de menschheid? Wanneer het misschien voor de medische wetenschap vanzelf spreekt, haar te beschouwen als een veld van onderzoek, waarvan de resultaten moeten dienen, den zieken mensch weer gezond te maken — zoo ontbreekt een dergelijke nuttigheidstoepassing vrijwel bij de geschiedeniswetenschap en volkomen bij de astronomie. Met het ontbreken der nuttigheidstoepassing heeft Goethe reeds in den Faust den draak gestoken, wanneer hij namelijk verlangt, dat de wetenschap ons toone, „hoe wij het eindelijk zoo heerlijk ver gebracht hebben". In elk geval wordt één ding duidelijk: iedere wetenschap kan beoefend worden, ten eerste ter wille van zich zelf, ten tweede ter wille van de menschheid. Bij de „Beschavings- en zedengeschiedenis" ligt het voor de hand, het tweede standpunt

[1]) Uitvoerige bespreking en ruime toepassing vindt men in het handboek van Lewandowski: „Das Sexualproblem in der modernen Literatur und Kunst" (1926); voorts in het nog niet gepubliceerde werk van denzelfden auteur: „Einführung in die Sittengeschichte".

in te nemen, dus het accent op de nuttigheidstoepassing te leggen. Praktisch echter komen wij daarmede voor het volgende feit te staan: de nuttigheidstoepassing kan geschieden van het standpunt der *religieuze moraal* of van het standpunt eener *vrijdenkersmoraal.*

Het boek laat beide wegen open. Het beperkt zich tot het fundament, tot het bijeenbrengen van feiten uit overal verspreid liggende bronnen. Eerst het verzamelen, dan het ziften!

De methoden, waaraan de voorkeur wordt gegeven, zijn dus de *zuiver-historische methode*, dus de duidelijke, op nauwkeurige weergave der feiten gerichte vermelding met aanduiding der bronnen, voor een deel in den tekst, verder echter ook aan het einde van het boek, zoowel als de *statistische methode*, die de in cijfers uitgedrukte beteekenis van alles, wat het volksgeheel aangaat, aanschouwelijk voorstelt.

Moge het den auteurs gelukt zijn, door zooveel mogelijk van, bij de uiteenzetting zich opdringende, eigen beschouwingen en eigen nuttigheidstoepassingen af te zien, het fundament van de nog zoo jonge wetenschap der „beschavings- en zedengeschiedenis" steviger te hebben gelegd, dan dit in het buitenland mogelijk was. Het werk is een eerste poging en zal daarom ondanks alle vlijt en goeden wil aan vele gebreken mank gaan, die een eerste poging meestal kenmerken. Niettemin hopen de auteurs dit werk een vorm te geven, waarop de woorden van prof. S. R. Steinmetz van toepassing zijn, die hij eens in zijn „neuere Forschungen zur Geschichte der menschlichen Familie" uitsprak: „Een gebrekkig, maar beteekenisvol initiatief is op elk gebied van meer nut, dan de meest solide navolging!"

No. 1. **De rechten van den mensch.**

Naar het voorbeeld der Fransche revolutie werden in 1795 ook in Holland de „rechten van den mensch en van den burger" vastgesteld. Nog in onze eeuw heeft een aantal Hollandsche kunstenaars gevraagd, de toen gedane beloften eindelijk na te komen.

No. 2. **Een triomf van het fatsoen.**

Hoe de verloskunde in de zeventiende eeuw letterlijk in het duister tastte .... Zooals men ziet, verbergt een doek het lichaam der vrouw aan de blikken van den geneesheer. (Zie blz. 282).

EERSTE HOOFDSTUK.

DE ONTWIKKELINGSGANG DER BESCHAVING IN VOGELVLUCHT.

Uit den nacht der voortijden.

Ik ben geboren uit zonnegloren
En een zucht van de ziedende zee . . .

Met deze woorden begon Jacques Perk, één van hen, die de goden zoo vroeg tot zich nemen, omdat zij hen zoo liefhebben, zijn „Iris".

Zoo ooit een land met dezen lofzang zijn eigen geschiedenis zou kunnen beginnen, dan is het zeker het onze. Zon en zee toch waren het, die in trouwe samenwerking den pioniersarbeid der oerbodembewegingen voortzettende, de eerste wachters der beschaving, de duinenlinie deden verrijzen.

De zon, voor zoover zij bij de veenvorming en duinvegetatie een rol speelde, de zee als transporteur van de onverweerde uitloopingsproducten der archaëische kanaalgronden, het tegenwoordige duinzand.

Eb en vloed, dit rijzen en dalen van het water, deze zucht van de zee, deed de zeestrooming ontstaan, die met eindeloos geduld het cement aanrolde voor den buitenmuur van onze gewesten.

Hoe belangwekkend het ook moge zijn, nauwkeurig na te vorschen, in welk opzicht de gedaanteveranderingen der verschillende deelen van ons land op de menschelijke kultuur invloed hebben uitgeoefend, wij denken hier aan het ontstaan van de Veluwe, de vorming der terrassen van Limburg e. d., zoo willen wij ons toch beperken tot de beschouwing van een gedeelte van ons land, dat meer dan eenig ander daarvoor in aanmerking komt, de bedijkte Noordzeekusten in het hooge Noorden met hun ex-polders en terpen[1]).

[1]) Ook „wierden" of „warven" genoemd, uitdrukkingen, die evenals „terp" nog terug te vinden zijn in vele plaatsnamen op *dorp*, (*w(i)erd*) of *warf*.

De geschiedenis van het materiaal der terpen toch, deze meestal cirkelvormige, zacht glooiende heuvels, met een oppervlakte van zeven tot vijftien hectaren, laat zich al evenzeer tot in praehistorische tijden vervolgen, als die van de duinformaties onzer kusten.

In het begin van den ijstijd daalde de zeespiegel als gevolg van de geweldige wateronttrekking door het ijs, dat zich aan de poolkappen en in andere streken opstapelde, waardoor de Noordzee tot aan de Doggersbank toe geheel droog kwam te liggen. Na het wellicht vrij plotselinge eindigen van dit tijdperk, smolten de ijsmassa's, keerde de zee terug, vulde de Noordzeebocht[1]) weer, stroomde zelfs het breede Eemdal binnen en verder over West-Nederland en het Noordelijke gedeelte van Friesland en Groningen, welke streken van ons land, evenals de andere, inmiddels door den druk van het gletscherijs ten opzichte van den waterspiegel in dalende beweging waren geweest. Over al de genoemde, laag gelegen, gebieden bezonk uit de Eemzee het grove zand en grint, dat deze meevoerde en bedekte in Noord-Friesland en Groningen de glaciale en postglaciale gronden. Nadat de Eemzee zich had teruggetrokken, werd op deze gronden rivierzand en -klei afgezet, dat later, na een verdere bodemdaling, bedekt of vermengd zou worden met zware zeeklei. Toen deze daling tot staan kwam, of na het zakken van den zeespiegel, ontwikkelde zich, geholpen door de rivieren, die hier een delta vormden, een veenmoeras, dat op zijn beurt als gevolg van doorbraken in de duinen door de zee werd overstroomd en na herhaalde bodembewegingen weer boven water gekomen, met een nieuwe etage van klei bleek te zijn verrijkt, waarmede een periode was aangebroken, waarin eindelijk de eerste mensch op deze vruchtbare aarde zijn voeten zou zetten.

Dat het intusschen heel wat voeten in de aarde heeft gehad, vóór deze gewesten een zekere mate van bewoonbaarheid aan den dag legden, spreekt vanzelf.

Dat de levensvoorspoed den pioniers der beschaving in dat vruchtbare alluvium niet altijd met een zacht zuiden windje is aangewaaid, vertellen ons de terpen, de stomme getuigen van een hardnekkigen strijd tegen hun aangeboren vijand, de zee, die voor de zooveelste maal met het land ging spelen als de kat met de muis. Na een periode van rust toch, is het zeewater, eerst langzaam, in den loop der jaren echter met steeds grooter kracht, langs de mondingen der rivieren het terrein van den mensch binnengedrongen, zoodat dit op den duur het voorkomen

[1]) Hier wordt gesproken van Noordzeebocht, daar het Nauw van Calais toen nog niet bestond.

BEROEMDE HOLLANDSCHE SEXOLOGEN VROEGER EN THANS.

No. 3. **Reinier de Graaf.**
De ontdekker v. h. ,,Graaf'sche follikel".

No. 4. **Anthony van Leeuwenhoek.**
De ontdekker van de spermatozoën.

No. 5. **Prof. Hector Treub.**
De grondlegger der Nederlandsche gynaecologie.

No. 6. **Dr. Th. H. van de Velde.**
Auteur van de in de meeste moderne talen vertaalde ,,trilogie over het huwelijk".

(Zie blz. 282 e. v.).

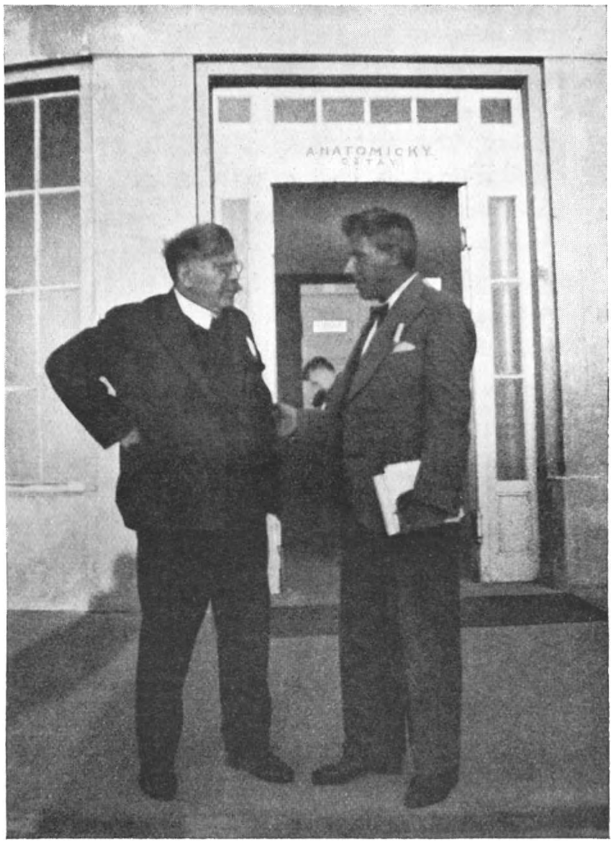

No. 7. **Dr. Magnus Hirschfeld en Dr. H. Lewandowski.**

Dr. Hirschfeld, president van den ,,Wereldbond voor sexueele hervorming'' in gesprek met Dr. Lewandowski tijdens het vijfde congres van dezen bond te Brünn (Cechoslovakije).

kreeg van een eilandengebied, waarvan de tegenwoordige Biesbosch wellicht een verkleind voorbeeld zou kunnen zijn.

Algemeen wordt tegenwoordig aangenomen, dat het bouwen van terpen, wier ouderdomsschattingen varieeren tusschen 2000 jaar vóór tot aan het begin van onze jaartelling, als het begin van aftakeling eener kultuur moet worden beschouwd. De etage-bouw dier vluchtheuvels toont maar al te duidelijk aan, dat zelfs verdiepingen noodig werden, om in letterlijken zin het hoofd boven water te houden. Toch heeft dit water eindelijk met onweerstaanbaar geweld langzaam maar zeker tientallen van terpen verslonden, het eens zoo veilige land in een onherbergzaam oord van slik en modderpoelen veranderd en den mensch, die eenmaal het grijze diluvium van zuiderlijker streken had verlaten, over een grooten afstand weer uit deze zooveel jongere oorden verdreven.

Merkwaardig echter is, dat de geologische krachten, die het bouwen van terpen noodzakelijk hadden gemaakt, in laatste instantie weer oorzaak werden van een uiteindelijke overwinning dier krachten door den mensch. Niet al deze vluchtheuvels toch werden door het zeewater weggespoeld, en de bevolking der gespaard gebleven terpen heeft later hooge verbindingswegen aangelegd, ten Noorden waarvan landaanwas ontstond, zooals die ook heden nog voortduurt en waaruit tenslotte de eerste polders zouden ontstaan, welker bearbeiding aansluit bij de vroegste beschavingsgeschiedenis der Noord-Nederlanders.

De antieke tijd en de middeleeuwen. De invloed dezer perioden op de mentaliteit der bevolking.

Tot de factoren, die op den geheelen ontwikkelingsgang der beschaving van een land van verstrekkenden invloed zijn, behoort in de eerste plaats zijn ethnologische structuur. Zooals bekend, zijn in de samenstelling van onze bevolking zooveel heterogene elementen vervat, dat feitelijk alleen van een Nederlandschen staat en niet van een Nederlandsche natie kan worden gesproken. Eerst in de latere middeleeuwen begint zich een eigenaardig Nederlandsche bevolking te vormen, aangezien dan de heerschappij van de Bourgondische vorsten en van Karel V meer eenheid brengen in de verdeeldheid en zoodoende den grondslag leggen voor een volk in Nederland.

Van de bewoners van het tegenwoordige Nederland tijdens het Romeinsche tijdperk weten wij alleen, dat zij Germanen geweest zijn. Evenals de Indianen door Columbus werden ontdekt, zoo werden ook onze voorouders in hun bosschen en

moerassen door de meer beschaafde Romeinen ontdekt. Langs den Rijn trok met de Romeinsche legioenen en kolonisten ook de Romeinsche beschaving naar Nederland op. Oude Romeinsche legerplaatsen zijn b.v. Nijmegen en Utrecht, waar bij opgravingen nog altijd vondsten uit dit tijdperk naar boven komen. De oer-Nederlandsche bevolking nam vooral recht en wetten van de Romeinen over, maar ook veel andere dingen, b.v. de dagen der week. De naam Zaterdag herinnert nog aan den Romeinschen god Saturnus, terwijl voor Dinsdag, Woensdag, Donderdag en Vrijdag de Romeinsche goden Mars, Mercurius, Jupiter en Venus vervangen werden door de inheemsche goden Tyr, Wodan, Donar en Freya.

De oppervlakte van het land was toen in vele opzichten anders: op vele plaatsen strekte de kust zich verder zeewaarts uit dan tegenwoordig; de Maas had toen een breede monding die intusschen verzand is, de Rijn liep via Utrecht tot aan het huidige Katwijk.

De ondergang van het Romeinsche tijdperk zal waarschijnlijk tengevolge gehad hebben, dat er minder Romeinen naar Nederland kwamen en dat misschien oude legerplaatsen werden opgeheven of misschien ook door de inwoners vernietigd. Maar omstreeks het jaar 375 begon de groote volksverhuizing, waardoor ook in Nederland verschillende volksstammen binnenvielen, waarvan de een doortrok en de ander zich hier voor goed vestigde. Van de stammen, die hier woonden, behielden alleen de Friezen hun ouden naam en ook ongeveer hun vroegere woonplaats, terwijl de andere stammen zich oplosten in het verbond der Franken en Saksen, die wij dan ook eigenlijk als eerste werkelijke voorouders der hedendaagsche Hollanders moeten beschouwen. De Friezen zaten in elk geval zuidelijker dan heden, nog in de elfde eeuw behoorde Zuid-Holland tot Friesland.

In de eerste 500 jaren van onze tijdrekening hielden de Germaansche volkeren vast aan hun Germaanschen goden-dienst die, hoewel hij in vele opzichten verschilde met den Romeinschen godsdienst, hiermede toch overeenkwam in het groote aantal goden en godinnen. Wat ons hier in het bijzonder interesseert is de godin der vruchtbaarheid, van het huwelijk, van de liefde en de schoonheid: Freya, de gemalin van Wodan, die volgens de Germaansche mythologie de dochter was van Loki, de booze god van het vernielende vuur en evenals hij, „van boosaardige inborst" werd geacht. Omtrent het jaar 500 kwamen de eerste Christelijke zendelingen op Nederlandsch gebied en in de nu volgende 300 jaren werd door de Franken het Christendom

en het leenstelsel ingevoerd in Nederland, dat wij ons dan omtrent het jaar 800 moeten voorstellen als een klein gedeelte van het geweldige rijk, dat Karel de Groote had opgebouwd op de puinhoopen van het Westersch-Romeinsche Rijk. Terwijl in de tijden der volksverhuizing het platteland nog de hoofdrol had gespeeld, waarin eerst de vrije Germaansche grondbezitter met zijn hoorigen en later de vazal met zijn dienstmannen den boventoon voerden, ontstonden nu reeds kleine stadjes, die wij ons in den geest van hedendaagsche dorpjes moeten voorstellen, maar waar toch reeds een betrekkelijk groote welvaart heerschte. Die welvaart werd vernietigd door de invallen der Noormannen, die ze in de negende en tiende eeuw op hun strooptochten brandschatten; zij veranderden de handelsstad Witlam, die toen aan den mond van de Maas lag, in een puinhoop en het bloeiende Walcheren in een woestenij.

Karakteristiek voor dezen tijd is wel de isolatie van de verschillende kleine stadjes, die zich weinig bekommerden om den opperleenheer. In die stadjes, die weinig aanraking onderling hadden, kwijnde de maatschappij, gesplitst in adel, volk en geestelijkheid, voort. In het huisgezin oefende het hoofd van de familie, evenals in het Germaansche tijdperk, nog altijd een groote macht uit. De vader had het beschikkingsrecht over de kinderen en kon ze zelfs te vondeling leggen. In het recht gold toen nog het principe, dat, waar geen aanklager was, ook geen rechter kon optreden; de vervolging van staatswege drong dus eerst in de latere middeleeuwen door. In die kleinzielige en armzalig voortkwijnende maatschappij drong plotseling aan het eind van de negende eeuw de vloedgolf door, die uiting van den grooten strijd tusschen Islam en Christendom. Het idee der kruistochten schudde de menschen wakker, de drang naar avonturen ontwaakte, en velen verlieten in de elfde en twaalfde eeuw de inheemsche gewesten. Zoo hielpen Nederlanders de Portugeezen bij hun strijd tegen de Mooren, en toen aan het eind der dertiende eeuw de kruistochten ophielden, bleven de relaties met verre landen dientengevolge bestaan, waarvan de handel weer kon profiteeren. Zoo hadden de Hollanders als dank voor de aan de Portugeezen geboden hulp bepaalde voorrechten gekregen, die hen in staat stelden een voordeeligen handel op dit land te drijven.

Het gevolg van den opbloei van dezen handel was, dat de steden weer een groote rol begonnen te spelen. Terwijl men oorspronkelijk ook nog binnen de muren der steden landbouw had gedreven, was het door het toestroomen van de plattelandsbevolking spoedig een vereischte, alleen het bouwland buiten de muren te gebruiken en binnen de muren huizen te bouwen

en straten aan te leggen. Vooral Zuid-Nederland profiteerde van den opbloei van den handel. Brugge was met 150.000 inwoners in de vijftiende eeuw de grootste stad, en in de nieuwe steden bloeide de geest der renaissance, die aan het eind der vijftiende eeuw ook in Holland een hoogtepunt bereikte.

Aan het einde der middeleeuwen moeten wij ons Nederland voorstellen als een land, waarin het particularisme diep was ingeworteld en waarin tengevolge van innerlijken strijd de toestanden met den dag verergerden. De groote bloei in de Zuidelijke Nederlanden hield op en ook in het Noorden zag het er dientengevolge droevig uit. In deze misère kwam de ontdekking van Amerika als een wonder binnenvallen, waardoor ook voor de Nederlanden de mogelijkheid tot nieuwen bloei gekomen was, ook al kwam de uitwerking van het kolonisatie-stelsel eerst honderd jaar later hier ten volle tot ontplooiing.

In ons boek hebben wij ons de taak gesteld de bepaalde toestanden in Nederland tijdens het moderne tijdperk te kenschetsen, waarbij wij dan hier en daar zullen teruggaan tot ongeveer aan het begin van den „nieuwen tijd", dus ongeveer het begin der zestiende eeuw. Wij eindigen daarom hier onze korte schets over den ontwikkelingsgang der beschaving van de voorhistorische- tot de „middel"-eeuwen en willen slechts nog wijzen op het feit, dat de verbrokkeling van het openbare leven, die de veertiende en vijftiende eeuw kenmerkt, tot heden is blijven voortwerken. Zeer sterk treedt zij ook in het religieuze leven naar voren. De zoo verschillende elementen onzer bevolking hebben zich door alle eeuwen heen willen handhaven, en dit bracht met zich mee een zucht tot onderlinge afscheiding en zoo mogelijk tot nog grootere differentiatie. Deze neiging drukte zich onbewust uit o. a. in de behoefte aan afperking der huizen aan den voorkant door onderling met kettingen verbonden paaltjes, zooals die in vele oude steden nog zijn blijven bestaan. Hetzelfde kultuurpsychologische verschijnsel nu heeft zich in de godsdienstige ontwikkeling geopenbaard en met ijzeren consequentie doorgevoerd. Belangrijken steun heeft het bovendien gevonden in de, bij den Hollander door zijn eeuwige onafhankelijkheidsoorlogen zoo sterk ontwikkelde vrijheidsbehoefte en zucht tot verzet. Echter lijkt het ons niet onwaarschijnlijk, dat de stroom van het kerkelijk leven, die in den loop der geschiedenis steeds meer en meer zijtakken vormde, uiteindelijk zijn krachten nog eenmaal in zijn bedding zal zien terugvloeien. Dat het verlangen naar een zoo groot mogelijke eenheid in de geschiedenis telkens weer terugkeert, is uit onze schets van den ontwikkelingsgang der historie wel duidelijk gebleken.

No. 8. De gruwelijke terechtstelling der wederdoopers na hun oproer te Amsterdam in het jaar 1535.

No. 9. **Naaktloopende wederdoopers in de straten van Amsterdam.**

No. 10. **Openbare executie der wederdoopers.**

TWEEDE HOOFDSTUK.

GEESTESLEVEN EN ZEDEN ALS HOOFDVERSCHIJNSELEN DER BESCHAVING.

Den Spaniern abgerungen und dem Meere
Scheint dieses Land dir steten Streits Verkünder.
Doch ist es friedlich: Wiesen voller Rinder,
Träumende Mühlen zeichnen seine Sphäre.

Hier denkst du nicht, ob in des Südens Leere
Der Himmel blauer sei, die Luft gesünder,
Dir scheint's, als ob im Auge aller Kinder
In Wahrheit Hollands blauer Himmel wäre.

Bald schwelgst du still im Duft der alten Grachten,
Bald sinnst du nach des Lichtes Dämmerlaunen
Und bald dem Zwiegespräch von Meer und Strand —

Doch schliesslich reisst nach seligem Betrachten
Dies eine dich am stärksten hin zum Staunen:
Was Menschenhand erschuf in Rembrandt's Land.
HERBERT LEWANDOWSKI.

Wij hebben gezien, dat in den loop der geschiedenis zich in steeds meerdere mate een eigenaardig Nederlandsch volk met bepaalde nationale karaktertrekken heeft gevormd. Dientengevolge hebben ook de zeden meer en meer een nationale tint gekregen. Maar deze zeden veranderen doorloopend onder den invloed van bepaalde stroomingen en het is ons tot taak gesteld, de oorzaken dier veranderingen te beschrijven. Vele van dergelijke stroomingen kwamen uit kerkelijke kringen voort, b.v. de inquisitie, waarin zich a.h.w. de strijd tusschen heidendom en christendom herhaalt, zij het ook in middeleeuwsche vormen. Ook in onze moderne maatschappij komt een dergelijke strijd nog wel voor, waarbij echter de vormen anders zijn. Heden is het meer een strijd tusschen menschen die zich tot gemeenschappen of vereenigingen hebben samen gevoegd en daarmede invloed trachten uit te oefenen op het openbare leven. Dat de jeugd haar eigen vereenigingen heeft opgericht, misschien wel als bolwerk tegen de inmenging van ouderen, is wel zeer teekenend.

De inwerking dezer stroomingen op het huiselijk leven is hierbij wel zeer diepgaand; echter staan ons uit vroegere tijden weinig werken hierover ten dienste.

Met een zekere schroomvalligheid werd af en toe weleens iets over het huiselijke leven medegedeeld (Cats maakt een gunstige uitzondering), een uitvoerige documentatie zoeken wij vergeefs. Toch is er voor dit hiaat wel een oorzaak aan te wijzen. In de „Gouden Eeuw", den tijd dat armoede een onbekend iets was, verliep het huiselijk leven zoo vlak en effen, dat het geen zin had hierover te schrijven, bij gebrek aan bijzonderheden. Nadat deze vette jaren voorbij waren en plaats hadden gemaakt voor een tijd van lauwheid, voelde niemand er iets voor over de maatschappelijke toestanden te schrijven, omdat men, dank zij de Calvinistische leer, met berusting den achteruitgang constateerde. Geen enkele schrijver uit dien tijd heeft ook maar iets geschreven over den invloed van het sexueele leven op de zeden. Waar de houding van een schrijver zeer sterk beïnvloed wordt door de houding van zijn tijd, trad er onder den remmenden invloed der kerk niemand naar voren, die met een revolutionnairen geest een frisschen wind in al die mufheid deed waaien. Het was eerst Rousseau, die door zijn „Emile" de wereld deed wakker schudden. In kleineren omvang geldt dit ook voor de beweging van '80 in Nederland, waar zij, die niet tevreden waren met den duffen geest der Muze, „die stovenzetster bij het Nut," de dragers zijn geworden van een geheel nieuwe sfeer. Gelijk ook daarvoor reeds geschied was, vond ook hier het revolutionnaire een heftige tegenkanting bij de conservatieven, die altijd bang zijn voor vernieuwing. Zeer geestig heeft dr. Ritter de teleurstelling der ouderen geformuleerd. De tegenwoordige jeugd heeft dien trap van vrijheid bereikt, die de ouderen, toen ze zelf jong waren, als een idool verkondigden, maar thans verbazen zich de ouderen. Ritter zegt: „Voor die losmaking hebben wij gevochten; de jeugd van thans verricht haar. En nu wij, op onze beurt, grijs en kaal aan het worden zijn, nu deinzen wij terug voor het levende beeld van hetgeen wij zelf hebben gewild". Zoo vindt dus een doorloopend wederzijdsche beïnvloeding plaats tusschen geestelijk leven en zeden, uitvloeiend tot in de wijdste vertakking van rechtspraak en opvoeding toe, wat wij in het vervolg zullen aantoonen.

De rechters der Inquisitie.

De Spaansche Inquisitie werd in 1481 in weerwil van het pauselijk protest, door Ferdinand en Isabella de Katholieke opgericht.

No. 11. **Het heksenwegen in Holland.** (Zie blz. 31.)

DE HOLLANDSCHE GELOOFSMARTELAREN.
(Naar Jan Luyken).

No. 12. **Anneken Jansz. wordt verdronken te Rotterdam, zij geeft haar kind aan een bakker over.**

No. 13. **De Hollandsche onderwijzeres Ursula wordt te Maastricht gegeeseld.**

Van dit oogenblik beschouwen de katholieke schrijvers de Spaansche Inquisitie, welke dikwijls met de kerkelijke wordt verward, als een staats-tribunaal, als een tweede, een nieuwe, van de kerkelijke in wezen en inrichting ten eenenmale verschillende Inquisitie, een opvatting, die door verschillende autoriteiten op geschiedkundig gebied gedeeld wordt.

De Inquisitie begon weldra haar werk; haar slachtoffers waren zeer talrijk; zij beliep al zeer spoedig de pauselijke afkeuring en bij breve van 23 Februari 1483 nam Sixtus IV appèl aan tegen de vonnissen der Inquisitie. 17 October 1483 werd zij echter door den paus erkend. Van toen af kreeg de Spaansche Staatsinquisitie eerst haar volledige vorming.

Evenals de burgerlijke gerechtshoven in die dagen ging ook de Spaansche Inquisitie met een voor onzen tijd ongehoorde wreedheid te werk, waarbij de invloed der sexualiteit overal doorschemert, zoowel bij het zegevieren van sadistische instincten als wel bij de zonderlinge vermenging van wellust, leed en angst, die de sfeer der inquisitie kenmerkt.

Over het aantal slachtoffers der Spaansche Inquisitie loopen de opgaven aanmerkelijk uiteen. Alleen in de Nederlanden zouden onder Karel V minstens 50.000 slachtoffers zijn gevallen. Doch volgens vele andere berichten, zooals van den Spaanschen geschiedschrijver M a r i a n a, zijn er onder het geheele bestuur van den dominicaan Thomas de Torquemada, den door Isabella en Ferdinand in 1483 aangestelden groot-inquisiteur, ongeveer 2000 terechtgesteld.

De wreedheden, die bij de rechtbanken der Inquisitie werden gepleegd, zijn in verschillende oude geschriften in woord en beeld gebracht. (Zie afb. no. 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17).

De aard der lijfstraffen, die de rechtbank der Inquisitie toepaste, hield vaak nauw verband met dien van het gepleegde misdrijf. Zoo werd een zestienjarige dienstbode, die terechtgestaan had wegens brandstichting, waarbij iemand door verstikking om het leven was gekomen, op de volgende wijze ter dood gebracht: De beulsknecht, die de terechtstelling moest volvoeren, bond haar met haar hals en haar voeten aan den schavotpaal. Vervolgens werd het touw om haar hals zoo strak aangetrokken, dat zij op het punt stond gewurgd te worden. Op het laatste oogenblik werd het touw even gevierd, zoodat zij zich weer een weinig kon herstellen. Nu nam de beul echter overeenkomstig het vonnis, een bos stroo, stak dezen in brand en schroeide haar daarmede bij herhaling het gelaat, zoodat dit eindelijk geheel onkenbaar werd. Daarna werd het touw om haar hals zoolang aangetrokken, tot zij den verstikkingsdood stierf.

Zij die aan meineed waren schuldig bevonden, werden dikwerf gestraft met het afkappen van wijs- en middelvinger en met het uitsnijden of uitbranden van de tong.

Uit dergelijke gevallen spreekt bovendien duidelijk het wraakmotief, dat in de wijze van straffen schuilging.

De Heksenvervolgingen.

Heksen of tooverkollen waren volgens het primitieve volksgeloof vrouwen, die in nauwe betrekking tot den duivel stonden. Een groote rol speelt bij de hekserij de zoogenaamde heksensabbat. Een beschrijving hiervan luidt ongeveer als volgt: De duivel hield op zekere tijden, vooral in den nacht van 30 April op 1 Mei (Walpurgisnacht) groote hofdagen. Onder de plaatsen die bij voorkeur werden opgezocht, wordt vooral genoemd de bekende *Blocksberg* (de Brocken in het Harzgebergte). De heksen verlieten haar woningen op bezems, gaffels, stokken, bokken of honden gezeten en ijlden in razende vaart naar de bepaalde plaats, waar de duivel in de gedaante van een bok of van een mensch op den troon zat, de nieuwe heksen plechtig aannam en inwijdde, zich daarop vormelijk deed huldigen, doordat de heksen na een rondedans om zijn troon (Heksendans) ieder afzonderlijk nader kwamen om hem te kussen. Vervolgens werd van de door de rijkere heksen medegebrachte worsten, hammen enz. een maaltijd gehouden en het heele feest eindigde daarmede, dat elke heks zich met haar eigen duivel afzonderde. Met het krieken van den dag keerden de heksen wederom op de boven beschreven wijze terug, maar niet zonder dat zij elk van den duivel een tooverpoeder hadden ontvangen, waarmede zij dan al het kwaad verrichtten, dat haar ten laste gelegd werd. Om te zien of een heks schuldig was, gebruikte men verschillende middelen; vooral bekend is de waterproef (Heksenbad). Men bond daartoe de ontkleede beschuldigde de armen kruiselings over het lichaam, zoodat de linkerhand aan den grooten teen van den rechtervoet kwam, en legde haar, met een grooten strik om het lijf, op het water; als zij zonk, was zij onschuldig.

Begrijpelijkerwijze moesten de met den duivel heulende heksen voor de kerk als ketters gelden. In vele gevallen zullen zij echter vervolgd zijn, om hun goddeloosheid en de noodzakelijkheid, deze in 't algeméén uit te roeien, aan het volk duidelijk te doen worden.

Bij de procedure werd ook van folterwerktuigen gebruik gemaakt om bekentenissen te ontlokken, waarbij evenals bij andere processen het sadisme veelal hoogtij vierde. Met vreeselijke tangen werden de ledematen gekneld, tot zij opzwollen

en het bloed onder de nagels van teenen en vingers te voorschijn drong. Ook deze folteringen liet men door het steeds weer stellen van nieuwe vragen vaak zoolang mogelijk duren. Soms werd het neusbeen der „heks" met een steen verbrijzeld, om uit den bloedstroom de schuld te kunnen bewijzen. Voorts werden de heksen ook gewogen; kwam het gewicht niet overeen met de „postuur en de structuur der persoonlickheit", dan werden de heksen verbrand. Om knoeierijen met de gewichten te voorkomen, liet Karel V twee weegschalen met standaard-gewichten bouwen en wel te Gouda en te Oudewater. Hierdoor werd aan vele „heksen" de dood bespaard. Het laatste heksenwegen vond te Oudewater plaats op 21 Juni 1729 (zie afb. no. 11).

De jeugd onder den invloed der zeden vroeger en thans.

Was de jeugd vroeger zedelijker dan tegenwoordig? Wie zal het zeggen? Wel worden heden ten dage de meisjes niet meer door den kruier van een avondpartijtje afgehaald à 15 cent per keer, doch of zij als gevolg van het afschaffen van deze kruiersdiensten moreele bankroeten hebben te boeken, is toch op zijn minst genomen twijfelachtig. Over het verkeer der seksen in de 17e eeuw vinden wij bij Busken Huet in diens „Land van Rembrandt" deel II[2] een opmerking uit de reisaanteekeningen van den Zwitser Albrecht Haller (Albrecht Hallers Tagebücher seiner Reise nach Holland u.s.w.) „In alle akademiesteden, ook te Leiden, vliedt de jufferschap den omgang der studenten. Over het algemeen verkeeren in Nederland de jonge mannen niet met het schoone geslacht. In Leidsche gezelschappen treft men op twaalf vrouwen niet meer dan één of twee jongelieden aan. De zeden van dezen zijn dientengevolge dikwijls ruw."

Over de zeden der zich noemende Nederlandsche groote wereld uit Busken Huet zich o.a. als volgt:

„. . . mogt ik uit deze *chronique-scandaleuse* eene keus doen, zij zou zich vestigen op de avonturen der dames Caron, moeder, zuster en spruiten. Doch ik moet mij beperken. Constantijn Huygens Jr. teekent de zeden der hooggeplaatste vrouwen van toen in ons land vrij juist, wanneer hij prins Willem III op zijne doorreis naar Venlo in 1673, onder heeren en aan tafel bij den Rijngraaf, zonder omwegen laat verhalen: „Toen Dijkveld zich te Utrecht bevond zette hij daar, door de dames Borneval, Schadé en Hamel, die hem alle drie in haar bed ontvingen, alles naar zijne hand."

Waar heden zooveel geklaagd wordt over een opstandige jeugd, die bezig is een verkeerden weg te bewandelen, heeft het

ons een groot genoegen gedaan het oordeel te hooren van de maatschappelijke werkster mej. C. M. van Ooy, die naar aanleiding van het boek „Opstandige jeugd" van B. Lindsey eenige gedachten heeft gepubliceerd. Zij meent, dat de toestand der jeugd niet opstandig is, maar eerder hulpbehoevend. Het ergste is, dat de jongeren en de ouderen elkaar niet meer begrijpen. Een jong meisje zegt wel: „Zoo'n hok met kinderen als me moeder heeft en altijd in de armoe, ik dank er hartelijk voor." Uit de vuilste sloppen komen heden ten dage jonge dames te voorschijn, als kapelletjes zoo zwierig aangekleed en zij maken tochtjes met heeren achter op de motorfiets of in een auto, en aangezien zij ook van haar kant iets moeten geven, zoo vervullen zij de wenschen van haar begeleiders. Als je haar vraagt: „Was je dan niet bang zwanger te worden?", dan hoort men wel: „Och neen, daar pas ik wel voor op" of „Och neen, ik ben uitgeweest met dien of dien, en die past daar wel voor op."

Maar aan den anderen kant meent Mej. van Ooy: wij hoeven hier in Holland heusch niet zoo preutsch te zijn en te zeggen, dat het hier niet zoo is als Lindsey het voor Amerika beschrijft.

Zooals wij in het vierde hoofdstuk nog uitvoerig zullen uiteenzetten, is het in het bijzonder het echtpaar Wibaut geweest, dat zoowel voor een vrije verloving als voor een proefhuwelijk onder bepaalde condities een lans heeft gebroken. Men heeft hier tegen ingebracht, dat het gezinsleven en het huwelijk als levenswaarden hierdoor worden vernietigd. Mej. van Ooy houdt zulke beweringen voor absoluten onzin. Zij ziet in het gezin, in het verband van vader, moeder en kind, iets dat altijd zal blijven bestaan volgens de natuurwetten. Evengoed zou men angst kunnen hebben, dat zon, bloemen en natuurschoon zouden verdwijnen, omdat al meer menschen tusschen steenen en stadsmuren gaan leven: „Wij kunnen toch met onzen rug naar alles wat mooi en goed is gaan staan en als wij ons omkeeren, dan is het er toch weer."

Onze taak moet het dus zijn, de kloof tusschen de jongeren en ons te overbruggen. Wat de farizeesche ouderen eigenlijk niet kunnen verdragen, dat is, dat de jeugd zoo veel eerlijker is in alles: „Zij loopen halfnaakt en spreken onder elkaar vrijuit over de geheimste zaken". Wij, de generatie, die den wereldoorlog voorbereidde en toeliet, zijn in hun oogen de generatie der leugen. Wij hadden ook vroeger de gereglementeerde prostitutie, daar konden de jonge mannen zich uitleven, bij meisjes, die door de moeders dier jongens werden veracht. De nieuwe zeden hebben een vermindering der prostitutie gebracht. Wij moeten de jeugd dus niet veroordeelen, zegt mej. van Ooy, maar haar helpen,

en een voorlichting van het gebruik van voorbehoedmiddelen is hierbij het ergste nog niet.

Van haar daadwerkelijke hulp als zuster voor maatschappelijk werk heeft mej. van Ooy eenige voorbeelden gegeven, die wij in het vijfde hoofdstuk zullen vermelden (vgl. blz. 123).

Moderne vereenigingen in Nederland.

Verschillende vereenigingen werken tegenwoordig voor een nieuwe zedelijkheid, die niet in strijd is met de door de natuurwetenschappen bereikte inzichten. Onder deze moderne vereenigingen noemen wij in de allereerste plaats de afdeeling Nederland van den „*Wereldbond voor Sexueele Hervorming*" (W. L. S. R.) Deze wereldbond werd opgericht in 1926 door prof. Forel, Havelock Ellis en dr. Magnus Hirschfeld, met het doel alle maatregelen en vooroordeelen te bestrijden, die aan een redelijke regeling van het sexueele leven in den weg staan; sexueel-wetenschappelijke kennis te verbreiden en samenwerking te bevorderen tusschen personen en organisaties in andere landen, die hetzelfde doel nastreven. Er ontstonden spoedig zeer sterke afdeelingen in Duitschland, Engeland en Denemarken, terwijl ook het aantal personen uit andere landen dat zich aansloot niet gering was. Na den dood van prof. Forel en na het zich wegens zijn hoogen leeftijd terugtrekken van Havelock Ellis, die het eere-presidentschap aanvaardde, namen dr. Leunbach Copenhagen en dr. Norman Haire de plaatsen van Forel en Ellis in. Dr. Norman Haire, die o.a. „The international library of sexology and psychology" uitgeeft, heeft in Londen in een arbeiderswijk een voorbeeldig consultatiebureau opgericht. Onder de personen, die zich bij den wereldbond hebben aangesloten of hun sympathie met zijn strekking hebben betuigd, noemen wij: Thomas Mann, Gerhart Hauptmann, Victor Marguérite, Bernard Shaw, H. G. Wells, Upton Sinclair, e.a.[1])

Reeds 75 jaren bestaat de Vrijdenkers-vereeniging „*De Dageraad*," aan wier geschiedenis de namen verbonden zijn van: Multatuli, Gerhard, Domela Nieuwenhuis en Hoving. De Dageraad staat op het standpunt, dat de leerstellingen der kerk een redelijke ontwikkeling van de maatschappij in den weg staan;

---

[1]) In Holland maakten deel uit van het eerste bestuur: dr. B. Premsela, dr. F. M. Wibaut, dr. J. Valkhoff, dr. H. Lewandowski, prof. mr. dr. Leo Polak, prof. L. K. Wolff, mevr. A. Polak-Rosenberg, H. de Wolf, en mevr. Ide—Bottenheim (secretaresse), die als eerste publicatie (onder auspiciën van den Wereld-Bond) een vertaling van „Preparation to marriage" het licht deed zien.

de vereeniging eischt daarom, dat de overheid den godsdienst slechts als een persoonlijke aangelegenheid beschouwt; zij bestrijdt den oorlog, en wat ons hier in het bijzonder interesseert, zij aanvaardt de zedelijke waarden alleen als een voortdurend veranderend product van menschelijk-sociale ontwikkeling en zij acht het daarom een sociale misdaad, „nakomende geslachten gekluisterd te houden aan zinloos geworden zeden en gebruiken van vroegere geslachten." Zij eischt o.a. ook een verbeterde huwelijkswetgeving, gelijkstelling van de ongehuwde moeder met de gehuwde en van het onechte kind met het echte kind; daartoe propageert zij haar doeleinden door een tijdschrift „*De Vrijdenker*", door lezingen en voordrachten.

De „*Nieuw-Malthusiaansche Bond*", die 2 November 1881 werd opgericht, propageert de bewuste regeling van het kindertal en heeft drie consultatiebureaux opgericht, waarin leden en niet-leden worden geholpen. In het achtste hoofdstuk moeten wij ons nog uitvoeriger met de Nieuw-Malthusiaansche gedachte bezighouden, zoodat wij hier met de vermelding kunnen volstaan.

De jeugdvereenigingen.

Een der sterkste verschijnselen van de veranderde zeden zijn de jeugdvereenigingen. Wie oude Hollandsche schilderijen bewondert, ziet daar het kind telkens gekleed als de volwassenen, de kinderen zijn hier niets anders dan volwassenen „en miniature." (Zie afb. no. 52). Hetzelfde verschijnsel is nog heden ten dage te zien in die streken, waar de oude kleederdracht zich gehandhaafd heeft.

De bemoeiïngen van de negentiende eeuw waren er op gericht om voor het kind zijn eigen wereld terug te veroveren. Men bestudeerde de psychologie van het kind en van den jongen mensch en hier en daar steeg aan het eind der negentiende eeuw de juichkreet op: „Wij leven in de eeuw van het kind". Maar de wereldoorlog heeft ons duidelijk geleerd, dat dit een groote illusie was. In werkelijkheid was de kloof tusschen de jongeren en de ouderen telkens grooter geworden en reeds in het midden der negentiende eeuw hadden sommige menschen dit gevoeld en de jeugd samengebracht in afzonderlijke vereenigingen.

Die eerste vereeniging, de Christelijke Jongemannen Vereeniging (Y. M. C. A.) ontstond in het midden der negentiende eeuw in Engeland. De beweging groeide zoo snel, dat reeds elf jaar na het begin in Parijs een Wereldbond van Christelijke jongemannenvereenigingen gesticht kon worden. Hier was dus iets nieuws gebeurd: jonge menschen sloten zich aaneen om gemeen-

schappelijk een bepaald ideaal, (hier was het het Christelijk ideaal), in de wereld te verwezenlijken. Maar van scherpe critiek op de wereld der volwassenen was hier nog niets te bespeuren.

Van geheel anderen aard is de „Wandervogel"-beweging, die tegen het einde der vorige eeuw in Duitschland ontstond en haar hoogtepunt kort voor den oorlog bereikte. Hier was wel niets zoo sterk te bespeuren als de afkeer der jeugd van de wereld der volwassenen. Deze jeugd zei: wij moeten een nieuwen weg zoeken, want de weg, die door de ouderen begaan wordt, is niet goed. Men had een afkeer van de steden en zocht den adem der natuur en de vergezichten, die de toppen der hooge bergen gaven. Men zocht een vroolijkheid zonder alcohol, en geestelijke gesprekken zonder den stimulans van sigaren en sigaretten. Men zocht naar nieuwe kleeding, vooral voor de vrouw, en vooral het corset was de vijand waaraan men den oorlog verklaard had. Men vond het verachtelijk, dat vrouwen valsche haren tusschen haar eigen stopten en dat zij zich tooiden met de veeren van vogels. Voortdurend was deze jeugd aan het zoeken naar grenslijnen om echte levenswaarden te scheiden van valsche leuzen.

Met pittige versjes vocht men soms tegen de verouderde burgerlijke gewoonten, waarvan het volgende gedichtje, dat wij eens in een Duitsche jeugdherberg ontmoetten — tevens een parodie op Schiller — moge getuigen:

> Ehret die Frauen, sie weben und flechten
> Falsche Haare zwischen die echten!

In het eerste begin kwamen er geen meisjes in deze beweging voor: de jongens leefden met elkaar en vereenigden zich in een „Heldenverehrung" voor den leider. Deze enthousiaste overgave aan den leider was niet vrij van een erotisch element, waarover Hans Blüher zeer merkwaardige publicaties heeft doen verschijnen. Maar later vonden, zooals reeds gezegd, ook de meisjes den weg naar deze beweging, die er in al haar tendenzen naar streefde een terugkeer tot de natuur te verwezenlijken: door het land trekken als de trekvogels, buiten kampeeren, zich gemeenschappelijk voorbereiden tot het leven. Merkwaardig! In een buitengewoon liberalen tijd, waar soms in de familie de leiding ontbrak, zocht de jeugd zelf naar leiding en discipline.

Als wij nu de jeugdvereenigingen in Nederland gadeslaan — het uitstekende werkje van J. P. A. Eernstman „Jeugdbeweging in Nederland" is hierbij onze gids — dan vinden wij dat bepaalde ideeën van links naar rechts en andere van rechts naar links gestroomd zijn. Een idee als de geheelonthouding is van het Christelijke kamp overgestroomd naar andere jeugd-

bewegingen, terwijl het kampeeren uit de wandervogel-beweging doorgedrongen is tot vrijzinnig christelijke en zelfs tot gereformeerde en katholieke jeugdvereenigingen.

Wij hebben reeds gesproken over de Vereeniging van Christelijke jonge mannen, die in 1844 door George Williams in Engeland gesticht werd. Onder den invloed van de Engelsche ideeën ontstond in Nederland op 23 October 1853 het „Nederlandsch Jongelings-Verbond", dat er naar streefde de jonge mannen te winnen voor Christus of ze voor zijn dienst te bewaren. Wij voelen heden het Nederlandsch Jongelings-Verbond wel niet bepaald meer als revolutionnair aan, maar toch was het wel een gebeurtenis, dat bij de stichting leden bij elkaar werden gebracht van verschillende (rechtzinnige) kerkgenootschappen, dus niet menschen van een bepaalde kerk. Dit heeft natuurlijk aanleiding gegeven tot veel strijd, en een groep gereformeerden heeft zich dientengevolge later afgescheiden. Naast het N. J. V. bestaat dus tegenwoordig een vrij uitgebreide organisatie van christelijke jongelings-vereenigingen op gereformeerden grondslag, met daaraan verbonden knapen-vergaderingen en jongelieden-vereenigingen, in eenzelfden trant als het N. J. V.

Volgens Eernstman hadden de Christelijke Jongelings-Vereenigingen in 1926 een zeker hoogtepunt bereikt, maar het ledental steeg in die jaren niet meer. Het was daarom voor de leiders de taak het N. J. V. op dit peil te houden, wat misschien niet mogelijk zou zijn, indien hier ook niet een zekere vernieuwing der vormen gevonden werd. De leden van het Nederlandsch Jongelings-Verbond zijn meestal van zeer eenvoudigen huize en van geringe ontwikkeling, — wie de strenge, soms wel eens ijzig harde tucht kent, schrijft Eernstman, van de door mij bedoelde christelijke gezinnen, kan zich voorstellen hoe de jonge menschen zich voelen, wanneer zij eens een avond grootendeels als gelijken onder elkaar zijn en zoo hun avond maken —. Naast de jonge mannen zelf omvat het N. J. V. ook de zgn. „knapen" (van 12 tot 14 jaar) en de jongelieden (van 15 tot 17 jaar). Ook het N. J. V. kent jongenskampen; een kleine bijzonderheid in deze kampen is de aanwezigheid van dames, die voor de huishouding zorgen. Zooals in de kampen van het Nederlandsch Jongelings-Verbond in Hulshorst, Hoenderloo en Leersum, zijn ook in de jongenskampen van den Vrijzinnig Christelijken Studentenbond te Sleen en Diever meisjes-studenten aanwezig. Deze meisjes-studenten doen in menig opzicht mee met het kampgedoe, en het bezwaar, dat men oorspronkelijk had tegen het plan, om dames in het jongenskamp te hebben, werd bestreden met hetzelfde argument, dat ook het N. J. V. aanvoert, n.l. den

DE HOLLANDSCHE GELOOFSMARTELAREN.
(Naar Jan Luyken).

No. 14. **Vuurfoltering van David en Levina te Gent in 1554.**

No. 15. **Het levend verbranden van Jacob de Gelderschman.**

DE HOLLANDSCHE GELOOFSMARTELAREN.
(Naar Jan Luyken)

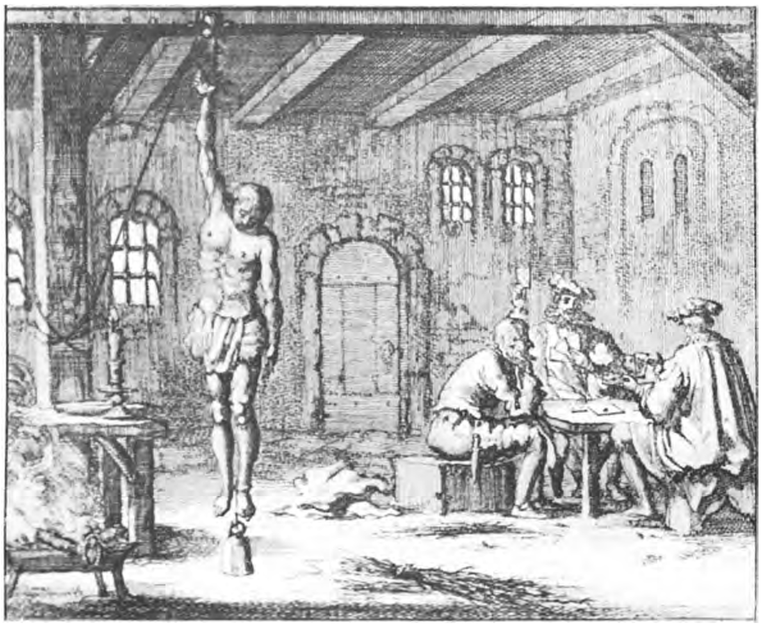

No. 16. De marteling van Geleijn Cornelis in het jaar 1572.

No. 17. Anne Hendriks levend verbrand in het jaar 1571 te Amsterdam.

goeden invloed op jongens van dien leeftijd; een verschil maakt slechts, dat in Diever en Sleen de „ma's" jonger zijn, meisjes-studenten, die toch, al zijn ze jonger dan de dames in N. J. V.-kampen (vrouwen van predikanten, onderwijzeressen enz.) evengoed het moederlijke element zijn en menig keer alleen reeds door hun tegenwoordigheid en vlot meedoen een weldadig element tusschen de jongens blijken te zijn.

Er is een brochure verschenen, waarin o.a. staat: „wanneer er christen jongemannen uit ons werk voort moeten komen, die voor de wereld als christen beteekenis hebben, dan moeten zij toch niet gelijk zijn aan de christenen, waaruit de kerk bijna uitsluitend bestaat, die „van raak niet en smaak niet en roer niet aan"; die dood gepreekt zijn en dood leven; waar de wereld beu van is, omdat ze wel leeren hoe het zijn moet, maar zoo niet leven". Eernstman merkt hierbij op: „Daar is geen woord Fransch bij en zoo iets kan alleen gezegd worden door iemand die 'n levend mensch wil zijn en die ook stellig psychologisch inzicht heeft. Want al getuigt dit pleidooi van durf, toch zal de schrijver geweten hebben, waarom men zoo iets gerust kan zeggen, n.l. omdat in den regel ieder lezer zich toch zelf beschouwt als juist niet te behooren tot een zoo weinig vleiend geteekende groep."

De Nederlandsche Christen-studenten-Vereeniging is een kleine vijftig jaar jonger dan het Nederlandsch Jongelings-Verbond. Behalve eenige studenten-zomerconferenties worden een aantal jongens- en meisjes-zomerkampen gehouden; tijdens de conferenties worden o.a. besproken: internationale verhoudingen, vredeswerk, dienstweigering, enz.

Eernstman ziet een zeker bezwaar bij het werk der christen-studenten, n.l. dat de studenten niet gauw jong van geest te maken zijn: het „natuurlijke", dat in echten geest en humor of reine dwaasheid behagen schept, is bij vele „heertjes" weg of op den achtergrond gedrongen. Het ledental was omstreeks 1926 ongeveer duizend.

De Vrijzinnig Christelijke Studenten-Bond werd in Juni 1914 opgericht en breidde zich zeer snel uit. De bond laat ieder vrij in de formuleering van zijn geloofsovertuiging. Hij eischt een oprecht streven naar zuiver religieus leven, maar wil de vrije ontwikkeling van verschillende richtingen ook tegenover elkaar verzekeren.

Prachtige kampen worden georganiseerd door den Vrijzinnig Christelijken Studenten-Bond, waar gehockeyd en gevoetbald wordt en waar een sfeer van vertrouwen en vriendschap heerscht. Des nachts houden twee jongens de wacht bij het kamp. Het

is wel verrukkelijk voor de jongens, „zoo in die stille uren te kunnen luisteren naar de stilte, den nacht te leeren kennen als iets moois. Hoe gezellig met een paar slechts op te zijn en een schotel met pap te weten in de eettent, waaraan de wachten zich in den loop van den nacht te goed kunnen doen."

De Vrijzinnig Christelijke Jongeren-Bond acht het van belang om de kiemen van het religieuze leven overal te zoeken en dit religieuze leven te erkennen in zijn volle breedte.

De twee Vrijzinnig Christelijke vereenigingen, de Studenten-Bond en de Jongeren-Bond, belegden in 1924 een vredesmeeting te Soesterberg, waarvan Eernstman vertelt, dat toen in het geheele land op een zestigtal plaatsen jongeren bijeen kwamen en een vurigen haat toonden jegens het mysterie van de eeuwigheid van de oorlogsnoodzakelijkheid. Menig bedaard en wijs man heeft er ondanks zijn wijsheid nu nog kippevel van, wat niet wegneemt, dat dergelijke natuurlijke uitingen van jeugdidealisme en een afkeer voor recht praten wat krom is, tot de meest noodzakelijke dingen zullen blijven behooren in de naaste toekomst. Het vredeswerk is intusschen overgegaan op een „Centraal Comité Jongeren Vredes-Actie", dat buiten den Bond staat, waarover straks nog een enkel woord.

Van de jeugdvereenigingen, die zich aansluiten in een bepaalde kerkelijke richting, mogen genoemd worden de Roomsch-Katholieke vereenigingen, die onder toezicht van een geestelijke staan en daarom de karakteristieke eigenschappen missen van de onvervalschte jeugdbeweging. „De patronaten zijn uitstekend georganiseerd," zegt Eernstman, „zij moeten echter, zooals ik een patronaatleider zelf heb hooren verklaren, tot de jeugd-„zorg" gerekend worden. De patronaten werken vooral onder eenvoudige jongens en meisjes, scheppen mogelijkheid tot voortzetting van het onderwijs, bestrijden zoodoende het pauperisme. Zij geven echter geen leiding in handen van jongeren zelf, hoewel de leidende kapelaan natuurlijk in veel gevallen wel zal probeeren de oudere jongens verantwoordelijkheid te leeren."

De Joodsche Jeugd-Federatie wordt gekenmerkt door de zendingsgedachte: zij wil de Joodsche jeugd in Nederland behouden voor het Joodsche volk in zijn strijd om een Joodsch Palestina. „Vergeet niet je afkomst, weest er trotsch op, steunt elkander, steunt het Joodsche volk en helpt mede dat het zijn eigen land weer kan hebben als centrum van Joodsche cultuur." De Joodsche Jeugd-federatie organiseert drie ledenkampen, n.l. een jongenskamp en twee meisjeskampen. Eernstman zegt: „Met belangstelling zullen vele vrienden van jeugdbeweging de Joodsche Jeugd-Federatie volgen in haar ontwikkeling."

Een der vereenigingen, die in het openbaar wel het meest opvalt, is die der padvinders. Het publiek heeft al gauw de opvatting, dat hier een „militair gedoe in het klein" plaats heeft, maar Eernstman weerlegt deze opvatting: „Padvinderij is op te vatten als opvoedingsmiddel, een schakel in de opvoeding door spel en ontspanning. Ze wil zijn: spel, gespeeld volgens vaste regels, en komt daarin tegemoet aan de behoeften van den jongensleeftijd." Voorts merkt hij zeer terecht op: „Wie niet begrijpt wat zoo iets beteekent, moet zich zijn eigen schooltijd maar eens herinneren! Schrijver dezes weet nog heel best hoe hij, nog op de lagere school gaande, met enkele andere jongens een club stichtte, „de Tijgerkat", waarbij een der voornaamste reglementsartikelen was, om bij bepaalde gelegenheden zooveel mogelijk op handen en voeten te loopen en verder in alles even handig te zijn als een tijgerkat. Bij de Nederlandsche padvinders werken welpen, padvinders en voortrekkers naast elkaar, de eerste groep omvat de jongens van 8—12 jaar, de tweede van 12—18 jaar en de derde groep die boven de 18 jaar.

Sinds enkele jaren bestaat er ook een katholieke padvindersvereeniging, die federatief samenwerkt met de neutrale.

Eernstman zegt verder nog: „Mij persoonlijk zijn gevallen bekend, waar het meedoen aan de padvinderij voor den jongen een groot stuk van zijn jongensleven vulde en hem veel zegen heeft gebracht. Hij leert aanpakken en afmaken, hij krijgt gemeenschapsbesef, indien de leider zelf dit heeft, hij leert het wezen van het „dienen" en van de „goede daad"."

Over de Arbeiders Jeugd Centrale zegt Eernstman: „Menschen, die van geen enkele jeugdbeweging iets af weten, hebben van deze jeugdbeweging toch altijd nog wel iets gezien, n.l. de flink, frank en vrij marcheerende en zingende troepen jongens en meisjes, die, vooral des Zondags, er op uittrekken voor hun wandeltochten."

Er blijft een kern uit de arbeidersjeugd bij de Arbeiders Jeugd Centrale aangesloten, en Eernstman meent, dat zij hiermede geluk te wenschen is, want men heeft niets aan een bond van 100.000 leden wanneer juist het kernbesef weg is.

De Arbeiders Jeugd Centrale heeft twee groepen, in de eene zijn ondergebracht jongens en meisjes van 13—16 jaar en in de andere ook weer jongens en meisjes van 17 tot ongeveer 20 jaar. Naast wandelen en kampeeren ontbreekt het niet aan geestelijke ontwikkeling. Er blijft altijd een strijd-karakter in de Arbeiders Jeugd Centrale: men strijdt tegen het burgerlijke gedoe en tegen het kapitaal en men voelt zich als een legertje dat optrekt naar nieuw te verwerven geluk.

Men heeft zijn eigen liederen, bijeengebracht door Piet Tiggers; een dezer zangbundels heet „De Lijster".

Belangrijk is, in een land als Nederland, bakermat van de genever, waar het vroeger als gewone Zondagspret betaamde om na „gekerkt te hebben" in de kroeg terecht te komen, de jeugdactie voor geheelonthouding.

Aan het vraagstuk van den alcohol is misschien in ons boek een veel te beperkte plaats ingeruimd, want de vertakkingen tusschen het alcoholvraagstuk en de zeden zijn in zeer grooten getale voorhanden. De invloed van alcohol op overtredingen of op de sexueele delicten is zeer groot. Men vindt er in de straat- en volksliederen zeer velen, die gewijd zijn aan de verheerlijking van den drank. Kortom, wij hadden zonder moeite wel honderd bladzijden kunnen vullen, alleen over het vraagstuk: alcohol en zeden. Het zijn dan ook meer uiterlijke invloeden, die maakten dat wij aan dit vraagstuk niet onze volle aandacht gewijd hebben en hiermede moeten volstaan.

Er zijn tal van geheelonthouders-vereenigingen in Nederland; een der belangrijkste is wel de Jongelieden Geheel Onthouders Bond; deze organisatie verspreidt zeer veel lectuur, waarover wij het straks nog zullen hebben.

Genoemd mag ook nog worden de Orde van Jong Tempelieren en de Jeugdbond voor Onthouding, waarvan wij een prachtig boekwerkje „Het vraagstuk van den Vrede" geschreven door Garmt Stuiveling in handen hebben. De Jeugdbond voor Onthouding verschilt met de Jongelieden Geheel Onthouders Bond hierin, dat ouderen er de hoofdleiding hebben. Officieel heeft de Jeugdbond Voor Onthouding geen sociaal-democratisch karakter, hoewel er zeer veel socialisten lid van zijn; dit is bijzonder sterk in Friesland, dat ten eerste veel socialisten en ten tweede veel blauwen telt.

Eernstman zegt van de jeugd-actie voor geheelonthouding: „De blauwe jeugdwereld is een vijver vol spartelende visschen, voor zoover men dit van drooggelegden kan zeggen."

Het Centraal Comité Jongeren Vredes-Actie is een voorbeeld van vrij zuivere jeugdbeweging, veel vereenigingen zijn hierbij aangesloten. Er werden diverse conferenties gehouden. Het is een echte reactie op den oorlog en het werk van jonge menschen, die begrepen hebben welk een geweldige zedelijke ontaarding met het oorlogswezen gepaard gaat.

Er is nu in Nederland ook een Centrale Jeugdraad ingesteld door de regeering, die contact zoekt met de jeugdvereenigingen.

Mogen de auteurs van dit boek in vele opzichten van meening verschillen, zoo zijn ze het toch roerend eens in de warme sym-

No. 18. De moord op de gebroeders De Witt in Den Haag in 1672.

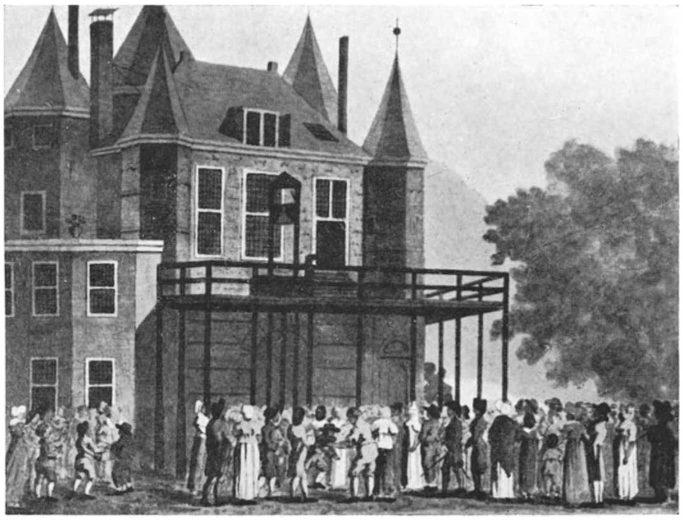

No. 19. De eerste guillotine te Amsterdam.

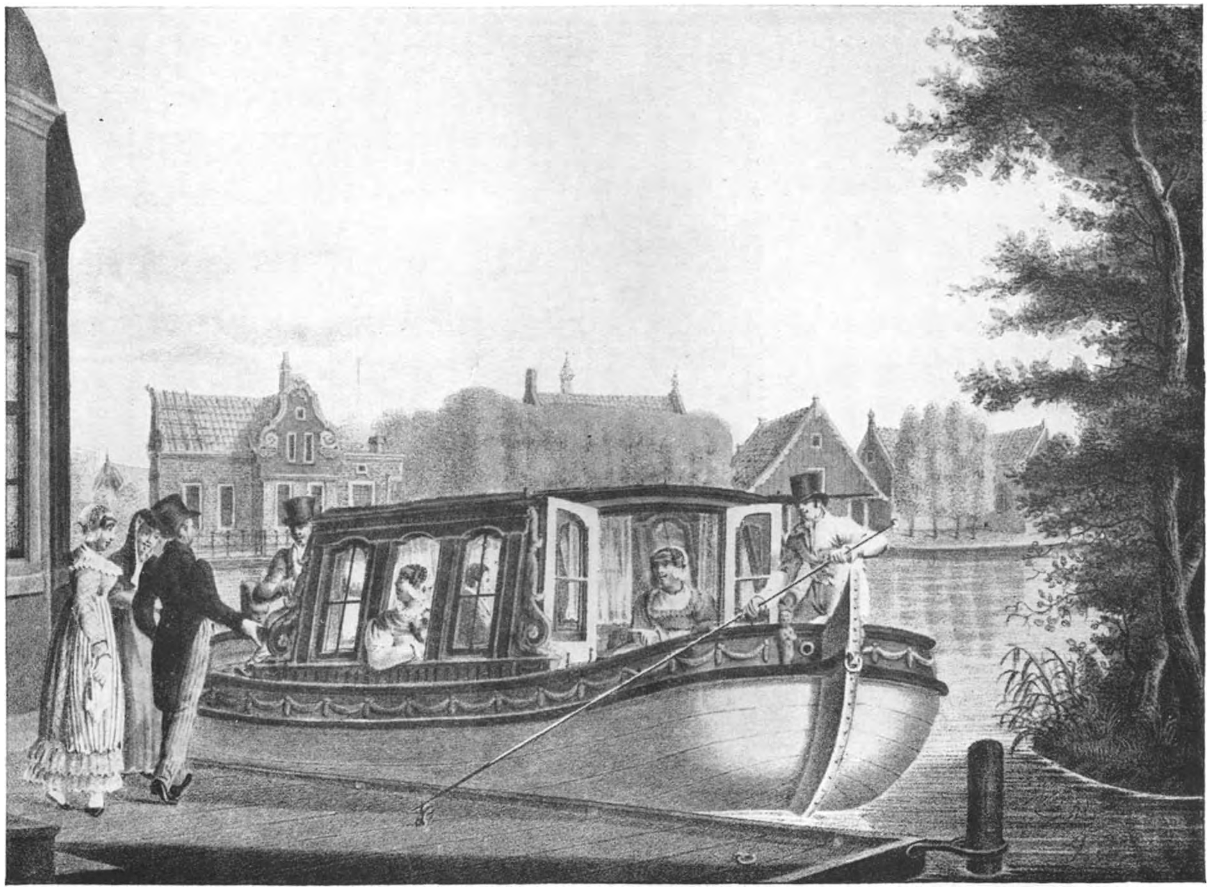

No. 20. **De watersport ten tijde der trekschuiten.**

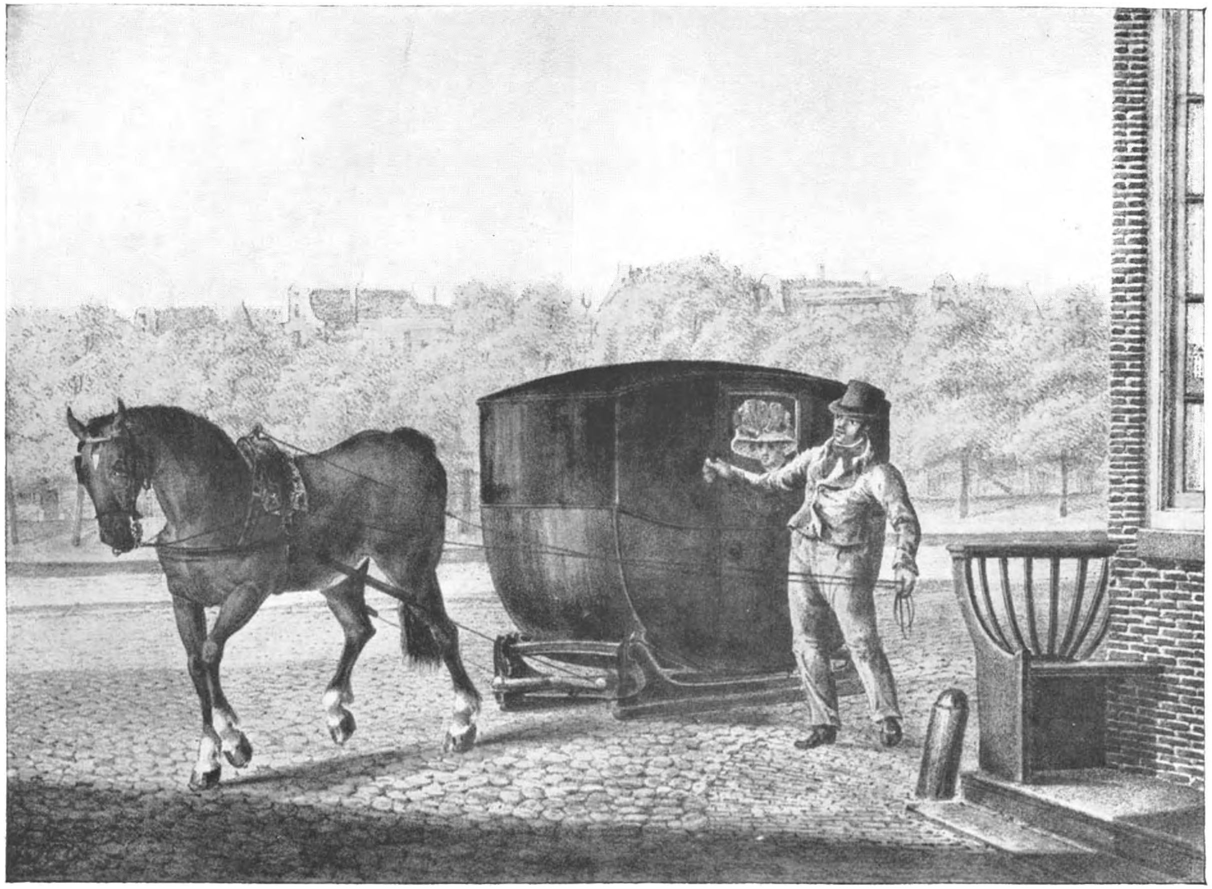

No. 21. **De „slee"- tax.**

BEROEMDE BUITENLANDSCHE SEXOLOGEN, WIER WERKEN HIER GROOTEN INVLOED UITOEFENDEN.

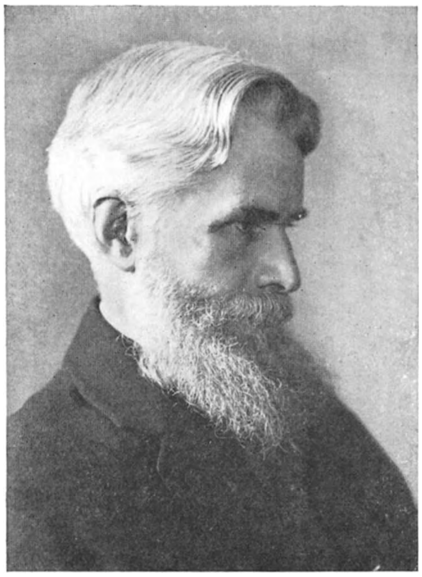

No. 22. **Havelock Ellis.**
Auteur van „De psychologie der seksen".

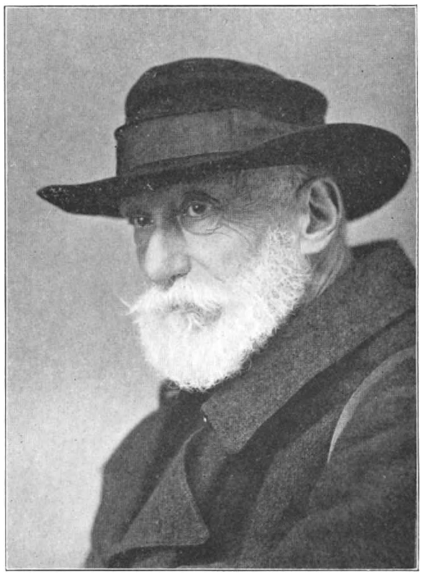

No. 23. **Prof. A. Forel.**
Auteur van „Het sexueele vraagstuk".

No. 24. **Dr. Magnus Hirschfeld.**
Stichter van den W. L. S. R., waarvan in Holland een afdeeling is opgericht.

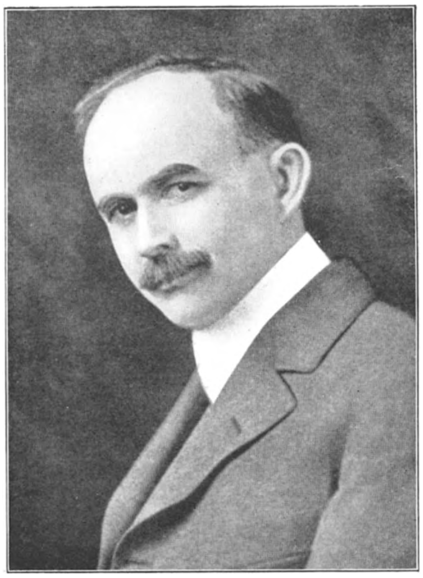

No. 25. **Rechter Ben B. Lindsey.**
Auteur van „Opstandige jeugd" en „Huwelijk in kameraadschap".

pathie voor de jeugdbeweging. Altijd hebben zij contact gezocht met de jeugd en het duidelijk gevoeld, dat de omgang met de jeugd den mensch jong houdt en dat de vernieuwing van de wereld het ten slotte van de jeugd moet hebben. Jarenlang hebben zij met de jeugd mee gekampeerd, reeds lang voor het plan tot dit boek was gerezen, en zij voelden hoe noodig het is, dat de mensch telkens weer den invloed van de natuur ondergaat, die veel verdoolden weer op den goeden weg brengt door haar sterke en gezonde atmosfeer. Zij zijn het dan ook geheel eens met Eernstman, waar deze zegt, dat de wereld een verjongingskuur hard noodig heeft, en dat het niet erg is als de jeugd fouten maakt, omdat menschen nu eenmaal altijd fouten maken, zelfs al zijn ze grootvader of minister geworden.

Van de jeugdbeweging in Nederland kan een groote opbouwende kracht uitgaan en de jeugd kan ten slotte bereiken, dat uit vele verschijnselen, die door ouderen gezien worden als een verwording der zeden, een herrijzing van nieuwe, gezonde, eerlijke levensopvattingen en levensuitingen ontstaat.

Er is misschien een groot gevaar in de jeugdbeweging, dat in 1926 door Eernstman nog niet werd opgemerkt, n.l. dat van de „verpolitieking" der jeugd. Een der voornaamste doelstellingen van de jeugdbeweging moet juist zijn, kinderen van verschillende standen bijeen te brengen en ze te leeren, dat het wederzijds zich van elkaar afscheiden, niet het hoogste ideaal in de maatschappij kan zijn. De wereld heeft oneindig veel te danken aan het individueele, maar men kan zijn individualiteit bewaren, zonder zich te onttrekken aan de maatschappij. Integendeel, men kan ze gebruiken tot het welzijn van het algemeen en dit is het ideaal, dat aan de jeugdbeweging niet kan worden ontnomen zonder haar van haar innerlijke waarde te berooven.

DERDE HOOFDSTUK.

HET HOLLANDSCHE „FATSOEN" IN DE CONVENTIE EN IN DE ZEDEN.

Dans le clair pays des filles bicyclistes
dans le beau pays vert des vaches aseptisées
les barrières blanches, les écluses et les bélandres
entourent l'adolescente Mijke de circonstances paisibles.

Elle portait, en ce temps-là, des jupes médiévales
un serre-tête d'or. O fillette de Sluis!
et ces lourdes broderies de fêtes virginales
où vivait inconnu
Son corps tiède et rose comme l'aurore ...
(Uit „Vieille Hollande", Film par PIERRE MAC ORLAN.

Wat beteekent „fatsoen"?

Beschouwen wij de volkeren van Europa in de twintigste eeuw, dan voelen wij ons haast gedwongen, hen te vergelijken met een bende krankzinnigen, die aan het vechten zijn geslagen en er zich geen rekenschap van geven, dat zij bezig zijn hun woning in een puinhoop te veranderen, door elkaar steeds op bruter en fanatieker wijze toe te takelen.

Slaan wij in het rumoer van dezen strijd een blik op den Nederlander, dan krijgen wij de overtuiging, dat de rol die hij speelt, door de meest fiere en ethische levensopvatting welke zich denken laat, moet zijn gedicteerd. Vastbesloten, nuchter en trotsch verdedigt hij de rechten van den onbestendigen, zoo vaak bedreigden bodem met de liefde van een moeder voor haar lastig, ziekelijk kind; schoon klinkende beloften noch zwarte dreigementen kunnen hem bewegen, zich in den strijd te mengen. Verdedigen zal hij de laatste resten der Europeesche beschaving, die in haar grondvesten een beschaving was van individualisme. Door hun noodwendig anders zijn, door den moed en de volharding waarmee zij hun eigen werelden opbouwden en beschermden, hebben de dragers der Europeesche kultuur hun namen vereeuwigd. In haar diepste wezen was de Europeesche beschaving een aristocratische, het was de kultuur van enkelingen, die met

verachting neerzagen op de vormlooze massa. En terwijl landen in elkaar storten en reeds dicht bij de Nederlandsche grens de losgebroken menigte in een beangstigend koor schreeuwt „wij" en ons de kultuur der toekomst aankondigt als de „kultuur van het collectivisme", houdt Nederland omhoog de vaan van het individualisme — en daarmede van de *werkelijke* beschaving.

Niemand zal het waarschijnlijk sterker kunnen aanvoelen dan wij, die door noodlot en toeval steeds de blikken hebben laten gaan over een groot deel van Europa en die de overtuiging huldigen, die Goethe tegenover Eckermann aldus heeft geformuleerd: „Alles Grosse und Gescheite existiert in der Minorität" en tegenover F. v. Müller: „Die Menge, die Majorität ist notwendig immer absurd und verkehrt; denn sie ist bequem, und das Falsche ist stets viel bequemer als die Wahrheit. Letztere will ernst erforscht und rücksichtslos angeschaut und angewendet sein".

Zoo wij hier dus het door den stempel van het individualisme gekenmerkte gelaat van den Nederlander onder de loupe nemen en door de ongewone vergrooting wellicht een min of meer karikaturistisch effect wordt bereikt; zoo wij bij de verzameling van enkele „Kultur-Kuriosa", het Hollandsche fatsoen betreffende, de lens van den fotograaf verwisselen met het potlood van den satirischen teekenaar, dan moge men ons dit niet euvel duiden en hierin geen hatelijkheid of gemis aan begrijpen zien. Wij blijven ons ervan bewust, dat de Hollandsche karakterfouten bijna alle tot dezelfde grondgesteldheid zijn terug te voeren, waarop juist Nederlands grootheid in de moderne geschiedenis berust: de verdediging van het individualisme, de verdediging van het vrijheidsbesef in het individu en in dat van verschillende enkelingen bij elkaar: de secte, de kaste, de groep tegenover het geheel.

Gaan we allereerst de beteekenis van het woord „fatsoen" na! Het is een merkwaardig woord, een uitdrukking van echt Nederlandschen aard, die zich niet gemakkelijk laat vertalen. Het Duitsche „Anstand" of „Anständigkeit" is veel algemeener, hierin is nòch uitgedrukt het conventioneele nòch de drukkende macht van een kastenwet. Het Duitsche „Anstand" komt meer overeen met „welvoeglijkheid". Het Duitsche woord „Moral" houdt weer meer een wijsgeerig en didaktisch element in, hoewel men „kruideniersfatsoen" eigenlijk het best met „Krämermoral" zou kunnen vertalen. De Fransche woorden „bienséance, décence, convenance" bevatten op zich zelf enkele elementen, die aanwezig zijn in het begrip „fatsoen", maar blijven veel meer

aan de oppervlakte: zij beteekenen alleen, dat iemand geen aanstoot geeft, maar geven geen uitdrukking aan iets, dat de kracht en sfeer van een gestrenge wet in zich draagt. Dichter benaderen wij reeds de beteekenis van het woord „fatsoen", als wij denken aan „Sitte" of „moeurs". Het „fatsoen" drukt den stempel op de zeden. Niet handelen volgens het „fatsoen" dwingt den Engelschman tot den uitroep „shocking". Bij den *fatsoenlijken* mensch wordt een „shock" gevoeld, wanneer de medemensch iets doet, wat *onfatsoenlijk* is.

„Fatsoen" is een woord," zegt de katholieke schrijver Oudeis,

„welks inhoud niet zoo gemakkelijk is te bepalen. Het geeft uitdrukking aan dat samenstel van ongeschreven wetten, waaraan menschen van beschaving en opvoeding zich houden. Een moreele fundeering wordt er voor „het fatsoen" door velen niet verlangd. „Men moet dat voelen", zegt men. „Men heeft dat in zich of men heeft het niet". Toch bestaat die moreele fundeering natuurlijk wel. Het „fatsoen" is een der facetten van het groote goddelijke gebod der naastenliefde. Het leeft in menschen, die van God noch gebod zeggen te willen weten, als een uitdrukking van de van nature-Christelijkheid, welke ongeweten ook nog hen vasthoudt. Doch 't gevaar dreigt, — bij ongeloovigen niet alleen — dat door 't verslappen van 't contact met de moreele fundeering, het fatsoen in zijn eigenlijke waarde leegbloedt en tot een conventie zonder meer verwordt, vanwaar het slechts één stap kost naar veinzerij en huichelarij.

Het woord „fatsoen" heeft dan ook een bijsmaak gekregen, welke bij zijn verschijning aanstonds argwaan opwekt."

Het „fatsoen" is slechts één stap verwijderd van „veinzerij en huichelarij" — zegt zelf deze katholieke schrijver. Wat wonder als in niet-kerkelijke kringen het „fatsoen" zoo vaak tot object van spotlust en ironie wordt gemaakt. Wie ergert zich meer dan b.v. de kunstenaar aan de doode conventie?

„Leelijk zijn we door gemis aan waardigheid", klaagt Just Havelaar, „bruut de arbeiders, saai de middenstand, kommervol of arrogant de „beschaafden", de „gegoeden", moe en ongelukkig allen. Het ideaal van arbeider of winkelier is den meneer te evenaren, het ideaal der meneeren en mevrouwen . . . iets anders te zijn, maar zij weten niet wàt."

Nergens heeft b.v. de bouwkunst der „nieuwe zakelijkheid" zulke triomfen gevierd als in Nederland. Het avontuurlijke, dat den Hollander uit den tijd der Oostindische Compagnie kenmerkt en dat men terugvindt in de smalle huizen, die door telkens anders gevormde gevels ieder hun eigen gezicht krijgen, en zich door een voor den huiseigenaar en zijn gasten gereserveerde stoep afscheiden van de algemeene straat, het is heden in een door bijzondere nuchterheid zich kenmerkende sfeer ondergegaan. Waarin komt de macht der calvinistische conventie

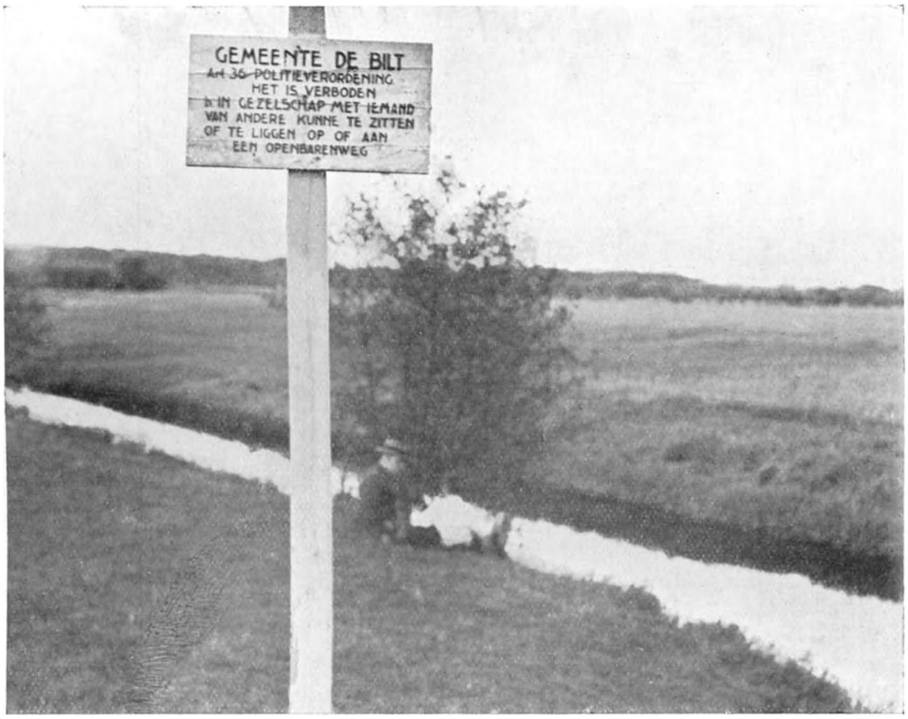

No. 26. **Hier staat het als een paal boven water, dat vrijen uit den booze is.**

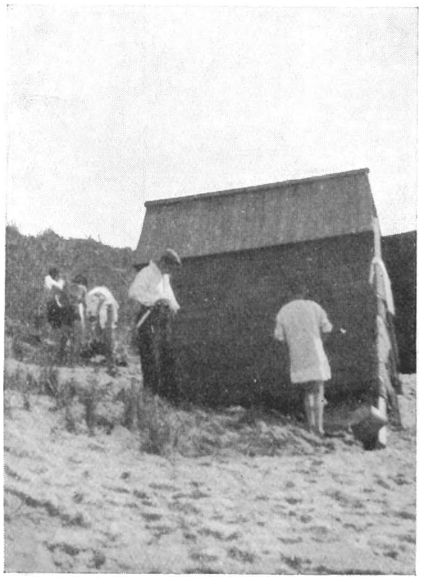

No. 27. **Strandleven in Bad-Petten, waar geen politie-palen de natuur ontsieren.**

No. 28. **In het restaurant van een natuurbad waar niet alles verboden is.**

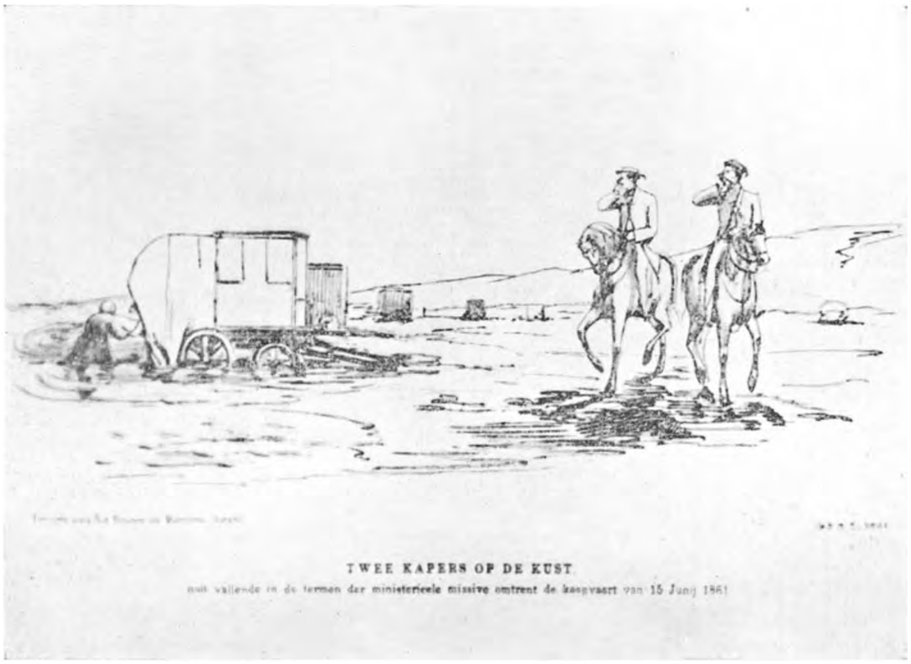

No. 29. In 1861 gebruikten de heeren een verrekijker . . . en zagen nog niets.

No. 30. No. 31.

In 1933 was er een baisse in verrekijkers.

sterker tot uitdrukking dan in de recht afgelijnde Hollandsche straat met haar somber-monotone huismuren, door Just Havelaar „de trieste noodlotstraat" gedoopt. Het is geen toeval, dat ook de geesten in nauw gesloten vakken naast elkaar voortleven, maar alleen onder den dwang der conventie, zoodat eerst in de laatste jaren, de jaren der „ontreddering van het fatsoen", meer teekening in het openbare leven komt.

„De Hollander is te ernstig voor de muziek", constateert Willem Pijper. „Hij begrijpt niet, dat in alle kunst iets leeft van het spel."

Deze regels — in 1921 gepubliceerd — hoezeer spreken zij thans en zijn zij tot waarheid geworden in een wereld, waar de radio van 's morgens vroeg tot 's avonds laat joelend en krakend muziek uit alle eeuwen en streken in de huiskamer draagt. Slechts de leden der „bands" schijnen er nog iets van te beseffen, dat de grootste vreugde der muziek in het zelf-uitvoeren, in het „spelen" bestaat. De geest der muziek is gedegradeerd tot een aangenaam geluid, waarmede de leemten der dorre gesprekken worden aangevuld. Te midden eener wereld van gemechaniseerd geluid is de genius der muziek stervende.

Wie kan loochenen, dat hetzelfde ook geldt voor de erotiek? De kleine gevleugelde god, die eens het geheime vuur der harten aanwakkerde, is hij niet eveneens stervende in een wereld, waar de nieuwste sexueel-wetenschappelijke boeken naast de courant op de tafel liggen en jonge menschen discuseeren over de doelmatigheid en de methoden van het neomalthusianisme, waar de vrouw, die het laatste bewijs der liefde wil leveren, eerst op haar concip-kalender naziet, of het volgens Ogino-Knaus een geschikte dag is. Zoo wij hier met de publicatie van dit boek ons offer aan den tijdgeest brengen, dan zijn wij toch de laatsten, die ontkennen, dat, wie de menschen door dieper inzicht in de wetten van het geslachtsleven gelukkiger wil maken, hun toch iets ontneemt van den maagdelijken geur, die de droom en het niet-weten in zich bergen. De geleerden hebben onze wereld zoo lang geanalyseerd onder het mikroskoop der intellectualistische onderzoekingen tot er een jeugd opgroeide, die niet meer hield van lezen en die last en lust der beschaving in het zolderkamertje bij ander onnoozel goed heeft neergegooid. Wij, die tusschen de wereld van gisteren en de wereld van morgen staan, hebben de meest ondankbare taak voor ons liggen. Wij kunnen niet in alle opzichten de beschaving van gisteren prijzen, allerminst daar, waar zij verstard is tot een levenlooze, slechts nog als masker gedragen conventie — maar wij huiveren bij den aanblik eener jeugd, die bij sport en spel, bij een militairistische disci-

pline gedachteloos het schoone en waardevolle van het individualisme verwaarloost. Onze opname van den tegenwoordigen inventaris moet o.i er toe bijdragen, vast te kunnen stellen, waar de klachten der ouderen over de „verwording der zeden" op *gegrond* zijn en waar deze verwording slechts *schijn* is, aangezien er in werkelijkheid nieuwe levenswaarden tot wasdom komen.

Het „gesloten" karakter en de „besloten" clubs.

Hoewel geen eilandenrijk in den letterlijken zin des woords, zooals Engeland, is in Holland de lokale isolatie toch vrij sterk te noemen. Wij denken aan de Noord-Hollandsche en Friesche, de Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche eilandengroepen, het schiereiland Noord-Holland, het altijd meer dan andere provincies geïsoleerd gebleven Friesland en de Veluwe, die als een woestijn tusschen de vruchtbare zee- en rivierkleigronden ligt.

Geographisch isolement nu heeft altijd ten gevolge gehad, dat de bewoners van het betreffende land, op zich zelf aangewezen zijnde, daarmede een zekere zelfstandigheid bereikten, doch tevens aanraking en bondgenootschappen met andere gewesten gingen schuwen. Zeer sterk komt dit saamhoorigheidsgevoel wel tot uitdrukking bij de Friezen, die zich al héél weinig Nederlander voelen en wier z.g. stijfhoofdigheid voornamelijk voortvloeit uit hun, door de genoemde factoren verhoogde zucht tot zelfhandhaving.

Deze grondtoon van het Friesche karakter heeft echter verschillende zedelijke eigenschappen als trots in den gunstigen zin van het woord, oprechtheid en vooral het rechtvaardigheidsgevoel ongemeen sterk tot ontwikkeling gebracht.

Hetzelfde geldt voor den Zeeuw, die evenmin als de Fries wat men in de wandeling noemt gemakkelijk is om mee om te gaan, doch op wien men zich, gelijk op den laatsten, als men eenmaal zijn vertrouwen heeft weten te winnen, in het algemeen ook kan verlaten.

De omstandigheid, dat zoowel Friezen als Zeeuwen, zooals men wel eens wil opmerken, in het algemeen van een hartstochtelijke natuur blijk geven, kan o. i. dan ook niet op louter toeval berusten.

Sterk gehecht aan zijn tradities en wantrouwend tegenover alle moderne kultuurgoederen en importeurs daarvan is vooral ook de bewoner der Veluwe. Vergelijk eens den van hard werken en streng geloof getuigenden, als uit hout gesneden kop van den Veluwschen zandboer met het zooveel soepelere, minder zwaar op de handsche type van den Limburger — en een scherpe

tegenstelling van tweeërlei levensbegrip, geographisch en geologisch gepraedestineerd, gaat voor u open.

Een typisch staaltje van Veluwsche mentaliteit: een tiental jaren geleden arriveerde in Harderwijk een groote luxe-auto, volgepakt met levendige, om niet te zeggen lawaaierige Fransche touristen. Het drukke gedoe, de vreemde taal en in 't bijzonder het geheele buitenlandsche cachet der automobilisten scheen de Harderwijksche jeugd uit haar levensrythme te rukken en vooral ook sluimerende instincten van verzet tegen invasie wakker te schudden. Althans het regende in een minimum van tijd steenen en slijk naar de toch zoo vreedzame indringers, zoo zelfs dat eenige hunner licht gewond werden en de hulp der politie moest worden ingeroepen.

En toch getuigt het vroegere universiteitsgebouw van een oude cultuur. Eeuwen zullen er dan ook nog moeten voorbijgaan, aleer beschaving in engeren, minder belangrijken zin de traditioneele opvattingen en wellevendheidsbegrippen in dergelijke streken zal hebben verdrongen, als het tenminste ooit eens zoo ver komt.

De geslotenheid van den Hollander in het algemeen, die in enkele provincies dus wellicht nog wat meer geprononceerd is, vindt nu haar beslag vooral in den voorkeur voor „besloten clubs", waarin hij zijn instinctmatige behoefte om zich tegen „gevaar" van buiten te beschermen kan bevredigen. De formuleering is wellicht een beetje kras, maar wij kunnen het niet anders zien en hopen overigens dezen kant van het Hollandsche karakter zooveel als mogelijk was aan de hand van geografische gegevens te hebben verklaard.

En moge ook de vorm, waarin dit karakter, zooals b.v. in onze „besloten clubs" zich manifesteert, wel eens een weinig overdreven lijken en zelfs belachelijk aandoen, laten wij tevreden zijn, dat wij zijn, zooals wij zijn, want wellicht is het juist aan de beschreven grondeigenschap te danken, dat wij ons nog steeds als zelfstandige natie hebben kunnen handhaven en is er waarheid in de uitspraak van Thorbecke: „in ons isolement ligt onze kracht."

Reputatie en levensdrang. De keerzijde der medaille?

Met de boven geschetste mentaliteit van den in „stijfheid" voor den Engelschman dan ook weinig onderdoenden Hollander houdt o.i. verder nauw verband de buitensporige angst van het schoone geslacht voor haar reputatie.

Wat wordt er niet verzonnen om toch vooral voor een „net" meisje door te gaan! Men denke slechts aan de stereotype

advertentie in de krant van „het *nette* meisje, dat een *nette* vriendin zoekt, om in een *nette* club te gaan dansen". En wij kunnen het niet helpen, maar juist deze uitdrukking „een net meisje" heeft voor ons altijd een kleffen, huichelachtigen bijsmaak gehad.

Een handige truc, om van het leven te kunnen genieten en toch „onbesproken" te blijven, passen de dochteren van Eva meermalen toe: worden zij namelijk bij de een of andere vluchtige kennismaking met een auto-bezitter tot een tochtje uitgenoodigd, dan wordt, als zij hiervoor iets voelen, en daaraan ontbreekt het in den regel niet, een afspraak gemaakt, om elkaar even buiten de stad te ontmoeten. Hier stapt men in, en na den rit ook weer uit. De avontuurlijk aangelegde jonkvrouw gaat dan te voet weer naar de ouderlijke woning, de publieke opinie blijft buiten het geval en de reputatie van het „nette meisje" heeft niet geleden. „Levensdrang in een corset en zedelijkheid in een lijstje" zou men dergelijke comedies gevoegelijk kunnen noemen. Dat corsetten en lijstjes intusschen op de bal-masqué's, waar dank zij het veilige masker naar hartelust met de mannen kan worden rondgedarteld en „gecocktaild", nog al eens in het gedrang komen, behoeft hier wel niet nadrukkelijk te worden betoogd.

Op ons heeft het Hollandsche bal-masqué dan ook altijd den indruk van een kunstmatige, niet bij den aard van het Hollandsche volk passende vertooning gemaakt. Totaal anders doet het *carnaval* aan. Het sociaal-psychologisch onderscheid tusschen beide feestvierenden ligt dan ook hierin, dat bij de eerste niet, bij de laatste wel de motieven aan kultuurwaarden hun ontstaan danken. Voor de litteratuur hierover verwijzen wij naar „Fahne, Der Karnaval mit Rücksicht auf verwandte Erscheinungen (Keulen 1854).

Het „fatsoen" en de rijmelaars.

Zet men zich neer om een vroolijk gedicht te schrijven, welk onderwerp leent zich daarvoor dan beter dan het fatsoen! Uit een oneindige hoeveelheid courantenuitknipsels kiezen wij er op goed geluk een drietal uit — en dan is Speenhoff er toevallig nog niet eens bij. Speenhoff: deze Hollandsche encyclopaedie, dit huishoudboek, deze colportageroman, waarin heel Holland zich gefotografeerd vindt. Maar ja — Speenhoff kent hier toch ieder kind, zijn „geschiedenis van twee aardige menschen", zijn „goedgezinde meid", zijn „hooge hoed" en de tallooze andere verzen, waarin telkens een stukje van het „fatsoen" gehekeld wordt, om de „fatsoenlijke" lezers eens over hun

No. 32. Lichaamscultuur in 1861.

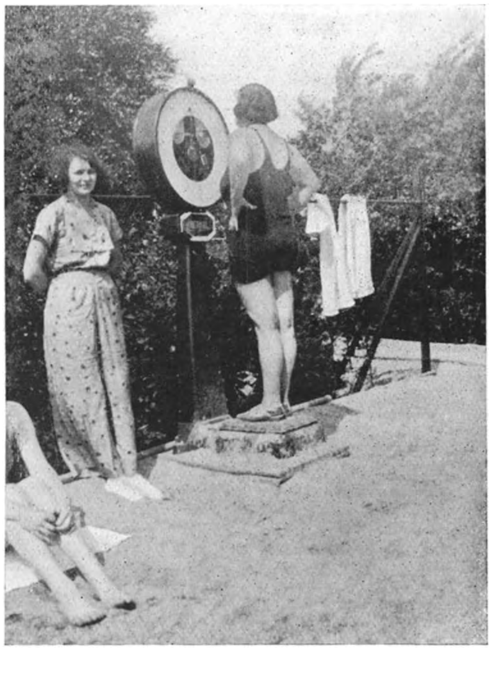

No. 33. Idem in 1933.

No. 34. **„Gemengd bad".** Schilderij van Jan Sluyters.

VERHANDELING
OVER DE
KUYSHEID.
Niet is'er dat waerdig is opgewoogen te worden tegens een kuysch gemoed. *Eccli.* XXVI. *v.* 20.
Den tweeden Druk.

TOT UTRECHT,
By COR. GUIL. LE FEBVRE,
MDCC XXVIII.

No. 35. **. . . maer al watter gheschreven staet hoeft nog niet waer te weezen . . .**

eigen deftigheid aan het lachen te maken! Maar wij zullen ons niet te lang bij de „Voorrede" ophouden!

Je leeft maar heel kort, maar een enkelen keer.
En als je straks anders wilt, kun je niet meer!
Mensch, durf te leven!
Vraag niet elken dag van je korte bestaan,
Hoe hebben m'n pa en m'n grootpa gedaan?
Hoe doet er m'n neef en hoe doet er m'n vrind?
En wie weet, hoe of dat nou m'n buurman weer vindt?
En — wat heeft „Het Fatsoen" voorgeschreven?
Mensch, durf te leven!

De menschen bepalen de kleur van je das,
Den vorm van je hoed, en de snit van je jas,
En — van je leven!
Ze wijzen de paadjes, waarlangs je mag gaan,
En roepen „o foei" als je even blijft staan, —
Ze kiezen je toekomst en kiezen je werk,
Ze zoeken een kroeg voor je uit en een kerk,
En wat j' aan de armen moet geven,
Mensch, is dat leven?

De menschen — ze schrijven je leefregels voor,
Ze geven je raad en ze roepen in koor:
Zóó moet je leven!
Met die mag je omgaan, maar die is te min,
Met die moet je trouwen — al heb je geen zin,
En dáár moet je wonen, dat eischt je fatsoen —
En je wordt genegeerd als je 't anders zou doen,
Alsof je iets ergs had misdreven,
Mensch, is dat leven?

Het leven is heerlijk, het leven is mooi,
Maar — vlieg uit in de lucht en kruip niet in een kooi!
Mensch, durf te leven!
Je kop in de hoogte, je neus in den wind,
En lap aan je laars hoe een ander het vindt!
Hou een hart vol van warmte en van liefde in je borst,
Maar wees op je vierkante meter een Vorst!
Wat je zoekt kan geen ander je geven!
Mensch, durf te leven!

DIRK WITTE.

ZONDAGAVOND.

Breedvoerig op het orgel speelt hij psalmpjes
En zegt: „Nu d' avondzang nog tot besluit."
Moe en de dochters, met beschaafde galmpjes,
Zingen met hem den Zondagavond uit,

En gaan naar bed. Maar Pa kan nog niet rusten:
Hij vlecht verwijten als een hondenzweep
Voor d'oudsten zoon, wiens bandelooze lusten
Hem niet voor éénen laten uit hun greep.

't Is bij half twee, als zonder zorg of vreezen
De jongen neuriënd de trap opkomt,
En Pa, met iets profetisch in zijn wezen
Hem meedeelt, hoe of God op zoo iets gromt.

De knul voelt in zijn kop een boozen kolder
Maar houdt zich in — Pa banvloekt nog een poos.
. . . .
Als alles stil is, sluipt Pa naar den zolder,
Daar ligt de meid — en Moe slaapt als een roos.

HISTORISCH!!!

In een aardig Veluwsch dorpje
In een landelijke streek
Baadde 't klein formaat der dorpsjeugd
's Zomers in d'ondiepe beek.
„Klein formaat", dus dat wil zeggen
Kleuters van een jaar of vijf
Met een ouderwetsche zwembroek
à la Adam om hun lijf.
In dat aardig Veluwsch dorpje
Kwam te wonen op een dag
Een ex-dominée, en toen die
Al die naakte kleuters zag,
Ging d'apostel van de reinheid
Naar den burgemeester toe,
Wees pastoor en predikant ook
Op 't onzedelijk gedoe.
En het oude privilege
Ging in eenen op de flesch,
Want, zooals wel meer 't geval is
Sijmen Splijtzwam had succes.
Pats! Het baden werd verboden,
Maar — het kleine kleuterdom
Hield zich vast aan oude rechten
En ze lachten er wat om.
Totdat op een goeden middag
(Het verhaal is eerlijk waar)
Werd de Reinling weer een troepje
Naakte kleutertjes gewaar.
Algemeene vlucht der baders
Uit het paradijslijk bad.
Eén klein kleuterjochie werd er
Bij zijn naakte kraag gevat.
En d' apostel van de reinheid
— Baken in de ontuchtzee —
Vroeg aan 't klein verschrikte jochie:
„Deden er ook meisjes mee?"
„'k Weet niet," jammerde het ventje.
„Weet je dat niet?" vroeg de man.
„Nee meneer, want als we baden,
Heeft er niemand — kleertjes an."

CLINGE DOORENBOS.

Het karakter van den dans en de strijd tegen den danslust.

Wie de middeleeuwsche schilderijen, waarop de dans is uitgebeeld, vergelijkt met de beoefening dier kunst in een modern etablissement, zal spoedig tot de overtuiging komen, dat hier een verandering in het wezen van den dans heeft plaatsgevonden. Het karakter van den dans in de middeleeuwen drukt de dartelheid en overmoed uit, terwijl de moderne dans gelijkt op het voldoen aan een streng ceremonieel, waarbij den dansers niet geoorloofd is, hun gevoelens op eenigerlei wijze te onthullen.

De dans op de middeleeuwsche boerenbruiloften was een openbare voorbereiding tot de daden der liefde, terwijl heden de dansparen hun gemoedsleven voor elkander en voor de omzittenden verborgen houden.

Wie de geschiedenis van den dans nagaat, zal spoedig bemerken, dat tijdperken van uitbundigheid en van conventioneele ingetogenheid met elkaar afwisselen. Meestal openbaart de dans op het moment dat hij voor het eerst in de mode komt, nog zijn oorspronkelijk karakter in den gestyleerden vorm van het liefdesspel der geslachten. Dit was bijzonder duidelijk waar te nemen bij de Italiaansche Tarantella, de Poolsche Cachucha, de Hongaarsche Czardas, maar ook bij de moderne Matchiche, bij den tango en den foxtrot in den tijd, dat deze laatste nog met uitgelaten sprongen gedanst werd. Langzamerhand zijn nu de uitwassen afgesleten, waardoor een meer bezonken en rustiger ceremoniëel zal ontstaan.

Het zou te ver voeren hier de geschiedenis van den dans in Nederland te geven, doch op de groote tegenstelling tusschen de wilde uitgelatenheid van den middeleeuwschen dans en het doodsche heen en weer loopen in een moderne dancing willen wij hier nog eens met nadruk wijzen.

De onbewogenheid in het karakter van den modernen dans is zoo sterk, dat sommige beoordeelaars alleen het totale gemis aan blijdschap constateeren en van het erotische element niets meer bespeuren.

Zoo schrijft Albert Helman in een boekbespreking over „De Naakte Waarheid" van Alie van Wijhe-Smeding: „De doodelijke verveling en de totale afwezigheid van vreugde, die typeerend is voor Nederlandsche dancings, schijnt zij nooit opgemerkt te hebben."

Naar onze meening is dr. P. H. Ritter Jr. dieper doorgedrongen tot het wezen van den dans: deze meent, dat op het gebied van den dans de moderne zinnendrang vormgevend is geweest. Hij ziet in het moderne dansen de wedergeboorte van

een kunst, vooral als men haar vergelijkt met de rondspringerij van de 19e eeuw.

„Ik ken geen modernen levensvorm," schrijft hij, „waarin onmiddellijker de neigingen die hem stuwen zijn uitgebeeld. De dansmuziek dreunt dof als het gestamp van een machine. Tusschen albasten pilasters met vergulde kapiteelen, die heel de ruimte omringen alsof ze een reusachtige salon van een mailboot was, wentelen de paren zich om elkanders lichamen. De diepe aandacht voor den dans hangt als een betoovering over de traag zich bewegende massa. Flitsen zijn er alleen van kleur en schittering, als even een edelsteen sprankelt in een fellen lichtschijn die door de onderzeesche koelte van deze schemering boort of als de klaxofonist zich in zijn rooden rok vertoont. Trager en trager gaan de in hun dans-omarming verstijvende paren, en de muziek stampt heviger en monotoner, naarmate de dansbewegingen als luie liefkozingen verkwijnen. Benauwend als bloemengeur in een broeikas wolken parfums van vrouwenhuiden, die zacht en blank als vruchten zijn. Rozige schijn bloost aan tegen het matglasplankier waarop de kleine, hooggehakte schoenen bewegen, tast langs de welvende, welgevormde kuiten, en gloeit langs de fijn-besneden spitse gezichten, waarvan de doode oogen onder het zwarte jongenshaar het geheim bemaskeren van dezen geoorloofden, niet te verraden lust."

Vlijmscherp en met de pen van den meester schetst dr. R i t t e r hier de wanhoop en de vertwijfeling die naast den zinnendrang onder het masker van een onbewogen gelaat schuilen. Als vanzelf zweeft ons bij het lezen van deze regels een gedicht van S j o e r d B r o e r s m a voor den geest, waarin eveneens het bittere bewustzijn van onmacht der moderne liefde tot uitdrukking komt, een liefde, die in zoo weinig gevallen een toekomst heeft en in vervulling gaat.

DE LAATSTE DEERNE.

In den nacht ben ik tot haar gekomen.
Niet eenmaal boog zij loom haar hoofd.
Zij heeft stil mijn hand genomen
en mij de weelde van haar schoot beloofd.

De oogen brandend van verholen pijn,
't Hart gevangen in nijpend begeeren . . .
Kind, dit moet het einde zijn,
dat wij niet van ons konden weren.

Sterrenregen en flakkerend vuur
in den haard van de oude taveerne
Wij zijn de eenigen, die weenen in dit uur:
ik en de laatste deerne.

Wij stemmen dan ook volkomen met dr. Ritter in, waar hij zijn indrukken van een modernen dans besluit met de bekentenis, dat hij in dezen dans „de onmiddellijke en collectieve uitbeelding van de liefdesdaad ziet, waarin tegelijkertijd in zijn muzikale dooradering al de tot vulgariteit vergroofde bittere wanhoop van het moderne leven een uiting vindt. Dit kleurig en beeldend geheel met zijn wrange kern is een openbaring van het samenstel van het moderne leven, die haar weerga zoekt, en uit de aanschouwing van een dansavond leert de tijdsbeschouwer, die door duizenden daverende boeken oningelicht bleef, misschien het geheim kennen van de moderne voorkeurloosheid in de erotiek. Men bekent elkaar niet meer zijn liefde maar men wisselt in het sexueel verkeer zijn wanhoop uit."

Emmy van Lokhorst geeft in „Gedroomd dansen" een zelfde dichterlijke uitbeelding van den dans:

„Zij danste, danste. Zwijgend, ernstig, doortrokken van weemoed om de verloren werelden die achter haar lagen, vervuld van heimwee. Zij danste, danste ... De uren gleden voort in de als koelte voorbij waaiende teere muziek; soms sloot zij haar oogen en liet zich meenemen op deze zachte koelte. Deinend en stuwend bewogen de paren — een lichte golfslag, een verdunnen en snel uiteenvlieden als waaiende nevels."

Hoewel dus het dansen kan worden opgevat als een ventiel van den drang der zinnen, en sublimeering der zinnen, om de taal van Freud te gebruiken, een soort „Ersatz" voor de werkelijke uiting der liefde, zoo hebben toch de wachters der zedelijkheid altijd zeer juist ingezien, dat er een sterk sexueel element in het dansen een rol speelt en dat het, zij het ook lang niet altijd, toch in vele gevallen de ouverture van een geslachtsdaad is.

De sterkste stroomingen die tegen den danslust ingaan, vinden haar oorsprong in de katholieke en gereformeerde kringen der bevolking. De Katholieke Kerk beveelt de geloovigen aan zoo weinig mogelijk mee te doen bij het dansen: „Een eerste regel is dus, aangezien „de beste bals niets waard zijn", er zich zoo veel het goedschiks gaat aan te onttrekken." „Maar practisch," wordt er dadelijk aan toegevoegd, „zal in plaatsen en kringen, waar dansen gebruikelijk is, voor een jongen man of een jong meisje een volledige onthouding op dit punt zeer bezwaarlijk, om niet te zeggen, niet doenlijk zijn (voor gehuwden is het als regel veel gemakkelijker). Doch waar dansen niet tot de levensgewoonten behoort, moet men het zooveel mogelijk tegengaan en de invoering, zoolang men kan, tegenhouden, wijl het, eenmaal gebruikelijk, voor velen zonder twijfel een aanleiding voor zonde zal zijn en de publieke moraliteit er zoo goed als zeker

door zal dalen. Op de eerste plaats moeten natuurlijk openbare bals en dansgelegenheden worden voorkomen" enz. (Uit „De leer der kuischheid" blz. 101).

Natuurlijk vinden wij ook dr. van Dieren weer op zijn plaats om van leer te trekken tegen den danslust:

Deze is van meening, dat er in de laatste decenniën een dansepidemie geheerscht heeft, zoo heftig en uitgebreid als zich nog niet heeft voorgedaan. Volgens hem zijn echter reeds de laatste stralen der avondzon dezer epidemie te zien en hij roept uit:

„Gelukkig begint het er op te lijken, dat de aangetasten uitgesparteld geraken, en het is te hopen, dat zij na hun herstel zullen inzien en zullen durven erkennen, dat zij zich nog veel dwazer hebben gedragen dan de danszuchtigen uit de 13e en 14e eeuw dat deden. Van deze lieden staat in de Kronieken te lezen, dat zij het gevoel hadden als bevonden zij zich in een stroom van bloed, „en als zouden zij verzinken in den afgrond hunner zonden"; zij leden dus aan een overdreven ziekelijk zondebesef, en hadden derhalve recht op medelijden. Van de huidige dansmaniakken kan echter gezegd worden, dat zij met hun zonden te koop loopen, en dat zij deze zelfs cultiveeren.

Toen ik eens op een Zaterdagavond in het café Trianon te Amsterdam hun gedoe aanschouwd had, vatte ik mijn oordeel samen in deze drie woorden: wulpsch, schaamteloos en pervers. Van de 25 collega's met wie ik in een zijzaal zat te eten, waren er maar twee, die dit oordeel overdreven vonden; zij deden er dan ook, tusschen de eetgangen door, druk aan mee, wat voor mij, als tafel-voorzitter, een reden was om hun op gemoedelijke wijze onder het oog te brengen, dat zij klaarblijkelijk zeer vatbaar waren voor psychische besmetting, en dat er dus in moeilijke tijden van hen geen invloed ten goede verwacht mocht worden."

Nog rest ons te vermelden, dat men zich ook van regeeringswege met den dans heeft bemoeid. Niet alleen vaardigden dus verschillende gemeenten in dit opzicht verordeningen uit, maar tevens heeft men het van hooger hand als een plicht gevoeld, den strijd tegen den danslust in een bepaalde richting te stuwen.

Wat doet een commissie? Zij vergadert en brengt ten slotte een rapport uit.

Wij citeeren een enkelen zin uit dit rapport:

„Juist zij die met ons van oordeel zijn, dat het huwelijk als levensbeslissing is te verstaan, waarvan in zijn diepste wezen geen hooger beroep mogelijk is, moeten eens nadenken over de vraag, welke voorwaarden moeten zijn vervuld, om een goede

No. 36. **Het drama van daemon en engel in de achttiende-eeuwsche literatuur.**
Proeve van illustratie uit de ,,Historische print- en dichttafereelen van
Jan Baptist Gerard en Juffrou Maria Catharina Cadiere" (1735).

No. 37. **Damrak omstreeks 1900.** (Breitner).

keuze bij individuen van verschillende sexen te waarborgen en of een onbevangen omgang in vertrouwde en zuivere sfeer hier geen krachtige waarborg is."

In het tijdschrift „Stuwing" van de Amsterdamsche Maatschappij voor Jongemannen wordt dan ook aanbevolen het vereenigingsgebouw voor enkele dansavonden beschikbaar te stellen.

Hierbij worden de volgende richtlijnen gesteld: ten eerste zou men goed moeten weten wie er komen; er moeten geen publieke bals van gemaakt worden; tusschen de dansparen moet zoo weinig mogelijk verschil in maatschappelijken stand bestaan, en ten slotte: er moet een dansleeraar zijn, die voor een behoorlijken gang van zaken zorgt.

Dus het oogmerk van hen, die voor de zedelijkheid strijden, is klaarblijkelijk van den dans een ventiel, een goed gecontroleerd ventiel te maken. En zoo wij den geest des tijds goed verstaan zal dit ook lukken.

Op een tijdperk, waarin de dans veelal op een soort omhelzing of althans een zoo dicht mogelijke benadering der lichamen uitliep, zal weer een tijdperk volgen, waarin andermaal de paren op een afstand dansen en dit een spel wordt van verwijdering en toenadering zooals bij het oude menuet of de quadrille.

De vrouwen-mode en het fatsoen.

Er is wel geen gebied, waarop de strijd voor de katholieken zoo moeilijk is, als op dat van de mode. Want men kan de ziel der vrouw wel op velerlei gebied beïnvloeden, maar haar bevrijden uit de tyrannie der mode vergt bovenmenschelijke kracht.

Ziehier allereerst de gedragslijn, die de R. K. Kerk opstelt voor de vrouw:

„Men dient onderscheid te maken tusschen *minder zedig* en *onzedig*.

Minder zedig is iedere kleedij, waarbij meer dan noodig is van het lichaam wordt getoond, of op het lichaam de aandacht wordt gevestigd: het lichaam als zoodanig is het object, dat het geslachtsinstinct zoekt; hoe meer dit in het oog valt, hoe meer opwekking dus ook. Minder zedig zijn dus op zichzelf genomen b.v. de meerdere of mindere ontblooting van hals en armen, à jour bewerkte of vleeschkleurige kousen, enz. De kleeding word echter bepaald onzedig, wanneer niet alleen het lichamelijke, maar juist het specifiek vrouwelijke (de geslachtskenmerken — primaire en secundaire) wordt getoond of althans de aandacht daarop gevestigd wordt. Zoo moet men b.v.

bepaald onzedig noemen de te laag uitgesneden blouses, de te korte rokken, de doorschijnende kleederen, waartegen de H. Hieronymus reeds waarschuwt in zijn brief aan Laeta, de te nauw aansluitende kleeding, die, om een woord van S. Clemens Alexandrinus te gebruiken: „de vrouwelijke vormen zóó doet uitkomen, dat zij zich zelfs opdringen aan het oog van hem, die er niet naar omziet"; het uitlaten van de onderkleeren gelijk dit de laatste jaren gebeurt, waarop datzelfde woord van Clemens Alexandrinus van toepassing is." (Uit „De leer der kuischheid" blz. 111).

Niet iedereen, die de groote verandering constateert, welke het stadsbeeld in Holland als gevolg van het doordringen der moderne vrouwenkleeding heeft ondergaan, toont zich hierover verontrust. Brusse, die in zijn „Rotterdamsche zedeprenten" zoo vele misstanden in de Maasstad aan het licht bracht, schreef reeds in 1922 zeer verheugd over de „kleurigheid en dartelheid in kleeding, die zeer zeker het stadsbeeld alleraardigst opfleurt, vervroolijkt en pittiger maakt." „Naar de mode gekleed gaan", schrijft hij verder, „zich uiterlijk verzorgen, zich een bevallig, joyeus aanzien geven is niet langer het voorrecht van de heel weinig dames, die zich hier vroeger in het openbaar vertoonden, neen, ook de vrouwen en meisjes uit de arbeiderskringen laten nu haar fantasie vrij, om zich zoo aanvallig mogelijk gekleed en gesoigneerd voor te doen. En is dit niet haar natuurlijk recht, om haar lieftallige verschijning op het bekoorlijkst te doen uitkomen? Misschien is 't te voren nooit opgevallen wat een verblijdende menigte knappe, aanvallige, rank-gebouwde, frissche vrouwen en meisjes er toch zijn in Rotterdam, nu zij zoo snel geleerd hebben hoe een aardig toiletje, een guitig hoedje, coquette schoentjes haar charme verhoogen. Het aanzien van het leven is er, tegenover de vroegere vale saaiheid, waarlijk verblijdender en boeiender door geworden." („R. Z." blz. 56).

En hoeveel is er niet in andere steden des lands veranderd sedert 1922. Toen een der auteurs (dr. L.) zich in 1923 te Utrecht vestigde, liepen de kinderen op straat hem nog achterna, toen hij zich in een gele flanellen tennisbroek vertoonde, en gooiden hem zeer vriendelijk naar het hoofd: „Kaik jo, hij loop weer in sen onderbroek, hij loop weer in sen onderbroek."

In 1933 hebben wij een dame in heerenrijbroek door de stad zien gaan, zonder dat zij werd lastig gevallen, en fietsende meisjes in trainingspakken of pyama's zijn al lang geen ongewoon verschijnsel meer in het stadsbeeld. Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit, und neues Leben blüht aus den Ruinen.

„ZEDEPRENTEN” UIT AMSTERDAM.

No. 38. **„Steunt trein 8.28!”**

No. 39. **„Jantje voor alles.”**

No. 40. **Dancing in de open lucht te Zandvoort.**

No. 41. **Wedstrijd in strandpyjama's in het Westbroekpark te Scheveningen.**
(Foto's Haagsch Persbureau.)

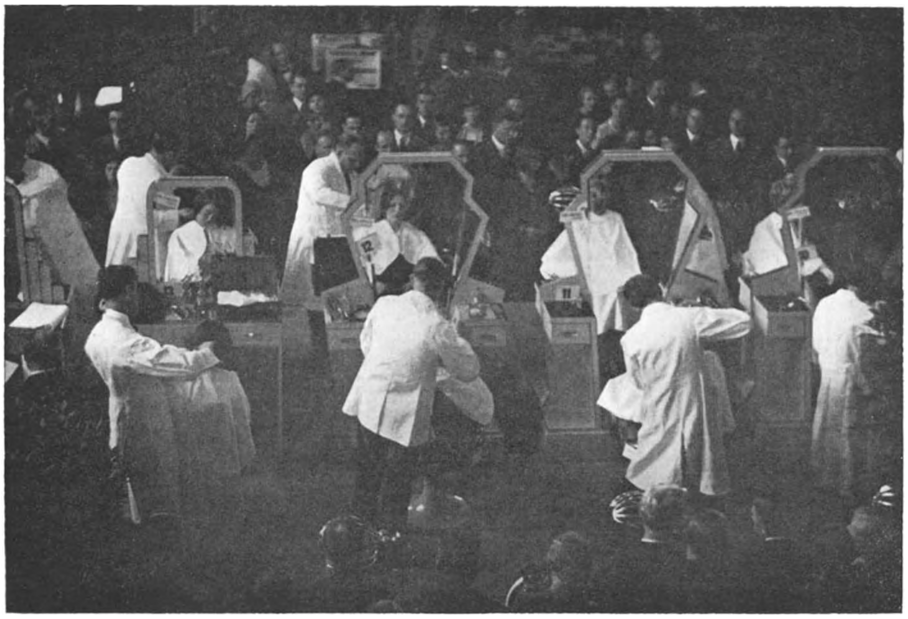

No. 42. **Openbaar kap-concours.**

No. 43. **Modeshow te Den Haag.**
(Foto's Haags Persbureau.)

No. 44. **Zonnebaden in de negentiende eeuw.** (Op den achtergrond het toenmalige badhuis te Scheveningen.)

Scabreuse spreekwoorden in de Nederlandsche taal.

Prof. Friedrich S. Krauss te Weenen heeft zich tot levenstaak gekozen het verzamelen van erotische verhalen, liedjes, grappen, moppen, vloeken, inscripties op „gelegenheden", spreekwoorden, gezegden enz. Zijn groot (c.a. 30 deelen omvattend) folklorewerk draagt den titel „*Anthropophyteia*". Aangezien ook deze publicaties, ondanks haar wetenschappelijke waarde, steeds weer in beslag werden genomen, is het complete werk buitengewoon zeldzaam. Het lot dezer boeken maakt het niet aantrekkelijk, voor Holland een studie op dit gebied te ondernemen, hoewel het zeer zeker ook hier niet aan materiaal zou ontbreken. Wij zullen ons dan ook bepalen tot de opmerking, dat de invloed van het Calvinisme hier vele spreekwoorden en gezegden heeft doen ontstaan, die men in geen ander land aantreft. Een uitdrukking als b.v. „voor het zingen de kerk uit" is zoo typisch voor de Nederlandsche folklore met haar overname van een „Unsitte" van den kerkganger op het sexueele leven, dat men alleen hierover al enkele bladzijden zou willen vullen. Maar een bord met de ominieuse cijfers 461 rijst voor onze oogen op — en wij haasten ons terug op den grooten weg om niet te verdwalen in gevaarlijke wildernissen!

Het baden in het algemeen; het deftige en het stille strand; de badpakken, de strandpyama's en de badmantels, die de zedigheid moeten hooghouden.

Hoewel zwemmen pas de laatste jaren in zwang is geraakt, heeft deze sport altijd haar erotisch kantje gehad — zoowel vroeger als heden. Vroeger werd het badseizoen geopend met het „vrijster doopen en inzouten." Het was een der lentefeesten, waarbij de jeugd reünie hield en onder diverse baldadigheden teedere banden tusschen de harten der jongelui tot stand kwamen. De jonge mannen noodigden de meisjes uit tot een uitstapje naar het strand; daar werden de meisjes op een gegeven moment „onverwachts" opgenomen, in zee gedragen, onder water gedompeld en vervolgens in de duinen een poosje heen en weer gerold, tot ze geheel „ingezouten" waren. Sommigen meenden, dat de meisjes daar een hekel aan hadden, maar toen in 1574 Leiden belegerd werd, beklaagden de meisjes zich openlijk, dat het „vrijster doopen" niet kon doorgaan.

In de tweede helft der vorige eeuw werd de kultuur van den geest op de spits gedreven, terwijl de lichaamskultuur veronachtzaamd werd. In de badplaatsen aan zee kon het baden bijna uitsluitend slechts geschieden onder gebruikmaking van

de badkoetsen — een ontkleeden aan het strand zou toen onmogelijk zijn geweest. De badkoetsen werden tamelijk ver zee ingereden, zoodat het den toeschouwers niet gemakkelijk viel, iets van het vrouwelijk schoon te bewonderen (vgl. afb. 29). Het „andere tijden, andere zeden" wordt ons nergens zoo duidelijk als bij een vergelijking van het strandleven met vroeger en thans. Begaven de dames en heeren zich destijds alleen maar in volledig tenue aan het strand, waar men stijf heen en weer wandelde en hoogstens voor korten tijd in een strandstoel verpoosde — heden vindt men op warme zomerdagen heele stadswijken „en profond négligé" aan den zeeoever; in den regel hebben de meisjes een badpak onder het hemd aan en ongegeneerd en binnen ongelooflijk korten tijd weten zij zich te bevrijden van het kunstzijden japonnetje, het dito onderjurkje of hemdje en van kousen en schoenen — en een minuut later hooren wij haar vroolijk gelach en gejuich uit het water opstijgen, waar zij met den een of anderen grooten bal of een grotesk gummibeest bezig zijn zich te vermaken.

Dat het „vrijgevochten strand" nog al eens gelegenheid biedt verschillende guitenstukjes der jeugd te observeeren, spreekt vanzelf.

Uit de weergave van een der vele kluchten, die hier meermalen worden opgevoerd, moge de vindingrijkheid spreken, welke daarbij soms aan den dag wordt gelegd.

In een der kleinere badplaatsen waar wij vertoefden had eens op korten afstand van de plek waar wij ons zonnebad namen, een eenzame badnimf haar luchtige zomerkleeding, waaronder natuurlijk ook een „directoire", aan den voet der veel bezongen duinen gedeponeerd en plaste, onbewust van het gevaar dat van de landzijde dreigde, naar hartelust in het zilte nat rond. De gevaren der zee — nu ja, die zijn bekend en daarmee hield onze aardige badnimf dan ook terdege rekening — maar: gevaarlijke duinen? Nooit van gehoord. En toch...

Maar keeren wij terug naar de „directoire", die de hoofdrol zou spelen in dezen éénakter. . .

Rustig lag het ding daar, door geen windje bewogen, warm te worden, steeds warmer, in de blakende Julizon. Totdat een aantal voorbijslenterende jongens het onmisbare kleedingstuk opmerkten. Toen was het met zijn rust gedaan. Fluks diepte een der jongens een lang dun touw uit zijn broekzak op. Welke Hollandsche jongen heeft er behalve een geheel warenhuis van andere nuttige voorwerpen, geen stuk touw in zijn zak? De club liet zich nu achteloos op den grond neer, maar niet zoo achteloos, of de directoire was vrijwel aan de blikken der voorbijgangers

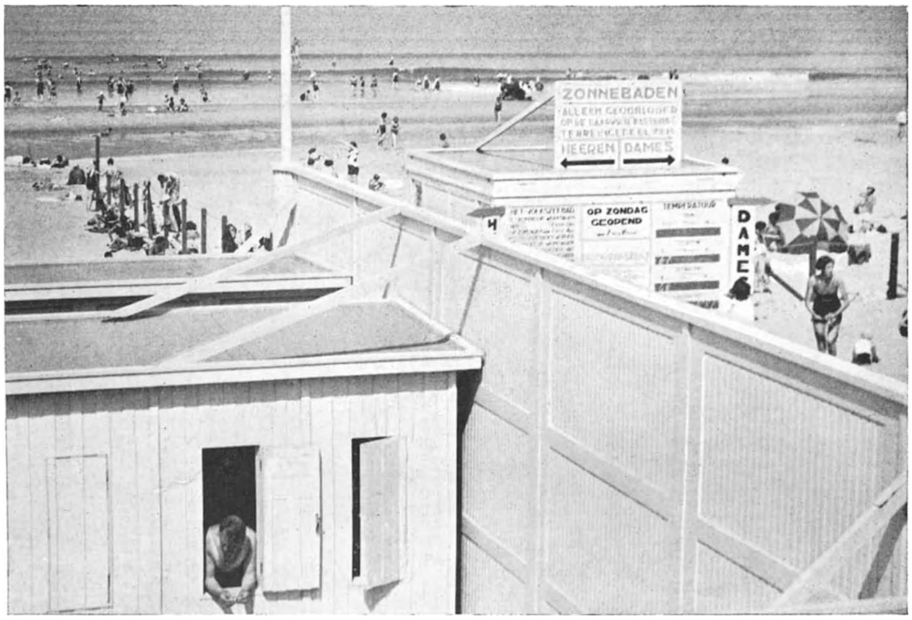

No. 45. Het Scheveningsche volksbad, waar de seksen gescheiden zijn tijdens het nemen van zonnebaden.

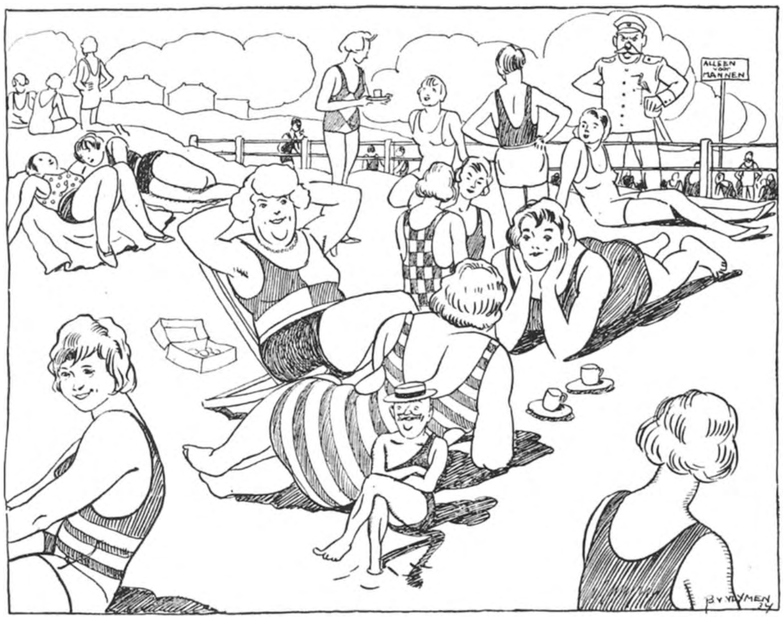

No. 46. Hoe de teekenaar van de „Groene" een blinden passagier in het Scheveningsche volksbad smokkelde.

No. 47. **Een advertentie voor liberale lezers.**

No. 48. **Dezelfde advertentie voor R.K. lezers.**

De ,,Groene'' merkt hierbij op: In deze tijden van zedenverwording doet het weldadig aan om te zien, hoe de Katholieke lezers in de eerste plaats in advertenties hun kuischheidsgevoel zien hooggehouden. De eerste van bovenstaande afbeeldingen is uit de Telegraaf; de tweede uit de Maasbode. Deze toont ons dezelfde juffrouw, zij het wat schrieler van lichaamsvorm en met een bijna onzedelijk gewaad: jurk zonder rok, maar met een strak gespannen broek. Het is opmerkelijk, dat de zon en het landschap op beide afbeeldingen dezelfde zijn.

onttrokken. Wantrouwend keek het gezelschap in onze richting. Wij hielden ons slapend, doch niets ontging ons. Al spoedig schenen de heeren uitgerust te zijn en leken zij zich plotseling te gaan interesseeren voor allerlei kleine voorwerpen langs de helling van het duin, waartegen zij dan ook langzaam opklauterden en er eindelijk achter verdwenen.

Maar onder die bedrijven en onder het zand door was de verbinding met de geduldig wachtende directoire tot stand gekomen. En juist op tijd, want daar kwam onze thans glibberige badnimf al weer aanzweven. Vervolgens de gewone gang van zaken: vluchtig afdrogen, hemd en onderjurk aanschieten, badpak laten zakken en... rondkijkend of geen onbescheiden blikken in haar richting gaan, de directoire gegrepen en aangetrokken ... doch neen, zoo voorspoedig zou het niet gaan, want toen de linkerpijp der directoire het daarmee correspondeerende been der altijd nog om zich heenspiedende schoone reeds omsloot en zij, balanceerend op een been, het andere in de resteerende pijp wilde doen glijden, werd plotseling een ruk gevoeld en rolde het arme wicht met de beenen in de hoogte over Neerlands dierbaren grond. En ook daarbij zou het nog niet blijven, want langzaam maar zeker schoof de adamlooze Eva, als door een onzichtbaren magneet getrokken, een eind weegs tegen het duin omhoog, waarachter een Homerisch gelach weerklonk, dat zich vermengde met de alarmeerende kreten der onfortuinlijke baadster, waaraan echter de reddingsbrigade ditmaal niet te pas is gekomen.

Het huishoudelijke strandleven is niet alleen ingeburgerd in de kleinere badplaatsen, maar ook in Zandvoort, Noordwijk en Scheveningen met zijn zoogenaamde „stille" strand, waar het meestal luidruchtig toegaat, terwijl het officieele, deftige strandgedeelte voor den grooten hotelboulevard méér op een „stil" strand gelijkt, aangezien daar de strenge zedigheid uit de vorige eeuw nog door een politiedienst van grooten omvang wordt hoog gehouden. En gemengde baden worden thans niet meer alleen aan zee genomen, want daar hebben ze nu bijna overal reeds „huisrecht" verkregen. (Ook in het Scheveningsche volksbad, waar het gemengde zonnebaden verboden is — vgl. afb. no. 45 en no. 46 — mag men toch samen met zijn meisje „in zee steken"). In het „binnenland" worden eveneens „natuurbaden" opgericht en zelfs in groote badinrichtingen is het zwembassin op bepaalde uren voor mannen en vrouwen opengesteld.

Dit is voor sommige oude juffers, die nog uit de vorige eeuw dateeren — want in onze dagen zullen de meesten er wel anders over denken — een steen des aanstoots. „Ik vind het smerig,"

merkt de schrijfster van de „croquante croquetjes" in de „Groene" op, „dat Zus Braun in alle bioscopen te zien is „met zoo goed als niets" aan. En ik vind het heel verstandig van dien meneer van den zwembond, die in Rotterdam uit het rijtuig sprong en wegliep, toen hij zag dat de heele stoet gefilmd werd, want wat moet je thuis tegen je vrouw zeggen, als bij meneer Tuschinsky het licht uitgaat en zij je met al die naakte meisjes in een rijtuig ziet zitten? Er zijn huwelijken om minder uit elkaar gegaan, dat zeg ik maar."

En zoo schrijft niet alleen Alida Zevenboom, zoo denkt ook b.v. Mej. Funke, die in den gemeenteraad te Soest vertelde, dat zij niet begrijpen kon, hoe menschen, „waartusschen een gaaf huwelijk bestaat", naar „gemengde" zonnebaden kunnen verlangen. „Deze brengen immers groote gevaren, welke niet te voorkomen zijn." De onaangename gevolgen van de interpellatie Funke laten zich uit het drie weken na de opening van het natuurbad „De Biltsche Duinen" bij den raad ingekomen adres van verscheidene (mannelijke) raadsleden opmaken:

Ondergeteekenden ... allen leden van den Raad der gemeente Soest, verzoeken Uw College zoo spoedig mogelijk eene vergadering van den Raad der gemeente Soest vast te stellen, om het Reglement voor de Zweminrichting „Soester Natuurbad De Duinen" te wijzigen. Thans is dit bad gedurende 3 weken geopend en is het mogelijk zich een oordeel te vormen over de werking van het bovengenoemde Reglement. Gaat men de uitkomsten van de exploitatie van het Natuurbad over dit tijdvak na, en vergelijkt men de aantallen bezoekers en de ontvangsten over de eerste week ná de opening en de daaropvolgende week, dan bemerkt men een zeer aanzienlijke daling in deze getallen en ontvangsten.

Dit is te wijten aan het feit, dat gedurende de drie eerste dagen ná de opening van het Natuurbad art. 5 van het bovengenoemde Reglement als niet-bestaande werd beschouwd, althans er zijn toen geen maatregelen genomen door de verschillende hoofdbestuurders om dit art. 5 ook maar eenigszins toe te passen: Na deze drie „vrije" dagen zijn leelijke hekken tot afscheiding geplaatst, strenge maatregelen tegen vreedzame bezoekers genomen, hekken verbeterd, en verfraaid, daarna weer buiten werking gesteld enz. Hierdoor werden de bezoekers zeer ernstig ontstemd en bijna alle ingezetenen van de omliggende gemeenten onder deze bezoekers verlieten boos en teleurgesteld ons natuurbad om nooit meer terug te keeren.

Dit natuurbad heeft reeds aan de gemeente enorme bedragen gekost en nu dreigt door het vaststellen van een streng eenzijdig en in strijd met de tijdsomstandigheden zijnd Reglement, de geheele exploitatie van het Natuurbad te mislukken, wat van de gemeente opnieuw groote offers zal eischen.

Om dit te voorkomen is eene onmiddellijke wijziging van het Reglement hoogst noodzakelijk.

Hoe vlugger dit geschiedt, hoe beter, en is eene spoedige bijeenroeping van den Raad der gemeente geboden.

Soest, 6 Juli 1933.

Volgen handteekeningen.

Maar ook de propagandisten der openbare zedelijkheid lieten zich niet onbetuigd en de postbode was, bij wijze van spreken, nog onderweg met het adres der moderndenkende raadslieden, toen de „Gereformeerde Kerkeraad" zich als één man achter Mej. Funke stelde en het volgende besluit nam:

1. *a.* Dat dit bad zooals het door de gemeente wordt geëxploiteerd, geen aanwinst voor de zedelijke verhoudingen in de gemeente mag worden genoemd.

b. constateeren, dat het oorspronkelijke noodzakelijke plan om te komen tot de stichting van een gemeentelijke Badinrichting is vervangen door de opening van een badplaats, die op verschillende tijden ontaardt in een publieke vermakelijkheid, welke leidt tot een verregaande mate van Zondagsontheiliging;

c. spreekt het uit als zijn meening, dat het nooit de roeping der overheid kan wezen te zorgen voor publieke vermakelijkheid;

maar integendeel, dat het haar plicht is te zorgen, dat de ordinantiën des Heeren voor het publiek leven worden gehandhaafd en dat zij dit ook heeft te doen t. o. van de Zondagsrust.

Inzake dit natuurbad deed zij dus wat zij niet behoefde te doen, terwijl zij naliet, wat haar plicht is.

2. De kerkeraad spreekt het als zijn overtuiging uit, dat:

a. de exploitatie van dit Natuurbad moet leiden tot een verslapping van het moreele leven, door de opening op den dag des Heeren;

b. dat zij dit ook dreigt te doen door de z.g. „gemengde baden" als regel te stellen.

c. door de gelegenheid te openen tot het nemen van z.g. „zonnebaden" ten aanschouwe van het publiek.

B. De kerkeraad besluit dan ook in verband met deze aangelegenheid te komen tot de gemeente met de ernstige vermaning:

1. Nooit van deze badgelegenheid gebruik te maken op Zondag, noch op dien dag te vertoeven in de omgeving van de badplaats of dit toe te laten aan de kinderen.

2. In badcostuum niet noodeloos te vertoeven buiten het bad en dus ook niet mede te doen aan de publieke zonnebaden, al is het ook, dat deze niet „gemengd" zijn.

3. Zich zooveel doenlijk te onthouden van gemengde baden en indien ook al daarvan gebruik gemaakt moet worden, dit aan de jeugd niet anders toe te staan dan òf in gezelschap der ouders òf onder ander vertrouwd toezicht.

C. 1. De kerkeraad besluit: 1. Deze vermaning af te lezen van den kansel;

2. Haar besluiten te brengen ter kennis van den Gemeenteraad van Soest.

Zoo woedde in 1933 — niet de storm in een glas water — maar de storm rondom de oprichting van een natuurbad. En de bladen hadden weer gelegenheid te over, om het eigenlijk geheel nuttelooze redactioneele gedeelte (want alleen het advertentiegedeelte levert winst op!) met aardige artikeltjes te vullen: „En zoover is het reeds in mijn buurt gekomen," schreef mr. C. P. van Rossem, de satiricus van de „Haagsche post", dat de een den ander vraagt:

„Heb jij wel eens „gefunkt" met je eigen vrouw?" Waarop de ander meestal moet bekennen, dat hij wel eens „gefunkt" heeft, m. a. w. dat hij een „gemengd" zonnebad heeft genomen met zijn eigen vrouw. En dan zegt de eerste „Foei!" of „Denk aan Gomorrha!" of iets dergelijks ...

Intusschen heeft men m. i. het idee van Mej. Funke verkeerd begrepen. Het blijkt dus, dat er een strooming is om personen, vereenigd in een gaaf huwelijk, aan te bevelen zich na het bad te scheiden. Een ieder krijgt een hem toegewezen strandje, vanwaar hij beveiligd wordt tegen het gevaar, zijn eigen vrouw in badcostuum te zien of te naderen. Het idee is natuurlijk aardig en psychologisch juist. Komt er meer „verboden vrucht" in het moderne huwelijk, zoo zal de spanning zeker minder snel verslappen dan nu meestal gebeurt. Ik geloof dus wel, dat wij met aandacht naar Mej. Funke moeten luisteren; zij zal misschien voor sommige ouderwetsche menschen wat ver gaan in haar revolutionnaire ethiek, maar psychologisch heeft zij een fijnen neus. Intusschen heeft haar stelsel nog een staartje. Wij citeeren nogmaals: „Mej. Funke wil wel de vrijheid van ongedwongen gemeenschap op het strand, maar dan in „wandelende" of „zittende" houding. Wie echter wil zonnebaden, dus in „gestrekte" houding op het strand wil liggen, neme een plaats op het daarvoor bepaalde gedeelte en dan gescheiden (mannen en vrouwen)."

Wij kennen geen enkele vrouw, die op het gebied van „De psychologie der sexen" zulke fijne nuancen heeft weten te onderscheiden als Mej. Funke. Hoe weinigen van ons zal het ooit zijn opgevallen dat wij in een gaaf huwelijk (want het zoo juist geciteerde sluit zich direct aan bij het vorige) een andere verhouding scheppen tot onze echtgenoote op het strand als wij „zitten" of „wandelen" dan wel „gestrekt" liggen. Mej. Funke zegt verder nog: „Scheidt man en vrouw, op een afstand van honderd meter of meer." Ziet dan de man zijn vrouw in de verte, in liggende houding, omspoeld door het brandende zonlicht, zoo zullen wellicht verliefde energieën loskomen die anders latent blijven. En dat kan het „gaaf huwelijk" slechts ten goede komen. Het gebruik van binocles zou dan voorts nog kunnen worden aangemoedigd."

Inderdaad is het onloochenbaar, dat de ongegeneerde omgang der menschen in het gemengde bad de erotiek eerder verzwakt, dan aanwakkert, en de satiricus heeft zoodoende de zwakke zijde dezer betoogingen juist opgemerkt. In andere kringen streeft men er dan ook naar, den nieuwen geest „in betere banen te leiden". Zoo heeft te Vrouwenpolder op Walcheren de Hervormde predikant een vereeniging voor vreemdelingenverkeer opgericht, welke ten doel heeft „het kerkelijk-georiënteerde vacantiepubliek een gelegenheid te verschaffen, waar het van een stemmige entourage verzekerd kan zijn." „Het is alleen jammer," schrijft een verslaggever aan de N. R. Ct.,

„dat er aan den door het noodlot bestemden naam van dit stemmige oord nog een frivool tintje blijft. Vrouwenpolder, levert dit woord in verband met het baden geen voor de mannelijke jeugd bedenkelijke associaties op? Het verdient aanbeveling, dezen naam te vervangen door het schriftuurlijke: Siloam, „'t welk overgezet wordt: Uitgezonden". Want naar deze kerkelijke badplaats zullen de predikanten hun gemeentenaren uitzenden,

wanneer in den vacantie-tijd hen de gevaren van Scheveningen en Zandvoort dreigen. En van den Gereformeerden kansel te Soest zullen inplaats van vermaningen tegen Soestduinen aansporingen voor dit Siloam weerklinken."

Werkelijk — hiertoe dreigt het in Nederland bij de groote neiging, zich in kleine groepen en secten te splitsen, nog te zullen komen. En van den spot, dien zulke ondernemingen moeten oogsten, is men zich ook in kerkelijke kringen bewust. Zoo schrijft Oudeis in „De nieuwe Eeuw" na een lans te hebben gebroken voor een katholieken raad van den handel:

„Natuurlijk zal het niet aan spot van zekere zijde ontbreken: naast de katholieke geitenfokvereeniging krijgt men nu ook al de katholieke boekhouding, de katholieke rekening-courant en de katholieke balans! Paters en professoren hebben een katholiek accountantskantoor gevormd en de paters hebben de beslissende stem! Dat wordt fraai! — Laat ze maar spotten, die waanwijze heeren. Ze zijn blijkbaar ziende blind voor de vreeselijke gevolgen, welke een van de ethiek onafhankelijk verklaarde economie heeft gebracht. Als er nog redding wil komen, dan zal het slechts zijn door het herstel in eere van het van nature christelijk fatsoen!"

Maakt het leven in de „natuurbaden" en aan het zeestrand op den onbevangen toeschouwer nu werkelijk den indruk, dat, zoo ergens van een ontreddering van het fatsoen sprake is, men het hier moet zoeken? Zijn de gemeentelijke politieverordeningen, die gemengde baden verbieden, zooals b.v. art. 128 van de Algemeene Politieverordening te Huizen, niet uit den tijd? Zeer leerrijk lijkt ons hier de ontwikkeling der gebeurtenissen in Duitschland. Scherp kantte zich de z.g. nationale revolutie in 1933 tegen de realistische literatuur met de gedetailleerde beschrijvingen uit het sexueele leven, scherp kantte zij zich tegen de erotische scènes op het tooneel en in de film — maar het „Freiluftleben" met zijn sterk sportieven inslag liet men bijna onaangetast. Wel verdwenen de tijdschriften, waarin de thuisblijver scènes uit de meest fanatieke naaktkultuurbonden voorgezet kreeg: ook deze laatste werden verboden — maar aan het gemengde bad waagde men zich niet. Integendeel werd juist van uit Duitschland de mode der badpakken met bijzondere rug-decolleté's gelanceerd — een teeken, dat het „strandleven" met zijn groote voordeelen voor de gezondheid en een ongedwongen samenzijn der geslachten zelfs door de meest radicale revolutie niet zoo gauw zal verwijderd worden. Ook wordt in Nederland doorloopend geremd. Zoo wist de pers op 22 Mei 1933 te berichten van een adres van het bestuur der Federatie van de R. K. Vrouwenbonden in Nederland en het bestuur van den Nederlandschen Christenvrouwenbond, waarin

den ministers van Binnenlandsche Zaken en Justitie verzocht werd „paal en perk te stellen aan de excessen, die zich bij het strand- en badleven voordoen."

Advertentie-, Film- en Radiocensuur.

De *advertentiecensuur* berust bij een commissie, die door de groote dagbladen zelf is ingesteld. Zij weert vooral advertenties van verkapte aborteurs, dubieuze dames, die onder het mom van „russische massage" zich ook nog voor andere doeleinden leenen, advertenties van hygiënische artikelen of van personen die „kennismaking zoeken" maar vergeten het woord huwelijk erbij te vermelden. De geweerde advertenties vindt men dan echter terug in de z.g. „mondaine tijdschriften" die hun lezers gaarne een Russische massage gunnen en het niet zoo erg vinden, dat men soms vergeten heeft, eerst naar het stadhuis te gaan. En bovenal — de vrijheid van drukpers is onaangetast!

Filmcensuur wordt door een ambtelijk lichaam uitgevoerd. Dit lichaam heeft er vooral voor te waken dat een zoen niet te lang duurt, dat de kuiten van een filmdiva niet de hoofdrol spelen en dat de bedscènes niet te prikkelend zijn, opdat den mannelijken bezoekers niet de lust bekruipt met de filmster op stap te gaan. Hoofdzakelijk bestaan de werkzaamheden dezer commissie dus uit coupures aanbrengen. Af en toe wordt echter ook wel eens een heele film verboden: meestal een Russische. Zoo werd b.v. de film „Bett und Sofa" niet voor Holland geschikt geacht en derhalve geweerd, hoewel zij de gevaren van den abortus op zoo'n kiesche en toch onverbloemde wijze illustreerde, dat het verbod wel in een jammerlijk daglicht kwam te staan. Ook een streng wetenschappelijke film over de „gevaren van den abortus" werd verboden.

De *Radio-Omroep-Contrôle-Commissie*, die samenwerkt met den „Radioraad" en de „Algemeene Programma-Commissie" is voor Holland wel een zeer belangrijke instelling. In een der laatste jaren, waarover wij het verslag konden inzien, vergaderde zij niet minder dan 12 maal. Er was dus nogal wat werk aan den winkel, temeer omdat voor het „Algemeene Programma" nog een speciale commissie is ingesteld, die ook al als een Cerberus over onze zedelijkheid waakt. In dat jaar kreeg zij „slechts" 333 teksten te verwerken. (Deed Ehrlich niet 606 onderzoekingen voor hij zijn Salvarsan ontdekt had?) Terwijl de „R. R." zich bezighield met de voorbereiding van een advies inzake een herziening van de radio-omroep-wetgeving, terwijl de „A. P. C." de omroepvereenigingen over hun gedragslijnen kapittelde (tot haar genoegen werden de uitzendingen waartegen bezwaar

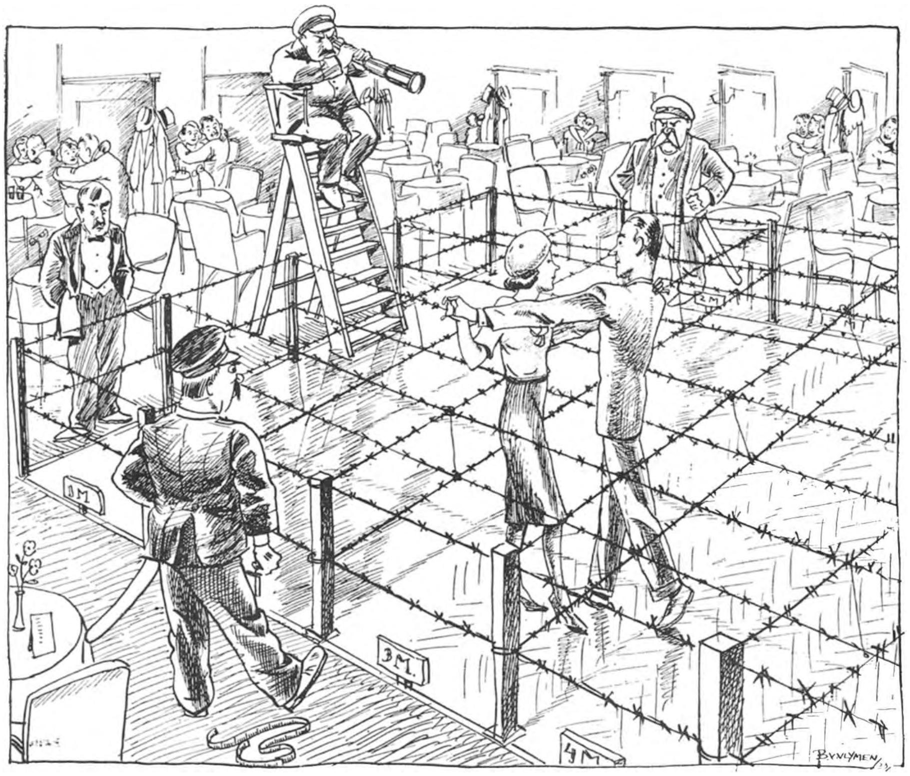

No. 49. **Dansgenoegens per M².**

(Hoe de teekenaar van de ,,Groene" de ideaalste der Hollandsche dansvloeren ziet.)

Voor openbare dansvloeren is o.a. bepaald, dat niet meer paren tegelijk mogen dansen dan de dansvloer vierkante meters groot is. (Zie blz. 51 e. v.)

No. 50. **„Nederlandsche hoogleeraren met vacantie", volgens den „Holl. Spectator" van 1871.**

De tijden veranderen — maar de hoogleeraren niet.

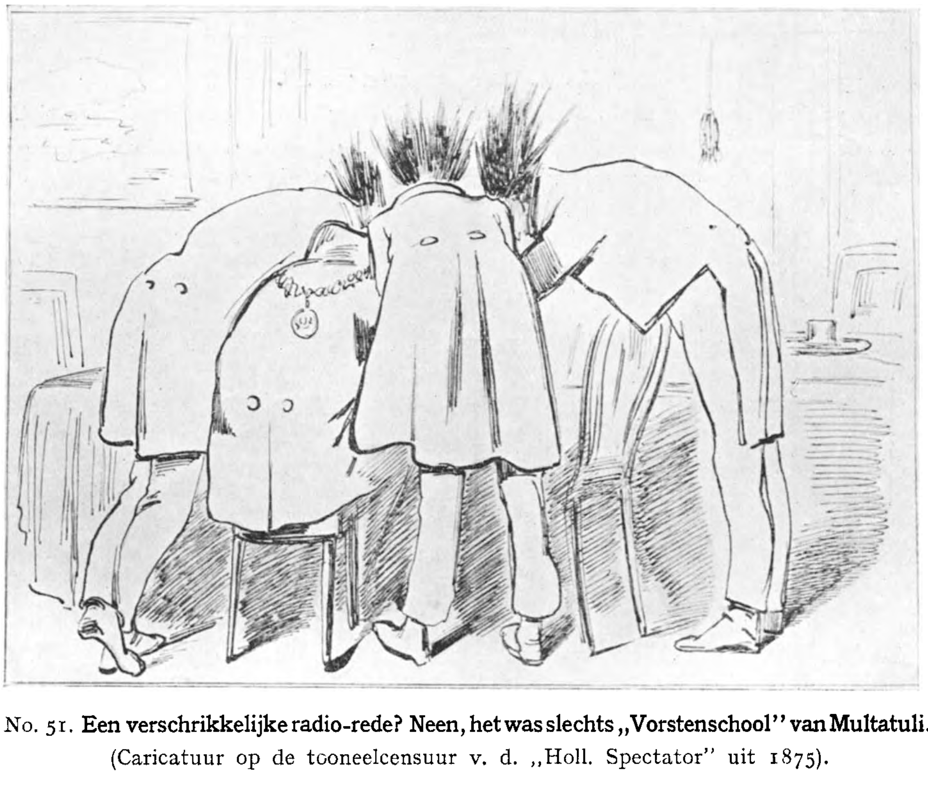

No. 51. **Een verschrikkelijke radio-rede? Neen, het was slechts „Vorstenschool" van Multatuli.**

(Caricatuur op de tooneelcensuur v. d. „Holl. Spectator" uit 1875).

bestond, welwillend door de omroepvereenigingen van het programma afgevoerd), moest de „R. O. C. C. ” in den waren zin des woords den politieagent spelen. Het meest had men te kampen met de V. A. R. A. In 16 gevallen had men bezwaren tegen de „wederwaardigheden van Wakker en Tropenduit”, 37 maal (van de 41) moest de V. A. R. A. een coupure in haar teksten aanbrengen. Ja, er komt heel wat kijken als men zich geroepen voelt over de zedelijkheid van het Nederlandsche volk te waken, maar de belooning is dan ook zoet. Men schakelt dan op een buitenlandsch station in en krijgt dan alles zonder coupures te hooren. „Gedanken sind frei”.

Ook de „V. R. O.” (vrijdenkers radio-omroep) is een nachtmerrie voor de zedelijkheidsapostelen.

Difficile est, satiram non scribere!

De propaganda die door de verschillende omroepen in den aether wordt gemaakt, is des te belachelijker, omdat in Nederland zich nog geen 10 menschen een andere politieke overtuiging laten aanpraten. „Geef mij maar liever een moppie muziek”, is het algemeene standpunt, en met een „stik vent” (dat de ijverige propagandist gelukkig niet te hooren krijgt) wordt op iets anders ingeschakeld, liefst jaszmuziek.

Zoo wordt de verdeeldheid van het Nederlandsche volk ook aan het buitenland duidelijk gemaakt, waar men zich verbijsterd afvraagt, waarom men vanuit Holland beurtelings dansmuziek en kerkdienst te hooren krijgt. Het is te wenschen, dat de leuze „alle politiek uit den aether” spoedig werkelijkheid wordt.

Wij vestigen nog de aandacht op het feit, dat hoofdzakelijk politieke aangelegenheden door de „R. O. C. C.” geweigerd werden. Met de erotiek had men hier blijkbaar weinig te maken. Een enkele uitzondering maakte b.v. het hoorspel „De deur van de badkamer”. Maar gelukkig werd het stuk tijdig teruggenomen, zoodat de commissie zich niet genoopt zag haar „veto” uit te spreken, maar zich kon verheugen over het feit dat de inzenders tijdig bekeerd waren en zelf ook inzagen, dat de deur van de badkamer en alles wat men zich achter die deur erbij kan fantaseeren, niet geschikt is voor Hollandsche huizen.

De deftigheid door alle eeuwen.

De nuchtere zakenman, die de Hollander nu eenmaal is, beschouwt de wereld allereerst uit financieel oogpunt. Betaalt de medemensch goed, gedraagt hij zich netjes — à la bonheur! Maar betaalt hij niet, dan is hij een nul — moge hij overigens ook het grootste genie zijn. Een *Rembrandt* ging hier failliet; een *van Gogh* moest zijn schilderstukken voor een appel en

een ei verkoopen — en Multatuli moest op een onbetaalde kamer te Brussel aan zijn „Max Havelaar" schrijvend, in een bedelbrief aan Duymaer van Twist bekennen: „Ik ben armer dan de armste daglooner. Het papier, waarop ik schrijf, is geborgd. Meermalen heb ik geen plaats om het hoofd ter ruste te leggen. Mijn vrouw en kinderen heb ik moeten opdragen aan het medelijden mijns broeders." Het is onmogelijk, zich voor te stellen, hoe de buren over deze kunstenaars zullen gedacht hebben, de nuchtere Hollandsche buren, die als Batavus Droogstoppel den medemensch louter beoordeelen naar zijn materieel succes in de wereld. Dergelijke feiten zijn het, waarin de kunstenaar maar al te vaak aanleiding vond, den nuchteren doorsnee-Hollander den spiegel voor te houden en zijn spotlust op hem bot te vieren. Iets wat Multatuli dan ook in *Max Havelaar* op onverbeterlijk geniale wijze ondernam, waar hij de tegenstelling Sjaalman—Droogstoppel tot heerschenden factor van zijn boek maakte. De „droogstoppels", de typen van nuchtere zakenmenschen, voor wie buiten het geldverdienen alleen nog een stel conventioneele begrippen over „fatsoen, moraal, godsdienst en politiek" waarde heeft — zij vormen telkens weer het doelwit der geestigheden van kleine en groote journalisten en rijmelaars.

Mr. Eduard van Groningen laat in een schets „Een Hollander in Parijs" een Nederlandsch meisje, dat al lang in Parijs woont en zich geheel de „Parisienne" voelt, volgende verwijten aan het adres van haar landgenoot richten:

„Jij bent maar een zielig mannetje. Wat heb je aan je moeizaam veroverde meester-titel? Daar kun je griffier van het kantongerecht in Emmen mee worden, en weet je wel, dat er geen één Parijzenaar is, die überhaupt wéét waar Emmen ligt? Het is misschien vervelend voor je als ik het zeg: maar ze hebben hier meer respect voor Maurice Chevalier dan voor den vice-president van het Hoogen Raad der Nederlanden en den burgemeester van Kerk-Avezaath sámen. Jij kunt in Holland iederen dag je biefstuk met gebakken aardappelen eten en een pudding-van-een-cent met rozijntjes en sinaasappelensaus toe en je neemt je hoed af voor den gemeentesecretaris en als je elken middag om vijf uur twee borrels drinkt voor 't raam van je stamkroeg, dan zegt de voorzitter van de kamer van koophandel, dat je aan den drank bent en dan wordt een ander griffier in Emmen ... Je bent een benepen Hollander, een echt bekrompen mannetje. Geen zweem van romantiek. Altijd overal bij denken: „Wat kost het?" en „Wat krijg ik terug voor m'n goeie geldje?" Nooit 's spontaan, nooit 's alleen maar iets doen, omdat je daar nou juist plezier in hebt. Altijd op de centen."

Keyserling had het ook over het gemis aan romantiek, toen hij Nederland zijn plaats toedeelde in het „Spectrum Europas". Bijzonder sterk voelde hij dit gemis, toen zijn oog op een avondwandeling de Rotterdamsche prostituées aan-

schouwde. Hij meende: „De Hollandsche hoeren zijn zoo beestachtig, dat zelfs de duivel ze niet zou willen naderen.” Dr. Ritter voelde echter de indirecte critiek op Nederland als volksgeheel en gaf den toerist, die zoo bekrompen was, „ons aan onze sletten, die in meerderheid Duitsch import zijn, te kenschetsen”, een gevoelige les: „Dat hier de prostitutie dieper gezonken is dan elders, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid, dat in Holland het verkeer met prostituées door de openbare meening als een onuitwischbare schande wordt beschouwd.”

Beter wellicht dan Keyserling heeft de Belg André de Ridder het geheim verstaan van het fatsoen der noordelijke buren, hetwelk misschien in vier woorden kan worden uitgedrukt: de Hollander is „stiekum”!

„Ne vous fiez pas”, schrijft de Ridder, „à leur feinte impassibilité, à leur renom de vertu: chez eux, comme ailleurs, plus qu'ailleurs peut-être, les passions s'affirment, des vices, des perversités grouillent, des drames s'accomplissent, mais c'est dans l'ombre, derrière portes et fenêtres, à huis clos, à l'intérieur des coeurs et des cerveaux, parmi lesquels il s' en trouve de particulièrement torturés. Apparement, même chez les plus fous, le regard est calme, le visage indifférent, le verbe réticent: la tragédie se déroule ailleurs, dans le secret des âmes.”

Welk een onderwerp voor een boek dit thema: „De deftigheid door alle eeuwen!” Hoe gaarne zouden wij, uitgaand van Busken-Huet's onsterfelijk werk „Het land van Rembrandt” met gebruikmaking van tallooze grappige tijdschriftartikelen over het vraagstuk „Waarom onze voorvaderen meer pret in het leven hadden dan wij” en dergelijke (zie de bibliografie) de stof verzamelen voor een lijvigen foliant — liefst onder medewerking van Greshoff, Clinge Doorenbos, Cor Postma en mr. C. P. van Rossem, die ons konden helpen in onze tragisch-nuchtere eeuw een bevrijdenden schaterlach te doen opstijgen — maar we moeten verder, de tijd is beperkt en het gebied bijna oneindig. Farewell dan hoofdstuk over het „fatsoen”, vroolijk intermezzo te midden van een wereld van duistere infernos, waardoor wij als Dante-tweelingen onze lezers nog moeten geleiden!

VIERDE HOOFDSTUK.

HET HUWELIJK, HET HOLLANDSCHE FAMILIE-LEVEN EN DE PAEDAGOGIE IN HISTORISCHE TIJDEN EN HEDEN.

Mijns herten soete wensch, van Gode mij gegeven
Tot lust en soete vreught in dit gesellig leven:
Mijn troost, mijn ander ick, gehecht in mijn gemoet
Meer als mijn vader selfs en al het naeste bloed.
Gewenschte bed-genoot, verkoren boven allen,
Ten lesten sydy mijn, mijn sydy toegevallen,
Wij zijn van nu voortaen, wij twee en zijn maer een,
Wat eerstmael eygen was, is even nu gemeen;
Wij zijn door echte trou, en op gewisse gronden,
Ons leven-dagen langh te samen ingebonden;
Soo dient dan overhant dit jock alsoo versacht
Dat ons geheele sucht tot vrede zij gebraght.
Indien wij door de trou in rechte liefde paren,
Wat quat sal immermeer ons mogen wedervaren.
Wat sal ons hinder doen, of brengen in den druck
Twee herten eens gesint zijn boven ongeluck.
Jacob Cats in „Houwelijck".

Historische Levensbeelden.

Over de parvenuachtige levenswijze, de zucht naar weelde en uiterlijk vertoon in onze zeventiende eeuw vinden wij bij Busken Huet in zijn „Land van Rembrandt" deel II² interessante mededeelingen. Zijn perspectieven dringen door tot den tijd waarin wij ons over het bezit van koloniën gaan verheugen, en — „waarin de voorvaderlijke eenvoud is gaan plaatsmaken voor een betrekkelijk kostbaren trant":

„Te *dien* aanzien was de verandering groot. Voor 1572 leefde men in de noordelijke provinciën, ten platten lande althans, nàgenoeg van den wind. Ongelooflijk gering klinken in onze ooren sommige prijzen uit dien tijd.[1])

Als de jonge republiek vijfentwintig of vijftig jaren heeft bestaan, dan doet haar stijl van leven niet onder voor dien der burgers

[1]) Cijfers bij *Leegwater*, in de Kleyne Chronyke achter het Haarlemmer Meerboeck.

van Vlaanderen en Brabant, in den tijd der bourgondische hertogen. De kostbare kleeding van vrouwen en mannen op de schilderijen van het tijdvak, de fraaie meubelen, het blinkend keukengerij, het gedreven vaatwerk van edel metaal, teekenen eene buitengewone welvaart. In W a r e n a r's kleine wereld wordt over armbanden gesproken, waaraan voor honderd daalders goud zit; over ebbenhouten salonstoelen van dertig gulden het stuk. Door de verbeurdverklaringen van Alva, en door in het algemeen niet te willen afdalen tot het koopmansbedrijf, was de adel snel verarmd.

Militaire bedieningen bij het leger of de vloot waren eerlang zijne eenige toevlucht; en dit was het middel niet, millionnair te worden. De burgers benijdden met dat al het geboorteregt, en zochten voldoening voor hunne afgunst door berooide edellieden op het tooneel te brengen.[1])

Te Amsterdam of in Den Haag een staat te voeren gelijk de Nassau's, de Culemborg's, de Egmonden, in vroeger tijd te Brussel gedaan hadden, daartoe was in het Noorden, of het moest deze of gene natuurlijke zoon van een Stadhouder zijn, niemand bij machte. Leven op een vorstelijken voet werd door de Nederlanders der 17de eeuw alleen in het buitenland gedaan, wanneer zij aan voorname hoven als ambassadeurs te verschijnen hadden. Groote sommen besteedde de Republiek voor het ophouden van den rang harer diplomaten. Wij staan verwonderd wanneer wij lezen uit hoeveel koetsen, paarden, lakeien, de trein van een gezant der Staten-Generaal bestond; welk een sleep jonge edelen zulk een ambassadeur vergezelden; en welke kostbare geschenken voor vreemde ministers werden medegegeven.

Een ideaal was de weelde van Jan de Witt, met zijn éénen livreiknecht. Massieve eenvoudigheid die, wanneer het zulk een man gold, de waardigheid van het karakter deed uitkomen, doch voor gewone menschen den indruk van „zuinigheid" gaf.

Van de proletarische, burgerlijke en aristocratische familiën, waarin men tegenwoordig de bevolking pleegt te splitsen, droegen in de hierboven beschreven tijden de twee eerste groepen de namen van kleinburgers en grootburgers. Het grootburgerschap gaf recht op het bekleeden van ambten. Het burgerrecht werd verkregen door geboorte uit burgers (of poorters), door met een poorter of poortersche te huwen en zich in de stad te vestigen, of door verleening van burgerrecht. Men verloor het door er uit te worden ontzet (ontpoortering), hetzij wegens

[1]) Iocker Barent van Grevelinckhuyzen en zijne „Iuffrou", in Samuel Coster's Boere-Klucht, 1627. — De edelman Ian Hen, in de Isabella van denzelfden, 1619.

niet betaling van zijn schulden, hetzij bij strafvonnis, hetzij krachtens politiemaatregel, de z.g politieke uitzetting; voorts door de stad metterwoon te verlaten. Niet alle inwoners der stad waren poorters. Er waren ook ingezetenen. Zij werden onder zekere voorwaarden in sommige opzichten gelijkgesteld met de poorters.

Het type van den z.g. grootburger wordt op treffende wijze geschilderd in de wijsgeerige studies van dr. J. D. Bierens de Haan „De Verborgen Harmonie", waar hij het „gebaar" beschrijft in een „Frans Hals".

„En ook zoo het gebaar nog breeder allure heeft, gelijk op deftiger portretstukken, ook daar is de deftigheid *burgerlijk*, d.w.z. niet ideëel, gelijk de waardigheid van een ideëel menschdom. Deze deftigheid heeft niets gemeen met een geestelijk heldendom; het is de koele deftigheid van het burgemeesterschap; het is hoogte van maatschappelijke positie, niet hoogte van geest. De noblesse die hier vereerd wordt, is voorwaar geen godmenschelijkheid, maar is het burgeraristocratische gewicht. Men ziet het veeleer deze lieden aan, dat zij sinds kort rijk zijn, en dat hun adel zit noch in de ziel noch in den stamboom, maar in de koopmanschap of in de reederij. Zij zijn materieelen, kort, dik, goedig, grof, leuk, joviaal, slim, scherpzinnig, of zij hebben reeds meer geestesbeschaving; het zij zoo; maar hun houding en gebaar bewijst, dat zij de ijverige en *bezige* bewoners zijn van een welvarend land, en dat hun gemoedsaard op alle wijzen kan gestemd zijn — alleenlijk niet contemplatief.

De paedagogen van vroegere eeuwen en het huishouden van Jan Steen.

En thans iets over het factotum, dat ten tijde van Jan Steen der jeugd de wijsheid moest bijbrengen en van wien men nu juist niet kon beweren, om woorden van Staring te gebruiken, dat hem „het schoolmeesterlijk bloed door de aders vloeijde". Zijn voornaamste opvoedingsmiddel toch bestond wel uit „de ontzettende plak" (Camera-Obscura). Met dit strafwerktuig, een stok, aan welks uiteinde een plankje was aangebracht, ontvingen de scholieren bij iedere overtreding of nalatigheid een aantal slagen. Het plankje was bovendien van een aantal inkervingen voorzien, om de uitwerking nog te verhoogen. (Zie afb. no. 52.) Daarnaast was ook de roede een onmisbare factor om de jeugd van haar antipathieën tegen de wetenschap te genezen.

De vroegere „schoolmeester" was veelal schoenmaker en oefende dit bedrijf in het schoollokaal uit. De inkomsten die hij als paedagoog genoot waren namelijk zoo gering, dat hiervan

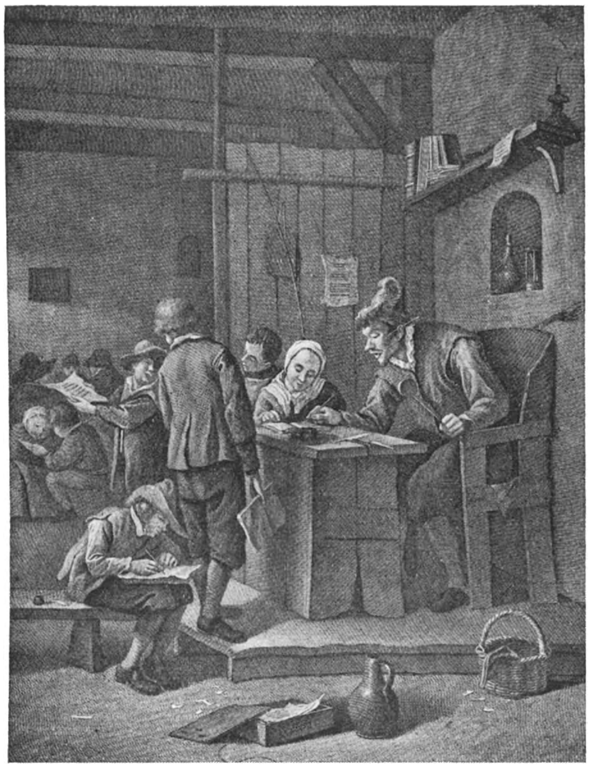

No. 52. **„De schoolmeester met de plak"** (naar het schilderij van Jan Steen).

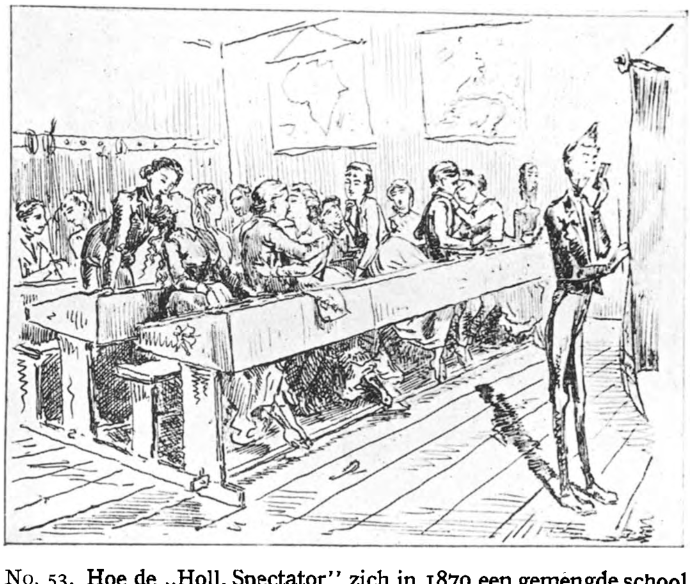

No. 53. **Hoe de „Holl. Spectator" zich in 1870 een gemengde school voorstelde!** (Zie blz. 71)

No. 54. **Een bruiloft in de 18e eeuw.** (Naar het schilderij van Cornelis Troost).
Deze dansen zijn door de tegenwoordige jeugdvereenigingen weer algemeen bekend geworden.

alleen de schoorsteen niet kon rooken. De schooluren, die op een veel vroeger uur aanvingen dan tegenwoordig, beliepen zoo'n groot aantal, dat zij voor de slaperig wordende kinderen tot een kwelling werden. Dat bij dit alles de vruchten, die het onderwijs droeg, nu juist niet van eerste kwaliteit waren, laat zich begrijpen.

Een volledige schets der geweldige evolutie, die de paedagogie heeft doorgemaakt zou te ver voeren, en wij bepalen ons daarom tot de opmerking, dat de tegenwoordige generatie zich gelukkig mag prijzen, den slaventijd van het schoolwezen achter zich te weten liggen. De coëducatie van jongens en meisjes heeft, hoewel men haar aanvankelijk belachelijk maakte, (zie afb. no. 53) veel bijgedragen tot een verbetering der opvoeding.

En toch komt het ons voor, dat bij alle hervormingen en moderniseeringen die in de opvoeding onzer jeugd zich hebben baan gebroken, de „huishoudens van Jan Steen" aan het vermeerderen zijn. De veel grooter vrijheden die de jeugd, vergeleken bij vroeger, zijn toegestaan, haar in doorsnee meerdere ontwikkeling hebben haar een zelfstandigheidsbesef bijgebracht, waaraan een zekere mate van eigenwaan niet vreemd is. De verscherpte strijd om het bestaan doet ook op de jeugd zijn invloed gelden en wel in dien zin, dat zij zich instinctmatig en bij voorbaat voor dien strijd tracht te oefenen en te stalen. Heel erg ongelijk kunnen wij haar daarin niet geven, want dat haar maatschappelijke toekomst er nu juist niet bijster rooskleurig uitziet, daarin zullen wellicht slechts weinigen met ons van gevoelen verschillen.

Hoe wij dan achteraf de jeugd van heden zouden willen schetsen?

Als een spoedig in de oppositie verkeerend, moeilijk te regeeren en lichtelijk pedant volkje.

Trachten wij daarom deze kultuurpsychologische verschijnselen van onzen tijd te verstaan, de lijnen die de jeugd zelf aangeeft te volgen, te breken met grootvaders strenge tucht- en strafbegrippen en niet te hard van leer te trekken tegen wellicht zonderling aandoende uitingen harer mentaliteit, die toch zoo veel *gunstige* zijden vertoont.

En nemen de huishoudens van Jan Steen ook inderdaad toe, men beschouwe dit als een overgangsfase, die *moet* worden doorgemaakt, en gedragen, en die men hoogstens kan pogen binnen zekere grenzen te houden.

Als voorbeeld van moderne opvattingen in zake onderwijs en opvoeding vestigen wij tot besluit nog de aandacht op de

particuliere school van den ingenieur C. Boeke te Bilthoven, „De Werkplaats" genaamd, alsmede op de „Vrije School" te 's-Gravenhage.

Wordend of verwordend huwelijk?

Het laat zich stellig niet zonder meer uitmaken of de discussie over het huwelijk in Nederland is uitgegaan van de literatuur of van de werkelijkheid; m.a.w. of de verandering der maatschappelijke toestanden in Nederland dermate zichtbaar werd, dat zij, die zich de bevordering van het geestelijk welzijn van het volk tot taak hadden gesteld, zich hierdoor tot ingrijpen gedwongen zagen, of wel dat het verschijnen van enkele sensationeele boeken in het buitenland aanleiding was om de daarin behandelde kwesties ook van Nederlandsch standpunt te belichten. Hoewel hier en daar ongetwijfeld een zekere wisselwerking heeft bestaan, lijkt ons toch het tweede geval het meest waarschijnlijk, zoodat deze vraag niet op één lijn komt te staan met die van de kip en het ei.

De buitenlandsche boeken, die hier zoo'n geweldig opzien baarden, waren vooral de werken van Lindsey: „*Opstandige jeugd*" en „*Huwelijk in kameraadschap*", de trilogie van dr. van de Velde over „*Het volkomen huwelijk*" en Calvertons „*Het bankroet van het huwelijk*".

De boeken van rechter Lindsey zijn geen theoretische boeken, maar zij zijn gebaseerd op feiten.

In zijn kwaliteit van kinder- en gezinsrechter te Denver in Colorado kwam Lindsey in de jaren 1920—21 in contact met 769 meisjes tusschen 14 en 17 jaar, en wel in alle gevallen wegens sexueele conflicten. Elk meisje kende er bovendien nog een of twee die in dezelfde situatie verkeerden; dit gold ook voor de honderd meisjes, die zwanger waren.

Al deze gevallen werden uitvoerig besproken en toegelicht. Een doek was weggetrokken van een gedeelte der maatschappij, dat tot op dat oogenblik verborgen was geweest en waarvan bijna niemand, doch in geen geval de ouders, ook maar iets hadden vermoed.

Terwijl men in Duitschland nog bezig was te beweren, dat daar zulke toestanden als in Amerika onmogelijk waren, gebeurde er in het voorjaar van 1928 in Duitschland een misdaad; een jonge man schoot zijn kameraad neer en benam zich daarna zelf van het leven. Het „Krantz-proces" baarde in binnen- en buitenland het grootste opzien en toonde duidelijk aan, dat de toestanden onder de Duitsche jeugd niet zoo veel konden verschillen van die der Amerikaansche.

Dr. Friedrich Wolf schreef dan ook in zijn inleiding bij

de Duitsche uitgave van „Motherhood in bondage" van Margeret Sanger dat hij alleen al uit zijn fonds-praktijk de voorbeelden zou kunnen vertienvoudigen, die Lindsey gegeven had.

Het verschil tusschen Holland en de zoo juist genoemde landen schijnt ons, zooals reeds gezegd, hierin te bestaan, dat het hier niet zulke opzienbarende feiten betrof, dat zij aanleiding konden geven tot een discussie in dagbladen, tijdschriften en boeken, doch dat de invloed van de buitenlandsche literatuur hier wel vooral een sterken weerklank vond.

Toen het boek der Wibaut's „*Wordend Huwelijk*" verscheen, ging er ook een schok door Nederland, maar deze schok werd niet teweeggebracht door een feitenmateriaal, dat tot nu toe onbekend gebleven was; doch veeleer door de, zij het ook gematigde instemming met het door Lindsey gegeven recept. Men nam wel geen houding aan alsof er in Holland absoluut geen feiten zouden zijn voorgekomen, die de attentie van de openbare meening hadden gevraagd, maar aan een mededeeling als die van den heer Michiels van Kessenich in de Eerste Kamer der Staten Generaal, dat het aantal echtscheidingen per week zich van 1916 tot 1931 bijna verdrievoudigd had (21 : 61) werd toch slechts aandacht geschonken door hen, die zich speciaal met het bevolkingsvraagstuk hadden beziggehouden.

Vooral in twee opzichten gaf het boek van de Wibauts een schok aan het fatsoenlijke Holland. Dit boek erkende de noodzakelijkheid van sexueel verkeer vóór het huwelijk en achtte de mogelijkheid niet uitgesloten het huwelijk uit te breiden tot een verbintenis van drie personen. Het is hier reeds duidelijk: de Wibauts bedoelen met „Wordend Huwelijk" geen studie over een verandering der zeden uit te werken, maar willen integendeel een geheel nieuwe ethiek propageeren, die den loop van bepaalde stroomingen in nieuwe beddingen moet leiden.

Hoewel velen onzer lezers het boek van de Wibauts zullen kennen, willen wij toch even in het kort de grondgedachten hiervan formuleeren, ten einde duidelijk te maken waarom en in welk opzicht er zoo'n breedvoerige kritiek op dit boek werd uitgeoefend.

De Wibauts verwerpen scherp en duidelijk sexueele daden bij 14 tot 18 jarigen, dus op den leeftijd, dien rechter Lindsey ons in zijn boek schetst. Zij zeggen: „Voor ons staat vast dat op dien leeftijd zeer goed aan sexueelen drang weerstand is te bieden... Ook indien er geen gevaar bestaat voor een nadeeligen invloed op een later gezond geslachtsleven, dan bestaat er zeker gevaar voor den opbouw van een gezond intellectueel leven en van

karaktervorming. Zelfbeheersching, die ver verwijderd kan blijven van ascetisme, is vereischt voor geestelijk leven op redelijk peil" (Wordend Huwelijk, blz. 149—150).

Maar een andere opvatting hebben de Wibauts over jeugdige ongehuwde personen, die den leeftijd van 18 jaar hebben overschreden. Zij leggen er den nadruk op, dat dit een andere kring is dan Lindsey ons schildert. Zij kunnen niet inzien welke aan maatschappelijke overwegingen ontleende redenen er zouden bestaan, om den sexueelen drang, die zich in dien tijd vaak zeer sterk doet gevoelen, te onderdrukken en deze onderdrukking te verheffen tot zedelijke daad of deugd.

Zij betoogen: „Sexueele bevrediging kan in dezen tijd volkomen geoorloofd geluk schenken." (Wordend Huwelijk, blz. 152). Zij achten dit sexueel verkeer buiten verloving en buiten huwelijk zoolang zedelijk als de jonge man en de jonge vrouw, die zich dit „geoorloofd geluk" schenken, ten volle hun verantwoordelijkheid beseffen en daardoor anderen geen leed verschaffen.

Deze verhouding zal door hen dan ook slechts erkend worden, als zij beperkt blijft tot één jonge vrouw en één jongen man. Dit liefdeleven zal zijn voortzetting vinden in het huwelijk, zoodra dat economisch mogelijk zal zijn. Dus de liefde vóór het huwelijk, die niet meer onzedelijk zal zijn en niet strijdig met huwen. „Het huwelijk is voor deze jonge vrouwen en mannen de voortzetting van het liefdeleven, verinnigd in het wenschen van kinderen" (Wordend Huwelijk, blz. 192).

Is het nu tusschen de jonge menschen tot een huwelijk gekomen, dan zien de Wibauts ten eerste een verandering in de verhouding tusschen man en vrouw en ten tweede in de verhouding tot het kind. In elk opzicht gelijkwaardig staan man en vrouw naast elkander in het huwelijk, zooals de Wibauts zich dit voorstellen. Hierbij verdedigen zij de stelling, dat trouw op erotisch gebied geen essentieel bestanddeel van het huwelijk behoeft te zijn en dat de jaloerschheid als een menschonwaardig instinct moet worden bestreden. Deze twee grondstellingen brengen de konsekwentie mee, dat de echtgenoot, indien eens een derde in het spel komt, niet direct naar de oorlogswapenen moet grijpen. De benadeelde echtgenoot moet niet onmiddellijk trachten zijn rechten te doen gelden of het dadelijk op echtscheiding aansturen.

De Wibauts achten het dientengevolge in het geheel niet onmogelijk, dat er in zoo'n geval een weloverwogen wederzijdsche erkenning plaats vindt. Hierbij zal dan de derde worden aanvaard door de echtgenoot, die hem of haar niet riep. Zij eischen dan ook, dat zij of hij, die op deze wijze uitbreiding aan het lief-

No. 55. **Familieleven in het begin der 19e eeuw. „Tooneel van moederlijk genoegen" uit: De vrouw in de 4 tijdperken haars levens.**

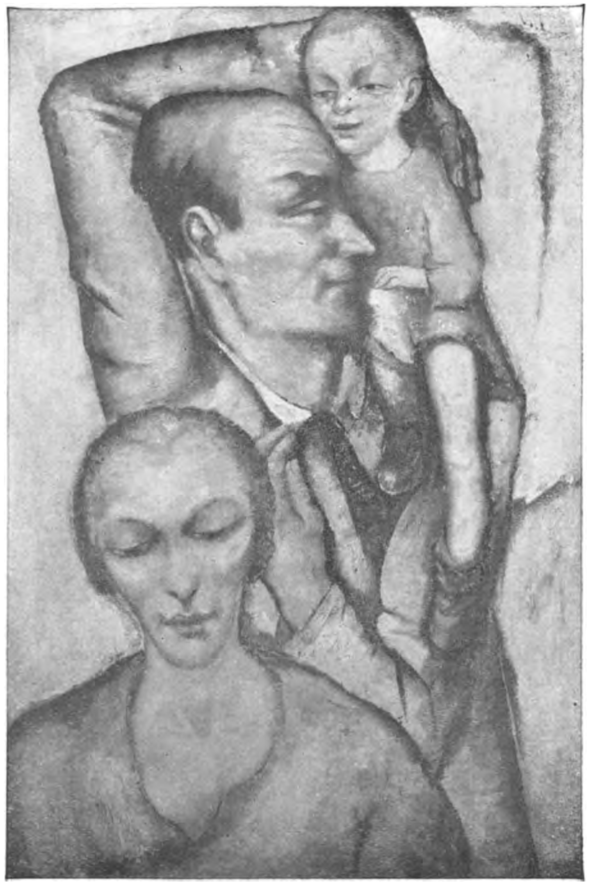

No. 56. **Familieleven in de 20ste eeuw, volgens de opvatting van een hedendaagsch kunstenaar. Chabot: „Stille vreugd."**
(Uit het Maandbl. voor Beeld. Kunsten).

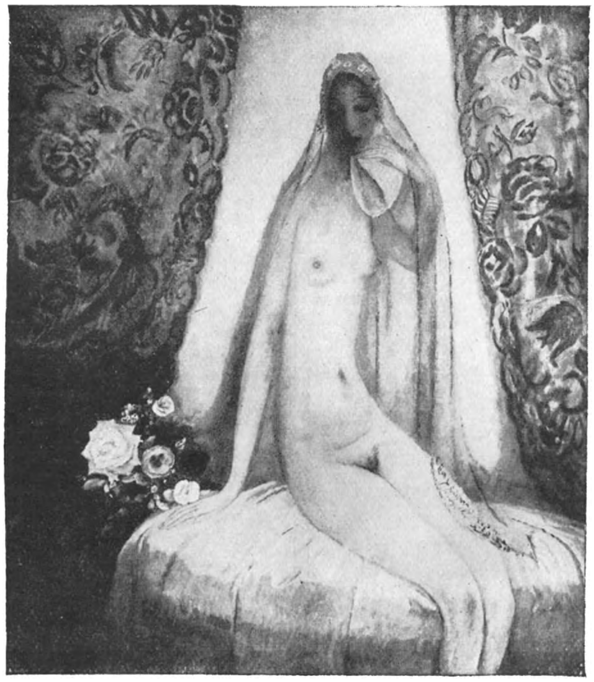

No. 57. **Jan Sluyters: De Bruid.**
(Stedelijk Museum, Amsterdam).

Ik dacht
dat ik geboren was voor verdriet
en nu ben ik opeens een lied
aan 't worden, fluisterend in het ijle morgenriet . . .

(Uit „De Bruid" van H. Marsman).

deleven wil geven zonder de huwelijksverbintenis te verstoren, moeten beheerscht worden door den sterken wil om het huwelijk goed te doen blijven.

Nu de verhouding tot het kind.

Het kind zal zoo veel mogelijk een „gewenscht" kind zijn. Door betere kennis der moderne anti-conceptioneele middelen zullen de ouders alleen kinderen voortbrengen, die welkome gasten zijn aan den disch des levens. Het twee-kinderen-stelsel is hierbij geen eisch.

Mocht voor of tijdens het huwelijk, door de zoo juist gekenschetste uitbreiding van het huwelijk een onwettig kind geboren worden, dan moeten de ouders natuurlijk hiervoor de volle verantwoordelijkheid dragen.

Het betoog der Wibauts is eudaemonistisch ingesteld; meer geluk moet gegeven worden aan allen, aan de jonge menschen vóór het huwelijk, aan de echtparen en aan de kinderen.

In dit opzicht is het werk een bekentenis van twee socialisten, die zonder zich aan het partijprogram te houden, de grondstellingen van de socialistische idee zeer juist hebben geïnterpreteerd.

Welke zijn nu de voornaamste bezwaren, die men tegen het boek der Wibauts heeft geopperd?

Hooren wij allereerst dr. van de Velde! Volgens zijn meening kan men ook bij de grootste waardeering voor den ernst der beschouwingen van de juistheid hunner opvattingen niet overtuigd zijn. Hij voert als bezwaar aan, dat alleen de vrouw zal beslissen over de nakomelingschap. Hij beschouwt het als een onrechtvaardige eisch, want „de verantwoordelijkheid van de verwijderde gevolgen rust in het huwelijk evenzeer op den man", en „het kan het *wordend huwelijk* niet ten goede komen, als men den man geheel van de medeverantwoording omtrent zulke, voor de echtelijke toekomst hoogst belangrijke beslissingen, wil ontheffen."

Tegen de toelaatbaarheid van een verhouding tusschen twee jonge menschen, „mits daaraan geen leed of nadeel voor anderen verbonden is", keert dr. van de Velde zich met de woorden: „De schrijvers kennen het leven genoeg om steeds weer de mogelijkheid onder de oogen te zien, dat niettegenstaande den vooropgestelden wil tot voorkomen van zwangerschap, deze toch optreedt, en zij toonen het verantwoordelijkheidsbesef, het verstoren van zulk een ongewenscht gevolg van het op deze wijze bevorderde persoonlijke geluk niet in hunne beschouwingen te betrekken."

De Wibauts zeggen, dat deze volkomen geoorloofde vorm van

geslachtelijk verkeer, aangegaan zonder gedachte aan een huwelijk, opvattingen van hooge zedelijkheid eischt. Dr. van de Velde heeft hiertegen in te brengen: „Bij alle waardeering voor dit zedelijkheidsideaal vraagt de nuchtere waarnemer der menschelijke natuur zich toch af, of hier de naïviteit of de theorie er met de schrijvers van door is gegaan."

Over de uitbreiding van het huwelijk tot een derde persoon zegt dr. van de Velde: „Begrijpen, verontschuldigen, vergeven, waar het noodig is, ook in deze, vaak wel de moeilijkste, dingen — het kan nooit genoeg worden aangeraden. Maar het opnemen van Nr. 3 en eventueel ook nog Nr. 4, in den zoo niet normalen, dan toch niet-abnormalen staat van het „wordend huwelijk", — neen! en nogmaals neen! — dat kan slechts tot nog grooter complicaties en nog grooter moeilijkheden, naar binnen en naar buiten, leiden" (De Groene Amsterdammer van 11 Juni 1932).

De Wibauts hebben in de inleiding bij den tweeden druk van hun boek reeds een kort antwoord op de bezwaren van dr. van de Velde gegeven.

Tegen zijn opvatting, dat de vrije verloving als voorstadium van het huwelijk geen aanbeveling verdient, zeggen zij, dat zij „niet strak zijn in het vestigen van een „systeem"; zij achten alleen de „vrije verloving" in bijzonder veel gevallen psychologisch aanbevelenswaardig". Zou men leven onder een verstandige wetgeving, die de moeilijkheid van echtscheiding gemakkelijker maakte, dan zou een deel van hun aanbeveling voor de „vrije verloving" kunnen vervallen.

Prof. mr. F. G. Scheltema ziet de grondslagen van het boek der Wibauts in de volledige gelijkgerechtigheid der gehuwden en in de doorloopende vergelijking tusschen de gevolgen van vrijheid en onthouding. Hij meent dan ook over zijn eigen bezwaren te moeten zwijgen, aangezien men over deze twee punten als modern mensch met de schrijvers niet van meening kan verschillen. („De Groene Amsterdammer" van 25 Juni 1932).

Overigens concludeert hij, dat de Wibauts zedelijke eischen ontwikkelen, die zeer zeker niet aan waarde verliezen als zij niet algemeen kunnen worden nageleefd.

De Wibauts beroepen zich in bovengenoemde inleiding op deze woorden, en meenen dat zij ook tegenover dr. van de Velde als repliek kunnen dienen.

Dr. P. H. Ritter Jr. heeft zich in een uitgebreide bespreking over het boek der Wibauts voor de „A.V.R.O." als voorstander van het monogame huwelijk doen kennen. Hij keert zich daarom zoowel tegen de vrije verloving als tegen een uitbreiding van het huwelijk. Hierbij meende dr. Ritter te moeten

opmerken, dat de Wibauts sceptisch staan tegenover de huwelijkstrouw.

In de reeds meermalen genoemde inleiding zeggen de Wibauts, die overigens de bespreking van dr. Ritter een voorbeeld van waardige bestrijding noemen, dat dr. Ritters meening hierover niet juist is. Zij achten vrijwillige huwelijkstrouw van hooge waarde, maar hechten niet de geringste beteekenis aan trouw, „die slechts conventie is.”

Het lijkt ons niet onwenschelijk het pleidooi van dr. Ritter voor het monogame huwelijk, dat dus ook tegen de Wibauts is gericht, iets uitvoeriger toe te lichten, en daartoe kiezen wij een stuk uit dr. Ritters boek: „De drang der zinnen in onzen tijd”, een stuk, dat zonder twijfel — en zonder hiermede het werk der Wibauts omlaag te halen — tot het mooiste en diepste behoort, dat in de laatste jaren in Holland over het huwelijksvraagstuk geschreven is:

> „Ik geloof, dat Eva Raedt—de Canter beter dan wie ook, het meest-voorkomende huwelijksconflict begrepen heeft. Want ik zie, ondanks de „verwording der tijden”, — een uitroep, waarmee wij allicht al te vaak onszelf een suggestie opleggen, — het huishoudboekje en den slager met de rekening aan de deur en de teleurstelling over een gemiste maatschappelijke kans, als grooter vijanden van het huwelijk dan den minnaar.
>
> Ik heb het ontelbare echtgenooten hooren zeggen, dat, als zij de minnaar of de maîtresse van de eigen vrouw of den eigen man waren gebleven, — zij een opperbest en duurzaam liefdesgeluk zouden hebben gesmaakt. Het is uiterst zelden dat huwelijken mislukken door felle ideeën-botsingen; het komt herhaaldelijk voor, dat ze mislukken op een verschil van opvatting over de keuze van een leverancier of de plaatsing van een meubel. Duidelijker dan vele diepzinnige filosofieën geeft de tragi-komische anecdote van het geschil, dat twee echtelieden hadden aan den vooravond van hun zilveren bruiloft, een verklaring van de veelvuldigheid der echtscheidingen. Diep ontroerd stelde de man vast, dat hij en zijn bruid zulk een gunstige uitzondering vormden op de groote meerderheid der gehuwden. Hun huwelijk was gaaf en goed gebleven, en zonder treurige tegenstelling. Daar had je de buren, die gaven het voorbeeld van een slecht huwelijk. Gisterenavond hadden ze nog zulk een ruzie gehad dat de man de vrouw met een mes te lijf was gegaan. „Neen, lieve jongen, je vergist je een klein beetje,” zei toen de bruid, „het was niet met een mes, het was met een schaar.” Over de vraag of de buren elkander met een mes of met een schaar te lijf waren gegaan, ontstond, zoo vertelt de legende verder, zulk een conflict tusschen de echtelieden, die vijf en twintig jaar in goede harmonie met elkaar hadden geleefd, dat de zilveren bruiloft niet kon worden gevierd. De bruid was in het water gesprongen en de bruigom haar achterna. Toen zij beiden op het punt van verdrinken stonden, maakte de vrouw met haar vingers boven het water het gebaar van een knippende schaar, terwijl de man zijn wijsvinger als een mes in de hoogte stak. Deze charge heeft een kern van waarheid. Het is

niet alles, met iemand, wie ook, dagelijks samen te zijn. En daarom is in een huwelijk de sexualiteit zulk een onontbeerlijk element, omdat alleen de sexualiteit in staat is, den weerzin telkens weer op te heffen, die altijd tusschen twee menschen ontstaat, die zeer dicht bijeen moeten samen wonen of samen werken in éénzelfde verband. Dáárom is het in sommige gevallen niet het verstompen van de geestelijke waardeering, van de zielsaffiniteit, maar alleen en uitsluitend het tot een gewoonte worden van het sexueele leven, dat tot het mislukken van huwelijken leidt. Echtgenooten, die vergeten, dat de bijslaap de regelaar is van hunne karakterconflicten en dat er daarom van den drank van den wellust een uiterst spaarzaam gebruik moet worden gemaakt, verderven, — naar het inzicht van velen, die de psychologie van het huwelijk hebben bestudeerd — hun geluk.

De bijslaap is het overblijfsel van de persoonlijk-erotische verhouding in de algemeen-sociale verhouding van het huwelijk. Het huwelijk is geen verlengstuk van de erotiek, maar een nieuwe menschelijke verhouding, waarvan de erotiek een uiterst voorzichtig te verzorgen element is." („De drang der zinnen in onzen tijd", blz. 121—122).

Ook mr. A. de Graaf heeft voor het monogame huwelijk een lans gebroken in zijn boek: „*Het monogame huwelijk*". Hij wijst het proefhuwelijk af uit menschelijke en christelijke overwegingen. Verder wijst hij er op, dat men de gelijkwaardigheid van de vrouw en den man — die inderdaad met veel strijd te veroveren zou zijn — met de gelijkheid van de vrouw en den man heeft verward. Hij meent, dat al die nieuwe voorstellen tot hervorming van het huwelijk met het christelijk huwelijk in zijn oorspronkelijkheid niets meer gemeen hebben.

Zooals reeds deze korte beschouwingen, waarin de verschillende stroomingen voor en tegen het monogame huwelijk geteekend zijn, verduidelijken, wordt het oordeel eigenlijk gevormd door het verschil van standpunt, in letterlijken zin genomen. Het standpunt is de plaats van waaruit iemand een gebeurtenis bekijkt. De een heeft zijn standplaats gekozen dicht bij het werkelijke leven; de ander staat er ver van verwijderd, met zijn rug leunend tegen het machtige gebouw van een kerkelijke of ethische wereldbeschouwing, van een systeem, dat hem ook in zijn zwakte houvast geeft. Deze laatste wilde de honderdduizenden nuances van het werkelijke leven niet zien, evenmin als de noodzakelijkheid van alle gebeuren, die daarin bestaat, dat alles is, zooals het zijn moet.

Veel, veel moeilijker is de positie van hem, die den moed heeft gehad, zich vrij te maken van zijn aanhankelijkheid aan een der groote gebouwen; maar kan men nu zijn wereldbeschouwing veroordeelen als minderwaardig, omdat hij meer begrijpt, omdat hij midden in het leven staande, meer meeleeft met de menschen van vleesch en bloed en niet altijd naar het

groote aantal wetsartikelen kijkt, die deze menschen van alle kanten aangrijnzen? Neen!

Veel eenvoudiger, veel gemakkelijker is het zich te houden aan de leerstellingen eener kerk en dan maar alles te veroordeelen, wat hiertegen indruischt; wat meestal gepaard gaat met de noodzakelijkheid te zwijgen over eigen zwakte, dus met een zeker farizeïsme.

Moeilijker, veel moeilijker is het zijn eigen gebouw op te trekken, vlak aan den grooten levensweg, waar de menschen, met elkaar worstelend en strijdend, voorbijtrekken zonder te denken aan den afgrond, aan den duisteren nacht, waarin zij allen tenslotte zullen verzinken.

En zoo zien wij in het boek der Wibauts een *daad*, een daad waartoe veel moed behoorde en die daarom alleen reeds moest worden gewaardeerd, ook al zijn enkele van hun opvattingen, indien men ze in een systeem tracht te plaatsen, aan veroordeeling onderhevig.

Gaan wij nu nog na wat voor verdere bezwaren werden ingebracht tegen het boek van de Wibauts.

C. Pothuis—Smit en S. J. Pothuis hebben een boek laten verschijnen onder den titel: „*Zoo kan het huwelijk worden*", waarin zij weliswaar verklaren, in sommige punten overeen te stemmen met de schrijvers van: „Wordend Huwelijk", maar op andere punten met hen van meening verschillen.

Mét de Wibauts wenschen zij de vorming der vrouw tot een vrije, onafhankelijk denkende persoonlijkheid; mét hen staan zij de verbetering van het lot der ongehuwde moeder voor. Maar zij doen zich als tegenstanders kennen waar het betreft de vrije verloving, die h. i. tot de ellendigste toestanden moet leiden, vooral voor het meisje, en zij betoogen, dat het huwelijk beter kan worden door volkomen reinheid vóór het huwelijk. Van een huwelijk van meer dan twee personen verwachten zij geen enkele verbetering. Zij meenen, dat de schrijvers van: „Wordend Huwelijk" de defecte burgerlijke moraal aan de arbeidersklasse willen doen toekomen. De schrijvers daarentegen meenen: „de opkomende generatie moet, rein en frisch, een nieuwe, een hoogere moraal vestigen, die, gegrond op verantwoordelijkheidsgevoel, zich richt naar de gemeenschap, waarmede zij zich verbonden gevoelt (Zoo kan het huwelijk worden, blz. 132).

Glashelder staat ons ook hier weer dat verschil in graad van contact met het werkelijke leven voor oogen! De heer en mevrouw Pothuis—Smit kunnen zich op dit contact veel minder beroepen dan de Wibauts. Veel sterker trachten zij te leunen tegen het gebouw van het socialisme, zooals zij het zich

voorstellen en derhalve ontkennen zij in zeer veel gevallen de feiten.

Wij moeten hier een streep zetten onder de reeks conclusies en artikelen die ten beste zijn gegeven om den brandenden fakkel weer uit te dooven, dien de Wibauts zoo plotseling en verrassend hadden ontstoken. Van communistische zijde, van die der socialisten zelf (zooals b.v. door mevr. E. Sannes-Sannes in „De Proletarische Vrouw" en door het zoo juist genoemde echtpaar Pothuis—Smit, door den heer van der Wijk en de redactie van „*Het Volk*"), door de vrijzinnig-christelijken tot de gereformeerden en de katholieken toe wordt deze reeks immers nog eindeloos verlengd.

Het zijn ten slotte telkens weer dezelfde argumenten, die naar voren worden gebracht en het verdedigen van waarden, die „hooger" zijn dan de postulaten der Wibauts.

Veelvuldig komt ook de opvatting naar voren, dat het geluk nu eenmaal niet het hoofddoel van het menschelijk leven kan zijn — en zoo dit niet het hoofddoel van het leven in zijn geheel is, dan natuurlijk ook niet in het huwelijk als onderdeel daarvan.

Op de meest treffende wijze is deze opvatting wel vanuit vrijzinnig christelijk standpunt toegelicht door prof. dr. M. C. van Mourik Broekman, die meent een onderscheid te moeten maken tusschen een *goed* huwelijk en een *gelukkig* huwelijk! Gelukkig huwelijk is een gevaarlijke uitdrukking, zij heeft velen misleid:

„Geluk wordt slechts met moeite benaderd langs den weg van het goede. In dat goede — het deugdelijke samenwerken en streven — ligt vervulling, de vervulling welke aan alle degelijke inspanning eigen is. Een zedelijke geluksbereiking is iets anders dan een eudaemonistische, en deze eerste is aan menschen in goede liefdesverbintenis niet ontzegd" (Erotiek en Huwelijksleven", blz. 246).

De beteekenis van het sexueele leven in het huwelijk.

Reeds herhaaldelijk kwamen wij tijdens de discussie over „Wordend Huwelijk" te spreken over de rol van het sexueele leven in het huwelijk.

De discussie hierover is geopend door de trilogie van dr. van de Velde over: „Het volkomen huwelijk"; waarin hij in zeker opzicht de rol van het toeval iets wil terugdringen en ook het sexueele leven tot een kunst verheffen.

Het zijn vier steunpilaren, waarop volgens de opvatting van dr. van de Velde het huwelijk rust.

Een juiste keuze van den echtgenoot resp. de echtgenoote;

een goede psychologische instelling van de echtgenooten in het algemeen en in het bijzonder tegenover elkaar; een regeling van het kindertal volgens de wenschen van het echtpaar en een gezond, harmonisch geslachtsleven.

Hoewel het tweede deel van zijn trilogie (de psychische bestrijding van den echtelijken afkeer) het meest belangrijk is, zoowel objectief beschouwd als ook volgens het oordeel van den schrijver zelve, zoo was toch vooral het eerste deel voor het publiek een openbaring, want in het avondland was, sinds Ovidius „Ars Amandi" geen werk in het openbaar gepubliceerd, waarin de techniek der liefde werd besproken. Wel waren in het geheim pornografische boeken over dit vraagstuk verschenen (vgl. blz. 95), maar een boek, dat in het openbaar verkocht mocht worden, was „noch nicht dagewesen".

Het is hier niet de aangewezen plaats de geweldige uitwerking van dit boek te memoreeren, hoewel ons verschillende merkwaardige verhalen ter oore kwamen, b.v.: dat een boekenreiziger in Zuid-Duitschland op één dag meer dan dertig exemplaren in een meisjes-pensionaat had geplaatst.

In elk geval was dr. van de Velde de aangewezen persoonlijkheid om een discussie over: „de beteekenis van het sexueel verkeer in het huwelijk" te entameeren. En bijzonder belangrijk is wel het feit, dat hierbij voor het eerst Hollandsche vrouwen het woord namen.

De antwoorden, gegeven in: „De Groene Amsterdammer" — dus in een tijdschrift, welks lot met alle tijdschriften gemeen heeft, dat zij aan vergankelijkheid nog sterker onderhevig zijn dan boeken — lijken ons de moeite waard, om ze in ons boek over te nemen en zoodoende een „ietwat langer" bestaan te verzekeren.

Welk een verandering! Nog in 1904 kon prof. Treub beweren, dat een groot percentage der Hollandsche vrouwen frigide was: „Deels door geërfden aanleg, deels door opvoeding, deels door het klimaat en misschien wel door nog andere invloeden is de groote meerderheid der Nederlandsche vrouwen te dezen opzichte gekomen in een staat, die reeds over de grens van het physiologische in het pathologische reikt (Versp. Opst. blz. 35).

En geen 30 jaar later hebben wij nu bekentenissen van vrouwen over dit onderwerp, en al mogen deze bekentenissen nog ietwat schuchter gesteld zijn en zich in het algemeen beperken tot de eenvoudige opmerking: „ik ben het met dr. van de Velde geheel eens", toch beteekent dit feit bijna een revolutie.

Wij beginnen met de antwoorden, die met den vollen naam

der schrijfsters onderteekend zijn, die zich dus nog in bijzonder voorzichtige termen bewegen en laten dan de anonieme onderteekenaressen volgen, waarin de vrouw ronduit voor haar wensch uitkomt, ook op dit gebied niet meer in een nadeelige positie te verkeeren ten opzichte van den man.

Mevr. Wijnaendts Francken—Dyserinck schrijft:

„... Voor het overige ben ik 't vrijwel van A tot Z met dr. v. de Velde eens. Ik wil hier den nadruk op leggen, dat naar mijn stellige overtuiging de vrouwenbeweging mede gericht is geweest op de verkrijging van betere toestanden in dit opzicht; dat de helderste koppen en de warmste harten onder ons wel degelijk hebben ingezien: „dat een werkelijk gelukkig leven op den duur voor den lichamelijk en psychisch normaal voelenden mensch niet mogelijk is buiten een gelukkig huwelijk."

„*Famke*" (mevr. A. C. Veen—Brons) schrijft:

„... Voor het goede, gelukkige en *aantrekkelijke* huwelijk heeft de erotiek véle, véle jaren een rol te vervullen, en een zeer belangrijke rol. Een prozaïsch huwelijk is niet aantrekkelijk, noch inspireerend voor de jongeren, en ik geloof niet dat een huwelijk poëtisch en mooi kan blijven, wanneer het kleine erotische lieflijkheden versmaadt."

Mevr. E. H. Oosterwijk—Onderwaater:

„... De liefde, de onverwoestbare en immer oplaaiende liefde voor elkander, ach, wat drommel nog toe, dat is toch niet te leeren, en evenmin is het een artikel dat te koop is. Er is veel te leeren, maar beminnen, echt beminnen, zoo liefhebben, naast een geestrijk leven, is naar mijn overtuiging het ware „huwelijksgeluk"!"

Nel Stants:

„... Mijn meening is nog, dat een huwelijk alleen dan ontstaan moet, wanneer de man en de vrouw physiek volkomen bij elkaar passen en elkaar geestelijk aantrekken. Dan zullen zij zich volkomen gelijkwaardig voelen en een vriendschap bereiken, die men „Huwelijksgeluk" noemt."

Mevr. A. Greshoff—Brunt:

„... Zonder me aan eenig oordeel omtrent de aangeroerde vraagstukken te wagen, kan ik alleen zeer in het algemeen zeggen, dat ik heilig overtuigd ben van de onjuistheid van alle theorieën, alle schema's en alle stellingen, zoodra het een subtiele materie als het gemoedsleven der menschen betreft... En daarom eindig ik nog met een vraag. Waarom wil toch uw volmaakte huwelijksspecialist alleen het oordeel der vrouwen over zijn meening vernemen? In een huwelijk is toch ook altijd nog een man noodig?"

Alie van Wijhe—Smeding:

„... Maar een goed huwelijk moet ook nooit op een sexueele verhouding gebaseerd zijn. De sexueele basis is een wrakke basis.

Dit huwelijk is ten doode opgeschreven. De sexueele verhouding

mag niet de hoofdzaak in het huwelijk zijn, vooral niet wanneer het doel daarvan is het genot en niet het verwekken van een kind.

Er zijn diepere, grootere en sterkere levenswaarden, dan alleen de lichamelijke omgang...

„De grootste heerlijkheid van de Liefde is het Kruis". Ja — deze gedachte is zoo oud-als-de-wereld. En „wij" hebben om dat oude gelachen! „Wij" wilden liefde zonder „kruis", „wij" wilden het offer niet meer aanvaarden voor den (de) andere, en wij verloren — wij verliezen heel vaak èn kruis, èn liefde."

Mevr. C. Keg—Lind:

„... Alhoewel ik geen schrijfster of ontwikkelde vrouw ben, maar een doodgewone huisvrouw en moeder, zelfs grootmoeder, kom ik toch in de verleiding ook mijn meening uit te spreken in deze door u gevoerde correspondentie in „de Groene"... Ik zou het niet erg vinden, als al die diepdenkende en uitpluizerige menschen geen gezin zouden hebben, maar men mag toch veronderstellen, dat de meeste gehuwden wel kinderen hebben, die dan toch vaak de dupe worden van het onheil, dat gesticht wordt door al zulke zoogenaamde wetenschap. Het is al zoo'n vervelende tijd met al die misère, men wordt telkens opgeschrikt door nare dingen, dus stopt u deze correspondentie maar en geeft u wat gemakkelijker op te lossen raadseltjes."

Nu volgen enkele antwoorden van schrijfsters, die alleen met haar initialen onderteekenden.

C. F.:

„... Er zijn maar zoo heel weinig huwelijken, waar het op sexueel gebied goed gaat... Precies, wat Famke zegt, (dat een huwelijk niet poëtisch kan blijven zonder erotiek) want zonder dat wordt het een sleur, een saai gedoe zonder licht... De hoofdzaak is: de man en de vrouw, die met lichaam en ziel samen door het leven moeten gaan. Maar helaas, waar ziet men dit? Alle huwelijken zijn koud en egoïstisch, de menschen leven naast elkaar, ze geven elkaar niet dat beetje warmte en hartelijkheid, waar iedereen behoefte aan heeft. En als men daar geen behoefte aan heeft, moet men niet trouwen en elkaar ongelukkig maken."

H. v. S.:

„Waarom vindt een vrouw het wel hevig interessant om een nieuwe mode te zien en te dragen; waarom vindt ze het zoo heel dikwijls niet de moeite waard om haar eigen, persoonlijke wijze van liefhebben in sexueelen zin te vermooien en te vernieuwen, waarom begint dan ineens iets in haar te steigeren, dat met het in vele opzichten zeer onaangename begrip: „hoogstaande vrouw" in verband staat? ... Pas, en dat is mijn bescheiden meening, als de vrouw in zooverre vrij is, dat zij óók vrij geworden is van haar duistere atavistische angsten, kan zij anders komen te staan tegenover haar rol in het huwelijk... En naar mijn innige overtuiging is het juist dit, wat dan weer den kinderen uit zulk een verhouding ten goede komt, al moet men angstvallig ervoor waken, dat zij met de uitingen ervan niet direct in aanraking komen."

Mevr. K.:

„Vooraf zij gezegd, dat ik het geheel eens ben met dr. van de Velde omtrent de voorwaarden, die aanwezig moeten zijn om te komen tot een volkomen (gelukkig) huwelijk.

Neemt de vrouw daarbij de lessen van dr. v. d. V. ter harte op sexueel gebied (vooral bijtijds) en beschouwt zij deze zijde van het huwelijk niet als quantité négligeable, maar als een zeer voornaam bestanddeel daarvan, dan is het volkomen huwelijk daar."

Vera V.:

„. . . Misschien mag ik beginnen met te zeggen dat ik niet getrouwd ben, maar dat ik mij er toch niet voor geneer er voor uit te komen, dat ik gerechtigd ben mee te praten. Ik ben assistente aan een buitenlandsche universiteit. In mijn studententijd in Holland had ik reeds gelegenheid de opinie's van mijn vriendinnen te toetsen aan ons aller ervaring. Ik weet wel, dat, in den loop van de vier laatste jaren (opm. 1928—1931), hun opinies radicaler zijn geworden. De mijne waren dat al. . . Ik geloof, dat wij juist in sexualibus een ongelooflijke snelle evolutie aan het meemaken zijn. En daarin vertoont de vrouwenemancipatie een veel grootscher beeld, dan in alle politieke succesjes sinds mrs. Panhurst. Het onwaarachtig z.g. kuischheidsideaal bestaat niet meer. Ook voor meisjes niet meer. In zooverre zijn wij goddank van de „dubbele moraal" afgestapt, zij het in omgekeerde richting als de brave heilsoldaten van een half geslacht terug tegennatuurlijkerwijs van ons vergden. . . Het gelijke kameraadschap, dat men nu in Rusland vindt, brengt consequenties mee, die onze z.g. cultuur niet kan billijken, wie zal dat ontkennen? In dit opzicht verwacht ik veel heil van de Sovjet-cultuur. Niet, omdat ik verder voor het Communisme iets voel (volstrekt niet), maar omdat telkens iedere groote revolutie zekere cultuurgoederen oplevert, en het wel het voordeel van de Russische revolutie genoemd kan worden, dat althans dáár begonnen is met het opruimen van een aantal taboe's, die het Westersch geestelijk leven zóó sterk beheerschten, dat een wetenschappelijk onderzoek omtrent datgene, wat met het sexueele leven in verband staat toch nog min of meer verdacht is. Maar nu kom ik op zijwegen. (Dr. v. d. Velde — u begrijpt mijn meening over zekere onderwerpen wel!). . . De politieke, de psychologische en de erotische emancipatie der vrouw moeten *gezamenlijk* een geleidelijke ontwikkeling doormaken. Het is echter een fout, te meenen dat die op erotisch gebied achterwege zal blijven, omdat de evolutie op politiek gebied zoo hard van stapel is geloopen. Panta rei."

Zonder de hier gegeven antwoorden nog uitvoerig te willen analyseeren — een klein beetje werk moeten wij ook aan onze lezers overlaten — zijn deze bekentenissen toch werkelijk documents humains.

De grootmoeder wil van het nieuwe wetenschappelijke bedoelen niets weten; de jonge vrouwen, die openlijk onder eigen naam schrijven, drukken zich voorzichtig uit, en zij die zich achter haar initialen verschuilen komen eerlijk uit voor de juistheid van opvatting van dr. van de Velde.

Aangezien zoo'n groot gedeelte van de geweldige veranderingen der zeden in onze eeuw zich binnen de huiskamermuren afspeelde en daarom zoo moeilijk te doorgronden is, hebben deze bekentenissen een dubbele waarde. Ook al mogen wij niet vergeten, dat „De Groene Amsterdammer" slechts door het bij uitstek intellectueele en ruim denkende gedeelte der bevolking gelezen wordt.

De jalouzie.

Grootmama Wibaut en Grootpapa Wibaut zeggen: „de jalouzie is van alle hartstochten de bitterste, de smadelijkste en meest noodlottige (W. H. blz. 76), moet als een *onmenschwaardig instinct* worden bestreden" (W. H. blz. 81).

Och beste Oma en Opa, jullie hebben goed praten. Maar wij jongeren, die gekweld worden door de duistere, meedoogenlooze attaques der jalouzie, roepen: „waar is de medicijn tegen die kwaal te koop?" Het is immers niet alleen het eigendomsgevoel, dat hier gekrenkt wordt. Dat gevoel van bezitten, dit oerkapitalistische instinct kun je wel bestrijden, als je je hebt opgewerkt tot de moderne opvatting van „gelijkwaardige kameraadschap". Maar die vreeselijke schok voor je zelfbewustzijn, wanneer je als man ziet, dat een ander op de lippen van je vrouw den glimlach vermag te tooveren, waarvan je het geboortegeheim tot vandaag meende alleen zelf te bezitten. Of ... och er zijn zooveel gevallen, waarin je het plotseling voelt, dat nijdige branden der wangunst, dat als een vuur in je oplaait.

We kennen een vrouw, die jaloersch werd, wanneer haar man de plaat van Marlene Dietrich op de gramophoon liet draaien: „Jonny wenn du Geburtstag hast ..."

Zij werd kwaad, vreeselijk kwaad — ze had liefst een hamer genomen om de plaat te verbrijzelen, waaruit de verleidelijke, verlangende stem opsteeg, naakt en lokkend als een lichaam vol zonde. En had deze vrouw zoo geheel ongelijk? Kwam deze man niet in extase door een andere vrouw, al was ook haar lichaam in Hollywood? Was het op de hoogste trap eener ladder niet hetzelfde, wat op de laagste trap een bordeelbezoek beteekende: een zinnelijk genieten van de kwaliteiten eener andere vrouw dan de eigen echtgenoote? Maar néén, néén ... du ridicule au sublime zijn hier duizend treden, al die treden, waarop onze geheele beschaving is opgebouwd — zoo kan, zoo mag men toch niet denken!

Wij kenden een vrouw, die jaloersch werd toen haar man met een vreemd kind speelde. Het was een heel klein beetje liefde en zorg die haar behoorden en die hij schonk aan een ander.

Neen, de jalouzie zal blijven zoolang de liefde bestaat. Daaraan kan de knapste auteur niets veranderen. „Grijp niet direct naar het mes", dat blijft de eenige les. En overigens: jalouzie for ever — in Nederland en elders. Waar liefde woont is jalouzie eerste minister.

Huwelijkswetgeving en echtscheidingsprocessen.

De huwelijkswetgeving is veel ingewikkelder dan de leek — ook de trouwende leek — zich gewoonlijk voorstelt. Van welke beteekenis is alleen al de overeenkomst omtrent de huwelijksgoederen! Wanneer een paar zoo zonder meer trouwt, dan is het huwelijk steeds een huwelijk in gemeenschap van goederen, dat tot resultaat heeft, dat, indien de man failliet gaat, ook het heele huishoudgoed voor de zakenschulden van den man wordt verkocht.

Wij zouden überhaupt alleen reeds een lijvig boek kunnen schrijven over de wederzijdsche verplichting de schulden van den ander te moeten betalen. Wie een interessant geval hierover wil lezen, raadplege het kaartsysteem op de Nederlandsche jurisprudentie en wel de literatuur-opgave over artikel 164 van het Burgerlijk Wetboek, waar het den aankoop van een te duur corset door de vrouw betreft.

Waar het ons hier gaat om de zeden, moeten wij ons beperken tot de conclusie, dat de veranderde zeden ook hun invloed uitoefenen op het huwelijksgoederen- en erfrecht, waarin verschillende artikelen wel een zeer dringende verandering behoeven.

Volgens het Hollandsche recht kan de man als hoofd der familie aan de familieleden der vrouw den toegang tot zijn huis weigeren. Hij kan vergen dat de vrouw op een bepaald uur des avonds thuis is, enz. enz. Van de moderne opvattingen van de gelijkberechtigdheid van man en vrouw valt in de huwelijkswetgeving nog niet zeer veel te bespeuren.

Hetzelfde geldt dan ook voor de echtscheiding, waarvan het groote bezwaar is, dat het huwelijk niet kan worden ontbonden door wederzijdsche overeenstemming. Dit noodzaakt echtparen, die bereid zijn te scheiden, een comedie van overspel voor den rechter op touw te zetten, waarin natuurlijk zeer groote ethische bezwaren zijn gelegen. Wij zullen dit dadelijk nog nader uiteenzetten.

Gaan wij nu eens de gronden na, waarop volgens het Burgerlijk Wetboek 11e titel het huwelijk ontbonden wordt:

Art. 254: Het Huwelijk wordt ontbonden:

1e Door den dood.

2e Door afwezigheid van een der echtgenooten gedurende

tien jaren, en een daarop gevolgd nieuw huwelijk van den anderen echtgenoot, overeenkomstig de bepalingen van de vijfde afdeeling des negentienden titels.

3e Door rechterlijk vonnis na scheiding van tafel en bed en inschrijving van de daarbij uitgesproken ontbinding des huwelijks in de registers van den burgerlijken stand, overeenkomstig de bepaling van de tweede afdeeling van dezen titel.

4e Door echtscheiding, overeenkomstig de bepalingen van de derde afdeeling van dezen titel.

Derde afdeeling: Van echtscheiding:

Art. 263. Echtscheiding kan nimmer door onderlinge toestemming plaats hebben.

Art. 264. De gronden, welke een echtscheiding kunnen tengevolge hebben, bestaan alleen in de navolgende:

1e Overspel.

2e Kwaadwillige verlating.

3e Veroordeeling wegens misdrijf tot een vrijheidsstraf van vier jaren of langer, na het huwelijk uitgesproken.

4e Zware verwondingen, of zoodanige mishandelingen, door den eenen echtgenoot jegens den anderen gepleegd, waardoor diens leven wordt in gevaar gebracht, of waardoor hem gevaarlijke verwondingen zijn toegebracht.

Volgens art. 287*a* is het hertrouwen van gescheiden echtgenooten mogelijk.

De scheiding van tafel en bed, boven vermeld, is geen huwelijksontbinding, maar een voorloopige scheiding, met de tastbare bedoeling om aan moeilijke verhoudingen een eind te maken, in de hoop dat deze vereffend zullen worden. De bepalingen daaromtrent zijn de volgende:

Twaalfde titel: Van de scheiding van tafel en bed:

Art. 288. In de gevallen, welke grond tot echtscheiding opleveren, zal het aan de echtgenooten vrij staan om de scheiding van tafel en bed in rechten te vragen.

Die rechtsvordering zal ook kunnen worden aangevangen, ter zake van buitensporigheden, mishandelingen en grove beleedigingen, door den eenen echtgenoot jegens den anderen begaan.

Art. 291. Scheiding van tafel en bed kan ook door den rechter worden uitgesproken, op het verzoek, door de beide echtgenooten te zamen gedaan, zonder dat deze gehouden zijn een bepaalde oorzaak op te geven.

Zoodanige scheiding zal niet kunnen worden toegestaan, tenzij de echtgenooten gedurende den tijd van twee jaren zijn getrouwd geweest.

Art. 292. Alvorens scheiding van tafel en bed te vragen, zijn

de echtgenooten verplicht bij een authentieke akte de voorwaarden dier scheiding te regelen, zoowel te hunnen opzichte als ten aanzien van de uitoefening der ouderlijke macht en de zorg voor het onderhoud en de opvoeding hunner kinderen.

De schikkingen tusschen hen beraamd, om plaats te hebben gedurende het rechterlijk onderzoek, moeten aan de bekrachtiging van de rechtbank worden onderworpen, om, desnoods, door haar geregeld te worden.

Art. 297. Door scheiding van tafel en bed wordt het huwelijk niet ontbonden, maar zijn de echtgenooten daardoor van de verplichting tot samenwoning ontheven.

Art. 303. De scheiding van tafel en bed gaat van rechtswege te niet door de verzoening der echtgenooten, en doet alle de gevolgen van het huwelijk herleven, behoudens nochtans jegens derden de voortdurende kracht van de handelingen, welke gedurende het tijdvak tusschen de scheiding en de verzoening mochten hebben plaats gehad.

Nu over artikel 263 waarin positief staat: „echtscheiding kan nimmer door onderlinge toestemming plaats hebben". Prof. van Mourik Broekman zegt hierover: „Hierdoor is het usance geworden naar een fictie te werk te gaan — en het is alsof men daarbij den wetgever wil hoonen door het eerste en strafste recht tot echtscheiding te benutten. Er wordt krachtens overleg der echtgenooten, waartoe begrijpelijkerwijze dikwijls slechts noode wordt overgegaan, een procedure ingesteld op grond van overspel, welke beschuldiging de eene partij zich laat aanleunen. Voor den rechter geroepen, verschijnt de beschuldigde gewoonlijk niet, hetgeen wettelijk wordt opgevat als erkenning: echtscheiding wordt uitgesproken, als de gedaagde de gestelde feiten erkent, niet tegenspreekt of verstek laat gaan. Men is algemeen onder den indruk van het noodlottige van dit gebeuren. Om twee redenen: wegens de valsche beschuldiging en de daarmee gepaard gaande geveinsde schulderkenning (het is ten onzent gewoonte geworden, dat na afloop van het proces aan den beschuldigde, meestal den man — er ligt iets ridderlijks in, dat deze officieel de schuld op zich neemt — een verklaring van den beschuldiger wordt overhandigd, waarin deze verklaart te weten dat de schulderkenning fictief was), maar ook wegens het tarten van de waarachtigheid eener wettelijke procedure. Zoowel de rechter als de delinquent weten, dat er bedrog gepleegd wordt. Niet ten onrechte is men gaan spreken van „de groote leugen"."

Hoe zijn nu de statistische gegevens over de echtscheidingen? Wij maakten reeds melding van de mededeeling gedaan in de Eerste Kamer der Staten Generaal (zie blz. 73) en laten hier

nog eenige cijfers volgen van prof. dr. H. W. Methorst, ontleend aan van Mourik Broekman:

In 1840/49 worden in Nederland slechts 10 echtscheidingen gemeld per 100.000 gehuwde paren. Dit aantal stijgt geleidelijk in elk der volgende tienjarige perioden tot: 15, 18, 23, 35, 57, 76 en 111 echtscheidingen per 100.000 gehuwde paren; dit laatste aantal voor de periode 1910/19. En splitsen we laatstgenoemd tijdperk in tweeën, in 1910/14 en 1915/19, dan vinden we in de aantallen 95 voor de eerste en 127 voor de tweede periode van vijf jaren duidelijk den invloed van den oorlog. Het jaar 1920 geeft het hoogste cijfer (159) dat ooit bereikt is, waarna een daling intreedt van 156 in 1921 en 150 in 1922. Maar daarna is weer eenige toeneming waar te nemen: in 1923: 152, in 1924: 153 per 100.000 gehuwde paren. In de scheidingen van tafel en bed is eenzelfde vermeerdering te constateeren van 4 per 100.000 gehuwde paren in de periode 1850/59 tot 23 in het jaar 1920. Daarop valt eenige vermindering waar te nemen. In elk der jaren 1921 en 1922 bedroeg het aantal scheidingen van tafel en bed 19, in 1923 17 en in 1924 23 per 100.000 gehuwde paren. Men ziet, dat de definitieve scheidingen veel meer in aantal zijn.

De meeste echtscheidingen vinden plaats bij een duur van het huwelijk van 5—9 jaar. Duur der huwelijken in Nederland minder dan 1 jaar (in 1916) levert 1,1 procent, 1—4: 24,4 %, 5—9: 30,6 %, 10—14: 19 %, 15—19: 12,5 %, 20 jaar en langer: 12,5 % scheidingen. „Vermoedelijk moet gedacht worden aan een toeneming van spanningen, die niet meer na eenige jaren verdragen kunnen worden, terwijl men eerst nog wel naar verzoeningen zal streven. Wellicht heeft men later zich meer neergelegd bij een toestand, terwijl toegenomen kindertal ook zal remmen. Omtrent het laatste bestaan ook statistieken, die het hoogste cijfer aangeven voor kinderlooze huwelijken en afname naar gelang van vermeerdering van het aantal kinderen."

De „Wereldbond voor Sexueele Hervorming" geeft in punt 4 van haar werkprogramma: „Bevorderen van het uitbreiden der echtscheidingsgronden, b.v. in geval van krankzinnigheid, bij onderling goedvinden, en op verzoek van één zijde." Het laatste is wel het meest ingrijpende en zal nog zeer veel discussies tengevolge hebben. Maar de noodzakelijkheid, dat het zoo niet kan blijven als het op het oogenblik is, wordt reeds in zeer breede kringen ingezien.

Huwelijksbureaux.

Jonge menschen vinden wel vlug den weg tot elkaar, maar oudere menschen zijn in dit opzicht meestal onbeholpen ge-

worden en maken gaarne gebruik van de bemiddeling der huwelijksbureaux. Er heerscht bij dit bedrijf veel zwendel, maar er worden ook pogingen in het werk gesteld om dit beroep meer in het belang der maatschappij uit te oefenen.

Zonder twijfel is het werk dezer huwelijksbureaux een interessant gedeelte van de moderne zeden, en wij willen dan ook van enkele dezer bureaux iets mededeelen.

Het huwelijksbureau Fortuna te Rotterdam deed aan een verslaggever van de N. R. Ct. enkele mededeelingen waaraan wij het een en ander ontleenen: „Er zijn klanten bij, die ik nu al twee, soms zelfs driemaal in het huwelijk geholpen heb. 'n Inspecteur van het onderwijs, een vermaarde kunstschilder, een ingenieur, en vele anderen — allen kwamen ze vanzelf bij me terug toen ze weduwnaar waren geworden. Mijn systeem van borgstellingen, met tarieven in drie klassen, voorkomt, dat ze zich laten inschrijven voor een pretje. En ook mijn grondige informatie vooraf. Pas na het huwelijk verlang ik betaling. Van ƒ 250.— tot ƒ 1000.—. Maar hiervan wordt de borgstelling afgetrokken. Het sluiten van een goed huwelijk is dus mijn eerste belang. Als het goed is, verzekert 't mij verdere aanbeveling.

Gebrek aan moed, gebrek aan relaties", zoo vervolgde de directeur van het huwelijksbureau, „daardoor meest komen de dames en de heeren hier om te trouwen. Lang niet iedereen vindt zijn genre in een dancing. Wie daar doorgaans heengaan, verlangen mogelijk juist dat genre in elkander, — zijn allebei zoo. Mijn cliënteele stelt andere eischen.

Soms geeft dit aanleiding tot amusante verrassingen. Een adellijke dame uit Rijswijk legde ik het portret voor van een mijns inziens geschikten pretendent. Lachend herkende zij generaal die en die, met wien zij de vorige week op een bal te Brussel had gedanst. — Dit kostte tact. Want zij wilde hem wel terugzien. Maar de dame gaf mij bij uitzondering dadelijk verlof haar naam aan den generaal te noemen. Ik organiseerde de ontmoeting in den salon. Zij waren heel aardig samen, maar toch is het niets geworden.

Van de tien kennismakingen leiden er misschien zeven tot een huwelijk. Bovendien wachten ze vaak veel te lang met een besluit. En, zooals ik al zei: van de honderden, die komen, schrijf ik er per jaar gewoonlijk niet meer dan vijftien tot twintig in. Het vorig jaar trouwden er vier, het jaar daarvoor zeventien, '29 was heel goed met 22 huwelijken. Gemiddeld zullen het er 16 zijn.

Eens kreeg ik een dame bij mij, nadat vrienden, die hun uiterste best deden haar te helpen, deze vrouw mij hadden aan-

bevolen. Zij was gescheiden. Een leven van niets dan verdriet en ellende. Menschen van stand. De man een stille drinker. Zij wist dit altijd nog voor haar omgeving te verheimelijken. Maar op het laatst had hij alles verteerd. Toen werd hij krankzinnig en stierf na jaren in een gesticht. De kinderen waren idioot; alles had die moeder aangepakt om met die kinderen rond te komen. Een lieve, oppassende, nog altijd aantrekkelijke vrouw, — al was zij van zorgen ook verwelkt. U begrijpt hoe moeilijk het is, voor zoo'n partij een goede wederpartij te vinden. Toch is het mij gelukt. En in haar tweede huwelijk is zij weer heelemaal opgeleefd."

Het bureau „Volksvoorlichting en Huwelijksbemiddeling" te den Haag deed ons op ons verzoek een kort verslag toekomen, geschreven door den directeur R. Houwink Hzn., waarvan wij het volgende overnamen:

Na het eerste voorloopige verslag over 2 maanden, dat 31 Aug. 1932 is uitgebracht en ter kennisname is gezonden aan enkele vrouwenvereenigingen en belangstellenden, heb ik gewacht tot een vol jaar zou zijn verstreken, ten einde een overzicht te kunnen geven over een vol jaar.

Inmiddels heb ik in het Huwelijksblad onder de rubriek „Uit onze praktijk" af en toe eenige beschouwingen gegeven omtrent ons werk, waarin ik de bezwaren en moeilijkheden in algemeene trekken heb vermeld.

Dat deze moeilijkheden inderdaad zeer groot zijn, veel grooter dan ik oorspronkelijk heb gedacht, moge uit de volgende gegevens en feiten blijken.

In het geheel werden ingeschreven 162 dames en 104 heeren, gespecificeerd als volgt, naar leeftijd en geloof:

Jaren	*Dames*	*Geloof*	*Jaren*	*Heeren*	*Geloof*
21—30	57	Prot. 60	21—30	25	Prot. 22
30—40	46	R.K. 47	30—40	30	R.K. 10
40—50	34	N.H. 10	40—50	34	Vr. 56
50—60	25	Vr. 40	50—60	15	N.H. 6
		Isr. 5			Isr. 10

In totaal werden door deze dames en heeren 1060 bezoeken afgelegd, waarin besprekingen werden gehouden of kennis gemaakt, dus gemiddeld 3 per dag.

Het aantal huwelijken bedroeg 5, terwijl 7 verlovingen werden gesloten en circa 30 personen nog met elkaar in correspondentie zijn of voorloopig kennis hebben gemaakt.

Uit deze gegevens blijkt, dat maar een klein gedeelte der kennismakingen succes oplevert.

Er is geen een geval voorgekomen, waarin de eerste kennismaking dadelijk succes had, enkele in 3 gevallen, terwijl het is voorgekomen, dat sommigen 10—13 maal kennis moesten maken, voordat partijen naar wensch slaagden.

Dat dit alles veel tijd, overleg en correspondentie vraagt, is begrijpelijk.

Bovendien is het gewenscht, dat de eerste bespreking met ons zonder overhaasting plaats heeft, want daarop komt alles aan. Immers hierin moet het doel van ons werk worden uiteengezet; partijen moeten begrijpen, dat het ons doel is maatschappelijk werk te doen, zonder verbinding beiderzijds; zonder betalingen vooruit te vragen, zoodat geen verplichtingen ontstaan voordat zij met succes zijn samengebracht.

Zóó ontstaat een wederzijdsch vertrouwen, waarbij alle mogelijke discretie wordt gewaarborgd en gevraagd.

Dan worden een aantal vragen gesteld, die op een vragenlijst worden ingevuld.

Hoe vollediger deze worden verstrekt, des te grooter wordt de kans van slagen; te weinig of onvolledige gegevens geven steeds aanleiding tot halve of onjuiste kennismakingen.

De bemiddelaar dient als een soort van biechtvader te fungeeren, waarbij somtijds mijn vrouw wordt uitgenoodigd, om haar oordeel te geven, of indien dit niet wordt gewenscht, spreken wij onder vier oogen.

Wat ik bij deze eerste besprekingen te hooren krijg, en de indruk omtrent den belanghebbende wordt op de vragenlijst genoteerd.

Aan de eene partij wordt nu medegedeeld, of reeds dadelijk een passende partij aanwezig is of indien dit niet het geval is, dan worden de gegevens vergeleken. Komen deze overeen, dan volgt een correspondentie, die een 2e bespreking noodig maakt. Blijkt het, dat partijen, na dit onderhoud waarin een portret kan worden getoond, overeenstemmen in stand, geloof, positie of verdere omstandigheden, dan heeft de eerste kennismaking plaats, meestal ten onzent, of op een nader overeen te komen neutraal terrein.

Dikwijls worden in de 1e instantie nog geen namen genoemd en worden partijen aan elkaar voorgesteld als mr. A. of mevr. B.

Deze 1e instantie is meestal beslissend voor het verdere verloop.

Is de indruk wederzijdsch goed, dan spreken partijen eenigen tijd samen en overleggen, waar zij het onderhoud ongedwongen zullen voortzetten.

Is deze niet goed, dan staat een der partijen op, excuseert zich om de een of andere reden en zegt, dat hij of zij misschien nog nader op dit onderhoud terug komt.

Het verdere verloop wordt nu afgewacht.

Gewoonlijk ontvang ik dan eenige dagen, soms weken daarna, het resultaat hetzij schriftelijk, hetzij persoonlijk.

Er zijn ook gevallen voorgekomen, dat wij nooit meer iets hebben gehoord, terwijl wij toch weten dat de kennismaking werd voortgezet; gelukkig was dit een uitzondering.

Gelukken ook deze kennismakingen niet, dan wordt een advertentie geplaatst, hetzij in het Huwelijksblad, hetzij in een dagblad.

Partijen geven ons dan dikwijls — nu wij toch het vertrouwen hebben — de correspondentie die daarop inkomt, ten einde gelegenheid te hebben deze te schiften. Blijken hierbij goede brieven te zijn, dan noodigen wij de belanghebbenden uit, om een kennismaking ten onzent voor te bereiden.

Op kiosk-adressen of ontmoetingen op straat wordt niet ingegaan, omdat gebleken is, dat dit gewoonlijk aanleiding geeft tot minder-

waardige toestanden. Wij zijn van meening, dat zij die niet eerlijk voor hun doel durven uit te komen, het dan maar op een andere wijze moeten probeeren.

Zijn wij ten slotte zoover, dat het de wensch is van beide partijen, dat de kennismaking kan worden voortgezet, dan vragen wij of eene informatie wordt gewenscht. Sommigen vragen of niet vooruit wordt geïnformeerd, wat zeer begrijpelijk is; als men echter weet, dat een informatie waaraan men werkelijk iets heeft van 3—5 gld. kost, dan zou men bij een inschrijving van 200 personen een kleine 1000 gld. moeten voorschieten, zonder dat men weet of er eenige zekerheid van succes bestaat.

Uit onze praktijk is trouwens gebleken — uit een 20-tal informaties, die werden genomen —, dat de verstrekte gegevens juist waren. Ook hier voelt men door persoonlijk contact wel aan, of de personen in kwestie te vertrouwen zijn.

Ook moeten wij nog melding maken van het feit, dat in den aanvang af en toe personen zich tot ons hebben gewend, met minder goede bedoelingen.

Zij bemerkten echter spoedig, dat wij ons hiertoe niet leenden en bleven weg.

Verder is ons uit de praktijk gebleken, op welke wijze verschillende z.g. huwelijks-bureaux of bemiddelaars onder de vlag van magnetisme hun minderwaardige praktijken uitoefenen.

Wij hebben niet nagelaten dergelijke gevallen bekend te maken waar dit noodig was, met het gevolg dat zij hun praktijken moesten staken.

Het komt mij voor, dat ik hier niet in bijzonderheden mag gaan en kan volstaan, met de feiten te vermelden.

Er werden ons af en toe inlichtingen gevraagd door derden die onze praktijk wilden afkijken of een onbescheiden inzage in ons werk wilden hebben; men voelt dit al heel spoedig uit het gesprek aan.

Ik heb echter geen oogenblik geaarzeld hen volledig op de hoogte te stellen, omdat wij niets te verbergen hebben en juist wenschen, dat op ons werk zooveel mogelijk het licht valt. Dit werkt waar dat noodig is het vertrouwen in de hand en kan slechts de minderwaardige gelegenheden schaden.

De vraag of ons werk van groote maatschappelijke beteekenis moet worden geacht en den velen tijd, de moeite en het geld daaraan besteed, wettigt, moet ik beslist met „ja" beantwoorden.

Er is inderdaad een ontzettend groote behoefte aan eene juiste bemiddeling voor huwelijken.

Vooral voor de menschen, die goede bedoelingen hebben en dikwijls reeds in handen zijn gevallen van minderwaardige instellingen, is een plaats, waar betrouwbaar personeel aanwezig is en alles met de beste bedoelingen geschiedt, een *noodzakelijk* iets, een *uitkomst.*

Want voor hen zijn de moeilijkheden zoo ontzettend groot.

Bij onze besprekingen is dit zoo overtuigend gebleken, dat wij daarop reeds herhaalde malen in het Huwelijksblad de aandacht hebben gevestigd.

Er zijn tijdens onze vele conferenties heel wat tranen gevallen, wij hebben een blik geslagen in het leven van vele mannen en vrouwen, in wier diepste van hun hart een nood leeft, — sexueel en moreel —, die onpeilbaar groot is. Dien nood hebben wij weten te verzachten, het

leed gepeild en samen gedeeld. Alleen het uitspreken ervan tegenover ons met onze levenservaring, was dikwijls een vermindering ervan, en des te grooter werd de voldoening, als wij konden helpen.

Dat ons werk op deze wijze opgevat, zeer vriendschappelijke verhoudingen heeft doen ontstaan en onze vriendenkring belangrijk is uitgebreid, is te begrijpen.

De financieele resultaten zullen wij hier niet bespreken; wel willen wij deze aan bepaalde autoriteiten of vereenigingen op hun verzoek mededeelen.

Zeer goed zijn zij echter niet geweest. Wij hadden zoo gaarne een deel daarvan afgezonderd voor een eventueel op te richten Nationaal-huwelijks-instituut, zooals dit door de Nieuw-Feministische beweging wordt gepropageerd. Dit is echter het eerste jaar nog niet mogelijk.

Niettemin zullen wij voortgaan om voor een dergelijke instelling propaganda te maken, omdat wij overtuigd zijn van de noodzakelijkheid als een *levensbelang van ons volk!*

Met de stichting van een „*Nationaal Huwelijks-Instituut*" was de Vereeniging van Nieuw-Feministen bezig, die dit instituut wilden oprichten „ter bescherming, bevordering en loutering van het wettelijk monogaam Huwelijk." De vereeniging heeft „Moederlijke Advies- en Bemiddelings-Bureaux" opgericht te Leeuwarden, Hoorn, Zaandam, Krommenie en Dordrecht, waar men schriftelijk een onderhoud kan aanvragen. De bijstand geschiedt geheel belangeloos. De Groene Amsterdammer merkt op — nadat deze mededeeling door de pers was gedaan — dat het wachten nu is op de Stichting van Nieuw-Masculinisten met advies- en bemiddelingsbureaux te Monster, Mijnsheerenland, Oldebroek, Broek in Waterland en Numansdorp.

Maar het lijdt geen twijfel, of er zit ook in dit vraagstuk iets waarbij de volksgemeenschap in haar geheel belang heeft en waarom dan ook zekere openbaarheid van dit bedrijf hoogst gewenscht wordt geacht, ten einde het niet te laten ontaarden in een moderne vorm van koppelarij.

De vrouwen-emancipatie.

Wie den loop der verschillende geestelijke stroomingen in de geschiedenis nagaat, zal moeten erkennen, hoe verschillende bewegingen opbloeiden, hoe zij telkens haar doel dichter en dichter naderden, om tenslotte door moeilijkheden, die geen mensch had kunnen voorzien, uiteen te vallen en te vervluchtigen. Deze wet, in den mond van het volk luidende: de boomen groeien niet tot den hemel, heeft zich in zeker opzicht ook in de vrouwen-emancipatie doen gelden.

Eens was de vrouw opgesloten in haar huis; zij was een soort kapitalistisch object, dat uit de handen van den vader overging in die van den echtgenoot.

De vrouwen-emancipatie zag in het begin haar doel vooral in de openstelling der mannelijke beroepen voor de vrouw en in het veroveren van het kiesrecht. Deze eischen waren een nooit eindigende bron voor de humoristische pers; daar liet men b.v. een professor een meisjesstudente vragen: „En U wilt dan werkelijk de praktijk uitoefenen?" Op het bevestigend antwoord concludeert de professor: „Vrouwen zijn daarvoor volkomen ongeschikt." Maar ook toen reeds behield de juffrouw het laatste woord, door den professor op de volgende wijze van repliek te dienen: „Mag ik u iets vragen professor? Heeft u een mannelijke baker gehad?"

De tijd, waarin men de vrouwen-emancipatie als iets belachelijks zag, is reeds lang voorbij. In 1878 promoveerde dr. Aletta Jacobs als eerste vrouw te Groningen en in 1898 werd in aansluiting op de in dat jaar gehouden tentoonstelling van vrouwenarbeid de „*Nationale Vrouwenraad van Nederland*" opgericht. Er behoorde toen, in een tijd dat men soms in de geheele vrouwenbeweging nog een uiting van haat tegen de mannen zag, veel moed toe om zich bij den vrouwenraad aan te sluiten. Toch telde men van het begin af aan reeds 25 vereenigingen, waarin vrouwen werkzaam waren, o.a. de vereeniging „Arbeid Adelt", de „Nederlandsche Bond ter bestrijding der vivisectie", „Nederlandsche Vrouwenbond ter verhooging van het zedelijk bewustzijn", de vereeniging „Onderlinge Vrouwenbescherming" en de „Nationale Vereeniging voor Vrouwenarbeid".

De „Nationale Vrouwenraad" is aangesloten bij de reeds in 1888 opgerichte „Internationale Vrouwenraad", welke organisatie door Susan B. Anthony en mrs. May Wright Sewall gesticht werd, in de onwrikbare overtuiging, dat de zaak van de vrouw, zoowel als die van den vrede slechts dan kan zegevieren als alle vrouwenorganisaties uit alle landen voortdurend kunnen samenwerken. De zaak van den vrede is in de 45 jaren, die van de oprichting dezer organisatie tot het verschijnen van ons boek verstreken zijn, in geen enkel opzicht ook maar iets verbeterd, zoodat men wel kan zeggen, dat hier nog een groote taak voor de „Internationale Vrouwenraad" is weggelegd.

Hoewel nu door de groote na-oorlogsche werkeloosheid het vraagstuk acuut geworden is, of niet de vrouw weer uit de beroepen moet worden verdrongen, om plaats te maken voor de werkelooze mannen — de nationale revolutie in Duitschland in 1933 is onmiddellijk begonnen met zulke pogingen — het feit zal nog zeer lang nawerken, dat de vrouwenbeweging een geheel andere vrouw heeft doen ontstaan dan vroegere eeuwen ze kenden!

Een brochuretje van den „Nationalen Vrouwenraad" zegt: „de bleeke inhoudlooze leventjes, de in verveling en onvoldaanheid wegkwijnende jonge meisjes van vroeger, waar zijn zij gebleven? Er is een nieuwe vrouw ontstaan, de vrouw van heden is jeugdiger, veerkrachtiger, beter opgewassen tegen haar taak van huisvrouw en moeder, heeft een breederen blik en een veel wijder veld van belangstelling gekregen."

Maar moge ook de kwestie van den vrouwenarbeid op het oogenblik in een gevaarlijk stadium zijn gekomen, zoo blijven er toch nog genoeg vraagstukken in de maatschappij over, b.v. de gelijkstelling van man en vrouw voor de wet in het belang der samenwerking van beiden tot verbetering van den geheelen maatschappelijken toestand.

Wat de gelijkstelling van man en vrouw voor de wet betreft, zoo bestond er een vereeniging, die zich speciaal voor dit doel had gevormd, n.l. „De Vereeniging van Staatsburgeressen"; sedert 1 Mei 1930 is deze vereeniging echter samengesmolten met „De Vereeniging voor Vrouwenbelangen" tot de *„Nederlandsche Vereeniging voor Vrouwenbelangen en gelijk Staatsburgerschap"*; deze vereeniging geeft een tijdschrift „De Vrouw en de Gemeenschap" uit, waarin alle vraagstukken die de positie der vrouw betreffen doorloopend worden behandeld. Bij den „Nationalen Vrouwenraad" is o.a. ook aangesloten de vereeniging *„Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk"*, waarover straks nog enkele woorden.

Het geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Er bestaat geen twijfel, dat door geneeskundig onderzoek voor het huwelijk de gezonde geboorten ten sterkste zullen worden bevorderd, want het huwelijk is de meest verantwoordelijke stap van het leven, waarbij die stap mede beslist over het leven en geluk van een ander en de kiem van het nieuwe geslacht zaait. Een rijke literatuur is ontstaan over dit onderwerp, waarvan wij eenige titels noemen in onze bibliografie.

Bij de Vereeniging „Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk" sloten zich o.a. aan: de „Vereeniging ter beoefening der wetenschap onder Katholieken", de „Nederlandsche federatie van R. K. Vrouwenbonden", voorts een twintigtal gezondheidscommissies, de vereeniging „Het Witte Kruis" en een aantal provinciale „Groene Kruis"-vereenigingen. Door de bereidwilligheid van ongeveer honderd gemeentebesturen wordt het door de vereeniging uitgegeven geschriftje jaarlijks uitgereikt aan ongeveer 16000 paren, dat is bijna $^1/_3$ van alle paren, die in Nederland jaarlijks een huwelijk sluiten.

De vereeniging onderhoudt drie consultatie-bureaux in Amsterdam, Rotterdam en den Haag, die echter gemiddeld slechts door 43 menschen per jaar bezocht werden, althans in het tijdperk waarover wij een jaarverslag in handen hebben. De vereeniging heeft zich daarover gewend tot de regeering om van overheidswege iets in deze zaak gedaan te krijgen. Deze poging had echter een negatieve uitkomst, aangezien men van meening was, dat de Staat voor moraliseeren ongeschikt was. Inderdaad is met de oplossing van dit vraagstuk een zeer diep ingrijpen in het individueele leven gemoeid, zoodat een staat, die een zekere vrijheid van het individu respecteert, niet licht tot diep ingrijpende maatregelen kan overgaan zonder dit geheele gebouw aan het wankelen te brengen. Echter zou het wel zeer aanbevelenswaardig zijn, indien ophelderende geschriftjes, zooals ze nu door de vereeniging worden uitgegeven, van staatswege zouden worden verspreid en bij een passende gelegenheid aan alle geslachtsrijpe ongehuwden werden verstrekt. Het ministerie waaronder de Volksgezondheid ressorteert, zou misschien kunnen worden uitgebreid met een afdeeling voor Volksvoorlichting, die over onderwerpen als: bestrijding der geslachtsziekten, geneeskundig onderzoek voor het huwelijk, zuigelingenzorg, e.a. hygiënische, in het belang der maatschappij liggende onderwerpen van tijd tot tijd een woord tot de bevolking kon richten.

Uit het vlugschriftje der vereeniging: „Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk" nemen wij hier enkele zinnen over, in de hoop dat onze ongehuwde lezers hierover hun gedachte zullen laten gaan:

„De GEZONDHEID der beide echtgenooten is een der voornaamste pijlers, waarop het huwelijksgeluk rust.

In den gezonden mensch woont een gezonde ziel; in hem wonen kracht en lust tot arbeid, ja, alle lichamelijke en geestelijke krachten, die een eerste voorwaarde zijn voor tevredenheid in het huwelijksleven en geluk in het toekomstig gezin.

Zoowel bruid als bruidegom moet ernstig onderzoeken, of niet alleen de wederzijdsche liefde en de financieele omstandigheden, maar ook de gezondheidstoestand van beiden, menschelijkerwijze gesproken waarborg biedt voor een gelukkig en vredig huwelijksleven.

Willen bruid en bruidegom hun plicht naar behooren volbrengen, dan dienen zij beiden den dokter, die hun vertrouwen heeft om raad te vragen. Zegt hem vrij en frank de waarheid. Zijt daartoe niet bevreesd, want de dokter is op ambtseed gebonden uw geheim te bewaren.

En ... mocht hij u, met het oog op uw gezondheidstoestand

moeten aanraden, met het huwelijk nog te wachten, luistert dan naar de stem van het verstand en het geweten, en . . . stelt uw huwelijk voorloopig uit.

Vanzelf zal uw teleurstelling dan groot zijn, maar veel erger toch zou het verdriet zijn, en veel bitterder de teleurstelling, wanneer het met zooveel verwachtingen begonnen huwelijk schipbreuk zou lijden, en zulks door eigen nalatigheid.

Eer dan ook het huwelijk definitief wordt aangegaan, rust op bruidegom en bruid de plicht, om elkaar op de hoogte te stellen, of de wederzijdsche ouders te doen stellen, van den raad, dien de dokter gegeven heeft.

Wie dezen plicht niet nakomt, begaat een groot onrecht tegenover de(n) aanstaande(n) echtgenoot, tegenover de toekomstige kinderen, ja tegenover den staat, die slechts gediend is met een krachtig, gezond geslacht.

Moge deze waarschuwing, welke berust op ernstige, meest door het practische leven bevestigde ervaringen, gehoor vinden bij ieder, dien het betreft, om te verhoeden, dat er huwelijken worden aangegaan, waaruit bijna zeker alleen ellende is te voorzien voor het toekomstige gezin."

Huwelijk en Geloof.

Uit de statistieken van 1909—20, die prof. Bonger in zijn geschriftje „*Geloof en ongeloof in Nederland*" heeft verwerkt, blijkt, dat het aantal personen die niet tot een kerkgenootschap behooren sterk is toegenomen en wel van 4.97 tot 7.78 %. In 1914 waren reeds 11.4 % van alle gesloten huwelijken gemengd. Beschouwt men het aantal der gesloten huwelijken van den kant der kerkgenootschappen — huwelijken van hen, die tot geen kerkgenootschap behooren vallen dan niet onder deze beschouwing — dan zijn de verhoudingscijfers nog veel grooter, n.l. van het geheele aantal huwelijken waarbij Protestanten betrokken waren, waren 15.8 % gemengd; van het totale aantal huwelijken waarbij Israëlieten betrokken waren, kwamen 18,2 % gemengd voor, en van dat waarbij Katholieken betrokken waren, 23 %. Wij nemen deze gegevens zonder meer van prof. Bonger over, de berekeningen zijn niet gemakkelijk, aangezien de gemengde huwelijken in de meeste gevallen bij twee kerkgenootschappen voorkomen en zoodoende het geheele cijfer grooter wordt dan het werkelijke aantal gesloten huwelijken.

Voor Amsterdam bedroeg het aantal gemengde huwelijken in 1920 reeds 29,8 %.

Om nog een kort woord te zeggen over de psychologie van dit verschijnsel, zoo zien wij dat het geloof in het moderne leven

niet meer dezelfde rol speelt als vroeger. De jonge menschen, die trouwen willen, ondervinden misschien tegenstellingen in economisch opzicht of in de verschillende houding tegenover de sexueele behoefte — zooals dit in „*De Zondaar*" van Alie Smeding zoo treffend is beschreven — maar verschil van geloof is heden geen groote rem meer voor het wederzijdsch begrijpen en waardeeren.

VIJFDE HOOFDSTUK.

LIEFDE EN SEXUALITEIT BUITEN DE FAMILIE, DUS BUITEN HET GEOORLOOFDE TERREIN.

Ze kwam vanuit het donker in het licht
naar 't bankje der beklaagden toegetreden
en aan haar borst droeg zij het slapend wicht
waarvoor ze in 't celhuis bloedend had geleden.

De rechters zagen slechts de zondares
en op hun vragen klonk haar stem gebroken:
ze had zich met een bottig tafelmes
op haren man, die zoop en sloeg, gewroken.

Toen kwam de wanhoop van haar enge cel,
het dof berusten in de lange dagen;
het leven vlood uit haar vergeelde vel,
haar beenen konden nauw haar lichaam dragen.

Het zwellend lijf waarin de vrucht bewoog . . .
zoo kan de doode na zijn dood zich wreken . . .
en niemand die zich tot haar nederboog
om een klein woord van troost en hoop te spreken.

Maar plotseling, toen 't grauwe morgenuur
stil voortkroop langs de witgekalkte wanden,
ontstak een pijn haar lendenen in vuur
en greep ze met haar radelooze handen

Naar 't wonder dat zich losbrak uit haar schoot;
dan zeeg ze neer en liet het al geschieden
tot op den luiden jammer van haar nood
de stugge waakster slaaprig hulp kwam bieden.

Wat later klonk opeens het ijl geschrei
Van 't nieuwe leven, in de cel geboren;
De moeder hief zich bevend op de zij
als om het vreemd geluid beter te hooren.

En toen zij 't naakte kinderlijfje zag
dat met z'n armpjes raakte aan haar beenen,
bloeid' op haar lippen een bedroefde lach
die vluchtig kwijnde door haar tranen henen . . .

Zoo stond ze bij des rechters wijs vermaan
als heel ver weg en door geen mensch te deren;
en had ze niet het zwart der toga's aan,
toch was ze rijker in haar boerenkleeren;

Toch bracht ze in de kille strenge zaal
iets mede dat de stemmen zachter maakte,
wanneer ze, onaantastbaar, telken maal
met teedren blik over haar kindje waakte.

O, was ik U tot oordeelen gesteld,
mijn hart had in zijn nameloos erbarmen
voor al uw leed, het vonnis ras gesteld:
ge droegt de vrijheid, moeder, in uw armen.

François Pauwels (Uit Tziganen).

Liefde en sexueel verkeer vóór het huwelijk in oude en recente tijden.

De liefde buiten het huwelijk heeft twee gezichten als het hoofd van Janus, een lachend en een weenend gelaat. Er zijn menschen en schrijvers die alleen het lachende gelaat willen zien: de amusante, avontuurlijke kant van het liefdeleven. Maar de wetenschap heeft hier niet zoo veel mee te maken; zij heeft meer te doen met den tragischen kant van het geval, met de zoo ver gaande gevolgen van slippertjes en avonturen.

Het is dus niet zonder beteekenis, dat wij het gedicht van François Pauwels aan het begin van dit hoofdstuk hebben geplaatst, aangezien hierin de tragiek van de alleenstaande moeder buitengewoon menschelijk en vol inzicht is aangevoeld.

Schaarsch is de folkloristische literatuur, die zich met bovengenoemd onderwerp bezighoudt. Onder de velen, die zich over het verschijnen van v. d. Ven's uitgebreide studie op dit gebied „Van vrijen en trouwen op het boerenland" ten zeerste verheugden en van het interessante daarin verzamelde feitenmateriaal bij hun publicaties vaak een dankbaar gebruik maakten, behooren dan ook wij.

Alvorens echter de in dit werk beschreven zeden en gewoonten, welke voor het sexueele vraagstuk het meest belangrijk zijn, de revue te laten passeeren, gaan wij enkele der motieven na, die aan v. d. Ven's arbeid ten grondslag liggen.

Zoo spreekt de schrijver allereerst den wensch uit, dat Vondel's kenspreuk „Lyefde verwinnet al" tot devies verheven worde voor hen, die in den Volkenbond den toekomstigen wereldvrede hopen te dienen. „De zin dezer woorden blijkt tevens door alle tijden heen de machtige drijfveer te zijn geweest, die de individuen tot elkaar bracht. Maar om die uiterlijk zoo verschillende en in wezen zoo gelijke volkeren in liefde tot elkaar te kunnen brengen, is het voor alles noodzakelijk ieder volk afzonderlijk te leeren kennen in zijn echte volkseigen gedragingen, als uiterlijke reflex van wat er in zijn zoo dikwijls „nationaal" gedachte volkspsyche omgaat. En dat volksgemoed spreekt nimmer een zoo diep menschelijke taal als juist wanneer het individu verliefd is, wanneer „de hij" op vrijers voeten gaat en „de zij" aan trouwen denkt."

Daarom was het den auteur een voorrecht dit boek „Van vrijen en trouwen op 't Boerenland" te kunnen schrijven, daar hem hierin de gelegenheid geboden werd iets van het Nederlandsche volksleven, „in zijn optimum te kunnen registreeren in een zoo objectief mogelijk en op langjarig eigen onderzoek rustend overzicht."

Evenals in zijn folkloristische filmwerken heeft hij ook in dit boek getracht een zoo eerlijk mogelijke zeden-schildering te geven, en daarbij niet geschroomd ook in een folkloristische feiten-coördinatie de aandacht te vestigen op menige oude volkszonde als het nacht-vrijen en het drankmisbruik.

Immers door zekere algemeen verbreide volksgewoonten te verbloemen of te negeeren, komt men niet verder in de kennis van ons eigen volk.

De wetenschap der vergelijkende volkskunde kan door het in causaal verband brengen van vele heterogene, en door deze heterogeniteit weinig overzichtelijke, feiten, geheel nieuwe perspectieven openen. Soms komt de waarheid daarbij wel eens heel naakt aan het daglicht, maar dikwijls worden tal van verborgen volksdeugden en hooge moraliteitsbegrippen ontdekt als doodgewone volkseigenschappen, zoodat men — op volkkundig standpunt zich plaatsend — zich geheel anders georiënteerd ziet ten opzichte van de begrippen „goed" en „slecht" in de volkssamenleving. Blijkt daarbij dat een bepaalde, in christelijk opzicht als „ondeugd" of „doodzonde" gedisqualificeerde, handeling algemeen verbreid is, bij ons zoowel als bij andere volken, dan hebben wij daarin dikwijls te herkennen een „survival", naar de definitie van prof. dr. H. Th. Obbink „een stuk menschelijk bewustzijn, dat uit een vroegere periode, waarin het zich normaliter in religieuze voorstellingen of handelingen openbaarde, en waarin het als zoodanig paste en met de andere, toen en daar geldende voorstellingen en handelingen één organisch geheel vormde, in een latere periode, al of niet gewijzigd overging, zonder in de nieuwe omgeving te passen."

In welk geheel ander licht komen tegen kerk en gebod indruischende en op grond van christelijke moraliteitsopvattingen streng te gispen handelingen te staan, wanneer blijkt, dat zij „gemeengoed" zijn van de meeste Europeesche volken en dat zij voor breede volkscontingenten een niet openlijk erkende, maar in het verborgen wel degelijk een zekere, meestal in wezen, volksreligieuze waarde bezitten; dat zij te beschouwen zijn als rudimentaire uitingen van een gemeenschappelijke praehistorische oer-religiositeit.

Hier meer, ginds minder — ook in de zeden en gewoonten bij het vrijen en trouwen op ons boerenland, — handhaaft zich nog iets van die in de groepsmoraliteit dikwijls tegen kerk en gezag geconserveerde prae-christelijke handelingen, welke in Nederland nog nimmer folkloristisch bestudeerd zijn. En ook voor ons land geldt thans nog, wat Edmund Spencer eens schreef: „By these old customes the descent of nations can only be

proved, where other monuments of writings are not remayning."

Daarom was het den auteur ook niet in de eerste plaats te doen, daar hij zich tot taak heeft gesteld door enkele gebruiken in hun geografische verbreiding na te gaan en in hun folkloristische beteekenis te verklaren, de oogen van velen te openen en te richten op dit rijke studieveld, dat in Nederland nog vrijwel braak ligt.

Het is moeilijk, zelfs uiterst moeilijk, uit de zoo omvangrijke stof dezer zedenschildering, die eigenlijk in geen enkel onderdeel niet-interessant is, een keuze te doen — wer die Wahl hat, hat die Qual. — Het voordeel hiervan is echter, dat, hoe die keuze ook moge uitvallen, zij ons nooit zal kunnen berouwen, daar elke greep uit dit eminente werk niet anders dan een, overigens vrijwel overbodig geworden, propaganda kan zijn.

Beginnen wij dan eens met een kijkje te nemen bij de waterratten van „'t Zuiersoppie", dat hoe langer hoe meer opdroogt.

> „Alleen maar van die koppige verstarde ouwe zeelui zullen er het costuum blijven dragen, dat, door slijtage en het niet meer verkrijgbaar zijn van allerlei stoffen voor verstellen, al maar minder karakteristiek zal worden, tot eindelijk een hulletje of een oorekappie een komend geslacht er nog eens aan herinneren zal, welk een glorie het ouderwetsche „pak" daar eens geweest is. Een kleurenbonte vreugd voor dorpsgenoot en vreemdeling, een helaas in „Volendammerij" en „Markerij" uitgebuit locaal cultuurbezit, dat als „nationaal costuum" over heel de wereld den roep van dit simpele visschersvolk heeft verbreid, het zelfs vereenzelvigde met heel de Hollandsche Natie. Niets is minder juist dan deze opvatting, want Markers en Urkers, Volendammers en Spakenburgers, ze zijn ieder op zich zelf een eigen kustplaats- en eiland-volk, hebben eigen aard, eigen godsdienst, eigen kleedij, eigen zeden en gebruiken, die onderling vrijwel niets met elkaar gemeen hebben. Het op nauwelijks een kwartier varens van den vasten wal gelegen „laeghen visscherseyland", dat Vondel in zijn „Gijsbrecht van Aemstel" beschrijft als „wat weyland" met 1300 zielen, is in bijna niets sociaal verwant aan het havendorp Volendam. De Markers zijn streng dogmatisch protestant, de Volendammers goed katholiek; de Markerdracht is kakelbont, de Volendamsche stemmig-sober; op Marken dragen de vrouwen of meisjes, ook als ze op de hoogtijden „bas" gaan, zwarte of beschilderde klompen, in Volendam sloffende op de steentjes klepperende muiltjes. Een Volendamsche lachende meid verbergt al haar zwarte of donkerbruine haar onder de kanten hul, die er den vorm heeft van een ouden Spaanschen helm, en op Marken gaan ze trots op de peenkleurige gebleekte pijpenkrullen, die langs de slapen onder de muts uitvallen."

Over het saamhoorigheidsbewustzijn dezer visschersbevolking en over hun huwelijksgebruiken uit v. d. Ven zich in de volgende bewoordingen:

„Zóó gemeenschappelijk voelt men op Marken, dat zelfs aan ziek- en sterfbed vele vrouwen met hun schelle stemmen van persoonlijke deelneming en medeleven getuigen in door den arts weinig gewenscht massa-bezoek. Zoo gemeenschappelijk is het leven ook op Volendam, dat men er zelfs gemeenschappelijk trouwt en dien gemeenschappelijken trouwdag heeft gefixeerd op den jaarkalender. Want een eeuwenoude traditie is het op Volendam, evenals in de volksbuurten van Londen, op Paschen de bruid te zijn. En een zinrijk gebeuren wordt daardoor mede het aanteekenen op het mooie deftige Edammer raadhuis in den namiddag van Witte Donderdag. Des ochtends ziet men al die struische vrouwen en mooie meiden in hun allerfijnste Zondagscostuum met de prachtige gesteven witte hullemutsen van louter tulle en kant ter hoogmis gaan, en ter eere van Witte Donderdag dragen zij allen het dunne witte doekje, dat heel het jaar nimmer op een anderen weekschen dag fijntjes geplooid wordt omgeslagen.

Teruggekeerd te Edam wordt daar in den regel een glorierijke wandeling over „d'n diek" ondernomen, waar te hunner eere de klok van den ouden verweerden „klokpaal" wordt geluid. Meestal wordt die paal dan met slingers groen of papieren guirlandes omwonden, want die klokpaal is het middelpunt van het Volendammer havenleven en dorpsbestaan, en hij is er iederen Witten Donderdag ook getuige van sympathieën en antipathieën in de gemeenschap. Maar alevel, op een aanteekendag is zelfs een Volendammer vijand niet haatdragend, al verloochenen de jonkmaatjes ook hun spijt niet, dat zij weer een kameraad door het huwelijk moeten missen.

Maar wanneer de ooievaar wat al te vroeg besteld is, dan wordt er de klok van den klokpaal niet geluid, verschijnt er het bruidspaar niet triomfantelijk op d'n diek, worden er nergens glaasjes „angepresenteerd", maar sluipen ze, diep beschaamd, door de straatjes en slopjes van „de Meer" naar de pastorie, waar ze te hooren krijgen, dat ze op hun trouwdag heelemaal achter in de kerk zullen moeten huwen.

Zoo leeft er in deze Witte Donderdag-gebruiken, die tot op heden nog altijd trouw in het gezicht van Neerland's hoofdstad in eere worden gehouden, nog iets voort van opnemings- en scheidingsriten in de „clan" of „Sippe", al is er het strenge justitieele volksgericht, zooals we dat in Drenthe nog toegepast zien, ook afgezwakt tot een gemoedelijke plagerij in het ophangen van een rijtje flesschen of andere min-eervolle attributen over d'n diek bij den klokpaal.

Op Witte Donderdag aanteekenen is voor iederen Volendammer vrijer het uiteindelijke gevolg van het in October met een meid kermis houden. Want dit Volendammer volk knoopt de liefdesbetrekkingen voor het leven aan onder gehos en gedans. In tegenstelling met al die stijfvrome visscherslui van Marken en Urk, van de Geldersche kustplaatsen en uit Spakenburg, die geen pas durven te verzetten uit vrees van den Heere te verzoeken. Het Volendammer visschersvolk danst. Zij dansen op kermis-Zaterdag en -Zondag als nergens elders ter wereld wordt gedanst. Grotesk en plomp, los en zwierig is er op den Volendam de dans met z'n eindeloos rythmisch gehos en zijn nog eindeloozer rondtollende walsen. En daartusschen het in bonte kringreien cancaneeren en zoo maar pardoes met knieën, armen, kin en neus neerploffen op den stoffigen dansvloer, wanneer er nog weer eens een „zeuvensprong" wordt ingezet."

Aan het z.g. „nachtvrijen" en de daaruit veelal voortkomende gedwongen huwelijken worden ook uitvoerige beschouwingen gewijd.

„Gaan wij in gedachten op vrijers-zwerftocht langs de kusten naar de eilanden van onze Zuiderzee, dan zien we dat de levensblijde bruiloftsvreugde en kermis-exuberantie der Roomsche Volendammers op Marken plaats maakt voor een meer bedachtzame, ingetogen, maar in wezen zuiver ritueele bruiloftsviering, die in Urk streng christelijk geworden is.

Maar overal weten toch onze visschersmeisjes zich de gelegenheid te scheppen om het met hun jongens aan te leggen. En daarbij gebruiken ze alom het welbeproefde middel, dat we ook elders in Nederland als „het nachtvrijen" zullen leeren kennen.

In Huizen b.v. laten verstandige vaders en moeders hun huwbare dochters des Zondagsavonds „op het huis passen". Deze noodigen dan vriendinnen uit en hebben op dien avond „'n huisje". Op de zangvereeniging zijn natuurlijk de noodige afspraakjes gemaakt, zoodat de deerntjes heelemaal feitelijk niet verrast behoeven te zijn, wanneer er zoo tegen een uur of zeven op de ruiten wordt getikt en een welbekende stem vraagt:

„Ben je 't zelf?"

Al weet zoo'n Huizer meisje dat natuurlijk wat best, voor den vorm behoort ze toch de wedervraag te stellen:

„Wie ben je dan?"

Nu moet de jongen wel zijn naam zeggen. Hij doet dit dan ook frank en vrij als hij „zeker" van zijn zaak is, maar anders draait hij er wat om heen, denkende, dat, als hij eerst maar binnen is, hij het verder wel rooien zal.

De steevaste tractatie is een koppie koffie, en wanneer de jongens wat overmoedig worden, blazen er de meisjes de lamp uit, en blijven ze heel knus vrijen tot een uur of tien, wanneer de ouwelui weer van de visite terugkomen en zij hun dochters alleen moeten aantreffen, die „goed op 't huis hebben gepast". Mogelijk meer op het huis, dan op zich zelf, want het eindresultaat van dat Zondagavond-vrijen drukt zich bedenkelijk uit in het hooge percentage (uit betrouwbare bron vernam ik zelfs 90 %) gedwongen huwelijken.

Dat Zondagsavond-vrijen, zooals het thans nog vrij algemeen in het streng christelijke Huizen wordt beoefend, was oudtijds ook een der groote attracties van de Zaankantsche „anpraaierij". Drie Zondagen moesten vrijer en vrijster „opzitten" om de „losse conversatie" in een „vaste verkeering" te doen overgaan. Ook op Spakenburg een soortgelijk gebruik als het Zondagavondvrijen in Huizen. Wanneer vader op zee is uitgevaren en moeder bij de kennissen een avondje heeft, komen vriendinnen, meestal drie bij elkaar, om een gezellige vrijpartij op te zetten met hun uitverkoren Harms en Wouterbazen. Ze grendelen heel secuur de deur, maar . . . zetten het bovenvenstertje gastvrij open en planten er een laddertje schuin tegen het geveltje, zoodat er den vrijers op hun avondlijke omzwervingen al heel duidelijk de weg gewezen wordt, waar de Jansjes en Trientjes, de Grietjes en Teuntjes met poperende harten hun netten hebben uitgezet om er „kraaien in te vangen".

Maar of ze in Spakenburg „kraaien-vangen", in Huizen „Zondag-

avond-vrijen", op Marken in den Pinksternacht „kronen-maken", op Urk in de vrijweek „om top gaan" of te Volendam „kermis-dansen"... het is al om 't even. Als een Zuiderzeesche wet, die haar van geslacht op geslacht is ingeprent op de eilanden en langs de kusten, geldt het antwoord, dat een struische Marker meid aan Brusse gaf op zijn vraag of zij nu ging trouwen:

„Wel neenit, man. As je zestien jaar benne, ga je eerst hard vrijen. Maar je trouwt pas as je twintig geweest benne..."

In het om zijn kleederdracht, woningbouw en volkseigenaardigheden zoo zeer bekende en langen tijd zelfs beruchte Staphorst-Rouveen, heerschen in den dorps-adat ten aanzien van het vrijen en trouwen nog heden ten dage opvattingen, die naar christelijke moraliteitsbegrippen ongetwijfeld zeer zijn te laken, maar die in hun onverwoestbare vitaliteit, door een toch wel zeer kerksche, ten deele zelfs steil-orthodoxe, bevolking als een normaal bestanddeel der „clan"-samenleving worden aanvaard. Gebruiken, zóó zonderling en zóó zondig, dat men moeite zal hebben, in de op het platteland dikwijls als „zondig" veroordeelde groote steden, te gelooven, wat ik thans vertellen ga; gebruiken, die natuurlijk in ieder opzicht streng te veroordeelen zijn, maar waartegen elk optreden — ook van de zijde der predikanten — al zeer weinig heeft uitgewerkt. Want al mag met zekere voldoening worden geconstateerd, dat in de laatste jaren eenige verbetering te bespeuren valt in den omgang der seksen, nog altijd kan men van Staphorst-Rouveen getuigen: „Daar gaat de jongeling bij de maagd te bed." Ik heb het hier geschreven, zonder er doekjes om te winden en het is de volle waarheid, al zal men deze begrijpelijkerwijze niet zoo heel gauw aan nieuwsgierige vreemdelingen meedeelen. Maar al zou men het uit schaamte willen verzwijgen, de huizen zouden het geheim van de zonde in het boerendorp in iederen gevel verraden. Immers, in elke old-Stappertsche of Rouveender boerderij vindt men in den baksteenen gevel naast de deur of het groote kamervenster een, soms twee kleine vierkante raampjes, die als de „vrij-venstertjes" van het opkamertje bekend staan. Gaat men op onderzoek uit, dan blijkt, dat deze opkamertjes boven den melkkelder de nachtverblijven zijn der huwbare dochters en dat tegen den voorgevel, vlak onder het venstertje, meestal het bed der Stappertsche schoone staat. Nu ontvangt daar het meisje haar „jongen" in het z.g. „nachtvrijen", dat we oudtijds als „kweesten" over heel Nederland — ook in de steden — algemeen verbreid vonden en dat in sommige gewesten als Friesland's Zuid-Westhoek als het „uit meiden gaan" ook thans nog niet geheel uit de boersche samenleving is verbannen. Vele Friezen zullen zich wat gaarne dr. Eeltje Halbertsma's wijze raadgeving in „de blaue skine" tot Zaterdagavond-devies stellen:

„Hwent in fatsoenlijk boeresoan
Giet noait foar halewei tryen."

Ik geef hier een Friesche herinnering aan het nachtvrijen, maar ik zou even goed kunnen gewagen van het „opsitten" der jongedochters op de Waddeneilanden, het „Zondag'evend-skooien" in Noord-Holland, het „Zaterdagavond houden" in de Zeeuwsche bakkeet, als over het Noord-Duitsche „ufsittergelag", en het Zuid-Duitsche

„Kammerfensterln", of den Tiroler „Kiltgang" (v. d. Ven geeft nog eenige voorbeelden).

Nergens in Nederland, mogelijk zelfs niet in geheel Westelijk Europa, is dit nachtelijk verkeer echter zoo zeer algemeene volkszede gebleven als in het toch wel zeer kerksche Stapborst-Rouveen, waar een bevolking woont, van wie het bekend is, dat zij den Sabbat heiligt en den Heere vreest, dat zij mede daardoor volgens velen „uitsteekt als een licht op den kandelaar." Maar al die streng-dogmatische levensopvattingen verhoeden niet, dat er — thans wellicht op „Oostert" wat meer nog dan op „Westert", — gezondigd wordt tegen het zevende gebod. Gezondigd niet in de verborgenheid, maar gezondigd onder de sanctie van de ongeschreven wetten der jongelingschap. Gezondigd met medeweten van zusters en broeders, vader en moeder, ooms en tantes, ja van de geheele clan-bevolking. Gezondigd tegen God en Zijn gebod in de oogen van een ieder, die zich in ons Nederland „kerkelijk" noemt, en wel gezondigd door een groep van de meest kerksche onder de kerkelijken, door volgelingen van de meest orthodoxe predikanten, door aanhangers van de gestrenge ds. Kerstenleer, die hier in de laatste jaren steeds meer doordringt.

Vergeefs hebben de kerkelijke voorgangers sedert menschenheugenis getracht hun toch zoo grooten en vèrstrekkenden invloed aan te wenden om hun vrome gemeentenaren, hun „Volk van God" de overtuiging bij te brengen, dat zij door hun zondigen handel en wandel van 's Heeren wege de boodschap zouden ontvangen: „zoolang gij deze zonden niet laat, kan Ik geen gemeenschap met u hebben; er is scheiding, o mijn volk, tusschen Mij en tusschen U". In 1660 gewaagt het Staphorster Kerkeboek reeds van „onordentlicke bijeenkomsten", waartegen „de kerckeraat sich genoodsaakt vind om kerklick tegens de soodanige te procedeeren, want na het bevel Pauli wij gehouden sijn ons te onttrecken van een ijgelick Broeder, die ongeregelt wandelt".

Twee honderd en zestig jaren later ziet een „gecombineerde vergadering van onderscheidene voorgangers op kerkelijk en burgerlijk terrein", welke te Staphorst gehouden is op 19 Mei 1920, zich genoodzaakt in brochurevorm „een drietal ernstige woorden" te richten tot de ingezetenen van Staphorst en Rouveen, om daarin hun „geliefde medeburgers" te overtuigen, dat zij wel deden niet in de zonden van het nachtvrijen voort te gaan. Daarin hebben de dominees in ernstige bewoordingen nog eens getuigd: „Wat in de steden gebeurt, wordt door alle weldenkende eerbare menschen ten hoogste afgekeurd, doch wat op Staphorst geschiedt, wordt heimelijk gesteund, zelfs door vooraanzittenden in de gemeente. En daarom: het is in de steden naar verhouding niet erger! Het is op Staphorst het allerergste, want daar is de ontucht geen schande meer; daar is de ontucht regel en de eerbaarheid uitzondering!"

De kanselredenaars hebben sedert jaar en dag de fiolen van hun toorn over hun „geliefde medeburgers" uitgestort, maar deze lieten fiolen zorgen!

Rustig lieten zij de bedreigingen en de vermanende woorden van mannen als ds. Kruyt en ds. van Mechelen over zich gaan en velen zondigden weer den eerstvolgenden nacht van Zaterdag op Zondag in de schending van den Sabbat, terwijl weduwmannen niet eens zoolang wachtten, daar zij reeds op den Donderdagavond des herders

welgemeende raadgevingen verguisden, omdat sedert overoude tijden de Donderdagavond de gepatenteerde vrijavond is voor weduwnaars, die er na tien „d'n diek op goan" naar de onder haar openstaande venstertjes wachtende weduw-vrouwen.

Wij zien hier in de hedendaagsche dorps-samenleving een contradictie van kerkelijk-dogmatische godsdienstigheid en de daarmede in flagranten strijd zijnde uit oer-oude tijden stammende gebruiken in den omgang der seksen. Hoe deze in Staphorst-Rouveen wordt uitgeoefend vernemen wij uit de hiervolgende regelen uit de reeds genoemde door kerkelijke voorgangers uitgegeven brochure:

„De wijze van verkeering tusschen jongeling en jongedochter is hier ter plaatse in bijzonderen zin afkeurenswaardig. Want het is niet alleen zóó dat een jongeling en een jongedochter, die reeds lang met elkaar verkeerd en elkaar trouw beloofd hebben en weldra met elkaar in het huwelijk denken te treden, kort voor hun huwelijk geslachtsgemeenschap met elkaar oefenen. Ook dit ware beslist verkeerd en zondig.

Maar wat hier ter plaatse geschiedt, is nog veel erger. Want het gebeurt dikwerf, dat een jongeling en jongedochter reeds bij de eerste kennismaking des nachts met elkaar op 't bed vertoeven en ongeoorloofde gemeenschap oefenen. Dat geschiedt dan zonder dat er van verloving sprake kon zijn, zonder dat er eenig plan bestaat om weldra in 't huwelijk te treden. Is zulk een verkeering niet hoogst afkeuringswaardig?"

„Zeker", zouden wij hier volmondig op willen antwoorden. Maar als wij dergelijke feiten ook thans nog hebben te aanvaarden, dan moeten daarvoor natuurlijk zeer bijzondere en diep in het Staphorster volksleven ingedrongen redenen bestaan en dan mag een folklorist zich niet tevreden stellen met een verklaring, waarmede een predikant mogelijk genoegen neemt, als hij in het schuwen van een openlijke en eerlijke verkeering de oorzaak meent te bespeuren van het door den nood gedwongen toevlucht nemen tot „de schandelijke en onzedelijke verkeering in den donkeren nacht."

Volgens v. d. Ven bestaat er verband tusschen de z.g. nachthuwelijken en op bijgeloof berustende opvattingen.

„Veeleer dan in het Staphorster nacht-vrijen en soortgelijke in het duister bedreven handelingen louter en alleen sensueele perversiteit te signaleeren, mogen wij in dergelijke voor het oog der booze wereld verborgen daden, welke dikwijls op het leven der deelnemers een beslissenden invloed uitoefenen, atavistische rudimenten aantoonen van een verdediging tegen tooverij en hekserij.

Naar algemeene volksovertuiging toch kan men zich ont-

trekken aan den gevreesden invloed van booze geesten, die juist op de keerpunten van het menschelijk leven bijzonder te duchten zijn, wanneer men alles in het diepste geheim verricht."

In dit verband is een plakkaat van het Hof van Holland van 10 Januari 1657, dat het trouwen bij de avondpredikatie verbood, belangwekkend. Want vele soortgelijke verordeningen konden het nacht-huwelijk niet onmogelijk maken, omdat velen daaraan waren gehecht, ook al omdat hun ouders en verwanten in den Roomschen tijd ook „bij nacht" waren getrouwd, wat dan dikwijls aanleiding gaf tot het ontsteken van vreugdevuren en het houden van fakkeloptochten.

Ongewenschte toestanden als thans nog te Staphorst-Rouveen worden aangetroffen, kunnen echter nimmer uitgeroeid worden door het houden van strenge philippica's of het verspreiden van stichtelijke tractaatjes. Immers deze spreken niet tot hen, die in een leven- en gedachtensfeer verkeeren, waarin dominee, schoolmeester, dokter noch burgemeester zich veelal kunnen verplaatsen, omdat zij als intellectueelen de dingen niet zien met de oogen van de in een dergelijk, wel „praelogisch" genoemd geestelijk klimaat levende menschen.

Prof. dr. H. Th. Obbink heeft in zijn rede, uitgesproken ter viering van den 29sten geboortedag van de Rijksuniversiteit te Utrecht op 21 Maart 1929, er zoo terecht op gewezen, dat zelfs zonder verstaanbaren zin menige handeling ritueel is blijven bestaan, terwijl het geloof reeds voor goed verloren ging, en dat alleen de groeiende cultuur en het zich wijzigend religieus besef oude, reeds tot survival ingekapselde elementen kan uitbannen of overwinnen.

Met enkele details uit de „opeenvolgende stadia" dier zonde en eenige beschouwingen waartoe zij nog verder aanleiding heeft gegeven, wordt dit „boekje" dat over de daarin besproken gemeenten „werd opengedaan" gesloten.

> „Heel lang behoeft de vriend niet te wachten, want nadat vader en moeder in de bedstee reeds zijn ingeslapen, blijft dochterlief in spanning waken op de komst van haar vrijer, zooals die immers in de afspraak van „een nachie proate" op 2en Paaschdag of Hemelvaartavond in uitzicht was gesteld.
>
> Eerst wordt dan een tijdje met elkaar geminnekoosd door het vensterke. Zij binnen en hij buiten, maar niet lang duurt het, of de vrijersman wordt binnen geneugd. Eerst gaan de klompen of schoenen door het raampje, dan wringt zich de vrij-lustige kwant door het vrij nauwe venstertje om het verdere van den nacht bij zijn vrijster door te brengen, en tegen het morgengrauwen sluipt hij weg om, ongezien, tijdig bij het melken der koeien in het land aanwezig te zijn."

Wij zien hier dus ook thans nog iederen Maandag- en Vrijdag-

nacht in het streng christelijke Staphorst-Rouveen de woorden van den Apostel Paulus in den wind slaan: „Laat ons afleggen de werken der duisternis en aandoen de wapenen des lichts", al houdt men in dit tweeling-dorp wel zeer hoog „het eerbaar wandelen in den dag". Want geen jongen zal overdag ook maar tersluiks het meisje aankijken, met wie hij des nachts wel zeer intiemen omgang heeft gehad.

Die volkomen negatie van elkaar in de dagelijksche samenleving is niet verklaarbaar door aan te nemen, dat men angstig is de jonge liefde te profaneeren in een openlijke snelle bekendmaking; evenmin door allerlei maatschappelijke motieven te aanvaarden om het „in stilte verloofd" zijn zoolang mogelijk te bestendigen door alle liefdesuitingen met den mantel der donkerste duisternis te bedekken.

In al soortgelijke uitingen en verborgen heimelijkheden ziet de folklorist de laatste sporen van heksenvrees en daemonenmisleiding. Maar die verschijnselen, welke zin hadden in vroegere perioden der menschelijke samenleving, beheerscht als zij werden door volksreligieuze voorstellingen, welke het vrees-motief als thema voerden, waren reeds eeuwen geleden „niet meer in levend, actueel, oorzakelijk verband met het denken en voelen, met de drijvende gedachten van dien tijd", zooals prof. mr. S. R. Steinmetz dat zoo duidelijk heeft geformuleerd in zijn „Algemeene beschouwingen over Ethnologie en Folklore", waarmede hij op 25 Februari 1929 den eersten wetenschappelijken cursus voor folklore in ons land heeft geopend. Vele voorstellingen met daarvan afhankelijk gestelde zeden en gebruiken zijn door reductie en inschrompeling reeds zoo rudimentair geworden, dat zij als zinlooze survivals volgens prof. dr. H. Th. Obbink „niet meer met hun omgeving verbonden zijn, daarvan losgepeld kunnen worden, zonder een wond te maken, dus zonder de rest te verminken." Maar het Staphorster nacht-vrijen is nog lang niet tot een dergelijk stadium van vergevorderde reductie gekomen, wat in 1920 wel heel duidelijk bleek uit de jeremiade van de voorgangers op kerkelijk en burgerlijk terrein, een jeremiade, waarvoor men als motto had kunnen kiezen de regelen van den moraliseerenden Vader Cats:

„Ik wenschte dat men in dit land
Soo groote vrijheid niet en vandt;
Ick sie men laat de jonckheid toe,
Te mallen, ick en weet niet hoe,
Oock dickmaal in den stillen nacht,
En dat alleen en sonder wacht,
Let, Ouders! Let op dit bejagh,
En bindt het vrijen aan den dag."

Maar diezelfde Vader Cats laat in zijn „Vrijster", Rosette de volksovertuiging uitspreken, die ook thans op Staphorst-Rouveen nog wordt aangehangen:

„Wij syn een vrijgevochten lant:
Waerom dan hier een engen bant?
In 't vrijen dient men vrij te syn
En daer en dient geen sonneschyn.
Den avont is van langer hant
En in de stadt en op het lant
Geeygent tot de soete min
En niemant vinter hinder in!"

„Zoo was het in Cats' dagen alom in Nederland, zoo is het thans nog in Staphorst-Rouveen. Behalve de predikanten en enkele voorgangers kan men van het boerenvolk ook thans nog getuigen: „en niemant vinter hinder in".

In aansluiting op de beschrijving der boerenvrijages willen wij een paar staaltjes geven van „avonturen en slippertjes", die wij, om iets minder bekends te bieden, aan buitenlanders ontleend hebben, n.l. een gedeelte uit Casanova, dat in de Hollandsche uitgaven alleen maar zeer sterk verkort voorkomt en een paar korte fragmenten van Heine, die voor zoover wij weten, nog niet in het Hollandsch vertaald zijn.

Uit Casanova's reisherinneringen in Holland.

Een eigenaardig beeld van de omstreeks het midden der 18e eeuw in Holland heerschende opvattingen over liefdesverhoudingen geven de ervaringen, welke Casanova tijdens zijn verblijf in onze gewesten daaromtrent opdeed.

Giovanni Jacopo Casanova de Seignalt, een Italiaansch avonturier, werd in 1725 te Venetië als lid van een aanzienlijk geslacht geboren. Hij werd opgeleid voor geestelijke, doch moest het seminarie wegens wangedrag verlaten.

Na diverse wederwaardigheden slaagde hij er te Parijs in een belangrijk fortuin te verdienen als directeur van een loterij, terwijl hij in aanraking kwam met leden uit de aanzienlijke Fransche kringen. Van 1759 tot 1761 bereisde hij Nederland, Centraal en O. Europa, maakte kennis met Voltaire en ontving eerbewijzen van den Paus. Als schrijver is hij bekend geworden door zijn *Memoires* (12 dln. uitgegeven in 1826—1836, met herdrukken in volgende jaren o.a. 1885.) Aan het 3de deel eener Duitsche vertaling van Heinrich Conrad (München und Leipzig bei Georg Müller) is het volgende grootendeels ontleend.

Casanova reisde in opdracht van de Fransche regeering, bij welker departement van financiën hij een betrekking bekleedde, voor geldelijke

aangelegenheden naar Holland. Met een zeiljacht was hij van Antwerpen naar Rotterdam gevaren en vandaar den volgenden dag naar den Haag vertrokken. Nadat hij aldaar eenige zaken geregeld had, begaf hij zich met zijn bediende in een tweewielig postrijtuig naar Amsterdam, op welke reis zich een klein incident voordeed, waarbij de tegenstelling: — Hollandsch en Italiaansch temperament — een oogenblik de gelegenheid kreeg zich te openbaren.

Twee mijlen vóór Amsterdam ontmoetten zij een vierwieligen wagen, die evenals de hunne met vier paarden bespannen was en waarin een knappe jonge man met zijn bediende zat. De koetsier van dezen wagen riep den hunnen toe uit te wijken; deze antwoordde, dat hij dit niet kon, daar hij gevaar liep in de sloot terecht te komen. De ander hield echter voet bij stuk. Casanova wendde zich nu tot den heer en verzocht hem zijn koetsier te bevelen, op zij te gaan. „Ik rijd met de post, mijnheer; bovendien ben ik vreemdeling".

„Mijnheer", antwoordde deze, „wij in Holland erkennen het postrecht niet, en als U vreemdeling bent, dan zult U toch moeten toegeven, dat U minder recht heeft dan ik, daar ik mij in mijn eigen land bevind."

Het bloed vloog Casanova naar het gelaat; hij opende met de eene hand het portier, terwijl hij met de andere naar zijn degen greep, sprong in de sneeuw, waarin hij tot aan de knieën wegzakte, dreigde met den degen en eischte van den zonderlingen Hollander plaats voor hem te maken of zich te verdedigen.

Deze bleek kalmer te zijn dan de Italiaan en antwoordde glimlachend, dat hij om zoo'n pietluttige zaak niet wilde vechten en dat Casanova kon instappen, want dat hij plaats zou maken. De besliste, doch vriendelijke toon van den jongen man deed Casanova aangenaam aan; hij stapte weer in zijn wagen en kwam tegen het aanbreken van den nacht in Amsterdam aan, waar hij in het hotel „De Morgenster" overnachtte.

's Morgens ontmoette hij op de beurs een zekere heer d'O., met wien hij zaken te doen had.

Den volgenden dag begaf hij zich naar het huis van dien heer, die hem voor dien dag had uitgenoodigd. Hij trof hem aan met zijn dochter Esther, een jong meisje van veertien jaar, dat voor haar leeftijd zeer rijp ontwikkeld en een volmaakte schoonheid was, met uitzondering van haar tanden, die onregelmatig stonden. De heer d'O. was weduwnaar en had slechts deze dochter, zoodat Esther een reusachtig vermogen zou erven. Haar vader, een zeer beminnelijk mensch, verafgoodde haar, en zij verdiende het. Esther had een zeer blanke, rose getinte huid, ebbenzwart haar en de schoonste oogen die men zich denken kan. Op Casanova maakte zij oogenblikkelijk een betooverenden indruk. Haar vader had haar een schitterende opvoeding laten geven; zij sprak onberispelijk Fransch, speelde uitstekend piano en hield hartstochtelijk veel van lezen.

Na het eten maakte de heer d'O. met Casanova een rondgang door het huis. Hij toonde hem verschillende kamers, waar hij een schat aan oud porselein bewaarde. Muren en kozijnen waren met marmeren platen bekleed, alle kamers in verschillende kleuren, en de vloeren, die met kostbare Perzische tapijten waren bedekt, bestonden uit mozaïek. Het geheele huis leek één groot blok marmer, want het was van buiten zoowel als van binnen daarmee bekleed; het moest geweldige sommen hebben gekost. 's Zaterdagsavonds stonden een half dozijn meisjes op ladders de prachtige muren te zeemen. Daar deze meisjes hoepelrokken droegen, moesten zij

broeken aantrekken, want anders zouden nieuwsgierige voorbijgangers zich al te sterk voor hen hebben geïnteresseerd.

Toen zij het huis hadden bezichtigd, gingen zij naar beneden, en de heer d'O. liet Casanova met Esther alleen.

Nadat zij op de piano een sonate voor hem had gespeeld, vroeg zij hem, of hij niet naar het concert wilde gaan. „Ik antwoordde haar", zoo verhaalt Casanova, „dat, waar ik het geluk smaakte bij haar te mogen vertoeven, het concert mij niet kon aantrekken. Maar U, juffrouw, dacht U er niet heen te gaan?"

„Ik zou erg graag een bezoek brengen, maar ik kan niet alleen gaan."

„Als ik het nu eens waagde, U mijn gezelschap aan te bieden . . . maar ik mag immers niet hopen, dat U dit zou aannemen."

„U zou er mij het grootste genoegen mee doen. En als U mijn vader om toestemming verzocht, dan ben ik er vast van overtuigd, dat hij het U niet zou weigeren."

„Bent U daar zeker van?"

„Volkomen, want daar hij U kent, zou een weigering een onbeleefdheid beteekenen en tot zoo iets is mijn vader niet in staat. Maar ik zie wel, dat U de zeden van ons land niet kent."

„Dat moet ik toegeven."

„De jonge meisjes genieten hier een groote vrijheid; zij verliezen die pas met hun huwelijk. Gaat U maar mee, dan zult U het zien."

Casanova voelde zich echter niet bijster op zijn gemak. Hij haastte zich evenwel naar den heer d'O. en deed hem zijn verlangen kennen, waarbij hij inwendig groote vrees koesterde, dat deze er geen gevolg aan zou geven.

„Heeft U een wagen?"

„Jawel."

„Dan behoef ik dus niet te laten inspannen, Esther."

„Best Papa."

„Kleed je aan, lief kind. Mijnheer Casanova wil zoo vriendelijk zijn, je naar het concert te begeleiden."

„Dat is heel lief. Ik dank U wel Papa."

Zij omhelsde hem en holde weg om zich te verkleeden. Na een uur verscheen zij weer, schoon als de vreugde, die uit al haar trekken sprak. Door een fraai stuk kantwerk heen schemerde een albasten boezem, bij welks aanblik Casanova's hart sneller klopte.

Doch wij willen hem zijn verdere indrukken hier zelf laten schetsen, aangezien in de gesprekken zoo sterk het contrast wordt gevoeld tusschen de eenvoudige, ongekunstelde spreekwijze der Hollandsche en de min of meer gezwollen taal van den Italiaan:

„Toen zij was ingestapt en ik de zekerheid had gekregen dat geen kamermeisje of juffrouw van gezelschap haar gevolg zou uitmaken, nam ik naast haar plaats. Een bediende sloot het portier en wij vertrokken. Ik was verstomd. Zulk een schat met mij alleen. Ik kon het haast niet gelooven. Ik vroeg mijzelf af, of ik mij moest herinneren, dat ik een woesteling was, dan wel of de eer van mij verlangde dit te vergeten. Esther zei vroolijk, dat wij een Italiaansche zouden hooren, die een kostelijke stem had; en toen zij mijn geringe spraakzaamheid opmerkte, vroeg zij mij naar de oorzaak hiervan. Ik wist niet wat ik hierop zou zeggen en verzon

een uitvlucht; ten slotte verklaarde ik haar echter, dat zij mij als een kostbaar kleinood voorkwam, waarvan ik mij niet waardig voelde de bewaarder te zijn.

„Ik weet, dat men overal elders een jong meisje niet alleen met een jongen man laat uitgaan; maar hier in Holland leert men ons deugdzaam te zijn en ons zelf te beschermen."

„Gelukkig de sterveling, wien de zorgen voor Uw geluk te beurt zullen vallen. En driemaal zoo gelukkig, wanneer U Uw keus reeds gedaan heeft."

„Het is niet aan mij, deze keus te doen; dit is een zaak die mijn vader aangaat."

„En als hij dien voor U uitkiest, die U niet bevalt, of als U een ander liefheeft?"

„Het is niet geoorloofd een man lief te hebben, vóór men weet, of hij de bestemde echtgenoot zal zijn."

„U bemint dus niemand?"

„Neen, ik heb er nog geen behoefte aan gevoeld."

„Ik kan U dus de hand kussen?"

„Waarom alleen de hand?"

Zij trok haar hand terug en bood mij haar verrukkelijke lippen. Ik ontving een kus, dien zij mij in alle bescheidenheid gaf, maar die tot mijn hart doordrong. Mijn vreugde bekoelde echter een weinig, toen zij mij verzekerde, dat zij dit op mijn wensch ook in tegenwoordigheid van haar vader zou doen.

Zoo werd de concertzaal bereikt, waar ik met een naamgenoot van mij in kennis kwam. Deze stelde mij aan zijn dochter voor, die een trouwe vriendin van mijn bekoorlijke Esther was. Ik nam tusschen hen beiden plaats en het concert begon.

Na een schitterende symphonie, een viool- en hoboconcert verscheen de veel geprezen Italiaansche, die men Madame Frenti noemde. Men stelle zich mijn verrassing voor, toen ik Teresa Imer herkende, de vrouw van den danser Pompeati, die achttien jaar geleden mijn jeugdvriendinnetje was geweest. Destijds had ik van haar vader, den ouden Senator Malipiero een dracht stokslagen in ontvangst te nemen, omdat wij *kinderlijke spelletjes* hadden gespeeld. In het jaar 1753 had ik haar te Venetië weergezien, en toen hadden wij ons op een beetje ernstiger wijze vermaakt. Zij was toen naar Bayreuth gereisd, waar zij de maitresse van den markgraaf werd.

Ik wist mij te beheerschen en liet mijn verrassing niet blijken. Zij zong met de stem van een engel een aria, die begon met de woorden:

Eccoti giunti alfin, donna infelice.
(Zoo zijt gij daar eindelijk, onzalige vrouw).

Woorden, die speciaal voor deze gelegenheid gemaakt schenen te zijn.

Aan het applaus leek geen einde te zullen komen. Esther vertelde mij, dat men niet wist, wie zij was, maar dat men haar een roemrijk verleden toeschreef en haar omstandigheden niet erg rooskleurig achtte. Zij bereist de Hollandsche steden, zingt in alle openbare concerten en krijgt niets anders dan wat de toehoorders op de schaal deponeeren, waarmee zij tusschen hun rijen doorgaat.

„Is zij nog al tevreden met haar inkomsten?"

„Dat betwijfel ik, want allen hebben het entreegeld reeds betaald. Als zij dertig of veertig gulden incasseert, is het veel. Morgen treedt zij in Den Haag op, overmorgen in Rotterdam en vervolgens keert zij weer

naar hier terug. Meer dan zes maanden leidt zij dit leven en steeds hoort men haar weer met genoegen.

„Heeft zij een minnaar?"

„Men zegt, dat zij jonge lieden heeft in alle drie steden; maar deze geliefden maken haar niet rijk doch arm. Zij gaat in het zwart, niet slechts omdat zij weduwe is, maar ook wegens een groot verdriet dat zij volgens haar gekend heeft. U zult haar aanstonds langs de rijen zien gaan."

Ik haalde mijn beurs te voorschijn en telde in mijn mof twaalf dukaten af, die ik in papier wikkelde. Daarbij klopte mijn hart op een wijze, die mij belachelijk voorkwam, want ik zag geen enkele reden tot opwinding.

Toen Teresa langs de rij vóór de onze heenging, sloeg ik heel vluchtig een blik op haar en bemerkte, dat zij mij verrast aankeek. Toen zij voor mij stond legde ik, zonder haar aan te zien, mijn rolletje geld op haar bord, en zij liep door. Een klein meisje van vier of vijf jaar volgde haar en kwam, toen zij aan het eind van de rij waren, terug om mij de hand te kussen. Ik moest mij zelf bekennen, dat het mijn evenbeeld was. De kleine stond onbeweeglijk voor mij en keek mij strak aan. Ik was er bijna verlegen mee en vroeg haar: „Wil je eens snoepen, lieve meid?" Met deze woorden gaf ik haar mijn doos bonbons, die ik graag in goud had willen veranderen. De kleine nam haar met een bekoorlijk lachje aan, maakte een buiginkje en ging heen.

„Weet U wel, mijnheer Casanova", zei Esther glimlachend, „dat dit kind op U gelijkt als de eene druppel water op den anderen?"

„Dat is waar", sprak nu ook juffrouw Casanova, „de gelijkenis is zeer opvallend!"

„Het toeval bewerkt vaak zonder eenige reden gelijkenissen."

„Dat is mogelijk", zei Esther boosaardig, „maar U ontkent het feit toch niet?"

„Ik was er zelf door verrast, ofschoon ik over de gelijkenis niet zoo goed kan oordeelen als U."

„Na het concert liet ik Esther aan den heer d'O. over, die zich eveneens naar het concert had begeven en ging naar mijn hotel. Ik wilde alvorens te gaan slapen nog een schotel oesters eten, toen plotseling Teresa, met haar kleine aan de hand, voor mij stond. Ofschoon ik haar bezoek dienzelfden avond niet verwacht had, was ik toch niet verrast haar te zien. Natuurlijk stond ik op, om haar welkom te heeten en te omarmen, toen zij plotseling in onmacht op een sofa zonk. Haar onmacht kon echt zijn; in elk geval deed ik wat de omstandigheden eischten; ik bracht haar met water en parfum weer tot bewustzijn. Toen zij bijgekomen was keek zij mij aan, zonder een woord te spreken. Haar zwijgen werd mij onaangenaam en ik vroeg haar of zij iets wilde gebruiken voor den nacht. Wij zaten tot zeven uur 's morgens aan tafel en vertelden elkaar onze lotgevallen.

Sophie, zoo heete de kleine, sliep tot 's morgens aan een stuk door in mijn bed; haar moeder bewaarde het beste stukje van haar lange geschiedenis tot het laatst: zij verklaarde mij, dat Sophie mijn dochter was en toonde haar geboortebewijs. Dit klopte met den tijd, waarin ik met Teresa omgang had gehad, en de volkomen gelijkenis kon mij nauwelijks doen twijfelen. Ik protesteerde dan ook niet tegen haar beweringen en zei overtuigd te zijn, dat Sophie aan mij haar leven dankte, en dat ik in staat was en ook bereid, haar een goede opvoeding te geven, als zij haar mij wilde afstaan.

„Ik zou sterven, als ik haar zou moeten missen."

„Maar als ik de kleine aanneem, verzeker ik haar een gelukkige toekomst."

„Mijn zoon is twaalf jaar oud, lieve vriend; zorgt gij voor hem inplaats van voor Sophie."

„Waar is hij?"

„Hij is in pension, of liever als pand in Rotterdam."

„Hoezoo als pand?"

„Ja; want men wil hem mij niet teruggeven, als ik dengene, die hem tot zich heeft genomen, niet mijn geheele schuld betaal."

„Hoeveel bedraagt die schuld?"

„Tachtig gulden. U heeft er mij twee-enzeventig gegeven; geef mij nog vier dukaten, dan behoort mijn zoon U en ik ben de gelukkigste moeder. Ik zal U mijn zoon de volgende week in den Haag overgeven, waar U toch ook komt."

„Goed, mijn dierbare Teresa; en hier hebt ge twintig dukaten in plaats van vier."

„Wij zullen elkaar in den Haag weerzien."

Haar dankbaarheid kende geen grenzen, maar ik voelde slechts medelijden voor haar, en mijn zinnen bleven ondanks haar vurige omarmingen koud. Zij was twee jaar ouder dan ik, zag er nog goed uit, kon zelfs nog op schoonheid bogen, maar haar bekoorlijkheden hadden hun oorspronkelijken glans verloren, en daar zij nooit iets anders dan een voorbijgaande begeerte in mij had kunnen verwekken, was het geen wonder, dat zij geen macht meer over mij bezat. Toen zij zag, dat haar hartstochtelijke manoeuvres aan mij verloren waren, zuchtte zij, vergoot tranen, nam haar dochter bij de hand en verliet mij met een vaarwel, waarin teederheid en verdriet zich vermengden.

De rest van den dag werd ik door zaken in beslag genomen, doch den daaropvolgenden morgen ging ik reeds in de vroegte naar den heer d'O. en trof Esther in een verrukkelijke stemming. Zij ontving mij met een opgewekt gelaat en zinspeelde er in tegenwoordigheid van haar vader op, dat ik een geheelen nacht met Madame Frenti had doorgebracht.

Misschien zou mij dit een beetje verlegen hebben gemaakt; maar haar vader zei haar, dat daar niets in stak, waarover men zich zou moeten schamen; want niets verhinderde den man van eer, het talent lief te hebben.

Hierop wendde hij zich tot mij: „Zegt U mij eens, mijnheer Casanova, wie is die vrouw?"

„Zij is een Venetiaansche, wier man zich korten tijd geleden het leven heeft benomen; wij kenden elkaar reeds als kinderen, maar sedert zes jaren had ik haar niet meer gezien."

„U was zeker wel aangenaam verrast, toen U zoo plotseling Uw dochter zag? vroeg Esther mij.

„Waarom zou dat kind mijn dochter zijn? Madame Frenti had toch toen haar man?"

„Oh, de gelijkenis was te opvallend. Bovendien bent U gisteravond bij Uw kennis den heer Pels in slaap gevallen.

Na nog langen tijd deze vermakelijke schermutseling met de bekoorlijke Esther te hebben voortgezet, waarover ook de heer d'O. zich hartelijk amuseerde, bestegen wij een slede en reden naar den Amstel, waar druk werd schaatsen gereden. Ook ik heb mij daar in deze kunst trachten te bekwamen, maar niettegenstaande ik uren lang volhield en zeker twintig maal op al mijn lichaamsdeelen ben gevallen, kon ik er den slag niet van te pakken krijgen.

Toen ik den volgenden morgen ontwaakte, meende ik den dood nabij te zijn. Het kwam mij voor, of het onderste gedeelte van mijn ruggegraat,

het z.g. heiligbeen aan stukken was gebroken, ofschoon ik bijna een geheelen pot pomade, die Esther mij tot dat doel gegeven had, voor insmeringen had gebruikt. Ondanks alles echter had ik haar belofte, haar voor mijn afreis nog eenmaal te mogen bezoeken en te omarmen, niet vergeten en ik reed in alle vroegte met mijn koets voor haar deur.

Haar gouvernante geleidde mij naar haar bed, waarin zij lachend en schoon als een Venus lag uitgestrekt. „Ik ben overtuigd", sprak zij, „dat U niet zou zijn gekomen, als ik U niet gezegd had mij te mogen omhelzen." Nauwelijks was zij uitgesproken of ik drukte mijn lippen op haar mond, op haar oogen en op alle trekken van haar schoon gelaat. Toen zij merkte dat mijn blikken gedurende dit zoete liefdesspel op haar boezem gericht bleven, raadde zij, dat ik een poging zou doen, deze te bemachtigen. Onmiddelijk verstomde haar gelach en boosaardig riep zij mij toe: „Gaat U toch heen. Gaat U toch naar den Haag en amuseert U zich daar met de mooie Frenti, die zoo'n aardig pand van Uw teederheden bezit."

„Dierbare Esther, ik reis alleen naar den Haag om met den gezant over zaken te spreken; op z'n laatst over zes dagen zult U mij weerzien, en dan zal mijn eenige streven zijn, U mijn liefde te bewijzen en U te bekoren."

„Ik reken op uw woord; bedriegt U mij niet." Zij reikte mij haar mond en gaf mij zoo'n vurigen en zoeten afscheidskus, dat ik met de zekerheid afreisde, bij mijn terugkeer gelukkig te zullen zijn."

Na de regeling van zijn zaken in den Haag, waar hij nog vele avonturen beleefde, die echter met het zedenbeeld, dat wij uit zijn gedenkschriften samenstellen, geen verband houden, was Casanova's eerste gang naar het huis van zijn geliefde.

Doch laten wij hem hier nog even aan het woord:

„Daar het carnaval was, achtte mijnheer d'O. het in de lijn te liggen, een bal te geven. Hij noodigde daarbij de *Upper ten* van Amsterdam uit. Bal en gerechten waren schitterend; Esther, die met diamanten bedekt was, danste alle concertdansen met mij en betooverde alle gasten evenzeer door haar aanvalligheid als door haar schoonheid.

Ik bracht al mijn dagen slechts met Esther door, en elken dag werden wij verliefder en ongelukkiger, want wij werden verteerd door een onthouding, die de begeerten aanwakkerde en ons daardoor steeds weer opwond.

Esther had mij innig lief, maar haar deugdzaamheid kwam meer uit haar principes dan uit haar temperament voort en zij stond mij slechts onbeduidende vrijheden toe. Royaal was zij slechts met haar kussen; maar kussen zijn voor de liefde heusch geen geneesmiddel, doch eerder een prikkel. De liefde maakte mij razend. Zij verklaarde mij, gelijk alle zoogenaamde fatsoenlijke meisjes, overtuigd te zijn, dat ik haar niet zou trouwen, wanneer zij zich bereid toonde mij gelukkig te maken; zoodra zij mijn vrouw was, zou zij geheel en al de mijne zijn. Zij geloofde niet, dat ik gehuwd was, want ik had haar al te nadrukkelijk het tegendeel verzekerd en deze verzekering beantwoordde ook volkomen aan haar eigen wenschen, maar zij was ervan overtuigd, dat ik in Parijs een innige verhouding had. Ik gaf dit toe, en beloofde haar die liefdesbetrekking geheel te niet te doen, om slechts haar toe te behooren en onze levens

door een onverbreekbaren band te verbinden. Dit was helaas een leugen, want Esther en haar vader waren onafscheidelijk en deze was pas veertig jaar oud. Ik kon mij echter niet met de gedachte verzoenen, mij onherroepelijk in Holland te vestigen."

En hier nemen wij afscheid van Casanova, den avonturier, den man, die in zijn hart een goed, groot kind was, doch wiens onrustige zwerversnatuur zich boeien liet door fortuin noch schoone vrouwen. Na een smartelijk „au revoir", dat nooit in vervulling zou gaan, reisde hij naar Parijs terug in gezelschap van zijn zoon en met een schat aan indrukken van zedekundige waarde, welke hij in zijn memoires aan de vergetelheid zou ontrukken.

Heine in Holland.

Dat Heine zich in Holland al spoedig thuisvoelde, moge blijken uit het galante aanzoek: „Juffrouw, ik wil u op uw mond kussen," dat hij een blondine doet, die hij voor 't eerst in den schouwburg ontmoet. Geheel afkeerig schijnt de schoone niet van Heine te zijn; zij antwoordt tenminste: „God mijnheer, dat is een goed plan." Wat daarop volgt wordt door Heine aangeduid met een ——— en, gaat hij verder, „deze streep beteekent een zwarte sofa, waarop de geschiedenis zich afspeelde, die ik niet vertel". Maar deze geheimzinnigheid neemt niet weg, dat hij er zich toch iets van laat ontglippen en ons in vertrouwen wil mededeelen, „dat ik nog nooit zóó wild gekust ben geworden, als door die Hollandsche blondine, en dat deze het vooroordeel, dat ik tot nu toe tegen blond haar en blauwe oogen had, op de meest overtuigende wijze teniet gedaan heeft."

Nadat hij verderop een prachtige boutade heeft gegeven over de Italiaansche, Duitsche, Fransche en Engelsche keuken, wordt de Hollandsche keuken door hem in 't spel betrokken, waarbij hij toch niet kan nalaten ook nog iets over de Hollandsche schoonen te zeggen:

„Wat de Hollandsche keuken betreft, zoo onderscheidt zij zich van de andere, 1e door zindelijkheid, 2e door de eigenlijke lekkere beetjes. Vooral de toebereiding van visch is onbeschrijfelijk beminnelijk. Roerend-innige en toch gelijkertijd diepzinnige selderie-lucht, zelfbewuste onnoozelheid met knoflook. 't Is alleen niet geheel goed te keuren, dat zij onderbroeken van flanel dragen; niet de visch, maar de schoone dochteren van het door de zee omspoelde Holland."

Ook met zijn kostjuffrouw scheen Heine goed te kunnen opschieten. Het moet dan ook wel, volgens zijn beschrijving, een charmante persoonlijkheid geweest zijn: „Ze was een ineenge-

drongen vrouw met een grooten ronden buik en een klein rond hoofd. Roode wangetjes, blauwe oogjes; rozen en viooltjes. Urenlang zaten wij samen in den tuin en dronken thee uit echte Chineesche kopjes van porcelein." Het is dus geen wonder, dat het Heine in Holland goed beviel, vooral omdat hij zulke avance's maakte, gelijk hij zelf bekent: „Als ik dan in vervoering kwam en haar luid op beide wangen zoende dan bleef zij porceleinachtig stijf staan en zuchtte echt porceleinachtig: Mijnheer! Alle tulpen uit den tuin schenen dan mede ontroerd en mede aangedaan te zijn, en schenen mee te zuchten: Mijnheer!

Merkwaardig goed beschrijft Heine het kamerleven en alles wat daarbij te pas komt en zoo ergens, dan geldt hier het: l'histoire se répète. Ook thans vindt men naast „ploertinnen" (juffrouwen die kamers aan studenten verhuren) die niets ongepasts in hun huis tolereeren, die zelf zoo kuisch zijn, „dat de Maagd van Orleans er een snol bij is" gelijk een studententerm luidt, andere verhuurdsters die er bij het huren eerlijk voor uit komen, dat ze zich niet aansprakelijk kunnen stellen voor wat er 's avonds na 10 uur in huis voorvalt en wier kamers dan ook algemeen als „bomvrij" bekend staan. Heine was blijkbaar bij een van de eerste categorie terecht gekomen, hij vertelt althans:

„Mijn kostbaas was ongeveer vijftig jaar oud, met zeer dunne beenen, een uitgeteerd bleek gezicht en heel kleine, groene oogjes waarmee hij voortdurend knipperde, als een schildwacht wien de zon in het gezicht schijnt. Van beroep was hij breukbandenmaker en van zijn geloof wederdooper. Hij las zeer vlijtig in den bijbel."

Erotiek en tooneelspeelsters.

Er zijn allerlei vertakkingen tusschen kunst en sexualiteit. De sexualiteit als scheppende macht draagt krachten van het lichaam over naar de ziel: zij stimuleert den wil, zij wakkert de fantasie aan, en van het geheimzinnig wonder, dat uit deze kracht een menschenkind kan vormen, gaat ook een ordenende kracht uit op de ziel. En hoe zou het anders kunnen, het kunstwerk vertoont de sporen zijner wording, en het grensgebied tusschen de conventie en de hiertegen aanstormende natuurdrift is het gebied, dat den kunstenaar de meeste opgaven biedt.

Het tooneel heeft iets voor bij den roman, bij het epos, het gedicht, het schilderij, de beeldhouwkunst, ja zelfs nog bij de groote moderne concurrenten, de bioscoop en radio. De mensch zelf openbaart zich voor zijn medemensch, hij speelt voor hem, hij toont zich als drager van hartstochten en zoo is het nog

slechts een kleine stap naar de wereld van den toeschouwer, die niet alleen enthousiast wordt door de artistieke kwaliteiten van tooneelspelers en tooneelspeelsters, maar ook door hun lichamelijke kwaliteiten. Een erotisch waas zweeft om de kleine schijnwereld, waarin de kunstenaars leven met hun vrije opvattingen en hun gaven om anderen te beïnvloeden, hun iets voor te tooveren, en zelfs die tooneelspeelster, die het meest ingetogen en het meest preutsche privé-leven lijdt, zal wel tijdens haar spel aan mannen prikkeling en sensatie hebben verschaft, waarbij de grens tusschen het artistieke en het erotische niet scherp te trekken viel.

Een tooneelspeelster, — hoeveel aangename associaties wekt dit simpele woord! Iedereen denkt aan de triomfen en aan het enthousiasme van overvolle schouwburgen en aan de oogenblikken waarin de diva na afloop van het stuk telkens weer voor het voetlicht geroepen wordt om te genieten van den bijval der menigte. Maar ach, dit is slechts één kant van het leven van een kunstenares. Daar achter, hoe ziet het daar uit? „De tooneelspeelster is gedwongen de slavin van de openbare meening te zijn, een soort dienstmeid voor jan en alleman, aan niemand toebehoorend, zich prostitueerend aan de geheele wereld, bevend voor de critiek, haar privéleven niet meer te kunnen verdedigen, besmet te worden door het verlangen van het schouwburgpubliek, zich afbeulend om een menigte min of meer opgewonden menschen te prikkelen, de liefdesbewijzen van mannen uit alle standen te moeten ondergaan, evenals de grillen van een directeur, dwaasheden uitbeelden, rollen afdraaien als een papegaai, zich aankleeden, uitkleeden en weer aankleeden, zich schminken en lachende gezichten trekken, persoonlijkheid, karakter en stemmingen opofferen en avond na avond hetzelfde eentonige zich tentoonstellen voor een huis vol onbekenden.”

Deze regels, die de Parijzenaar Octave Uzanne aan de dames van het tooneel wijdt, gelden maar gedeeltelijk voor het calvinistische Holland, waar de echte actrice minder centraal gesteld wordt. Maar toch ook hier wordt de fantasie der toeschouwers aangewakkerd door de voorstellingen, en als de een of andere tooneelspeelster in plaats van tooneel-diva, tooneel-divan genoemd wordt, dan zien wij daaruit duidelijk dat ook het Hollandsche publiek deze vrouwen gaarne met een aureool van galanterie omgeeft.

In de groote wereldsteden staan de groote tooneelspeelsters doorloopend in het middelpunt der discussies, haar avonturen en liaisons worden druk besproken. In Holland is dat alles wel een beetje anders, het land is er te klein voor. Ieder zit in zijn

No. 58. **Een liefdespaar in de 18e eeuw.**
Cloris en Roosje voor de huisdeur. (Naar een schilderij van C. Troost).

No. 59. **Avontuur van Pater Gerard.**

Uit de „Historische print- en dichttafereelen van Jan Baptist Gerard en Juffrou Maria Catharina Cadiere" (1735). Hollandsche uitgave naar een Fransch pamflet.

TOONEEL EN WERKELIJKHEID.

No. 60. **Publiek, ontroerd bij spel.**

No. 61. **Publiek, ontnuchterd bij werkelijkheid.**

(Naar Holl. caricaturen begin 19e eeuw.)

HET BED OP HET TOONEEL.

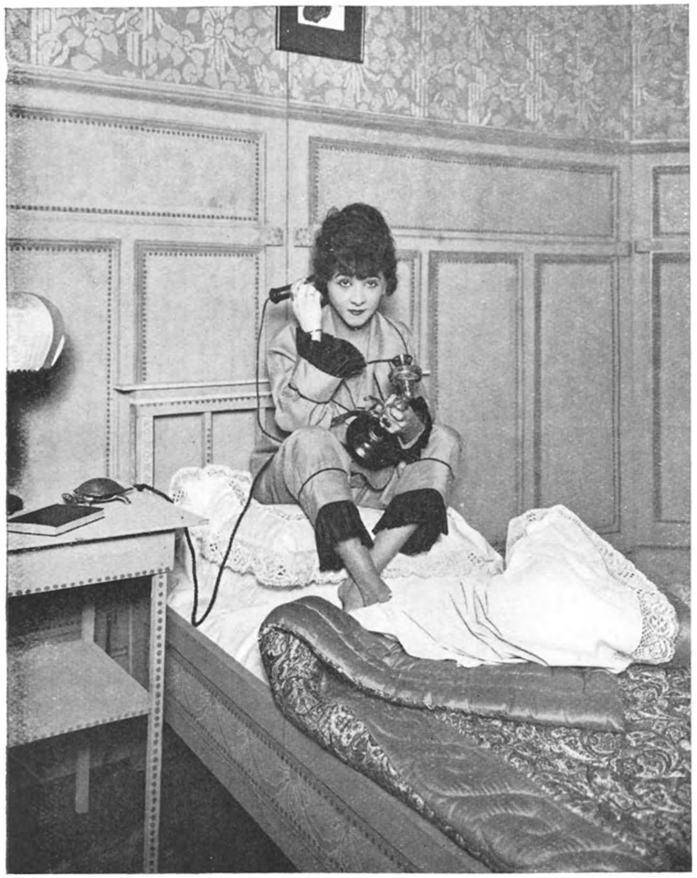

No. 62. **Annie van der Lugt Melsert—van Ees in het tooneelstuk „Nachtwacht."**

No. 63. **Cissy van Bennekom als Manuela in „Jonge dames in uniform" met Enny de Leeuwe.**

Photo's: Haagsch Persbureau.

(Zie blz. 121).

kamer achter zijn spionnetje om, zonder zelf gezien te worden, de ander te bespieden. Alles moet erg geheimzinnig gebeuren en ook de tooneelspeelster doet goed haar burgerlijk renommée te bewaren.

Maar de stukken zelf zijn de laatste jaren den erotischen kant opgegaan. Wij hebben hier in het preutsche Nederland Verkade's ensceneering gehad van het Fransche prostitutiestuk „Maja", en wie hier Nel Stants heeft gezien in haar creatie van koude wezenlooze prostituée, die aan iederen bezoeker de schim verwezenlijkt waarvan hij droomt, zal deze artistieke schepping zoo gauw niet zijn vergeten. Men heeft het zelfs gewaagd „De Gevangene" te geven, een stuk waarin het schrijnende leed van een getrouwden homosexueel wordt uitgebeeld. Stukken als: „Vier dagen uit het leven van een onfatsoenlijk meisje" zijn honderden keeren opgevoerd en ontkleedingsscènes hebben huisrecht gekregen op het Hollandsche tooneel. Een stuk, waarin het bed op het tooneel een groote rol vervult, is allang geen zeldzaamheid meer. Ook al zal de Nederlandsche tooneelregisseur er zich wel voor wachten aan bed en divan een zoo groote beteekenis toe te kennen als de Weensche regisseur Heppner, die in den zomer van 1933 in het Rika Hopper Theater te Amsterdam, in volkomen onwetendheid hoe ver men in Holland kan gaan, een aantal een-actertjes gaf, die zelfs den burgemeester van Amsterdam tot ingrijpen noodzaakten. De tooneel-censuur wordt hier namelijk door den burgemeester der verschillende gemeenten uitgeoefend, en zoo kan het dan vaak gebeuren, dat een stuk den tweeden avond gewijzigd moet worden opgevoerd, omdat de burgemeester of zijn vertegenwoordiger op den eersten avond een halve flauwte kreeg. Veel sterker dan bij het eerst artistieke tooneel, dat zooals wij reeds gezegd hebben in Holland meestal de belangstelling van een klein publiek heeft, is de revue doorspekt met erotische elementen. Zij wint dan ook zichtbaar veld in Nederland en mag zich in een veel grootere belangstelling verheugen dan de gewone tooneelstukken. Men kan wel zeggen, dat op dit gebied nu ook in Nederland veel gepresteerd wordt: er hebben soms geestige scènes plaats met actueele satyres, waar tusschendoor de zwierig gekleede meisjes dansen op de scherpe rythmen der jazz-muziek.

Er gaat iets bekoorlijks van het tooneel uit, van het echte waarachtige leven der menschen die daar op het podium spelen in het felle licht der schijnwerpers, en de echte schouwburgvriend geeft daarom voor een avond, waarin hij een groote tooneeldiva in een goed stuk kan bewonderen, dozijnen buitenlandsche films cadeau.

Vroeger wilde men vooral het onechte kind van de moeder scheiden, maar dit is heden gelukkig niet meer het geval; helaas staat echter de ongehuwde moeder nog wel voor een groot gedeelte buiten de maatschappij, en alle pogingen, gedaan door vereenigingen als b.v. Onderlinge Vrouwenhulp, bereikten hun doel niet. Wij hebben een geval meegemaakt van een meisje in een van Heck's lunchrooms; het was wel een ietwat zonderling geval, want dit meisje was eigenlijk een vrouw, die van haar man gescheiden was. Een of twee jaar na de scheiding had de man een bevlieging van echtelijke neigingen: hij kwam twee of drie dagen bij zijn vrouw op bezoek en verdween dan weer. De vrouw hield de komst van het kind door strak aanrijgen van het corset verborgen, en zij beviel zoo plotseling, dat er niet veel aan mankeerde of het kind had in de lunchroom zelf het eerste licht aanschouwd. Ondanks een bezoek van de afdeelingssecretaresse van de Vereeniging Onderlinge Vrouwenhulp werd de vrouw toch ontslagen. Door de hulp van de zoo juist genoemde vereeniging kon zij het kind uitbesteden, maar het stierf spoedig door een verkoudheid, waarschijnlijk waren de longen tengevolge van de door de moeder tijdens de zwangerschap gevolgde politiek, niet krachtig genoeg.

Het is nog altijd een zeer moeilijk vraagstuk, wie voor een onecht kind zal zorgen als de moeder hiertoe niet in staat is. Wij verwijzen in dit opzicht nog naar een krantenbericht, dat wij hier laten volgen:

HET GEWEIGERDE KIND EN DE ONGEHUWDE MOEDER.

Vrijdag j.l. omstreeks drie uur heeft een niet alledaagsche gebeurtenis plaats gevonden in den omtrek van het Paleis van Justitie te Breda.

Een auto, bestuurd door mr. C. uit Ginneken, reed naar een tegenover het paleis gelegen café, waar twee meisjes een mandje binnendroegen, waarin zich een jeugdig wereldburger bleek te bevinden. Deze werd spoedig door een manspersoon in gezelschap van mr. C. overgebracht naar het paleis van justitie. Daar bleek men door mr. C. zelf op de hoogte te zijn gesteld van wat ging gebeuren, want den drager werd de toegang belet tot het parket van den officier van justitie. Mr. C. ging daarop alleen naar binnen, terwijl het mandje met het kleine kind, zorgvuldig geborgen onder warme dekentjes, aan de voeten van den maréchaussee, staande naast den voorzitter van den Voogdijraad werd geplaatst. Vriendelijke menschen zorgden er echter voor, dat het kind voorloopig onderdak vond.

Het schijnt hier te gaan om een principieele zaak, die de raadsman van de moeder, mr. C., wilde uitgemaakt zien door de bevoegde autoriteiten ten bate van de ongehuwde moeder en het onechte kind.

De moeder moet namelijk voor een paar weken zijn bevallen

in het R.K. Gesticht Moederheil te Ginneken. Zij werd daar verpleegd voor rekening van het Burgerlijk Armbestuur te Breda, waar de moeder woonde. Na het ontslag bleek, volgens medische verklaring, dat de moeder nog niet in staat was voor het kind te werken en te zorgen. Het Burgerlijk Armbestuur van Breda en Ginneken verschilden van meening, wie voor de verdere verzorging van het kind moest betalen, en gemakshalve weigerden ze beiden dit te doen.

Mr. C. — om raad gevraagd — scheen van meening te zijn, dat hier een noodgeval was ontstaan, waarin de officier van justitie bevoegd was in te grijpen, doch zulks niet wilde doen, omdat het een zaak van armenzorg zou zijn.

Om nu door de hoogste autoriteiten te zien uitgemaakt, wie hier zijn wettelijke verplichting niet nakomt, waarvan telkens onechte kinderen de dupe dreigen te worden, had mr. C. de autoriteiten gewaarschuwd, dat hij een beslissing zou uitlokken door de hierboven aangeduide manier van optreden. Naar wij vernamen was ook de minister van justitie door hem van zijn plan verwittigd. Nu alle autoriteiten, zoo werd ons medegedeeld, weigerden van hun bevoegdheid volgens de wet gebruik te maken en ook de officier van justitie het kind verwees naar het ouderlijk huis der moeder, waar het kind niet mocht komen en waartoe ook geen enkele wetsbepaling verplicht, werd het kind voor privé-rekening eenige dagen ondergebracht, zoodat de principieele beslissing van den minister slechts verschoven is geworden.

Om deze ongehuwde moeder niet te dwingen terug te keeren naar een minder gunstig bekend staand logementje te Breda, om, door niet nader te noemen levenswijs in haar onderhoud te voorzien, schijnt mr. C. de zaak forsch te hebben aangepakt om de autoriteiten tot nadenken te brengen over hun optreden ten aanzien van de ongehuwde moeder en het onechte kind gedurende den tijd, waarin een moeder in geen geval in staat geacht kan worden voor zich en haar kind te zorgen.

Te Breda ziet men met eenige spanning de afwikkeling van de principieele zaak tegemoet. De autoriteiten, van het plan verwittigd, hebben den raadsman tot dank voor zijn optreden in een openlijk aangekondigde principieele zaak ten bate van de ongehuwde moeder en het onechte kind, voor een verhoor laten overbrengen naar het bureau van politie en daar doen verblijven van omstreeks 5½ uur tot 3½ uur v.m. 31 Dec. 1932, als arrestant. Een ietwat eigenaardige belooning.

N.R.Ct. 4 Jan. 1933.

Hoe groot de liefde der ongehuwde moeder voor haar kind is, moge blijken uit een verhaal dat zuster van Ooy ons doet: „Jaren geleden kwam eens een vrouw aan het bureau „Kinderpolitie", die zich meende te moeten verontschuldigen over haar bezoek aan mij met de woorden: „Ziet u, ik ben niet veel bijzonders, maar ik kom toch naar u toe, want ik weet dat daar en daar kinderen slecht behandeld worden en, misschien, omdat ik zelf mijn kind heb uitbesteed, heb ik daar zoo'n medelijden mee, dat ik het toch maar ben komen zeggen." Zoo'n toespraak maakt

je klein en doet je zoeken naar een wederwoord, en ik zei iets dat hierop neer kwam: „Als het waar is, dat ieder mensch iets bijzonders is, dan is dat met u toch evenzeer het geval als met mij." Na ons gesprek, dat verder niet over haar, maar over de bedoelde kinderen liep, scheidden wij met een handdruk. — Dezer dagen, het is nu zes jaar geleden, kreeg ik de groeten van haar, zij was getrouwd en had een keurig huishoudentje; haar kind had zij bij zich. Ze was weer iets bijzonders geworden. Hoe weinig wordt toch nog bedacht, dat al dat dwalen, al dat verkeerd loopen wel niets anders is dan een zoeken naar de *ware liefde.*" (Uit Sexueele Hygiëne, VI, blz. 119/120).

Zuster van Ooy heeft de ziel der ongehuwde moeder goed begrepen.

De burgerlijke maatschappij wil meestal niet inzien, dat voor de ongehuwde moeder, als een uitgestootene, het kind haar eenig lichtpunt in haar armzalig leven beteekent. Op diep ontroerende manier heeft Claire Goll in haar roman „Une perle" de tragedie der ongehuwde moeder beschreven, een boek waarvan wij hopen, dat het spoedig in een Hollandsche vertaling het licht mag zien.

Ook in zeer veel andere gevallen hebben de dichters het opgenomen voor de ongehuwde moeder, en wij kunnen niet gelooven dat deze honderdvoudige eereschuld aan de maatschappij, die reeds in Goethe's Faust zoo wonderbaarlijk geformuleerd werd, nog lang tevergeefs op inlossing zal moeten wachten.

De onechte kinderen.

Terwijl nog telkens in het openbaar door allerlei vereenigingen en commissies geklaagd wordt over de verwording der zeden, is het toch een feit, dat het aantal onechte kinderen in de laatste honderd jaren procentsgewijze doorloopend verminderd is. Dit moge verduidelijkt worden door de volgende tabel:

Tabel No. II.

In	1835/39	werden	op	1.000	kinderen	49.7	onechte	geboren
„	1840/49	„	„	1.000	„	47.8	„	„
„	1850/59	„	„	1.000	„	42.2	„	„
„	1860/69	„	„	1.000	„	38.-	„	„
„	1870/79	„	„	1.000	„	33.3	„	„
„	1920	„	„	1.000	„	22.5	„	„
„	1923/32	„	„	1.000	„	18.2	„	„
„	Jan./Juni 1933	„	„	1.000	„	17.6	„	„

Over de oorzaak zegt prof. J. C. G. Evers: „dat het afnemen van het aantal onechte kinderen te pleiten schijnt voor een toenemende welvaart, welke het veroorlooft om vroeger en veel-

vuldiger te trouwen (het kan ook een bewijs zijn voor een toenemende zedelijkheid)". Laten wij er aan toevoegen, dat het ook een bewijs kan zijn voor een meer verspreide kennis der voorbehoedmiddelen.

Nu moeten wij nog een oogenblik stilstaan bij het merkwaardige feit, dat meer onwettige geboorten plaats vinden in de steden dan op het platteland. Wij geven hier allereerst een overzicht van het aantal onwettige kinderen geboren in 46 gemeenten en wel volgens de statistiek over de maand Juli 1933:

Tabel No. III.

Bergen op Zoom	0	Haarlem	5
Breda	1	Haarlemmermeer	2
Eindhoven	2	Den Helder	0
Helmond	1	Hilversum	4
's Hertogenbosch	0	Velsen	2
Roosendaal	0	Zaandam	0
Tilburg	2	Vlissingen	0
Apeldoorn	2	Amersfoort	1
Arnhem	7	Utrecht	12
Ede	2	Zeist	0
Nijmegen	4	Leeuwarden	3
Rheden	0	Almelo	1
Delft	3	Deventer	0
Dordrecht	0	Enschede	0
Gouda	0	Hengelo	2
's Gravenhage	18	Lonneker	0
Leiden	1	Zwolle	0
Rotterdam	21	Groningen	4
Schiedam	2	Emmen	0
Vlaardingen	0	Heerlen	2
Alkmaar	3	Kerkrade	0
Amsterdam	41	Maastricht	0
Bussum	0	Venlo	1

Het aantal onwettig geboren kinderen in deze 46 gemeenten samen is 149, waarbij dan nog komen 72 uit andere gemeenten, zoodat het geheele aantal in Juli 1933 bedroeg 221. Wat in deze statistiek het meest in het oog valt is, dat de onwettig geborenen in de drie groote steden Amsterdam, Rotterdam en den Haag samen meer uitmaken dan $^1/_3$ van het geheele aantal, terwijl de bevolking dezer drie steden nog niet $^1/_5$ van de geheele bevolking van Nederland is. Voorts valt in het oog, dat in het katholieke Zuiden het aantal onechte kinderen op zichzelf zeer gering is. Dit zal wel verband houden met het feit, dat van de zijde der kerk een druk wordt uitgeoefend om in een dergelijk geval zoo gauw mogelijk te trouwen; te meer waar een onderzoek van dr. Sanders zooals wij aanstonds zullen zien, uitwijst, dat het groote aantal onwettige geboorten in de groote steden niet

kan voorkomen uit de omstandigheid, dat de meisjes die zwanger geworden zijn veelal van het platteland naar de groote steden verhuizen, omdat daar de bevalling minder opzien baart.

In het „Tijdschrift voor sociale hygiëne" 1929 schrijft dr. Sanders in verband met een kwestie, waarop hier niet kan worden ingegaan, dat in Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Utrecht en Groningen het aantal onwettige geboorten zeer hoog is. In Twente, Tilburg en Eindhoven, de drie industriestreken met veel vrouwelijk personeel is dit daarentegen zeer laag.

„... Hoe komt het nu dat bij de fabrieksarbeidsters betrekkelijk zoo weinig onwettige geboorten voorkomen? Zijn zij zooveel oppassender (in den zin van zedelijk), dan de anderen? Of passen zij beter op (in den zin van zorgen er voor, dat de intieme verstandhouding geen gevolgen voor hen heeft?)

Er wordt wel beweerd, dat door den dagelijkschen omgang van de fabrieksarbeidsters onderling, deze elkaar grondig inlichten omtrent middelen ter voorkoming van zwangerschap en helaas ook tot het afbreken van zwangerschap. Indien dit waar is, dan zou het percent onwettige geboorten in de industriestreken niet een gevolg zijn van minderen intiemen omgang tusschen het sterke en het zwakke geslacht, maar eenvoudig het gevolg van een grondiger kennis van de voorbehoedmiddelen en de methode tot onderbreken der zwangerschap.

Maar hoe komt het dan, dat in de groote steden, waar de voorlichting zeker niet minder te wenschen overlaat, dan in de industriegebieden en de middelen en de methode gemakkelijker te bereiken zijn, het percentage onwettige geboorten zoo hoog is, het hoogst van heel Nederland?

Voorloopig moet ik hier het antwoord schuldig blijven. Wellicht dat een dieper gaand onderzoek eenig licht kan brengen. Het aantal sterfgevallen aan abortus provocatus is te gering om licht te verschaffen."

In hetzelfde tijdschrift (1931) heeft dr. Sanders over de onwettige geboorten in de groote steden een onderzoek ingesteld, waarvan de resultaten zijn samengevat in de volgende statistiek:

DE ONWETTIGE GEBOORTEN IN DE GROOTE STEDEN.

TABEL No. IV. (volgens dr. J. Sanders, Rotterdam)

Tijd, verloopen tusschen inschrijving der moeder in het bevolkingsregister en de geboorte van het kind	Tot vroeger domicilie der moeder behoorden tot gemeenten met:					TOTAAL
	100.000 en meer inwoners	50.000 tot 100.000 inwoners	20.000 tot 50.000 inwoners	5000 tot 20.000 inwoners	5000 en minder inwoners	
tot 3 maanden....	16	14	23	30	15	98
3 tot 4 maanden..	5	2	6	3	—	16
4 tot 5 maanden..	9	3	3	4	—	19
5 tot 6 maanden..	5	3	2	3	3	16
6 tot 7 maanden..	1	2	4	2	—	9
7 tot 8 maanden..	2	—	4	2	2	10
8 tot 9 maanden..	6	1	1	4	1	13
Totaal	44	25	43	48	21	181
9 maanden en langer						1153

„Deze tabel geeft een overzicht over 1334 onwettige geboorten, naar de vroegere domicilieplaats der moeder en den tijd, verloopen tusschen de inschrijving in het bevolkingsregister en de geboorte van het kind.

Er zijn dus 181 vrouwen in een der genoemde 5 groote steden (Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Groningen en Haarlem (Den Haag had geen opgave verstrekt) ingeschreven, die binnen 9 maanden na de inschrijving een kind hebben gekregen. Hoeveel van deze vrouwen zijn nu naar de groote stad verhuisd om de geboorte van het onwettige kind zooveel mogelijk te verbergen, althans voor hare kennissen in de kleinere gemeenten?

De 44 vrouwen afkomstig uit een andere stad met meer dan 100.000 inw. kunnen we van de 181 al vast aftrekken. Zij waren woonachtig in een groote gemeente en zullen zeker dus niet om genoemde reden daaruit zijn vertrokken. Dan zullen zij, die een maand zwanger zijn, om deze zwangerschap niet van woonplaats veranderen, want zij weten het nog niet, en al blijft de menstruatie eenmaal uit, dan wachten ze nog de volgende menses af. Komt deze dan nog niet terug, ja, dan kunnen die vrouwen besluiten naar een groote stad te gaan. Daarom moeten de geboorten van 7—9 maand na de inschrijving ook van de 181 afgetrokken worden. In het geheel kunnen we dus zeker 59 er van aftrekken en bij de 1153 van 9 maand en langer voegen. Er blijven dus 122 ongehuwde vrouwen over, die wegens zwangerschap naar één der 4 groote steden verhuisd *kunnen* zijn, omdat zij zich niet in de plaats harer inwoning aan de minachting van haar kennissen en anderen wenschen bloot te stellen. Laten we aannemen dat deze 122 vrouwen allen deze reden gehad hebben. Dan hebben van de 1334 onwettige geboorten 9.2 % om bovengenoemde reden in de groote stad plaats gevonden. Dit getal is zeker te groot, want al die 122 ongehuwde moeders zijn om die reden niet verhuisd. Bovendien zijn er 24 bij afkomstig uit steden met een inwonertal van 50.000—100.000, dus toch ook groote steden, waar die reden niet zoo sterk zich zal doen gevoelen als in kleinere plaatsen. Maar aangenomen dat 9.2 % juist is, dan wordt daardoor zeker niet verklaard het feit, dat het aantal onwettige geboorten in de groote stad tweemaal zoo groot is als op het platteland.

Ik moet dus de meening van hen, die beweren, dat de schaamte van de ongehuwde vrouw in de kleine gemeente haar naar de groote stad bijtijds doet verhuizen om aldaar de geboorte van het onwettige kind af te wachten, en de oorzaak is van de betrekkelijk aanzienlijke onwettige geboorte in de groote stad ten opzichte van het platteland, als onjuist van de hand wijzen. De oorzaken liggen dieper en waarschijnlijk op geheel ander terrein.''

O.i. zijn zij de volgende:

1°. . . . is het voor een jongen man „uit de groote stad'' gemakkelijker een meisje iets wijs te maken omtrent zijn positie dan in de kleinere steden en op het land, waar de jonge lieden met elkaars financieele situatie in den regel maar al te goed op de hoogte zijn. En waar bovendien het „den grooten meneer uithangen'' vele vrouwen nog altijd sterk imponeert, is de kunst om hen tot intiemen omgang te bewegen veel minder groot dan in de provincie.

2°. . . . is de gelegenheid tot geslachtelijk verkeer vooral in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag met hun betrekkelijk

groot aantal „niet-serieuze" hotels speciaal in den winter, belangrijk ruimer dan op het land, waar ook het wakend oog van veldwachter en koddebeier dit verkeer toch stellig in meerdere of mindere mate beperkt.

3°. ... kan de ongehuwde vader in de groote steden gemakkelijker van het tooneel verdwijnen en zich aan zijn verplichtingen onttrekken dan die in de provincie. De eerste behoeft de gevolgen van zijn geslachtelijk verkeer dus niet zoo zeer te vreezen als de laatste.

Naar onze opvattingen zijn burgers der groote steden niet meer of minder zedelijk dan plattelandsbewoners, doch zijn beide categorieën „met hetzelfde sop overgoten".

ZESDE HOOFDSTUK.

DE PROSTITUTIE EN HAAR BESTRIJDING.

I. Geschiedkundig overzicht van de prostitutie.

Et minuit sonne et la foule s'écoule — le hall fermé — parmi les trottoirs noirs; et sous les lanternes qui pendent rouges, dans le brume, ainsi que des viandes, ce sont les filles qui attendent. EMILE VERHAEREN.

Eerst sedert het begin der vijftiende eeuw beschikken wij over bronnen voor de geschiedenis der prostitutie; zulks in verband met de uitvinding der boekdrukkunst, welke uit dien tijd dateert. De allereerste publicaties hierover vinden wij in plakkaten, pamfletten, verordeningen, annalen van lijfstraffelijke rechtspleging e.d., in enkele geschriften van geschiedschrijvers en moralisten en sedert de tweede helft der 17e eeuw ook in couranten.

a. Van de vijftiende eeuw tot de Hervorming.

In de tweede helft der vijftiende eeuw steeg hier te lande in hooge mate de welvaart, en hand in hand hiermede de zucht naar luxe, en de zedeloosheid van het volk; zwak waren de beenen, die de weelde moesten dragen! Zoo wordt Philips van Bourgondië beschouwd als de invoerder van de z.g. badstoven of „badstuben" (in Duitschland in dezen tijd zeer algemeen). Een uit hygiënisch oogpunt zeer te prijzen maatregel, waarin echter de klad kwam, doordat mannen en vrouwen tegelijk in deze badstoven werden toegelaten en daar meermalen halve dagen verbleven. Philips van Bourgondië hield er vier courtisanes op na en had negentien onechte kinderen. Men ziet dus, dat in die tijden de „bourgeoisie" en het hof het voorbeeld gaven voor een bandeloos leven.

Het zoogenaamde hoerenwaardschap „met zijn lichte wiven" trachtte men soms te beteugelen door toepassing van de uit de

veertiende eeuw overgenomen fantastische lijfstraffen en in zijn al te groote excessen ook door de doodstraf.

In de vijftiende eeuw was, volgens dr. Fokkers, de prostitutie geheel ingeweven in den maatschappelijken toestand van dien tijd met zijn dissolute geestelijkheid, aan uitspattingen zich overgevende aristocratie en armoedig, miskend proletariaat. Zij organiseerde zich in bepaalde wijken of buurten.

In het begin van de zestiende eeuw maakte de ook toen en terecht zoo gevreesde geesel der menschheid, de syphilis, reeds vele slachtoffers in alle klassen der bevolking, waarover zelfs Erasmus al klaagt

Het „Eeuwig edict" van Karel V behelst straffen tegen de „heymelijke houwelijcken", welke jongelui onder elkaar sloten (het kameraadschapshuwelijk van de zestiende eeuw! L'histoire se repète!)

Dat het leven ook in deze eeuw lang niet braaf en ingetogen genoemd kon worden, blijkt o.m. uit de sterke ontucht, welke in de kloosters heerschte.

Toch werden toen ook Magdelene-kloosters gesticht voor gevallen vrouwen en meisjes, en wel te Delft, Dordrecht, Haarlem, Alkmaar, Hoorn en Amsterdam. Drie klassen van zusters trof men hierin aan:

1e. allen, die zich hadden waardig getoond, de belofte te doen;
2e. allen, die niet waardig werden geacht, de belofte af te leggen;
3e. diegenen, bij wie slechts geringe hoop op beterschap bestond of die door bloedverwanten aan het klooster waren toevertrouwd.

De syphilis, die toen veel heftiger woedde en door de gebrekkige diagnose en therapie een veel ernstiger verloop had dan heden, en vele dooden eischte, bracht een soort stemming van inkeer en boetedoening teweeg. Men denkt hierbij onwillekeurig aan de pest in Florence en het optreden van Savonarola, den hervormer der kerk.

In de zestiende eeuw wees men veelal van overheidswege speciale wijken aan voor de bordeelen. De „eerlijke" bewoners dezer achterbuurten kwamen er veelal tegen op, dat in hun midden de verblijfplaats werd aangewezen voor de „vroukijns, die om ghelt zitten" of der „lichte wiven, die men om ghelt minnet". Zoo vinden wij bezwaarschriften van de „aanwoners" van bordeelstraten in den Haag (Het Spui), Delft, Utrecht, Leiden, Middelburg, Arnhem, Dordrecht, Amsterdam (Pijlsteeg, Hallesteeg).

Verordeningen, dat het houden van bordeelen alleen zou toegestaan zijn aan de knechten van den „Gerechte of van den Schout of Baillu" hadden tot resultaat, dat de overheid in vele steden van de prostitutie een geldwinning maakte en den handel in meisjes feitelijk uitlokte.

Ook de R. K. Kerk gaf in vele gevallen, om „meerder kwaad als maechden-schennisse en diergelijke enorme misdaden te voorkomen," vergunning voor het inrichten van bordeelen.

Van het einde der vijftiende tot dat der zestiende eeuw (± 1580) werden de bordeelen dus geprivilegieerd. Bezoek ervan werd aan allen toegestaan, met uitzondering van „melaatschen en gehuwden". De laatste categorie zal echter, gelijk ook nog in onze dagen stellig wel een vrij groot percentage der bezoekers hebben uitgemaakt.

Dat tijdens den tachtigjarigen oorlog vaak een groote verwildering der zeden moet worden geconstateerd, laat zich indenken.

b. Van de invoering der Hervorming tot onze inlijving bij Frankrijk. (Einde der zestiende tot einde der achttiende eeuw).

Een van de eerste daden op het gebied der zeden na de hervorming bestond in het afschaffen van de bij de Roomsche kerk toegelaten bordeelen.

Zoo krijgen bij voorbeeld in 1578 te Amsterdam de „Schoutsdienaars" bevel terstond het houden van bordeelen te staken.

Alle uitingen van het maatschappelijk leven, die niet in overeenstemming waren met een puriteinsche levensbeschouwing vielen onder de censuur van de kerk en kwamen daarmede eventueel ook in botsing met de wet en het gerecht. Gestraft werden het dansen, comedievoorstellingen, het baden in het openbaar, het rijden op Zondag en zelfs opschik in gewaad of haardracht!

In alle plaatsen, die den nieuwen stand van zaken huldigden, werden de bordeelen gesloten en zelfs strenge straffen ingesteld tegen het samenwonen van ongehuwde personen of het vóór den tijd defloreeren van de bruid.

Zoo werd op het den 10en Mei 1650 te Amsterdam gehouden Puriteinsch congres bepaald, „dat iedere koppelaar of houder van een bordeel moest worden afgeranseld, te pronk gesteld en gebrandmerkt met een B." — Bawd namelijk beteekent koppelaar en uit godsdienstige verdraagzaamheid (!) brandmerkte men deze lieden niet met het geheele woord, doch slechts met de beginletter. Hielp zelfs dit niet en werden de zede-

looze praktijken voortgezet, dan kregen de schuldigen de doodstraf.

Mocht het door deze maatregelen ook gelukt zijn, voor korten tijd de openbare prostitutie op duistere en geheime paden te brengen, toch kon ook Holland zich aan de vrijere geestelijke opvattingen van het buitenland, vooral van Frankrijk, niet geheel onttrekken. De in Frankrijk in het jaar 1658 of '59 verschenen „Aloysia Sigea" werd in Nederland bekend en spoedig nagedrukt (zie afb. no. 97). Deze werken waren „sotadica" en getuigen van een zeer vrije opvatting omtrent het liefdeleven. Zoo vinden wij dan omstreeks 1680 ook in Nederland verschillende boekwerken van vrijen aard, waaronder een dat als een voorlooper van v. d. Velde mag worden beschouwd nl. „Venus minzieke gasthuis", 1687 (vergel. afb. no. 94 en 96) en een ander, getiteld „Amsterdamsch hoerendom", 1681 (vergel. afb. no. 66).

Het tweede werk geeft een uitstekende zedenbeschrijving en het spijt ons dan ook zeer, dat het ons niet gelukt is, een origineele Hollandsche uitgave van dit werk te vinden, waardoor wij in staat zouden geweest zijn, enkele stukken hieruit over te drukken. Wel waren wij zoo gelukkig, een Fransche en een Duitsche vertaling te ontdekken. De Fransche vertaling werd in de tweede helft der negentiende eeuw door den beroemden uitgever Gay verzorgd, die o.a. ook de erotische werken van Félicien Rops heeft uitgegeven. De Duitsche uitgave, verzorgd door Alfred Semerau, verscheen in 1929 en draagt het bijschrift „Vertaald uit het Nederlandsch".

Volgens den anonymen schrijver van „Amsterdamsch hoerendom" bestonden in de tweede helft der zeventiende eeuw te Amsterdam weer tallooze bordeelen. Het boek is te beschouwen als een soort studiereis door deze verdachte huizen. De bordeelen werden in dezen tijd door de politie gecontroleerd, en de schrijver verhaalt, hoe de bordeelhoudsters zich de heeren van de recherche te vriend weten te houden. Zoo komt een der dienaren van een ondercommissaris in een bordeel en drinkt hier verschillende „kannen" wijn. Als hij weggaat, doet hij wel, alsof hij betalen wil, maar gaat toch zonder betaling weg. De „reisgids", die den auteur bij zijn „studiereis" vergezelt, verklaart hem het volgende: „deze heeren kunnen aan de hoerenwaarden en bordeelhoudsters zeer veel ongemak bezorgen, daarom wordt hun steeds wijn aangeboden, als zij binnenkomen, en niemand durft geld van hen te vorderen." De ondercommissarissen van politie hadden toen blijkbaar volgens de wet het recht, de bordeelen te sluiten en de meisjes in de gevangenis

No. 64. **Rembrandt's bordeelscène uit „de Verloren Zoon".**

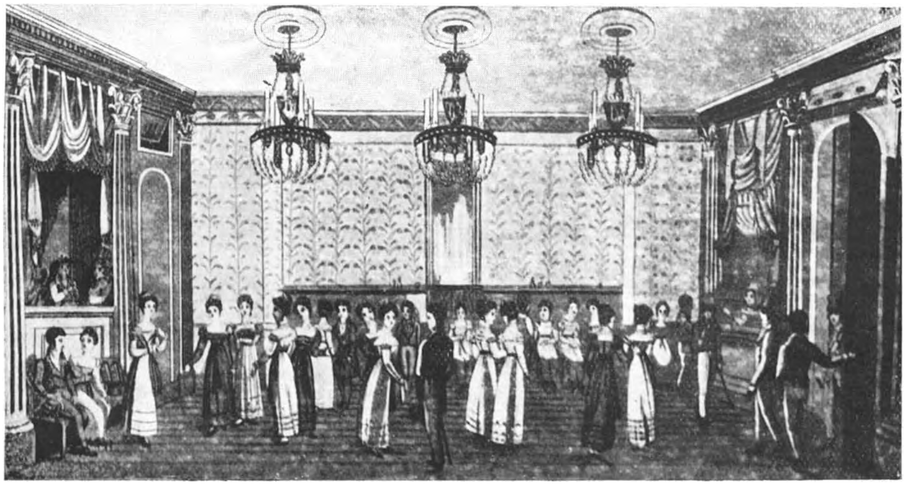

No. 65. **Bordeel eind 18e eeuw te Amsterdam.**

(Zie blz. 134/135)

No. 66. **Titel van de Fransche uitgave van „Het Amsterdamsch hoerdom."** (Zie blz. 132).

No. 67. **Paartje in het bordeel.**
(Naar een ets van W. Basse).

te zetten of te verbannen, van welk recht zij soms ook gebruik maakten. Meestal echter waren de ondercommissarissen goede vrienden met de bordeelhoudsters, en wanneer de wethouders weer eens besloten, tegen deze laatsten op te treden, dan stelden de commissarissen en sergeanten de betrokkenen vaak twee of drie dagen tevoren van het dreigende onweer in kennis, zoodat zij dan bijtijds konden verdwijnen. Men nam dus van overheidswege maatregelen tegen de prostitutie en hun werkgeefsters (het z.g. repressieve stelsel!). De prostituées werden eerst gewaarschuwd, dit noemde men „de sententie" (vonnis). Meisjes die een of twee keer de „sententie" gehad hadden, werden drie of zes maanden uit de stad verbannen. Werden zij in den tijd hunner verbanning toch in de stad aangetroffen, dan werden zij naar een „spinhuis" gebracht. Zeer kenschetsend voor de toestanden in het laatst der zeventiende eeuw zijn ook enkele levensgeschiedenissen van prostituées, zooals zij in „Het Amsterdamsch hoerendom" voorkomen.

In dat boek zijn verschillende spreekwoorden en gezegden vermeld, die toen in de onderwereld in zwang waren. Dit maakt het dubbel betreurenswaard, dat de origineele Hollandsche uitgave niet te vinden was, omdat het niet zeker is, dat de uitdrukkingen op juiste wijze weer in het Hollandsch zijn omgezet.

Zoo heette het van een hoer, die haar loon niet had ontvangen, dat haar „een bank gezet werd" en de heeren, die niet betaalden, noemde men „bankzetters". Om de gasten tot drinken te animeeren zei een bordeelhoudster: „Heeren, poetst mij eens de Cassa". Zoodra een meisje een geslachtsziekte opliep, zei men van haar, dat zij „afgebrand" was. Het woord „michelen" werd gebruikt voor „dansen" en „pieren" voor „spelen."

Van de „schlagers", die toen in omloop waren, worden in het boek de volgende genoemd: „Een poosje met een gieterselitie", de „Oostindische roozenboom", „Janeman en Alemoer", het „Koolsalaatje", „Bredas biertje" en de „Haagsche kermis".

Sommige bordeelen hielden er muziek op na. Er waren bordeelhoudsters, die er hun werk van maakten, jonge meisjes als garnalenverkoopsters of iets dergelijks aan hun inrichting te verbinden en langzamerhand tot het bordeelleven te verleiden. Het geld, dat de bordeelhoudsters dan aan deze meisjes voorschoten, om zich kleeren te koopen, moesten deze natuurlijk weer terugbetalen, doch vaak kwamen zij op deze wijze niet meer van de schulden af.

Men ziet, dat al deze toestanden niet zoo geweldig veel verschillen van omstandigheden, welke men in het begin van de

twintigste eeuw nog in Holland aantrof en die men op den Balkan en in Zuid-Amerika nog heden vindt.

Van den heerschenden geest in de *achttiende eeuw* geeft de „Spectator" het volgende beeld:

„Een man, die de kuischheid met voeten treedt, wordt versierd met den zwierigen naam van een hoflijk en galant man, ten minste zoolang hij ongehuwd is. Doch een eerbaar jongeling, al was hij begaafd met de treflijkste hoedanigheden, indien men bespeurt, dat hij alle aanleiding tot onkuischheid tracht te mijden en zijne driften te beheerschen, wordt voor een koelen bloed en voor een nul uitgekreten." In de hoofdstukken 10 en 11 over literatuur en schilderkunst komen wij op deze mentaliteit nog terug.

Uit een boekwerk, getiteld: Christelijke bedenkingen en zedelessen, afgeleid uit de schepselen als dieren, vogels, gewassen enz., voorgesteld in leerzame zinnebeelden en door vaarzen en redeneeringen opgehelderd door Hendrik Graauwhart. ('T Amsterdam, bij Jacob ter Beek, Boekverkoper bezijden de Beurs, 1750), citeeren wij:

OP DEN CROCODIL.

„Wanneer den Crocodil (of Caiman) hongerd, zo schreyd hij „met een Vrouwelijke stemme (dewelke in nood is) als dan imand „op het geluyd dier stemme meend een mensch te hulp te „komen, die werd door dit dier dikmaals verslonden: zo zijn de „hoeren in 't algemeen te agten, wanneer die zig, in haar lusten, „tragten te voeden, tot verderf van het menschelijk geslagt. „Salomon beschrijft haar maniere van verlokkinge kragtig, „Prov: 7. en besluitende, zegt hij van den dwaazen Jongelink: „Zij beweegden hem door de veelheyd van haar onderrigt, zij „dreef hem door de vleijinge harer lippen, hij ging haar agter na, „gelijk een os ter slagtinge gaat etc. Het waren de traanen van „Delila die Samson overreeden, en hem in zijn verderf deeden „storten. O. dat zich ieder doch hoede voor de laage deser loose „bedriegeressen, en zich deze kragtige vermaninge des Apostels „Pauli steeds te binnen bragte. Weet gij niet dat uw lichamen „Christi leeden zijn? etc. 1. Cor. 6. v. 15."

Hier volge een proeve van des schrijvers dichtkunst:

Hoe 't schreyen van een hoer vervoerd,
Die als een Caiman roof beloerd,
Bevond eens Samsom tot zijn scha,
Door tranen van zijn Delila.

BEDROG.

Den Crocodil belaagd zijn prooy,
Als door een vrouwenstem, in tranen:
Zo meede tragt een ligte-kooy
Den weg voor haren roof te banen;
Terwijl een hoere vleid en huild,
Haar hert vol list en laagen schuild.

OP DE MEEREMIN.

Natuur noit schaad'lijker gedrogt,
Als hoerenschoon heeft voorgebrogt:
Dit tuyg' Heleen, Cleopatra,
Thais, Jezabel en Delila.

HOERENSCHOON.

De Meeremin, of Zee-Sireen,
Met spieg'lend 't blonde hair te kemmen,
Toont 't hoerenschoon, 't geen menig een
Schynt in de weelde te doen swemmen;
Onkundig, dat die woeste zee,
Haar stort in d'afgrond aller wee.

Behalve koppelaars profiteeren in de tweede helft der achttiende eeuw ook paruikmakers, kappers en modekramers langs indirecten weg van de prostitutie.

Dit alles lijkt ons zeer begrijpelijk, als we aan de toestanden in de tweede helft der achttiende eeuw in Frankrijk denken, waar het „galante tijdperk" zijn hoogtepunt bereikte en de liefde werkelijk het middelpunt der geheele beschaving vormde, zoodat mode, literatuur en kunst geen andere taak hadden dan het genot te verfijnen en met grootere geraffineerdheid uit te voeren.

Wel lieten zich de voorstanders van bestrijding der zedelijkheid ook toen niet onbetuigd, en zoo werd in 1789 een commissie benoemd, die het vraagstuk der prostitutie nauwkeurig behandelde en een uitvoerig rapport uitbracht, maar van tastbare resultaten door deze commissie bereikt is niets bekend.

Een werkelijke verandering deed zich eerst voor als het gevolg der Fransche revolutie, waarin „La raison" als godin werd gekozen.

c. Van onze inlijving bij Frankrijk tot de stichting van Steenbeek. (Einde der achttiende tot midden der negentiende eeuw).

De verandering, die de Fransche revolutie bracht, komt vooral tot uitdrukking in de „keuring" der publieke vrouwen. Hier-

mede dringt een nieuwe gedachte in de ontwikkelingsgeschiedenis der prostitutie door. Men redeneerde zuiver wetenschappelijk, dat de prostituées draagsters van besmettelijke ziekten waren en dat ze daarom geregeld moest worden onderzocht, of zij geschikt waren voor hun „horizontaal beroep" of niet. De keuring werd het eerst in 1802 in Frankrijk toegepast, dus tijdens de Consulaatsregeering van Napoleon Bonaparte. Om de beteekenis van dezen maatregel te beseffen, brenge men zich te binnen, dat nog in 1787 Bernardin de Saint-Pierre zijn „Paul et Virginie" in het licht gaf, waarin het vrouwelijke schaamtegevoel zoodanig wordt verheerlijkt, dat Virginie bij den ondergang van het schip liever om het leven komt dan zich van haar kleeren te ontdoen, en op deze wijze door matrozen te worden gered. Toen Holland in 1807 onder de regeering van Louis Bonaparte kwam en in 1810 bij Frankrijk werd ingelijfd, paste men het nieuwe stelsel door invoering van den „Code Napoléon" ook in Holland toe. Het verwekte destijds in Nederland zeer veel opschudding, dat vrouwen hier gewoonweg „als vee" gekeurd werden, en de geheele negentiende eeuw door woedt hierover een verbitterde strijd. Terwijl vooral van medische zijde de keuring verdedigd werd als sanitaire maatregel, organiseerden zich de tegenstanders langzamerhand in verschillende vereenigingen, die „het kwaad" op zich zelf wilden bestrijden. Ontzettend veel boeken verschenen in den loop dezer eeuw over het vraagstuk der prostitutie, waarbij ook Nederland met een niet gering aandeel is vertegenwoordigd. Omstreeks 1900 schatte een Duitsch auteur het aantal van de over het vraagstuk der prostitutie geschreven boeken op 24.000, waaronder veel dissertaties voorkwamen. Bijna alle auteurs van 1800 tot ongeveer 1860 zien de prostitutie als „ethisch vraagstuk"; daarna begint naast de ethische richting, die met het „abolitionisme" langzaam zegeviert, het inzicht in de prostitutie als „sociaal vraagstuk" veld te winnen. Ook tracht men thans met nieuwe wetenschappelijke methodes, zooals de karakterstudie, de psychologie, de erfelijkheidsleer, enz. dit vraagstuk op te lossen.

In het begin der negentiende eeuw gingen de toestanden uiterlijk weer veel overeenkomst vertoonen met die in de zestiende eeuw vóór de hervorming. Inplaats van de prostitutie oogluikend te dulden en de uitwassen af en toe door de politie te bestrijden, wees men weer bepaalde straten en wijken hiervoor aan; de prostituées kregen boekjes, werden ingeschreven en waren verplicht, zich geneeskundig te laten onderzoeken.

De tijdgeest omtrent 1800 wordt treffend gekarakteriseerd door een anoniem boek: „Alexia en Gualthur; of de wijze om

jongelingen tegen ontucht te beveiligen." Het boek geeft tafereelen uit de booze wereld, om de jeugd ten goede te leiden. Het ademt den geest der etsen van Isaac Cruishank, die den weg van een „goed" en van een „kwaad" meisje ten tooneele brengen. Dezelfde strekking spreekt uit een ander boek uit dezen tijd: „De Nederlandsche keukenmeid, een meubel voor de huiskamer." De hieraan ontleende „bede eener dienstbode" moge dit boek kenschetsen:

„Gij wilt, dat ik de menschen diene
En doe ik dit, o Ongeziene,
Dan dien ik U — mijn Heer! Mijn God!
Help mij dus, om den wil mijns heeren
Te doen met lust, — al zijn begeeren —
Als Uwen wil, als Uw gebod."

Na het vertrek der Franschen uit Holland heerschte allereerst een vrij onzekere toestand, zoodat zelfs veel ambtenaren niet wisten, waaraan zij zich te houden hadden. Dit blijkt o.m. uit een rapport van een directeur van politie te Utrecht in 1822, waarin de kwestie besproken wordt, of een meisje beneden 21 jaar in een bordeel mag worden opgenomen. Hierin beroept men er zich op, dat aangezien de politie met het keuren na den aftocht der Franschen niet doorging, zij zich ten eerste van de toestanden in de bordeelen niet zoo nauwkeurig op de hoogte hield en dat ten tweede het grootste gedeelte der bordeelmeisjes den leeftijd van 21 jaar nog niet had bereikt. („Indien men dit zou verbieden, zouden de jongelingen zich meer tot de geheime prostitutie wenden, waardoor het kwaad nog verergerde!")

Onder koning Willem I werd bij een Kon. Besluit van 26 Febr. 1818 een algemeen reglement gemaakt voor de „speelhuizen, de zoogenaamde stille huizen en de publieke vrouwen."

In 1828 werd in Den Haag weer naar Fransch voorbeeld de reglementeering toegepast, en de overige plaatselijke besturen werden per circulaire van 29 April 1828 — „verzonden door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan heeren Gedeputeerde Staten der onderscheiden provincien, behalve de Waalsche" — uitgenoodigd het voorbeeld van Den Haag te volgen.

De meeste steden verzetten zich echter hiertegen en verklaarden — zooals Tilburg — „dat binnen hun muren geen bordeelen bestonden en dat het getal clandestiene prostitutées zich tot enkelen beperkte."

Dus Den Haag bleef vrijwel de eenige stad met reglementeering.

d. Van de stichting van het Asyl Steenbeek (1847) tot het Congres te Utrecht in 1878.

Otto Gerhard Heldring moet eigenlijk als de vader der abolitionistische gedachte worden aangezien. Wel is waar wordt meestal Josephine Butler als de eerste profetes beschouwd en werd daardoor dan ook het abolitionisme in Nederland langen tijd als vrucht van Engelschen bodem aangezien. Inderdaad heeft Josephine Butler (1828—1906) door de oprichting van een internationale Vereeniging voor de opheffing der bordeelen (abolire = opheffen) den eersten stoot tot een groote internationale beweging gegeven, welke gelijke bepalingen vroeg voor man en vrouw, verder opheffing van eenzijdige strafbepalingen tegen de vrouw wegens ontucht, intrekking der wetten betr. prostitutie (reglementeering) en opheffing der bordeelen. Zooals ds. H. Pierson, de opvolger van Heldring, terecht reeds opmerkte, zijn al deze gedachten in strikten zin overgenomen van Heldring, die als eerste den strijd tegen de wettelijke regeling der prostitutie heeft aangebonden. Het is dus, merkte Pierson in 1889 op, met het abolitionisme gegaan als met het Hollandsche woord *jacht*, dat Engeland van ons heeft overgenomen en tot *yacht* vervormde en dat later in deze Engelsche gedaante naar ons vaderland terugkeerde in den vorm van yacht-club.

Hoe kwam Heldring tot de oprichting van gestichten? Hij bemoeide zich oorspronkelijk als geestelijke met gevangenen en zag tot zijn groote ontsteltenis, dat ontslagen vrouwen door bordeelhouders en -houdsters met medeweten van de autoriteiten aan de deuren der gevangenissen werden opgewacht en naar bordeelen meegetroond. Dit deed in ds. Heldring het plan rijpen, een toevluchtsoord te bouwen voor gevallen vrouwen, en zoo werd door hem het Asyl Steenbeek opgericht. Wat hij in Steenbeek aan ervaringen rijker werd, deed hem echter tot het inzicht komen, dat „voorkomen beter is dan genezen" en zoodoende ontwierp hij plannen voor gestichten voor verwaarloosde kinderen (Talitha), voor grootere meisjes (Bethel) en voor vrouwen Magdalenahuizen naar het voorbeeld van de Magdalenakloosters uit de middeleeuwen, waarover wij reeds schreven. Deze plannen werden gedeeltelijk nog door hem zelf, gedeeltelijk door zijn opvolger ds. H. Pierson gerealiseerd. Later moge nog een kort overzicht over de belangrijkste gestichten volgen.

Heldring publiceerde ook allerlei geschriften tegen de reglementeering, waarvan bijzonder bekend is geworden het boekje: „Is er slavernij in Nederland?" (ca. 1859). Naar aanleiding van deze brochure stelde minister Godefroy een onderzoek in, dat

een van 7 Juni 1860 dateerende circulaire ten gevolge had, waardoor de aandacht van de „heeren procureurs-generaal, fungeerende directeuren van politie” voor het vraagstuk der reglementeering gevraagd werd.

Het noodlot wilde, dat juist nadat Heldring de stichting Steenbeek in 1847 had opgericht, in 1848 de grondwet en in 1851 de gemeentewet ook het vraagstuk der prostitutie gingen behandelen en de reglementeering naar het voorbeeld van Den Haag als wettig middel tot bestrijding der prostitutie invoerden. Heldring kwam dus juist in een voor zijn ideeën zeer ongunstig tijdperk en mocht het zegevieren van zijn gedachte niet beleven. Eerst in 1878 kwam er een zekere kentering in de openbare meening, en pas in 1911 werd de door Heldring bestreden reglementeering opgeheven. 63 jaren lang werd dus de prostitutie in zekeren zin als een wettig middel van bestaan beschouwd, en in de meeste Hollandsche steden bestonden weer bordeelen en bordeelstraten.

Wij willen allereerst een kort overzicht van den strijd om het stelsel der reglementeering geven, zooals deze door de literatuur wordt geboekstaafd. Daarna zullen wij een beperkt feitenmateriaal uit deze periode bijeenbrengen.

Na de opzienbarende brochure van ds. Heldring: „*Is er slavernij in Nederland?*” verscheen in 1860 een verdediging der reglementeering uit het officieele kamp. De commissaris van politie K o e n t z prees in zijn boek „*De openbare en geheime prostitutie in Nederland*” de voordeelen van het door de reglementeering bereikte geneeskundig toezicht. In 1861 volgde een boek van een anoniemen schrijver onder den titel: „*De prostitutie en hare regeling te Amsterdam*”. De auteur was eveneens de meening toegedaan, dat elk reglement de getolereerde prostitutie moest bevorderen boven de clandestiene. Hij waardeerde de geestelijke hulp, uitgaande van vereenigingen tot zedelijke verbetering van gevallen vrouwen, maar bracht naar voren, dat ook krachtige stoffelijke hulp noodzakelijk was; de geestelijke hulp alleen kon niet baten. „Wanneer de regeering aan de eene zijde de handen aan het werk slaat, moet de philanthropie die aan de andere zijde niet in den schoot leggen — ook zij breide haren werkkring uit.”

Inderdaad had de schrijver gelijk met zijn bewering, dat uitsluitend geestelijke hulp niet voldoende was. Wij vinden bij hem een zeker voorgevoel, dat de prostitutie vooral een sociaal probleem is.

De resultaten waren ook daarom zoo mager, omdat men onpsychologisch optrad. Men reikte wel „de reddende hand”

aan de „zondaressen”, maar vernederde de menschen nog meer door hen doorloopend te laten voelen, dat zij slecht en ellendig waren. Zooals uit een verslag van de „Vereeniging tot behoud van boetvaardige gevallen vrouwen te Rotterdam” blijkt, kwam deze vereeniging van Sept. 1860 tot December 1863 in aanraking met 517 vrouwen, waarvan 420 (of 81 %!) de „reddende hand” weigerden. Van de overblijvende 19 % — dit waren 97 gevallen vrouwen — werd slechts aan 10 vrouwen de „reddende hand” met „erkend goed gevolg” gereikt, dus het tastbare resultaat omvatte nog niet 2 % van de officieele prostituées.

Kenschetsend voor de opvatting der in zulke vereenigingen werkzame menschen is wel de tekst van een kaart, die aan allen, die de „reddende hand” weigerden, werd uitgereikt:

> Gij hebt de reddende hand, die u aangeboden werd, afgewezen! Wij willen u redden uit den treurigen toestand van *zonde* en *ongeregtigheid* waarin gij verkeert. Wij zouden u zoo gaarne een toevluchtsoord bezorgd hebben, waar gij kunt hooren van den Heer *Jezus*, den vriend van zondaren en zondaressen, die in de wereld kwam, om u en ons te redden uit den toestand van ellende en den weg te openen tot eeuwige gelukzaligheid. Wilt gij voortgaan de reddende hand van u af te stooten? Verkiest gij den dood boven het leven? Wij bidden u, wendt u niet af van *Christus*, die uw behouder, uw beste vriend wil zijn. Kom tot bezinning. Ga niet voort op een weg, die uw geweten veroordeelt: ga niet voort met een leven, waarin gij niet gelukkig kunt zijn, en dat in ellende eindigt.
>
> Kom weder tot ons en wij zullen u met blijdschap ontvangen!

Zeer karakteristiek voor de werkwijze dezer vereenigingen is ook — behalve de mededeeling van het geringe resultaat — de openhartigheid bij de publicatie van den stand der financiën: „Zooals gewoonlijk kwamen wij ook nu weer te kort.”

Inderdaad moest men eindelijk erkennen, dat met preeken en gebeden alleen, in de moderne maatschappij niets te bereiken viel, aangezien zich deze door het opkomen der mechaniseering, door dagelijks nieuwe vindingen, den bloei der groote steden en het steeds toenemende moderne verkeer in een reusachtige omwenteling bevond.

Terwijl eenerzijds de bordeelen druk gefrequenteerd werden, het getal minderjarige prostituées schrikbarend toenam en het vraagstuk, of door het geneeskundig toezicht werkelijk een afname der geslachtsziekten bereikt was, druk bestreden werd,

No. 68. **Bordeelingang Oude Kerksplein te Amsterdam.**

No. 69. **Als winkelzaak vermomd bordeel te Amsterdam.**

(Uit: dr. P. J. de Bruïne Ploos v. Amstel: De Prostitutie).

No. 70. **Bordeelscène** (17e eeuw).

J. G. v. Vliet.

Vrienden, wat ick bidden magh,
Wort doch wijs uyt mijn beklagh,
Let niet op de geyle lust;
Want haer vijer is haest geblust:
Maer denck om het ongeval
Dat vry langer dueren sal.

Vader Cats.

bereidde de „Vereeniging ter bestrijding der prostitutie" een grooten slag voor. In 1878 werd door de vereeniging in Utrecht een congres bijeengeroepen en gelijktijdig verscheen van de hand van een met ds. Pierson bevrienden student, met name W. v. d. Bergh, een uitstekende dissertatie: „*De strijd tegen de prostitutie in Nederland.*" Aan het congres te Utrecht werd deelgenomen door ca. 200 personen. Men streed tegen de reglementeering en bereikte, dat de regeering zich weer met de zaak ging bemoeien en na eenig aarzelen een nieuwe commissie ter bestudeering van dit vraagstuk benoemde, bestaande uit de heeren prof. G. D. L. Huët, dr. Donkersloot en dr. Egeling.

e. Van het congres te Utrecht in 1878 tot de opheffing der bordeelen in 1911.

Het congres der „vereeniging tot bestrijding der prostitutie" had dus de openbare meening weer een beetje wakker geschud, wat vooral tot uitdrukking kwam in een aantal courantenberichten en in een literairen oorlog. Ds. Pierson vocht tegen prof. A. P. Fokker te Groningen, terwijl een ander lid der vereeniging, dr. Hermanides, den strijd tegen prof. G. Overbeek de Meyer voor zijn rekening nam. Van dezen oorlog, waaraan eenerzijds als aanvallers der reglementeering deelnamen ds. Pierson en dr. Hermanides — later gesteund door andere leden van het bestuur zooals dr. Mounier en de heer van Swinderen, zoomede door een uitstekend geschrift van prof. de Savornin-Lohman, terwijl anderzijds zich als verdedigers der reglementeering prof. Fokker en prof. Overbeek de Meyer opwierpen, moge het volgend overzicht een beeld geven.

Prof. Fokker begon met een open brief aan ds. Pierson, waarin het geneeskundig toezicht als sanitaire maatregel werd verdedigd.

Ds. Pierson antwoordde met een boekje: *Een onderzoek in de prostitutie-kwestie*, waarin hij o. a. schreef:

„Wie de keuring van publieke vrouwen goedkeurt, doet dit òf uit onkunde en gebrek aan nadenken òf omdat hij de ontucht voor noodzakelijk kwaad, dat is, voor betrekkelijk goed houdt. Doet hij dit laatste, hij wete ten minste wat hij doet, hij zij zich wel bewust, dat *noodzakelijk* kwaad en *onuitroeibaar* kwaad niet hetzelfde is, dat hij dus ook de vrouw, die zich prostitueert moet prijzen, even goed als den man, die zich in den oorlog opoffert, dat hij er zich niet aan ergeren mag, als zijn zuster of dochter een hoer gelieft te worden, evenals bij sommige wilde volksstammen de vrouw van een hoofdman geroemd wordt, als zij zich prijsgeeft aan alle mannen van den stam (blz. 43).

P r o f. F o k k e r antwoordde met een brochure *De prostitutiekwestie in de Tweede Kamer.* Hij verdedigde opnieuw het sanitaire stelsel als zuiver rationeele maatregel ter beperking van de besmetting en gaf den tegenstander den volgenden klap: „En resumé is dus de geheele antitoezicht-beweging slechts een bedekte poging van eene kerkelijk-politieke partij, om, waar zij zelve onmachtig blijkt hare kerkelijke tucht te handhaven, den staat en de syphilis als bondgenooten te gebruiken (blz. 21).

D s. P i e r s o n becritiseerde in 1881 het advies van de door de regeering benoemde commissie in zijn geschrift: *Een hybridisch advies van prof. G. D. L. Huët, dr. Donkersloot en dr. Egeling in zake de prostitutiekwestie.* De beweringen van prof. Fokker werden slechts nog met een enkel woord aangehaald: „Prof. Fokker, die getoond heeft geen de minste studie van het onderwerp gemaakt te hebben . . ." Het advies kwam op het volgende neer: „De ondervinding leert, dat de geïnfecteerde prostituée zich zelden of nooit aan behandeling onttrekt, vooral als die goed is en humaan. De meerderheid der commissie verwacht dan ook meer nut van de uitbreiding van de gelegenheid tot behandeling en verpleging in de ziekenhuizen, die in sommige gemeenten veel te wenschen overlaat, dan van wetten, die het sanitair toezicht voorschrijven." — Ds. Pierson concludeerde: „Het hybridisch advies, van zijn gebreken gezuiverd, is ten slotte dus een schrede voorwaarts op den weg, dien wij te betreden hebben en wij hopen, dat de rapporteurs dien beslist zullen kiezen."

In hetzelfde jaar 1881 richtte de „Nederl. Vereeniging tegen de prostitutie" een *Adres aan de Tweede Kamer* en publiceerde de tusschen haar en de ministers van Justitie en Binnenlandsche Zaken gevoerde briefwisseling. Het adres is namens de vereeniging onderteekend door ds. H. Pierson, O. Q. van Swinderen, W. van den Bergh en J. W. Gunning. Het adres verklaart ten eerste, dat in de verscheidene gemeenten heel verschillende voorschriften bestaan, die door de politie naar willekeur worden uitgevoerd.

In het adres van de vereeniging wordt overigens het geval beschreven van een 16-jarig meisje, dat in Rotterdam tot een geneeskundig onderzoek werd toegelaten. De Minister van Justitie antwoordde op de mededeeling van dit feit, dat het gehouden onderzoek tot dusver geen zekerheid had verschaft, dat de politie te Rotterdam verzuimd heeft van feiten als hier bedoeld, kennis te geven, terwijl daarentegen is geconstateerd, dat Q. X., op wier geschiedenis adressant zich beroept, *niet in een bordeel verblijf hield, maar een afzonderlijke kamer be-*

woonde, waaruit de politie niet bevoegd was haar te verwijderen. Overigens concludeerde de Minister van Justitie, dat niet hij zelf, maar alleen de Minister van Binnenlandsche Zaken bevoegd was, over de vraag te beslissen of aan bedoelde toelating een eind kan en behoort gemaakt te worden.

Toen ds. Pierson zich nu tot den Minister van Binnenlandsche Zaken wendde, ontving hij het volgende antwoord: „De Minister van Binnenlandsche Zaken, gezien enz. . . ., geeft aan den adressant te kennen, dat deze aangelegenheid, die ook zijne aandacht in hooge mate wekte, door hem niet uit het oog wordt verloren. ('s Gravenhage, 28 Aug. 1880).

Men ziet, dit antwoord lijkt bedenkelijk veel op de antwoorden, die de volkeren heden op hun eisch tot ontwapening ontvangen: „De aangelegenheid wordt druk bestudeerd". Of

Zij dronken een glas
En deden een plas
En lieten alles,
Zooals het was!

In 1881 kwam, zooals reeds kort werd opgemerkt, een andere geziene persoonlijkheid te hulp, nl. de Savornin-Lohman en wel met een boek: *De verhouding van den staat tot de prostitutie.* Uit dit belangrijke werk halen wij hier het een en ander aan, waarbij wij iets uitvoeriger moeten zijn dan bij de andere boeken over dit onderwerp.

„Hoe op den duur te verdedigen een systeem" — schrijft de Savornin-Lohman — „dat den hoofdambtenaar der politie de bevoegdheid geeft voor den vrederegter eene vrouw te laten verschijnen, op grond van de enkele verklaring, dat er goede redenen zijn, om haar voor een geprostitueerde te houden!

Bevreemdend schijnt het, dat een zoo gewichtige zaak als deze, waarbij geen plaatselijk belang maar het geheele land betrokken is, een zaak van verstrekkende gevolgen en die in de persoonlijke vrijheid ingrijpt, is overgelaten aan de plaatselijke besturen en uit handen blijft van den rijkswetgever, die anders voor te groote staatsbemoeiïng niet ligt terugdeinst. De eenige verklaring hiervan is, dat de rijkswetgever zich niet aan de zaak heeft durven wagen, omdat bij de dan onvermijdelijke publieke behandeling de onhoudbaarheid en onbillijkheid van de reglementeering in het oog zou springen.

In Engeland is dit gebleken. Daar toch werd de prostitutie voor 18 zeeplaatsen geregeld bij de in 1869 geamendeerde acte van 11 Juni 1866, maar deze stond en staat van de zijde der

Engelsche liberalen aan zulke harde aanvallen bloot, dat zij daaronder zeer waarschijnlijk bezwijken zal.

Daar echter bestaat nog de waarborg van de beslissing des regters, van wiens oordeel het afhangt of zij zich aan geneeskundige bezoeken zal hebben te onderwerpen, die niet geweigerd kunnen worden op straf van gevangenzetting, zelfs, in geval van recidive, voor den tijd van drie maanden.

Erger was het, wanneer, zooals hier te lande, de inschrijving niet eens geschiedde op last van den rechter, maar eenvoudig krachtens plaatselijk reglement op order van een ambtenaar der politie. Iemand op loutere vermoedens, mogen zij gegrond zijn of niet, gelasten een oneervol onderzoek te ondergaan, is in strijd met alle rechtbeginselen. Men achte die aanranding der persoonlijke vrijheid niet gering. Zelfs al stond het vast, dat het onderzoek doeltreffend was en niet meer kwaad dan goed deed — ook dan nog moest elk gevoel van recht en billijkheid er tegen op komen, dat een commissaris van politie op een bloot vermoeden iemand, die voor publieke vrouw werd aangezien, „ten algemeenen nutte" naar het bureau van politie mocht ontbieden om haar in te schrijven en haar daarna aan een geneeskundige inspectie te doen onderwerpen met alle daaraan verbonden gevolgen. Zelfs al waren er geen voorbeelden te over van licht verklaarbare mistasting der politie, zoodat de inspectie van vele personen tot resultaat had, dat zij zich nooit aan de goede zeden hadden vergrepen!

In het algemeen had de wetgever bepalingen vastgesteld, om tegen niet voldoende aanhouding van beklaagden te waken, doch hoe weinig handelde de politie in overeenstemming daarmee, in zake de prostitutie! Zonder vorm van proces werden vrouwen voor prostituées verklaard en als zoodanig behandeld."

Voorts wijst de Savornin-Lohman erop, dat een noodzakelijk gevolg van de visitatie der publieke vrouwen het toelaten van bordeelen is. Hoe meer toch de publieke vrouwen geconcentreerd worden in bepaalde huizen, des te gemakkelijker is het voor de politie toezicht op haar uit te oefenen, iets dat veel moeilijker is ten aanzien van de clandestiene prostitutie. Men meende, dat door toelating van bordeelen de clandestine prostitutie beter kon worden bestreden en dus verminderen zou. Maar men hield geen rekening met het groote getal van hen, die zich van het plegen van ontucht zouden onthouden, als er geen bordeelen bestonden, waar zij meenden beveiligd te zijn tegen de gevolgen der zonde. En men vergeet, dat, zou het doel, het te keer gaan van de clandestine prostitutie, in meerdere of mindere mate bereikt worden, het in elk geval niet voldoende

zou zijn, bordeelen toe te laten, maar dat de staat deze dan ook aan toezicht moet onderwerpen en dit doende ongeoorloofd handelt. Hij zou toch daarmede onvermijdelijk het bewijs leveren, dat hij willens en wetens de onzedelijkheid beslist bevordert, zich met de prostitutie inlaat, haar tot staatszorg verheft en in de hand werkt."

„Nu antwoordde men hun, die de reglementeering wegens haar onvoldoende resultaten afkeurden, dat dit geringe succes te wijten was aan de onvoldoende wijze waarop het toezicht op de publieke vrouwen werd uitgeoefend. Dr. F. W. Muller deed dan ook zonder omwegen in 1868 het volgende voorstel: „De openbare huizen moeten zonder uitzondering zuivere staatsinstellingen zijn, op staatskosten worden opgericht en beheerd. Het bestuur ervan moet steeds in handen zijn van een volkomen onafhankelijk, door de regeering aangesteld persoon en onder het onbepaalde toezicht van een geneesheer; het openbaar huis moet steeds een inrichting van politie wezen."

(Zooals men in den aanvang van dit hoofdstuk kan opmerken, was deze gedachte niet geheel nieuw, doch komt neer op de daarin beschreven bordeelen, die in het begin der zestiende eeuw door de sergeanten der commissarissen van politie o. a. in de Halsteeg en de Pijlsteeg te Amsterdam werden onderhouden!)

Na dit eenigszins uitvoerige uittreksel van het belangrijke werk van de Savornin-Lohman werpen wij nog een korten blik op een ander gedeelte van het front, waar dr. Hermanides strijdt tegen prof. Overbeek de Meijer. Deze laatste publiceerde zijn *Wederlegging van het oordeel* enz. (zie boekenlijst aan het eind van het aanhangsel), waarin hij o. a. schreef:

„Dat de Overheid door het gevaar van besmetting te willen keeren feitelijk het geslachtelijk verkeer van ontuchtigen beschermt, is tot zekere hoogte waar en is dan ook nimmer ontkend. Maar deze nadeelige werking van het sanitaire toezicht weegt minder dan zijn voordeelen. Welk mensch, die op den naam van praktisch mensch aanspraak maakt, — vraag ik met Fokker, — zal het geoorloofd achten, tien individu's syphilitisch te laten worden om er één van geslachtsprostitutie af te houden, om er één „zedelijk" te maken *uit vrees*? Wanneer de heer Pierson als zijn axioma stelt: „de moraliteit vóórop en de hygiëne achteraan", dan vraag ik, of moraliteit en hygiëne *te scheiden zijn*? En zoo hij de mogelijkheid dier scheiding toch volhoudt, dan vraag ik met Menno Huizinga, of een *gezond* geslacht niet méér „moral restraint" in toepassing zal kunnen brengen dan het: „Ram'lend vee met kwik bevracht, — Macht'-loos, mislijk nageslacht?"

„Op grond niet alleen van sprekende statistieken betreffende secundaire syphilis in garnizoenen *met* en *zonder* toezicht, maar ook steunende op een veeljarige studie van het onderwerp en op een rijke ervaring als Off. v. Gez. bij de zeemacht, als inspecteur voor het geneesk. staatstoezicht in Gelderland en Utrecht, en nu laatstelijk gedurende bijna 5 jaren als hoogleeraar in de gezondheidsleer en de gezondheidspolitie aan 's Rijks Universiteit te Utrecht, waarbij ik o. a. ook elke in het ziekenhuis verpleegde meretrix nauwkeurig heb ondervraagd — roep ik in volle overtuiging aan de tegenstanders van het sanitaire toezicht toe: laat af, want onbewust vormt ge *niet* een „Vereeniging tegen de prostitutie", maar een *Vereeniging ter bevordering van het voortwoekeren van syphilis;* laat af, want gij dwaalt!

Dr. Hermanides antwoordde in 1883 in een „open brief" over „Reglementeering der prostitutie hygiënisch gerechtvaardigd?" Hij oordeelt, dat „onze zaak", hoewel eene der „publiekste" die er zijn, „nog niet publiek genoeg is" en concludeert uit statistieken en theoretische overwegingen, dat *hoogstwaarschijnlijk de reglementeering der prostitutie niet alleen de publieke, maar ook de clandestiene doet toenemen.* Hij vatte zijn oordeel in het volgend betoog samen: „Laat de overheid bordeelen openen — en daar zal gebruik van gemaakt worden! Zulk regelen verfoei ik. „Dit is reglementeering!" Neem de gelegenheden weg — en men zal niet kunnen, en er in geen enkel opzicht slechter aan toe zijn."

Prof. Overbeek de Meyer liet zich niet onbetuigd. Nog in 1883 kwam het antwoord: *Het geneeskundig toezicht op de prostitutie opnieuw verdedigd.* Hier zegt de auteur ten eerste, dat van zijn „wederlegging", slechts 17 exemplaren verkocht waren, wat niet voor de belangstelling der openbare meening pleit. Overigens vatte hij zijn oordeel als volgt samen: „Op grond van zeer nauwgezet en veeljarig onderzoek blijf ik intusschen, tegenover de Vereeniging, der meening toegedaan, dat de „nieuwe en opmerkelijke bewijzen der laatste jaren van de volkomene onvoldoendheid en zelfs gevaarlijkheid der reglementeering *niet bestaan* en dat „de verklaringen van vele wetenschappelijke mannen", die om redenen van gezondheidspolitie het geneeskundig onderzoek van publieke vrouwen *afkeuren,* terug te brengen zijn tot *zéér enkele* personen, van wier ervaring op het gebied van openbare gezondheidsregeling tot dusverre nog niets is gebleken en wier verklaringen door een zeer groote meerderheid van even wetenschappelijke mannen *onaannemelijk* worden geacht."

De vereeniging ging echter met publicaties door en liet in

1885 zelfs twee boeken verschijnen en wel: Jhr. mr. O. Q. van Swinderen: *Eene bijdrage tot het prostitutie-vraagstuk* en dr. G. J. D. Mounier: *Het beginsel van politietoezicht op de prostitutie, getoetst aan moraal, recht en hygiëne. Beschouwingen naar aanleiding van het strafproces in de zaak van Neeltje F. enz.* Van Swinderen beveelt aan:

1. Afschaffing van elke regeling der ontucht bij wet of reglement.

2. Opname van venerische zieken in dezelfde hospitalen als andere zieken.

3. Strenge handhaving der rechten en wetten, welke straf bedreigen tegen misdrijven tegen de zeden.

4. Strafbaarstelling van het houden van huizen van ontucht, onder welken vorm ook.

5. Strafbaarstelling van het verleiden van minderjarigen tot ontucht, hetzij ter voldoening aan anderer, hetzij ter voldoening van eigen lusten.

6. Strafbaarstelling van den handel in vrouwen ten behoeve der ontucht.

7. Sluiting van alle café-chantants en alle andere voorportalen der huizen van ontucht.

8. Niet erkennen der ontucht als beroep of bedrijf.

9. Bevordering van zedelijke begrippen door voorbeeld, woord en schrift.

10. Strenge handhaving der openbare eerbaarheid.

11. Oprichting van asylen tot redding en opbeuring van gevallen vrouwen.

12. Volkomen gelijkstelling van man en vrouw, speciaal op zedelijk en juridisch gebied.

Wij merken even op, dat deze 12 punten heden bijna geheel gerealiseerd zijn tot op enkele uitzonderingen na (punt 7, punt 9 en punt 12).

Het boek van Mounier: „Het beginsel van politietoezicht" werpt een scherp licht op de toestanden in dit tijdperk. Hierin is namelijk in hoofdzaak als symptomatisch behandeld het strafproces tegen Neeltje F., die zich terug wilde trekken van het beroep eener prostituée en daarom niet meer bij de keuringen verscheen. Zij werd in eerste instantie en ook in tweede instantie veroordeeld, zoodat — zooals dr. Mounier het uitdrukt — het hoogste rechterlijke college in Nederland uitmaakte (op grond van de toen bestaande verordeningen) dat „naar zijne meening de bordeelhouder een *beroep* uitoefent evengoed als een koetsier; dat derhalve evenals de rijtuigen van eenen koetsier, zoo ook de vrouwen van eenen bordeelhouder mogen worden gekeurd." (blz. 267).

Er werd toen een verzoek om gratie aan Z. M. den Koning der Nederlanden ingediend, waaruit het volgende zij aangehaald:

„Sire!

Geeft met den meesten eerbied te kennen Neeltje F., wonende te 's Gravenhage,

dat zij van den 18den September 1884 tot den 8sten Juli 1885 en zulks op eigen aangifte was ingeschreven als publieke vrouw enz.,

dat zij reeds van af Februari 1885 geene bezoeken van ontuchtigen aard meer heeft ontvangen enz.,

dat zij, na feitelijk haar gedrag te hebben verbeterd en tot het inzicht gekomen te zijn, dat zij als eerbare vrouw behoorde te leven, meende, dat zij ondanks alle bestaande wettige voorschriften, zedelijk verplicht was zich niet langer te onderwerpen aan handelingen, welke stuitend zijn voor het gevoel eener eerbare vrouw, gelijk zij op de voormelde data reeds was,

dat dit te meer steun vindt in het feit, dat zij, zoolang zij een ontuchtig leven leidde, geregeld zich aan de visitaties onderwierp; en eerst, nadat zij alle moeite had aangewend om van het register der publieke vrouwen te worden afgeschreven, om bovengemelde reden van de visitatie is weggebleven enz.,

dat zij te harer verdediging heeft aangevoerd, dat zij op de in de dagvaarding vermelde data feitelijk geene publieke vrouw meer was, al kwam haar naam *tegen haren wil* nog voor op het register der publieke vrouwen binnen de gemeente 's Gravenhage enz.,

dat mitsdien ondergeteekende . . . naar de *hoogste* rechtsbegrippen in deze zaak onschuldig is, gehandeld hebbende gelijk eene fatsoenlijke vrouw behoort te handelen, meent, dat er genoegzame redenen bestaan om haar Gratie te verleenen.

Redenen waarom zij eerbiedig verzoekt, dat het Uwe Majesteit behage . . . volledige Gratie te verleenen.

't Welk doende enz. (was get.) Neeltje F.

Het resultaat hiervan is onbekend, vermoedelijk werd het verzoek afgewezen.

Van 1885 tot 1911, in welk laatste jaar het stelsel der reglementeering werd opgeheven, duurde de boekenvloed voort. De omvang van dit hoofdstuk zou echter tot een op zichzelf staand boekwerk groeien, indien wij van al deze of ook maar de voornaamste boeken een uitvoerig resumé zouden willen geven.

Overzien wij nog eens kort den strijd der meeningen, dan zien wij het merkwaardige verschijnsel, dat de aanhangers van zuiver natuurwetenschappelijke opvattingen zich tegen de ethische bezwaren, die aan de zaak verbonden zijn, niet kunnen handhaven. Deze ethische bezwaren kwamen ten slotte niet alleen uit het religieuse kamp, waar men de meening was toegedaan, dat de prostitutie niet uit de armoede maar uit de onzedelijkheid voortsproot (wat sterk aan de definitie van „armoede" door den Duitschen humorist Frits Reuter herinnert: „Die Armut kommt von der Pauverté".) De ethische bezwaren kwamen vooral ook uit het kamp van socialistische ideeën, omdat men, als men de gelijkgerechtigdheid van man en vrouw propageerde, ongetwijfeld een zoo vernederende instelling als het „keuren" moest verwerpen.

Zooals wij in afdeeling d van dit hoofdstuk hebben aangekondigd, laten wij na dit overzicht van de ontwikkeling nog eenig feitenmateriaal volgen:

Feiten uit het tijdperk 1847—1911:

In 1889 bestonden in 28 gemeenten 181 bordeelen. De toestand was in de verschillende steden des lands als volgt:

1. Alkmaar, Amersfoort, Hellevoetsluis en Vlissingen: geen bordeelen, wel ingeschreven prostituées.
2. Breda, Gorinchem, Gouda, Haarlem, Leeuwarden, Maastricht, Zutphen, Zwolle, Delft en Harlingen: 1 bordeel.
3. Deventer, Dordrecht, Harderwijk, Den Helder, 's Hertogenbosch, Middelburg: 2 bordeelen.
4. Groningen, Nijmegen en Utrecht: 3 bordeelen.
5. Arnhem: 5 bordeelen.
6. Leiden: 7 bordeelen(!)
7. Den Haag: 6 bordeelen en 5 rendez-vous-huizen.
8. Rotterdam: 5 bordeelen en 79 huizen van ontucht van allerlei aard.
9. Amsterdam: 43 huizen van ontucht.

Nationaliteit der prostituées in 1889:

Rotterdam: 170 vreemde, nl. 138 Duitsche, 22 Belgische, 8 Fransche, 1 Engelsche, 1 Luxembourgische.

Amsterdam: 72 vreemde, nl. 31 Fransche, 23 Belgische en 18 Duitsche.

Haag: 19 vreemde, nl. 8 Fransche, 5 Duitsche, 2 Belgische en uit Amerika, Algiers (!), Luxembourg en Engeland elk 1.

Arnhem: 16 vreemde, nl. 15 Duitsche, 1 Belgische.

Utrecht: 12 vreemde, nl. 9 Duitsche, 2 Fransche, 1 Belgische.

Nijmegen: 11, nl. allen Duitsche.

Tevens in Harderwijk, Deventer, Leeuwarden, Middelburg allen Duitsche.

Er werd door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken in 1889 een rondvraag gezonden aan de burgemeesters van die gemeenten in Nederland, waar „de prostitutie kan geacht worden geregeld voor te komen". Vraag 6 luidde: „Wordt prostitutie ten aanzien van vreemdelingen aangemerkt als middel van bestaan?" — Van 28 antwoorden luidden 18 ja en 10 neen.

Een andere vraag luidde: „Wordt de prostituée wel eens ingeschreven in tegenwoordigheid van den bordeelhouder?" — 9 Gemeenten antwoordden: „De aangifte gaat uit van den bordeelhouder (!!), 22: „van de vrouw zelve".

Vraag 9: „Worden minderjarigen ingeschreven?" Antwoord meestal: neen! In vijf gevallen: ja! In een gemeente worden minderjarigen gewoon ingeschreven, „tenzij de ouders zich daartegen verzetten."

Vraag 12: „Bevinden zich bordeelen in de nabijheid van kerken, scholen, kazernen of groote fabrieken?" — 12 ja; 19 neen.

In aansluiting met het in vraag 9 bedoelde omtrent minderjarige meisjes, opgenomen te Steenbeek van 1843—1872 wees nog een statistiek uit, dat het percentage in dit tijdperk steeg van 39 % tot 63 %. Als minderjarig werden toen aangezien meisjes van 14—22 jaar. Beneden 18 jaar gerekend steeg het percentage van 2% tot 27 %. Dit behoort zonder twijfel tot de nadeelige gevolgen van het reglementeeringsstelsel.

Wij kunnen ons historisch overzicht niet besluiten zonder een overzicht te geven van de belangrijkste gestichten, die omtrent 1911 bestonden, toen het reglementeeringsstelsel ten val werd gebracht:

A. Gestichten voor gevallen vrouwen en meisjes.

1. *Asyl Steenbeek te Zetten.*

Opname in 1910 van circa 50 meisjes, die werden beziggehouden met huiswerk, tuinarbeid, kooklessen etc. Meestal wennen de meisjes spoedig aan het geregelde leven. De oorzaak van vele ongunstige resultaten ligt hierin, dat de meisjes na hun ontslag in de buitenwereld de regelmaat van het gestichtsleven missen, dat zij niet verzorgd zijn, blootstaan aan vele psychische schokken, vernederingen enz. en zoo tenslotte weer tot prostitutie vervallen.

2. *Doorgangshuis te Amsterdam* (*Beth-San*).

Warmoesstraat, later Nieuwe Heerengracht. In 1910 konden 26 meisjes worden opgenomen, die op twee groote, heldere slaapkamers sliepen. Duur der opname gemiddeld 3 à 4 maanden. Circa 60 % der verpleegden waren minderjarigen, waaronder twee meisjes van 13 jaar. (Ouderen zendt men liever naar de „toevlucht voor onbehuisden"). De deuren staan dag en nacht open; jaarlijks vinden er 80 à 90 vrouwen een onbetaald onderdak zonder eenige voorwaarde.

3. *Doorgangshuis te Groningen.*

Drie afdeelingen, 1e één voor verwaarloosde kinderen, 2e middenhuis voor meisjes tusschen 14 en 18 jaar (gelegenheid voor 12 meisjes), 3e het groote huis, ingericht in den geest van Steenbeek (plaatsing voor den tijd van twee jaar tegen *f* 2.— per week, gelegenheid voor 16 meisjes). De meisjes loopen hier slechts zelden weg.

4. *Opstanding en Leven, te den Haag.*

Toevluchtsoord voor eenige daklooze meisjes. Ligt in een slechte buurt.

5. *Haagsche doorgangshuis.*

Ligt in een mooie buurt. De meisjes moeten stilgehouden worden. Zoo luidde eens de klacht van een directrice: „Zij zijn toch jong, en nu moet ik vaak zooveel verbieden, waar toch geen kwaad in steekt, doch dat hun integendeel ten goede komt; ik zou zoo graag de gelegenheid hebben, hun te leeren, dat er veel en echt pleizier bestaat, dat goed is; nu zijn bij hen de gedachten aan pleizier en kwaad steeds nauw verbonden, terwijl omgekeerd het begrip „goed" beteekent, altijd stil en kalm en oud zijn. Ik heb nu een kermiskind, dat eerlijk bekent: mijn heele hart gaat uit naar mooie kleeren. En ik houd van dit kind en zou haar graag willen leeren, wat onschuldige en gezonde pret is."

De minderheid der verpleegden is reeds prostituée geweest:

in	1907	van	31	meisjes	6
„	1908	„	35	„	3
„	1909	„	35	„	5.

6. *Arnhemsche doorgangshuis.*

Slecht gebouw. Tantaluskwelling voor de meisjes, die op een tuin uitkijken, waar zij niet in mogen komen.

Het groote bezwaar van „Steenbeek" en de doorgangshuizen is, dat de ouderen de jongeren bederven. Men heeft dan ook gebroken met de gewoonte, iedereen binnen te laten en voor 1 ct. een kop koffie te verstrekken, zooals men in de Warmoesstraat eenigen tijd heeft volgehouden.

B. Gestichten met preventieve werking.

7. *Bethel te Zetten.*

In de jaarverslagen worden brieven medegedeeld van oud-verpleegden. (Opmerking van den verslaggever: „Wat schrijft het eenvoudige volk toch veel levendiger, dus veel beter dan de meeste goed opgevoeden!") Een oud verpleegde, die gelukkig getrouwd is, schrijft over haar kind: „Ik heb hem nu op schoot, terwijl ik schrijf; het staat hem niet aan, want hij is gewend, dat ik met hem praat." Men ziet het moedertje zitten schrijven. Bethel werd opgericht in 1862, verbouwd in 1878 en 1905. Er worden meisjes opgenomen van 16 tot 18 jaar, waarvan men bevreesd is, dat zij den verkeerden weg zullen opgaan.

Vroeger werden meisjes na het verlaten van Bethel soms door haar eigen moeder in bordeelen geplaatst, maar later werd de stichting in vele gevallen voogdes, zoodat ze macht over de meisjes behield tot hun 21e jaar.

8. *Beth-Talet te Amsterdam.*

Gesticht voor ongehuwde moeders. De heer J. Müller deed zeer veel voor dit gesticht. Zoo vertelde een ouderloos, „gansch" alleen staand meisje later: „Ik gaf om niets en niemand meer, totdat ik voelde, dat meneer Müller waarlijk belang in mij stelde." Van dezen tijd af begon zij ook langzamerhand van haar kindje te houden.

De moeders komen meestal 3 à 4 maanden vóór de bevalling en blijven een half jaar. De meisjes gaan dan in betrekking en ze betaalden bijna zonder uitzondering de voorschotten bij hun vertrek voor een uitzet en *f* 50.— per jaar verpleegkosten voor hun kind. Kinderen blijven daar 2 jaren. Van 165 opgespoorde vaders behoorden slechts 3 tot den hoogeren stand. (Dit als repliek op een pers-insinuatie, dat „deze inrichtingen dienden om het rijken heeren gemakkelijk te maken.")

9. *Magdalenahuis te Zetten.*

Opgericht in 1881 met een kinderhuis sedert 1888. Elf juffrouwen en 12 dienstmeisjes, deze meestal oud-verpleegden; gelegenheid voor 26 meisjes en 50 kinderen. Een juffrouw

luisterde eens een gesprek af: „Als je niet zoet bent, ga je naar een gesticht." (Dus de kinderen voelden niet, dat ze in een gesticht waren).

II. De wettelijke regeling der prostitutie.

Als aanvulling van dit overzicht, waarin wij de ontwikkeling van de geschiedenis der prostitutie schetsten, willen wij nog in korte woorden een indruk geven van het standpunt, dat de wetgeving ten opzichte van het prostitutievraagstuk heeft ingenomen in de jaren vóór 1911, in welk jaar namelijk de prostitutie heeft opgehouden in het recht een bepaald punt van regeling uit te maken.

Wij hebben in de middeleeuwen als uitingen van het repressieve stelsel wetten gevonden op de prostitutie, welk bedrijf met strenge straffen, waaronder brandmerken en doodstraf werd bedreigd.

Daarna werden bordeelen ingericht door de overheid zelve. Zoo is een daarop betrekking hebbende bekendmaking bewaard gebleven, die op 24 Januari 1509 in het stadhuis te Amsterdam werd aangeplakt.

Na de hervorming werden de bordeelen opgeheven, doch leefden in de 17e en 18e eeuw weer op, door de overheid half en half geduld.

In het begin der 19e eeuw komt van Frankrijk het stelsel der reglementeering en keuring, dat zijn neerslag vindt in de volgens de koninklijke besluiten van 1818 en later aangenomen Haagsche reglementeeringswet van 1848, waarvan wij hier een gedeelte overdrukken in den vorm, zoals zij op 16 Sept. 1856 werd bepaald:

Reglementeeringswet uit Den Haag van 12 Sept. 1856.

1e Afd. Van de publieke vrouwen, de inschrijving en doorhaling harer namen op de registers.

Art. 1. Alle vrouwen, die, hetzij in het openbaar, hetzij op zich zelve, hetzij gezamenlijk met anderen, hetzij in eigen woning of in die van anderen, daartoe al of niet met name bestemd, van de prostitutie haar beroep maken of zich daaraan overgeven, zijn publieke vrouwen.

Zij worden in twee soorten verdeeld:

1e. Zij die bij houders of houdsters van publieke huizen inwonen; en

2e. Zij, die afzonderlijk wonen.

Art. 2. Alle publieke vrouwen moeten zich doen inschrijven

in het daartoe bestemde register aan het Bureau van Politie, dat door den Burgemeester tot dat einde zal worden aangewezen.

Art. 3. De inschrijving van eene publieke vrouw geschiedt of op eigene aangifte of ambtshalve op last van den Burgemeester. Inschrijving op eigene aangifte heeft geen plaats, dan nadat de publieke vrouw een geneeskundig onderzoek heeft ondergaan; zij ontvangt van den geneeskundige een schriftelijk bewijs der visite, waarmede zij zich ter inschrijving aanmeldt.

Art. 4. § 1. De vrouw, die volgens art. 1 van de prostitutie haar beroep maakt of zich daaraan overgeeft en die zich niet ter inschrijving heeft aangegeven, wordt, op last van den Burgemeester, voor den Commissaris van Politie geroepen om in haar belang te worden gehoord.

§ 2. De Commissaris van Politie stelt een onderzoek in, maakt daarvan proces-verbaal op en zendt dit met zijn rapport aan den Burgemeester, die, naar bevind van zaken, die inschrijving al of niet beveelt. (Hierin groote aanleiding tot corruptie, machtsmisbruik enz.)

§ 3. Zoo de inschrijving bevolen wordt, zal daarvan aan de publieke vrouw binnen 24 uren worden kennis gegeven door de zorg van den Commissaris van Politie.

§ 4. De voormelde oproeping geschiedt, doch met besloten brief(!) door eenen dienaar van Politie, volgens een model door den Burgemeester vastgesteld.

§ 5. De dienaar van Politie laat in een couvert, afschrift der oproeping aan de opgeroepene zelve of aan hare woning in handen van den persoon dien hij aldaar aantreft. Hij vermeldt het uur der oproeping en aan wien hij afschrift heeft gelaten op het adres en onderteekent het origineel.

§ 6. De kennisgeving geschiedt schriftelijk, op dezelfde wijze als de oproeping.

§ 7. De opgeroepene vrouw, die niet verschijnt, wordt gestraft met de in art. 44 bedreigde straffen.

§ 8. Ingeval van niet verschijning heeft de inschrijving ambtshalve geen plaats dan na veroordeeling deswegens.

Art. 5. Het register houdt in:

1e. Het nummer van inschrijving.

2e. Den naam, de voornamen, den ouderdom, de geboorte- en woonplaats, het laatste verblijf en beroep der ingeschrevene vrouw.

3e. Haar signalement.

4e. Vermelding van de geproduceerde stukken volgens art. 6.

5e. Of zij is afzonderlijk wonende of wel in een huis van ontucht gehuisvest.

Art. 6. Elke publieke vrouw is verplicht al de inlichtingen, noodig tot de inschrijving en onder haar bereik, op te geven. Bij weigering wordt zij gestraft volg. art. 44. Zij brengt mede en levert in hare geboorteacte, en is het eene vreemde, haar paspoort.

Deze stukken of zoodanige andere, welke haren staat betreffen en in haar bezit mogten zijn, zullen ten Bureele van Politie verblijven tot haar vertrek uit de gemeente of de doorhaling van haren naam op het register.

Haar wordt een reçu van de overgifte dier stukken afgegeven.

Art. 7. § 1. De publieke vrouw ontvangt bij de inschrijving een boekje, volgens model, door den Burgemeester voor te schrijven.

§ 2. Dit boekje zal inhouden de aanwijzingen in no. 1, 2, 3 en 5 van art. 5 vermeld, en hare handteekening zoo zij kan schrijven, anders de vermelding dat zij dit niet kan.

§ 3. Het is op de eerste bladzijde door den Commissaris van Politie met diens zegel en handteekening voorzien en wijders met zijn paraphe op iedere verdere bladzijde.

4. Een extract uit deze verordening, voor zoo ver de afzonderlijk wonende betreft, is in het boekje afgedrukt.

§ 5. Dit boekje moet jaarlijks worden vernieuwd.

Art. 8. De ingeschrevene vrouwen mogen hare boekjes niet uitleenen,(!) zij moeten die altijd bij zich hebben en ze op de eerste aanvrage aan de Politie vertoonen.

Zij zijn ook verplicht hare boekjes te vertoonen op aanvrage aan de houders of houdsters der huizen van ontucht en aan de manspersonen, die zij bij zich ontvangen.

Bij verlies zijn zij verpligt dadelijk een ander te vragen.

Art. 9. Geene publieke vrouw zal van huis of woonplaats mogen veranderen dan na voorafgaande kennisgeving aan het Bureau van Politie.

Zij ontvangt van die kennisgeving een schriftelijk bewijs.

Art. 10. Het staat der publieke vrouwen, die in huizen van ontucht wonen altijd vrij, die huizen te verlaten, mits het voorschrift van art. 9 opvolgende.

De houder of houdster van het huis van ontucht, die het vertrek van zoodanige inwoonster verhinderd, zal gestraft worden volgens de laatste alinea van art. 44.

Art. 11. De Burgemeester beveelt de doorhaling op de registers van den naam der publieke vrouw, die, op eigene aangifte ingeschreven, haar bedrijf vaarwel wil zeggen en daarvan persoonlijk aangifte ten Bureele van Politie heeft gedaan.

Zij, die ambtshalve zijn ingeschreven, kunnen zich insgelijks persoonlijk ten Bureele van Politie aanmelden, om de doorhaling

van haren naam te erlangen, doch in dit geval staat het aan den Burgemeester vrij, de doorhaling al of niet toe te staan.

Bij huwelijk of overlijden geschiedt de doorhaling ambtshalve.

III. Vormen en plaatsen der moderne prostitutie.

Met ingang van 1 Januari 1911 werden in Holland alle bordeelen van overheidswege ontruimd en het houden ervan in het vervolg verboden. De bewoonsters dier huizen moesten maar zien, ergens anders onder dak te komen, en dat dit in den eersten tijd lang niet gemakkelijk was, bleek wel uit het groote aantal meisjes en vrouwen, dat kort daarna allerwege 's nachts in plantsoenen en parken zwervende door de politie werd aangetroffen. Nog lange jaren beklaagden de meesten zich erover, dat zij vroeger in ieder geval nog een onderdak hadden, doch sindsdien veelal van de eene kamer naar de andere werden gejaagd. Het vraagstuk der nieuwe huisvesting is dan ook tot heden een der grootste zorgen der prostituées gebleven. Voor velen is het, tenminste in de kleinere steden, meestal zeer moeilijk kamers te vinden, maar dan houdt ook de politie, vooral wanneer twee vrouwen samenwonen, een oogje in het zeil, en komen er op een of andere manier klachten over de woning, dan duurt het niet lang, of er wordt „gepost", waarmede het bedrijf aldaar vrijwel onmogelijk is gemaakt.

Door deze omstandigheden ondergingen natuurlijk ook andere vormen der prostitutie en vooral haar commercieele zijde, algeheele veranderingen. Zaten de vrouwen vroeger meestal eenvoudig op de kennissen te wachten, thans moesten zij op zoek naar hun relaties. Voor de allergewoonste prostituée, want ook aan deze wereld is het begrip stand niet vreemd, is de straat wel het meest aangewezen operatieterrein. En dat men tot dezen stand kan worden gedegradeerd, moge hieronder blijken. De meest door het fortuin begunstigden bewegen zich uitsluitend in zoogenaamde clubs, zooals vooral Amsterdam en Den Haag ze kent, en die voor het doorsnee uitgaande publiek in den regel ontoegankelijk en daarom een gesloten boek blijven. Het zijn de vrouwen der groote wereld, voor wie geen luxe te groot is, en die zich door geen onbekenden op straat of in bar laten aanspreken, kortweg vrouwen, die, hoe paradoxaal het ook moge klinken, een reputatie te verliezen hebben. De eigenlijke „publieke vrouw", ook wanneer zij tot de beter gesitueerden in haar soort behoort, heeft het moeilijker. De gelegenheden, waar zij haar betrekkingen aanknoopt, zijn, al naar de klasse der maatschappij waartoe zij meent te behooren,

meer of minder voorname bars, cabarets, variété's, dancings, café's, kroegen, en soms ook bioscopen. Vooral op de zoogenaamde drinkmeisjes, die in bars en cabarets tegen provisie van den omzet zich verbonden hebben, de gasten tot drinken aan te sporen en zich daarbij zelf natuurlijk ook niet onbetuigd laten, drukt de verwoestende, lichtzinnige levenswijze al spoedig haar stempel van verval. Sommigen laten op hun visitekaartjes drukken: „international barlady", een titel, die ongetwijfeld heel wat soepeler en interessanter aandoet dan de verouderde benaming van „bordeelvrouw".

Een andere vorm van prostitutie, dateerend uit den allerlaatsten tijd, is die der „massagesalons", onder welke aanduiding sommige venuspriesteressen in zoogenaamde mondaine weekbladen veelvuldig adverteeren. Wij laten hier eenige voorbeelden volgen van deze en andere advertenties, waarvan de verkapte vorm maar al te doorschijnend is:

MASSAGES
MET NIEUWE ASSISTENTE
Scheldestraat ... — Den Haag.

MASSAGE EN PEDICURE
door knappe dame
ook conversatie in moderne talen.
Spreekuur van twaalf tot acht.
Geleenstraat ... — Den Haag.

MASSAGE EN MANICURE
Mademoiselle Willy
te spreken van tien tot elf uur
Leidschegr. ... huis, — Amsterdam.

Welke gez. jonge dame of wed. wil een heer aan huis ontvangen tegen nader overleg, te Amsterdam. Br. no. 26 Adr. ... Nieuwendijk A'dam.

Jongmensch, 28 j., besch. over veel vrijen tijd, wenscht zich nuttig te maken bij zich eenzaam voelende dame g. j. b. b. Br. lett. L669, Adr.... Nieuwendijk... A'dam

MEJ. BEPPIE
verhuisd van Weteringkade ... naar Geleenstr. ... Den Haag, Italiaansche en Fransche massages. Spreekuur 1 tot 10.

MASSAGE
relations mondaines. Tout les jours 11—10 hrs.
v. Limburg Stirumstr. ... La Haye.

Jonge man vraagt financieele steun van dame. Tot elken wederd. gaarne bereid. Br. A, B, C, Niewend....
Amsterdam.

Vooral in provinciesteden heeft eenigen tijd de volgende truc opgeld gedaan: de exploitanten van zoogenaamde eetgelegenheden maakten hun restaurants bij het publiek bekend in de advertentiepagina's der dagbladen met de veelzeggende aanduiding „Maison ..., gelegenheid tot rustig dineeren!" Dat echter dergelijke „gelegenheden", waar het toezicht, zoolang de zedenpolitie zich niet voor deze salons ging interesseeren, gelijk 0 genoemd kon worden, eigenlijk niet veel meer dan chambres-séparées waren, die zeer in den smaak vielen van Don Juans met hun „dames", was al spoedig algemeen bekend, en lang heeft dit bedrijf dan ook niet gebloeid.

Schrijnend duidelijk blijkt hier het verband tusschen sociale toestanden en prostitutie.

Een sterken invloed van de officieele sluiting der bordeelen ondervond in den beginne vooral het prostitutiewezen in de hoofdstad. Werd namelijk vóór 1911 het ook heden nog wel met den naam van „Donker Amsterdam" aangeduide stadsdeel tusschen Warmoesstraat en Geldersche kade als het broeinest der prostitutie bij uitnemendheid beschouwd, ook thans tiert deze daar nog in de meest uiteenloopende wijken der stad.

Nochtans valt het den vreemdeling op, dat men te Amsterdam, in tegenstelling met de wereldsteden van het buitenland, in de hoofdstraten weinig of in 't geheel niets van de prostitutie bemerkt.

Helaas bedriegt alweer de schijn ook in dit geval, want de waarheid is, dat de beklagenswaardige asphaltnimfen met de politie in conflict komen, zoodra zij bij de een of andere wijze van voorbereiding tot de uitoefening van hun beroep betrapt worden, of zelfs maar door een opvallend heen en weer loopen in de straat, de verdenking op zich laden, aan het „tippelen" te zijn.

Door deze maatregelen toch wordt de straatprostitutie van hoogerhand in niet geringe mate belemmerd, want ook hier geldt het spreekwoord, dat de gelegenheid den dief maakt.

Alleen op minder drukke en minder verlichte verkeerswegen wordt een en ander nog al eens door de vingers gezien. Slaat

men dan ook, van den Dam komende, één der vele nauwe linkerzijstraatjes der Kalverstraat in, om weldra op het Rokin te staan, dan constateert men al spoedig, dat hier ook Amsterdam zijn „Strich" heeft, zooals in Duitschland de trottoirs heeten, waar bepaalde prostituées, zonder van te voren gemaakte overeenkomst, een nauw begrensd gebied beheerschen en waar de eventueele oneerlijke concurrentie meermalen op de meest verwoede wijze wordt uitgeruzied.

Moge de prostitutie in het straatleven der hoofdstad ook veel minder opvallende zijden vertoonen dan in het buitenland het geval is, een geheel anderen indruk van haar aandeel in de samenleving verkrijgt men in de mondaine gelegenheden van het centrum. Hier is wel haast geen café noch restaurant, geen bar noch cabaret, waarin zij te gelegener tijd haar slag niet tracht te slaan. Wij willen hier geen opsomming geven van de zaken, die het meest met de klandizie der prostituées worden „verblijd" en overigens ook van het brandpunt der genot- en amusement zoekende menigte, gevormd door Thorbecke- en Rembrandtplein met omgeving die bijzonderheden schetsen, welke voor een beknopt zedenbeeld van het centrum noodzakelijk zijn. Hierbij dienen te worden onderscheiden de gelegenheden, waar prostituées, en vooral als zoodanig bekend staande, wèl, en waar zij niet zonder mannelijk geleide worden toegelaten. Die café's, waar zij wèl worden toegelaten, zijn voornamelijk de z. g. bars, welke al naar het cachet dat zij dragen, voornamere of minder voorname „dames" tot hun habituées rekenen. Het interieur van zulke bars is vaak verbluffend luxueus. Groote lederen clubfauteuils en zware tapijten bewijzen, dat „the man in the street" hier geen stamgast is. Eerste klas strijkorchesten wedijveren er met dure cocktails om de reputatie hoog te houden. „Chasseurs" rennen den bezoeker tegemoet om, tegen betaling, zijn garderobe in ontvangst te nemen. Op sierlijke hooge tabouretten converseeren hier de bonvivants met de demi-mondaines der groote wereld of dobbelen met hen bij wijze van tijdpasseering om de consumptie. De vreemdeling echter, die meent hier op de gewone uitgangsuren dit leven in zijn vollen gang te kunnen observeeren, ziet zich meestal teleurgesteld.

Om een juisten indruk hiervan te krijgen, bezoeke men deze bars in den tijd, die valt tusschen 5 en 7½ uur 's avonds, het bitteruur der beursmannen en groote zakenlieden, of van half elf tot het sluitingsuur. In den tijd daar tusschen is het hier in den regel angstig leeg.

Wat betreft de café's, waar de cocotte geweerd wordt, laat

het zich begrijpen, dat ook hier de praktijk niet zoo maar voetstoots op de theorie volgt. Slechts alleen zijnde dames te weigeren, is daarbij nog wel het best vol te houden standpunt, hoewel ook dit met moderne opvattingen niet meer geheel in overeenstemming is te brengen. Het consequent ontzeggen van den toegang aan twee of meer dames zonder mannelijk geleide, stuit, waar dergelijk cafébezoek in den tegenwoordigen tijd niet in 't geringst meer de aandacbt trekt, op bezwaren van commercieelen zoowel als van conventioneelen aard. Ook het systeem om slechts klaarblijkelijke prostituées te weigeren en alleen door hun gedragingen aanstoot gevende vrouwen uit de inrichting te verwijderen, werkt meestal als het paard achter den wagen, want in het laatste geval is het slachtoffer dikwijls reeds gemaakt of heeft de reputatie van het café al geleden.

Nauw verband met de wijze van zaken doen in de fijnere restaurants en bars houden de niet serieuse doch vrij dure hotels aan het gedeelte van den Amstel achter het Rembrandtplein en het aan de overzijde gelegen 's Gravelandsche veer, alwaar deze zaken namelijk vaak verder worden afgewikkeld. Deze en meerdere van die zoogenaamde hotels zijn een doorn in het oog van de politie aangezien zij de ontucht in de hand werken, doch worden om na te noemen redenen door haar geduld. De verplichte inschrijving in deze hotels is namelijk slechts een wassen neus om bij een eventueelen inval der politie gedekt te zijn, iets wat overigens slechts tot zeer speciale gevallen beperkt blijft. Om nu door het stelselmatig houden van razzia's in zulke hotels de prostitutie te beperken, is het middel erger dan de kwaal, want afgezien van het zeker niet geringe aantal jonge lieden, dat, ook om niet ontuchtige redenen daar vertoevende, wegens valsche inschrijving gedupeerd zou worden, kan toch het resultaat slechts zijn, dat het aantal clandestiene bordeelen en daarmede dat der beroovingen nog toeneemt, terwijl deze hotels in dat opzicht tenminste geen slechten naam hebben.

Een bijzonder weerzinwekkend slag van prostituée's, of beter gezegd van pseudo prostituée's, vertegenwoordigen de z. g. „meisjes uit het Vondelpark". Deze categorie bestaat voornamelijk uit burgerdochters, die werkzaam zijn in winkelzaken of op fabrieken en die er 's avonds in dit park zonder hun physiek te schaden, iets trachten bij te „verdienen", door zoo mogelijk aldaar flaneerende jongelieden tegen betaling op allerlei perversiteiten te vergasten.

O tempora, o mores. (O tijden, o zeden).

Met dezen afkeurenden uitroep van Cicero over de verdorven-

heid van zijn tijd, vragen wij ons af, hoe deze toestanden, waarin ook de sexueele nood ongetwijfeld een rol speelt, duurzaam te verbeteren zijn. Daar wij echter geen maatschappij-leer doch geschiedenis schrijven, moeten wij de beantwoording hiervan aan anderen overlaten, en kunnen, waar zoo velen zich voor dit moeizame werk inspannen, van slechts enkelen hunner iets over hun werkwijze en ervaringen weergeven.

Zoo deelt op de twee en dertigste vergadering van den „Nationalen vrouwenraad van Nederland", welke den 23en, 24en en 25en April 1931 te Hilversum gehouden werd, mevr. Ch. L. Polak-Rosenberg in het „Verslag van het Lid van Internationaal Comité voor den strijd tegen de dubbele moraal en den handel in vrouwen en kinderen" o. m. mede:

„In het middelpunt der belangstelling staat de prostitutiebestrijding, maar wie kan over dezen arbeid spreken, zonder den strijd tegen den handel in vrouwen, dien tegen de geslachtsziekten, en tegen de pornografie daaraan te verbinden?

In ons land hield de heer Hogendijk, chef van het Bureau Kinder- en Zedenpolitie te Amsterdam een referaat over de bestrijding der straatprostitutie waarvan ook hij voelt, dat ze met verbodsbepalingen niet is uit te roeien. Men moet trachten, op middelen te zinnen om deze vrouwen te bereiken, zoolang ze reclassabel zijn.

Men moet niet vergeten, zoo zegt de heer Hogendijk, dat de straatprostituée's stakkers zijn, die niet genoeg attractie hebben — of méér hebben — om in bars enz. te worden toegelaten, en tevens degenen, die door haar behoefte aan bescherming tegen haar weinig aangename soort klanten bijna allen in handen zijn van souteneurs. Het lijkt hem onjuist het uitlokken tot ontucht strafbaar te stellen: het is haast niet te bewijzen; liever wil hij pas straffen na een waarschuwing door een agent wegens „heen en weer bewegen". Geldboete lijkt hem een onjuiste straf — hoe komen ze aan dit geld? — en een vrijheidsberooving, en dan nog liefst een zeer korte, lijkt hem pas aangewezen als reclasseeringspogingen zijn mislukt.

IV. De kermissen en de prostitutie.

De gemeentebesturen van sommige steden trachten het hunne bij te dragen tot de bestrijding der prostitutie. Zoo b.v. door het afschaffen der *kermissen*. Bekend toch is, dat vooral in provinciesteden, waar anders van prostituées weinig of niets valt te bespeuren, tijdens een kermis soms letterlijk een invasie van

dit soort vrouwen plaats heeft, die hier in „troebel water" hun slag zoeken te slaan.

Dit blijkt reeds uit een oud geschrift, getiteld: „De kermiswandeling van twee dametjes van stink-stank" waarvan de auteur onbekend wenschte te blijven, en welks titelblad onder no. 71 van de afbeeldingen is gereproduceerd. Wij halen het slot dezer geschiedenis aan: „Uit deze een en andere avontuurtjes was het te wenschen, dat vele lichtmisjes of liefhebbers van die gerieffelijke dametjes werden afgeschrikt van hunne losbandige leevenswijs, deweil het einde daar van tog altoos verdriet en rampzalige gevolgen opleeveren, die nergens anders toe dienen, als om hunne ouders, families verdriet, schande, en wat dies meer is aan te doen en henzelven in kleinachting bij ordentelijke lieden te brengen en ook dikwijls voor altoos ongelukkig te maken."

Hoezeer het echter voor een gemeentebestuur vaak „vechten tegen de bierkaai" is, bleek o. a. wel te Utrecht, waar al sinds eenige jaren de kermissen weer verboden zijn, met opoffering van belangrijke inkomsten voor de gemeentekas aan staangelden der etablissementen. De kermissen worden thans namelijk gehouden in de onmiddellijke nabijheid der stad, soms vlak tegen de gemeentegrens aan, zoodat zij per fiets of tram, maar desnoods ook loopende, toch gemakkelijk te bereiken zijn en dan ook over belangstelling van de zijde der stad niet te klagen hebben. „Panem et circenses", geef ons brood en spelen, riepen de oude Romeinen, en het is tot in onze dagen zoo gebleven; de groote massa schijnt nu eenmaal behoefte te hebben van tijd tot tijd haar levensvreugde bot te vieren. Men heeft daarom de kermis wel eens met de veiligheidsklep van den stoomketel vergeleken en wie weet, of zij, mits binnen de grenzen blijvende, de massa niet behoedt voor excessen van bedenkelijken aard.

Naar het oordeel van het „Utrechtsch dagblad" loopt het met den „degenereerenden invloed" der kermissen op het publiek dan ook blijkbaar niet zoo'n vaart; het schrijft althans naar aanleiding van de openstelling van een Lunapark in het naburige Maartensdijk het volgende:

Er is honderdmaal beweerd, dat het volk geen kermis waardeert.

Honderdmaal beweerd, dat een kermis uit den tijd is.

En honderdmaal is bewezen, dat het volk een kermis verlangt.

Er is deftig betoogd, dat in Utrecht geen publiek meer was te vinden voor het kermis-vermaak, maar als er een Lunapark wordt gehouden, tegen de grens van Utrecht aan, dreunt het van de duizenden die er heen gaan en loopt de winkelstand te hoop, om zich over het ernstige nadeel van dat terrein des

pleiziers bitter te beklagen en roept men: geef ons dan maar de kermis terug.

Ondanks de menigte, die Zaterdagavond in het Lunapark bijeen was, bleef het er volmaakt ordelijk; wij maakten eenige malen een omwandeling over het terrein, maar konden niets ontdekken, waaraan ook maar de geringste aanstoot kon worden genomen.

Bij informatie bij het hoofd der politie in Maartensdijk (waaronder het Lunapark ressorteert), vernamen wij, dat het politiepersoneel Zaterdagavond geen enkele maal handelend behoefde op te treden; er deed zich geen enkel incident voor; er werd geen enkele beschonken persoon gezien; er was geen quaestie van eenige ruzie. Wil men schooner getuigschrift voor een kermis-terrein?

't Is waar ook: er is geen publiek meer, dat een kermis begeert! Men *zegt* het. Maar de werkelijkheid leert, dat het precies andersom is.

V. Vergelijking van het Hollandsche, het Duitsche en het Russische Prostitutierecht.

Wij geven hier een vergelijking van het Hollandsche met het Duitsche recht (uit het demokratische tijdperk) en het Russische recht (uit de communistische periode), omdat deze twee *modernere* vormen voorstellen. Het Engelsche en het Fransche prostitutierecht komen meer overeen met het Hollandsche recht vóór 1911. In Frankrijk b.v. ontvangen de prostituées een kaart van de zedenpolitie. Met 18 jaren mogen zij zich prostitueeren. Een zeventienjarig meisje, dat wegens prostitutie voor het „tribunal d'enfants" kwam, verontschuldigde zich, dat zij op deze manier in haar levensonderhoud moest voorzien. „Maar over een jaar", vervolgde zij, „heb ik mijn „kaart" en kan dan doen en laten wat ik wil." (Yvonne Netter: „Au palais de justice." In „Sexus", 1933, No. 1).

GRONDLIJNEN VAN HET HOLLANDSCHE PROSTITUTIERECHT.	GRONDLIJNEN VAN HET DUITSCHE PROSTITUTIERECHT.	GRONDLIJNEN VAN HET RUSSISCHE PROSTITUTIERECHT.
De Hollandsche wet verwerpt reglementeering, maar verwerpt ook maatregelen tegen verspreiding der geslachtsziekten (als b. v. behandelingsplicht of straf voor roekelooze besmetting).	De Duitsche wet van 8 Februari 1927 verwerpt principieel vooral de reglementeering, voert echter in de plaats daarvan de behandelingsplicht voor lijders aan geslachtsziekten in.	De Sovjetstaat ziet in de prostitutie een overblijfsel van het kapitalistische systeem en meent daarom, dat de prostitutie slechts langs economischen weg kan worden uitgeroeid.
1. De prostitutie als zoodanig wordt niet gestraft. Uitzondering: zij wordt gestraft, wanneer door de werving de openbare zedelijkheid gevaar loopt.	1. De prostitutie als zoodanig wordt niet gestraft. Twee uitzonderingen: a. zij wordt gestraft, wanneer door de werving de openbare zedelijkheid gevaar loopt; b. zij wordt gestraft op plaatsen, die speciaal voor het oponthoud van de jeugd dienen.	1. De prostitutie als zoodanig wordt niet gestraft, wel wordt de leus verspreid: „De omgang met een prostituée is in den Sovjetstaat een schande."

2. Koppelarij wordt gestraft: a. als beroep of gewoonte. b. indien vrouwenhandel gedreven wordt. c. indien zij gepaard gaat met geweld of bedreiging. d. indien de meisjes nog geen 16 jaren zijn of in staat van onmacht verkeeren. e. indien ouders, voogden of andere personen zich schuldig maken aan machtsmisbruik. f. indien voordeel hieruit wordt getrokken door een souteneur.	2. Koppelarij wordt gestraft, het verhuren van kamers aan prostituées boven 18 jaar wordt echter slechts dan gestraft, als daaraan werving, ophouding of uitbuiting mee gepaard gaat.	2. Gestraft worden de handlangers der prostitutie met vrijheidsonttrekking v. ten hoogste 8 jaren (Art. 155). Dus wordt gestraft: het dwingen tot uitoefening van de prostitutie — koppelarij — het houden van bordeelen — werving van vrouwen of mannen voor de prostitutie.
3. Er bestaat geen behandelingsplicht voor lijders aan geslachtsziekten, maar wel een wet op de kwakzalverij.	3. Een behandelingsplicht voor lijders aan geslachtsziekten is vastgesteld, doch zonder bedreiging met straf. De arts moet zieken, die zich aan de behandeling onttrekken of voor andere personen gevaar opleveren, signaleeren.	3. Gestraft wordt verder de besmetting door geslachtsziekten. Bij personen, die er kennis van droegen, met vrijheidsonttrekking tot ten hoogste 3 jaar; bij opzettelijk in gevaar brengen en grove nalatigheid m. dwangarbeid.
4. Verleiding van minderjarigen wordt gestraft: Beschermingsleeftijd 12 jaar. Van 12—16 jaar wordt verleiding vervolgd alleen op klachte. Voorts zeer uitvoerige bepaling over machtsmisbruik (vgl. 9e hoofdstuk, afd. 5). Jonge mannen worden tegenover homosexueelen beschermd tot 21 jaar.	4. Verleiding van minderjarigen wordt gestraft. Beschermingsleeftijd: 14 jaar. Van 14—16 jaar wordt verleiding op klachte der verleiden vervolgd. Het dwingen tot den bijslaap van ondergeschikten wordt gestraft, evenzoo met misbruik van de positie.	4. Verleiding van minderjarigen wordt gestraft. Maatgevend is hierbij de feitelijke geslachtsrijpheid. Beneden 14 jaar wordt geslachtsonrijpheid verondersteld; tot 16 jaar kan de verdediger de geslachtsonrijpheid als niet bestaande doen vaststellen. Tot 18 jaar kan de rechter de geslachtsonrijpheid door geneeskundig onderzoek doen vaststellen.
5. De reclasseering is in hoofdzaak overgelaten aan de christelijke weldadigheidsinrichtingen, dus aan het particulier initiatief. Jeugdige personen komen voor den kinderrechter.	5. Staatsinstelling voor maatschappelijk werk (Fürsorge) bemoeit zich ook met de prostitutie, doch werkt voorloopig meer als strafmaatregel dan als weldaad.	5. Bij de staatsinstellingen voor maatschappelijk werk heeft men afdeelingen, die door verschillend vakonderricht de vroegere prostituées in het werkdadige leven willen terugbrengen en dus voorkomend werken.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE GESLACHTSZIEKTEN IN HOLLAND.

. . . „Tot nu toe had ik mijzelf voor den Almachtige gehouden; maar, neen; ik moet het hoofd buigen voor de wroeging, die mij toeroept: „je bent maar een ellendeling!" . . .
DE LAUTRÉAMONT.

De gonoorhoicus huilt, —
waarom huilt de gonoorhoicus,
als hij het landhek dichtklapt
en zijn bruid het park door geleidt?

de avond is te opstandig
voor een onttakeld hart —
en moede vrouwen,
die de nachten vreezen,
willen wel de wonde
van haar schoot ontveinzen.

. . . .
hij kent de lof der zotheid,
de bitse stem en het hoonend gebaar
de ingetogen hunker en het vrouwtjesdier:
en zijn berusting glimlacht:
te zijn of niet ontmand te zijn . . .

In de vijver de maan, blank en onstuimig,
twee meisjesoogen als poop'lende violen
en geen vraag op een wedervraag . . .
Zoo hanteere men de Liefde
als het zwaard van Damocles.

o gonoccoccus in den bloedstroom,
nu gaan de dagen naar een einde neigen —
o ongeboren kindje
in een wereld zonder hoop —
gij zijt één van ons: gezellen van het leven.

Ach, dat ons hart toch verre wil verreizen,
als de luiken nu al sluiten
en de groote schemer
geen einde neemt . . .
SJOERD BROERSMA. (Uit „Spelonken")

Uit oude chronieken.

Zeer veel inkt is vermorst, om te bewijzen, dat de syphilis eerst na 1493 naar Nederland is overgebracht en bijna elk geschrift lokte weer een tegenartikel uit, waarin het tegendeel met evenveel vaardigheid werd aangetoond. Wij moeten ons dan

ook neerleggen bij het feit, dat dit probleem zeer moeilijk is op te lossen, aangezien het ons bekende symptomen-complex vóór dien tijd niet werd beschreven en er ook geen algemeen gangbare naam voor de ziekte bestond. Wel is dat het geval met de gonorrhoe, waarvan *Jan Yperman*, een beroemd arts, geboren in het einde der dertiende eeuw, een beschrijving geeft. Wie min of meer in de Romeinsche en Grieksche literatuur thuis is, weet, dat hier en daar verschijnselen van geslachtsziekten worden beschreven, zooals o. a. bij *Martialis*. Dus de meening, dat in vroegere tijden de tuin van Venus nog niet besmet zou zijn geweest, wordt door niets gedocumenteerd — al moge toen ook de syphilis in den vorm, zooals zij zich heden aan ons voordoet, nog niet in Europa hebben bestaan. Historisch staat vast echter, dat zij zich in de jaren 1495 en 1496 op schrikbarende wijze over ons werelddeel heeft verspreid en daarop een kwart eeuw lang in alle landen talrijke slachtoffers maakte. Wat de geschiedschrijvers van dezen tijd over den oorsprong der syphilis berichten, heeft voor ons slechts de waarde van „curiosa". Allen dwalen zij namelijk in den circulus theologicus rond en kunnen zich slechts voorstellen, dat de ziekte zou zijn ontstaan door een onzedelijkheid, die zulke ontstellende afmetingen had aangenomen, dat hierop ongehoord strenge straf moest volgen. Zoo zijn er, die meenen, dat de Indiaansche vrouwen giftige insecten op den penis lokten, om aldus dit geslachtsdeel tot grootere zwelling te brengen. Anderen beweren, dat de syphilis van Afrika gekomen en daar ontstaan is, door het misbruik dat een groot aantal mannen daar maakte van meisjes, die zij in een hut opsloten en daar zoolang en zonder tusschenpoozen met hen coïteerden, „dat het meissie bijna verrot kwam te sterven, ja zij gebruikten ze dikwijls als ze bijna gestorven was".

Primitief zijn deze voorstellingen, doch de grondgedachte is niet onlogisch.

De eerste gevallen van syphilis in Nederland vinden wij vermeld *in de chronieken van Johan Reijgersbergen* over de geschiedenis van Zeeland en in die van *v. Beverswijk* over Dordrecht. In de eerst genoemde chroniek wordt verhaald, dat den „tienden dagh van Braeckmaent" 1496 een Spaansche vloot van 135 schepen de haven van Arnemuiden binnenviel. Met dit eskader kwam Johanna van Arragon, de aanstaande bruid van Philips den Schoone, graaf van Holland, Zeeland en Friesland naar ons land. 24000 Spanjaarden brachten den winter op Walcheren door. Zeer vele stierven aan de syphilis. In het volgend jaar bezocht de bruidegom de stad Rotterdam. De

groote feesten hier gevierd, lieten een onaangename herinnering na, want „men vernam de Spaense Pocken in de stad van een vrou, die in 't gasthuijs daer van besmet sijnde sieck lagh".

De naam „Spaense Pocken" was wel de meest verspreide naam in dien tijd, waarin het nieuwe euvel, waarvan „noijt bij menschen ghedenken ghehoort was" veelvuldig namen verkreeg als „morbus venereus", „morbus gallicus", „Lues venerea", „Napelsche pocken", „Sint Jobs plaghe".

De geneeskundige — meestal een leek — die de nieuwe ziekte behandelde, kreeg spoedig den naam van „Pockmeester" zooals uit den titel van een boek blijkt (vergel. afb. no. 74); hierover aanstonds meer.

Als een geheime ziekte werd toen dit euvel — in tegenstelling met heden — niet beschouwd; wij komen tenminste allerlei volksuitdrukkingen tegen, waarin sprake is van de pokken, b. v. „hij is van Jobs trappen afgevallen", „dat jou de pokken haal met jou liegen", „wat pokken beweeght u dat ghij haer niet opgesloten laet". Wanneer de heftige beenpijnen bij het ziektebeeld op den voorgrond traden, sprak men van „pokken met de lempten"; had iemand „paraphimosis", een ziekte waarvan heden de niet-syphilitische aard is vastgesteld, dan heette dit „een Spaansche kraag". Een enkele keer is er sprake van „Pockmockerije", waarmee het karakter der ziekte bij het kwaadaardig verloop in deze tijden juist is gekenschetst, aangezien „mocke" hier in de beteekenis van zweer werd gebruikt.

Hoe de geslachtsziekten „geheime" en „vuile" ziekten werden.

Nadat de wijze van besmetting tijdens de verschillende epidemiën langzamerhand duidelijk was geworden, werd de ziekte tot een „vuile" ziekte gedegradeerd, en zoo vinden wij dan vierhonderd jaar terug dezelfde fantastische verhalen der patiënten over de wijze waarop zij aan deze ziekte gekomen zijn, als heden ten dage. De een vertelt, dat hij door den handdoek van een syphiliticus is besmet, een ander, dat hij het op een vuil privaat heeft gekregen. De Amsterdamsche geneesheer *Schlichting* verhaalt van drie meisjes, die beweerden, dat zij hadden moeten „oppassen en het bedde maken, toen haar juffrouw de salivatie onderging". „Echter", zegt *Schlichting*, „kwam de ware oorzaak aan het licht, zoodra een van hun in de kraam kwam". *Blankaart* stond echter toen al op het standpunt dat „zonder naakte omhelzing of vermengingen van de humeuren niemand de Spaansche pokken krijgt". Bij *Blankaart* bestond ook reeds de overtuiging, dat „in 't saad der mannen

en die vogtige stoffe die de vrouwen in hare lijf-moeder en scheede hebben, kleine beesjes gevonden werden, welke vergiftigd zijnde, niet alleen onze teeldeelen bederven, maar zelf met 'er tijd in menigte aangroeiende, ons geheele bloed doorwandelen, en 't selve bederven". De meeste geneesheeren waren toen evenwel de meening toegedaan, dat de syphilis voortsproot uit een veranderde gesteldheid van het bloed en de gele gal en dat daarom de hoofdoorzaak in de lever als zetelplaats van het vergif gezocht moest worden. v. d. Valk gunt echter Blankaart niet de eer, de ontdekker van de ware oorzaak der lues te zijn, doch meent, dat Anastasius Kircher, die de spirochaeten in 1658 onder den microscoop waarnam als de ware vader der moderne syphilidografie behoort te worden beschouwd.

Hoewel reeds Boerhave opmerkte, dat er een druiper kan bestaan „sonder dat het gansche Lichaam en Bloet van de Venusziekte besmet is en dat de mensch, deze druipert genezen sijnde, voor het overighe gheen ongemack meer had", bestond er in Holland toch lange jaren slechts een zeer geringe belangstelling voor de oorzaken en de genezing dezer ziekte. Wij komen te staan voor de tegenstrijdige feiten, dat, nadat de geestelijken twaalf eeuwen lang alleen de medische inzichten van de antieken, in het bijzonder van Galenus, hadden bewaard, de kerk toch vooral een nauwkeurige studie van de ziekteverschijnselen en daarmede ook van de verbetering der geneesmethoden verhinderde. Moest toch zelfs Reignier de Graaf, de ontdekker van de blaasjes, waarin het vrouwelijk ei is opgeborgen, zich in al zijn boeken verdedigen tegen de aantijging van pornografie te verspreiden (vgl. afb. no. 102), eerst Paracelsus (1439—1551) en Vesalius (1514—1564) hebben de geneeskunde uit haar middeleeuwschen winterslaap weten wakker te schudden. Van de zijde der kerk en moraalphilosophen werd dan ook de geslachtelijke onthouding als het eenige middel aangezien, om de besmetting met geslachtsziekten te voorkomen — een opvatting, die nog heden de heerschende is in kerkelijke kringen. v. d. Valk meent: „Voorwaar een prachtige raadgeving, waarvan echter in de practijk is gebleken: „beter gezegd, dan gedaan", daar toch volgens Le Febure „het schrikwekkend denkbeeld der besmetting niets vermag tegen eene drift, waarvan het zaad te vinden is in de boomen van het leven."

Om tegemoet te komen aan de bezwaren der patiënten, die niet gaarne als lueslijders wilden worden behandeld, stelden de artsen vaak de diagnose „scheurbuik", wanneer het in werkelijkheid een geslachtsziekte betrof. „Vooral lieden van goeden

WONDERLYKE EN GRAPPIGE
KERMIS-WANDELING
VAN TWEE GERIEFFELYKE
JUFFROUWEN
Na de Teegenwoordige Smaak;
Beneevens haare
ZONDERLINGE AVONTUURTJES,
Zoo in het *bewandelen* der *Kermis* als in het bezoeken van verscheide
OPENBAARE EN STILLE
HUIZEN;
Alsmeede EEN REEKS van
GRAPPIGE KLUCHTEN
daarby voorgevallen;
Met verscheide *Gerenommeerde* LIEFHEBBERS van die *Gerieffelyke* DAMETJES.
Alles op *Een Satarique Trant met de Natuurlykste Verwen afgeschildert*, door *eenen* die zich achter de *Schermen dier* HUIZEN bevond.

Is alomme à 4 stuivers te bekoomen.

No. 71. **Pikant moraliseerend verhaaltje**, (boektitel).

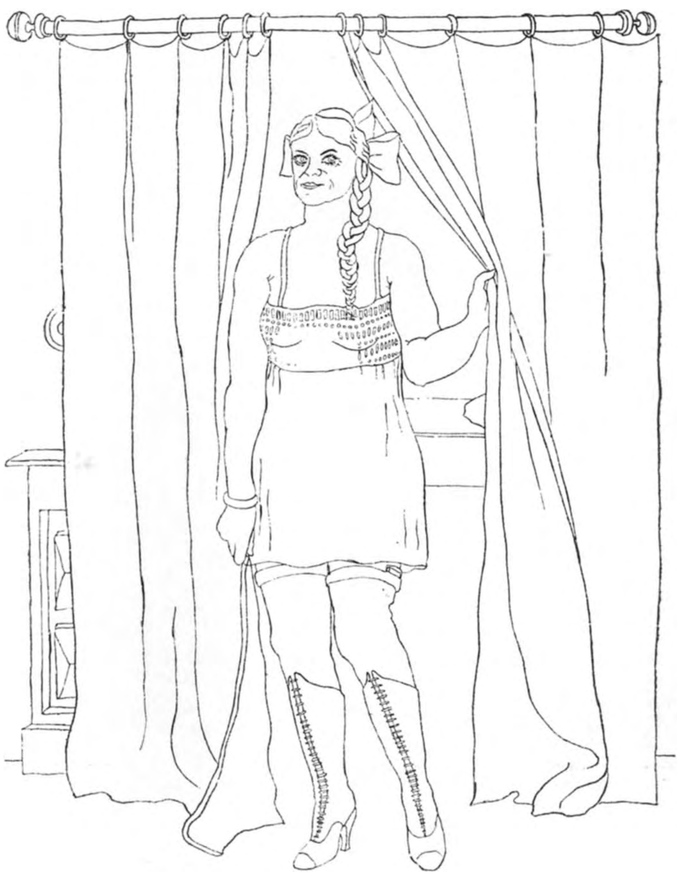

No. 72. **De zaken gaan slecht . . .**
Teek. van A. C. Willink in „de Groene."

No. 73. **Boektitel van een der oudste werken over geslachtsziekten. 1685.** Auteur: Blankaart. (Zie blz. 167/168).

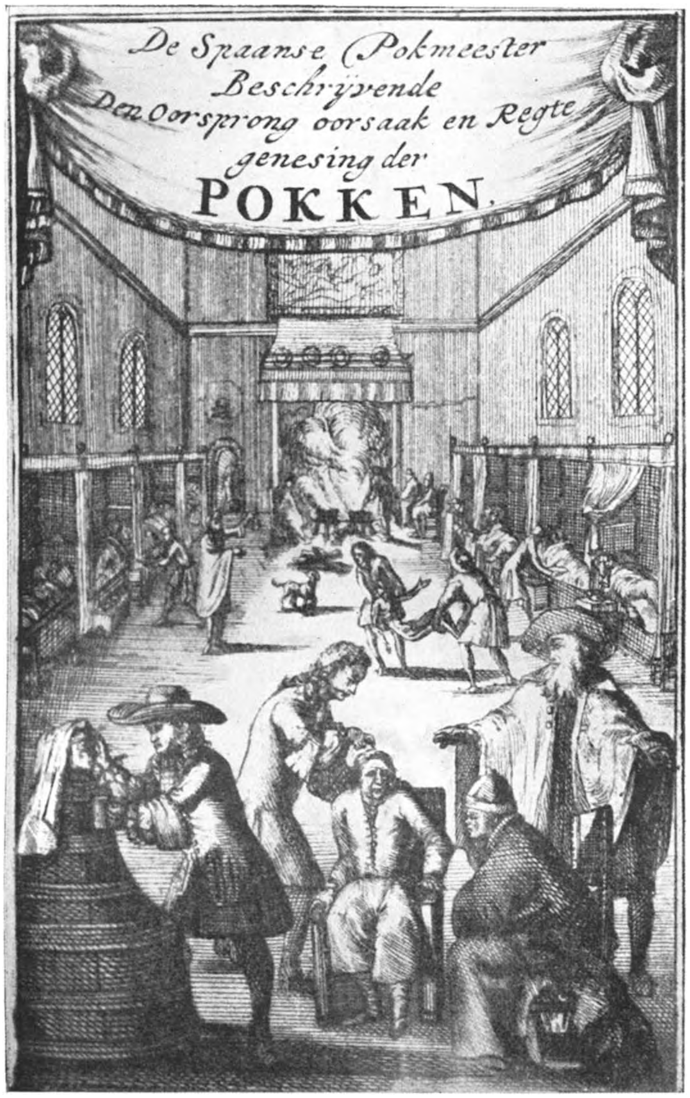

No. 74. **Boektitel van een (waarschijnlijk vertaald) werk over geslachtsziekten.** (Zie blz. 167).

No. 75. **Zweetkuur in de 16e en 17e eeuw, ter genezing van syphilis.** (Zie blz. 169)

huize", schrijft v. d. V a l k, „werden voornamelijk in hun eigen belang en niet het minst in dat van den geneesheer tegen een zoogenaamde kwaadaardige scheurbuik behandeld, want „wil de dokter geen pokken onder den naam van scheurbuik behandelen, so krijgt hij de zak" (G o r i s). Ook B l a n k a a r t vertelt van een luetische jongedame, waarbij hij alle ziekteverschijnselen toeschreef aan scheurbuik. Wij zullen later zien, dat ook heden nog de vrees, aangezien te worden voor een losbandig mensch, vele lijders aan geslachtsziekten verhindert, tijdig een arts op te zoeken.

Oude geneeswijzen en prophylactica.

Aangezien de kerk een zorgvuldige bestudeering der ziekte en van eventueele voorbehoedmiddelen tegenging, waren het vele jaren lang hoofdzakelijk kwakzalvers, die allerlei middeltjes aangaven, om een besmetting te voorkomen. Vooral werden zulke gebruikt, die kwik en nitras argenti bevatten. Zeer bekend was een middel onder den naam „Agnor phagedaenica". Hoewel dit haast ongeloofelijk lijkt, weten wij toch uit betrouwbare bron, dat de uitvinder van dit middel, de kwakzalver-geneesheer G u i l b e r t d e P r é v a l zoo zeker was van de deugdelijkheid van zijn prophylacticum, dat hij op de markt ten aanschouwe van een ieder, geslachtelijk verkeer uitoefende met een venerische vrouw. Naast het gebruik van inwendige middelen bij wijze van voorzorgsmaatregel, werd ook zeer veel toegepast het insmeren van het geslachtsorgaan met vet en wel vóór den bijslaap. Ten tijde van het Rococo droeg de bon-vivant een doosje bij zich, dat een loog-oplossing, een potje met kwikzalf en een spuitje bevatte. Soortgelijke ingrediënten worden ook tegenwoordig nog verhandeld en tijdens den wereldoorlog kon iedere Duitsche soldaat op aanvraag kosteloos zoo'n pakketje onder den naam „viro" ontvangen, terwijl ook aan de Hollandsche matrozen zulke artikelen nog heden worden uitgereikt. De cavalier uit het Rococo nam ook wel een stukje spek mee, dat soms in een fraaie bonbonnière verborgen was. Had nu de raadgeving van algeheele onthouding haar doel niet bereikt en had iemand, hetzij na gebruik van een ondeugdelijk voorbehoedmiddel, hetzij zonder eenige inachtneming van voorbehoedende maatregelen, een geslachtsziekte opgeloopen, dan moest hij er in 't algemeen op rekenen, dat de kuur soms erger was dan de kwaal. Aderlatingen, purgeeren, ondeskundige zweetkuren werden toegepast (zie afb. no. 75) en vaak werd met de ziekte ook het leven uit het lichaam verwijderd. v. d. V a l k geeft een uitvoerige beschrijving der oude methoden van syphilisbehan-

deling; ons interesseeren hier echter meer de cultuurhistorische verschijnselen, welke met de geslachtsziekten verband houden. In dit opzicht moge er allereerst de aandacht op worden gevestigd, dat in het begin der epidemie, dus aan het einde der vijftiende en het begin der zestiende eeuw niet de artsen, maar een bepaalde kategorie van leeken, de reeds genoemde „pockmeesters" de zieken behandelden.

De pockmeesters en kwakzalvers.

De pockmeesters hadden meestal spoedig een zeer winstgevenden werkkring, aangezien de artsen en „chirurgijns" het beneden hun waardigheid achtten, lijders aan „vuile ziekten" hulp te bieden. De pockmeesters werkten meestal met geheime middelen, waarom ze als voorloopers der moderne kwakzalvers beschouwd kunnen worden. In vele plaatsen werden de pockmeesters toen echter beschermd. Bleek iemand in het genezen der „pocken" een zekere vaardigheid te bezitten, dan was het hem vergund in het openbaar zich door uithangborden als pockmeester bekend te maken. Terwijl in het begin der vijftiende eeuw de verschillende „specialisten" met de „chirurgijns" en de stillegang-, klompen-, leesten- en schaatsenmakers tot het zoogenaamde „Trip- en klompenmakersgilde" behoorden, scheidden in het midden der zestiende eeuw de chirurgijns zich van de genoemde handwerkers af en richtten zelfstandig een chirurgijnsgilde op, waartoe ook de barbiers behoorden. Waar er heden maatschappelijk zulk een groote afstand ligt tusschen het beroep van kapper en dat van arts (hoewel de eersten soms beter gesitueerd zijn dan de zeergeleerde heeren) kunnen wij ons nauwelijks indenken, dat er tijden bestonden, waarin deze beroepen nauw verwant waren, ja vaak door één persoon werden uitgeoefend. Niettemin beklaagt zelfs nog in 1797 de Hoogleeraar M u l d e r zich in zijn redevoering over „de redenen, waarom de Nederlanders in het algemeen zeer weinig tot verbetering en uitbreiding van de Heel- en Verloskunde hebben toegedragen", dat de „verbandhuizen met de scheerwinkels vereenigd zijn en de leerling der Heelkunde den meesten tijd in het uitoefenen van dit, zijns geheel onwaardig, werk verspillen moet. Hier ter plaatse" (in Franeker) word dit handwerk door geen heelmeester uitgeoefend, en doorgaans in dezen oord niet zoo algemeen, als wel elders in ons Vaderland, alwaar zelfs de voornaamste Handartsen scheerwinkels houden, en ook die genen, welke alleen dat werk verrigten, in het algemeen chirurgijns genaamd worden. Het doet ons leed, dat de Amsterdamsche commissie, welke eerst algemeen besloten had de vraag,

of het Baardscheren van de heelkunde zal worden afgescheiden, met *ja* te beantwoorden, naderhand onoverkomelijke zwarigheden in de uitvoering gezien heeft, en bij revisie verklaard, *dat men van verscheidene zwaarwigtige redenen, voor het tegenwoordige, deze zaak moet laten, zoоals zij is* ... Wij hopen intusschen met dezelfde Commissie, *dat er eens een gunstiger tijd komen zal, waarin deze allzins heilzame schikking in werking zal kunnen gebragt worden*".

De door den Frieschen hoogleeraar gekoesterde hoop is heden in vervulling gegaan, doch wij zouden er met onzen van zooveel inzicht getuigenden professor, zoo hij nog leefde, wel over willen disputeeren, of onze tijd nu zooveel *gunstiger* genoemd mag worden dan de achttiende eeuw.

Maar om tot onze pockmeesters terug te keeren — wij hebben dan gezien, dat zij als barbier-chirurg een soort tusschenpositie innamen tusschen de doctores medicinae en de kwakzalvers, doch moeten daarbij wel in het oog houden, dat de talenten van deze drie groepen ook wel eens in één persoon vereenigd waren. De advertenties dezer pockmeesters in de zestiende eeuw zouden uit een zedenkundig oogpunt wellicht zeer interessant zijn, doch bij gebrek aan materiaal kunnen wij in dit opzicht niet veel bieden en moeten volstaan met een enkele proeve uit de zeventiende en achttiende eeuw, welke wij aan het werk van v. d. Valk ontleenen, die er overigens ook over klaagt, „dat het terrein der „medische cultuurgeschiedenis" in Nederland nog zoo slecht is ontgonnen."

Een uithangbord uit 1693 luidt als volgt:

Hier woont de suijvre Jan Pottagie
Die Pokken, Lempten, Podagra
Alsmede Sweren en Krauwagie
Neemt te cureeren voor en na."

Een keurig gedrukt strooibiljet uit 1790 brengt (in extenso) den volgenden tekst:

„De zeer behendige en teffens zeer voorzigtige Kies- en Tand-Meester

Samuel Lehmans

woont op de St-Antonies of de Joode Breestraat, tegenover de grote Hardsteene Apotheek 't 5de Huis van de Zuiderkerk te Amsterdam.

Neemt de holle en pijnlijke kiesen en tanden uit zonder pijn, die bang zijn smeert hij wat aan, dat ze van zelfs

zonder hinder uitvallen. Zet valse Tanden in als de natuurlijke, en Rangeert de Tanden van kinderen.

Met eenige toevallen der Venusziekte gekwelt, 't zij door onreine Bijslaap, Forceering, geijle droomen, zelfsbesmetting of door eenige andere oorzaken, kort gekregen of reeds van ouds onder de Leeden gehad, willende daar van in korten tijd, zonder bemerking, zuiver uit de grond en zonder verzuim van affairen hersteld worden, spreeken daarover de Kies- en Tandmeester Lehmans. Men kan alles er bij eeten en drinken, Zeelieden kunnen op reis gaan en zich zelve helpen."

„Deze heer," merkt v. d. Valk op, „was blijkbaar wel in staat, ook in figuurlijken zin, zijn klanten het een of ander aan te smeren."

De figuur van een kwakzalver in de zeventiende eeuw is uitstekend vastgelegd in een tooneelstukje „*Klucht van de Quacksalver, uijt vermaeck gespeelt op de Bruijloft van een paer eerlijcke Luij.*" In dit tooneelstuk is de kwakzalver een Duitscher met name Hans Keyenvresser. Bij zijn opkomen in de eerste scène stelt hij zich aan het publiek voor als volgt:

„Her ausch ir grosser Narren, ir Pheffersacken; wo sietstu nicht wins das hir komt?
Es is aber dem grossen Hans Keijenvresser, da den ganschen welt von bromt;
Keiner hat mich in unsern Lande geseen, of had mich alsoo baldt kaemen respectieren,
Man in diesem Hoosenkoffen landt wol man mich affrontieren,
Ha, ist keiner der das opregten respectum personarum hadt."

Hierop antwoordt de landlooper Jan:

„Na dat ik hooren kan, is dat een Mof, drie ellen in sijn gat."

De landlooper vraagt den kwakzalver, of hij hem in zijn dienst wil nemen. Na een zeer grappig examen, waarbij het vroolijk toegaat, wordt Jan aangenomen en spoedig treden ze met z'n tweeën op de markt op, waar Hans Keyenvresser zijn kunsten bij het volk aanbiedt als volgt:

„Hier toon ich euch ir Hern, den oprechten Lapis Philosophorum. Met dijsen stijn met dijsen,
Kan ich gesont machen der gequelt sunt met das Podagram.
Das ist ein Heijlsam Secretum tegen dat dijbelt Ischiaticam.
Da mit mach ich das Morbium Gallicum ganslich verdwijnen.

Hier maakt Jan weer een opmerking:

„De geck wil een ander van de Pocken genezen, en hij weet
geen raedt voor de Sijne."

De klucht laat dan zien, hoe Hans en Jan door allerlei trucs een boer van een kies en zijn geld afhelpen, waarna de landlooper den auteur gaat voorstellen en de zoo karakteristieke klucht besluit met de volgende woorden:

„En soo u dese snaeckerij wel behaeght heeft,
Soo versoeck ick, dat je elck malckaer eens een paer soenen
ongevraeght geeft."

Waar de auteur zijn klucht ter verhooging der bruiloftsstemming schreef, kon hij de minder mooie kanten van het kwakzalverswezen gevoegelijk buiten beschouwing laten. Het lijdt echter geen twijfel, dat de patiënten in de meeste gevallen niet genazen, en dat zij, die tenslotte in een ziekenhuis werden opgenomen, er allesbehalve gelukkig aan toe waren. In een barak of pesthuisje moesten deze ongelukkigen, van andere zieken afgezonderd, de dagen doorbrengen zonder hun verblijfplaats te mogen verlaten. Van verpleging, zooals wij die kennen, was geen sprake. Niet alleen moesten zij barbaarsche methoden op zich laten toepassen, die in vele gevallen op een vergiftiging met salpeter uitliepen, maar zij waren bovendien overgelaten aan de willekeur van een ziekenvader of een gasthuismeid, terwijl ook de meest elementaire hygiëne ontbrak. „Onze patiënten", zegt v. d. Valk, „mogen zich gelukkig achten, dat wij tegenwoordig dergelijke ouderwetsche opvattingen omtrent de therapie en de verpleging der venerische zieken niet meer huldigen, hoewel toch nog altijd de zoogenaamde godsdienstige begrippen van „zonde", „eigen schuld", „slechte ziekte" een volkomen gelijke behandeling en verpleging voor venerische en niet venerische zieken in den weg staan."

Langzame verbetering van het lot der geslachtszieken.

De bestrijding der geslachtsziekten in de 18e en 19e eeuw houdt nauw verband met de bestrijding der prostitutie. Door de reglementeering, dus door het opsluiten der prostituées in bordeelen, waarbij sedert 1811 nog de keuring der vrouwen naar Fransch voorbeeld kwam, trachtte men ook de geslachtsziekten te bestrijden. Wij hebben den geheelen strijd om de reglementeering en om de hygiënische uitwerking, die de voorstanders van dit stelsel verwachtten, in het 6e hoofdstuk zoo uitvoerig beschreven, dat wij er hier niet verder op behoeven

in te gaan. Hand in hand met een dieper inzicht in het wezen der geslachtsziekten ging een meer uitgebreide sociale zorg. Werd b. v. in de zeventiende eeuw nog een jarenlange strijd gevoerd tusschen de besturen van het Aalmoezeniershuis en het Gasthuis te Amsterdam, wie nu eigenlijk verplicht was, de „pockige lieden" op te nemen — in het begin van onze eeuw zijn deze klachten, daargelaten enkele uitzonderingen, beperkt, terwijl heden zelfs een armlastige vreemdeling erop kan rekenen, hier niet alleen genezing te vinden, maar eventueel ook nog financieelen steun te ontvangen. Een klacht, die hierop betrekking heeft, wordt beschreven in het vierde der reeks gevallen, welke wij aanstonds zullen vermelden.

Gelukkig kunnen wij ons historisch overzicht over de geslachtsziekten in Nederland besluiten met de opmerking, dat de moderne wetenschap met de genezing dezer ziekten zoover is gekomen, dat in onzen tijd daarop niet meer in die mate de woorden van toepassing zijn, welke Blankaart aan het einde der zeventiende eeuw uitriep:

't Genezen valt vrij zwaar, en dat er blijft van 't leven
Is om te sterven t' min en t' weinig om te leven.

De moderne methoden ter bestrijding der geslachtsziekten.

In 1908 werd op initiatief van de Afdeeling Groningen van de „Nederl. Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst" ter algemeene vergadering dezer maatschappij besloten, een commissie te benoemen, „ter bestudeering van maatregelen tot bestrijding van syphilis en gonorrhoe." Bij de samenstelling dezer commissie werd aan medici en niet-medici, aan voorstanders en tegenstanders van de reglementeering der prostitutie en van de propaganda der prophylactica een plaats toegekend. Overeenstemming werd verkregen omtrent de wenschelijkheid van betere voorlichting en waarschuwing tegen de gevaren der ziekten niet alleen, maar tegen de prostitutie zelve als oorzaak van al deze ellende, voorts omtrent de wenschelijkheid van meer statistische kennis, aangaande gelegenheid tot kostelooze geneeskundige behandeling, van het wegnemen van alle belemmeringen, die aan de gelegenheid tot genezing in den weg staan; overeenstemming ook in de veroordeeling van de oude reglementeering der prostitutie. Géén overeenstemming werd bereikt op het punt van de propageering der prophylactica; de meerderheid echter stemde voor propageering. Aangezien dus op dit punt verschil van meening bleef bestaan, wilde geen der commissieleden het initiatief tot het oprichten eener vereeniging tot

bestrijding der geslachtsziekten op zich nemen. Prof. Zwaardemaker, toenmalig voorzitter van de maatschappij tot bevordering der geneeskunst, wendde zich nu tot Mr. A. de Graaf, die als voorzitter van het „Nationaal Comité tot bestrijding van den handel in vrouwen" doorging voor een vijand van het stelsel der reglementeering en van elk stelsel, dat uitging van erkenning der noodzakelijkheid der prostitutie, en dus behoorde tot de *tegenstanders der voorbehoedmiddelen.* Op 24 April 1914 kwam de oprichting der vereeniging te Utrecht tot stand, en wij kunnen thans wel zeggen, dat de moraalpaedagogische invloed der persoonlijkheid van den voorzitter, zich tot heden sterk heeft doen gevoelen. De persoonlijkheden, die meer ethisch-religieus dan zuiver wetenschappelijk georiënteerd zijn, vormen een groot deel der bezoekers van de vergaderingen, waarom wij echter de prachtige resultaten, die de vereeniging heeft bereikt en het veelomvattende sociale werk, dat zij in decenniën heeft gepresteerd niet minder waardeeren. Wij willen slechts uit den ontwikkelingsgang der vereeniging verklaren, waarom het godsdienstige element in een vereeniging, wier terrein op medisch gebied ligt, steeds zoo bijzonder sterk is geweest. De regeering steunde in het begin het werk der nieuwe vereeniging met *f* 20.000.— subsidie. In 1921 werd het tijdschrift „Sexueele Hygiëne" opgericht, dat ons naast de belangrijke dissertatie van Dr. v. d. Valk veel materiaal heeft geleverd. Helaas is het tijdschrift op het oogenblik weer vervangen door „Mededeelingen", die op ongeregelde tijden en in veel beperkter omvang verschijnen. Langzamerhand decentraliseerde de vereeniging haar actie door het oprichten van plaatselijke comité's, wier werkzaamheden zich òf beperken tot een groote stad (Amsterdam, Rotterdam) òf zich uitstrekken over een heele provincie (Limburg, Utrecht, Nijmegen en omstreken).

Het standpunt, dat men tegenover de persoonlijke voorbehoeding inneemt — we hadden het zoojuist reeds hierover — wordt uitstekend gekenschetst door de woorden, die W. F. Veldhuijzen tot een aantal buitenlandsche hygiënisten in 1924 richtte: „De stofwolk, die wij links laten, stijgt op uit het strijdperk, waar het vraagstuk der persoonlijke voorbehoeding uitgevochten wordt. De voor- en tegenstanders berijden hunne principes en gaan elkander te lijf. Laten wij er ons niet in mengen. Er wordt zooveel stof opgeworpen, dat men gevaar loopt er door verblind te worden. Ik ben er zelfs niet zeker van, dat we het niet met elkaar aan den stok zouden krijgen. En we hebben nog zooveel samen te bezichtigen. Indien zulks u aantrekt kunnen wij altijd nog aan het einde van onzen rondgang aan

het gevecht deelnemen. Ge zult mij onder de tegenstanders vinden."

De vereeniging heeft voorts verschillende adressen aan de Regeering gericht b. v. betreffende de betere voorlichting van onderwijzers op het gebied van het geslachtsleven en betreffende de voorlichting van officieren.

In 1932 werd een nieuw arbeidsprogramma ontworpen, dat een nauwere samenwerking van den Hoofdinspecteur der volksgezondheid met de „vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten" en met de Groene-, Witte- en Wit-Gele-Kruisvereenigingen beoogt.

Het — nu reeds gedeeltelijk verwezenlijkte — reorganisatieplan werd in de vergadering van 11 Juni als volgt omlijnd: Iedere provincie moet haar eigen Provinciale Commissie hebben, waarin ook de vertegenwoordigers der verschillende Kruisvereenigingen zitting hebben. Iedere Provinciale Commissie heeft tot taak één of meerdere adviesbureaux op te richten; aan het hoofd moet een specialist-huidarts staan. De leider van het bureau moet zich in de eerste plaats in verbinding stellen met alle huisartsen en specialisten in de provincie, alle geneesheeren moeten alle gevallen van geslachtsziekten melden, terwijl volgens het zoogenaamde Deensche systeem, slechts de beginletters van de namen der patiënten worden opgegeven, zoodat geheimhouding is verzekerd, terwijl het maken van fouten door dubbeltelling uitgesloten wordt, waardoor betrouwbare statistieken worden verkregen. Op deze wijze zal men nu eindelijk binnenkort ook in Nederland de grootte van den te bestrijden vijand leeren kennen.

Den 21 Febr. 1931 werd als eerste in de rij der Provinciale Commissies een Commissie door de Zuid-Hollandsche Vereeniging „Het groene Kruis" geconstitueerd en haar adviesbureau geopend in de havenpolikliniek, Wijde Nieuwsteeg 4, hoek Leuvehaven, te Rotterdam.

Het moeilijkste probleem — zooals Dr. E. H. Hermans zeer terecht opmerkt — is bij de bestrijding der geslachtsziekten de vraag, hoe men de lijders aan geslachtsziekte op het spoor zal kunnen komen. „De ervaring leert nu eenmaal, dat talrijke patiënten geneigd zijn met hun besmetting te blijven rondloopen. En het merkwaardigste is, dat de kwade wil daarbij slechts zelden een rol speelt. Heel dikwijls hebben wij te doen met de moeilijkheid, dat de patiënt zich schaamt om zich onder behandeling te stellen, of dat de beteekenis eener infectie niet ingezien wordt, of dergelijke dwaze redenen. De insider, die zoo precies op de hoogte is van datgene, wat de geslachtsziekten

voor individu en gemeenschap beteekenen, is maar al te licht geneigd te vergeten, dat de lijder aan geslachtsziekte zelf die kennis en dat inzicht niet bezit."

Over de situatie in 1932 uit Dr. Hermans zich als volgt: „We weten dat ons land in betrekkelijk gunstige condities verkeert en dat het geheime kwaad hier nooit zoo uitgebreid heeft kunnen woeden als bij onze directe naburen. Maar toch zou het van misplaatste lichtzinnigheid spreken indien men den vijand ging onderschatten. We weten dat het kwaad niet — of althans niet overal — zeer groot is, maar hoe groot of hoe klein het is weten we toch niet. Ook zijn er berichten, die dan hier, dan daar toch wel aanmanen tot een ernstig aaneenscharen tegen dezen vijand. Men bedenke toch ook, dat de geslachtsziekten, die in de omgevende landen nog zoo welig tieren, zich niet zonder meer door invoerbepalingen buiten de grenzen laten houden en dat geregeld import plaats heeft. En het zou onverstandig zijn niet te willen zien, dat ook in ons land zich op maatschappelijk terrein veranderingen afspelen, die straks tot een geheel nieuw stelling nemen aanleiding zouden kunnen geven."

De vraag of het wenschelijk is een strafbepaling in de wet op te nemen voor het opzettelijk blootstellen van anderen aan gevaar voor besmetting met een geslachtsziekte beantwoordt prof. Th. M. v. Leeuwen met het volgende: „Ik acht het nut gering, het gevaar van schade groot". Hij motiveert dit hiermede, „dat de Staat door het treffen van maatregelen, die aan den man veiligheid en verantwoordelijkheid in de ontucht willen verschaffen, het begrip van verantwoordelijkheid zelve omverwerpt, de basis van alle moraal en de basis van alle hygiëne." Prof. Th. M. v. Leeuwen wijst hierbij ook op het conforme standpunt van W. F. G. Velthuijsen.

De Marine-Statistiek van dr. Bottema.

Terwijl aangaande de civiele personen in Nederland tot nu toe geen statistiek bestaat — de bemoeiïngen om door vrijwillige opgaven der artsen hiertoe te geraken hebben wij reeds besproken — bestonden bij de Marine reeds statistieken in het begin van onze eeuw, terwijl uitgebreide kaartsystemen worden bijgehouden sedert 1918. Over de laatste 15 jaren beschikken wij dus over zeer nauwkeurige gegevens, die o. a. tot basis van het zoo belangrijke werk van dr. Bottema dienden, waaraan wij eenige cijfers en conclusies ontleenen.

Gaan wij allereerst het aantal dagen na, waarin wegens ziekte geen dienst kon worden gedaan, dan blijkt, dat in de jaren 1914, '15 en '16 ongeveer een derde hiervan op rekening komt van

de geslachtsziekten. In 1911, '12 en '13 bedraagt dit bijna de helft van het geheele aantal vrij-van-dienst dagen. In 1923 was het teruggeloopen tot $^3/_{10}$, in 1927 tot $^2/_9$ van het totaal.

De meeste geslachtsziekten kwamen voor in 1912/1913 en in 1919/1920. In het laatstgenoemde jaar werd meer dan de helft van de vloot venerisch.

Het nieuwe kaartsysteem, ontworpen door wijlen den officier van gezondheid H o n c o o p, bevatte op 1 Januari 1930 in het geheel 2555 kaarten van syphilitici en wel uitsluitend van Europeanen. Hiervan werden door d r. B o t t e m a ongeveer 50 % onderzocht, nl. 1163 kaarten. De rest verviel, omdat b.v. de observatietijd nog geen 5 jaar bedroeg, omdat er geen therapie of geen status vermeld was, omdat de diagnose twijfelachtig was of omdat de schepelingen reeds met congenitale lues in dienst kwamen. Het hoofddoel van het onderzoek was, een oordeel te kunnen vaststellen over de uitwerking der moderne salvarsan-therapie. Hierbij had de schrijver het groote voordeel, den gezondheidstoestand van onbehandeld gebleven zeelieden(a) te kunnen vergelijken met den status van zeelieden die wel behandeld waren. Deze laatsten werden verdeeld in drie groepen: de met kwik behandelden(b), de met een zwakke combinatie van salvarsan en kwik behandelden(c) en de met een krachtige combinatie van salvarsan en kwik behandelden(d).

Vergelijken wij nu deze groepen met elkander.

Klinische verschijnselen waren verdeeld als volgt:

a: 61,4 % — b: 27 % — c: 12 % — d: 5,1 %.

De bovengenoemde cijfers hebben betrekking op het geheele geobserveerde materiaal, waarbij de observatietijden zeer ongelijk zijn.

Worden alleen de cijfers uit een overeenkomstige observatiemethode (5—10 jaren) gebruikt, dan zijn de percentages als volgt:

a: 69,5 % — b: 22,5 % — c: 9,3 % — d: 5,1 %.

De kwantitatieve verhouding dezer groepen is dus als: 44 : 13, 6 : 1, 8 : 1.

Dr. Bottema merkt hierbij op, dat men zich bij de gegeven quantitatieve verhouding een qualitatieve moet denken, die het groote verschil nog meer accentueert, d. w. z. de verschijnselen der onbehandelden zijn veel zwaarder dan bij de behandelden. Dit komt ook tot uitdrukking in de verhoudingscijfers der validiteit bij deze 4 groepen, die de volgende reeks laten zien: 19 : 12 : 2, 3 : 1.

De verhoudingscijfers der niet-herstelden luidden als volgt: 16 : 8, 9 : 2, 5 : 1.

Beschouwen we nu nog de drie groepen der behandelden,

dan kunnen we vaststellen, dat de ziekte een symptoomvrij verloop had bij de groep b in 58,3 % van de gevallen, bij de groep c in 79 % en bij de groep d in 93,8 %. „Uit de gevonden verhoudingen", merkt dr. Bottema op, „blijkt dus zonneklaar voor den toch niet gering te schatten duur der 1e observatieperiode, de geweldige superioriteit van de salvarsan-groepen en vooral aan de groep met de moderne krachtige salvarsantherapie. Er moet toch in de latere jaren al heel wat gebeuren, om de hier geboekte enorme winsten ongedaan te maken."

Van de therapeutische conclusies dezer dissertatie kunnen wij slechts de belangrijkste hier overnemen, n.l.:

1. De onbehandelde lues (syphilis) verloopt in alle opzichten ongunstiger dan de behandelde; alleen de lever maakt een uitzondering voor de met kwik behandelde gevallen.
2. De met kwik behandelde lues verloopt in alle opzichten ongunstiger dan de met salvarsan gecombineerd behandelde.
3. Het salvarsan (gec.) verdrijft de meer geneesbare afwijkingen in 97—100 %.
4. In 83 van de 100 gevallen heeft de moderne krachtige met kwik gecombineerde salvarsankuur genezing ten gevolge.
5. Van de 17 resteerende gevallen, waarbij later weer verschijnselen optreden, is naar schatting 50 % nog te genezen.

De invloed van het oponthoud in Indië op de geslachtsziekten in Holland.

Hoewel wij, (aangezien tot nu toe alle statistieken ontbreken) behalve dan bij de Marine, niet weten, hoe groot het percentage geslachtszieken in het geheel is en hoewel wij dientengevolge ook niet weten, welk percentage uit Indië geïmporteerd wordt, lijdt het toch niet den minsten twijfel, dat dit aantal zeer groot moet zijn. Steunende op de uit de Marine-statistiek verkregen gegevens zegt dr. Bottema: „Zoolang deze feiten blijven (n.l. de nu gedwongen prophylaxis met haar toch zeer geringe uitwerkingen) zal de geneeskundige dienst al zijn zorgen dienen te blijven wijden aan de — eenmaal uitgebroken — moeilijk te genezen ziekten, al was het alleen maar om uitzaaiïng in de burgermaatschappij niet nog erger te maken, dan thans nog steeds geschiedt door de ongecontroleerde zeelieden der binnen- en buitenlandsche koopvaardij, *want de geslachtsziekten in ons land zijn voor een groot deel importartikel.*"

De tegenwoordige maatregelen bij de Marine-gezondheidsinspecties om de veertien dagen — en geneeskundig onderzoek voor het vertrek uit de tropen — dienden dus te worden uitgebreid tot het personeel van de koopvaardij — waarbij dan

de importmogelijkheden door reizigers nog altijd zouden blijven bestaan. De persoonlijke prophylaxis — gebruik van een preservatief en desinfectie — blijft dus altijd nog een belangrijke factor bij de bestrijding der geslachtsziekten — ook al wordt de propageering dezer prophylaxis in breede kringen niet gewenscht geacht.

Verslagen van de havenpoliklinieken te Rotterdam en mededeelingen van den Hoofdinspecteur voor de Volksgezondheid.

Een zekere aanvulling op de door dr. Bottema verstrekte gegevens uit het venereologisch archief der Marine, vormen de verslagen der havenpoliklinieken, waar vooral veel vreemde zeelieden terecht komen, en de mededeelingen van den Hoofdinspecteur voor de Volksgezondheid, die een eerste aanwijzing voor den werkelijken stand van zaken betreffende de geslachtsziekten geven.

Volgens een verslag van de havenpoliklinieken der „Vereeniging voor tropische Geneeskunde" te Rotterdam—Leiden, bevonden zich in 1928 onder 1417 patiënten 907 vreemdelingen, dus bijna 65 %, een cijfer, dat de opvatting van dr. Bottema omtrent de geslachtsziekten als „importartikel" ten volle rechtvaardigt. Van de 1417 patiënten hadden slechts 14 % hun besmetting opgedaan in Nederland, n.l. 186 te Rotterdam, 6 te Amsterdam en 6 te Vlaardingen. De resteerende 86 % hadden de geslachtsziekten geïmporteerd uit het buitenland, vooral uit Hamburg, Algiers, Argentinië, Ned.-Indië, Zuid-Afrika, Roemenië, Frankrijk en Engeland.

292 Patiënten hadden syphilis, waarvan 104 primaire gevallen, terwijl 423 patiënten waren geïnfecteerd met gonorrhoe.

Behalve in de havenpoliklinieken worden lijders aan geslachtsziekten te Rotterdam ook geholpen in de polikliniek voor huid- en geslachtsziekten. Hierover publiceert de gemeentelijke geneeskundige dienst over hetzelfde jaar 1928 de volgende cijfers:

In de gemeentelijke polikliniek werden 2453 patiënten behandeld wegens geslachtsziekten, waaronder 193 vreemdelingen. Het aantal gevallen van primaire syphilis bedroeg 47. Voorts waren 75 nieuwe gevallen van syphilis florida ingeschreven: 60 mannen en 15 vrouwen. Van de 15 vrouwen waren er 3 prostituée's. Van de in Rotterdam aanwezige prostituées en exprostituées zijn er in de polikliniek in 1928 in het geheel 34 behandeld.

Er zijn, zooals wij later nog zullen uiteenzetten, nu pogingen gedaan, om tot een betrouwbaarder statistiek te komen. Deze

pogingen maken ook de medewerking der artsen noodzakelijk, welke echter tot nu toe slechts door een gedeelte hunner werd verleend.

Volgens de opgaven, gedaan door 60 specialisten, en gepubliceerd in de „Verslagen en mededeelingen betreffende de volksgezondheid 1930 No 1", werden in 1928 304 gevallen van primaire syphilis aangeteekend (in 1926: 428 — in 1927 : 304).

Een schatting van het aantal geslachtszieken.

Hoewel een juiste schatting van het aantal geslachtszieken in het geheele land naar deze sporadische gegevens niet mogelijk is, meenen wij toch te kunnen aannemen, dat het aantal primaire syphilis-gevallen per jaar niet onder de 2500 ligt, waarbij wij rekenen, dat 1000 gevallen onder behandeling komen in poliklinieken, 600 bij specialisten en 800 bij huisartsen, natuurgeneeskundigen en kwakzalvers. Dit getal beteekent zuiver een minimumschatting van de elk jaar optredende nieuwe gevallen. Het aantal nieuwe gonorrhoegevallen schatten wij minstens vier maal zoo hoog, waarmede wij dus tot een minimum schatting van 12500 nieuwe besmettingsgevallen zouden komen. Wij achten het echter niet onmogelijk, dat dit cijfer in werkelijkheid 2 à 3 maal zoo groot is. Levy-Lenz schat het percentage van nieuwe geslachtsziekten per jaar in Duitschland op 0,8 %. Met inachtneming van de grootere zedelijkheidsremmen in het Calvinistische Holland en tevens van het feit, dat steden en industriecentra hier niet dezelfde rol spelen als in Duitschland, lijkt een percentage van 0,4 % toch zeker niet zoo geheel onmogelijk. Hiermee zou het aantal nieuwe gevallen van besmetting per jaar tot ca. 30.000 stijgen. Een dergelijk cijfer meenen wij echter als *maximumgrens* te mogen stellen. Gaan wij nog de verhouding na van het aantal Rotterdamsche gevallen in 1928 tot dat der inwoners — 3870 : 563000 — dan komen wij op een percentage van 0,7 %.

De Utrechtsche polikliniek voor huid- en geslachtsziekten had in 1931 in het geheel 4273 patiënten, waarvan 3126 voor het eerst een bezoek brachten. Syphilis werd geconstateerd bij 41 vrouwelijke en bij 51 mannelijke patiënten. In het verslag zijn de categorieën huidziekten en geslachtsziekten niet gesplitst, maar waarschijnlijk zijn er toch wel viermaal zoo veel gonorrhoegevallen als andere ziekten voorgekomen (alleen in het aan de kliniek verbonden consultatiebureau kwamen 149 mannen met gonorrhoe, terwijl de vrouwen hier niet gerubriceerd zijn, daar dezen in de gynaecologische kliniek behandeld werden). Met 92 gevallen syphilis en ca. 360 gevallen gonorrhoe komen wij dan

tot een aantal venerische infecties dat 452 of 0,3 % der bevolking bedraagt, doch aangezien hier nog 4 particuliere praktijken zijn, is dit cijfer vermoedelijk veel te laag.

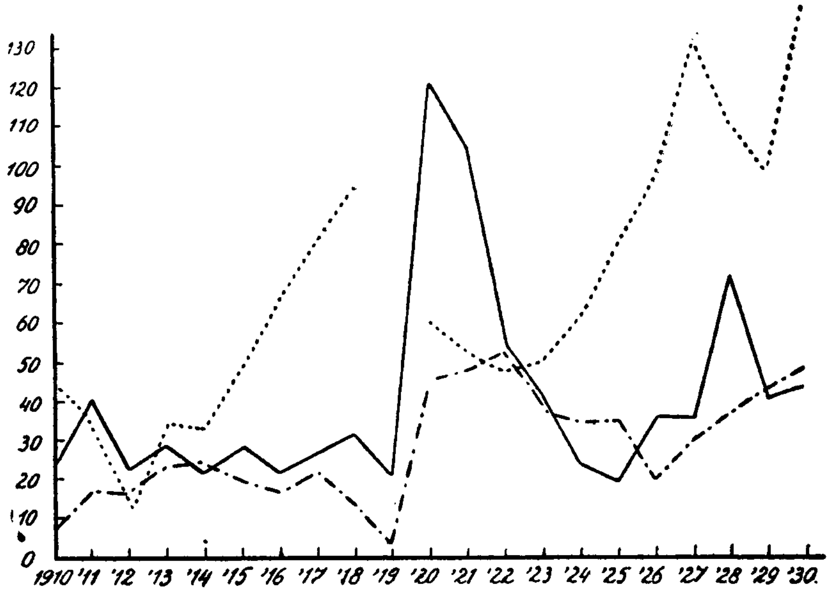

Fig. V. De frequentie der geslachtsziekten volgens de cijfers uit de polikliniek der Universiteitskliniek voor Huid- en Geslachtsziekten te Utrecht. (Naar Dr. J. J. Zoom).

De grafiek, die ons de frequentie der geslachtsziekten van Utrecht weergeeft, toont duidelijk de groote toename van gonorrhoe, (die in 1931/32 zelfs nog gestegen is tot 150). Daarentegen neemt de syphilis af, (het aantal nieuwe gevallen is in 1931/32 gezakt tot onder de dertig). Hebben dus de havensteden Rotterdam en Amsterdam verreweg de hoogste percentages met ca. 0,7 %, zoo lijkt ook volgens deze berekening een gemiddelde van 0,3 à 0,4 % per jaar stellig niet onmogelijk. *Dus volgens onze schattingen wordt ieder jaar een deel van het Nederlandsche volk, dat in aantal op z'n minst overeenkomt met de bevolking van Baarn (12500), maar wellicht ook met die van Vlaardingen (30.000) geslachtsziek!*[1])

[1]) Prof. v. Leeuwen heeft in Juni 1933 in het „Tijdschrift voor sociale geneeskunde" eenige ramingen gepubliceerd. Hierbij noemt hij het cijfer 28.000, voegt er echter aanstonds aan toe „misschien lager". Uitgaand van het cijfer van 500 sterfgevallen tengevolge van syphilis (volgens de statistiek van 1931) houdt hij 10.000 nieuwe besmettingen per jaar allicht mogelijk (indien namelijk c.a. 5 % der besmetten dementia par. of tabes krijgen).

De sociale gevolgen van de geslachtsziekten.

Welke zijn nu allereerst de sociale gevolgen van de syphilis? Volgens W. F. V. (e l d h u ij z e n) zijn het verlies aan arbeidsvermogen door de syphilis veroorzaakt, de kosten van geneeskundige behandeling en verpleging der syphilislijders en van de lijders aan de gevolgen der syphilis, voorloopig onberekenbaar. B l a s c h k o schat dat 6 % van de totale mortaliteit op rekening van de syphilis komt. L e w i s P. O r r is volgens Zweedsche gegevens van oordeel, dat er 186 syphilitici sterven tegen elke 100 niet-syphilitici. De voornaamste doodsoorzaken tengevolge van syphilis zijn: een zeer groot deel der miskramen, vroeggeboorten en de aangeboren syphilis, dementia paralytica (hersenverweeking) en tabes dorsalis (ruggemergstering), syphilis van het vaatstelsel, een zeer groot deel der beroerten (hemiplegie, apoplexie, embolie) en de aneursmata.

Volgens de jaarverslagen der Nederlandsche krankzinnigengestichten bedroeg alleen het aantal mannen, dat wegens dementia paralytica moest worden opgenomen, gemiddeld 10 % van het totaal aantal verpleegde mannelijke patiënten. Het meerendeel was gehuwd. „De kosten, die reeds deze gestichtsverpleging alleen aan de maatschappij oplegt, is slechts een onbeduidend onderdeel der offers, die de syphilis van de belastingbetalers eischt."

De sociale gevolgen van de gonorrhoe zijn geringer. Dat wil zeggen: hoewel de gonorrhoe somtijds voor het individu nog grooter lichamelijke bezwaren meebrengt, dan de syphilis, zoo heeft de maatschappij toch meer last van de lueslijders. De kostelooze behandeling van gonorrhoelijders en de niet zelden voorkomende geringe financieele draagkracht der zieken kost de maatschappij echter ook schatten geld — afgezien van de ellende, de pijn, de geestelijke en lichamelijke marteling, die voor het individu aan een geslachtsziekte verbonden zijn.

Op welken leeftijd maken de geslachtsziekten te meeste offers?

Dit wordt verduidelijkt in de hierachter weergegeven kurve, die stellig geen verdere verklaring behoeft.

De in de kurve verwerkte gegevens zijn verkregen door bij een aantal Rotterdamsche patiënten na te gaan, hoe oud zij bij de besmetting waren. Deze kurve komt vrijwel overeen met wat daarvan in andere Europeesche havens bekend is.

Fig. no. VI.

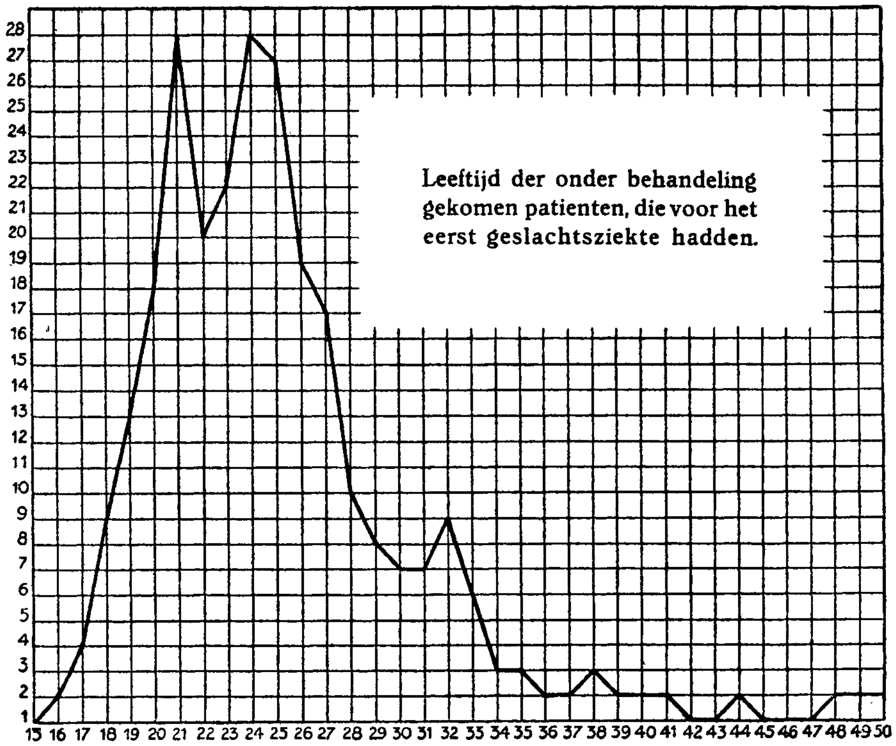

(Uit „Sexueele Hygiëne", van April 1930).

Momentopnamen uit de klinieken voor huid- en geslachtsziekten.

Hoe leeft nu heden de mensch, die als gevolg van een onbeheerscht oogenblik een geslachtsziekte heeft opgeloopen? Zijn lot is verbeterd vergeleken bij de middeleeuwen — dit hebben wij reeds aangetoond — maar nog altijd blijft de geslachtsziekte verbonden met een vernederende psychische uitwerking. In vele gevallen beseft de patiënt nòch de beteekenis van zijn ziekte, nòch de mogelijkheid van een spoedige genezing. Hij schaamt zich voor zich zelf, hij stelt het nemen van een beslissing van den eenen dag op den anderen uit en geeft den wanhopigen moed niet op, dat de verschijnselen op een goeden morgen weer verdwenen zullen zijn en alles achter hem zal liggen als een booze droom. Maar de verschijnselen verdwijnen niet; hij ontdekt in een advertentie een als onfeilbaar aangeprezen kwakzalversmiddel en koopt het. In een onbewaakt oogenblik gebruikt hij het middel en stopt het dan ergens onder een kast uit angst, dat iemand het zou kunnen vinden en den aard van zijn ziekte

raden. Maar de verschijnselen worden erger, en eindelijk betreedt hij dan de polikliniek.

Hier zien wij hem op een ochtend in de wachtkamer zitten tusschen vrouwen met kleine kinderen, die den een of anderen uitslag vertoonen. Hij is er niet geheel zeker van, hoe al die kinderen aan een geslachtsziekte kunnen komen en gooit een tikje van zijn schaamtegevoel over boord. Er zijn hier eigenlijk veel lotgenooten. Maar als zijn buurman een gesprek met hem begint, dan zegt hij plotseling ongevraagd: „Ik kom maar voor een puistje aan mijn vinger" of iets dergelijks. Het schaamtegevoel blijkt toch niet verdwenen. Bij het binnenkomen heeft hij een nummertje ontvangen en eindelijk hoort hij zijn nummer afroepen. Hij gaat binnen. Een aantal heeren met lange jassen dwaalt hier rond, meestal zijn ze vroolijk; hun stemming steekt een beetje af bij den somberen gemoedstoestand van onzen patiënt. Iemand vraagt hem, of hij voor het eerst hier is en schrijft zijn personalia op een kaart. Dan wordt hij in een klein spreekkamertje gebracht, waar een gynaecologische stoel en verschillende scherp riekende medicamenten zijn angstige stemming verhoogen. Eindelijk verschijnt de professor of zijn assistent, het onderzoek begint — en eindigt met de diagnose „syphilis" of „gonorrhoe". De patiënt kan het nog niet begrijpen. De studenten, die den professor vergezellen, zien hem aan . . . „Ja . . . maar dat kan haast niet. Ik . . . en geslachtsziek?" En een beetje in zijn wiek geschoten, vraagt hij plotseling den professor: „Kan ik het niet op de W. C. hebben opgeloopen?" Waarop de professor, die zin voor humor heeft, antwoordt met de vraag: „Met wie bent u dan op de W. C. geweest?" De patiënt bloost en besluit, dan maar in zijn onzedelijkheid te berusten . . .

Soms wordt ook de patiënt reeds bij het binnenkomen met de vraag ontvangen: „Moet u een spuitje hebben?" — zooals een kennis van prof. Treub zijn patiënte zonder meer vroeg: „Wanneer heb je die miskraam laten opwekken?" (vgl. blz. 229). De heeren artsen kennen hun pappenheimers wel.

Een interview met prof. v. Leeuwen te Utrecht.

Om eenige aanvullingen te verkrijgen op het laatste jaarverslag der „Vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten", vroeg ik (L.) een interview aan met prof. v. Leeuwen, den leider van de polikliniek voor huid- en geslachtsziekten, die van de oprichting der vereeniging af als secretaris deel heeft uitgemaakt van het bestuur.

Vraag: „Hoe ver is de nieuwe regeling — de samenwerking

met de verschillende Kruis-vereenigingen reeds doorgevoerd?"

Antwoord: „De nieuwe bureaux dragen den naam van *advies*bureaux — in tegenstelling met de door de vereeniging gestichte *consultatie*bureaux, die nu langzamerhand verdwijnen. Die nieuwe bureaux staan dus buiten de „vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten"; zij worden beheerd door een federatieve commissie. Te Rotterdam is alleen het Groene Kruis betrokken bij de commissie; in andere plaatsen werken ook de Gele-Kruis- en de Wit-Gele Kruisvereenigingen mee. Voorbeeldig werkt het Rotterdamsche bureau onder leiding van dr. Hermans. Adviesbureaux bestaan o.a. te Dordrecht, Den Haag, Gouda, Leiden; commissies in de provincies Gelderland, Utrecht, Limburg, binnenkort ook in de andere provincies; adviesbureaux in Arnhem, Utrecht, Heerlen. Aan elk adviesbureau is een specialist verbonden. In de genoemde plaatsen is de nieuwe regeling reeds doorgevoerd."

Vraag: „Is het vraagstuk, wie de behandeling van armlastige vreemdelingen, die besmettingsgevaar opleveren, moet betalen, opgelost?"

Antwoord: „Het betrof vroeger vooral vreemde zeelieden. Voor deze is nu een internationale regeling getroffen, voorgesteld door de „Union Internationale contre le Péril Vénérien", waarvan ook de Nederlandsche vereeniging lid is. Volgens deze internationale regeling heeft de Nederlandsche regeering de verplichting op zich genomen, voor de zeelieden te zorgen — een zorg, die jaarlijks ongeveer een halve ton verslindt. Voorts heeft de vereeniging een verpleegfonds voor dergelijke gevallen gesticht. Eindelijk is ook de armen- en ziekenzorg zoo uitstekend geregeld, dat heden het geval bijna niet denkbaar is, dat een armlastige vreemdeling zonder medische en economische hulp zou blijven."

Vraag: „Werd vroeger veel gebruik gemaakt van de consultatiebureaux? Het lijkt mij psychologisch niet zeer geschikt, deze bureaux te plaatsen in een polikliniek of bij een huidarts!"

Antwoord: „De consultatiebureaux werden in het algemeen slecht bezocht. Dit was dan ook mede een oorzaak voor de nieuwe regeling, waarbij men tevens aan het door u genoemde bezwaar is tegemoetgekomen, door de adviesbureaux meer te camoufleeren. Het is meestal een bureau van een der Kruisvereenigingen en toont zoodoende naar buiten niet den stempel van een bureau voor geslachtszieken."

Vraag: „Nemen volgens uw persoonlijke indrukken en ervaringen de geslachtsziekten af of nemen zij toe? Bent u de meening van den heer Veldhuyzen toegedaan, dat de crisis een

remmenden invloed op de uitbreiding der geslachtsziekten heeft?"

Antwoord: „Ik heb den indruk, dat de gonorrhoe niet verandert, terwijl de syphilis wel wat afneemt. Met zekerheid valt echter op het oogenblik niets te zeggen. Soms hebben wij wekenlang geen enkel geval van syphilis en dan weer 7, 8 gevallen achter elkaar. Over den invloed van de economische crisis kan men dus ook niet veel zeggen. Enkele kurven vindt u in de mededeelingen. De sterfte door dementia paralytica blijft constant, terwijl de bevolking toeneemt. Zoodoende kan per saldo wel van een kleine vermindering der geslachtsziekten worden gesproken. "

Vraag: „Is de vermindering van de subsidie door de regeering niet fnuikend voor den strijd tegen de geslachtsziekten?"

Antwoord: „Wij trachten met de beschikbare middelen te woekeren en hopen op betere tijden; want voor een doelmatige bestrijding is *veel meer geld* noodig. Weliswaar bedroeg de subsidie der regeering bij de oprichting der „Nederlandsche vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten" *f* 20.000.— per jaar, een bijdrage, die later verminderd werd tot *f* 10.000.— en nog later tot *f* 5000.— of *f* 6000.— sinds een gedeelte aan de adviesbureaux ten goede komt. Echter mag men niet vergeten, dat de regeering volgens de conventie van Brussel, die gemaakt werd in het belang van de zeelieden, ongeveer *f* 50.000.— moet geven, een bedrag, dat dan hoofdzakelijk aan Amsterdam en Rotterdam ten goede komt."

Vraag: „Hoe staat de Nederlandsche regeering heden tegenover de kwakzalversadvertenties?"

Antwoord: „De goede pers heeft een onderlinge overeenkomst gesloten, om zulke advertenties te weigeren. Er bestaat zelfs een commissie, die in twijfelachtige gevallen de dagbladen adviseert. Maar de minder goede bladen, die soms vol staan van dergelijke advertenties, stichten nog veel kwaad. Een verbod van regeeringswege bestaat niet."

De mededeelingen van prof. v. Leeuwen, waarvoor wij hem grooten dank verschuldigd zijn, geven ons een overzichtelijk beeld van het stadium, waarin de strijd tegen de geslachtsziekten in Holland in 1933 verkeerde. Nauwkeurige gegevens zullen wij intusschen eerst hebben, als de artsen hun statistieken over de door hen behandelde patiënten verstrekt hebben. Dat gaat echter zeer langzaam. Vele artsen laten zich 5, 6 keer aanmanen zonder resultaat, tot eindelijk iemand hen in opdracht der plaatselijke commissie opzoekt. Binnen afzienbaren tijd mag echter de publicatie van een betrouwbare statistiek verwacht worden.

Hoe groot is het aantal specialisten in Nederland?

Wij hebben het „Geneeskundig Jaarboekje voor Nederland", jaargang 1932, geraadpleegd en de volgende specialisten voor huid- en geslachtsziekten (incl. urologen) gevonden:

Tabel no. VII.

Amsterdam	28	Groningen	6	Rotterdam	15
Apeldoorn	4	Haarlem	4	Schiedam	1
Arnhem	1	Heerlen	1	Tilburg	1
Breda	1	Den Helder[2])	—	Utrecht	4
Delft	1	's Hertogenbosch	1	Velsen	—
Deventer	2	Hilversum	1	Vlissingen	1
Dordrecht	1	Leeuwarden	2	Zaandam	—
Eindhoven	1	Leiden	3	Zeist	1
Enschede	1	Maastricht	2	Zutfen	1
Gouda	—	Middelburg	1	Zwolle	1
's Gravenhage[1])	25	Nijmegen	2		

[1]) hieronder een vrouw. arts.
[2]) wel een chef D.V.A. Marine-hospitaal.

Op ongeveer 4600 artsen (4582) in 1931) 114 specialisten! Een cijfer, dat opvallend klein genoemd kan worden. De remmende invloed der calvinistische opvattingen moet hier wel sterk doorwerken. Voor de meeste studenten schijnt het praedicaat „veneroloog" geen bijzondere aantrekkingskracht te bezitten. Aangezien nu aan alle Hollandsche Universiteiten een leerstoel voor huid- en geslachtsziekten is ingesteld, zal dit aantal langzamerhand wel vermeerderen. Het feit, dat in een niet gering aantal plaatsen de specialist voor huid- en geslachtsziekten nog geen concurrentie heeft te duchten, geeft in onzen tijd van verhoogden concurrentiestrijd in elk geval te denken.

De rol der Israëlieten bij de bestrijding der geslachtsziekten.

Niet onvermeld blijve, dat onder de specialisten voor huid- en geslachtsziekten het aantal Israëlieten zeer groot is. Dit geldt niet alleen voor Holland, maar ook voor het buitenland, waar bijna alle groote strijders tegen geslachtsziekten Israëlieten waren. Genoemd zij hier N e i s s e r, die in 1902 in Duitschland de „Gesellschaft zur Bekämpfung der Geslechtskrankheiten" oprichtte, een vereeniging, die in elk opzicht tot model heeft gediend voor de in 1914 opgerichte „Nederlandsche vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten" (b.v. ook wat betreft de samenwerking van artsen met juristen, paedagogen e. a. niet-medici); B l a s c h k o, die jarenlang de ziel dezer vereeniging was, voorts P a u l E h r l i c h, die gemeenschappelijk met Hata het Salvarsan heeft uitgevonden; W a s s e r m a n, die de naar

hem genoemde reactie heeft uitgevonden, en eindelijk Jadassohn, die de krachtigste voorstander was van de nieuwe wet in Duitschland betreffende de z.g. neo-reglementeering met verplichte aangifte van geslachtsziekten en straf voor roekelooze besmetting van anderen. Indien het verzachten van het leed der medemenschen een der hoogste ethische daden in deze wereld is, dan hebben de Israëlieten op dit gebied oneindig veel gepresteerd.

Hedendaagsch bijgeloof en hedendaagsche kwakzalverij.

Zooals uit het interview met prof. v. Leeuwen blijkt, bezit de overheid heden nog geen wettelijke bevoegdheid om op te treden tegen de aankondiging van middelen ter zelfbehandeling van geslachtsziekten. Ook heden heerscht nog in breede kringen der bevolking onwetendheid, ja zelfs nog veel bijgeloof. Zoo bestaat onder de zeelieden nog hier en daar de merkwaardige opvatting, dat een vrouw ziek is, als zij kwaad wordt, wanneer men haar een glas bier in het gezicht gooit. Onder de *landrotten* doet weer het praatje opgeld, dat de man vóór het geslachtsverkeer de vrouw met nicotinevingers sexueel even moet aanraken. „Geeft ze geen piep, dan is ze gezond". Op menschen met een dergelijke ontwikkeling, moeten de schreeuwerige kwakzalversadvertenties natuurlijk de gewenschte uitwerking hebben, wanneer het ondoelmatige voorbehoedmiddel gefaald heeft; en het staat dan ook vast, dat de werkzaamheden van allen, die den strijd hebben aangebonden tegen de geslachtsziekten, sterk belemmerd worden door de in Nederland nog altijd toegelaten adverteerderij van kwakzalversmiddelen. Uit de gegevens van het Amsterdamsche consultatiebureau der „Ver. tot bestrijding der geslachtsziekten" bleek, dat ongeveer tien procent der zieken toegaven, dat zij eerst zelf getracht hadden hun ziekte te genezen. 5 Procent hadden „Santalolie" of de „capsules van Sanitas" gebruikt. W. F. V(eldhuyzen) merkt hieromtrent het volgende op: „Het spreekt dus vanzelf, dat onder de onwetende menschen, die op zulke advertenties ingaan, zich ook lijders aan syphilis bevinden, die dan gaan trachten zich te genezen met een middel, dat alleen bij de gonorrhoebehandeling eenige waarde kan hebben." In de meeste gevallen komt dus hij, die zich zelf met een kwakzalversmiddel wilde cureeren, later toch bij den arts terecht — maar dan in een vergevorderd stadium der ziekte, waardoor de genezing veel moeilijker is te bereiken en de behandelingsduur veel langer wordt. De pers verhindert door het opnemen der kwakzalversadvertenties een doelmatige bestrijding der geslachtsziekten. Laten wij hieraan

toevoegen, dat niet alleen de administratieafdeelingen de werkzaamheden bemoeilijken, die aan de bestrijding der geslachtsziekten verbonden zijn, maar nog meer de redacties, die n.b. om de eerbaarheidsgevoelens van hunne z. g. kiesche lezers niet te kwetsen nooit en nimmer iets over sexueele problemen opnemen.

Fig. no. VIII.

Bijzonder misleidend acht dr. Veldhuyzen de „Kawasan" advertentie: „Tegen de syphilis wordt door de artsen aangewend het middel van Ehrlich: salvarsan (606) en neo-salvarsan (914). Welnu, Kawasan heeft evenveel a's en eindigt ook op san. Om de misleiding te vergemakkelijken, moet er nu nog een cijfer bij. Zoo'n cijfer geeft aan hoeveel praeparaten er gemaakt zijn, voordat het deugdelijke gevonden werd. Een hoog cijfer bewijst dus ernstig onderzoek. Achter Kawasan is het cijfer 25350 geplakt, althans voor de provincie; voor Amsterdam schijnt 2535 voldoende te zijn. Een andere misleiding geven de woorden: „Koninklijk goedgekeurd". Noch Kawasan, noch het werk van Sanitas draagt de Koninklijke goedkeuring,

zooals de onwetende er uit opmaakt. Er behoorde te staan: de statuten der N. V. zijn Koninklijk goedgekeurd, d. w. z. er is voldaan aan de wettelijke formaliteit, die noodig is om aan de maatschappij rechtspersoonlijkheid te geven."

Indien dus de „Sanitas-winkels" en dergelijke bij het verspreiden van voorbehoedmiddelen en desinfecteerende praeparaten, aangenomen dat zij dit zijn, wellicht bij tijd en wijle in het belang van de volksgezondheid werken — altijd wanneer men de zaak als voorstander van de prophylaxis-idee beschouwt en niet om religieuze of moreele redenen ook in het gelegenheid geven tot prophylaxis een bevordering van ontucht ziet, — wat de verspreiding van geheim-geneesmiddelen betreft stichten deze winkels ontegenzeggelijk veel kwaad. In een uit het tijdschrift „Sexueele Hygiëne" overgenomen illustratie is duidelijk gemaakt, op welke wijze deze zaken hun waar aanprijzen (vgl. Fig. no. VIII). De kwakzalverij, wier vroegere vormen wij in een historisch overzicht hebben gekenschetst, heeft dus haar methodes verfijnd, waardoor zij misschien nog gevaarlijker is geworden dan in vroegere eeuwen.

Een nieuwe geneeswijze voor tertiaire syphilis?

In het kort willen wij nog een genezingsmethode der syphilis bespreken, welke door den Deenschen arts dr. K. Schroeder werd uitgevonden. In het *Utrechtsch dagblad* van 13 Januari 1928 verscheen over deze methode een bericht, waarin gemeld werd dat dr. Schroeder uit Odense lijders aan postsyphilitische ziekten door een sulfosinekuur totaal genezen had. In de „Wiener klinische Wochenschrift" is deze methode o.a. besproken.

De therapie, die het midden houdt tusschen homoeopathie en natuurgeneeswijze, en ook met succes op andere ziekten wordt toegepast, komt op het volgende neer:

Het geneesmiddel *sulfosine* is een zwaveloplossing, zooals de naam reeds doet raden, die echter om de schadelijke bestanddeelen van de zwavel te neutraliseeren met andere stoffen is vermengd.

De patiënt krijgt met deze sulfosine, liefst in de ochtenduren, een injectie in het rechterdijbeen. Na verloop van eenige uren treden meestal matige pijnen op in dit been, die echter niet lang aanhouden. Tegen den avond breekt koorts uit, die in den regel in den loop van den avond en den nacht tot ± 40° oploopt. Deze temperatuur te bereiken, doch ook niet hooger te laten worden is het doel van deze injectie. Is de toestand van den patiënt van dien aard, dat een temperatuur van 40° gevaarlijk voor

hem moet worden geacht, dan worden aanvankelijk lagere temperaturen aangewend. Den eersten keer wordt met een dosis van slechts 2 $c.M.^3$ ingespoten. Verder wordt opgeklommen tot eventueel 10 $c.M.^3$, teneinde de sterkte te bepalen, die noodig is om een koorts van 40° te verwekken en niet onverhoopt gevaarlijk wordende hoogere temperaturen te bewerkstelligen.

Den ochtend na den dag der injectie neemt de koorts meestal af en 's avonds is zij in den regel zoo goed als geheel geweken. Den 3en dag, en bij geweken koorts ook reeds in den loop van den 2en dag, mag de patiënt wanneer zijn toestand dit toelaat in de buitenlucht wandelen.

Den 4en dag volgt een nieuwe injectie, thans in het linkerbeen, terwijl de 3e injectie, wederom na 4 dagen weer in het rechter wordt gegeven, enz.

Meestal beweegt de patiënt zich den 2en en 3en dag eenigszins moeilijk als gevolg van de door de injectie stijf geworden spieren, welke stijfheid echter den 4en of 5en dag nagenoeg verdwenen is.

Zooals gezegd, bereikte d r. S c h r o e d e r met deze therapie in betrekkelijk korten tijd algeheele genezingen bij tertiaire syphilislijders. Ook verschillende andere hardnekkige ziekten worden langs dezen weg vaak vrij spoedig overwonnen.

Wij denken hierbij onwillekeurig aan de uitspraak van den ouden Griekschen arts *Asklepiades:* „Geef mij het middel om koorts te verwekken en ik genees alle ziekten".

Kunstenaars en syphilis.

Wij hebben nu van diverse kanten het moeilijke en sombere vraagstuk der geslachtsziekten belicht, zoodat onze taak in dit opzicht, voor zooverre wij haar in een kort hoofdstuk konden verwezenlijken, vervuld moge heeten. Slechts op een enkel feit willen wij tenslotte nog de aandacht vestigen. Juist de besten, de groote kunstenaars, in wie een land zijn grootheid ziet, staan door hun vurig temperament, door hun gemis aan koelbloedige berekening in het bijzonder bloot aan de besmetting met geslachtsziekten. Houdt men het er in Duitschland o.a. voor, dat Robert Schumann, E. T. A. Hoffmann, Heinrich Heine en Friedrich Nietzsche syphilitisch geweest zijn, zoo lijdt het geen twijfel, dat ook in Holland deze ziekte haar slachtoffers onder de besten van het land heeft gemaakt.

Welke geestelijke prestaties de menschheid door de geslachtsziekten worden onthouden, kan niemand bij benadering zeggen, te meer waar de geestelijke waarde niet op de weegschaal gelegd kan worden. Echter moet in het feit, dat vaak *niet* de slechtsten — maar juist *de besten* worden aangetast door de ziekten van

Venus, de aanmaning liggen, niet te verslappen in den strijd tegen dit euvel. Nederland is naast Engeland het eenige land, waar de zoogenaamde vrije methode in dezen strijd toepassing vindt. In alle andere landen huldigt men het stelsel van neoreglementeering (behandelingsdwang voor geslachtszieken met straffen voor verzuim). Men kan over de deugdelijkheid van deze twee stelsels disputeeren, maar dat de strijd gevoerd moet worden is boven alle discussie verheven. Men heeft zich in Nederland toegelegd op de vrije methode en moet dus hiermede doorgaan. Het wezen der Hollandsche opvatting wordt gekarakteriseerd door de woorden van mr. A. de Graaf, den voorzitter der „N. V. T. b. d. G": „De geslachtsziekten kunnen alleen door het doen samengaan van medische, hygiënische en moreele bestrijdingsmiddelen met goed gevolg bestreden worden."

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE GROEI DER BEVOLKING EN HET NEOMALTHUSIAANSCHE STELSEL.

Wenn du mich, Bruder, fragst, in welcher Zeit
Bist du den Weg durch diese Welt gegangen?
Dann sag' ich: selten wohl ist je gehangen
Auf Erden so todschwarze Dunkelheit.

Stets war zu klein der Raum, zu gross das Leid!
Die meisten Menschen lebten nur in Bangen —
Und Priester flüsterten doch voll Verlangen:
„So dient ihr Gott, wenn ihr recht fruchtbar seid!"

Dass man zur Lüge seine Flucht genommen,
Es war so klar, dass ich's erkennen musst';
Auch fühlt ich wohl: stets war ich unwillkommen.

Nur „nehmen" schrie ein jeder — niemand „geben".
So war ich glücklos, allzu klar bewusst,
In einer Zeit des Widersinns zu leben.

HERBERT LEWANDOWSKI.
(Uit „Der Garten des Einsamen").

De historisch-geworden groote gezinnen.

De geboortebeperking is eigenlijk al lang niet meer een *punt van discussie*, zij is veeleer een *feit* geworden! In alle lagen en kringen der bevolking is het aantal kinderen afnemend. In Amsterdam hadden b.v. van 1899/1900 1000 protestantsche vrouwen nog 31,71 geboorten; in 1909/1910: 26,03 en in 1919-1920: 26,34. 1000 Katholieke vrouwen hadden 1899/1900: 33,37, in 1909/1910: 28,51 en in 1919/1920: 27,79 geboorten. 1000 Israelitische vrouwen hadden in 1899/1900: 25,25, in 1909/1910: 19,88 en in 1919/1920: 19,33 geboorten. B o n g e r concludeert hieruit, dat er moeilijke tijden zullen komen voor de R. K. Kerk, want „op een bepaald oogenblik zal de geboortebeperking bij de niet-katholieken tot staan zijn gekomen, in ieder geval niet meer sterk toenemen, en zal die der katholieken nog crescendo gaan, al zal deze dan ook wel bij hen niet evengroote afmetingen aannemen als bij de anderen." Bonger schreef dit in 1924, wel

nog wijzend op het onzekere van deze voorspelling, aangezien buiten Amsterdam de cijfers der geboorten voor de verschillende kerkgenootschappen in Nederland niet bekend waren. Intusschen is een groote zwenking gekomen in de politiek van R. K. zijde. Ook hier heeft men een middel voor geboortebeperking getolereerd — naast de reeds vroeger aanbevolen onthouding — de z.g. „periodieke onthouding!" Maar ondanks de overal optredende geboortebeperking staat Nederland er stellig nog zeer gunstig voor, tenminste als men de opvatting deelt van prof. v. Vuuren: „dat men zich niet mede moet laten voeren in den grooten stroom, die streeft naar het behoud van een zeker welvaartspeil door vermindering van het aantal, maar door arbeidsvreugde en levensblijheid het spook der overbevolking en overproductie verdrijven kan."

Wij willen nu allereerst de situatie teekenen, zooals die zich afspiegelt in de statistieken — hierbij overal gebruik makend van de werken van Bonger, Methorst, Sanders, mr. J. Bierens de Haan en de verschillende publicaties van het *Centraal Bureau voor de statistiek* — en daarna den strijd om de geboortebeperking kenschetsen, om tot besluit nog eenig licht te laten vallen op feiten van psychologisch en zedenkundig belang.

Overbevolking — het schrikbeeld van onze samenleving.

Mr. J. Bierens de Haan definieert het begrip „overbevolking" als: overschrijding van een maatschappelijke grens. Volgens zijn inzicht veranderen drie factoren onophoudelijk de maatschappij: „de geest, die inhoud van het leven der maatschappij is, en achtergrond van alle gebeuren; de ontwikkeling der techniek, waarin de geest de middelen schept tot verwerkelijking van het maatschappelijk leven; en de vermeerdering van de bevolking, die substraat, draagster is van het maatschappelijk leven."

Deze factoren zijn de nauw verbonden en één geheel vormende uitingen van het eene groote leven der maatschappij. Los van elkaar kunnen zij niet beschouwd worden, want „de invloed van omvang en groei der bevolking op het leven der maatschappij is steeds erkend."

> „Tot omstreeks 1800 werd de toename der bevolking beschouwd als de noodzakelijke voorwaarde om het leven van den staat welvarender en sterker te maken. Politiek, om meer soldaten, economisch, om meer arbeiders te hebben. Slechts een hooge geboorte kon een bevolkingsoverschot

geven, waar in het algemeen de sterfte groot was, en epidemieën (de „zwarte dood" en andere ziekten) soms in enkele jaren de bevolking snel deden afnemen.

Omstreeks 1800 wordt dit plotseling anders: het optimisme omtrent de vermeerdering der bevolking maakt plaats voor pessimisme; de bevolkingsvermeerdering wordt gezien als een bron van allerlei maatschappelijke ellende. Maar tegelijkertijd gaat de langzame groei der bevolking over in een snellen: van dien tijd af begint de eigenlijke bevolkingsaanwas in Europa.

Er was omstreeks 1800 wel reden voor pessimisme. De revolutie en de oorlogen hadden overal ellende gebracht; de, vooral in Engeland, opkomende industrie deed het proletariaat ontstaan, zonder bezit, zonder bestaanszekerheid, onvoldoende onderhouden; communistische theorieën begonnen ingang te vinden. Malthus' in dien tijd verschenen boek: „Essay on the principles of population" getuigde van dit pessimisme omtrent de ontwikkeling der maatschappij. De gedachte van een mogelijke overbevolking was van dat oogenblik af deel onzer cultuur geworden. Malthus constateerde, dat de mensch neiging heeft zich sneller te vermenigvuldigen dan de voedselproductie: de mogelijke uitbreiding der voedselvoorziening, gebonden aan de beperkte voortbrengingskracht van den bodem, zou de uitbreiding van het menschdom niet kunnen bijhouden. En dus moeten harde middelen: hongersnood, ziekte, oorlog, telkens weer een groeiend teveel beperken, wanneer niet een voorzichtige wijsheid een teveel voorkomt, doordat de mannen pas trouwen, wanneer zij verzekerd zijn een gezin naar behooren te kunnen onderhouden.

Malthus had volkomen gelijk voor een beperkt, afgesloten gebied. Daar is de bevolkingsvermeerdering aan enge grenzen gebonden. Maar de ontwikkeling der techniek, die verweg gelegen en overzeesche landen binnen het bereik bracht van het zich dichter bevolkende West-Europa, dat zich vandaar van graan kon voorzien, deed zijn theorie niet meer gelden voor nieuwe Europeesche toestanden. En geleidelijk zou blijken, dat er voor voedselgebrek op de wereld geen gevaar was. Er kan nog vele malen meer voedsel voortgebracht worden dan geschiedt, en de wereld lijdt, na den oorlog, onder een teveel aan voedselproducten.

Aan de hand van in het artikel voorkomende tabellen betreffende de bevolking van Europa en Nederland wordt deze toename in sprekende cijfers uitgedrukt:

Tabel no. IX. **Bevolking van Europa.**

Begin jaartelling	30	millioen
1000	19	„
1700	80	„
1800	187	„
1850	267	„
1900	393	„
1910	448	„
1920	450	„
1930	500	„

Tabel no. X. **Totale bevolking van Nederland,**
volgens de volkstellingen (op 31 December).

		Dichtheid per K.M.²
1829	2.613.000	80.2
1839	2.860.000	87.8
1849	3.057.000	93.8
1859	3.309.000	100.8
1869	3.579.000	108.9
1879	3.913.000	121.6
1889	4.511.000	138.6
1899	5.194.000	154.3
1909	5.858.000	179.7
1920	6.865.000	210.6
1930	7.936.000	243.7
1931	8.062.000	274.5
1932	8.183.000	—

Ook hoe de bevolkingstoename in de verschillende provincies zich gewijzigd heeft, vindt men uitgedrukt in bijgaande Fig. XI, welke tevens correspondeert met onze onderzoekingen over huwelijk en geboorten (zie blz. 237).

Na eenige algemeene beschouwingen over de Europeesche crisisoorzaken en -gevolgen komt Mr. J. Bierens de Haan tot de conclusie, dat de opleving van nationalistische gevoelens eener 18e eeuwsche mentaliteit, welke naar „autarkie" streven en bij overwinning de eenheid, waartoe Europa feitelijk gegroeid is, zouden verscheuren, hetzij een laatste opleving is, hetzij de inleiding beteekent tot een proces van ondergang der vele tientallen millioenen, die in een verdeeld Europa onherroepelijk te veel zouden zijn. Zoo kon er dan volgens B. d. H. op deze wijze wel eens een eind komen aan de overbevolking, die er toe leidde, dat in een steeds scherperen strijd om het bestaan ieder tracht

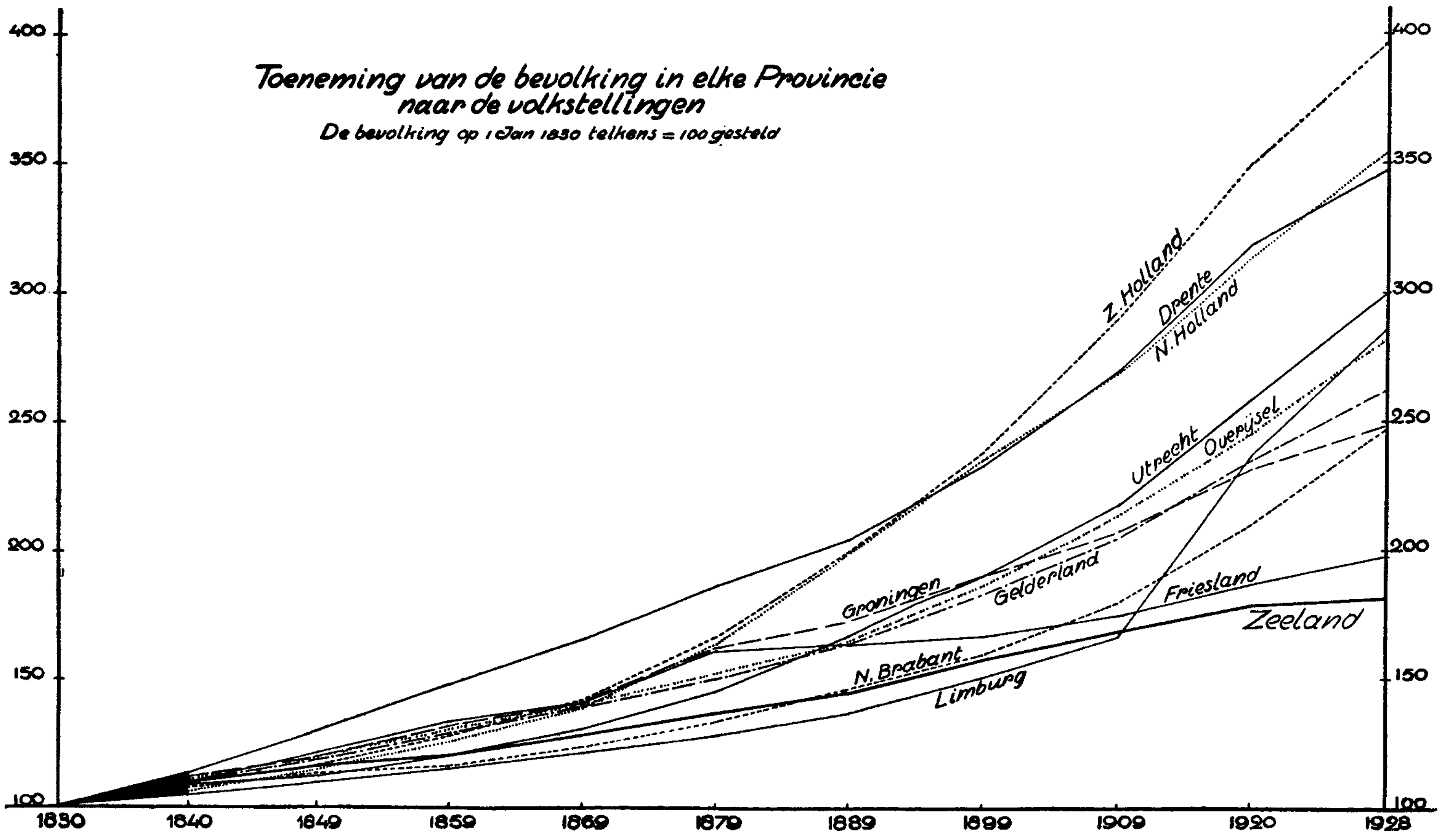

Fig. XI. Grafiek der bevolkingstoename (volgens Prof. van Vuuren).

de nadeelige gevolgen van het „teveel" op anderen af te wentelen, waarmee een onafzienbare ellende over Europa zou komen.

„Deze positie van Europa", zoo gaat de auteur verder voort, „is ook die van Nederland. Het bestaan van ons volk berust grootendeels op de mogelijkheid van export, dat is: de vraag in andere landen naar onze producten, waarmede wij kunnen betalen datgene wat wij noodig hebben, maar niet zelf kunnen voortbrengen: grondstoffen en voedsel, vooral granen. Het is zeker meer dan driekwart gedeelte van ons volk, dat direct of indirect leefde van de voortbrenging van fabrikaten, zuivel- en tuinbouwproducten voor de buitenlandsche markt, van inkomsten uit handel en scheepvaart met het buitenland, van inkomsten uit in het buitenland belegd kapitaal, van de inkomsten uit Nederlandsch-Indië. Ons volk vond voor een groot deel de basis van zijn bestaan, en heelemaal de basis van zijn tot voor kort zoo hoog opgevoerde welvaart, buiten zijn grenzen. Het was de historische situatie van de vorige eeuw die dit mogelijk maakte. Deze situatie heeft zich reeds gewijzigd — en wijzigt zich verder. Niets wijst erop dat dit slechts een tijdelijk „crisisverschijnsel" is: de crisis zelf is een crisis in Europa's positie, ook in de positie van ons land. Zal het mogelijk zijn voor het bestaan van onze bevolking van acht millioen een nieuwe basis te vinden, voor zoover de vorige blijvend verloren gaat?

In het slot van zijn artikel noemt B. d. H. „overbevolking" een relatief begrip: „over" ten opzichte van iets. Dat „iets", zoo gaat hij verder, is in onze maatschappelijk-ekonomische structuur: de mogelijkheid van indirecte voorziening in de behoeften van een volk door middel van het mechanisme van productie van „waren" voor de (wereld)markt. Doen de gewijzigde ekonomische verhoudingen de waarde van deze waren afnemen, dan vermindert het inkomen van degenen, die ze voortbrengen en krimpt de werkgelegenheid in. Wat tot gevolg heeft, dat een deel van het geinvesteerde kapitaal waardeloos wordt en het bedrag, voor loon beschikbaar, afneemt. Naarmate de oorzaken van meer blijvenden aard zijn, moeten ook de gevolgen — de werkloosheid — meer blijvend zijn.

„De chaotische verwarringen van maatschappij en menschheid lijken de schokken te zijn, waarmede een afloopend tijdperk der geschiedenis overgaat in een nieuw. Wij beleven het einde van een periode van ongekende bevolkingsvermeerdering, die de maatschappij haar massaal karakter

en haar onoplosbare problemen gaf. Wij beleven het verval van de Europeesche wereldhegemonie, de opkomst vooral op ekonomisch gebied, van Amerika en Azië, een tijdperk van ontwikkeling der techniek, van snel doorgevoerde mechanisatie en organisatie, van sociale beroeringen, van wijziging van ekonomische en maatschappelijke structuur, van een omwenteling op het gebied van kultuur en wereldbeschouwing, van maatschappelijke en politieke verhoudingen. Het is alles samen de veelzijdige uiting van het historisch gebeuren, dat reeds gedurende tientallen van jaren steeds sterker de maatschappij beweegt en omvormt, en een stadium van overgang schijnt te zijn naar een nieuwe kultuurperiode. Misschien zal deze pas mogelijk zijn, wanneer inplaats van den geweldigen groei der bevolking in het massale, die de geheele maatschappij beroert en schokt, een stabiele bevolking, in omvang verminderd en in evenwicht gekomen met de verhoudingen in de wereld, de basis zal vormen van het maatschappelijk leven."

De katholieken in hun afkeer van anticonceptioneele middelen en als verdedigers van de methode Ogino—Knaus.

Mr. J. Bierens de Haan heeft op glasheldere wijze den tegenwoordigen stand van het bevolkingsvraagstuk uiteengezet. Hij heeft feiten aangetoond, feiten die niet kunnen weersproken worden! De twee groepen, die zich, behalve de geleerden, het meest met het bevolkingsvraagstuk bezig houden en den gang van zaken trachten te beïnvloeden, zijn de Nieuw-Malthusianen en de Katholieken. De eersten gaan uit van de feiten, van hun intellectueele ervaringen en redeneeringen. De tweeden gaan uit van Gods wil, waarvan zij zich de exclusieve interpretatie hebben toegeëigend. De feiten in deze wereld kunnen hun in principe weinig schelen, het gaat bij hen enkel om een religieus beginsel en om de zaligheid van een leven in het hiernamaals.

Reeds hieruit blijkt, dat de strijd eigenlijk op twee verschillende terreinen gevoerd wordt, de partijen schieten en praten langs elkaar heen.

Maar toch zullen wij trachten ook hier de standpunten zoo zuiver mogelijk te omlijnen.

Het katholicisme heeft in onze dagen een groote zwenking genomen, waarvan de beteekenis nog niet is te overzien. Het oude standpunt, dat elke geslachtsgemeenschap, die niet de verwekking van kinderen tot doel heeft, doodzonde is, heeft

men plotseling verlaten. Weliswaar wordt van katholieke zijde erop gewezen, dat de opvattingen van Smulders niet overal gedeeld worden, ook al mogen zij het „imprimatur" van den kerkelijken censor hebben verkregen — maar het feit, dat dit boek door den censor is goedgekeurd, is reeds een voldoende aanduiding dezer verrassende verandering in de te volgen methode. De oude opvatting omtrent de geslachtsdaad is scherp omlijnd in het werk van Duynstee: „*Deze is zedelijk goed, indien zij gericht is op haar natuurlijk doel, de voortbrenging en opvoeding van een mensch in het huwelijk. Alle andere is onzedig, dus de geslachtsdaad in het huwelijk, indien zij niet gericht is op dit doel (zelfs wanneer dergelijke gevoelens opkomen buiten onzen wil!) en ook iedere geslachtsdaad buiten het huwelijk.*" Deze formuleering laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. Ook deze formuleering is reeds een wijziging van het nog oudere standpunt, dat alle sexualiteit „erfzonde" is. Duynstee wijst er dan ook uitdrukkelijk op, dat deze leer door het Concilie van Trente als dwaling is veroordeeld. (*De leer der kuischheid*, blz. 14). Duynstee noemt het „neomalthusianisme" ook „huwelijksonanisme" en merkt op, dat dit om geen enkele reden ooit geoorloofd is.

Vernemen wij nu het betoog van Smulders! Wij zullen aan zijn redeneeringen een belangrijke ruimte toestaan en hem zoo veel mogelijk zelf aan het woord laten, om mensch en methode te kenschetsen en op onze lezers geen ongewenschte beïnvloeding uit te oefenen.

In het voorwoord voor den derden druk van de genoemde verhandeling maakt de schrijver o. m. de volgende opmerkingen:

> „In meer dan één niet-Katholiek dagblad werd beweerd, dat mijn brochure strijdig zou zijn met de leer der Kerk; daarom is het niet overbodig, hier uitdrukkelijk te verklaren, dat deze derde druk (evenals de vorige uitgaven) door den Kerkelijken Censor is goedgekeurd van moraal-theologisch standpunt.
>
> In pers en periodieken is vanzelfsprekend de P. O. (periodieke onthouding) het onderwerp geweest van bespreking. Wat mij veel voldoening verschaft heeft, is, dat in het algemeen ook bij niet-katholieken de P. O. (mits ze zeker blijkt te zijn) welkom wordt geheeten, zelfs in het officieel orgaan van den Nieuw-Malthusiaanschen bond, Febr. 1931. („Het ware te wenschen, dat de methode Ogino-Knaus door Smulders zoo warm verdedigd, juist bleek ... In feite zou dan de meest ideale methode gevonden zijn, zonder dat het normale intieme huwelijksleven daardoor leed")

en in De Vrijdenker van 24 Dec. 1930 („De Nieuw-Malthusianen staan op het eerste standpunt, dat ze, bij gebrek aan beter, realiseeren door *technische* voorbehoedmiddelen. Indien echter Ogino's *organisch* middel werkelijk ook doeltreffend mocht zijn, dan zou niets hun beletten dit ook toe te passen, *ja, daaraan zelfs de voorkeur te geven*".)"

In het voorwoord voor den vierden druk trekt de schrijver te velde tegen het Nw. Malthusianisme in een vergelijking van deze beweging met de door hem voorgestane periodieke onthouding in het huwelijk volgens de methode Ogino-Knaus:

„Inderdaad is de P. O. een volkomen natuurlijke methode, waarbij uitsluitend wordt te werk gegaan overeenkomstig de biologische en physiologische wetten. De physiologische huwelijksdaad geschiedt in de physiologisch steriele periode en is niet in het minst verschillend met het natuurlijk huwelijksverkeer, dat door echtparen, die nooit van P. O. hebben gehoord, in dien zelfden tijd geschiedt. En het doel van de toepassing der P. O. (conceptievermijding) wordt slechts verkregen, doordat de echtelieden, met onderlinge vrijwillige toestemming, gedurende den vruchtbaren tijd geen gebruik maken van hun huwelijksrecht, m. a. w. door onthouding.

Wanneer nu op moreele en redelijke gronden tot conceptievermijding wordt overgegaan en dus het hoofddoel van het huwelijk niet bereikt kan worden, geschiedt in den physiologisch sterielen tijd de huwelijksomgang op grond van de andere huwelijksdoeleinden, die waarlijk van niet gering gewicht zijn voor het ideale huwelijk, zooals de wederzijdsche hulp, het bevorderen der onderlinge liefde; vereeniging, innigen omgang en gemeenschap voor heel het leven.

Het is zeer naïef, als nu opeens het N. M. (waarbij het onbeperkte preventief-verkeer tot het essentieele behoort) den schijn wil aannemen op hetzelfde neer te komen als P. O., dat toch positieve uitsluiting van elk preventief verkeer tot wezenskenmerk heeft.

Periodieke Onthouding en Neo-Malthusianisme zijn contrasten.

De huwelijksdaad toch is uit zijn wezen *bevruchtingsdaad*, de eenige daad, waaraan uitsluitend door de natuur de bevruchting verbonden is. Zou nu: met opzet de bevruchtingsdaad zoodanig verminken, dat daaraan haar wezenskenmerk — uiteraard *bevruchtings*daad te zijn — ontnomen wordt, gelijk te stellen zijn met de absoluut ongerepte en

volledige bevruchtingsdaad? — De bevruchting op kunstmatige en tegennatuurlijke wijze opzettelijk en actief verhinderen, zou dus hetzelfde zijn als de bevruchting passief vermijden door onthouding? — De levenswetten schenden en de natuurwetten verachten, zou dus gelijk staan met de eerbiediging dier wetten en dus met het opvolgen der eischen van de natuurlijke zedeleer? — De N. M. mentaliteit, welke het doel nastreeft onverschillig ten opzichte van den zedelijken aard der gebruikte middelen, zou dan overeenkomen met de P. O. mentaliteit, die het doel in principe uitsluitend wil bereiken op natuurlijke, redelijke en zedelijke wijze? — Dan kan men evengoed beweren, dat wit zwart is. De nog jonge geschiedenis van het N. M. en de reeds oude geschiedenis der P. O. doen ons de diametrale tegenstelling van beider wezen, bedoeling en mentaliteit zonneklaar in het oog springen.

De inleiding geeft o. m. een uitspraak van prof. dr. Hector Treub, voorkomende in diens leerboek der gynaecologie: *„Een zuiver medisch vraagstuk wordt het eerst, wanneer men weten wil, welke middelen tot het bereiken van het doel goed zijn en zonder schade voor de gezondheid aangewend kunnen worden.*"

„Dat dit niet de kunstmatige, tegennatuurlijke middelen kunnen zijn, leert de medische literatuur van den laatsten tijd in klinkende taal.

De medicus, die hieraan blijft meedoen, is tegen zijn hoofdbeginsel in: magister naturae, terwijl hij toch de *minister naturae* moet zijn. Het *primum non nocere* is zijn hoofdplicht en de literatuur wijst hoe langer hoe meer uit, hoe „tegennatuurlijke practijken" en „onschadelijk" elkaar uitsluiten.

Moet de Neo-Malthusianist *als medicus* zich niet bezinnen, nu door Ogino's methode hij weer geheel minister naturae kan zijn en het primum non nocere weer volop tot zijn recht kan komen? „*Terug tot de natuur*" moge de leus worden, die alom weerklinkt, nu zienderoogen de wraak der verkrachte natuur haar trieste gevolgen uitstalt.

De nieuwe triomf der Wetenschap moge daartoe bijdragen, om het lijdend en kwijnend menschdom weer op te heffen uit „alle Not in unseren kulturverworrenen, naturfremd gewordenen Zeiten". Alle kultuurfactoren kunnen nu eensgezind worden aangewend om heul te brengen aan ons ziek geslacht.

Godsdienst en wetenschap kunnen nu hand in hand in harmonieuze samenwerking het menschdom terugvoeren

tot moeder Natuur, en aan haar borst zal het drinken de kostelijke melk van kracht, gezondheid en levenslust!"

In hoofdstuk I van „P. O." (zooals wij in het vervolg het genoemde werk zullen aanduiden) getiteld: „De onhoudbaarheid van v. d. Velde's standpunt", dat oorspronkelijk als artikel voor „De Tijd" geschreven, doch na rijp beraad te precair bevonden was voor een dagblad, dat door iedereen gelezen wordt[1]) noemt de schrijver het vanzelfsprekend, dat op boek III van de Trilogie over het huwelijk, van dr. Th. H. v. d. Velde tegenspraak moest komen van moraal-theologische zijde, het tevens gelukkig achtend, dat het werk door dr. L. Bender O. P. in de pers wordt gebrandmerkt als te zijn in strijd met de leer der Kerk en met de natuurlijke zedeleer.

Volgens het inzicht van den schrijver is dit boek namelijk voor ter dezer zake niet oordeelkundige personen een misleidende en gevaarlijke gids en moeten de katholieke lezers beslist gewezen worden op het sofistisch beroep, dat v. d. Velde doet op uitingen van katholieke moraaltheologen.

„Dr. v. d. Velde," zoo gaat de auteur eenige bladzijden verder voort, „doet in zijn boek alle moeite, om de periodieke onthouding totaal af te breken, om daardoor zijn anti-conceptioneele middelen te kunnen voorstellen als de uitsluitend bruikbare. Hij geeft wel toe, dat zijn middelen evenmin veilig en daarbij niet onschadelijk en voor het huwelijksgeluk bedenkelijk zijn. Maar de periodieke onthouding is volgens hem geheel onbruikbaar en komt niet in aanmerking."

Vervolgens betoogt de schrijver o. m. dat het artikel van dr. Ogino helder, zakelijk, zuiver wetenschappelijk is, steunt op talrijke operatie's, op nauwkeurig vastgestelde feiten en overeenstemming brengt tusschen de resultaten van vroegere onderzoekers (Fränkel, Schröder, Ruge, Reusch, Halban en Kehrer, Seitz en Wintz, Tschirdewahn), die door een verkeerd uitgangspunt *schijnbare verschillen* opleverden, maar die door het uitgangspunt van Ogino *in werkelijkheid* overeenstemmen, en, zoo zegt hij: juist deze schijnbare tegenspraken zijn het groote argument van v. d. Velde! „En de uitspraken van Seved Ribbing, van Nürnberger en anderen", zoo lezen wij verder, „waarbij dr. v. d. Velde blijft zweren tot op het oogenblik, dat zijn boek de pers verlaat, deze uitspraken zijn nu slechts van historische beteekenis en zijn voorgoed verouderd!"

Tot besluit van deze weinig complimenteuze critiek doen wij

---

[1]) *De Tijd* plaatste een uittreksel hiervan in het avondblad van 16 Augustus 1931, onder den titel: „Tegen het Neo-Malthusianisme".

nog eenige grepen uit hoofdstuk II van P. O., waarin de schrijver zijn strijd tegen v. d. Velde voortzet, die voor hem in een tijd, waar het boek der W i b a u t's nog niet was verschenen, het zwarte schaap par excellence beteekende:

„Hoe durft v. d. Velde insinueeren, dat periodieke onthouding en neo-malthusianisme op den keper beschouwd pakken zijn, wel van een andere snit maar van hetzelfde laken; dat ze moreel met ongeveer hetzelfde sop zijn overgoten. Wat een verwarring moet hij daardoor teweegbrengen bij zijn argelooze lezers!

Dr. v. d. Velde, ik had deze leelijkste passage in uw boek niet van u kunnen verwachten!

En eindelijk, wat betreft „de bedoeling, dat de daad onvruchtbaar zal blijven", vraag ik: kan zulk een bedoeling iets veranderen aan de wettigheid van bovengenoemd doel én van het middel daartoe?

De lezers van dr. v. d. Velde's nieuwste boek, die door dik en dun de waardeloosheid van de periodieke onthouding hebben hooren bepleiten met een talent, suggestieve kracht en een zelfverzekerdheid, die diepen indruk op die lezers zullen hebben achtergelaten, die lezers gelooven natuurlijk a priori niets van de mogelijkheid, dat de periodieke onthouding ooit waarde zou kunnen krijgen, en zullen het van te voren vergeefsche moeite vinden van de methode van Ogino kennis te nemen, al gaat deze uit van een geheel nieuw standpunt en al verschilt ze zoodanig van alle vroegere methoden van periodieke onthouding, dat dr. v. d. Velde, toen hij zijn boek schreef, daarvan zelfs keine Ahnung kon hebben.

Moge als van ouds steeds bij de katholieken het groote gezin in eere blijven. Een kenmerk van katholieken adeldom. Ik zelf ga er fier op, een groot gezin te bezitten, en weet er dus van mee te praten, welke zorgen dit in den tegenwoordigen tijd meebrengt.

De R. K. Bond voor Groote Gezinnen verdient aller krachtigen steun als centrum van actie."

In de resteerende hoofdstukken van „P. O." volgen nu uitvoerige toelichtingen over de methode „Ogino—Knaus". Wij moeten echter volstaan met de weergave van slechts enkele hoofdzaken en kunnen ook op de gebruikte wetenschappelijke termen hier niet verder ingaan.

Ter verduidelijking dan van de *onthoudingstermijn* of *physiologisch steriele periode gedurende den menstrueelen cyclus*, zooals de schrijver dezen in navolging van Knaus noemt, mogen de

volgende aan „P. O.” ontleende uitspraken en opmerkingen dienen.

Dr. K. Ogino is tot de ontdekking gekomen, dat bij iedere vrouw de tempus ageneseos (tijd van onvruchtbaarheid) met zekerheid is vast te stellen en te benutten.

Om den ovulatietermijn te berekenen, moet men als uitgangspunt nemen de op een ovulatie *volgende* menstruatie.

Ogino legt daarom het volle gewicht op nauwkeurige *menstruatie-anamnese* (*herinnering*) *in dagen*, om precies te kennen den duur van den cyclus (een cyclus omvat het aantal dagen van den eersten dag der laatste menstruatie *tot aan* den eersten dag der te verwachten menstruatie).

De cyclusduur toch dient om den eersten dag der toekomstige menstruatie te berekenen, welke dag weer het uitgangspunt is voor de berekening van den ovulatietermijn.

Voor cycli van uiteenloopenden duur, vanaf 23 dagen tot die van 45 dagen heeft dr. Ogino vastgesteld, dat de ovulatietermijn altijd in hetzelfde tijdvak valt, n.l. tusschen den 16en en 12en dag vóór de volgende (te verwachten) menstruatie.

In verband met den tijd, gedurende welken de spermatozoën hun bevruchtingsgeschiktheid behouden, voegt Knaus 2, Ogino 3 dagen toe aan den ovulatietermijn. De langste *conceptietermijn* (tijd waarin bevruchting mogelijk is) bedraagt dus 8 dagen.

De laatste 11 dagen vóór de volgende menstruatie zijn in elk geval steriel.

Blijft dus nog over het aantal steriele dagen vóór den conceptietermijn te berekenen.

De onthoudingstermijn.

In alle gevallen, waarbij de cycli geheel gelijkmatig zijn (d. i. regelmatig denzelfden cyclus-duur hebben) kan dus al aanstonds het gevondene worden toegepast:

		ovul. term.		
eerste dag der laatste menstr.	.... 23.22.21.20.	19.18.17.16.15.14.13.12.	11.10.9.8.7.6.5.4.3.2.1.	eerste dag der te verwachten menstr.
	steriel	conceptietermijn	steriel	

Bij den kortsten cyclus van 23 dagen schieten voor den tempus ageneseos zoowat alleen de menstruatiedagen over. Zie nevenstaande tabel XII.

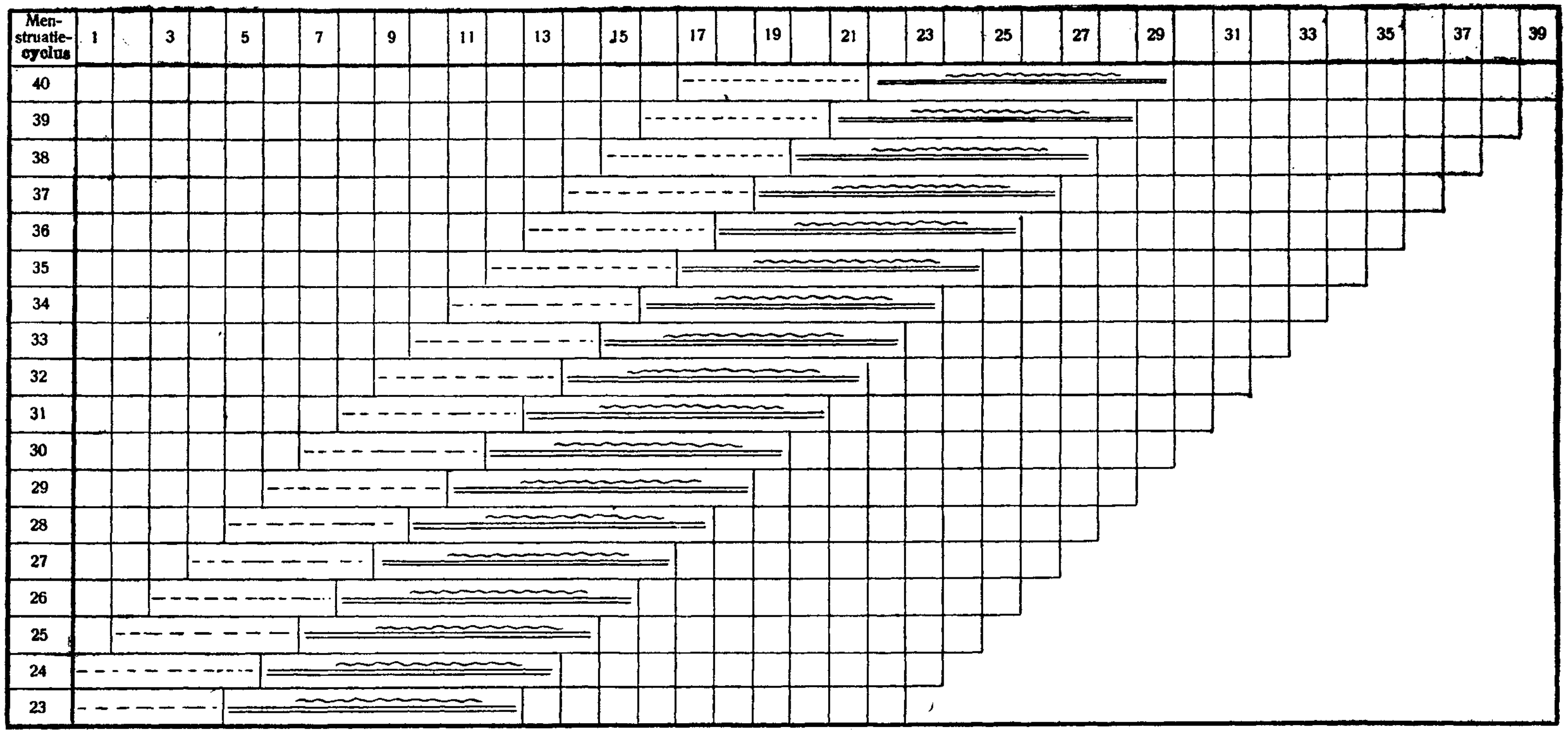

Tabel XII. Overzicht over de ovulatie- en conceptietermijnen.

~~~~~ Ovulatietermijn. ═══ Tijdstip, waarop vaak een conceptie voorkomt. — — — Tijdstip, waarop zelden een conceptie voorkomt.
~~~~~

Niet elke vrouw heeft een regelmatigen enkelvoudigen cyclusvorm.

Als een uiting van volkomen normale genitaalfunctie moet zeker beschouwd worden, wat Ogino noemt: de „ganz regelmässige" menstruatie; hier vinden wij een regelmatigen enkelvoudigen cyclusvorm, n.l. een constante cyclusduur, b.v. van steeds 28 dagen.

Voorzeker behooren nog tot het physiologische de constante meervoudige cyclusvormen, als b.v. die van 28—29 of 28—30 dagen.

Zooals overal, zal men ook hier tenslotte op grensgevallen stooten, waarbij het moeilijk is uit te maken, of bij een cyclusvorm reeds het pathologische (d. w. z. afwijkend van het normale) aanvangt.

Op grond van onderzoekingen kan worden aangenomen, dat ruim $^2/_3$ van de *normale* vrouwen regelmatig menstrueeren en als men hierbij nog voegt de constante meervoudige cyclusvormen, kan het aantal normale gevallen niet overdreven op $^4/_5$ geschat worden.

De rest zijn dan overgangen van het normale naar het abnormale en verder beslist pathologische vormen, waarbij *onvoorziene* afwijkingen in de genitaalfunctie kunnen voorkomen.

Bij meervoudigen cyclusvorm, waarbij men van tevoren niet weet, welken duur de loopende cyclus zal hebben, heeft men met alle voorkomende cycli rekening te houden, en moet men dus de gegevens van tabel XII combineeren.

Bij berekening van den 1sten dag der te verwachten menstruatie gaat men bij meervoudige cyclusvormen steeds uit van den *langsten cyclus!*

Als men in tabel XII den langsten en kortsten cyclus in gedachte op elkaar legt, krijgt men bij meervoudige cyclusvormen den gecombineerden conceptietermijn: voor iederen cyclus méér wordt 1 dag aan den conceptietermijn van den langsten cyclus toegevoegd.

Voorbeeld: 4-voudige cyclusvorm van 28—31 dagen. Vanaf den eersten dag der laatste menstruatie telt men 31 dagen verder, en de daarop volgende dag is de 1ste dag der te verwachten menstruatie. Vanaf dien dag terugtellend zullen op de 11 steriele dagen volgen: 8 3- 11 conceptie of onthoudingsdagen, want deze 4-voudige cyclusvorm heeft 3 cycli meer dan een enkelvoudige (zie tabel XII).

Enkele opmerkingen over Smulders en de methode Ogino-Knaus.

Onze niet vooringenomen lezers zullen het wel met ons eens zijn — het boek van Smulders beteekent voorloopig een keerpunt in den strijd van de R. K. Kerk tegen het Nieuw-Malthusianisme. Het voortbrengen en opvoeden van kinderen is nu niet meer het eenige doel van het huwelijk! *Het merkwaardigste feit is allereerst, dat de R. K. Kerk met haar nieuwe zienswijze in principe niet zoo ver meer afstaat van de oorspronkelijke denkbeelden van Malthus.*

Wat immers wilde Malthus? Malthus meende een wet gevonden te hebben, volgens welke de middelen tot onderhoud toenemen in een rekenkundige reeks, het aantal menschen daarentegen in een meetkundige reeks. Het aantal menschen was dus sneller groeiend dan de middelen, noodig voor zijn onderhoud. Om overbevolking te voorkomen beval Malthus aan de „moral restraint'', dus de moreele, de zedelijke beperking. Deze zou verwezenlijkt worden door late huwelijken en onthouding in het huwelijk.

Bestaat er nu werkelijk zoo'n groot verschil tusschen de methodes van Smulders en Malthus?

Waarin bestaat nu het verschil van opvatting tusschen Malthus en het *Nieuw-Malthusianisme?*

Eenvoudig hierin, dat bij behoud van het doel, naar andere middelen tot verwezenlijking van dit doel gezocht is. De middelen van Malthus waren erop gebaseerd, dat geen geslachtsgemeenschap plaats vond; de Nieuw-Malthusianen trachtten haar doel — de willekeurige beperking van het kindertal! — te bereiken, door op bepaalde tijden de geslachtsgemeenschap te laten plaats hebben, zonder dat ei en zaaddiertje bij elkaar kunnen komen. Van begin af aan zocht men de verwezenlijking van deze grondgedachte op twee wijzen: primo door gebruik van mechanische, later ook chemische middelen, secundo door regeling van de geslachtsgemeenschap op zoodanige wijze, dat deze slechts geschiedde op tijden, waarin de kans op bevruchting gering was.

De tweede weg voerde bij gebrek aan werkelijke zekerheid omtrent de bevruchtingsvrije dagen tot zooveel mislukkingen, dat men hem langzamerhand verliet. Echter is deze mogelijkheid door de Nieuw-Malthusianen nòch vroeger nòch nu uit het oog verloren, en het is dan ook onbegrijpelijk, waarom Smulders zoo'n groote tegenstelling tusschen zich en de Nieuw-Malthusianen construeert, nadat hij zelf met groote voldoening den bijval uit het Nieuw-Malthusiaansche kamp heeft vermeld.

Alleen de volledige ontkenning van historische feiten kan dus tot de constructie leiden, als zouden Nieuw-Malthusianisme en Katholicisme door werelden zijn gescheiden. Het katholicisme van Smulders wil evengoed als het Nieuw-Malthusianisme een willekeurige beperking van het kindertal — als middel hiertoe wijst het de door Malthus aanbevolen methode in verbeterden vorm aan, die tegelijk ook aan de Nieuw-Malthusiaansche wenschen — geen volledige onthouding van geslachtsgemeenschap — beantwoordt. Wat staat eigenlijk nu nog in den weg, dat de vijanden van gisteren de vrienden van morgen worden?

Maar ja — in de praktijk zal er nog heel wat water door den Rijn moeten stroomen, voordat deze twee elkaar ontmoeten — want vijandschap blijft vijandschap. En wie weet, of de kerkelijke censor niet bij een volgenden druk van „P. O." zijn besluit verandert.

Het beroep op Treub is o.i. onjuist want Treub wendde zich met de aangehaalde woorden klaarblijkelijk tegen den abortus provocatus. Hij was een absolute voorstander van het Nieuw-Malthusianisme (op een enkele uitzondering na!) en over de toepassing der Nieuw-Malthusiaansche middelen uit hij zich als volgt: „... in elk geval mag niet ontkend worden, dat er voor het gevoel iets onaangenaams in gelegen is of althans in gelegen *kan* zijn, om, hetzij ter voorbereiding, hetzij als naspel van de geslachtsgemeenschap eenigerlei behandeling uit te voeren. Dat men het recht zou hebben daarop de woorden vies, walgelijk, onsmakelijk, toe te passen, kan ik evenwel met den besten wil ter wereld niet inzien. Het bezwaar bestaat echter en ik geef het gaarne toe. Maar juist daarom is nu de mensch een verstandig, redelijk denkend wezen om zich niet door zulke oppervlakkige gevoelsindrukken te laten overheerschen, wanneer er ernstiger belangen op het spel staan." En elders zegt Treub het nog duidelijker: „er zijn tal van gevallen waarin juist het verwekken van nakomelingschap of zelfs het doen tot stand komen van zwangerschap in het huwelijk in de hoogste mate immoreel is." (Verspr. opst. blz. 78/79). „Mijne conclusie luidt," zoo besloot indertijd Treub zijn lezing, „dat in de tegenwoordige maatschappij het Nieuw-Malthusianisme, mits in elk opzicht zoo oordeelkundig mogelijk toegepast, niet anders dan toejuiching verdient." Zijn eenige restrictie ertegen was, dat „degenen, die het Nieuw-Malthusianisme moesten toepassen, het veel te weinig en zij, die het niet of slechts in zeer geringe mate moesten toepassen het veel te veel doen." Dus uitgebreide toepassing bij de arbeiders, be-

perkt gebruik door de bourgoise — dat was de zeer gerechtvaardigde wensch van Treub.

Wat den strijd van Smulders tegen v. d. Velde betreft, zoo hebben wij den hatelijken toon van zijn critiek reeds met verbazing opgemerkt. Als hij schrijft, dat v. d. Velde in het derde deel van zijn boek „alle moeite doet, om de P. O. af te breken" (vgl. blz. 204), dan moet dit bij den lezer den indruk wekken, dat een groot gedeelte van v. d. Velde's boek zich bezig houdt met het vraagstuk der periodieke onthouding. Hieraan zijn echter slechts enkele bladzijden gewijd, te meer, waar hem het opstel van Knaus eerst tijdens de correctie van zijn werk bekend werd. Hij heeft dan hierover ook maar enkele regels in het aanhangsel van hoofdstuk XIII geschreven, waarin hij waarschuwde tegen overdreven verwachtingen. De zin „hij stelt zijn anticonceptioneele middelen voor als de uitsluitend bruikbare" geeft weer een zeer verkeerden indruk van v. d. Velde's werk; v. d. Velde immers tracht niet speciale middelen aan te bevelen, maar bespreekt kritisch alle in zwang zijnde methodes, ongeveer 20 — overigens is hieraan slechts een van de 19 hoofdstukken gewijd.

Of de meeningen van Ribbing en Nürnberger „voorgoed verouderd" zijn (vgl. blz. 204), moet eerst de toekomst leeren. Ook al is de methode Ogino-Knaus aesthetisch mooier en eenvoudiger — het feit, dat Smulders tegen de toepassing zonder advies van een arts waarschuwt, geeft toch te denken.

Met de bewering van v. d. Velde, dat periodieke onthouding en neo-malthusianisme op den keper beschouwd pakkan zijn van hetzelfde laken", (vgl. blz. 205) zullen allen, die de geschiedenis van deze beweging kennen, het eens zijn. Want de toepassing van „voorbehoedmiddelen" vormt een ondergeschikt deel in deze beweging. De grondgedachte in haar was steeds, de beperking van het kindertal te bereiken, zonder dat de huwelijksgemeenschap van één harer essentieele waarden beroofd werd. Wat de middelen hiertoe betreft, werd steeds ernaar gestreefd, den natuurlijken afloop der geslachtsdaad niet te verstoren en daarom was de meest gebruikte methode de toepassing van een pessarium. Dus met het „geknoei" was het niet zoo vreeselijk gesteld als de heer Smulders zijn lezers wijs tracht te maken.

Zeer merkwaardig zijn de uitlatingen van Smulders, dat de Nieuw-Malthusianen trachten „het katholieke bolwerk te sloopen". Aangezien hij toch nu ook aan de katholieke echtparen een middel aan de hand doet, dat hen in staat stelt, het kindertal te beperken — een geoorloofd middel — terwijl de Nieuw-Malthusianen toch slechts „ongeoorloofde middelen" aan de

katholieke families aanboden — is het dan niet veeleer *hij zelf*, die het katholieke, op kinderrijkdom steunende bolwerk sloopt (tenminste als zijn methode *zoo veilig* is als hij dit voorstelt!)?

De strijders voor het neomalthusianisme: dr. Rutgers, dr. Aletta Jacobs en de W. L. S. R.

In 1881 werd in Nederland de Nieuw-Malthusiaansche Bond opgericht. Na 1 jaar telde de Bond ongeveer 200 leden, meest intellectueelen; dank zij den krachtigen arbeid van dr. Rutgers, die beurtelings voorzitter en algemeen secretaris was, breidde de Bond zich langzamerhand uit.

Dr. Rutgers was oorspronkelijk dominee in een Friesch dorp geweest, maar had zich in 1879 als geneesheer te Rotterdam gevestigd. Zijn werkzaamheid voor de N. M. B. dateert van 1898 en in het volgend jaar werd ook zijn vrouw in het bestuur gekozen. Van dien tijd af dateert het opleiden van deskundige medewerksters, wier werkzaamheid ook in het buitenland zóó bekend werd, dat lange jaren in de buitenlandsche pers het sprookje opgeld deed, dat in Holland niet minder dan 52 consultatiebureaux bestonden.

De officieele wetenschap liet de N. M. B. maar niet ongstoord haar gang gaan. Aanvallen op de middelen werden vooral gedaan door dr. Pinkhof en dr. Mendes de Leon; maar de verdedigers lieten zich ook niet onbetuigd. Niemand minder dan prof. H. Treub en dr. Aletta Jacobs verklaarden zich openlijk voorstanders van de door de Bond aanbevolen middelen.

Wat de Bond wil, is neergelegd in een vlugschriftje, waaraan wij het volgende ontleenen:

„WIJ WILLEN gezonde, krachtige kinderen, die hun ouders zullen liefhebben voor de goede zorgen door deze aan hen besteed.

WIJ WILLEN onzen kinderen geven, wat ze noodig hebben en meer dan dat, want wij dragen de volle verantwoordelijkheid voor hun leven en niet zij zelf.

WIJ WILLEN de vreugde en den vrede in het gezin handhaven, en wij willen NIET door gemakzucht of tengevolge van valsche denkbeelden de armoede in het gezin haar intrede laten doen.

WIJ WILLEN, in tegenstelling met door de overheid en kerk gesteunde groepen, kinderleed verminderen en voorkomen, door in gezinsuitbreiding maat te houden.

WIJ WILLEN uit onze kinderen doen groeien wat mogelijk is, hetgeen kan door goede verzorging, nauwlettend achtslaan op hun aanleg en door ze goed onderwijs te laten genieten.

WIJ WILLEN den oorlog verhinderen, want wij gelooven, dat de kiem van zijn bestrijding ligt in het gezinsleven.

WIJ WILLEN onzen kinderen den haat tegen dit menschonteerend wanbedrijf bijbrengen, maar ook willen wij waken tegen overbevolking. Want deze is voor het uitbreken van den wereldoorlog een zeer voorname factor geweest.

WIJ WILLEN onze kinderen niet in het leven roepen om ze later op de meest wreede wijze te doen vermoorden en daarom willen wij zorg dragen, dat niet door onze ondoordachtzaamheid een teveel aan menschen ontstaat met al de verschrikkelijke gevolgen daarvan. Want „Pest, Hongersnood en Oorlog", die door sommige onzer tegenstanders beschouwd worden als minder gevaarlijk dan het Nieuw-Malthusianisme, achten wij niet alleen afschuwelijk, maar voor wat den oorlog betreft, zelfs onzedelijk en immoreel."

En ten slotte:

„WIJ WILLEN onze kinderen ZELF trachten groot te brengen en uit eigen middelen hen voeden en kleeden en NIET aankloppen bij Staat en Vereeniging, noch de openbare liefdadigheid door straatcollectes te hulp roepen om de kinderen, voor wier bestaan wij verantwoordelijk zijn, het hoogst noodige te verschaffen."

Door de werkzaamheid der baanbrekers als de Heer S. V. Gerritsen (de echtgenoot van dr. Aletta Jacobs), de Heer Heldt, mr. S. van Houten, dr. Aletta Jacobs, A. B. Kleerekooper, dr. F. M. Wibaut, Martina Kramers, dr. de Waard, dr. J. Ph. Tuyt — om slechts enkele namen uit de geschiedenis van den Bond te vermelden — groeide deze vereeniging snel en had in 1922 een ledental van 7000 bereikt. In de laatste 10 jaren is het ledental voortdurend gestegen. Dr. Premsela spreekt in zijn in 1932 verschenen boek van 25000 leden, maar indien wij ons niet vergissen is dit getal nog hooger.

In de laatste jaren zijn er twee zeer belangrijke gebeurtenissen voorgevallen. De eene betreft de weigering van het bestuur van de tentoonstelling „Moeder en Kind" om een stand van de N. M. B. op te nemen. De Bond nam daarop het besluit, den „onfatsoenlijken" stand in een gebouw dicht bij de tentoonstelling te plaatsen. Het resultaat was geweldig, in 24 dagen bezochten 24542 personen den eens geweigerden stand. Derhalve kon dr. Premsela hierover schrijven, dat het bestuur hun met de weigering een buitengewoon grooten dienst had bewezen.

Het tweede belangrijke feit was de oprichting eener Nederlandsche afdeeling van den „Wereldbond voor sexueele hervorming". Wij hebben in het tweede hoofdstuk hierover reeds

uitvoerig geschreven, zoodat wij hier volstaan met er op te wijzen dat punt 3 van het werkprogramma bevat: „bevordering van stichting van consultatiebureaux voor geslachtskunde, in het bijzonder strekkende tot geneeskundig onderzoek voor de verloving (resp. voor het huwelijk) en ter voorlichting inzake geboorteregeling" en punt 7: „bevordering van geboorteregeling, mede op grond van eugenetische en sociale indicatie."

De N. M. B. nam aan de oprichting van deze Hollandsche afdeeling deel en er bestaat op dit oogenblik een krachtige samenwerking tusschen deze twee vereenigingen.

Er zijn nu drie consultatiebureaux door de N. M. B. gesticht: een in Amsterdam, het dr. Aletta-Jacobs-Huis, een in Rotterdam, het dr. Rutgers-Huis en een in den Haag, dat eveneens den naam van dr. Rutgers draagt. Over de werkzaamheden van het dr. Aletta-Jacobs-Huis zullen wij nog nadere bijzonderheden mededeelen, waardoor ook de werkwijze van den Bond nog nader wordt toegelicht.

Wij verwijzen hier in het bijzonder nog naar het volgende, aangezien de tegenstanders van den Bond dit gaarne over het hoofd zien. In de beginsel-verklaring van de N. M. B. wordt gezegd: „Dat de door medici toegepaste abortus provocatus noodig kan zijn, wordt door den Bond erkend, maar als normale methode tot beperking van de geboorten acht de Bond hem niet wenschelijk, zelfs verwerpelijk, terwijl juist door toepassing der anti-conceptioneele middelen, dus door voorkoming van bevruchting, het terecht gewraakte abortus-gevaar van leeken meer en meer zal worden afgewend."

Punt 5 van het werkprogramma der W. L. S. R. luidt:

A. Bestrijding van den abortus provocatus door opvoeding en voorlichting.

B. Bevordering van de afschaffing van de strafbepalingen tegen den abortus provocatus; strafbaarstelling van het opwekken van abortus provocatus door ondeskundigen.

C. Het aan de orde stellen van een medische, eugenetische en sociale indicatie voor den abortus provocatus.

Beide vereenigingen bestrijden dus den abortus provocatus en achten de verbreiding van de kennis der voorbehoedmiddelen juist een der beste methoden ter bestrijding van dit euvel. Hoe in den kring der Nieuw-Malthusianen het bevolkingsvraagstuk gezien wordt, moge blijken uit een artikel „Wat brengt de toekomst?" in het orgaan van den Bond, waarvan wij het een en ander aanhalen, (extra uitgave v. d. 15en jaargang).

Wij achten deze beschouwingen ook in zooverre zeer belangrijk, omdat hier de pacifistische kant van het Nieuw-Malthu-

sianisme op den voorgrond wordt gebracht. Men redeneert hier — even in het kort: — ongeremde groei der bevolking veroorzaakt oorlog, de aanpassing aan den economischen toestand vermindert het gevaar van oorlog!

De schrijver laat om te beginnen de toestanden in verschillende landen de revue passeeren en komt dan, gezien den socialen nood, die overal heerscht en waarin werkloosheid de hoofdrol speelt, tot de conclusie, dat „het economische leven door en door rot is". Hij ziet in den tijd, dien wij thans beleven, een tegenhanger van de periode, voorafgaande aan den oorlog van 1914 en argumenteert dit als volgt:

„Toen allerwege hoog-conjunctuur met een betrekkelijk gering aantal werkloozen; koortsachtigen wedijver der naties, elkander van de wereldmarkt te verdringen; tengevolge van regelmatige inkomsten, meerdere koopkracht van het publiek en thans precies het omgekeerde.

Wie meent, dat dus thans tengevolge van 'n zoo intens verschil tusschen de beide tijdperken, een noodlottige catastrophe als in 1914 verre van huis is, vergist zich deerlijk. Les extrêmes se touchent en inderdaad, de gevaren, die in den tegenwoordigen tijd verscholen liggen, rechtvaardigen een toepassing van dit woord, bij een vergelijking met de vooroorlogsche periode. Was toen, door den onverzoenlijken concurrentiestrijd een gewelddadig treffen der elkaar op handelsgebied weerstrevende natie's 'n noodzakelijk gevolg — wat was de oorlog anders dan de concurrentiestrijd in anderen vorm — thans zal de nood, waarmee elk land afzonderlijk te kampen heeft tot wanhoopsdaden leiden, waardoor Moeder Aarde weer rijkelijk met menschenbloed gedrenkt zal worden."

De steller van het artikel betoogt voorts, dat de macht der tegenpartij voor een niet gering gedeelte bestaat in de virtuositeit om tegenover de satellieten, die zij in bescherming neemt, den man uit het andere kamp uit te beelden als het meest monstrueuze verschijnsel, dat op deze aarde rondloopt; zoo zijn de Nieuw-Malthusianen b.v. viezerikken, genotterikken, gemakzuchtigen, zedenverkrachters, enz.

„Het begrip „zedelijkheid" is zeer moeilijk te definieeren en men kan niet volstaan, indien men poogt er een verklaring van te geven, met voorbeelden uit het dagelijksch leven te noemen. Want terwijl de een b.v. de doodstraf goed noemt, keurt een ander deze af door haar als zedelijk niet geoorloofd te achten, en terwijl er aan den eenen kant menschen den oorlog een zedelijk kwaad achten, dat door niets gerechtvaardigd wordt, kennen anderen hem een zedelijke waarde toe,

zoodat ze die onderlinge menschenvernietiging verheerlijken.

Uit dit laatste voorbeeld blijkt ook duidelijk hoe betrekkelijk het begrip zedelijk is, want ofschoon over 't algemeen als verre van zedelijk beschouwd wordt, wanneer men z'n naasten doodt — het vijfde gebod herinnert ons hieraan — schijnt de zedelijkheid veranderd te zijn in tijden, dat de naties tegenover elkaar komen te staan en men blijkbaar van grooter zedelijkheid blijk geeft, wanneer men het vijfde gebod maar vergeet.

De opvattingen van hetgeen goed of slecht is — en daarom gaat het bij de zedelijkheid — wijzigen zich gedurig. Dr. Aletta Jacobs, de vrouw, die met schier bovenmenschelijke kracht en moed de zedelijke inzichten van haar tijd trotseerde, heeft daarvan met haar persoonlijk leven het bewijs gegeven. In haar jeugd gold 't bij de meesten voor onzedelijk, dat een meisje haar leven aan iets anders wijdde, dan aan het huisgezin. Elk meisje zat in dien tijd slechts te wachten op een huwelijk, en vraagstukken van algemeen maatschappelijk belang had zij gevoegelijk over te laten aan het mannelijk gedeelte van het menschdom. Universitaire opleiding van het zwakke geslacht was uit den booze en men kan zich indenken, welk een storm van verontwaardiging het verwekte, toen Aletta Jacobs zich als eerste vrouwelijke studente liet inschrijven. Een merkwaardig staaltje der zedelijke opvattingen geeft zij in haar gedenkboek, wanneer zij zegt dat het in haar jonge jaren als zeer onzedelijk beschouwd werd als na acht uur een dame zich alleen in de Kalverstraat te Amsterdam vertoonde. We lachen thans om die bekrompenheid en terecht, zooals we lachen bij het denkbeeld, dat de tegenwoordige jonge dochters ten tien of elf ure door den kruier werden afgehaald. Alles vanwege de zedelijkheid."

Met dit alles beoogt de schrijver slechts aan te toonen, dat men niet zoo gauw moet spreken over „zedelijk" of „onzedelijk".

En met instemming citeert hij dan de uitspraak van den Bisschop van Birmingham, gepubliceerd in de „Times" van 8 April 1919, luidende: „Zoowel in zedelijk opzicht als ter verbetering van het menschelijk ras zou het goed zijn om in sommige omstandigheden onschadelijke middelen te gebruiken teneinde het aantal geboorten te regelen. Het ware onzedelijk om uit zelfzuchtige beweegredenen het verwekken van kinderen te vermijden, maar het ware zekerlijk even onzedelijk om kind na kind te krijgen onder omstandigheden, die menschelijkerwijs gesproken zoodanig waren, dat een degelijk grootbrengen van die kinderen onmogelijk moest genoemd worden." Uit het bovenstaande blijkt zonneklaar, dat over de onzedelijkheid van ons beginsel van Christelijk standpunt bezien nogal

verschil van meening bestaat, zoodat de kerken van ons land allerminst het recht hebben om het op grond van den christelijken godsdienst te veroordeelen.

Principieel achten de Anglicaansche bisschoppen het N. M. dus niet in strijd met het christelijk zedelijkheidsbegrip.

En zouden zij nu zooveel slechter christenen zijn dan die in ons land?

Hebben de christenen in ons land het monopolie om te oordeelen op grond van godsdienstige beginselen?

Dan is 't wel eigenaardig, dat niet alleen de Anglicaansche bisschoppen tot een gunstige verklaring over het N. M. kwamen, maar dat ook de Noorsche geestelijkheid zich er op verschillende gronden voor uitsprak.

Dit alles geeft te denken.

Het wijst er op, dat er onder de christenen geen eenstemmigheid bestaat, over het al of niet zedelijk geoorloofd zijn, of om het concreter te zeggen, dat de bewering als zou het N. M. in strijd zijn met de christelijke zedewetten, omdat dit in Holland beweerd wordt, nog lang niet waar behoeft te zijn, hetgeen hier met voorbeelden is aangetoond.

De abortus provocatus in Nederland en het boek van dr. J. Valkhoff hierover.

De kwestie van het behoud of niet behoud van een kiem, aanwezig in de moeder, is een van de meest ingewikkelde vraagstukken, die op medisch, juridisch en sociologisch gebied bestaan.

1. Is het dooden van een zoo juist bevruchte eicel gelijk te stellen met het dooden van een mensch?

2. Heeft de vrouw het recht over haar eigen lichaam te beschikken of niet?

3. Heeft een staat het recht, de vrouw te dwingen, de vrucht uit te dragen en het kind groot te brengen, als hij niet het bestaan van dit kind kan garandeeren, maar reeds in den tijd, dat de zwangerschap plaats heeft, een groot gedeelte van de bevolking aan de ellende der werkloosheid moet prijsgeven?

4. Indien de staat dit recht heeft, heeft hij dan ook de macht, om de menschen te dwingen?

5. Is een doorloopende groei der bevolking in het belang van een staat of brengt hem de expansie-drang van een overbevolking slechts in moeilijkheden?

6. Geeft de quantiteit of de qualiteit den doorslag, bij de beoordeeling der beteekenis van een land?

7. Heeft de staat het recht, wetten zuiver te baseeren op godsdienstige beginselen, indien een groot gedeelte der bevol-

king deze godsdienstige beginselen niet erkent of indien de wetenschap tot een ander inzicht is gekomen?

8. Heeft iemand die niet gehuwd is, het recht een getrouwde vrouw de wet te stellen?

9. Mag een staat, door den arts nog zwaarder te straffen dan den niet-medisch geschoolden aborteur, de vrouwen drijven in handen der medisch niet-geschoolde krachten?

10. Moet men niet, indien men den abortus veroordeelt — en dit doet toch iedereen, die eenig inzicht in deze altijd met gevaar voor de gezondheid der vrouw verbonden handeling heeft! — tot de logische conclusie komen, dat de propageering van voorbehoedmiddelen „het kleinere kwaad" is?

Ziehier een aantal vragen, van welke ieder op zich zelf als onderwerp voor een dissertatie zou kunnen dienen. Onze taak zal het zijn, een zoo zuiver mogelijke omlijning te geven van de standpunten, die door predikanten, artsen, sociologen en juristen tegenover de verschillende kanten van dit vraagstuk worden ingenomen.

1. De vraag, of het dooden van een bevruchte eicel gelijk te stellen is met het dooden van een mensch, wordt door de R.K. Kerk niet alleen bevestigend beantwoord, maar er wordt zelfs bijgevoegd, dat het nog niet geboren leven van den kant van den staat nog krachtiger moet worden beschermd dan het leven, dat zich zelf kan verweren: „Vervolgens mogen zij, bij wie het landsbestuur en de wetgevende macht berust", zegt de Encycliek over het Christelijk Huwelijk van Paus Pius XI, „niet vergeten, dat het de taak der overheid is, door geschikte wetten en straffen, het leven van onschuldigen te beschermen, en dit te meer, naarmate zij, wier leven in gevaar is of wordt aangevallen, minder bij machte zijn zich zelf te verdedigen. En onder dezen nemen toch zeker de kinderen, nog verborgen in den moederschoot, de eerste plaats in. Indien echter de burgerlijke overheid de kleinen niet enkel haar bescherming zou weigeren, maar hen in haar wetten en voorschriften door de handen van geneesheeren of anderen zou laten en zelfs doen vermoorden, moge zij wel indachtig zijn, dat God hun rechter is en de wreker van het onschuldig bloed, dat van de aarde ten hemel schreit." De Nederlandsche wet heeft zich dezen gedachtengang eigen gemaakt en hierop zijn dan ook de art. 251bis en 295 t/m 298 gebaseerd. De praktische consequentie hiervan is, dat de arts in vele gevallen de aanstaande moeder voor zijn oogen te gronde ziet gaan, zonder een vinger voor haar te mogen uitsteken. Wij citeeren hier een bericht van prof. Treub: „Toen ik nog praktiseerend geneesheer was, behandelde ik eene patiënte met een

chronisch nierlijden, dat door geregelde behandeling althans binnen zoodanige perken te houden was, dat patiënte de zorg voor haar huishouden, man en drie kinderen, behoorlijk kon dragen. Zij werd opnieuw zwanger en van de eerste week der zwangerschap af namen de verschijnselen van het nierlijden in hevigheid toe. Ik stelde consult met een ouderen ambtgenoot voor, omdat ik abortus wilde opwekken. Het consult had plaats, de geroepen collega meende dat het nog zaak was wat af te wachten; ook een paar maanden later, toen het slechter en slechter ging, bleef hij bij zijn advies, totdat eindelijk de vrouw in direct levensgevaar kwam. Toen was het voor het afbreken der zwangerschap te laat: sub finem vitae (dus terwijl de moeder stervende was!) is nog een dood onvoldragen vruchtje uitgedreven en de vrouw bezweek weldra daarna. Hier had abortus provocatus het leven der vrouw nog zeker eenige jaren voor haar huishouden kunnen sparen. De grootste Nederlandsche gynaecoloog sprak zich dus reeds in het begin van onze eeuw ervoor uit, het leven der vrucht op te offeren, indien de moeder hierdoor gered kan worden. Zijn opvatting wordt door vele artsen in binnen- en buitenland gedeeld. Zoo heet het in Marcuse's Handwörterbuch der Sexualwissenschaft: „Heden wordt de medische indicatie erkend; de sociale en eugenetische indicaties zijn niet erkend en zijn nog aan discussie onderhevig." Treub concludeerde, dat de art. 295—298 moesten vervallen (art. 251bis bestond toen nog niet) en besloot zijn betoog met de woorden: „Want zooals het thans is, worden tal van vrouwen door gewetenlooze en helaas! ook straffelooze, abortus-opwekkers (en opweksters) voor haar leven ziek gemaakt en niet weinigen worden door die lieden (waaronder medici, vroedvrouwen en z. g. „deskundigen") vermoord. Dat hierin door wetswijziging, al dan niet op bijbelsche gronden steunend, verandering komt, is hoog noodzakelijk." (Verspr. Opst. blz. 28). Deze noodzakelijkheid is tot heden door den staat niet erkend, integendeel nemen de veroordeelingen van artsen toe. Dr. Valkhoff zegt bij zijn beoordeeling der kwestie van juridisch standpunt gezien, dat de kerkelijke beoordeeling van den abortus provocatus uitgaat van een verouderde ideologie en voor de moderne wetenschap onhoudbaar is: „Wij weten thans, dat een foetus van 40 dagen nog geslachtloos is." (Valkhoff: Ab. prov. en strafwet, blz. 103). Er blijft dus een scherpe tegenstelling bestaan tusschen de katholieke opvatting, die het dooden van de vrucht nog erger vindt dan het dooden van een mensch, en de opvatting der moderne wetenschap, die in elk geval de medische indicatie van den abortus tijdens de eerste drie maanden

der zwangerschap erkend wil zien en ook eugenetische en sociale gronden ter discussie stelt.

2. De Fransche schrijver Victor Marguérite beantwoordt de vraag of de vrouw het recht heeft over haar eigen lichaam te beschikken met: „Ton corps est à toi.” Hij kent dus ook de vrouw het recht toe, haar ongewenschte vrucht te laten afdrijven. Wetenschap en kerk wijzen, zooals wij sub. 1 hebben gezien, deze formuleering van de hand. Alleen in bepaalde gevallen wil de wetenschap de vrouw helpen, als zij in nood verkeert en grooter kwaad moet worden voorkomen.

3. Of de staat het recht heeft, de vrouw te dwingen, een kind ter wereld te brengen — daarnaar wordt niet gevraagd. Van zuiver ethisch standpunt uit zou men echter kunnen zeggen: alleen die staat, die aan zijn onderdanen een zeker minimum van inkomen kan garandeeren, heeft een zeker recht, een afbreking van de zwangerschap strafbaar te stellen. Heden, waar vele ouders werkloos zijn en de toekomst hunner kinderen zich zeer somber laat aanzien, staat de staat moreel niet zeer sterk in zijn schoenen.

4. Een andere vraag is het, of de staat de macht heeft, de vrouw te dwingen? Dit kan wel ronduit met „neen” worden beantwoord. De staat zou, zooals de duivel in den roman van Le Sage, de macht moeten hebben de daken der huizen op te beuren, om te zien, wat de vrouwen uitspoken. Maar deze macht heeft hij niet. En daarom zal, al werd zelfs de doodstraf op den abortus provocatus gesteld, de vrouw toch in vele gevallen trachten met duizend andere middelen de weggebleven menstruatie weer op te wekken. Sociale voorzorg, die aan de ouders behoorlijke levensmogelijkheden biedt, zal hier telkens veel meer bereiken dan strafbedreigingen. De in vele opzichten uitstekende woningbouw in Nederland bevordert het geboorteaantal zonder twijfel veel sterker dan de artikelen in het wetboek van strafrecht.

5. Is een doorloopende groei der bevolking in het belang van een staat? Dit vraagstuk hebben wij reeds in het begin van dit hoofdstuk belicht door uitvoerige citaten uit het werk van den deskundige bij uitnemendheid, mr. J. Bierens de Haan. Men zie daarvoor blz. 195 e.v.

6. Niemand zal ontkennen, dat een land zijn „Weltgeltung” ontvangt door het werk zijner groote persoonlijkheden. Holland is het land van Rembrandt, het land van v. Gogh, het land van Multatuli. De quantiteit speelt geen rol. Daarom ligt er een zeer onlogische redeneering in de vordering van een doorloopend geboorteoverschot. Een gemis aan zuivere logica! Met

de merkwaardige konsequentie, waarmede de nationale revolutie zich in Duitschland in 1933 voltrok, werden alle menschen, die het cultureele aanzien van Duitschland in de wereld hadden bevorderd, uit het land gejaagd. Duitschland wilde voortaan meer waarde hechten aan de quantiteit — een volk van 65 millioen, dat de plaats opeischte, die hem toekwam voor het getal!

7. Of de staat het recht heeft, wetten te baseeren zuiver op godsdienstige beginselen — ook daarnaar wordt niet gevraagd. Toch getuigen voor ons ook hier de woorden van prof. Treub van bijzondere doeltreffendheid: „Met opzet heb ik gesproken van de *fictie*, dat de Nederlandsche staat een christelijke staat zou zijn, niet omdat ik zou willen tegenspreken, dat de meerderheid der Nederlanders christenen of althans leden van christelijke kerkgenootschappen zijn, maar omdat voor mij in de woorden, „christelijke staat" reeds eene contradictio in terminis gelegen is, wanneer van dien staat ook niet-christenen burgers zijn. (Verspr. opst. blz. 14). Op den langen duur zal bij de weinige wetten, waar de christelijke beginselen en de wetenschap tegenstrijdige opvattingen hebben toch waarschijnlijk de wetenschappelijke meening zegevieren, omdat dit in de richting onzer natuurwetenschappelijke eeuw ligt.

8. Er ligt een zekere onwaarachtigheid in, dat de niet getrouwde priester in het gezin komt en onder allerlei minder kiesche interpellaties de vrouw erop wijst, „dat in haar trouwboekje in de rubriek kinderen nog zooveel ruimte over is" of iets dergelijks. In een ons bekend geval, waar deze vraag aan de vrouw gesteld werd, was de man lijdende aan een ongeneeslijke ziekte, waaraan hij inmiddels overleden is, en zoodoende waren wij door het verhaal der vrouw, die als werkster aan den kost trachtte te komen, bijzonder getroffen. Het betreft hier een punt in de katholieke zedenleer, dat voor niet-katholieken bijzonder moeilijk te begrijpen is.

9. Dat de Staat de vrouwen naar de aborteurs drijft, door den arts nog zwaarder te straffen dan den aborteur, lijkt ons een van de grootste tactische fouten der Hollandsche wetgeving. Nu zal men kunnen tegenwerpen, dat de praktijk hier anders is dan de theorie. De praktijk leert echter, dat in ons land —hoewel ook de op medische indicatie uitgevoerde abortus te vervolgen en strafbaar is — deze niet strafrechterlijk vervolgd wordt. „Het opportuniteitsbeginsel, dat onze strafwetgever huldigt (art. 167 lid 2 W. v. Strafvordering), maakt het den Officier van Justitie mogelijk, de vervolging achterwege te laten. Bovendien zou deze, indien zij plaats had, toch waarschijnlijk

wel tot vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging leiden, wanneer werkelijk aangetoond kon worden, dat de arts bij het onderbreken van de zwangerschap en het opofferen van het leven van de ongeborene door geen andere overwegingen dan behoud van het leven van de moeder geleid is" (Valkhoff, Ab. prov. en strafwet, blz. 119/120). Maar ook al zijn hier theorie en praktijk tegenstrijdig — de arts voelt zich door de wet geremd en ziet de vrouw voor zijn oogen in handen van een ondeskundige vallen. Indien aan de wet iets veranderd zou worden, dan is dit het punt, dat het allereerst voor verandering in aanmerking komt. De verzwarende straf voor den medicus dient beslist te vervallen.

10. Propageering der voorbehoedmiddelen ter vermijding van abortus provocatus — dit is de leuze aangeheven door de Neomalthusianen. Toch willen merkwaardigerwijze, kerk en wetgever het eene evengoed veroordeelen als het andere. Slechts de mogelijkheid, dat periodieke onthouding voorbehoedmiddelen en abortus tegelijk overbodig maakt, opent een nieuw licht in deze kwestie. Wij zullen dus maar hopen, dat het oude woord: „Te mooi om waar te zijn" niet voor de methode Ogino-Knaus geldt, maar dat deze eenigszins onwaarschijnlijke beweringen door de praktijk worden bevestigd.

Het boek van dr. J. Valkhoff over de abortus-kwestie heeft het geheele vraagstuk in een nieuw stadium gebracht. Treub kon indertijd door zijn redevoering te Leiden geen verandering der wet bereiken. De latere onderzoekers van dit vraagstuk hebben niet alleen berust in de wetsartikelen, maar deze zelfs in de meeste gevallen toegejuicht. Van Heynsbergen en van Balen Blanken kwamen in hun werk tot de conclusie, dat bestrijding van den abortus provocatus moet geschieden zoowel door strafrechtelijke repressie als ook preventief d. w. z. door medische voorlichting, oprichting van bestedelingenhuizen en hulpverleening aan ongehuwde moeders, door strafbedreiging tegen den verwekker, die weigert de zwangere te huwen of te steunen en eindelijk door bestrijding van de zedeloosheid („Abortus Criminalis", blz. 100). Wijzigingen der wet bevalen zij alleen aan, indien een vrucht ontstaan is door een *misdrijf* en indien de vrouw tegenover den arts den aborteur denuncieert (in dit geval straffeloosheid voor de denunciante). Dit voorstel lijkt niet erg psychologisch: de arts mag de zwangerschap niet verstoren, hij laat de vrouw naar den aborteur gaan en tracht dan zijn „concurrent" te vernietigen door de vrouw te ondervragen en haar te wijzen op haar straffeloosheid. Een dergelijke wetswijziging zou niet erg

moreel zijn en bovendien evenmin iets bereiken als de bestaande wetsbepalingen. L. van der Hoeven concludeerde in 1926 in zijn bijdrage „Crimineele abortus", dat een wijziging der strafwetartikelen hem dringend noodzakelijk voorkwam. Maar „de strafbaarheid der afdrijving zal men moeten handhaven en men kan de artikelen 295—298 niet laten vervallen." (Mensch en Maatschappij 1926, blz. 438). B. Premsela beperkte zich in zijn in 1932 verschenen werk „Bewuste regeling van het kindertal" bij de te nemen maatregelen tegen abortus tot de aanbeveling van een „deugdelijke voorlichting van het publiek; verbetering van de maatschappelijke bestaansvoorwaarden en van het maatschappelijk stelsel; verbetering van de sexueele moraal en van het huwelijk en toepassing van een juiste voorbehoeding tegen zwangerschap" (blz. 75). Hoewel persoonlijk voorstander van een wetswijziging, achtte hij zijn werk niet de juiste plaats om hier dieper op in te gaan en tevens achtte hij ook den tijd hiervoor nog niet rijp. In 1933 verscheen het boek van dr. Valkhoff. Dit boek is een „daad". Helder van stijl en met uiterste konsequentie geschreven, logisch opgebouwd, onderzocht hij juist den juridisch-sociologischen kant van het abortusvraagstuk en doet het voorstel, de bepalingen in het wetboek van strafrecht over vruchtafdrijving (art. 295—298 en 251bis) in dezen zin te wijzigen, dat de vruchtafdrijving niet strafbaar is, *indien zij in de eerste drie maanden van de zwangerschap, door een specialist, in een daartoe erkend ziekenhuis en met goedvinden van de zwangere wordt verricht* (blz. 147). Hij wijst hierbij op de uiterst ongunstige gevolgen van de tegenwoordige verbodsbepalingen in Nederland en op de gunstige resultaten van een soortgelijke wetgeving in Sowjet-Rusland. De bekende hoogleeraar in het strafrecht prof. mr. I. M. van Bemmelen sluit zich bij de meening van dr. Valkhoff aan: „Een krachtig argument vindt schrijver ook in het feit, dat Simons in zijn „Problemen van het strafrecht" reeds schreef: Mijn voorstel zou wezen: „straffeloosheid voor de vrouw en voor den geneeskundige, die handelt naar de regelen zijner wetenschap." Prof. v. Bemmelen besluit zijn bespreking van het boek van dr. Valkhoff met de verklaring, dat hij deze niet wil beëindigen zonder te verklaren, dat ook hij meent, dat, waar wij hier van twee kwaden het kleinste kiezen moeten, naar zijn meening een regeling zooals Simons en Valkhoff die voorstellen, te verkiezen is boven de huidige. (Weekblad voor het recht). Wij wijzen er nog op, dat ook bij een verwezenlijking der voorgestelde wetswijziging de geloovige christen of jood kan blijven handelen volgens zijn religieuze overtuiging — zij

bevrijdt alleen het overige gedeelte der bevolking van de uitwerking eener wet, die, hoezeer ook ethisch te verdedigen, in haar praktische uitwerkingen volkomen gefaald en veel meer kwaad dan goed gesticht heeft.

De werkzaamheden van het dr. Aletta-Jacobs-Huis te Amsterdam.

Een voornaam aandeel in de stichting van het dr. Aletta-Jacobshuis heeft dr. B. Premsela gehad. Hij had als leider van het Amsterdamsche bureau van de „*Vereeniging tot geneeskundig onderzoek vóór het huwelijk*" gezien, hoe men het *niet* moest doen. Want aangezien hij in dit bureau volgens de beginselen van deze vereeniging geen inlichtingen over anticonceptioneele middelen mocht geven, was het aantal bezoekers zeer gering (ongeveer 35 per jaar). Dr. Premsela zag toen later in het buitenland, hoe het *wel* kon. Het door dr. Magnus Hirschfeld te Berlijn gestichte consultatiebureau was in vele opzichten een goed voorbeeld: hier waren specialisten aan het bureau verbonden; hier was in plaats van de kille ziekenhuissfeer de intimiteit van gezellige huiskamers geschapen. Hetzelfde principe heeft men nu ook in het dr. Aletta-Jacobshuis verwezenlijkt — en met zeer goed succes! Naast dr. Premsela werkt hier dr. C. van Emde-Boas, die op het congres van de W. L. S. R. te Brünn in 1932 interessante mededeelingen deed omtrent het in het eerste jaar verzamelde materiaal. Wij ontleenen hieraan het volgende:

Het totaal aantal bezoekers bedroeg in het eerste jaar (1931—1932) ± 2500 personen (gemiddeld 20 patiënten per spreekuur). Hiervoor werden 2338 kaarten gebruikt voor de statistiek. Van deze 2338 bezoekers waren 86,6 % vrouwen en 13,4 % mannen (2025 resp. 313). Van de 2025 vrouwen kwamen 1542 voor geboorteregeling, van de 313 mannen slechts 78 voor dit doel. Dus bijna 70 % kwam met het doel om voorlichting over geboorteregeling te verkrijgen. Dat van de mannen slechts een vierde gedeelte voor dit doel kwam, is wel een zeer opmerkelijk verschijnsel.

Waren de 1542 vrouwen allen getrouwd? Neen! In het geheel waren 84 % getrouwd; 3,1 % ondertrouwd; 5,5 % verloofd en 5 % ongehuwd. (De juiste cijfers zijn als volgt: 1420 waren getrouwd, 3 waren weduwen, 2 gescheiden, 48 ondertrouwd, 46 verloofd, 23 hadden verhoudingen).

Zeer belangrijk is wel de vraag, in hoeverre de werkloosheid den wensch naar geboorteregeling doet opkomen. Ook in dit opzicht geven de statistieken van het dr. Aletta-Jacobshuis

nauwkeurige aanwijzingen: 13 % van de vrouwen waren werkloos; in ongeveer 10 % van de gevallen moesten de vrouwen meewerken, om aan den kost te komen; 1,7 % konden om financieele redenen niet trouwen.

Door welke kringen werd het dr. Aletta-Jacobshuis het meest bezocht? Het antwoord is verrassend: door de geschoolde arbeiders! Deze vormden bijna twee derde van de bezoekers; op de tweede plaats staan de geoefende arbeiders, op de derde plaats de hoogere intellectueelen, op de vierde plaats de winkeliers en lagere intellectueelen, terwijl de ongeschoolde arbeiders met ca. 3,6 % de laatste plaats innemen. Deze getallen wijzen erop, dat de ontwikkeling toch een beetje in de richting gaat, waarin prof. Treub ze ook wilde zien gaan!

Waarin bestond nu de hulp, die het bureau verleende? In 91,24 % van de gevallen werd aan de vrouwen een pessarium aanbevolen, en de vrouwen werden met het gebruik hiervan op de hoogte gebracht. In 8,76 % van de gevallen werden andere middelen aanbevolen. Katholieke vrouwen werden desgewenscht op de hoogte gebracht van de methode Ogino-Knaus; de resultaten hiervan zullen door het bureau worden gecontroleerd.

Er komen ook gevallen voor, waarin de vrouwen om opwekking van abortus verzochten. Dit verzoek moest natuurlijk worden afgewezen, maar de vrouwen werden erop attent gemaakt, dat ze nà de bevalling inlichtingen konden verkrijgen, omtrent de door het bureau aanbevolen methode, om verdere zwangerschap te voorkomen. Of de raad van het bureau opgevolgd werd, heeft dr. v. Emde-Boas niet medegedeeld, het zou wel *zeer belangrijk* zijn, indien het bureau deze gevallen naging. Het mag als bekend verondersteld worden, dat Treub na 16 jaren medische praktijk zich slechts één geval wist te herinneren, waarbij een vrouw bij de weigering den abortus op te wekken, berustte en later van een levensvatbaar kind beviel. (Verspr. opst. blz. 25). Zal de toezegging, tenminste later geholpen te worden, tot betere resultaten leiden? Dit is wel mede de belangrijkste vraag, die wij bij een publicatie van dit bureau zouden willen beantwoord zien, afgezien nog van de mededeelingen over de uitwerking der methode Ogino-Knaus.

Aangezien in de statistiekkaarten van het dr. Aletta-Jacobshuis ook het geloof der patiënten moet ingevuld worden, zoo kan men nagaan, welke vrouwen het meest om opwekking van abortus verzochten. Ook hier is het resultaat zeer verrassend — tenminste voor de tegenstanders van het Nieuw-Malthusianisme, want: het zijn de katholieke vrouwen. De groep katholieke vrouwen verzocht in 24 % van de gevallen om abortus, in 18 %

om anticonceptioneelen raad, in 15 %om advies. Dit zijn globale schattingen.[1]) Als men naar een bewijs zoekt, dat de economische toestanden zich vaak sterker toonen dan de beïnvloeding door de kerk, dan is dat bewijs hiermede geleverd.

Wie cijfers vermag te lezen, wie achter de cijfers de menschelijke tragedie zich ziet afspelen, zal wel toegeven, dat deze cijfers mede het belangrijkste materiaal zijn, dat in de laatste jaren gepubliceerd werd, om een nieuw licht te werpen op het bevolkingsvraagstuk. Van jaar tot jaar wordt de angst der menschen grooter om hun eigen bestaan en het bestaan hunner kinderen. De van nature zoo krachtige voortplantingsdrift wordt gedoofd.

Het aantal aborteurs en aborteuses in Nederland.

„Als onze ziekenhuizen, als onze medici eens mochten meedeelen, wat al verwoestingen in gezonde lichamen van vrouwen en vaak nog heel jonge meisjes ten gevolge van deze meestal ondeskundige operaties met de primitiefste, wreedaardigste hulpmiddelen, zij te behandelen krijgen, — wat een schade er aan de gezondheid berokkend wordt door 't innemen van allerlei onder schoone namen aangekondigde dranken en poeders, dan zou men verschrikken van den omvang dezer euvelen onder alle standen van de burgerij. Afgezien van het bedrog en het schandelijk misbruik, dat er gemaakt wordt van den angst der beklagenswaardige slachtoffers, die voor meest waardelooze middelen aanzienlijke prijzen moeten betalen, en soms barbaarsche sommen gelds voor de adviezen en mishandelingen van de zoogenaamd „deskundigen". En niet alleen voor de gevolgen van de heimelijke liefde, maar ook in het huwelijk zoeken meer en meer getrouwde vrouwen aan deze adressen uitkomst voor haar vrees of haar onwil om opnieuw moeder te worden, 't zij dit dan gebeurt om zorgen en gebrek voor het gezin, om onvree met den man te voorkomen, of uit weerzinwekkende gemakzucht en ijdelheid alleen. Maar hoe het zij — *onbeschrijfelijk is het leed, zijn de angsten, de smarten van lichaam en geweten, de smadelijke vernederingen, de gewetenlooze misdadigheid, de wreedaardigheden van onkunde en roekeloosheid, van zoo brutaal geschonden toch soms nog wel overgehouden idealisme in argeloosheid en vreezen, van vernield levensgeluk, vernielde gezondheid, van dood en verderf.*"

M. J. Brusse, de zoo sociaal voelende schrijver van „*Boefje*" en „*Vijf en twintig jaar onder de menschen*" geeft in zijn „*Rot-*

[1]) Een publicatie met nauwkeurige cijfers en verdere gegevens zal binnenkort verschijnen.

terdamsche Zedeprenten" deze aangrijpende beschrijving van de wereld der donkere misdaad. Maar aanstonds voegt hij aan zijn woorden toe: „*zwart genoeg kun je de gruwzaamheden niet aanduiden!*" (blz. 65).

Wie denkt bij deze woorden niet aan de zielepijn van Gretchen in „Faust", door Goethe zoo diep ontroerend gekenschetst — wie niet aan de samenspraak van Mephistopheles en Faust in dit dichtwerk, waar de man, de verliefde verleider, den duivel aanklaagt: „Jammer! Jammer! von keiner Menschenseele zu fassen, dass mehr als ein Geschöpf in die Tiefe dieses Elends versank, dass nicht das erste genugtat für die Schuld aller übrigen in seiner windenden Todesnot vor den Augen des ewig Verzeihenden!"

En toch, hoe somber ook de dichter den zielenood van een vrouw in deze omstandigheden mag uitbeelden — Brusse heeft gelijk: men kan de zaak niet somber genoeg beschrijven!

Hier een geval voor duizend andere: Een meisje maakt zeer jong kennis met een Spanjaard en spoedig werpt een ongewenschte gast, voor wien geen tafel gedekt staat, „zijn schaduw vooruit". Neen — hier zijn de sociale omstandigheden van dien aard, dat dit kind niet komen mag. Het meisje gaat naar een aborteuse. Prijs: *f* 25.—. Resultaat: Nihil. De eerste gang — in doodsangst ondernomen — leidde tot niets. Een ander adres wordt opgespoord, dit keer kost het *f* 50.—, maar de vrucht tart alle duivelsche kunsten en blijft op haar plaats.

Of er niet één arts in Holland is, die genegen is, te helpen? Het meisje zit hier en daar in wachtkamers — het is niet prettig, zulk een verzoek naar voren te moeten brengen. Maar overal wordt zij afgewezen. Eindelijk geeft haar een arts te verstaan, dat hij „als er wat bloed komt", eerst mag helpen. Zij gaat voor den derden keer naar een aborteuse, maar er komt geen bloed, wel begint een verschrikkelijke stank op te stijgen uit de gemartelde geslachtsdeelen. De arts bezwijkt; goed dan, hij wil helpen. Hij begint met de inspuiting van een pasta, waarna een bloeding optreedt. Er zijn echter teekenen, dat de uterus niet volkomen ontruimd is, zoodat de arts moet besluiten, nog een „Auskratzung" te laten volgen. Kan men zich voorstellen, wat dit meisje heeft doorgemaakt, door binnen betrekkelijk korten tijd niet minder dan vijf operaties te moeten ondergaan — alle zonder verdooving? Nog heden — na vele jaren — is het meisje ongelooflijk zenuwachtig, onrustig, ontevreden en levensmoe.

En wie zijn nu hier de „schuldigen"? Is dàt de uiting van christelijke beginselen, hier den steen te werpen op de acteurs van dit treurige drama? Zijn niet allen in meer of minder sterke

mate *offers* der samenleving, offers van onze maatschappelijke toestanden en offers van verkeerde wetten?

En indien niet een enkel geval voldoende is, het geweten der maatschappij wakker te schudden, zal het dan helpen, dat wij zeggen, dat duizenden en duizenden jaarlijk steeds weer opnieuw een dergelijke tragedie doormaken en velen, onnoemelijk velen, ellendig sterven?

Wij keeren terug tot de statistieken, tot de naakte, sombere getallen:

In Amsterdam weet de politie namen en adressen van ± 250 personen, die „zonder twijfel aborteurs en aborteuses zijn". Maar het totale getal is tenminste dubbel zoo groot. De Rotterdamsche politie had in Januari 1930 543 kaartregisters, waarin gegevens omtrent aborteurs vermeld waren; 159 van deze 543 hadden reeds een of meerdere keeren proces-verbaal voor dit misdrijf gehad. De politie in Den Haag kende 85 vrouwen en 30 mannen — alleen „deskundigen" (geen personen erbij, die eventueel handlangersdiensten bewijzen).

Rekent men nu maar zeer voorzichtig 1000 aborteurs en aborteuses in het geheele land (waarschijnlijk zijn er alleen in de drie groote steden reeds meer, zooals uit de bovengenoemde cijfers blijkt!) en neemt men aan, dat ieder per week slechts één abortus opwekt, dan komt men tot een cijfer *van 52000 abortusgevallen per jaar.*

Stel hierbij de woorden van Treub en van Tussenbroek, neergeschreven bij de mededeeling eener enquête in 1908 „dat de abortus criminalis een zeer veelvuldig voorkomend misdrijf is, waarvan de frequentie op onrustbare wijze toeneemt" (Valkhoff, Ab. prov. blz. 15) — stel hierbij de woorden van dr. J. A. van Dongen, dat „de verboden vruchtafdrijving zeer veelvuldig voorkomt en toeneemt in omvang" (Valkhoff, blz. 17) alsmede de schatting van Valkhoff zelf, die meent dat zijn gevonden getal van 14.600 eerder te laag dan te hoog is (Valkhoff blz. 25) — dan blijkt het toch wel, dat een tragedie, zooals wij deze hebben gekenschetst, zij het dan ook met minder complicaties, jaarlijks in tienduizenden gevallen voorkomt. En moet dan altijd daarover worden gezwegen, en is ieder boek, dat een dergelijk kankergezwel aan het lichaam der samenleving aanwijst, een „pornografisch boek?" Wij meenen, indien er nog eenig geweten in onze samenleving bestaat, dat dan dit probleem een van de „problemen van den dag" moet zijn en dat het een der redenen is, die de uitgave van ons boek rechtvaardigen. Wij hebben ook hier zoo weinig mogelijk redeneeringen, en zooveel mogelijk feiten gegeven. Men bestudeere deze feiten! Caveant consules!

Buiten- en binnenlandsche oordeelen over het veelvuldig voorkomen van abortus provocatus.

Men zou ons kunnen tegenwerpen, dat toch een aantal van de in de statistieken opgenomen gevallen van abortus niet van crimineelen aard is. Dit is juist, maar zeer hoog mag men het aantal gevallen van abortus door andere oorzaken wel niet schatten. Valkhoff vermeldt de mededeeling van een geneesheer-directeur van een der grootste vrouwenklinieken in ons land, volgens welke ongeveer 30 % van het totale aantal abortusgevallen te wijten zou zijn aan crimineelen abortus. Maar Valkhoff meent, dat dit percentage veel te laag is geschat, en wij zijn het in dit opzicht geheel met hem eens. Bumm schatte in Berlijn het percentage crimineele abortus op 89 %, dr. Sandhop en prof. Liepmann spreken van 95 à 99 %. Olshausen en Küstner spreken van 80 %. (Valkhoff, Ab. prov. blz. 18). Lindemann berekende voor Halle 90 %, Hirsch voor Berlijn met omgeving 55 %, Nürnberger voor München 17,7 % (Marcuse, Handwörterb. blz. 7). Hirschfeld wijst erop, dat onder alle veroordeelingen wegens misdaden op sexueel gebied de veroordeelingen wegens afdrijving aan de spits staan (1924 : 5296 — 1925 : 6707 — 1926 : 5899) („Geschlechtskunde" III, 652), en Boerma schatte voor Nederland het aantal gevallen van crimineelen abortus op 50 à 75 % van het totale aantal.

Toch willen wij nog een bewijs aanvoeren voor het veelvuldig voorkomen van abortus provocatus; daartoe releveeren wij het volgende verhaal van Treub, dat om zijn merkwaardigheid een grootere bekendheid verdient: „Goed overtuigd er van (namelijk van de werkzaamheden der aborteurs) was een van mijn vrienden, die mij voor een jaar of wat op de volgende manier verbaasde. Wij zouden samen het ziekenhuis, waarin hij als geneesheer fungeerde, uitgaan, toen de portier hem zeide, dat er juist een patiënt in de wachtkamer was gekomen. De patiënte bleek een dienstbode te zijn; haar klacht profuse genitaalbloedingen. En zonder eenig verder informeeren deed mijn vriend de vraag: „Wanneer heb je die miskraam laten opwekken?" waarop, als gold het een doodnatuurlijke zaak, onmiddellijk het antwoord volgde: „Voor drie dagen, dokter." Mijn verbaasde gezicht bezorgde mij op straat de mededeeling, dat dit zóó dikwijls voorkwam, dat langzaam uitpluizen van den samenhang der dingen onnoodig tijdverlies zou zijn. „En," voegde mijn vriend er bij, „als ik het zóó vraag, is het altijd raak." (Treub, Verspr. opst. blz. 25).

Van dit verhaal kan men wel zeggen: het spreekt boek-

deelen! En dit gebeurde niet in een tijdperk, geteisterd door de „grootste, ooit gekende, economische crisis", niet in een tijdperk van „ontreddering van het fatsoen", maar in den „goeden, ouden tijd."

De politieke kant van het bevolkingsvraagstuk.

Door een zeer snellen groei der bevolking stijgt niet alleen het aantal werkloozen, maar ook het aantal jeugdige personen, die geen werk vinden in de maatschappij en zoodoende een a-sociale groep vormen. Dat hierin een groot gevaar voor den staat schuilt, hebben de gebeurtenissen in Duitschland in 1933 getoond, waarbij een nieuwe partij vooral met de hulp van het werklooze deel van de bevolking de macht heeft veroverd. Ook voor Holland is dit gevaar lang niet denkbeeldig, en een bijzonder gevaar schuilt daarin, dat deze groep soms voorspiegelt te werken voor het behoud van staat en maatschappij. In werkelijkheid zal echter altijd blijken, dat zulke groepen tengevolge van de mentaliteit van haar aanhangers steeds in een radicale richting zullen ageeren, waardoor de maatschappij er in haar geheel niet op vooruit gaat.

„In de huidige fase van maatschappelijke ontreddering", zegt Fr. Grewel, „zijn weer duizenden jongeren aan verwaarloozing en verwildering ten prooi....

....Wat geschiedt er thans ten bate van de werklooze jeugd? Wat wordt er gedaan om de geestelijke verwaarloozing tegen te gaan? Praktisch niets! Meer nog dan de volwassenen laat de gemeenschap de opgroeienden aan hun lot over; ze trekt de handen van hen af; ze zijn niet meer noodig — daarmee uit. Sinds jaren kunnen toch al vele jonge menschen geen taak meer in de maatschappij vinden; dit leger van zich nutteloos en overbodig voelenden, laat men zich rustig uitbreiden."

(„De Groene" v. 9 April '32).

Het ligt buiten de grenzen van onzen arbeid den hier aangeduiden kant van het bevolkingsvraagstuk uitvoeriger te onderzoeken, maar wij gevoelden ons verplicht, ook deze zijde even te belichten.

De eugenetische kant van het bevolkingsvraagstuk.

Dat de voor de voortplanting minder geschikte groepen van de bevolking zich sneller voortplanten dan de hiervoor geschikte is een vaststaand feit, waarop o.a. prof. Treub en prof. Steinmetz herhaaldelijk gewezen hebben.

Dr. H. D. Tjeenk Willink vestigde reeds in 1930 de aandacht op die bepalingen in Denemarken en in Engeland, waar-

door getracht werd de voortplanting bij minderwaardigen onmogelijk te maken. Dr. Tjeenk Willink constateert, dat men in Holland voor zulke methoden niet veel voelt; maar hij verwachtte, dat in ons land de opvattingen zich zouden wijzigen en dat het vroeger of later ook hier tot soortgelijke maatregelen zou komen. Hij wees echter met allen nadruk erop, dat voor het treffen van nieuwe regelingen men in de eerste plaats zou moeten beschikken over een beter gefundeerd inzicht in de samenstelling van onze maatschappij, en vooral in de snelheid, waarmede zich de verschillende groepen voortplanten, in het aandeel dat milieu-invloeden en erfelijke aanleg hebben aan hetgeen de volwassen mensch is.

Intusschen is ook in Duitschland in 1933 een nieuwe wet uitgevaardigd, waardoor de sterilisatie bij wijze van dwang door den staat kan worden toegepast.

Het is dus niet uitgesloten, hoewel niet zeer waarschijnlijk, dat dit vraagstuk ook in Holland nog aan de orde komt. Vrijwel zeker kunnen wij aannemen, dat alle godsdienstige groepen zich hiertegen wel zullen verzetten en dat ook in de overige groepen der bevolking de sterilisatie geen bijval zal vinden. Dat men echter in Holland zal overgaan tot afzondering in koloniën of segregatie is zeker niet uitgesloten.

Indië als expansie-gebied.

De emigratie is natuurlijk een niet licht te onderschatten factor bij de regeling van het bevolkingsvraagstuk. Vroeger bestonden voor de Hollanders groote mogelijkheden in Ned.-Indië, die echter tijdens de economische crisis tot een minimum zijn gereduceerd. Juiste cijfers omtrent de emigratie naar Ned.-Indië hebben wij tot onze spijt niet kunnen verkrijgen, aangezien in de Indische statistieken alleen van inlanders en van Europeanen wordt gesproken; onder deze laatsten zijn de Hollanders niet afzonderlijk vermeld.

Echter is het wel interessant, dat in 1933 een krachtige activiteit van verschillende kanten werd waargenomen om de verhuizing van werkloozen naar Nieuw Guinea mogelijk te maken. Ook al zal dat plan verwezenlijkt kunnen worden, dan betwijfelen wij toch nog of de loop der bevolking hierdoor ingrijpend gewijzigd zal worden. Eerder liet het zich in 1933 aanzien dat Holland een expansiegebied voor Indië was.

Patentgeneesmiddelen.

Het is psychologisch en sociologisch wel bijzonder interessant, hoe de handel in voorbehoedmiddelen zich in Nederland ont-

wikkeld heeft. Meestal omvat de handel drie afdeelingen: de eerste groep bevat die artikelen, die den eigenlijken handel een beetje moeten camoufleeren. Het zijn allerlei artikelen vervaardigd uit gummi, als gummikousen, gummikussens, irrigators, gummidoeken, voorts bidets, spuitjes en andere geneeskundige of hygiënische voorwerpen. De tweede afdeeling bevat de geheimmiddelen, de middelen, die volgens een „patent" worden vervaardigd, maar waarop meestal het octrooi niet is aangevraagd. Deze afdeeling is gewoonlijk voor een groot gedeelte gebaseerd op zwendel. De „middelen ter regeling van den bloedsomloop" (hiermede is bedoeld de opwekking van een „weggebleven" menstruatie) zijn meestal onschuldige drankjes, die voor fantastische prijzen aan arme dienstmeisjes en andere goedgeloovige vrouwen worden verkocht. Tot deze afdeeling behooren ook de middelen, waarmede de menschen „geheime ziekten" zelf kunnen behandelen. Deze middelen — wij hebben in het zevende hoofdstuk hierover uitvoeriger geschreven (vergl. blz. 190 e. v.) — veroorzaken zeer veel schade en dienen meestal geen ander belang dan financieel voordeel van den handelaar. De derde afdeeling bevat dan de eigenlijke voorbehoedmiddelen, die volgens de wet niet mogen worden geëtaleerd. De handelaar weet zich echter ook hier te helpen. Hij hangt b. v. een bordje in de etalage: „Inlichtingen omtrent de „Pro race" zijn hier verkrijgbaar!" De koopers der boeken van Mary Stopes weten dan, dat hier het door deze schrijfster aanbevolen pessarium verkocht wordt. Ook bij den verkoop van condooms gaat men op zeer handige manier te werk. Men betrekt deze namelijk in groote kwantiteiten uit het buitenland, waarbij meestal de goedkoopste soorten tegen een zeer lagen prijs ingekocht worden. Voor een gros wordt ongeveer *f* 3.— betaald, zoodat ook nadat deze prijs verhoogd is met vracht en invoerrechten, de inkoopsprijs per stuk niet hooger is dan ca. 3 cts. Iedere handelaar verpakt nu deze preservatiefs in eigen cartons en weet zoo den indruk te wekken, alsof het een speciaal fabrieksmerk is. Deze indruk wordt nog versterkt door de behendige waarschuwingen, zich te behoeden voor namaak enz. De laagste verkoopprijs is voor 6 stuks *f* 1.—, maar in vele gevallen ook belangrijk hooger. Ook betere kwaliteiten worden en gros gekocht b.v. voor *f* 6.— of *f* 8.— en dan voor een prijs van 50 cts, 75 cts. of *f* 1.— per stuk verkocht. Er wordt dus hier een aardige winst gemaakt. De handelaren zullen deze feiten wel loochenen, maar men vrage eens een bekend merk, waarvoor een werkelijke garantie is gegeven, b. v. „Fromm's Act" uit Duitschland of „Olla" uit Oostenrijk, dan zal men bemerken dat dit nergens

DIRECTIONS FOR USING

HAIRE'S PESSARY

As this pessary is made in about a dozen different sizes, it is necessary that on the first occasion only, it should be fitted by a doctor who will ascertain the correct size and instruct the patient how to use it herself.

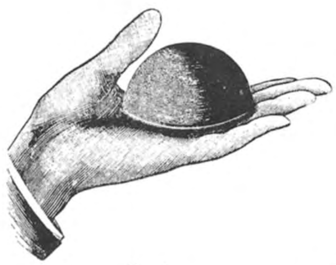

No. 1.

No. 2.

No. 3.

Before Use.

Make the pessary slippery, inside and out, with CONTRACEPTALENE. This is a harmless non-greasy jelly, which does no harm to the tissues, and has a strong contraceptive action.

To Insert the Pessary.

Hold the pessary on the palm of your left hand, as in No. 1. Grip the rim firmly with your right hand, at two opposite points, as in No. 2, and squeeze the rim together, as in No. 3 Now, with the dome upwards, insert it into the front passage keeping the rim tightly compressed and pushing upwards and **backwards**. When it is in as far as possible, nothing but a small part of the rim will be felt Push this straight up behind the pelvic bone, which can be felt in front. Once the pessary is properly placed, you should not be conscious that it is there.. If it is uncomfortable for you or your husband, either it does not fit correctly, or it is not properly placed.

If the pessary is used when you are constipated, the matter in the bowels may push it out of place and the pessary will no longer be a protection against pregnancy.

To Remove the Pessary.

To remove the pessary, insert one finger, hook it into the rim and withdraw the pessary. The pessary may be inserted and removed in any posture which you find convenient.

After Use.

The morning after use, while the pessary is still in place and before your bowels have acted, syringe yourself with clean soapy water, using a whirling spray syringe and a pint of clean soapy water Then remove the pessary and immediately syringe with an equal quantity of fresh soapy water. It is best to syringe while lying down. Syringing in a stooping or sitting position is not so efficacious.

The pessary should be inserted just before going to bed and it is most important to syringe with soapy water **before** and **after** it is taken out.

Wash the pessary thoroughly, dry it carefully, powder it and put it away.

To Test the Pessary.

The pessary should be tested for holes in the rubber every time it is cleaned, by thoroughly drying the whole of the outside and then filling it with water to the brim, taking care that not a drop gets to the outside. Hold it steadily for a couple of minutes. The pessary is sound if no water comes through to the outside.

You will notice that the pessary, when new, is round, and that after it has been used a few times, it tends to get out of shape and to become wider in one direction and narrower in another In this case gently press it back to its original shape.

Supplied by . VAN de HAGT, Post Office, Box 446, Rotterdam, Holland

No. 76. Holland als leverancier van voorbehoedmiddelen voor Engeland. (Zie blz. 233).

VOORVECHTERS VAN HET NEO-MALTHUSIANISME IN NEDERLAND

No. 77. **Dr. J. Rutgers.**

No. 78. **Dr. Aletta Jacobs.**

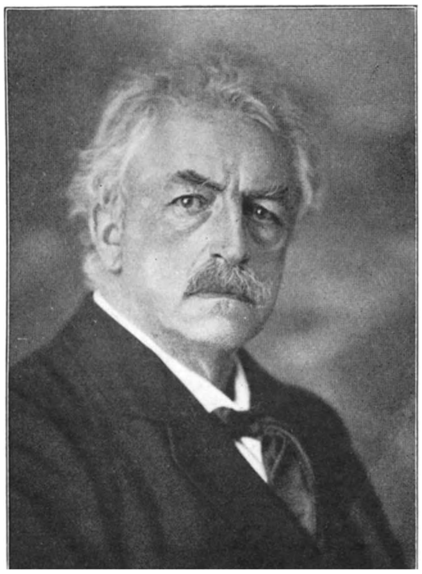

No. 79. **Dr. F. M. Wibaut.**

No. 80. **Dr. B. Premsela.**

verkrijgbaar is, maar wel biedt de handelaar de door hem of zijn firma verpakte waar als „evengoed" of „beter" aan. De firma „Sanitas" heeft een zekeren naam verworven en zoodoende wordt deze firmanaam veel nagemaakt, b. v. „Sanitas Novum" of „Santé".

De winkels worden meestal beheerd door een echtpaar. Betreedt een man den winkel, dan wordt hij door den man bediend, terwijl de echtgenoote de vrouwen helpt. De afwezigheid van een der beiden maakt ook wel eens een uitzondering op dezen regel.

Aangezien het er hier niet om gaat, een volksbelang te dienen, zoo worden uitsluitend die middelen verkocht, waaraan het meeste verdiend wordt. Een tijdlang werd b. v. de „patentex"-pasta verkocht. De concurreerende firma, die „antibion" vervaardigde, stond blijkbaar een hoogere korting toe — toen was ploseling „patentex" niet meer verkrijgbaar. Zooals B. Premsela mededeelt, zal de „Nieuw-Malthusiaansche Bond" trachten, om de vervaardiging van een dergelijke pasta zelf in handen te krijgen, waardoor een belangrijke prijsdaling zou kunnen worden bereikt. (Bew. regel. v. h. kindertal, blz. 135/136).

In niet weinig gevallen werken de handelaren samen met aborteurs en aborteuses (vgl. blz. 228); echter lijdt het geen twijfel, dat er ook zeer veel handelaren zijn, die positief weigeren, zich voor zulke zaakjes te laten gebruiken.

Van sociologisch standpunt bezien is de verkoop van „voorbehoedmiddelen" door handelaren in „hygiënische artikelen" toch nog beter dan de geheime handel in vele Amerikaansche staten, waar allerlei menschen als b. v. melkboeren de condooms als „bijverdienste" verkoopen. (Dit werd ons o.a. medegedeeld uit Chicago).

Holland als leverancier van voorbehoedmiddelen voor Engeland.

Engeland is in sommige opzichten nog preutscher dan Nederland. Een verschijnsel, waarin een komisch element niet ontbreekt, is het nu, dat Holland in vele gevallen als leverancier voor Engeland optreedt — tegelijk ook een bewijs, dat de nijvere Hollander zich ook hier aan de situatie aanpast en hij ondanks de remmende invloeden der moraal in eigen land, zijn slag weet te slaan. Zoo worden o.a. de pessaria, die volgens de aanwijzingen van den bekenden Engelschen gynaecoloog dr. Norman Haine worden vervaardigd, vanuit Holland betrokken en tevens een hierbij behoorende pasta. Een in de Engelsche taal gesteld prospectus van een Rotterdamsche firma geeft afbeelding 76 weer.

De maandelijksche geboortefrequentie.

Verschillende deskundigen hebben in de laatste jaren het gemiddelde aantal geboorten per maand bestudeerd, om vast te stellen of in verband met de zeden of overblijfselen van een bronstperiode bij den mensch, bepaalde toppen in deze frequentie aan te wijzen zijn. Dr. Sanders heeft zijn onderzoekingen gesplitst in eerstgeborenen en later-geborenen. De resultaten vermeldt tabel No. XIII:

Tabel no. XIII. EERSTGEBORENEN, maandgemiddelde gelijk 100 gesteld.

Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
94,3	114,8	117,6	108,7	105,4	99,8	99,4	99,5	98,5	88,4	87,5	86,2

LATERGEBORENEN, maandgemiddelde gelijk 100 gesteld.

Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
103,3	106,8	102,8	100,5	99,5	95,5	96,1	99,5	102,2	99,5	95,8	98,1

Fig. XIV. DE CONCEPTIE IN NEDERLAND (volgens Wolda).

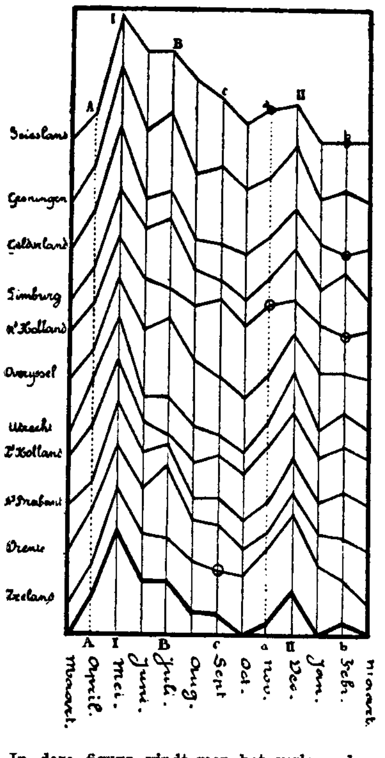

In deze figuur vindt men het verloop der conceptie 1° in de verschillende provincies van Holland en 2° in het geheele rijk, berekend naar de opgaven over de geboorten van 1900—1910.
De werkelijke afwijkingen van het normale verloop zijn aangeduid door een klein kringetje.

Sanders heeft twee toppen geconstateerd; voor de eerstgeborenen een hoogen top in Febr.—Maart—April, en een kleineren top in September; voor de latergeborenen 2 toppen van ongeveer gelijke grootte in Febr. en September. Hieruit trekt hij de volgende conclusies:

1°. Voor betrouwbare statistieken zijn minstens 20.000 geboorten per maand noodig.

2°. De voorjaarstop is gedeeltelijk te verklaren door de vele in Mei gesloten huwelijken.

3°. De voorjaarstop is buitendien nog te verklaren door den opwekkenden invloed van den zomer.

4°. De voorjaarstop bij de onwettige geboorten is te verklaren *a.* door dezelfde redenen als onder 3; *b.* door de grootere gelegenheid zich buitenshuis af te zonderen.

5°. Minder geremde rassen laten een zekeren bronsttijd zien.

Wolda heeft de maandelijksche geboortefrequentie onderzocht in

Fig. XV. De geboortefrequentie in Amsterdam 1908—1922. (volgens Wolda).

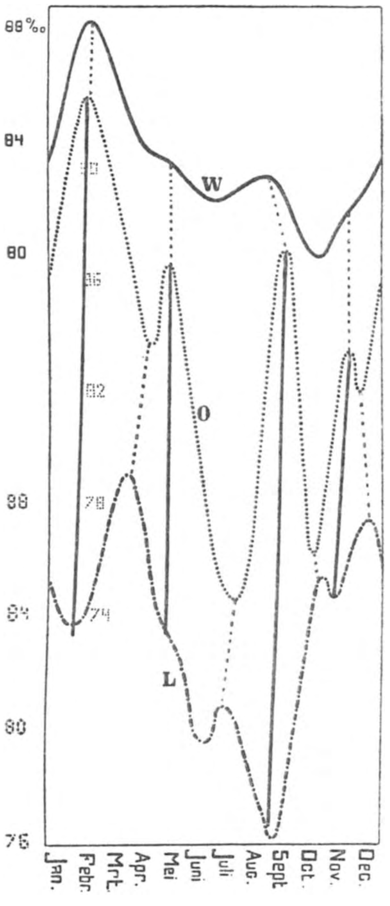

De lijn W stelt de wettige, de lijn O de onwettige geboorten voor (per duizend van het geheel) L is de lijn der als levenloos aangegeven geboorten.

samenhang met den legtijd bij vogels en hij gelooft dat oorspronkelijk 4 toppen hebben bestaan. Deze 4 toppen heeft hij bij den mensch gedeeltelijk teruggevonden; wij zien ze b.v. in figuur No. XV bij de curve der onwettige geboorten, voorts in figuur No. XVI, bij de curve der moeders onder 20 jaar, der moeders boven de 45 jaar, der vaders beneden de 20 jaar. De voorjaarstop

Fig. XVI. Percentsgewijze opgave der wettige, als levend aangegeven geboorten in Amsterdam. Gegroepeerd volgens maanden en leeftijd (naar Wolda)

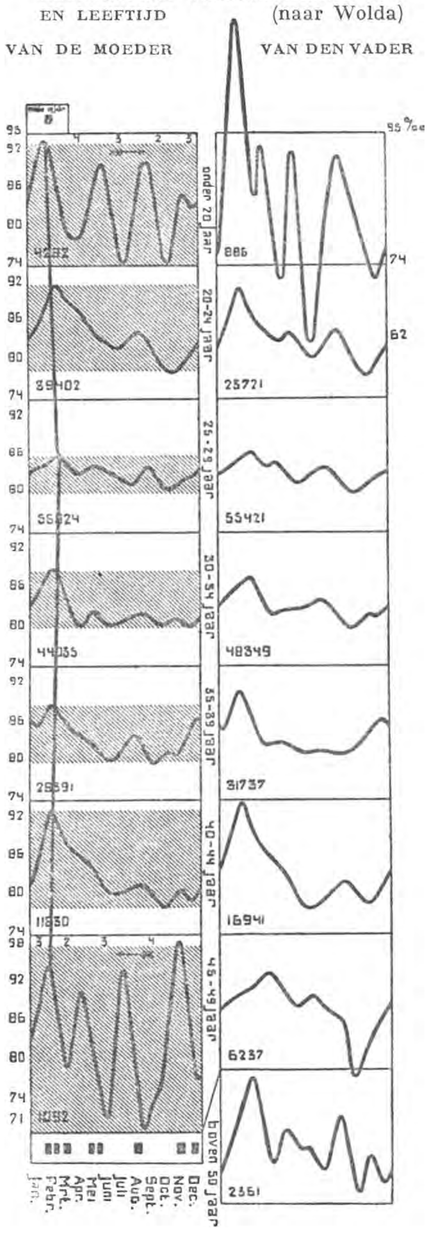

De eerste grafiek schetst de periodiciteit van 4282 geboorten van moeders beneden 20 jaar. Vervolgens 39402 geboorten van moeders van 20 tot en met 24 jaar. Dan 55814 geboorten van moeders van 25 tot en met 29 jaar etc.
Op de rechterhelft vindt men allereerst 885 geboorten, waarbij de vader nog geen 20 jaar is; daarop 23721, waar de vader 20—24 jaar is.
Bij een moeder van 14 jaar had de geboorte plaats in Februari; bijgevolg de conceptie in Mei.
Ten slotte zijn in de figuur nog 8 geboorten aangegeven van moeders van 51 jaar.

is wel op alle 3 grafieken zeer duidelijk te zien. Wat de altijd krachtige Februarigeboorte als een gevolg der algemeene lenteverjonging betreft, zegt Sanders in een critiek op Wolda: „Inderdaad zijn we het hier voor een groot gedeelte met Wolda eens.” Voorts zegt Sanders: „Al wordt de aanwezigheid van een endogenen i. c. biologischen invloed volgens onze meening door de veel belangrijkere exogene invloeden gecamoufleerd, toch gelooven we met Wolda dat er een biologische invloed bestaat.” (J. Sanders: Periodiciteit, rhytme en symmetrie bij de geboorten. Mensch en Mij, 8e jaarg. blz. 104 e.v.).

Wat bij onze beschouwingen wel het meeste treft is, dat niet alleen de gewoonte, een huwelijk in Mei te sluiten (die zonder twijfel oeroud is) een invloed op het geboortecijfer uitoefent, maar dat ook bij de latergeborenen de invloed der lente zich telkens zeer sterk laat bespeuren. Aan den anderen kant frappeert het ons, dat de bal-masqué's en carnavalsfeesten in Februari zich niet laten gelden met een hoogen geboortetop in November.

Huwelijken en geboorten in Nederland.

Hoe is nu de verhouding tusschen huwelijken en geboorten — eenvoudig opgevat als evenement voor een bepaalde plaats en voor een bepaalde periode b.v. één jaar — in Nederland?

Voor eenen algemeenen indruk geven wij in de eerste plaats, verg. tabel XVII, het gemiddelde aantal huwelijken per 1000 inwoners en per jaar en bovendien ook het gemiddelde aantal geboorten. Indien men nu de verhouding van deze twee reeksen cijfers vergelijkt, die verkregen zijn uit de statistiek van één maand met die, welke verkregen zijn uit de gegevens van twaalf maanden, dan wordt het duidelijk, dat de uitkomsten niet sterk verschillen. Er bestaat een zekere wetmatigheid, die — zooals wij in onze beschouwingen over de maandelijksche geboortefrequentie hebben gezien — wel haar ups en downs in bepaalde maanden kent, waarvan het verloop nauw om de groote lijn, dus om het gemiddelde schommelt. Vergelijken wij b.v. de cijfers — van Breda, Apeldoorn, Arnhem, Nijmegen, 's-Gravenhage, Rotterdam, Vlaardingen, Alkmaar, Amsterdam, Haarlem, Hilversum, Zaandam, Vlissingen, Utrecht, Almelo, Deventer, Enschede, Hengelo, Lonneker, Kerkrade, Maastricht, Venlo — met elkaar, dan zien wij, dat de verhouding van het aantal huwelijken tot het aantal geboorten zoowel volgens maand- als jaarstatistiek ongeveer dezelfde is. Andere plaatsen vertoonen kleine afwijkingen. Natuurlijk hadden wij voor de maandstatistiek niet een maand moeten nemen als b.v. Februari of

Tabel no. XVII. HUWELIJK EN GEBOORTE IN NEDERLAND.

No.	Naam van de plaats	Aantal huwelijken per 1000 inwoners per jaar	Levend geborenen per 1000 inwoners per jaar	Aantal huwelijken per 1000 inwoners per jaar	Levend geborenen per 1000 inwoners per jaar
		volgens de maandstatistiek over Juli 1932		gemiddeld cijfer over Dec. 1931 t/m Nov. 1932	
1	Bergen op Zoom	3,7	23,7	67.7	241.6
2	Breda	6,2	21,6	75.8	246.3
3	Eindhoven......	10,–	30,3	87.6	378.4
4	Helmond	6,4	25,–	74.6	337.8
5	's Hertogenbosch	6,–	25,–	61.4	283.1
6	Roozendaal	3,7	24,1	66.5	283.4
7	Tilburg	7,6	25,9	75.7	303.9
8	Apeldoorn	6,–	19,1	78.6	241.2
9	Arnhem	7,8	15,8	88.2	217.1
10	Ede............	5,2	29,9	75.8	333.3
11	Nijmegen	7,8	21,6	81.2	260.3
12	Rheden	7,–	20,–	86.0	241.1
13	Delft	9,4	20,4	85.9	239.6
14	Dordrecht	10,2	16,4	83.1	217.3
15	Gouda	12,6	20,8	93.5	244.8
16	's Gravenhage ...	8,4	16,2	95.8	202.5
17	Leiden	7,4	20,9	92.8	205.4
18	Rotterdam......	8,7	17,8	102.3	218.0
19	Schiedam.......	6,8	20,4	72.9	284.7
20	Vlaardingen	7,5	22,1	79.5	258.7
21	Alkmaar........	7,–	20,4	79.1	225.5
22	Amsterdam	7,7	16,–	96.–	191.7
23	Bussum	9,1	22,4	73.–	205.3
24	Haarlem........	7,9	17,7	88.1	210.5
25	Haarlemmermeer	4,3	25,1	72.2	312.9
26	Den Helder	6,–	24,8	118.6	293.2
27	Hilversum	7,2	21,1	86.–	245.2
28	Velsen	4,4	22,6	81.–	259.–
29	Zaandam	9,3	19,7	94.5	215.1
30	Vlissingen	6,–	14,7	90.–	181.4
31	Amersfoort	7,6	19,2	93.6	237.7
32	Utrecht	6,9	18,1	84.8	222.9
33	Zeist	9,2	14,8	81.2	200.–
34	Leeuwarden	9,1	16,4	84.5	223.1
35	Almelo	5,7	23,4	72.3	245.9
36	Deventer	6,7	18,7	85.9	202.3
37	Enschede	8,3	15,2	91.5	211.6
38	Hengelo	4,4	16,9	66.–	242.–
39	Lonneker	8,1	30,4	76.6	297.9
40	Zwolle	5,4	19,7	78.9	232.6
41	Groningen	6,5	19,1	91.5	221.2
42	Emmen	5,6	27,2	83.4	345.1
43	Heerlen	5,5	27,–	89.1	324.9
44	Kerkrade	8,4	25,9	109.6	324.3
45	Maastricht	7,6	21,4	80.9	267.9
46	Venlo	5,6	19,–	74.5	282.1

Mei, in welke periode door grootere afwijkingen van het gemiddelde aantal geboorten resp. huwelijken, men ook een andere verhouding vindt.

Tabel XVII laat ons dus zien, dat er een zekere wetmatigheid tusschen huwelijken en geboorten bestaat. Zij geeft verder ook een zeer duidelijk verschil te zien tusschen kleine en groote gemeenten. In de groote steden worden veel minder kinderen geboren dan in de kleine.

De verhouding tusschen huwelijken en geboorten is weergegeven in fig. no. I (tegenover den titel) en wel volgens de maandstatistiek van Juli 1932 [1]).

Gaan wij nu het gemiddelde aantal kinderen per huwelijk na, dan toonen ons de uitkomsten der volkstelling van 31 December 1930 het volgende beeld voor de verschillende provincies[2]):

Noord-Brabant 2,7; Gelderland 2,3; Zuid-Holland 2,—; Noord-Holland 1,8; Zeeland 1,9; Utrecht 2,1; Friesland 1,9; Overijssel 2,3; Groningen 2,—; Drenthe 2,4; Limburg 2,7.

't Zijn dus Noord-Brabant en Limburg, die de eereplaatsen innemen.

Berekenen wij de gemiddelden van de zes groote steden, die op 31 December 1930 meer dan 100.000 inwoners telden, dan komen wij tot dit resultaat:

Amsterdam 1,6; Rotterdam 1,9; 's-Gravenhage 1,7; Utrecht 2; Haarlem 1,7; Groningen 1,8.

Geen der zes groote steden haalt het Rijksgemiddelde, nl. 2,18. Blijkbaar is in de centra der „verlichting" het groote gezin het minst in tel.

Gaan wij nu het gemiddelde aantal kinderen in de gemeenten boven 20.000 inwoners na, dan krijgen wij de volgende cijferreeksen te zien:

Amersfoort 2,1; Zeist 1,8; Nijmegen 2,2; Arnhem 1,9; Leiden 2,—; Hilversum 1,9; Enschede 2,1; Leeuwarden 1,8; Emmen 2,9; Vlissingen 1,7.

Deze gemeenten boven 20.000 inwoners maken dus een niet veel gunstiger figuur dan de groote steden. Alleen het katholieke Nijmegen bereikt het Rijksgemiddelde en de plattelandsgemeente Emmen komt er boven uit.

---

[1]) Men mag hiermede niet verwarren het gemiddelde aantal kinderen per huwelijk. Dit was nog niet bekend, toen wij de kaart voor de verhouding tusschen huwelijken en geboorten lieten vervaardigen. In een volgenden druk hopen wij deze kaart te kunnen vervangen door een overzicht van het gemiddelde aantal kinderen per huwelijk.

[2]) Het hier volgend overzicht hebben wij eerst tijdens de revisie van het boek nog kunnen inlasschen.

Vermelden wij nu de gemiddelden van de Noord-Brabantsche en Limburgsche gemeenten met meer dan 20.000 inwoners:

Eindhoven 2,6; Tilburg 2,5; Maastricht 2,1; Heerlen 2,5; Breda 2,1; 's-Hertogenbosch 2,5; Kerkrade 2,4; Helmond 2,8; Venlo 2,4; Roozendaal 2,5; Bergen op Zoom 2,3.

Dat is al dadelijk heel wat anders. Behalve Breda en Maastricht komen al deze groote gemeenten in het katholieke Zuiden boven het gemiddelde uit.

Ten slotte berekenen wij nog de gemiddelden van de naar de grootte gegroepeerde gemeenten, waarbij wij tot dit resultaat komen:

Tabel no. XVIII.

Gemeenten	met	500 en minder		inwoners	: 2,-
”	”	500—	1.000	”	: 2,2
”	”	1.000—	2.000	”	: 2,4
”	”	2.000—	5.000	”	: 2,4
”	”	5.000—	10.000	”	: 2,4
”	”	10.000—	20.000	”	: 2,3
”	”	20.000—	50.000	”	: 2,1
”	”	50.000—	100.000	”	: 2,1
”	”	meer dan	100.000	”	: 1,6

't Is heel duidelijk: 't Is niet aan de groote steden te danken, dat het gemiddelde van het Rijk nog bijna 2,2 is, maar aan de kleine plaatsen en het platteland.

En morgen?

Hoe ziet de toekomst van Holland er uit? In welk tempo zal het aantal geboorten dalen? In welk tempo zal de bevolking toenemen?

Ziehier allereerst enkele algemeene beschouwingen van de „Commissie tot bestudeering van het bevolkingsvraagstuk", die o. m. de „*Waarschijnlijke verdere ontwikkeling van den loop der bevolking in Nederland*" bespreekt. Zij begint met aan de hand der statistieken vast te stellen, dat de aanwas in ons land zeer groot is, zoowel in verhouding tot andere landen als vergeleken bij dien aanwas in vroegere jaren. Tegenwoordig neemt onze bevolking nog jaarlijks met ruim 100.000 zielen toe, zoodat deze zich in honderd jaar verdrievoudigd heeft.

De commissie is van meening, dat deze steeds sneller wordende aanwas niet steeds zoo kan doorgaan, dat ons land geen bestaansmogelijkheid kan opleveren voor altijd weer nieuwe millioenen, die er in voortdurend korter wordende perioden bijkomen. Een nadere beschouwing van de factoren, die dezen

aanwas veroorzaken, maakt duidelijk, dat hierop ook niet veel kans bestaat:

„Geleidelijk moet de jaarlijksche aanwas minder worden; het hoogtepunt hierin is waarschijnlijk reeds overschreden.

Deze jaarlijksche aanwas wordt gevormd door het saldo van het aantal geboorten boven het aantal sterfgevallen. Wil men nu trachten de vraag te beantwoorden, hoe de demografische verschijnselen in ons land zich vermoedelijk zullen ontwikkelen, dan zijn het vooral deze twee cijferreeksen: de loop van de geboorte en van de sterfte per 1000 der bevolking, welke daarbij licht kunnen geven.

Vooreerst de loop van het geboortecijfer.

Het maximum geboortecijfer in verhouding tot de aanwezige bevolking valt in het jaar 1876 en bedroeg toen 37,14 per 1000 inwoners. Het geboortecijfer is daarna geleidelijk gedaald tot 24,4 in het jaar 1919. Na een vrij sterke inzinking gedurende den oorlogstijd (mobilisatie en oorlogspsychose) is het geboortecijfer weer begonnen te stijgen, tot 10 maanden na den wapenstilstand van November 1918 (vermoedelijk in hoofdzaak een gevolg van den terugkeer der gemobiliseerden naar hunne haardsteden). Daardoor bereikte het relatieve geboortecijfer in 1920 de hoogte van 1913 n.l. 28,6 per 1000, om daarna echter weer geleidelijk te dalen.

Wat het sterftecijfer betreft, kan veilig worden aangenomen, dat, in vergelijking met andere landen, die een ongeveer gelijke leeftijdsindeeling bezitten, dit hier te lande reeds zoo gedaald is, dat Nederland geacht kan worden het gunstigste sterftecijfer te hebben van de geheele wereld.

Kan dit cijfer nog verder dalen? Mogelijk wel.

Vooreerst kan de zuigelingensterfte, die ongeveer $^1/_6$ gedeelte bedraagt van de algemeene sterfte, hoewel deze bij ons te lande reeds laag is, nog verbeteren.

In Noord-Brabant en Limburg sterven nog ongeveer 10 kinderen beneden het jaar op 100 levend geborenen; in de provincies Friesland en Noord-Holland nog geen 5, eenvoudig omdat in Noord-Brabant aan de pasgeborenen minder zorg wordt besteed dan in Holland en Friesland. Op het platteland heeft men te weinig zorg voor de pasgeborenen.

De pasgeborenen hebben het in de steden thans beter dan op het platteland, omdat men daar, voorgelicht door deskundigen, de kinderen op de meest natuurlijke wijze tracht te behandelen en hun daar tracht te geven datgene, waar een kind als het ware een natuurlijk recht

op heeft, n.l. normale voeding en normale behandeling.

Bij een dergelijke behoorlijke verzorging heeft elk kind beneden het jaar geen grooter sterftekans dan 3 per 100 levend geborenen. En in Brabant en Limburg sterven nog jaarlijks ongeveer 10 per 100 levend geborenen. Zelfs tijdens de voedselschaarschte in den oorlogstijd was de zuigelingensterfte niet hoog, omdat de moeders hun kind, bij gebrek aan koemelk, zelf moesten voeden.

Wanneer men dus nog meer dan tot dusver een normale behandeling van den zuigeling in grooter kringen tot gewoonte kan maken, dan kan de sterfte der kinderen beneden het jaar nog gunstiger worden. En ook de sterfte der personen boven het jaar kan in de meeste leeftijdsklassen vermoedelijk nog wel dalen. De betere levenskansen zijn het gevolg van een, sinds Pasteur, succesvollen strijd tegen bacteriën, van betere voorlichting omtrent hygiëne, van prophylaxis in den ruimsten zin, welke gebleken is doeltreffender en ook economischer te zijn dan het trachten om reeds ontstane ziekten of ongevallen te genezen. De betere levenskansen zijn voorts toe te schrijven aan het beoefenen van sport en aan verminderd gebruik van alcoholische dranken. (Wij drinken thans per hoofd per bevolking minder dan in één der ons omringende landen).

Het is hier niet de plaats nader op deze veronderstellingen in te gaan. Wel kan men echter zeggen, dat het geboortesurplus (saldo geboorte zonder sterfte), in de laatste jaren (sedert 1923) in een dergelijk tempo afneemt, dat, *wanneer* het in de volgende tientallen jaren even snel zal blijven verminderen, het geboortesurplus in de periode 1930/40 *aanzienlijk minder* zal bedragen.

Dat voor een vermindering van de tegenwoordige bevolkingstoename, a fortiori voor het bereiken van een toestand van evenwicht (stationaire bevolking), een verdere afname van het aantal geboorten absolute voorwaarde is, spreekt vanzelf."

De toekomstige groei der bevolking van Nederland, berekend met de door Pearl gevonden methode.

Zooals uit het voorgaande blijkt, zijn er veel speculaties over den toekomstigen groei der bevolking van Nederland. Men komt echter moeilijk tot schattingen, die eenige kans van waarschijnlijkheid hebben, indien men alleen de resultaten van vroegere volkstellingen gebruikt voor ramingen, die de toekomst betreffen.

Pearl (1920—1923) heeft daarom een nieuwen weg bewandeld. Hij heeft honderden, misschien wel duizenden proeven met planten en dieren genomen. En zie daar: hij vond telkens o.m. een wetmatigheid in de vermeerdering van organische wezens, die zich in een beperkte ruimte ontwikkelen. Vooral heeft hij interessante proeven gedaan met de bananenvlieg (Drosophila melanogaster). Hierover zegt hij: de groei van het aantal vliegen opgekweekt in een flesch — hij spreekt van „bottle universe" — volgt dezelfde mathematische wet als de bevolkingsgroei bij menschen. Men heeft bij het voorbeeld van de bananenvlieg slechts met een minder gecompliceerde bottle-universe-bevolking te maken.

Pearl zegt in „The biology of population growth" op blz. 11 en blz. 18 het volgende:

„. . . *the smooth curve is the graph of a mathematical equation of precisely the same sort as that which has been seen to describe population growth . . . (The bottle-universe) is without doubt a simpler world than that in which we carry on, but in both the great realities of birth and death are much the same. And it is these that count*" [1]).

Onafhankelijk van Pearl heeft Kaiser in 1875 zich bezig gehouden met de bestudeering van groei- of logistische curven. De term logistische curve werd het eerst gebruikt door den Belgischen onderzoeker Verhulst — bij zijn publicaties in de jaren 1838—1847 — en deze is later door Pearl overgenomen. De logistische curve is een S-vormige curve; zij geeft de grafische voorstelling van den bevolkingsgroei weer. Zij treedt — in het algemeen gesproken — bij alle versneld-vertraagde bewegingen op d.w.z. dat in dit geval de curve ons eerst een toenemenden, later een langzaam afnemenden bevolkingsaanwas te zien geeft. Wij drukken dezen gewoonlijk in percenten uit; men spreekt dan van „aanwas-percentage". Wanneer neemt men nu een afnemend aanwas-percentage waar? Dit wordt steeds op een bepaald tijdstip waargenomen, indien organische wezens zich in een beperkte ruimte ontwikkelen. Wij vinden dus deze wet ook terug bij de bevolking van Nederland. Het spreekt vanzelf, dat de bevolking zich niet ongelimiteerd kan ontwikkelen: er bestaat een bovengrens, die asymptotisch benaderd wordt en door Pearl genoemd wordt: „the upper asymptote or limit of present cycle". Het voordeel van de berekeningen volgens Pearl (en zijn medewerker Reed) bestaat hierin, dat men voor de toekomst niet tot absurde gevolgtrekkingen komt, maar dat de orde van grootte der bevolking in de toekomst vrijwel juist

[1]) De tweede en derde zin door ons gecursiveerd.

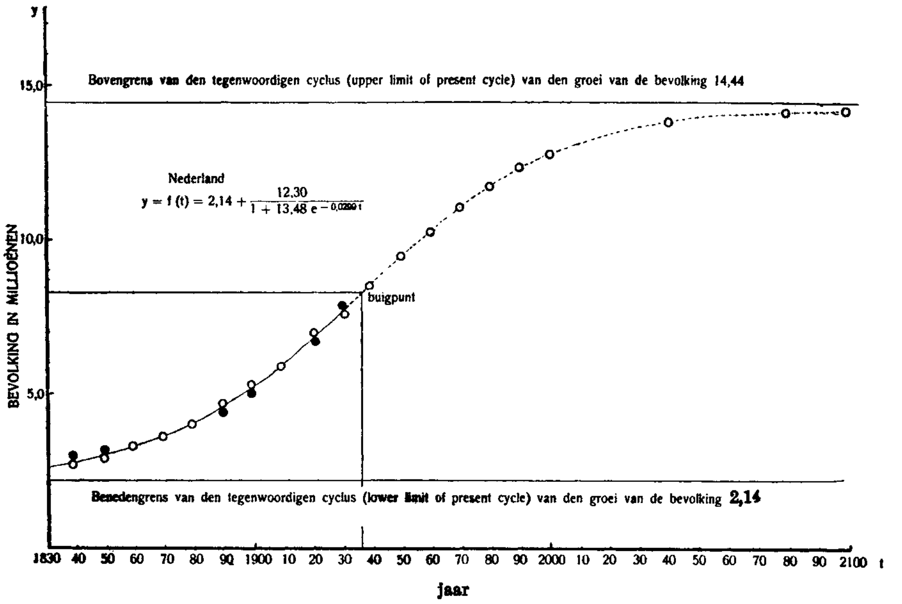

Fig. XIX. De logistische curve van Pearl-Reed voor den tegenwoordigen cyclus van den groei van de bevolking (growth of population) van Nederland, 1829—2100 jaar.

o .... berekende punten. • .... waargenomen punten.

Zie tabel blz. 244.

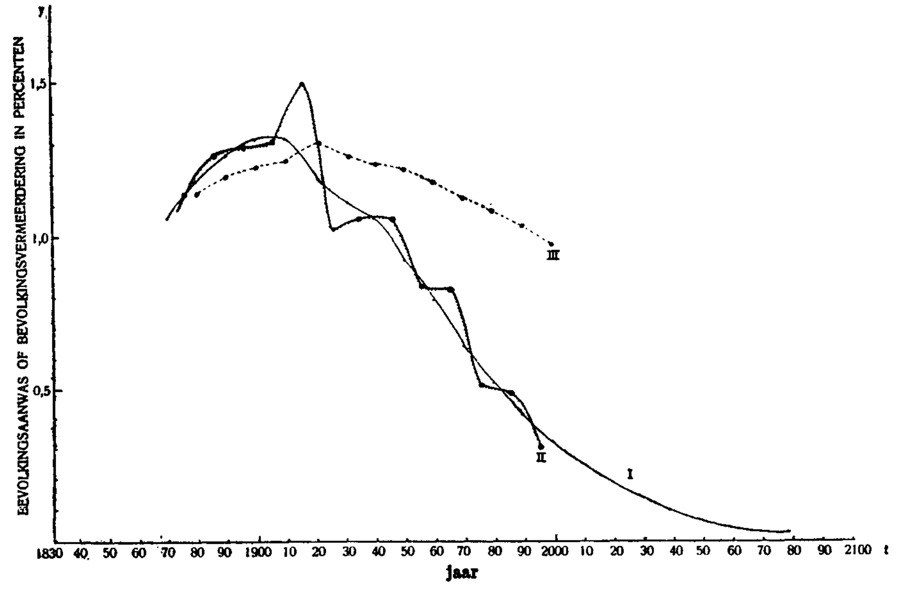

Fig. XX. De curve van den bevolkingsaanwas of van de bevolkingsvermeerdering in percenten uitgedrukt voor den tegenwoordigen cyclus van den groei van de bevolking (growth of population) van Nederland, 1869—2000 jaar.

Curve I = percentage van den loopenden bevolkingsaanwas.
Curve II = percentage van den loopend-jaarlijkschen bevolkingsaanwas.
Curve III = percentage van den gemiddeld-jaarlijkschen bevolkingsaanwas met het jaar 1869 als beginpunt van berekening.

Zie tabel blz. 246.

DE BEVOLKING VAN NEDERLAND

(voor den tegenwoordigen cyclus)

Tabel no. XXI. Deze tabel behoort bij fig. no. XIX.

Jaar	Bevolking in millioenen		Procentische afwijking van de berekende ten opzichte van de waargenomen getallen.
	Waargenomen y	Berekend y	
Benedengrens	—	2.14	—
1829	2.61	2.62	+ 0.4 %
1839	2.86	2.78	— 2.8 %
1849	3.06	2.99	— 2.3 %
1859	3.31	3.26	— 1.5 %
1869	3.58	3.60	+ 0.6 %
1879	4.01	4.03	+ 0.5 %
1889	4.51	4.57	+ 1.3 %
1899	5.10	5.20	+ 0.2 %
1909	5.86	5.92	+ 1.0 %
1920	6.87	6.98	+ 1.0 %
1930	7.94	7.73	— 2.7 %
1939	—	8.51	—
1949	—	9.46	—
1959	—	10.34	—
1969	—	11.12	—
1979	—	11.78	—
1989	—	12.35	—
1999	—	12.83	—
2039	—	13.90	—
2079	—	14.27	—
2099	—	14.35	—
Bovengrens	—	14.44	—

wordt vastgelegd. De meening, dat door oorlogen een groote afwijking van het verloop der logistische curve voor den bevolkingsgroei zou ontstaan, is niet juist. De ontstane afwijkingen worden al spoedig weer te niet gedaan, zooals bij de storing van een planeetbaan ook dadelijk daarnà door het hemellichaam weer de oude baan gevolgd wordt. Pearl gaf een zeer mooi voorbeeld met de logistische curve voor de bevolking van Frankrijk, waarbij het verloop door den oorlog van 1870 niet veel beïnvloed werd [1]).

Terwijl de S-vormige curven door Pearl, behalve voor Frankrijk, ook voor vele andere landen berekend werden, is Nederland hem blijkbaar ontgaan. Ir. W. C. A. Linn heeft op ons verzoek de berekeningen voor Nederland uitgevoerd, waar-

[1]) We vestigen hier ook speciaal de aandacht op het feit, dat Pearl ook ingewikkelde logistische bevolkingscurven berekend heeft. Dergelijke curven komen maar *zelden* voor b.v. bij een overgang van een agrarischen- in een industrie-staat als Japan.

van wij de uitkomsten hier voor den eersten keer publiceeren.

De logistische curve voor de bevolking van Nederland is graphisch voorgesteld in fig. no. XIX, waarvan de bijbehoorende getallen hiernaast in tabel no. XXI te vinden zijn:

De vergelijking van de logistische curve voor den bevolkingsgroei van Nederland luidt:

$$y = f(t) = 2.14 + \frac{12.30}{1 + 13.48\, e^{-0.0299\, t}}$$

waarbij:
y = het aantal zielen in millioenen.
t = de tijd in jaren.
e = het grondtal van het natuurlijk logarithme-stelsel.

In fig. no. XX vinden wij drie curven; curve I geeft weer het *loopend-aanwas-percentage* van de bevolking; curve II stelt voor het *loopend-jaarlijksche aanwas-percentage* van de bevolking, terwijl curve III een interpretatie is van cijfers voor het *gemiddeld-jaarlijksche aanwas-percentage* van de bevolking; hierbij werd het jaar 1869 als beginpunt van berekening aangenomen.

Het cijfermateriaal voor deze drie curven is op pag. 246 in tabel XXII te vinden.

Hieronder worden de formules vermeld waarmede de cijfers — graphisch voorgesteld door de hierboven genoemde curven — berekend zijn.

Het loopend-aanwas-percentage[1]) (curve I) is berekend met de formule:

$$\frac{f'(t)}{f(t)} \times 100$$

waarbij:

$$f(t) = 2.14 + \frac{12.30}{1 + 13.48\, e^{-0.0299\, t}}$$

en

$$\frac{dy}{dt} = f'(t) = \frac{4.96\, e^{-0.0299 t}}{(1 + 13.48\, e^{-0.0299 t})^2}$$

$\frac{dy}{dt} = f'(t)$ stelt het eerste differentiaal-quotient voor van f (t).

De berekening van het loopend-jaarlijksche aanwas-percentage (curve II) geschiedde voor 10-jarige perioden met de formule:

$$y_2 = y_1 \left(1 + \frac{x}{100}\right)^{10}$$

waarbij:

y_2 = de grootte van de bevolking op tijdstip t_2;
y_1 = de grootte van de bevolking op tijdstip t_1.

[1]) Kaiser spreekt ook heel duidelijk van de loopende groeisnelheid (Wachstums-Schnelligkeit); in dit geval dus in percenten uitgedrukt.

LOOPENDE —, LOOPEND-JAARLIJKSCHE — EN GEMIDDELD-JAARLIJKSCHE (MET 1869 ALS BEGINGPUNT VAN BEREKENING) BEVOLKINGSAANWAS OF BEVOLKINGSVERMEERDERING VAN NEDERLAND IN PERCENTEN UITGEDRUKT (VOOR DEN TEGENWOORDIGEN CYCLUS).

Tabel no. XXII. Deze tabel behoort bij fig. no. XX.

Jaar	Loopend aanwas-percentage van de bevolking berekend met $\frac{f'(t)}{f(t)} \times 100$ Curve I	Loopend-jaarlijksch aanwas-percentage van de bevolking berekend voor 10-jarige perioden met $y_2 = y_1 \left(1 + \frac{x}{100}\right)^{10}$ Curve II	Gemiddeld-jaarlijksch aanwas-percentage van de bevolking berekend voor t jarige perioden, met 1869 als beginpunt van berekening, middels $y_2 = y_1 \left(1 + \frac{x}{100}\right)^t$ Curve III
1869	1.06 %		—
		1.14 %	
1879	1.19 %		1.14 %
		1.27 %	
1889	1.27 %		1.20 %
		1.30 %	
1899	1.32 %		1.23 %
		1.31 %	
1909	1.32 %		1.25 %
		1.50 %	
1920	1.19 %		1.31 %
		1.03 %	
1930	1.12 %		1.26 %
		1.07 %	
1939	1.07 %		1.24 %
		1.07 %	
1949	0.93 %		1.22 %
		0.85 %	
1959	0.80 %		1.18 %
		0.84 %	
1969	0.65 %		1.13 %
		0.52 %	
1979	0.53 %		1.09 %
		0.50 %	
1989	0.42 %		1.04 %
		0.32 %	
1999	0.33 %		0.98 %

Hieruit kan men dus x, het loopend-jaarlijksche aanwas-percentage berekenen.

Bij de berekening van het gemiddeld-jaarlijksche aanwas-percentage van de bevolking (curve III) namen wij als grondslag groote perioden (t) aan, waarbij aangenomen wordt, dat het aanwas-percentage (x) van de bevolking voor een bepaalde periode constant is. De formule luidt:

$$y_2 = y_1 \left(1 + \frac{x}{100}\right)^t$$

waarbij:

a) een bepaald beginpunt voor de berekeningen genomen moet worden (hier is 1869 gekozen):

b) de berekeningen geschiedden voor perioden van 10, 20, 30, 40 enz. jaren vanaf genoemd beginpunt. De grootte van deze perioden kunnen we in het algemeen met t aanduiden.

We hopen, dat èn de tabellen èn de graphieken duidelijk tot den lezer spreken. Slechts één ding willen wij nog vermelden, n.l. de berekening van het bevolkingsmaximum, dat asymptotisch benaderd wordt, voor den tegenwoordigen cyclus van den groei van de bevolking. De bevolking van Nederland zal in 1999 — met behulp van berekeningen volgens de methode Pearl — bedragen 12,83 millioen. In het jaar 2100 is de maximale bevolkingsgrootte vrijwel bereikt. Deze zal dan, op dat tijdstip, voor Nederland bedragen 14.44 millioen. Deze raming — verkregen door berekeningen — verschilt niet veel van de, met behulp van andere methoden, verkregen uitkomsten. We noemen slechts die van Methorst, Oly, Wiebols en 't Hooft.

Methorst voorspelt een evenwichtstoestand van de Nederlandsche bevolking tusschen de twaalf en de vijftien millioen; Oly, uitgaande van de berekening der sterftekansen komt tot een maximum-bevolking van 14 à 15 millioen. Wiebols schat het waarschijnlijke aantal inwoners in het jaar 2000 op 12.50 millioen. 't Hooft geeft in fig. 15 van zijn boek „Het bevolkingsvraagstuk" de S-vormige curve weer, onder uitdrukkelijke aanhaling van Pearl, zonder echter het toekomstige verloop der curve te baseeren op berekeningen. De curve geeft hier voor het jaar 2000 ongeveer 9.80 millioen inwoners aan. ('t Hooft „Het bevolkingsvraagstuk", blz. 40, 41 en 54).

Men ziet dus, dat ramingen van andere onderzoekers niet veel verschillen met de uitkomsten volgens de methode Pearl. De pogingen, die aan den eenen kant van het religieuze kamp uit, aan den anderen kant van het neomalthusianistische kamp uit, gedaan worden, om het verloop der bevolking te beïnvloeden — wij hebben ze voldoende in hun motieven en hun wereldbeschouwing gekenschetst — zullen zeer waarschijnlijk geen resultaten hebben, en toonen ons duidelijk aan, dat de mensch zijn invloed overschat. Tenslotte zullen ook hier de bekende woorden van Goethe gelden:

„Nach ewigen, ehernen
Grossen Gesetzen
Müssen wir alle
Unseres Daseins
Kreise vollenden".

NEGENDE HOOFDSTUK

MISDADEN EN ZOOGENAAMDE MISDADEN OP SEXUEEL GEBIED IN HOLLAND.

Zij zijn de zwervers met den doem geboren
Van eenzaamheid en eindloos-schrijnend leed:
Hun wereld heeft haar diepste schoon verloren
Sedert hun droefheid alles ledig weet.

Geen helle droom, geen vreugd kan hun behooren
Liefde is hun nooit een zacht-verwarmend kleed:
Zij pogen slechts het stil verdriet te smoren
Dat rustloos aan hun zieke leven vreet.

Soms heffen zij hun onverzaadbaar smachten
Naar een wiens lach hun twijfel overwon
Maar hooren nooit het antwoord op hun klachten

En dwalen weêr en zoeken vredes bron,
Ellendig in de duisternis der nachten,
Ellendig onder 't branden van de zon.

JOHAN GUSTAAF DANSER.

Zoo wij hier spreken van „misdaden" en „zoogenaamde misdaden", dan willen wij reeds in het opschrift doen uitkomen, dat het begrip „misdaad", vooral waar het daden op sexueel gebied betreft, allerminst vaststaat. In de middeleeuwen werden vele misstappen met den dood gestraft, b.v. het vermeende boeleeren met den duivel, zooals wij in het tweede hoofdstuk zagen, en het zich prostitueeren, zooals wij in het zesde hoofdstuk hebben aangetoond. Hierop staat heden geenerlei wettelijke straf. Maar ook in den allerlaatsten tijd hebben doorloopende veranderingen plaats. Op allerlei daden, die in 1910 nog niet strafbaar waren, werd in 1911 door de nieuwe zedelijkheidswet van minister Regout straf gesteld, b.v. op het inrichten van bordeelen of het bevorderen van ontucht door anderen met derden (art. 250bis), het voordeel trekken van den man uit de ontucht van de vrouw, het z.g. souteneurswezen (art. 432), den handel in blanke slavinnen (art. 250ter), het verkeer van een homosexueel met een jongen man tusschen 16 en 21 jaar

(§ 248bis, waarbij de rechtbank anders staat tegenover den man, die een jong meisje verleidt dan tegenover den homosexueel, die een jongeling verleidt).

Wat de „misdrijven tegen de zeden" betreft, gaat in Nederland de richting, zooals prof. Simons terecht opmerkt, eer in die van uitbreiding, dan in die van inkrimping. Een duidelijk verschijnsel is het, dat terwijl in het leven zelf een voortdurende uitbreiding van vrijere opvattingen omtrent het sexueele leven te bespeuren valt, de wetgever met alle middelen ernaar streeft deze ontwikkeling te remmen.

Juist omtrent deze nieuwe bepalingen wordt van vele zijden een verbitterende strijd gevoerd, en ook de groote Hollandsche juristen zijn hierover meestal niet bijster enthousiast.

Wanneer prof. Simons in voorzichtige termen verklaart: „omtrent de werking der nieuwe bepalingen is weinig te zeggen", dan voelen wij wel, dat hier geen groote ingenomenheid met de „verbeteringen" van mr. Regout bestaat.

Intusschen trekt het de aandacht, dat het aantal veroordeelingen wat betreft misdrijven tegen de zeden, gestadig toeneemt. Terwijl het getal veroordeelingen in het eerste kwartaal der jaren 1911 tot 1913 telkens 62 bedroeg, was dit cijfer reeds in 1928 gestegen tot 165. Een overzicht over de veroordeelingen wegens de verschillende zedenmisdrijven geeft de figuur No. XXIII.

Fig. XXIII. Overzicht over de zedenmisdrijven (volgens prof. Bonger*)

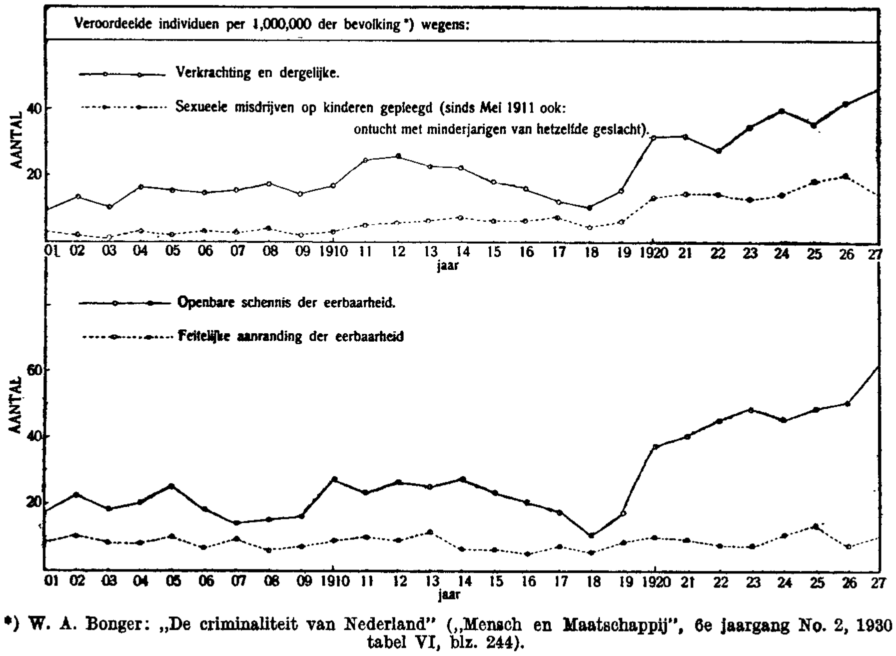

*) W. A. Bonger: „De criminaliteit van Nederland" („Mensch en Maatschappij", 6e jaargang No. 2, 1930 tabel VI, blz. 244).

Hierbij dient in het oog te worden gehouden, dat in den veertienden titel van ons wetboek van strafrecht, die de straffen van „misdrijven tegen de zeden" bepaalt, ook verschillende misdaden zijn genoemd, die niet in direct verband staan met het sexueele leven, zooals dierenmishandeling (art. 254) en verschillende misdrijven uit winstbejag (b.v. art. 240 bis, art. 250bis en art. 251bis), die dus zuiver juridisch bekeken, eigenlijk als vermogensmisdrijven moeten worden beschouwd. Aan den anderen kant komen misdrijven, die in zeer nauw verband met het sexueele leven staan, niet onder de misdrijven tegen de zeden voor, n.l. het plegen van chantage (art. 318) en het souteneurswezen (art. 432bis). Voorts is het artikel over abortus provocatus (251bis) aangevuld door de artikelen 295—298, want de wet maakt een verschil tusschen misdrijven en overtredingen.

Strekken wij ons terrein van onderzoek ook tot deze laatste uit, dan zijn er volgens de Hollandsche wet 10 misdrijven, die voornamelijk verband houden met het sexueele leven en de zeden:

1. Het verspreiden van pornografie en het in het openbaar aanbieden van voorbehoedmiddelen *aan volwassenen.* Het verspreiden van pornografie en het verkoopen of uitleenen van een voorbehoedmiddel of middel tot verstoring van de zwangerschap aan *minderjarigen.*
2. De openbare schennis der eerbaarheid.
3. Het plegen van overspel.
4. Het verkrachten van een vrouw.
5. Het verleiden van minderjarige meisjes door mannen.
6. De koppelarij.
7. De ontucht door machtsmisbruik.
8. Het verrichten van abortus provocatus.
9. Het verleiden van minderjarige jongens door mannen (ook tusschen 16 en 21 jaar).
10. Het plegen van chantage.

Over alle tien misdrijven zullen wij een min of meer uitvoerige beschouwing geven, waarbij wij allereerst de gevallen en bijzonderheden in de wet bepaald, nader zullen ontwikkelen, om vervolgens eenige gebeurtenissen, proces-verslagen enz. te vermelden. Ten slotte deelen wij bij verschillende artikelen de beoordeeling van het betreffende artikel door rechtskundigen, geestelijken en geleerden mede. Aan het homosexueele vraagstuk, waarvan sprake is in de termen, genoemd onder no. 9 en 10 willen wij een meer gedetailleerde bespreking wijden.

Terwijl de gevallen 1 tot 8 ook in andere hoofdstukken ter sprake komen, is dit met het homosexueele niet het geval (met

uitzondering hoogstens van de homosexueele literatuur en kunst).

Het meest wordt o.i. een uitvoerige behandeling van dit probleem gerechtvaardigd door het veelzeggende feit, dat het levensgeluk van ca. 120.000 Nederlanders door de houding der wet wordt bedreigd.

1. Het verspreiden van pornografie onder volwassenen en de geestelijke verleiding van minderjarigen.

A. Het verspreiden van pornografie.

De wet, die op de pornografie betrekking heeft — § 240 van het wetboek van strafrecht — spreekt slechts zeer in 't algemeen van geschriften, afbeeldingen en voorwerpen, die „aanstootelijk zijn voor de eerbaarheid". Strafbaar is het vervaardigen met het doel van verspreiding, het invoeren, doorvoeren, uitvoeren of in voorraad hebben. Deze misdaad wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar, of geldboete van ten hoogste drie duizend gulden. In dit geval is het noodzakelijk, dat de schuldige den inhoud kent. Kon hij om ernstige redenen vermoeden, dat het onderwerp aanstootelijk was voor de eerbaarheid, dan wordt hij gestraft met gevangenisstraf of hechtenis van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste drieduizend gulden. Indien de schuldige hiervan een beroep of gewoonte maakt, wordt hij gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 2 jaren of geldboete van ten hoogste 5000 gulden.

Wie de „Nederlandsche Jurisprudentie" naslaat, zal hier niet veel gevallen vermeld vinden. Hoe komt dat, terwijl toch overal geklaagd wordt over de toenemende onzedelijkheid der literatuur?

Schilderen wij allereerst twee gevallen der laatste jaren:

a. Zekere boekhandelaar X had te 's Gravenhage in de etalage van zijn winkel geëtaleerd een boekje „Memoires de Fanny Hill", „zijnde de levensbeschrijving van een publieke vrouw, waarin op verschillende bladzijden op zinneprikkelende wijze het plegen van den coitus en verschillende ontuchtige handelingen in extenso worden beschreven". Na zijn veroordeeling tot een geldboete van 10 gulden en 5 dagen vervangende hechtenis beriep zich de boekhandelaar op schending en verkeerde toepassing der gemeentewet. Het beroep werd verworpen, aangezien de Hooge Raad van oordeel was, dat een gemeente bevoegd is, op dit punt verordeningen vast te stellen, aangezien de wet het publiek beschermt tegen het openbaar tentoonstellen van geschriften aanstootelijk voor de eerbaarheid.

b. De uitgever en tevens drukker van het weekblad „De zwarte Kat" werd veroordeeld tot een geldboete van *f* 300.— subs. 3 maanden hechtenis. Zeer belangrijk is bij dit vonnis ten eerste, dat de rechtbank van oordeel was, dat het woord „vervaardigen" niet alleen slaat op dengene, die intellectueel den inhoud van het geschrift schept, in welk geval „de uitgever niet de vervaardiger kan genoemd worden, tenzij hij tevens de auteur van de plaatjes en van de bijschriften is", maar ook op den drukker en verspreider — en ten tweede, dat de rechtbank oordeelde, dat het nog de vraag is, wat méér zedenbedervend werkt: één sterk obsceen verhaal of de voortdurende, week in week uit volgehouden aanvreting van het eerbaarheidsbesef door een weekblad als „De zwarte Kat", waarin het buitenechtelijk geslachtsverkeer, dat stellig oneerbaar moet heeten, tot een voorwerp van grappen wordt gemaakt. (N. J. 1931, 99).

Terwijl ons het eerste vonnis toont, dat de boekhandelaar altijd geacht wordt, den inhoud der door hem verkochte boeken te kennen — iets wat op zich zelf onwaarschijnlijk is en ook zeer moeilijk wettelijk te bewijzen valt — toont ons het tweede vonnis, dat als een der belangrijkste in de geschiedenis der pornografie-bestrijding wordt beschouwd, dat de strijd der Justitie zich in de laatste jaren sterker wendt tegen de op de grens der oneerbaarheid balanceerende, zoogenaamde „mondaine weekbladen" dan tegen enkele pornografische boeken. Wij zullen het geheele vraagstuk nog behandelen in het hoofdstuk over de „erotiek in de literatuur" (XI), maar wijzen hier nog op twee feiten, die betrekking hebben op den verkoop van voorbehoedmiddelen en op de in „pikante lectuur" handelende boekverkoopers. Het aanbieden van voorbehoedmiddelen kan in Nederland vervolgd worden als vallend onder den term „aanbieding van voorwerpen aanstootelijk voor de eerbaarheid". Aangezien nu zeer veel voorbehoedmiddelen ook de verspreiding van geslachtsziekten voorkomen, zoo wordt hier een der beste wapens ter bestrijding dezer ziekten weggenomen. In Duitschland was in de laatste jaren de aankondiging van middelen ter voorkoming van infectie toegestaan, ook wanneer uit de aankondiging mocht blijken, dat deze middelen tegelijk een anticonceptioneele uitwerking hadden.

Wat de „boekhandelaars in pikante lectuur" betreft, zoo wordt het in kringen, waar men tegen deze lieden strijdt, voorgesteld, alsof zij reuzenbedragen aan het bederven der openbare zedelijkheid verdienen. Feitelijk echter leiden al deze handelaars een armzalig bestaan. Meestal komen zij tot den verkoop dezer blaadjes en boeken door het feit, dat zij niet kunnen aangesloten

worden bij de „Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels".

Overigens vestigen wij nog de aandacht op het feit, dat de politie in vele gevallen, waar het om bestrijding der pornografie of van geschriften „aanstootelijk voor de eerbaarheid" gaat, gebruik maakt van een repressief stelsel. Zij stelt den schuldige namelijk voor, zich accoord te verklaren met de vernietiging, in welk geval zij ervan af zou zien, proces verbaal te maken. Hierdoor worden dan ook alle debatten, of het hier niet een kunstwerk betreft, of werkelijk het normale gevoel hierdoor gekwetst wordt enz. voorkomen. Indien wij ons niet vergissen, dan werd dit ook toegepast op het boekje van A. Morvincit „Schadelijk of onschadelijk?" In dit boekje werd het vraagstuk der onanie behandeld en het werd vroeger veel gekocht. De uitgever gaf zijn toestemming tot de vernietiging en zoodoende is dit boekje uit den handel verdwenen.

Behalve het tweede boek van het „Wetboek van strafrecht", waarin de „misdrijven tegen de zeden" worden behandeld, bevat ook het derde nog eenige bepalingen omtrent „overtredingen betreffende de zeden". Hier wordt gesproken van het zingen van aanstootelijke liederen, het houden van voor de eerbaarheid aanstootelijke toespraken en het tentoonstellen van teekeningen en lectuur, die geschikt zijn, de zinnelijkheid der jeugd te prikkelen. (§ 451 en § 451bis). Voorts wordt hier ook het aanbieden van voorbehoedmiddelen aan volwassenen behandeld, waarover wij in het hoofdstuk over het neomalthusianisme (VIII) reeds hebben gesproken (§ 451ter en § 451quater). Voor het pornografievraagstuk verwijzen wij ook naar het volgende hoofdstuk (X).

B. De geestelijke verleiding van minderjarigen.

Niet geheel, maar toch voor een belangrijk deel, kunnen wij als zoodanig de misdrijven beschouwen, die in § 240bis beschreven worden en voorts een aanvulling vinden in de artikelen 451bis en 451ter van het Wetboek van Strafrecht. In § 451bis is strafbaar gesteld het tentoonstellen van geschriften, die de zinnelijkheid van de jeugd kunnen prikkelen, in § 451ter, het openlijk tentoonstellen of aanbieden van middelen ter *voorkoming* van zwangerschap aan de jeugd. Indien het nu minderjarigen onder zestien jaren betreft, wien „uit winstbejag" een voorwerp aanstootelijk voor de eerbaarheid wordt aangeboden of verkocht of een middel ter *verstoring* van zwangerschap, dan treedt § 240bis in werking, waarbij de straf ten hoogste zes maanden of geldboete van *f* 600.— bedraagt, terwijl de genoemde „overtredin-

gen" gestraft worden met ten hoogste 2 maanden resp. geldboete van ten hoogste *f* 200.—.

2. Openbare schennis der eerbaarheid.

Hierover handelt het eerste artikel van de „misdrijven tegen de zeden", n.l. § 239, dat luidt: „Met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren of geldboete van ten hoogste drie duizend gulden wordt gestraft:

1. openbare schennis der eerbaarheid;
2. schennis van de eerbaarheid waarbij een ander zijns onondanks tegenwoordig is.

Deze wet treft vooral de z.g. „exhibitionisten". Het exhibitionisme is een afwijking van het geslachtsleven, waarbij de schuldige er genot in vindt, zijn geslachtsdeelen ten aanschouwe van andere menschen te ontblooten. Bij voorkeur kiest hij hiertoe kinderen uit.

Hier volgen eenige gevallen:

a. Op 15 Maart 1929 bevond zich in de Steynstraat te Arnhem iemand, die, terwijl een meisje van 11 jaren voorbijging, op oneerbare wijze zijn lichaam aan den voorkant ontblootte. Steunende op de betrouwbaarheid der verklaringen van het 11-jarig meisje werd deze persoon tot een gevangenisstraf van een maand veroordeeld (N. J. 1930, 102).

b. Op 11 December 1929 bevond zich zekere X op een terrein duingrond, gelegen ten Oosten van den Pompstationweg te 's Gravenhage. Op dit terrein bevonden zich borden met het opschrift: „Verboden toegang". Achter een struik staande onaneerde de verdachte en werd hierbij door twee veldwachters verrast. Hoewel het terrein niet openbaar toegankelijk was en hoewel verdachte zich erop beriep, dat hij niet de bedoeling had gehad, om gezien te worden, werd hij veroordeeld tot een geldboete van 25 gulden en eene vervangende hechtenis van vijfentwintig dagen. Het beroep werd verworpen (N. J. 1930, blz. 636).

c. Op 5 Augustus 1930 heeft zich zekere X opgehouden op een openbaar terrein, genaamd de Zandzee, gelegen ten Oosten van den openbaren weg: den Nieuwen 's Gravenlandschenweg, en wel met „ontbloote mannelijkheid" en hij heeft aldaar voor een ieder zichtbaar deze ontbloote mannelijkheid getoond aan een paar meisjes, welke daarbij haars ondanks tegenwoordig waren." Aangezien in dit geval de verdachte reeds vroeger wegens een soortgelijk feit was veroordeeld, werd hem een gevangenisstraf van twee maanden opgelegd". (N. J. 1932, 835).

Wij wijzen er hier vooral op, hoe gevaarlijk het is, volwassenen

te veroordeelen op het getuigenis van kinderen, aangezien de betrouwbaarheid dezer verklaringen door de moderne psychologie zeer in twijfel wordt getrokken. Hirschfeld schrijft hierover:

> „Wir dürfen auch, wenn wir von der sexuellen Frühreife sprechen, nicht jene frühreifen Mädchen vergessen, die so oft vor Gericht mit der Beschuldigung auftreten, es seien an ihnen unzüchtige Handlungen verübt worden, und Darstellungen geben, die stark von eigenen erotischen Traum- und Wunschvorstellungen beeinflusst sind. Wieviel angesehene Männer in Amt und Würden, namentlich wie viele Lehrer und Geistliche, sind auf diese Bekundungen hin nicht nur ihrer Stellung verlustig gegangen, sondern in tiefes Unglück gestürzt worden". (Hirschfeld, „Geschlechtskunde", III, 520).

Hirschfeld verwijst in dit verband naar het belangrijke werkje van prof. William Stern: „Jugendliche Zeugen in Sittlichkeitprozessen, ihre Behandlung und psychologische Begutachtung, Leipzig, 1926. Vergelijk hiertegen o. a. het vonnis van den Hoogen Raad van November 1930 (N. J. 1931, blz. 118), waarbij het standpunt wordt ingenomen, dat ook de getuigenverklaringen van kinderen (zelfs van 8 jaar) rechtskracht bezitten, indien „zij door hun houding en antwoorden ter terechtzitting getoond hebben, het gewicht hunner verklaringen voldoende te beseffen!

Hetzelfde standpunt werd ook ingenomen in een geval, waar een dertienjarig meisje haar vader van ontuchtige handelingen had beschuldigd, wat hem drie jaren gevangenisstraf had gekost, terwijl zij deze beschuldigingen reeds in het vooronderzoek terugtrok en later ook de onschuld van den vader betuigde. De Hooge Raad verwierp echter het beroep van den beklaagde, waarover W. P. in de „Nederlandsche Jurisprudentie" schrijft: „Vast staat, dat de kroongetuige (het dertienjarige meisje) haar verklaring uitdrukkelijk heeft herroepen. De Hooge Raad hecht geloof aan haar verklaring voor rechtbank en hof, en acht de herroeping waardeloos. Het hoofdargument lijkt mij niet overtuigend . . . Het geval heeft een algemeene zijde. Juist in den laatsten tijd wordt weer met aandrang gewezen op de onbetrouwbaarheid van kinderverklaringen, in het bijzonder bij zedelijkheidsprocedures . . ."

3. Het plegen van overspel.

Dit misdrijf wordt alleen vervolgd op klacht van den beleedigden echtgenoot binnen den tijd van drie maanden, gevolgd

door een eisch tot echtscheiding of scheiding van tafel en bed, op grond van hetzelfde feit. Gestraft wordt met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden, 1e de gehuwde, die overspel pleegt, 2e de ongehuwde, die het feit medepleegt, wetende dat de medeschuldige gehuwd is (art. 241).

Aangaande dit artikel moge worden opgemerkt, dat het overspel in het algemeen slechts in een geding volgens het *Burgerlijk Wetboek* voorkomt. In het B. W. is het overspel in de art. 89, 265 en 956 behandeld en het speelt bij de meeste echtscheidingen een groote rol. (Vgl. hoofdstuk V). De Nederlandsche Jurisprudentie verklaart met het oog hierop het volgende: „De burgerlijke rechter, die alleen op grond van zijn ervaringen in de rechtzaal oordeelt, zou meer gevallen van overspel kunnen aannemen dan met de werkelijkheid strookt. De strafrechter daarentegen zou zich op grond van zijn ervaringen met art. 241 in een wereld zonder overspel kunnen wanen!"

Het overspel is indertijd op aandrang der Tweede Kamer in het ontwerp opgenomen. Naast de klacht van den beleedigden echtgenoot is nog een tweede voorwaarde op aandrang van de Eerste Kamer gesteld; indien het huwelijk niet door echtscheiding is ontbonden, wordt aan de klacht geen gevolg gegeven. Minister Modderman verklaarde bij de strafbaarstelling van het overspel in het Wetboek van Strafrecht indertijd, dat hij deze strafbaarstelling had aanvaard op de enkele overweging, dat de straffeloosheid van het overspel groot nadeel zou toebrengen aan den algemeenen zedelijken indruk van het wetboek. Voor de vermindering van het overspel verwachtte hij hiervan zelf geen rechtstreekschen invloed (N. J. 1933, 379 vlg.).

Interessant is het, dat de uitlokking van een derde tot overspel niet strafbaar is (ook niet door de artikelen over koppelarij), indien niet de beleedigde echtgenoot klaagt. Zoo gebeurde het, dat zekere L. in den zomer 1932, aangezien hij blijkbaar een grooten hekel aan zijn schoondochter had, aan een kennis, een man, die overigens ook getrouwd was, vijf honderd gulden beloofde, indien hij haar tot overspel zou weten over te halen. Dit gelukte en de overspelers werden op heeter daad betrapt. Blijkbaar van de zijde der vrouw, die erin gevlogen was, werd nu moeite gedaan, om iets tegen den schoonvader te ondernemen, wat echter niet mogelijk was, aangezien geen echtscheiding was uitgesproken. Echter liet het den Hoogen Raad geen twijfel, dat hij in het geval van een klacht onder de omschreven omstandigheden alle daarbij betrokken personen moest vervolgen, dus zoowel den overspeler als ook den uitlokker (N. J. 1933, 379 vlg.).

4. Het verkrachten van een vrouw.

Hierop hebben de artikelen 242 en 243 van het Wetboek van Strafrecht betrekking, waarin met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren gestraft wordt hij, die door geweld of bedreiging met geweld een vrouw dwingt met hem buiten echt vleeschelijke gemeenschap te hebben, en met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren hij, die buiten echt vleeschelijke gemeenschap heeft met een vrouw, van wie hij weet, dat zij in staat van bewusteloosheid of onmacht verkeert.

Dit artikel is wel buitengewoon interessant inzooverre ook de gewone verleiding van een vrouw, die niet strafbaar is, onder de in het vorige gedeelte omschreven voorwaarden door de rechtbank kan worden opgevat als verkrachting of poging tot verkrachting. In 1920 begaf zich zekere J. J. met een meisje naar buiten. Op een eenzame plek greep hij haar „met geweld" vast en wierp haar op den grond. Daarna bracht hij zijn hand „onder de rokken van bedoeld meisje ter hoogte van haar vrouwelijkheid". Daarop begon het meisje te gillen en verweerde zich. Toen beklaagde „zijn mannelijkheid te voorschijn bracht", begon zij nog harder te gillen. Een paar menschen, die in de buurt waren, snelden toe en verhinderden den man, zijn voornemen uit te voeren. Hij vluchtte. Overeenkomstig § 242 werd verdachte veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf, die in een volgende instantie verhoogd werd tot een jaar en zes maanden en daarna verlaagd tot een jaar. Het beroep van den beklaagde bij den Hoogen Raad werd verworpen.

Hieruit valt wel af te leiden, dat, indien een vrouw haar „natuurlijk verzet", dat vaak ook maar gehuicheld is, omdat zij niet voor een prostituée wil doorgaan, zoo ver drijft, dat zij begint te gillen, zij daarmede den man blootstelt aan een geweldige straf, ook al is het feit later niet gevolgd.

Tot een der meest opzienbarende gevallen van verkrachting, dat in Nederland een soortgelijke opschudding wekte als indertijd in Duitschland de misdaden van Haarmann en Tripp, behoort het geval van Jan Hoek, waarbij later op de verkrachting een moord volgde, om het slachtoffer tot zwijgen te brengen. De dader werd tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.

5. Het verleiden van minderjarigen tot geslachtsverkeer.

De bepalingen betreffende dit misdrijf luiden als volgt:

„Hij, die *vleeschelijke gemeenschap* heeft met een meisje beneden den leeftijd van twaalf jaar, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren (§ 244).

„Hij die buiten echt *vleeschelijke gemeenschap* heeft met een

vrouw die den leeftijd van twaalf jaar, maar nog niet dien van zestien jaren heeft bereikt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren. Vervolging heeft, buiten de gevallen van § 248, niet plaats dan op klachte." (§ 245).

„Hij, die met iemand van wien hij weet, dat hij in staat van bewusteloosheid of onmacht verkeert of met iemand beneden den leeftijd van zestien jaren *ontuchtige handelingen* pleegt of laatstgenoemden tot het plegen of dulden van zoodanige handelingen of, buiten echt, van vleeschelijke gemeenschap met een derde verleidt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren." (§ 247).

„Indien een der in de artikelen 243 en 245—247 omschreven misdrijven zwaar lichamelijk letsel ten gevolge heeft, wordt gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaar opgelegd." (§ 248).

„Hij die door giften of beloften van geld of goed, misbruik van gezag, geweld, bedreiging of misleiding een minderjarige van onbesproken gedrag, wiens minderjarigheid hij kent of redelijkerwijze moet vermoeden, opzettelijk beweegt om vleeschelijke gemeenschap met hem te hebben, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twee jaren. Vervolging heeft niet plaats dan op klachte van hem tegen wien het misdrijf is gepleegd." (§ 248ter).

Naast deze bepalingen worden ook met straf bedreigd de vader, moeder, voogd of toeziende voogd, die het plegen van ontucht door het minderjarig kind bevordert en tevens ook ieder ander, die dit doet. (§ 250).

Hiermede zijn de belangrijkste wetten genoemd, die de Nederlandsche staat ter bescherming der jeugd heeft uitgevaardigd.

Een zekere tegenstrijdigheid schijnt ons te bestaan tusschen de artikelen 245 en 247. In § 245 immers wordt hij, die een meisje tusschen 12 en 16 jaren verleidt tot den coitus alleen op klacht strafbaar gesteld, terwijl hij, die „ontuchtige handelingen" pleegt, waaronder blijkbaar hier niet de coitus wordt verstaan, maar slechts gedragingen, die niet aan de eischen van de eerbaarheid voldoen, steeds strafbaar is. Wij vinden dan ook in de N. J. vooral processen, die betrekking hebben op § 247.

Wij geven hier enkele voorbeelden:

a. Een man had toegelaten, dat een meisje beneden zestien jaren hem sexueel prikkelde. De man werd veroordeeld volgens art. 247. Hij ging in hooger beroep met het verweer, dat het telastegelegde niet een ontuchtige handeling kon worden genoemd, doch hoogstens een ontuchtige gedraging en dat bovendien de „handeling" gepleegd werd door het meisje, dus niet

door hem. De rechtbank verwierp dit beroep met de volgende redeneering: „De ontuchtige handelingen bedoeld in art. 247 Sr. behoeven niet wederkeerig te zijn. Ook hij die in passieven zin bij die handelingen betrokken is, valt onder dit artikel (N. J. 1921, blz. 126).

b. M. stond buiten, en het nog niet zestienjarige meisje Twentien bevond zich in zijn buurt. M. ging toen op den grond liggen met zijn kleeren tot aan zijn borst opgetrokken en zijn broek tot zijn knieën afgestroopt, zoodat zijn geslachtsdeelen geheel ontbloot waren. Inmiddels stond gemelde Twentien geheel over hem heen gebogen met haar rechterhand aan het geslachtsdeel van verdachte, die zich hiertegen niet verzette. Dit feit werd door iemand gadegeslagen. Verdachte werd in eerste instantie vrijgesproken, maar later veroordeeld tot een gevangenisstraf van een jaar (N. J. 1927, blz. 311).

Indien zulke handelingen met een betrekkelijk zeer hooge straf worden bedreigd, terwijl de coitus zelf alleen op klacht vervolgd wordt, zoo heeft bij den wetgever blijkbaar de bedoeling voorgezeten, den vader van een verleid meisje een zekere macht in de hand te leggen, waardoor hij een druk kan uitoefenen op den verleider en hem eventueel kan dwingen tot een huwelijk. Hierbij mag worden opgemerkt, dat in Juristenkringen geen volledige overeenstemming bestaat, of met het bereiken van den zestienjarigen leeftijd door het meisje de vader als haar wettelijke vertegenwoordiger het recht verliest, tegen den verleider te klagen, of niet. Zeer licht kan immers het meisje houden van haar verleider en hem niet vervolgd willen zien — terwijl de vader een ander standpunt inneemt dan de verliefde dochter.

In een geval, dat de Hooge Raad op 26 October 1931 behandelde, werd de vader gerechtigd geacht de klacht ook nog in te dienen na het bereiken van den zestienjarigen leeftijd van zijn dochter. Zijn dochter beviel twee maanden na haar zestienden verjaardag. Het moest wel bevreemden, dat de vader voor den zestienden verjaardag, toen zijn dochter reeds zeven maanden zwanger was, niets van de verandering had bespeurd, maar de rechtbank kende hem het recht toe, ook na het bereiken van de leeftijdsgrens te klagen. Onder de Juristen, die de meening voorstaan, dat de vader nà het bereiken van den zestienjarigen leeftijd zijner dochter het recht verliest tegen haar wil de klacht in te dienen, noemen wij van Hamel en van Dijk (N. J. 1931, blz. 1471).

Resumeerend stellen wij vast, dat sexueele relaties met meisjes beneden zestien jaren voor den man steeds een zeer groot gevaar in zich sluiten — tenzij hij het meisje wil trouwen

en van den kant der ouders van het meisje geen tegenwerking behoeft te vreezen. Overigens geldt bij alle wetten, waar het woord „minderjarigen" gebruikt wordt, de leeftijdsgrens tot en met 21 jaren, wat men niet uit het oog mag verliezen, indien hier de wet de geslachtsrijpheid der vrouw aanneemt op den leeftijd van zestien jaren!

6. De koppelarij.

De koppelarij in een enkel geval schijnt volgens de Hollandsche wet strafvrij te zijn. Iets anders is het, als hiervan een beroep of een gewoonte wordt gemaakt (§ 250bis), indien vrouwenhandel bewijsbaar is (§ 250ter), indien door geweld of bedreiging het plegen of dulden van ontuchtige handelingen wordt bereikt (§ 246), indien de meisjes, die verkoppeld worden, nog geen zestien jaren zijn of in staat van onmacht verkeeren (§ 247), indien ouders of voogden of andere personen een minderjarig meisje tot het plegen van ontucht verleiden of dit opzettelijk bevorderen, en eindelijk, indien de koppelarij wordt bevorderd of voordeel hieruit wordt getrokken door een souteneur (art. 432ter).

Hier zien wij de laatste overblijfselen der vroegere wetten tegen de prostitutie, die heden niet meer gestraft wordt, noch in de prostituée, noch in haar bezoeker, en waarvan wij in het hoofdstuk VII een uitvoerig geschiedkundig overzicht hebben gegeven.

Wij volstaan daarom hier met het geven van twee voorbeelden, waarvan het eene een veroordeeling volgens artikel 250 en het andere een veroordeeling volgens art. 432ter betreft:

a. P., huisvrouw van J, liet het toe, dat haar dochter in den leeftijd van 16 à 17 jaar bezoeken ontving van zekeren M. Tevens stond zij toe, dat deze twee zich afzonderden in een kamer, begrijpende, dat die beiden daar samen ontucht pleegden. Straf: zes maanden gevangenis! (Weekblad van het recht 12460, blz. 2).

b. M. liet toe, dat zijn vrouw met verschillende mannen ontucht pleegde en genoot ook voordeel hiervan. In een proces wegens handelen „als souteneur" werd hij echter vrijgesproken. De Officier van Justitie ging hierop in hooger beroep. De Hooge Raad bevestigde de vrijspraak, uitgaande van het standpunt, dat het wel bedenkelijk is, dat de man door dwang of aansporing een pressie uitoefent op zijn vrouw, maar dat pas de souteneur parasiteert op een vrouw, als hij in belangrijke mate in zijn levensonderhoud voorziet door het geld, dat de vrouw met ontucht verdient. Dit laatste was niet bewezen (N. J. 1929, blz. 879).

PLACAAT.

DE Staaten van Holland en Westvriesland, alle de geenen die deese sullen sien of hooren leesen, Salut: doen te weeten; Alsoo Wy tot Ons hertgrondig leetweesen gewaar werden, dat boven, en behalven soo veele overtreedingen van Gods Allerheiligste Wetten, waar door sijne regtveerdige toorn over het lieve Vaderland meer en meer werd ontstooken, ook seedert eenigen tyd in Onsen Lande van Holland en Westvriesland gepleegt zyn soodanige hoog-gaande grouwelen, waar van de natuur selve een afgrijsen heeft, en dat verscheide van Onse Onderdaanen sig van alle vreese Gods soodanig hebben ontdaan, dat sy sig, gelijk als met opgeheeve hand, hebben begeeven tot het pleegen van schandelijkheeden, die niet behoorden bekent te zijn, en waar over God almagtig eertyds Sodom en Gomorra, heeft omgekeert, en gestelt tot een verwoestinge; en die Wy daarom nooit gedagt souden hebben dat in dit Land souden kunnen werden gepleegt, en waar tegen daarom met geen speciaale Wet by Ons tot nu toe is voorsien; en nadien Wy met een regtveerdige versoepinge jegens de execrable misdaad van Sodomie zijn aangedaan, en daarom alle Ons gesag, alle Onse sorge, en alle efficacieuse middelen willen aanwenden om deselve roepende, en Heemel tergende, sonden en misdaad tot de grond toe uit te roeien, op dat God almagtig, gelyck als hy voor deesen omtrent soodanige grouwelen gedreigt heeft, de ongeregtigheid van het Land met sijne vreesselyke oordeelen niet kome te besoeken, en het Land sijne Inwoonderen niet kome uit te spouwen, en alsoo den rykdom van Gods langmoedigheid en verdraagsaamheid over Ons lieve Vaderland een einde kome te neemen; SOO IS'T, dat Wy, om daar in te voorsien, en ten einde soo een yselyk quaad uit het midden van Ons mogt werden geweert, na rype deliberatie van Raade, en hier op gehad hebbende het advis van Onse Lieve, en Getrouwe, de Præsident en Raaden van Onsen Hove, geordonneert en gestatueert hebben, ordonneeren en statueeren mits deesen:

Eerstelyk, dat de voorschreeve misdaad van Sodomie voortaan altyd publiquelyk sal worden gestraft, gelyk alle andere Crimina, tot afschrik en waarschouwinge van een ieder:

Ten anderen, dat deselve misdaad volgens de Goddelijke en beschreeve Regten sal worden gestraft met de dood, dog dat de soort van doodstraf sal worden gelaaten aan den Regter, om deselve by het doodvonnis te decerneeren na geleegentheid der omstandigheeden, dienende tot meerdere, of mindere, verswaaring van een soo afschuwlijk crimen:

Ten derden, dat de geene, welke sullen worden overtuigt van haar werk te hebben gemaakt van anderen te debaucheeren, of te verleiden, tot de voorschreeve gruweldaad, of van haar Huisen om vuil gewin te leenen tot het pleegen der selve, schoon niet overtuigt van in eige Persoon sig daar meede te hebben besoetelt, meede met de dood sullen worden gestraft:

Ten vierden, dat de Lighaamen van de Geëxecuteerden immediaatelyk na de executie publiquelijk sullen worden tot assche verbrand, in Zee geworpen, of op galge Velden opgehangen, of ten toon gesteld, als de begraaffenis onwaardig zynde:

Ten vyfden, dat de Vonnissen, ter saake van de voorschreeve misdaad te wysen by contumatie tegen de Voorvlugtigen, sullen worden gedrukt door ordre van den Regter deselve geweesen hebbende, en vervolgens gepubliceert en geaffigeert ter plaatse alwaar sulks gebruikelijk is:

En ten sesden, dat de Hoven van Justitie, ieder soo veel haar aangaat, en de Scheepenen, of Geregten, van de respective Steeden, mitsgaders de Bailliuwen en crimineele Regters ten platten Lande, specialijk sullen werden gelast en geauthoriseert, gelyk Wy deselve specialijk lasten en authoriseeren by deese, om naauwkeurig ondersoek te doen op de reedenen van absentie van de Persoonen, respectivelijk subject aan haar Jurisdictie, welke seedert het begin van de maand Mey laastleeden, omtrent welke tyd de recherche der Schuldigen aan de voorschreeve misdaad heeft beginnen rugtbaar te worden, tot den eerste der toekomende maand Augustus toe sig clandestinelyk, sonder, en tegen, alle apparente reedenen, hebben geabsenteert, en verlaaten haare Ampten, Professien, Diensten, Kostwinningen, Huishoudingen, en Wooningen, en welke daar door sig moedwillens hebben ten uiterste verdagt gemaakt, soo by de Justitie, als by het Gemeen, van schuldig te weesen aan het voorschreeve crimen: en, indien by het voorschreeve naauwkeurig ondersoek geen reedenen voorkomen, welke bequaam zyn om uit te wisschen de swaare suspicie, waar onder sy sig door haar clandestin vertrek gebragt hebben, en welke suspicie niet weinig versterkt is door haar uitblyven, na dat haar clandestin vertrek wereldkundig, en het voorwerp van dagelijkse discoursen geworden is, deselve Persoonen te dagvaarden by Edicte, in de premissen van welk de bovenstaande reedenen van dagvaarding sullen moeten worden geëxprimeert, om selve, of by Procureur, te geeven reeden en reekenschap van haar soo suspecte absentie: en om vervolgens aan de geenen, welcke daar aan niet sullen voldoen op de derde Edictaale Citatie, te doen van vier tot vier weeken, uit Onse naam, en van Onsent weegen, het Land te ontseggen, op pœne van swaarder straffe, soo sy souden bestaan tegen dit Ons Plakaat, en tegen de voorschreeve te doene ontsegging, weder te komen in deese Provintie.

En ten einde dat den inhoud van dit Ons Placaat alomme mag worden geobserveert, en niemand daar van ignorantie kome te pretendeeren, lasten en ordonneeren Wy, dat het selve alomme sal werden gepubliceert, en geaffigeert, daar men gewoon is publicatie, en affixe te doen; ontbieden voorts en gelasten den Procureur Generaal van Onsen Hove, mitsgaders alle andere Officieren, en Justicieren, dat Syluiden jegens de Overtreeders van dien, sonder aansien van Persoonen, na den inhoud van dit Ons voorschreeve Placaat procedeeren, sonder eenige gunste, faveur, of dissimulatie, want Wy het selve tot dienste van den Lande alsoo bevonden hebben te behooren.

Gedaan in den Hage onder het klein Zegel van den Lande den 21 Julii 1730.

Onder stond,

Ter ordonnantie van de Staaten.

En was geteekent,

Willem Buys.

No. 81. Placaat, waarin de vervolging der homosexueelen in Holland in 1730 aangekondigd werd. (Zie blz. 265).

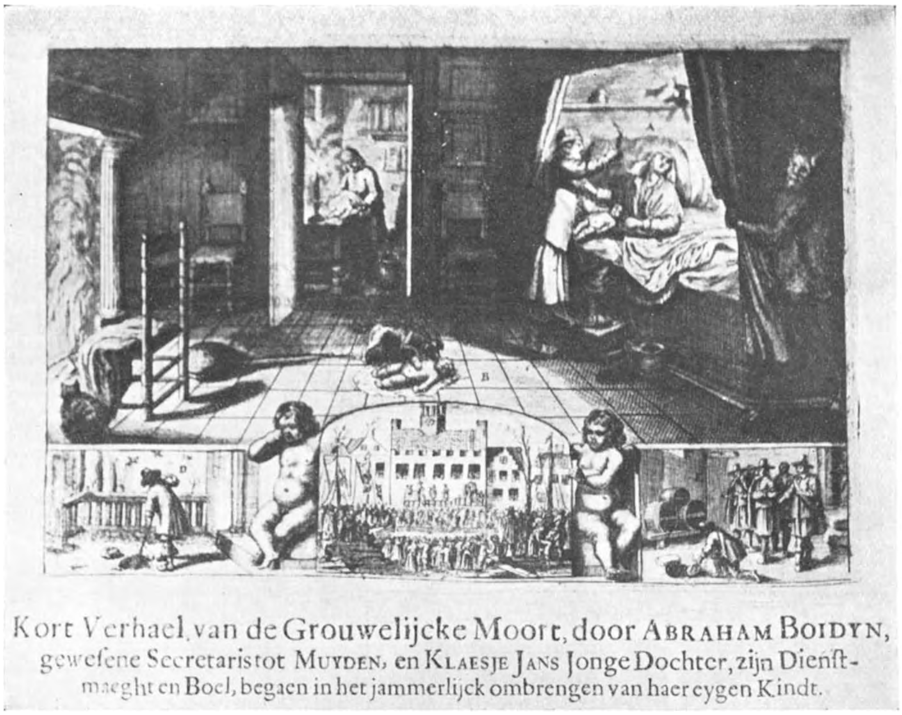

No. 82. **Zedeprent in 6 tafereelen.**

HELSCHE BOOSHEIT
OF
GROUWELYKE ZONDE
VAN
SODOMIE,
in haar AFSCHOUWELYKHEIT, en wel-
verdiende STRAFFE uit GODDELYKE,
en MENSCHELYKE Schriften tot een
SPIEGEL voor het TEGENWOOR-
DIGE, en TOEKOMENDE GE-
SLAGTE opentlyk ten toon gestelt
DOOR
HENR. CAROL. VAN BYLER,
Predikant tot Nieuwkerk, Oudekerk en Faan.

te GRONINGEN,
By JACOBUS SIPKES, Drukker en Boekver-
koper in de Here-straat. 1731.

No. 83. **Een van de hoofdwerken tegen de homosexualiteit.** (Zie blz. 274/275).

Terwijl de Rotterdamsche Rechtbank in een vonnis, geveld op den 24 Februari 1927, zich uitliet in den zin, „dat souteneur reeds hij is, wiens geheele levenshouding op een leven van luiheid en ledigheid op kosten van de ontucht eener vrouw is ingesteld, ook al is niet bewezen, dat hij die vrouw tot ontucht heeft genoopt of gedwongen of haar heeft bijgestaan om haar ontucht zoo winstgevend mogelijk te maken, noch dat hij van haar met ontucht verdiend geld heeft aangenomen" huldigde de Adv. Gen. Wijnveldt overeenkomstig het onder *b.* vermelde vonnis de opvatting, dat dit begrip niet te breed mag worden opgevat: dit begrip is niet toepasselijk te achten in een geval als dit, wanneer de vrouw een ongeoorloofde verhouding heeft met één man en van dezen geld krijgt, terwijl haar echtgenoot niets doet, dan die verhouding dulden en voordeel trekken uit dat geld". (H. R. 11 Jan. 1912 — N. J. 1932, blz. 659).

Door de werkloosheid is dit vraagstuk min of meer actueel geworden, doch een verdere ontwikkeling van dit probleem zou ons te ver voeren.

7. De ontucht door ouders met hun kinderen of onder machtsmisbruik.

De wet zegt hierover:

Met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren wordt gestraft ontucht gepleegd:

1e door ouders, voogden, toeziende voogden, godsdienstleeraars of onderwijzers met aan hunne zorg of opleiding toevertrouwde minderjarigen;

2e door bestuurders of opzichters in werkinrichtingen, werkplaatsen of fabrieken met hunne minderjarige bedienden of ondergeschikten;

3e door ambtenaren met personen die aan hun gezag zijn onderworpen of aan hunne werkzaamheid toevertrouwd of aanbevolen;

4e door bestuurders, geneeskundigen, onderwijzers, beambten, opzichters of bedienden in gevangenissen, rijkswerkinrichtingen, huizen van verbetering, opvoedingsgestichten, weeshuizen, ziekenhuizen, krankzinnigengestichten of instellingen van weldadigheid, met personen daarin opgenomen (art. 249).

Wij geven weer enkele gevallen uit de praktijk der rechtbanken:

a. Een leeraar nam, ingevolge een eenige dagen te voren gemaakte afspraak, een ruim zestienjarige leerlinge mede in zijn auto. Hij ging dan met ontuchtige bedoelingen op haar ontbloote onderlijf liggen en beroerde haar ter hoogte van haar vrouwelijk-

heid. De rechter achtte art. 249 toepasselijk, ook al had dit feit niet op school of tijdens de lesuren plaats.

b. Een vader, die werd schuldig bevonden, meerdere malen ontuchtige handelingen gepleegd te hebben met de aan zijn zorg toevertrouwde, minderjarige ongehuwde dochter werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van een jaar en zes maanden (N. J. 1931, blz. 1055).

Op het gevaar, verbonden aan getuigenverklaringen van kinderen, dat ook bij processen omtrent misdrijven volgens art. 249 bijzonder groot moet worden geacht, hebben wij reeds onder no. 2 gewezen.

8. Het verwekken van abortus provocatus.

Het vraagstuk van den „abortus provocatus", dat zoo nauw samenhangt met het bevolkingsvraagstuk en de wetenschappelijke en zedelijke wereldbeschouwing, hebben wij reeds in het vorige hoofdstuk vrij uitvoerig behandeld. Wij kunnen daarom hier volstaan met de opsomming der daarop betrekking hebbende artikelen en de karakteriseering van eenige rechtsgevallen.

Het vraagstuk van den abortus provocatus wordt vooral onder de oogen gezien in art. 251bis. Hierin wordt met straf bedreigd hij, die opzettelijk een vrouw in behandeling neemt of een behandeling doet ondergaan, waardoor de zwangerschap zal worden verstoord. Voor het plegen van dit feit uit winstbejag — dus ook als het door den arts wordt gepleegd! — kan de gewone strafmaat (3 jaar gevangenis of drie duizend gulden) met een derde worden verhoogd. Voorts slaat hierop ook artikel 451quater, waarin met straf wordt bedreigd hij, die een middel tot verstoring der zwangerschap aanbiedt of als verkrijgbaar aanwijst.

Volgens de rechtsspraak der laatste jaren kan onder den term „in behandeling nemen" worden verstaan de raadgeving aan de betrokken vrouw, zich van zekere middelen te bedienen. Dit had een handelaar te Leeuwarden gedaan. Een vrouw deelde hem mede, dat zij verkeering had gehad en dat de „zaken" bij haar waren weggebleven — dat zij bang was, dat er gevolgen zouden komen — dat zij bij iemand als huishoudster in dienst was en niet voor schande wilde loopen — dat zij bij dr. Z. was geweest en dat deze er niets aan gedaan had. De handelaar verkocht deze vrouw een drankje en een inspuitingsvocht tegen betaling van *f* 90.—, erbij zeggende: „Dit is een flesch voor 4½ maand, maar ik reken maar voor 4 maanden en het moet weg en het zal weg." De handelaar kreeg zes maanden

gevangenisstraf (N. J. 1926, blz. 716). Voor de bewijsconstructie acht de wet de verklaring van slechts één getuige voldoende (N. J. 1929, blz. 757). Het „in behandeling nemen" geldt ook bij onschuldige praktijken, als het geven van een onschuldig drankje en de magnetische behandeling. In een geval van dezen aard had de magnetiseur verscheiden malen over het lichaam van de vrouw heengestreken, eraan toevoegend: „Nu zal het wel loskomen" en een anderen keer: „Als het nu niet los komt, moet er een Indischman bij te pas komen". Dit werd gestraft met zes maanden gevangenis. De Adv. Gen. Wijnveldt achtte het feit niet bewezen, aangezien niet vaststond, of de behandeling was begonnen met de bedoeling de zwangerschap te verstoren dan wel, dat deze gedachte bij de vrouw eerst tijdens de behandeling was ontstaan. Het vonnis werd echter door den Hoogen Raad bevestigd (N. J. 1933, blz. 527).

9. Het vraagstuk der homosexualiteit.

> Ik ga weder vereenzaamd door de straten,
> Waar ik hem gisteren voor het eerst zag,
> En wederzien, wat zal het baten?
> Een dag dichter bij den Dood, elken dag.
>
> JAC. ISR. DE HAAN.

De eeuwige wisseling tusschen vrijere en strengere opvattingen, tusschen een overweldigend levensgevoel en een langzaam wegkwijnen van oorspronkelijke levensuitingen onder den invloed van het verleden, tusschen de levensbeschouwingen der jongeren en die der ouderen — natuurlijk komt dit alles ook tot uitdrukking in de opvattingen omtrent de homosexualiteit in den loop der geschiedenis.

De geschiedenis der homosexualiteit in ons land kunnen wij indeelen in vier perioden: Van de middeleeuwen tot 1730, het jaar, waarin een der grootste vervolgingen plaats vond, die ooit tegen homosexueelen werd ingesteld — van 1730 tot 1810, de tijd van een geleidelijk afnemen der vervolgingen — van 1810 tot 1910, de periode van strafvrijheid (mits geen verkrachting of verleiding van kinderen) — en van 1910 tot heden: de periode van nieuwe vervolging der homosexueelen.

In de middeleeuwen hadden niet alleen de verschillende provinciën, doch ook verschillende steden en gemeenten hun eigen wetboeken en rechtsuitingen. Van een gelijkmatige jurisprudentie kan daarom niet worden gesproken. Onder deze omstandigheden mag het als vrijwel zeker worden aangenomen, dat in verschillende gedeelten van ons land de homosexualiteit niet vervolgd werd, vooral niet in de tweede helft der vijftiende eeuw, toen hier te lande een grootere welvaart heerschte. Uit

dit tijdperk zijn dan ook geen gevallen van vervolgingen der homosexueelen bekend. Wel worden in de eerste helft der vijftiende eeuw twee gevallen genoemd, n.l. de processen tegen Tjaard van Dokkum en tegen Gooswijn de Wilde, President van Holland. Het laatste geval werd wereldkundig door een strijd tusschen Gooswijn de Wilde en Banyaert, kastelein van Medemblik. Gooswijn de Wilde beschuldigde Banyaert van een moord. Banyaert werd er ook schuldig aan bevonden, iemand dood geslagen te hebben, „maer niet in maniere van moort". Om zich te wreken, beschuldigde nu Banyaert den president van „sodomie". Door de beulen der inquisitie werd Gooswijn de Wilde een schuldbekentenis afgeperst en hij werd onthoofd.

In de meeste provinciën van ons land werd in de middeleeuwen rechtgesproken naar de „Carolina", het beroemde strafrecht van Karel V. Hierin werd de doodstraf geëischt voor allen, die tegennatuurlijke ontucht bedreven, onverschillig of deze begaan werd door een man met een vrouw, door een man met een man of een vrouw met een vrouw. Het staat echter vast, dat de „Carolina" ten minste in Gelderland en Friesland nooit van kracht is geweest.

Interessant is het wel, dat in vele bepalingen van „landrechten" niet alleen de „tegennatuurlijk ontucht met menschen of dieren" met straf werd bedreigd, maar ook de zelfbevrediging (de z.g. stomme zonde). Echter kon reeds de in de zeventiende eeuw te Franeker levende professor Huber schrijven: „Stomme ontucht bij zich zelven gedaan, die men doorgaans de zonde van Onan noemt, wordt ook niet gestraft: buiten twijvel, om de meenichte der misdaders, hoewel het anders geen minder zonde is als slechte hoererije". (Heden 's daagse Rechtsgeleertheyt soo elders als in Friesland gebruikelijk).

Vergeten wij niet, dat in dezen tijd reeds de invloed van de vrijere inzichten van het Fransche Rokoko zich in Holland deed gelden, dat het een bloeiperiode van kunsten en wetenschappen was en dat zoodoende tegen de werkzaamheden der predikanten sterke tegenstroomingen ontstonden. De kerk ging intusschen steeds door met strafbedreigingen. Hierbij mag een „openbaring" van Nicolaus Drabicius niet onvermeld blijven, welke in zeker opzicht wonderlijk juist is uitgekomen, aangezien Holland meer en meer het land van den vrede is geworden. Deze openbaring, volgens de beweringen van Drabicius hem door God gedaan op 24 Mei 1663 (dus ongeveer 25 jaren na den Westfaalschen vrede — doch ook negen jaren voor den oorlog tusschen het Frankrijk van Lodewijk XIV en Holland) luidt als volgt: „Doch gij Hollandsche natie zijt gelukkig; uit welke mijn stem is uit-

gegaan tot de volkeren der aarde: u zal zegenen mijn regterhand, gij zult boven andere volkeren der aarde van andere natiën vrede hebben ... Maar zo de zonden niet afgebroken worden, zoo zie ik niet, hoe dat wij Gods oordeelen ontvlieden zullen." (Bijler: „Helsche Sodomie", blz. 219/220).

Zoo blijven de mededeelingen over vervolgingen der homosexueelen de geheele zeventiende eeuw door schaarsch, tot plotseling tijdens de vredesonderhandelingen te Utrecht in 1713 allerlei schandaalaffaires ruchtbaar worden. Hoewel hierover eigenlijk niet veel meer bekend is dan enkele zinspelingen van auteurs in hun publicaties gedurende de jaren 1730 en '31, zoo lijdt het toch geen twijfel, dat de gebeurtenissen te Utrecht, waarbij de „borgers van die stadt ten tijde van 't Congres der Vredehandeling benevens het fijne goud ook de *vuijle Sodomie* in hare schoot (sic!) ontvingen" (Antonius van Goudoever: Disputatie Juridica inauguralis: „De nefanda libidine") een grootere literaire activiteit tegen de homosexueelen ten gevolge hadden, die eindelijk leidde tot het groote „placaat" der staten van Holland en Westfriesland van 21 Juli 1730, waarbij een „Kesseltreiben" op hen, die „anders zijn dan de anderen" werd aangekondigd. Reeds in het begin van 1730 hadden echter drie nieuwe gevallen, wederom te Utrecht, de aandacht getrokken, waardoor Utrecht zelfs nog heden den naam van een bij uitstek homosexueele stad heeft behouden. v. Römer, van wiens geschiedkundige onderzoekingen wij hier gebruik maken, heeft echter alleen kunnen vaststellen, dat vóór den genoemden 21 Juli, den dag der publicatie van het „placaat", drie personen te Utrecht wegens verdenking van Sodomie in hechtenis werden genomen, n.l. een zekere Cobus ... alias „het juffertje" op 22 Februari, een zekere schipper Jan Klein en een bouwarbeider Jan Pieter. Over de uitspraak der rechters in deze drie processen is niets bekend.

Het „placaat" van 21 Juli 1730 viel natuurlijk niet geheel onverwachts uit den hemel. Reeds vóór de publicatie waren ook in andere deelen des lands verschillende processen gaande, welker vonnissen groote ontstemming in het buitenland wekten. Zooals uit de notulen blijkt, verzochten reeds op 14 Juni de president en de raadsheeren van het hof van Holland de „staaten", door publicatie van een „placaat" een bepaalde straf tegen sodomie vast te stellen, aangezien de bepaling van de strafmaat tot nu toe was overgelaten aan het inzicht van den rechter. Reeds op 14 Juli publiceerden dientengevolge Schout en Schepenen van Groningen een verordening, waarin niet alleen de vreeselijkste straf tegen de sodomie werd aangekondigd, maar ook iedereen verzocht

werd, zijn buren en kennissen te denuncieeren. Hierbij werd, indien de denunciateur zich niet zelf had schuldig gemaakt aan sodomie, maar wel relaties met homosexueelen had onderhouden, straffeloosheid toegezegd en tevens een belooning van honderd ducaten, wanneer bij het aanwijzen der schuldigen voldoende argumenten konden worden bijgebracht, om hen in handen der justitie te doen geraken. Maar nog meer: ook de namen der denunciateurs zouden geheim worden gehouden. Een voor onze moderne rechtsbegrippen ongehoorde manier, om rechtszaken te behandelen. Een week later werd nu te 's Gravenhage gepubliceerd en uitgegeven het plakkaat der staten van Holland en Westfriesland, waarin — zuiver en uitsluitend gebaseerd op het feit, dat God Sodom en Gomorrha had vernietigd, omdat de inwoners tegennatuurlijke ontucht hadden gepleegd! — de doodstraf werd vastgesteld voor elk misdrijf samenhangende met de homosexualiteit, of, zooals men toen zei „de sodomie" of „het crimen nefandum". Wij geven een reproductie van het origineele plakkaat (vergl. afb. no. 81) en resumeeren hier de zes punten, welke volgens deze verordening in acht moesten worden genomen:

1. de schuldigen moesten openlijk gestraft en geëxecuteerd worden;

2. steeds moest de doodstraf gevonnisd worden, maar de manier van dooden bleef overgelaten aan den rechter;

3. ook de poging tot deze misdaad moest worden gestraft met den dood;

4. de lijken mochten niet worden begraven, maar werden verbrand of tentoongesteld;

5. de vonnissen tegen menschen, die gevlucht waren, moesten ook openbaar bekend worden gemaakt;

6. de organen der justitie hadden den plicht, indien iemand afwezig was, de redenen dezer afwezigheid te onderzoeken, in het bijzonder, of deze afwezigheid niet verband hield met de vrees, wegens sodomie gestraft te zullen worden.

Dit plakkaat had in het geheel ca. 250 processen tengevolge. In minstens 57 processen werd het doodvonnis voltrokken. Van deze 57 personen, over wie het „schuldig" werd uitgesproken, werden er 2 onthoofd, 11 opgehangen, 4 opgehangen en daarna verbrand, 5 geworgd, 25 geworgd en daarna verbrand, 8 geroosterd en daarna geworgd en 2 in een vat met water gestoken. Van deze 57 geëxecuteerden behoorden niet minder dan 22 personen tot de gemeente Zuidhorn, waar een zekere grietman Rudolf de Mepsche, Heer van Faan, als rechter optrad.

Deze de Mepsche is een der meest sadistische figuren der wereldgeschiedenis en de moderne onderzoekingen, zooals de zeer interessante dissertatie van G. M. Cohen-Tervaert, laten geen twijfel, dat de Mepsche veel onschuldigen doodde. Hij gebruikte de macht, die hem het plakkaat verleende, om vóór alles zijn sadistische neigingen te bevredigen en verder om al zijn tegenstanders uit den weg te ruimen. Als men dit van het standpunt der moderne psychologie beschouwt, werd aan een sexueel pervers mensch, wiens geaardheid een groot gevaar beteekent voor de menschelijke samenleving n.l. aan den sadist, het recht toegekend, om over andere sexueel perversen, wier mentaliteit weinig of geen gevaar beteekent voor de samenleving, recht te spreken. Bij het Faan'sche monsterproces trad men met een buitengewone wreedheid op; alle bekentenissen werden door vreeselijke folteringen afgeperst en de straf steeds op de meest sadistische manier voltrokken. Gewoon dooden was niet voldoende; de heer van Faan liet zijn beklagenswaardige slachtoffers eerst levend zengen, dan worgen en vervolgens het lijk tot asch verbranden. Zes personen waren nog half kinderen, zoo b.v. de veertien jaren oude Tamme Jansz, de vijftienjarige Gerrit Harms en de zestien jaren tellende Thomas Jacobs, die alle drie zoo ontzettend geïntimideerd waren, dat ze op de voorlezing van het vonnis niets durfden in te brengen, terwijl van de achttienjarige Jan Jansz, Cornelius Jansz en Jan Ides de laatste tot zijn rechter zei: „Ik vergeef u de zonde, welke u aan mij begaat!" Niet onvermeld blijve ook het feit, dat de Mepsche twee kinderen, den 14-jarigen Claas Sijpkes en den 14-jarigen Jan Sijpkens, liet dwingen, op het schavot de terechtstelling hunner kameraden gade te slaan, om daarna voor hun geheele verdere leven in het tuchthuis te verdwijnen.

Als men bedenkt, dat al deze vonnissen geveld werden, niet omdat de menschen anderen schade berokkend hadden, maar omdat men vreesde, dat God Nederland met zwavel en vuur zou vernietigen, gelijk Sodom en Gomorrha, indien er niet bijtijds voor werd gezorgd, dat dit euvel „in de grondt" uitgeroeid werd — dan moeten wij wel tot de getuigenis komen, dat dit tijdperk tot de donkerste bladzijden in de Nederlandsche geschiedenis behoort.

Van den indruk, welke deze gebeurtenissen op het gemoed van vele tijdgenooten dezer martelaren maakten, getuigen een groot aantal bewaard gebleven geschriften. De dichters smeekten meestal den Heer, Nederland niet te straffen voor de vreeselijke daden van enkelen. Wij volstaan met een enkel voorbeeld:

„Helaas! mijn Vaderland, waar wordt gij toegedreven?
Wie kan uw gruwelen aanschouwen zonder beeven?
Herleeven Sodoma's schendaaden in uw oord?
Heeft u de geilheid van den Ital'jaan bekoord?
Ik schrik: Almagtige! weêrhouw, weerhouw uw tooren:
Doe Neêrland niet in vuur en pek en zwavel smooren!"
(Uit Beels: „Sodoms Zonde").

Naast vele dichters kwamen ook tal van wetenschappelijke onderzoekers aan het woord, die van alle kanten het verschijnsel der sodomie belichtten en zich een historisch overzicht van de sodomie bij de verschillende volkeren tot taak stelden. Deze onderzoekingen zouden voor ons bijna een belachelijken kant kunnen hebben, indien wij in den tegenwoordigen tijd niet een herhaling dezer dwalingen beleefden. Wij doelen hier op de uitingen van religieuzen strijd en rassenhaat, die in hun ondergrond wel sterk aan den geestelijken bodem van twee honderd jaar geleden, waarop ook zoo weelderig de giftplanten groeiden, doen denken.

Gelukkig hebben de kerken heden ten dage niet alleen hun opvattingen over het antisemitisme, maar ook hun houding tegenover het sexueele leven in het algemeen en de homosexualiteit in het bijzonder, sterk gewijzigd, zooals wij aan het slot van dit hoofdstuk nog nader hopen aan te toonen.

Wij volstaan hier met te constateeren, dat de voorvallen van 1730 een zeer merkwaardige literatuur in het leven hebben geroepen, waarover wij een bibliografisch overzicht zullen laten volgen, waarin alles is opgenomen, wat wij in de voornaamste bibliotheken van ons land hebben kunnen vinden. (Zie ook de afb. 83, 86, 87, 88, die titelbladen en illustraties van verscheiden dezer werken weergeven!).

Volgens notities, die achter in een boek door den vroegeren bezitter in handschrift waren aangebracht en die door ons geheel toevallig werden ontdekt, zijn alleen te Amsterdam van 1730 tot 1763 nog 30 personen van sodomie beschuldigd en voor een deel ter dood veroordeeld. Dit cijfer is wel bijzonder interessant, aangezien v. Römer slechts tien gevallen in dit tijdperk heeft kunnen vaststellen, waaronder drie doodvonnissen.

In 1765 werd het plakkaat door de staten van Holland opnieuw rechtskrachtig verklaard. De onbekende auteur der door ons ontdekte aanteekeningen, constateert van 1763—1796 nog 29 processen te Amsterdam (v. Römer 7 gevallen met 7 doodvonnissen door worgen en daarna in het IJ werpen). Voorts merkt de auteur op, dat in 1796 ook vrouwen „onderling"(?)

No. 84. **Flagellistische scène uit „Print- en dichttafereelen."**

DERTIENDE

TAFEREEL.

Ziet nu liefhebbers, ziet, dat bidde ik u, wel toe;
Hier krygt Cadiere ganſch niet weinig van de roê,
Om dat zy Pater ongehoorzaam pleeg te weezen.
De Duivel, die zelf voor de ſlagen ſchynt te vreezen,
Maakt vreemde grillen, en bevoeld zyn agterdeel,
En roept vaſt, *Paap, hou op, waarachtig 't is te veel.*
Maar hy, gewoon aan Hel noch Duivel zich te ſtooren,
Slaat ryklyk toe, en leent tot geen genâ, zyne ooren.
Hy is hier Rechter, en dat meer is, Beul met een.
Wat Juffer zou niet graag haar heimelyke leên,
In deezen toeſtand aan een Biechtmonarch vertoonen,
En zyne liefde op zulk een ſchelmſche wys beloonen?
't Is Kloosterliefde vol van grillen. 't Outerkleed,
Zo kunſtryk geboorduurt met goud en zilver, breed
Van omſlag, is bekwaam die guitery te dekken.
Doch ſchoon dat zulks geſchied in 't ſtilſte der vertrekken
Van Catharinaas huis, en zy dit voorval heelt,
Een hoger macht, aan wien dit godloos doen, verveeld,
Zal op een zeekren tyd die gruuwlen rugtbaar maaken,
En 't ſchelmſtuk prenten op der Jezuieten kaaken.

G 2 VEER-

No. 85. **Tekst uit hetzelfde werk.**

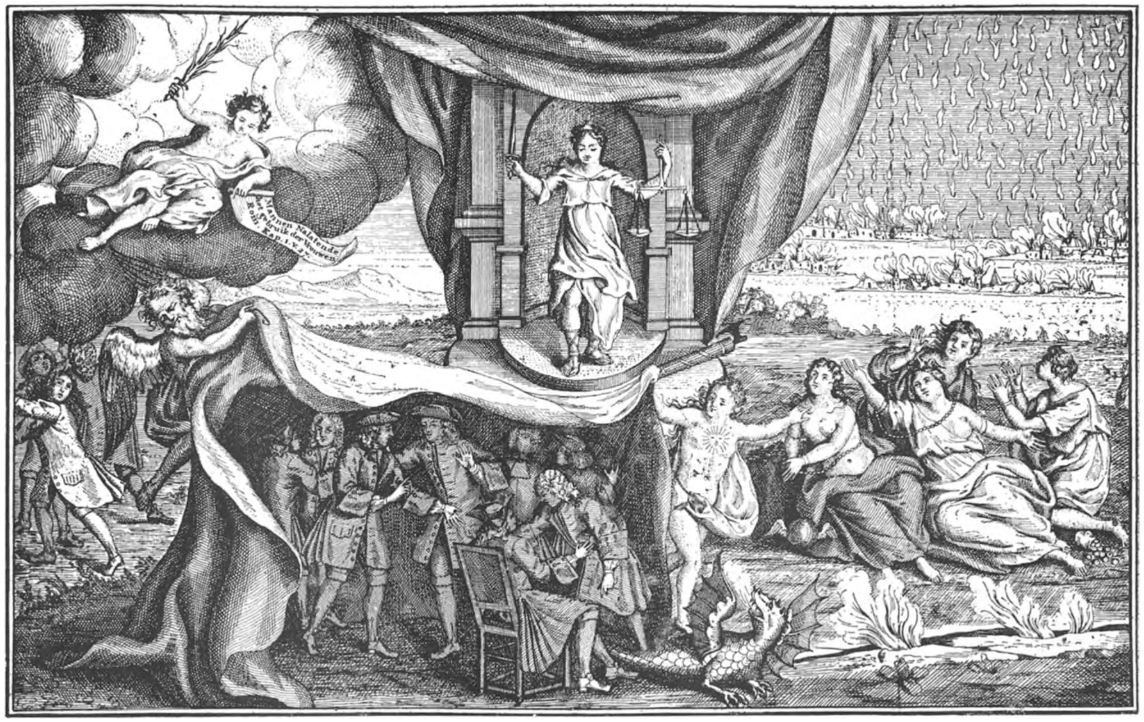

No. 86. **Allegorische illustratie uit een boekwerk tegen de homosexueelen in 1730.**

De plaat stelt voor een bijeenkomst van mannen, waarboven een kleed wordt opgelicht door den Tijd en de Hemelsche Wraak. Rechts de zonden als geboeide vrouwen. In het verschiet Sodom door het hemelvuur verbrand.

gestraft werden en dat na 1797 weinig gevallen meer voorkwamen. De triomph van „La Raison" in Frankrijk deed zich klaarblijkelijk ook in ons land gevoelen. In 1808 werd het „Crimineele wetboek voor het koningrijk der Nederlanden" ingevoerd, waarin als straf op de „onnatuurlijke ontucht met menschen of dieren" langdurende hechtenis en verbanning uit Holland werd aangekondigd. Toch was dit wetboek slechts drie jaren geldig, daarna werd met de inlijving bij Frankrijk de „Code Pénal" ingevoerd, welks formuleeringen later ook de Hollandsche wetgeving overnam.

De „Code Napoleon" mag nog heden als voorbeeldig gelden, en wij willen daarom de toenmalige zedenwetten een weinig nauwkeuriger schetsen, opdat de lezer een vergelijking kan treffen met de zedenwetten van heden, welke wij aan het begin van dit hoofdstuk hebben geresumeerd. In het begin der negentiende eeuw bestonden er slechts vijf artikelen, terwijl de zedenwetten van heden met hun gedetailleerde definities en bijvoegingen onder „bis" en „ter" een klein boekje op zich zelf vormen. (F. Blandé heeft ze inderdaad als brochure gepubliceerd, vgl. de bibliographie!) Deze vijf artikelen bedreigen met straf: 1. de openbare schennis der eerbaarheid (art. 330); 2. de verkrachting en ieder ander ingrijpen tegen de eerbaarheid van personen van het eene of het andere geslacht, indien hierbij gebruik wordt gemaakt van geweld (art. 331); 3. verzwarende straf tegen het in het vorig artikel omschreven misdrijf, indien het wordt begaan aan een kind onder 15 jaren (art. 332); 4. verzwarende straf tevens indien hierbij machtsmisbruik in het spel was (art. 333); 5. het bevorderen van ontucht als beroep of gewoonte (art. 334).

Tusschen den homosexueel en den heterosexueel is hier geen verschil gemaakt, er is geen sprake van een „dubbele moraal". Dit gaf den homosexueelen over een tijdperk van precies honderd jaren rechts- en levenszekerheid. Hiermede is niet gezegd, dat het gevoel van afkeer tegenover homosexueele geslachtsdaden in dit tijdperk niet bestond. Dit gevoel van afkeer is iets door en door natuurlijks, het hangt samen met de geheele ontwikkeling der heterosexualiteit en zal nooit verdwijnen. Dit wordt ook door de beschaafde homosexueelen begrepen, en wat zij vorderen en wenschen is dan ook slechts, niet onder wettelijke uitzonderingsmaatregelen te moeten lijden, en eenig begrip van den kant hunner medemenschen omtrent het feit, dat zij, die anders zijn, zich niet zelf anders gemaakt hebben, maar door allerlei invloeden zoo zijn geworden. Aangezien over deze invloeden nog heden verschil van meening in wetenschappelijke

kringen bestaat (de school van Hirschfeld legt den nadruk op de aangeboren constitutie, die ook in afwijkingen in den lichaamsbouw tot uitdrukking komt, terwijl de school van Freud een bisexueele zielssituatie bij het kind aanneemt, waarin tijdens de puberteit een splitsing ontstaat, die dan tot het overwegen van een heterosexueele of homosexueele geslachtsdrift leidt, soms ook als bisexualiteit bestaan blijft), zoo zal het vraagstuk der homosexualiteit nog zeer lang in het middelpunt der discussie staan.

Overzien wij de ontwikkeling in de negentiende eeuw, dan constateeren wij een groeiende wetenschappelijke belangstelling voor dit onderwerp, terwijl ook in de literatuur (vgl. het volgend hoofdstuk!) de figuur van den homosexueel huisrecht verkrijgt. Dit wekt natuurlijk aan den anderen kant een langzaam aangroeienden tegenstand, zoodat in het begin van de twintigste eeuw weer pogingen in het werk werden gesteld, om een uitzonderingsrecht tegen de homosexueelen in de wetgeving te brengen. De toenmalige minister van Justitie Nelissen was zich echter bewust, hoe gevaarlijk het zou zijn, zulk een uitzonderingsbepaling in de wet op te nemen, en in zijn wetsontwerp van den 7en Mei 1909 formuleerde hij het artikel 248 bis als volgt: „Met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar wordt gestraft hij, die uit winstbejag of door giften of beloften van geld of goed iemand van wien hij weet of redelijkerwijze moet vermoeden, dat hij minderjarig is, uitlokt om ontucht met hem te plegen."

Dit wetsontwerp maakt geen verschil tusschen den homosexueel en den heterosexueel, voorts moet er winstbejag of belofte van geld of goed in het spel zijn, en de hoogste straf is een jaar gevangenisstraf.

Het nu geldende artikel 248bis luidt daarentegen:

„De meerderjarige, die met een minderjarige van hetzelfde geslacht ontucht pleegt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren."

Hoe het verschil in deze twee lezingen is ontstaan, kan worden bestudeerd in de brochure van jhr. mr. J. A. Schorer: „Tweeërlei Maat". Oorzaak van deze verscherping was mede de nieuwe minister Regout, die niet de gematigdheid van zijn ambtsvoorganger bezat. De minister gebruikte in zijn toelichting zelfs geen degelijke argumenten, noch gaf hij blijk van wetenschappelijk inzicht, doch argumenteerde zijn optreden met de bewering, dat „een sterk geworteld en gerijpt rechtsgevoel er naar haakte, een zedelijken achteruitgang onzer natie, die zich steeds door kuischheid en eenvoud van zeden kenmerkte, tegen te gaan. Het verscherpte wetsontwerp heeft niet alleen een doorloopend

toenemen van chantagegevallen tot gevolg gehad, maar ook in het openbare leven tot onrechtvaardige behandeling der homosexueelen geleid. Zoo werden verschillende dissertaties van studenten, die het homosexueele vraagstuk behandelden, geweigerd. Reeds in het begin onzer eeuw werd den verdienstelijken arts L. S. A. M. v. Römer de goedkeuring onthouden van zijn dissertatie, waarin hij een uitgebreid statistisch materiaal over afstamming en overerving der homosexualiteit bijeen had gebracht. Prof. Winkler was eerst vol lof over dit werk, maar op het laatste oogenblik werd de dissertatie plotseling afgekeurd. Toen dr. Magnus Hirschfeld tijdens zijn wereldreis in 1931 dr. v. Römer in Nederlandsch-Indië bezocht, haalde deze laatste zijn werk uit de schrijftafel en toonde het onder diepe bewogenheid aan zijn gast: de vrucht van jarenlang werk — nu, na ongeveer dertig jaren, nog altijd niet gepubliceerd!

Een soortgelijk geval is ons ook van de Amsterdamsche Universiteit bekend. Een student stelde een onderzoek in betreffende het strafrechtartikel 248bis. De toenmalige professor in 't strafrecht, prof. van Hamel, had geen bezwaar tegen den arbeid, maar waarschuwde den student, dat hij spoedig zijn ontslag zou nemen. De student wendde zich daarom bijtijds tot den aangewezen opvolger prof. Taverne, die den student eerst zeer lang liet wachten, hem daarna kort schreef, dat hij zich eerst zou kunnen uiten, nadat hij zijn inaugurale rede zou hebben gehouden, en nadat dit eindelijk was gebeurd, zich op de volgende wijze tegenover den student uitliet: „Dacht u, dat ik mijn naam zou willen verbonden zien aan zulke smeerlapperij?" Deze professor was dus niet zoo edeldenkend als b.v. prof. Kouwer, de onlangs overleden gynaecoloog, die, toen nog niet lang geleden aan een onzer universiteiten een geval van homosexualiteit bekend werd, dadelijk den handschoen voor den persoon in kwestie opnam en gelijk recht voor den homosexueel bepleitte. (Jaarverslag van het W. H. K., Mei 1933).

Overzien wij den strijd over de beoordeeling der homosexueelen in de wetenschappelijke literatuur, zoo moeten wij allereerst een persoonlijkheid gedenken als dr. Aletrino, die voor een beter inzicht in het wezen der homosexualiteit oneindig veel heeft gedaan. Hij behoort tot die geleerden, wier heterosexualiteit onomstootelijk vaststaat, dus wien men niet kan verwijten, in welk opzicht dan ook „in eigen belang te spreken" (hoewel toch een dergelijke omstandigheid een mensch nog volstrekt niet disqualificeert!). Uit wetenschappelijk inzicht nam dr. A. Aletrino het op voor de homosexueelen, en de diepvoelende slotwoorden zijner redevoering voor de Amsterdamsche studenten

lijken ons van een zulk klassiek gehalte, dat wij ons verplicht gevoelen, ze hier woordelijk over te nemen:

> „Maar bij dit alles moeten wij nooit vergeten, dat daar wij allen — hetero- en homosexueelen — den last van het leven moeten dragen, wij heterosexueelen altijd dàt geluk voor hebben, dat wij — wanneer wij moe en gekwetst zijn van het worstelen in de maatschappij en het botsen tegen de onverschilligheid en de hardheid van de menschen — altijd een vrouw kunnen vinden bij wie wij ons hoofd kunnen neerrusten in haar schoot, een vrouw, die ons kan helpen, steunen en troosten; wij mogen en moeten nooit vergeten, dat waar wij dat hoogste en dat mooiste bezitten, dat eenige wat het leven dragelijk maakt, dat eenige wat het leven waard maakt om gedragen te worden, dat hun dat steeds ontbreken blijft, dat zij dat blijven missen tot hun dood. Wij moeten en mogen nooit vergeten, dat zij zooveel ongelukkiger zijn."

Belangrijk is ook de strijd tusschen prof. dr. H. Y. Groenewegen en Commutator. Van beide auteurs zijn meerdere publicaties verschenen. Commutator publiceerde een brochure „Homosexualiteit (Neiging tot het eigen geslacht)". Prof. Groenewegen oefende hierop kritiek uit in zijn in 1923 gepubliceerd geschrift: „Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek" en later nog weer in zijn boekje: „Schijn-wetenschap en schijn-moraal in den strijd over het donkere vraagstuk der sexueele ethiek". Het standpunt van prof. Groenewegen wordt door de volgende woorden scherp omlijnd:

„Nooit kan of mag de maatschappij een in verkeerde richting gegroeid geslachtsleven gelijkwaardig achten met een sexueel bestaan, dat aan den normalen lichaams- en geestesaanleg van den mensch beantwoordt; nooit kan of mag zij een gelijkgeslachtelijke verhouding zedelijk en sociaal op één lijn stellen met de levensverbintenis van man en vrouw; nooit kan of mag zij den mensch, die aan verkeerde geslachtsneigingen toegeeft als een moreel volwaardige en sociaal ongevaarlijke afwijking van het meest voorkomende type beschouwen."

Hiertegenover wil Commutator, wiens in 1927 gepubliceerd, zeer uitvoerig werk zich ten doel stelde, prof. Groenewegens meening te weerleggen, het inzicht verspreiden, dat de „uraniers" (homosexueelen) niet zijn misdadigers en niet gevaarlijk voor hun omgeving noch voor de jeugd. Hij wenscht een einde gemaakt te zien aan de ongelijke behandeling van heterosexueel en homosexueel door de wet. De moreele verandering der medemenschen blijft echter de hoofdzaak.

Prof. mr. W. A. Bonger zegt in zijn voorwoord tot Commutator's boek: „Nadat reeds geruimen tijd geleden een tamelijk uitgebreide literatuur over het onderwerp in Holland verschenen was en veel vooroordeel en misverstand had weggenomen, was men in het betere stadium gekomen dat deze denkbeelden doorwerkten, zonder dat er steeds weer in het publiek de aandacht op gevestigd werd. Er wordt m. i. nu eenmaal veel te veel populaire sexologische literatuur, die onvermijdelijk ook in handen van veel onbevoegden komt, gepubliceerd. Totdat eenige jaren geleden prof. Groenewegen het noodig oordeelde zijn licht te laten schijnen over: „Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek". Ik heb dit boek indertijd met klimmende verbazing en stijgende ergernis gelezen. Alle vergissingen van vroeger, alle oude vooroordeelen weer te voorschijn gehaald, alleen in een wat moderner kleed gestoken! Het was te verwachten, dat dit werk niet onbeantwoord zou blijven en zoo volgt derhalve op dit offensief Commutators „Homosexualiteit" als defensief. Mogen degenen, die genoten hebben van de anathema's welke prof. Groenewegen, hoog op het moreele ros gezeten, over een ongelukkige categorie onzer medemenschen zoo rijkelijk heeft uitgestrooid, nu ten minste zooveel objectiviteit bezitten, ook het verweer te lezen! Naar mijn meening vormt de wijze waarop de homosexueelen meestal door de maatschappij behandeld worden een van de niet weinig talrijke hoofdstukken uit het boek „Onnoodig leed door menschen aan medemenschen aangedaan". Naast het overige leed, dat nu eenmaal in den aard der dingen ligt, en het leed, dat de menschen elkaar moeten aandoen om erger te voorkomen, wel het allerergste, wijl vermijdbaar. Welk een ellende heeft de een niet over den ander gebracht, uitsluitend omdat deze *anders* was. Vreemd en vijandig zijn lang synoniem geweest. Alleen omdat sommigen van andere *meening* waren, heeft de meerderheid hen tot bloedens toe vervolgd, en er zijn lange eeuwen van strijd noodig geweest, aan dit schandaal paal en perk te stellen. Een „donkere" bladzijde uit de geschiedenis van den godsdienst, die voor iederen theoloog wel zeer bijzonder aanleiding moest zijn in deze voorzichtig te zijn! Heksenvervolging en rassenhaat vormen weer andere hoofdstukken, waarvan het tweede ongelukkigerwijze nog lang niet afgesloten is."

Het standpunt van Commutator komt ongeveer overeen met dat, wat wordt ingenomen door het „Wetenschappelijk-Humanitaire Komité". Een eerste poging tot de oprichting van dit Komité werd in 1903 door v. Römer gedaan. In 1911 gelukte dan na het verschijnen der nieuwe zedenwet de totstand-

koming van het Komité, dat allereerst als „landelijke sectie" van het „Wissenschaftlich-Humanitäres Komité" te Berlijn werkte en later zelfstandig werd.[1]) Over de publicaties van dit Komité zie men de bibliografie.

Wij willen nu nog uit een contrast in geschriften aantoonen, hoe in den loop der eeuwen ook de kerk zich niet aan een wijziging der opvattingen omtrent homosexualiteit heeft kunnen onttrekken. Tot onzen spijt kunnen wij niet twee predikanten uit één kerk met elkaar vergelijken, maar cum grano salis blijven de verschillen ook zoo bestaan, mogen ook enkele nuances zoowel toen als heden uiteenloopen.

De predikant in 1730 schrijft:

„Wat Sodomie is? En daar verstaan wij eigentlijk de grouwelijke zonde door / aan welke de inwoonders van Sodom, van wien / gelijk voorheen gemelt is / zij haar naam onder ons ontvangen heeft / en nog behoudt / zig hebben schuldig gemaakt. Want dus wordt van haar getuigt Genes. 19: 5. *En zij riepen Lot toe, en zeiden tot hem: waar zijn die mannen, die deze nagt tot u gekomen zijn? brengt ze uit tot ons, opdat wij ze bekennen.* Zij spreken daar het quaad opentlijk, en onbeschaamd uit. Zij stellen eer in hare schande. En vertonen / dat zij alle vreze Gods, en alle eerlijkheit hebben uitgebannen / en het regt der gast-vrijheit, den vreemdeling verschuldigt, ook ongeschonden anders bij de wreede Barbaren bewaart / ten enemale verachten en verbreken. Deze zonde, die deze booswigten bedrijven willen / is zoo vuil / dat niet ligt iemand van ons een volkomene beschrijvinge van dezelve vorderen zal. Ja helaas! in deze dagen is zij zo bekent, dat zij geen beschrijvinge noodig heeft; doordien zelfs kinderen, O ELLENDIGE TIJDEN! hiervan niet onkundig zijn.

Zonderling prijst Chrysostomos de voorzigtigheit van Paulus, dat hij / dit grouwelijk quaad willende doorhalen / de *Deftigheit* bewaart / en egter haar op 't *Scherpste* geraakt heeft. Wanneer wij dan met de woorden van den *Groten en Heiligen Wetgever*, als mede met die van *Paulus* van dit een omschrijvinge maken / zo zullen wij aan onze voorgestelde order / en ook aan den eisch der Deftigheid en Welgevoeglijkheit voldoen. De *Richter* van hemel en aarde stelt het dus duidelijk voor: „*Bij een manspersoon en zult gij niet liggen met vrouwelijke bijligginge.* Levit.

[1]) Het is heden samengesteld uit: M. J. J. Exler, den schrijver van het bekende werk „Levensleed", Ch. van Heezen, den auteur der romans „Anders" en „Het Masker", W. v. Maanen, den nu in Indië levenden arts L. S. A. M. v. Römer en Jhr. Dr. J. A. Schorer en is gevestigd te 's Gravenhage, Laan van Meerdervoort 539.

18: 22 en 20: 13. En *Paulus* drukt het uit: Dat de mannen, het natuurlijk gebruik der vrouwen nalatende, ἐξεκαυθησαν ἐν τῃ ὀρεξει, van de Onze nadrukkelijk en kragtig vertaalt / zijn verhittet geworden in haren lust tegen malkanderen, mannen met mannen schandelijkheit bedrijvende. Dit is genoeg om te weten wat *eigenlijk* de *Sodomie* is. De eerbaarheit, uit de ware vreze van *God* oorspronkelijk / gebied ons niets meer te zeggen; en daarom trekken wij op haar bevel de hand er van af (v. Bijler: Helsche boosheit, blz. 15/17).

. . . „De onbegrijpelijke boosheit, die in dit quaad steekt . . . kan of mag niet minder dan met de *doot* geboet worden. Immers dus luid de *Goddelijke Wet* Levit. 20: 13. *Wanneer ook een man bij een manspersoon zal gelegen hebben, zij beide hebben een grouwel gedaan: zij zullen zekerlijk gedood worden*, haar bloed is op hen . . . N.B. Beide zullen zij gedood worden; zo wel de *Dader*, die het grouwel pleegt / als de *Lijder*, die zig op een onnatuurlijke wijze laat misbruiken (v. Bijler: Helsche boosheit, blz. 165).

De predikant in 1927:

„Aangeboren of niet aangeboren, de neiging is zedelijk slecht en nooit of nimmer mag er aan worden toegegeven. Dat brengt natuurlijk voor degenen, die deze neiging in zich gevoelen, een zwaren strijd en een leven van voortdurende zelfverloochening met zich mede. Men kan niet anders dan het innigste medelijden met die menschen hebben, maar hoeveel deernis men ook met hun inwendig lijden moge gevoelen, de daad goedpraten of toelaten kan men niet. De neiging is te beheerschen, zoo goed als iedere andere; ook hier geldt: „God beveelt geen onmogelijkheden", Hij zal niet toelaten, dat gij bekoord wordt boven uw krachten, maar juist omdat het hier een blijvende zelfverloochening eischt en men niet, gelijk bij de normale geslachtsneiging, het remedium concupiscentiae, het middel tegen de ongeregelde begeerlijkheid in het huwelijk vindt, is voor de homosexueel aangelegden een sterk, innig godsdienstig leven haast nog meer noodzakelijk dan voor anderen." (Duynstee: De leer der kuischheid, blz. 45).

Wij zien hier duidelijk, dat naast het algemeene doordringen van wetenschappelijke inzichten vooral het optreden van geleerden als dr. Aletrino, aan wiens woorden wij bij dit oordeel van den Roomsch-Katholieken Geestelijke herinnerd worden, zijn invloed niet heeft gemist.

10. Het plegen van chantage.

Gewoonlijk wordt chantage gepleegd onder het voorwendsel, dat de chanteur intimiteiten uit het sexueele leven van het offer

bekend zou maken — hetzij dat het slachtoffer gehuwd is en ruzie met zijn vrouw of zijn familie moet vreezen, hetzij dat het slachtoffer homosexueel is en van het bekend worden zijner „Abormaliteit" het ergste moet verwachten.

Het vorige jaar maakte een Rotterdamsch zakenman kennis met een dame, die, naar achteraf is gebleken, een handlangster van een bende was. De „dame" bleef van haar kant de relatie aanhouden en na korten tijd wist zij den zakenman te bewegen, haar op een middag te bezoeken.

Een paar dagen later vervoegde zich op het kantoor van den zakenman een meneer, die voorgaf K. te heeten en die vertelde particulier detective te zijn. Hij zei te weten, dat de zakenman bij mevrouw X op visite was geweest. Haar echtgenoot was daar ook achter gekomen en deze was zeer verontwaardigd en teleurgesteld. Hij wilde nu van zijn vrouw scheiden en naar Amerika vertrekken, maar hij eischte *f* 15.000 schadeloosstelling, omdat hij nu verplicht was zijn zaken in den steek te laten.

Het gelukte den zakenman den eisch tot *f* 10.000 gereduceerd te krijgen. Toen betaalde hij uit angst voor openbaarmaking en de funeste gevolgen die dit voor zijn gezin zou meebrengen en hij dacht nu verder van alles af te zijn.

Maar al een week later vroeg de detective hem dringend te spreken. Hij vertelde, dat de beleedigde echtgenoot in het bezit van zijn vrouw een zakdoekje had gevonden en dat zij had bekend, dit doekje van den zakenman te hebben gekregen. De echtgenoot wilde *f* 2500 voor het zakdoekje hebben, anders zou hij het naar de echtgenoote van den zakenman gaan brengen.

De zakenman weigerde te betalen doch werd nog dienzelfden dag opgebeld door mevrouw X., die zich nu ontpopte als een ware hyena en die onder grove bedreigingen het verlangde bedrag opeischte. Hiervoor zwichtte de man en betaalde wederom. In den loop der volgende maanden werd hem bij gedeelten nog *f* 5000 afgeperst. Toen de bende het hem een dezer dagen weer lastig maakte en een bedrag van *f* 10.000 in eens vroeg, besloot hij eindelijk de stoute schoenen aan te trekken en ging naar de Centrale Recherche, die aan dit ergerlijke gedoe een einde maakte. Had deze man zich bij de eerste poging tot afpersing zonder een cent te betalen onmiddellijk tot de politie gewend, dan zou hem veel leed bespaard zijn gebleven en duizenden guldens waren niet in handen gevallen van deze obscure misdadigers.

Mr. Helpman vertelt, dat in Amsterdam een „dame" woont, die in rouwgewaad heen en weer reist tusschen Amsterdam en

Den Haag, eerste klasse natuurlijk. Zij knoopt bij verschillende gelegenheden met een heer een gesprek aan, vertelt van de moeilijke positie, waarin zij zich bevindt en noodigt den heer tot een bezoek uit. Bezoekt men haar, dan kijkt plotseling een man in de kamer, glimlacht en verdwijnt weer. Een paar dagen later krijgt de bezoeker een brief, waarin hij bedreigd wordt met compromitteerende mededeelingen aan zijn echtgenoote, enz.

Op soortgelijke manier ging een chanteur te Amsterdam te werk tegenover homosexueelen. Hij stuurde een jongen uit, die een homosexueel meelokte, vertellende, dat hij den sleutel had van een ledige etage. Ging de homosexueel mee, dan werd op een bepaald oogenblik een fotografische opname gemaakt. Na een paar dagen moest het slachtoffer de foto voor eenige duizenden guldens loskoopen.

Helpman zegt: „De angst der slachtoffers voor behandeling bij open deuren en voor getuigenverhoor is de kracht der chanteurs, vooral waar het sexueel-abnormalen betreft, die voor zulk eene behandeling hunner zaak den grootsten angst hebben. Immers kan zelfs, als de zaak met gesloten deuren behandeld wordt, de chanteur hooren, wat zijn offer onder eede verklaart en hij kan later in een publicatie „in het openbaar belang" daarvan gebruik maken."

Wij wijzen daarom met nadruk erop, dat het in vele gevallen niet zoo eenvoudig is, de hulp der politie in te roepen, als dit uit het geciteerde courantenartikel wel lijkt.

Plaatsen, die zich bijzonder leenen voor het optreden van chanteurs, zijn vooral de vrij eenzame bosch- en heideterreinen in de omgeving van groote steden. Zoo is ons een geval bekend uit den tijd der mobilisatie van een militair, die, met een meisje in een bosch liggend, een avontuur beleefde, waaraan, hoe onaangenaam het overigens ook genoemd kon worden, ook de humoristische noot niet ontbrak. Op zeer onschuldige wijze met het meisje stoeiend, had hij, gedeeltelijk over haar heengebogen, de nadering van een tweetal personen niet bemerkt. Eerst toen deze achter hen stonden en een opmerking maakten, werden zij zich van hun tegenwoordigheid bewust. De opmerking was kort, doch veelzeggend, want zij luidde: „Gaat dat hier zoo maar?" Opkijkend ontwaarden de op den grond uitgestrekte verliefden een paar onsympathiek uitziende jonge mannen, van wie hij, die het eerst het woord genomen had, voortging met de woorden: „Ja, wij hebben wel gezien, dat u onzedelijke handelingen pleegde!" De militair, die aan de grenzen nog wel andere heeren had meegemaakt, dan deze nu juist niet zoo gevaarlijk aandoende individuen, antwoordde onverschillig:

„Heb je er hinder van?" Nu mengde zich ook de andere burger in het gesprek met de woorden „Ja, wij vinden dat heel ongepast en wij zijn wel niet van de politie, maar wij zijn met z'n tweeën en kunnen dus toch proces-verbaal tegen u opmaken en zullen dat doen ook."

Toen nu het meisje, dat intusschen zeer zenuwachtig was geworden, beweerde: „De heeren hebben zich vergist, er is niets onbehoorlijks gebeurd en dat kunt u toch aan onze kleeding zien", sprak no. één: „Dat zult u ons wel willen wijsmaken, maar wij hebben het gezien en wij maken proces-verbaal op." De militair, die nog steeds niet de moeite had genomen, van den den grond op te staan, daar hij meende te begrijpen, waarom het eigenlijk begonnen was, antwoordde nu in haar plaats: „Het is een ellendige geschiedenis, maar als u het heusch gezien heeft, noteert u dan in 's hemelsnaam onze namen maar."

Zooals de militair voorzien had, veranderde de man nu van tactiek en verklaarde:

„Ja, eigenlijk verdient u, in de gevangenis te komen, maar als het u twintig gulden waard is, zullen wij het erbij laten." De landsverdediger antwoordde daarop heel laconiek: „Voor twintig gulden wil ik niet in onaangenaamheden komen, maar kunt u misschien wisselen?" en terwijl de begeerige blikken der mannen zijn bewegingen volgden, draaide hij zich op den grond om, tastte naar zijn achterzak, waarin een revolver geborgen was en hield den mannen het wapen voor. In een wip was de lust om proces-verbaal te schrijven gebluscht bij de zedelijkheidsapostelen, en beiden gingen er met record-snelheid vandoor.

Resumée: Wij hebben een aantal sexueele handelingen, die volgens de Hollandsche wet strafbaar zijn, de revue laten passeeren, en hebben gezien tot welke verschrikkelijke afwijkingen en ontsporingen de geslachtsdrift kan leiden; hoe het ingewevenzijn van de geslachtsdrift tot bederf, misbruik en lage speculatie leidt, maar dat ook ontzettend veel leed wordt ondervonden door menschen, die om allerlei redenen niet in de gelegenheid zijn, hun geslachts- en liefdeleven te ontplooien op een voor de maatschappij behoorlijke en nuttige wijze.

Of nu het streven erop gericht moet zijn, het groote aantal misdaden, die moeten toegeschreven worden aan de maatschappelijke toestanden — gezwegen maar van die, welke tot het terrein van den psychiater behooren! — te bestrijden door uitbreiding der zedenwetten of door een verbetering der maatschappelijke toestanden, dat moeten wij ook voor dezen keer weer aan de beoordeeling van den lezer overlaten!

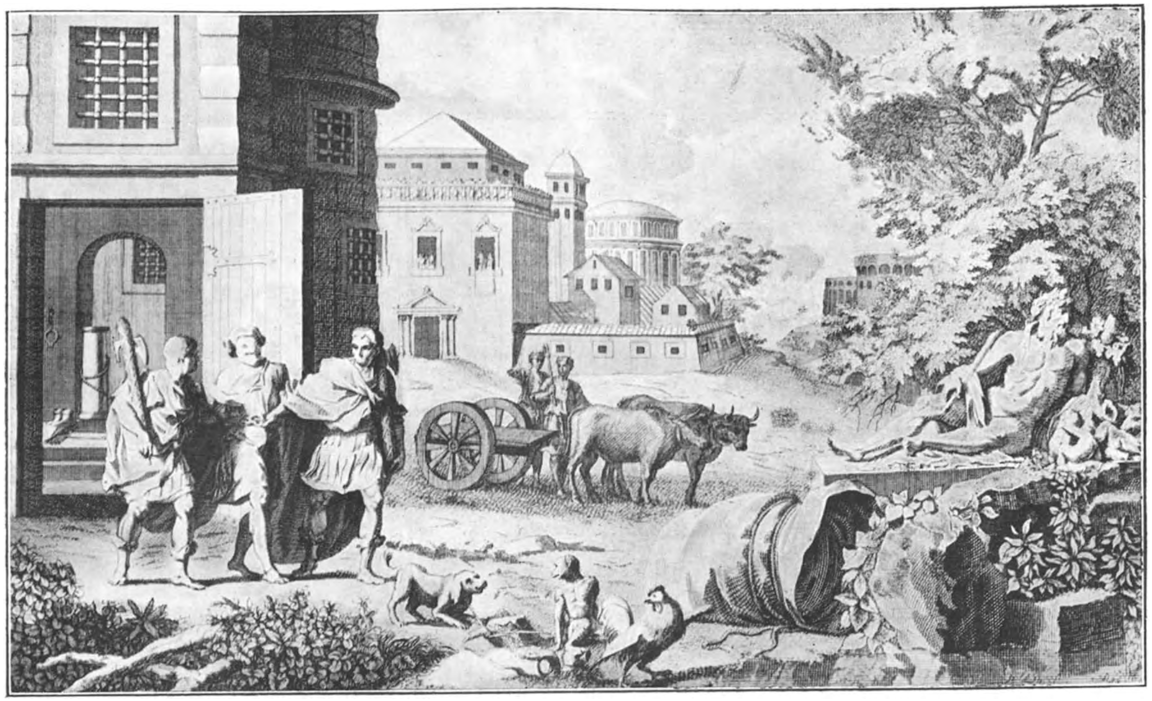

No. 87. **Illustratie uit 1730 over de bestraffing der homosexueelen.**

Links wordt een geboeid man, wiens gelaat bedekt is, onder geleide weggevoerd, om volgens de Romeinsche wet met een hond, aap, slang en haan in één zak gebonden, verdronken te worden.

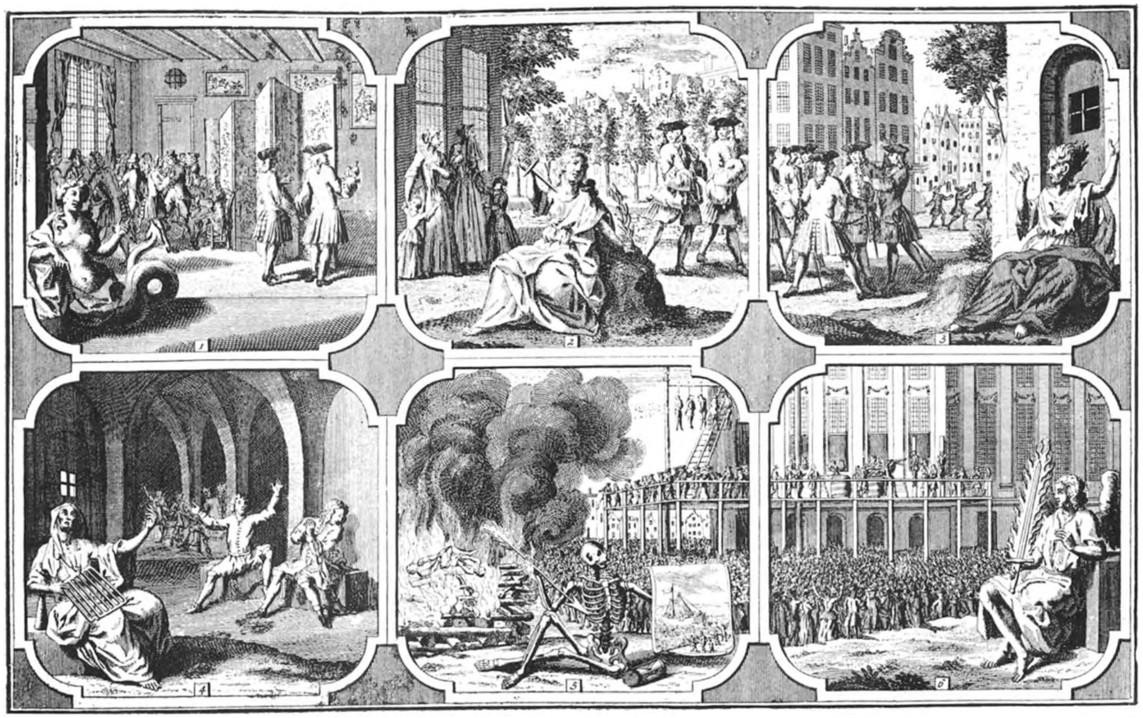

No. 88. **Plaat over het „Crimen nefandum'' 1730.**

1. Bijeenkomst. 2. Verlaten der vrouwen en kinderen. 3. Gevangenneming. 4. In de gevangenis. 5. Gehangen en verbrand. 6. Voor het stadhuis te Amsterdam in een ton verdronken.

TIENDE HOOFDSTUK.

EROTIEK EN REALISME IN DE HOLLANDSCHE LITERATUUR.

Noi leggevamo un giorno per diletto
Di Lancilotto come amor lo strinse:
Soli eravamo e senza alcun sospetto.
Per più fiate gli occhi ci sospinse
Quella lettura, e scolvrocci il riso:
Mo solo un punto fu quel chi ci vinse.
Quando leggemmo il disiato riso
Esser baciato da cotanto amante,
Questi, che mai da me non fia diviso,
La bocca mi baciò tutto tremante:
Galeotto fu il libro e chi lo scrisse:
Quel giorno più non vi leggemmo avante.
DANTE, *La divina comedia.* (V, 127—138)

De sexueel-wetenschappelijke Nederlandsche literatuur.

Hoewel de wetenschappelijke literatuur en de schoone letteren eigenlijk niet in één adem genoemd kunnen worden en deze twee onderwerpen beslist ook niet in één hoofdstuk thuis behooren, zoo zij het ons toch vergund, aangezien wij in de andere hoofdstukken van dit boek hiertoe geen gelegenheid hadden, met tenminste enkele woorden te wijzen op Nederland's groote wetenschappelijke werkers, die het gebied der sexualiteit tot studievak hebben gekozen.

Wie den loop der geschiedenis overziet, zal constateeren, dat in tijden van vrijere opvattingen, waarin ook schrijver en kunstenaar uitstapjes maken op het gebied der erotiek, ook de wetenschap meer moed krijgt dit terrein te bestudeeren. Terwijl in tijden van zeer streng moralistische opvattingen ook de wetenschap aan banden wordt gelegd. Moge dus het verband, dat wij tusschen de wetenschap en de schoone letteren legden niet geheel misplaatst zijn.

Indien in de toekomst eens een geschiedenis der wetenschap van de sexualiteit in Nederland geschreven zal worden, dan zullen aan het begin wel de namen prijken van Reinier de Graaf en Anthony van Leeuwenhoek. De ont-

dekkingen door hen gedaan, zijn waarlijk niet geringer dan de ontdekking van Amerika en Indië. Geheel nieuwe inzichten werden door deze twee geleerden verkregen, waarvan de een de mannelijke zaaddiertjes en de ander de blaasjes waarin het vrouwelijk ei tot rijping komt ontdekt heeft. Door hen is de bevruchting bij den mensch voor het eerst opgehelderd en de wetenschap is aan deze twee mannen veel dank verschuldigd. Achter deze ontdekkingen staat niet het toeval, maar het gedurfde energieke werk van groote strijders, die tegen de aanklacht moesten vechten, pornografie te hebben geschreven, zooals het de Graaf (zie afb. 102) of moesten strijden omdat men hen belachelijk maakte, zooals het Anthony van Leeuwenhoek overkwam. Onder de illustraties ziet men den titel van het boek van de Graaf, waarvan zooals Hirschfeld het uitdrukte: „die moderne Sexualwissenschaft ihren Ausgang nahm", en voorts allerlei werken, die in het vervolg op het terrein der nieuwe wetenschap gepubliceerd werden (zie afb. 3, 4, 89, 90, 91, 98).

Hoeveel leed door vrouwen geleden werd in tijden, waarin absoluut geen wetenschappelijk verloskundig inzicht bestond, kunnen wij ons moeilijk indenken. Er was een tijd, dat in Nederland de verloskundigen onder een doek zittend en zoo werktuigelijk in het donker tastend, de vrouw moesten helpen (zie afb. 2). Hoeveel vrouwen bezweken zijn aan kraamvrouwenkoorts tengevolge dezer onhygiënische praktijken, weten wij niet, aangezien in die duistere tijden ook de wetenschap der statistiek nog niet werd beoefend. Uit een der vroegere verloskundige werken brengen wij eenige afbeeldingen om te toonen, hoe men langzamerhand diepere inzichten over de zwangerschap en de bevalling verkregen heeft (zie afb. 92 en 93).

Een werk, dat indertijd in Holland veel opzien baarde, was *Venus Minsieke Gasthuis* (zie afb. 94 en 96). Door den heer W i j n m a n, adjunct-bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, die een speciale studie over dit werk heeft gemaakt, werd ons op ons verzoek de volgende bijdrage ter beschikking gesteld:

„VENUS MINSIEKE GASTHUIS".

door mr. H. F. WIJNMAN.

In het jaar 1687 verscheen te Amsterdam een merkwaardig boek, waarvan de titel luidt als volgt: *Venus / Minsieke Gasthuis, / Waer in beschreven worden / De bedryven der Liefde / in den Staet des houwelijks, / Met de natuurlijke eygenschappen der Man- / nen en Vrouwen, hare siekten, oirsaken / en genesingen. / Door / I. V. E. Medicinae Doctor. / t'Amsterdam / By Timotheus ten Hoorn, Boekverkooper, in de Nes, / in 't Sinnebeelt, 1687. 8°.*

Wie was deze dr. I. V. E., die ons toenmalige land gelukkig maakte met een werk, dat — zooals dr. J. G. de Lint terecht zegt [1]) — doorloopend de tweeslachtigheid vertoont van wetenschappelijkheid en de meest vulgaire pornografie? Men heeft er wel eens een onderzoek naar ingesteld, doch tevergeefs; er was geen Hollandsch medicus uit dien tijd aan te wijzen, op wien de initialen I.V.E. pasten.

Nu was er in hetzelfde jaar 1687 eveneens te Amsterdam een boek verschenen getiteld: *Tableau / de l'amour / Considéré dans l'Estat / du / mariage. / Divisé en quatre parties. / A Amsterdam chez Iean et Gilles Jansson a Waesberge, 1687. 12°.*

Wanneer wij beide boeken naast elkander leggen, blijkt al bij een vluchtige beschouwing, dat het één een vertaling is van het andere en dat de Fransche uitgaaf de origineele moet zijn geweest; immers telkens worden er toespelingen gemaakt op Fransche toestanden. Maar ook de Fransche uitgaaf noemt den naam van den schrijver niet op het titelblad; wel staat in het voorbericht te lezen, dat het manuscript van het boek eenige jaren geleden van Venetië naar Frankrijk was gezonden door „Monsr. Salocini Venetien, Docteur en Medicine".

Men deed dus heel erg geheimzinnig, blijkbaar in verband met het behandelde onderwerp; want ook „Salocini Venetien" lijkt zeer op een verdichten naam. En nu behoeven wij ook niet langer te zoeken naar een Hollandschen medicus met den naam I.V.E. Deze initialen zijn zonder beteekenis, tenzij men er in wil zien de laatste letter van „Salocini" en de beide eerste letters van „Venetien". Heel listiglijk heeft de Hollandsche vertaler het voorwoord uit de Fransche uitgaaf weggelaten; daarentegen belooft hij in een „Na-richt" het publiek in een (nimmer verschenen) volgend deel te vergasten op de „Gesigt-kunde der verliefde, de overeenkominge der liniamenten of trekken, gedaenten, wratjens enz. van de gene die malkanderen minnen, de inbeeldingen der bevruchte vrouwen", „het proces des Parlements van Grenoble over het baren der gravinne V.P." en op andere heerlijkheden meer. Hiervan staat in den Franschen origineelen tekst niets, waaruit wij moeten besluiten dat het „Na-richt" door den uitgever Tim. van Hoorn zelf is gefantaseerd. Misschien is laatstgenoemde zelf wel de vertaler van het geheele werk geweest. Zeker is, dat bij hem in dien tijd verscheidene werken verschenen op het gebied van venerische ziekten en sexueele voorlichting.

Is het thans nog uit te maken of de vertaling met toestemming van de gebroeders van Waesbergen in het licht werd gegeven? Oppervlakkig gezien zou men zeggen, dat dit niet het geval is geweest: de beide titels wijken nogal sterk van elkander af. Het maakt den indruk, dat de vertaler zijn boek voor een oorspronkelijk werk wilde laten doorgaan. Bekend is trouwens, dat in de 17de en 18de eeuw de een van den ander nadrukte, en vertalingen zonder toestemming van auteur of oorspronkelijken uitgever (deze laatste gold als de rechthebbende) het licht zagen. Niettemin schijnt in het onderhavige geval geen onregelmatigheid in het spel te zijn geweest. Dit kan blijken uit na te noemen door den auteur herziene uitgaaf van 1696, waar uitdrukkelijk in het voorwoord gezegd wordt dat de Fransche, Duitsche en Hollandsche edities van het boek in hooge achting stonden bij het publiek.

---

[1]) J. G. te Lint, „Venus Minsieke Gasthuis" in het „Ned. Tijdschrift voor verloskunde en gynaecologie", dl. XXV (1916), blz. 272, e.v., waarin hij enkele conclusies van Dr. Geyl in hetzelfde tijdschrift, dl. IV (1895), blz. 253 e.v. bestrijdt. Dr. te Lint zelf beschikte evenwel over onvoldoend bibliografisch materiaal.

Men zegt wel eens: „habent sua fata libella". Nu: hier heeft zoowel de Hollandsche als de Fransche uitgave een eigen geschiedenis; de eerste tot het einde van de 18de eeuw, de tweede zelfs tot in onze dagen te volgen!

Beginnen wij met „Venus minsieke gasthuis". Dit maakte in ons land zulk een opgang, dat de uitgever Tim. van Hoorn reeds in 1688 een derden druk ter perse kon leggen. Een vierde druk verscheen bij hem in 1695, een zesde in 1701. Daarna gaf Phil. Verbeek te Amsterdam in 1715 een zevenden druk (waarvan drie verschillende uitgaven bekend zijn) uit. Doch hiermede was aan het aantal uitgaven nog geen einde gekomen; immers er is nog bekend een negende druk uit 1765 en een elfde uit 1781 bij de erven van Abraham Cornelis aan den Over-Toom te Amsterdam. Daarna kocht een ondernemend uitgever het restant der onverkochte exemplaren en verving het oude titelblad door een nieuw, met den titel: *Het minzieke Gasthuys van de godin der liefde, of de bedrijven en natuurlijke eigenschappen van man en vrouw in den staat des huwelijks en het teeder gevoel der omhelsing. Alkmaar enz. 1797. 8°.* Zoo was het totaal verouderde boek hier te lande een roemloos einde bereid; op slecht papier gedrukt en in handen van een dubieusen uitgever geraakt, was er niets dan smakelooze pornografie van overgebleven.

De geschiedenis van de Fransche uitgave is interessanter. Ook deze maakte een kolossalen opgang, zoodat een zestal drukken (w.o. in 1687, 1689 en 1691 te Parma verschenen) elkaar in een minimum van tijd opvolgden. Maar daar verschijnt in 1696 te Keulen (dus wederom buiten Frankrijk) de zevende druk met gewijzigden titel, die tevens den werkelijken naam van den auteur onthult: *De la génération de l'homme ou tableau de l'amour conjugal. Par Mr. Nicolas Venette. Septième édition, reveüe corrigée augmentée & enrichie de figures par l'auteur. A Cologne chez Claude Joly 1696. 8°.* De uitgever zegt in een voorwoord, het thans niet meer noodig te achten den naam van den schrijver geheim te houden, temeer daar men hem algemeen reeds als zoodanig aanwees. N i c o l a s V e n e t t e (1622—1698) was professor in de anatomie en chirurgie te La Rochelle en vertelt in zijn boek verschillende voorvallen uit Rochelle, die alleen aan een inwoner van deze stad bekend konden zijn. Dit had de identiteit van den schrijver reeds verraden. Daarbij was het aan het publiek duidelijk geworden, dat de naam „Salocini Venetien" een omzetting was van Nicolas Venette. Verder prijst de uitgever het boek hemelhoog en zegt dat o.a. Bayle er duizenderlei belangrijke dingen uit had geleerd. Slaat men evenwel de bewuste plaats in Bayle's „Nouvelles de la république des lettres" [1]) op, dan blijkt deze geleerde schrijver niet bijzonder enthousiast. Hij had het o.a. beter gevonden wanneer het boek in het Latijn was verschenen, omdat het dan niet in handen van het groote publiek kon komen. De passage bij Bayle staat in zijn Nouvelles van Oct. 1686; het was toen drie dagen geleden te Amsterdam van de pers gekomen. De vroegere uitgevers leden dus aan hetzelfde euvel als thans en dateerden een boek dat in een der laatste maanden van het jaar verscheen reeds in het volgend jaar!

Men kan duidelijk zien, dat de uitgave van 1696 door den schrijver werd herzien. De tekst werd op verschillende plaatsen veranderd en vermeerderd, terwijl het boek werd voorzien van het portret van Venette en van verschillende gegraveerde platen. Zoo vervolgde het zijn „zegetocht" door de wereld. Een achtste druk verscheen te Keulen in 1702, weldra gevolgd

---

[1]) 1686, blz. 1221.

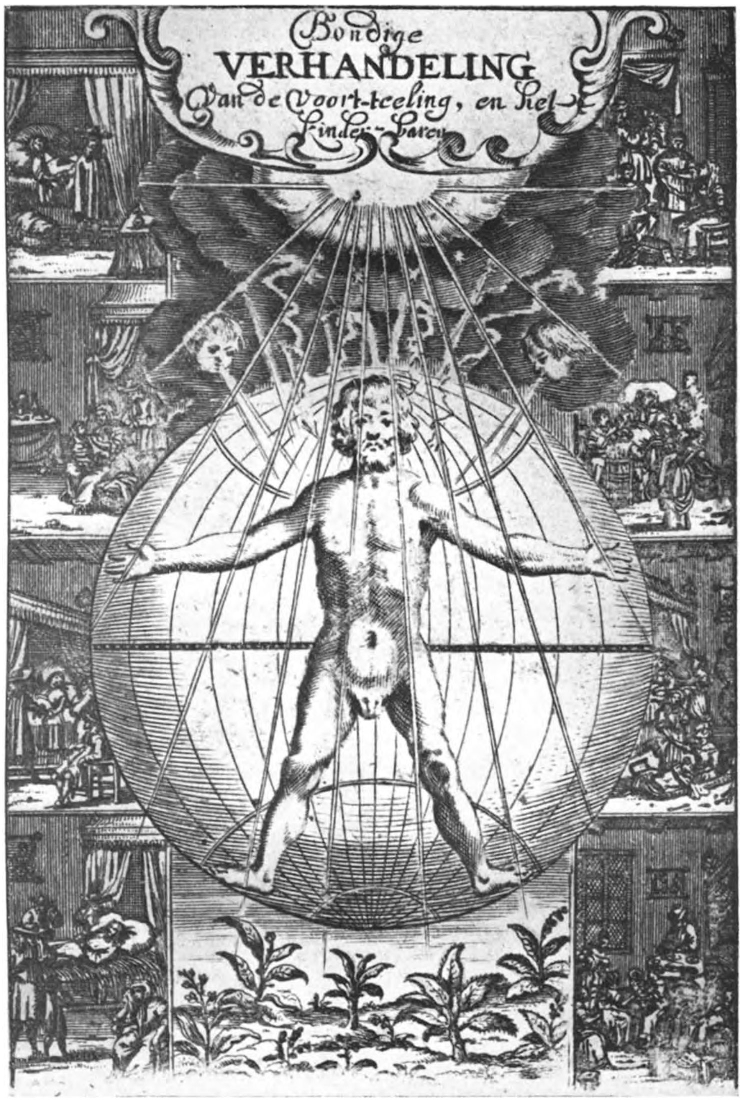

No. 89. **Boektitel van een sexueel-wetenschappelijk werk uit de zeventiende eeuw.**

(Toegeschreven aan S. Janssonius). (Zie blz. 280).

No. 90. **Boektitel van de Hollandsche uitgave der verzamelde werken van R. de Graaf.**

Het eerste sexologische werk van beteekenis toont de vrouwelijke baarmoeder met de eileiders, waar De Graaf de blaasjes ontdekt had die de eicel bevatten. Men lette ook op de wetenschappelijke instrumenten uit dien tijd. (Zie blz. 280).

door vele andere, thans alle onder den naam van Venette. Door bibliophielen is gezocht een uitgaaf „augmentée de remarques importantes par M.F.P.D.E.M." (Francois Planques), verschenen te Londen in 1757, herdrukt zonder vermelding van plaats in 1764. Eerst in 1795 verscheen een editie, waarin op het titelblad uitdrukkelijk als plaats van uitgaaf Parijs staat vermeld, wel een bewijs dat vóór de revolutie geen Fransch uitgever het waagde zich met de zaak in te laten. In 1810 werd het boek herzien door den medicus Dubuisson; van deze herziene uitgave verschenen tallooze drukken te Parijs. Onder den titel *Traité de l'état du mariage* kwamen te Parijs edities van de pers in 1828 en 1838, te Avignon in 1820, 1828 en 1830 . . . Wij zouden eentonig worden, wanneer wij nog meerdere uitgaven opsomden en volstaan daarom met de mededeeling, dat de laatste uitgaaf in 1927 te Parijs verscheen onder den titel *Tableau de l'amour conjugal*. Zou het nog onder zeker publiek gelezen worden? Hoewel het ongeloofelijk klinkt, dat men zich thans nog op sexueel gebied zou laten voorlichten door een 17e eeuwsch medicus, moeten wij de vraag zonder twijfel toestemmend beantwoorden. Immers de betreffende Parijsche uitgever wist, dat een jaar tevoren (1926) juist een nieuwe editie het licht had gezien!

Ook het buitenland liet zich niet onbetuigd ten aanzien van het veelgezochte werk. Reeds vermeldden wij, dat van de oorspronkelijke uitgaaf van 1687 ten minste één Duitsche vertaling moet zijn verschenen. Een exemplaar hiervan is evenwel tot dusverre niet voor den dag gekomen. Van de herziene editie van 1696 bezat dr. te Lint een vertaling in 1711 bij Thomas Fritsch te Leipzig uitgekomen. Onder den titel *Abhandlung von Erzeugung des Menschen* verscheen een vertaling te Köningsberg in 1762, onder die van *Geheimniss keuscher Liebeswerke* een te Leipzig in 1788. Verder verscheen een Engelsche vertaling te Londen in 1703: *Conjugal love revealed*, een Spaansche te Parijs in 1826 als *Pintura del amor conyugal*. Vermoedelijk zijn evenwel veel meer vertalingen van het boek verschenen.

Merkwaardig is, dat de uitgaaf van 1696 ook in het Nederlandsch werd vertaald onder den titel *Tafereel der huwelijksliefde, of verhandelinge over de voortteelinge der menschen. In vier deelen. In 't Fransch beschreven door den heere Nicolaas Venette, in 't Nederduitsch vertaald door Emanuel Sinttema, M. D.* Een tweetal edities verschenen hiervan te 's-Gravenhage, en wel in de jaren 1728 en 1767. Zij verschillen dus op allerlei punten van de edities uit die jaren van „Venus minzieke Gasthuis", welke nog steeds J.V.E. (inplaats van I.V.E.) als schrijver vermeldden. Het Tafereel der huwelijksliefde bevat o.a. het portret van Venette en de gravures. Het werk van Venette wordt bestreden in een in 1782 te Rotterdam verschenen boek in twee deelen, getiteld *Natuurkundige beschouwing van den man en de vrouw in de huwelijken staat, door den Heer de L(ignac), heelmeester, uit het Fransch vertaald door P(ieter) L(euter)*. Hiervan verscheen een tweede druk te Amsterdam en Leiden in 1785. In het voorbericht wordt als aanleiding tot het samenstellen de omstandigheid genoemd, dat het werk van Venette „den lezer wel in eenige stukken verlicht, maar hem insgelijks omtrent vele andere valsche onderrichtinge geeft". En hoewel het boek volgens de nieuwere grondbeginselen is samengesteld, zijn telkens geheele stukken van Venette overgenomen, terwijl ook eenige der gravures van Venette zijn nageteekend!

Wat is nu de oorzaak van den ongeloofelijken opgang, die het boek van Venette heeft gemaakt? Geyl merkte reeds op, dat het groote debiet

wel het gevolg zal zijn geweest van het zelfs voor dien tijd zeer platte en gedurfde van den inhoud. Maar men moet toegeven dat de schrijver het geheim kende op boeiende wijze het publiek van sexueele voorlichting te dienen. En wanneer wij zien, dat Venette het toenmaals nog zeer verbreid zijnde geloof aan heksen en tooverij bestrijdt, mogen wij in hem toch niet uitsluitend den pornograaf zien. In ieder geval is te sterk de afkeuring van het boek, die wij lezen in de Encyclopaedie van Larousse: „rempli d'erreurs et indigne de figurer dans la bibliothèque d'un médecin". Maar wel wordt het den modernen lezer wonderlijk temoede wanneer hij zich verdiept in de naïeve beschouwingen van den lascieven professor te La Rochelle van 300 jaar geleden, wiens boek hem geen windeieren zal hebben gelegd!

Vermeld dient hier ten slotte nog dat de meeste van bovengenoemde uitgaven aanwezig zijn in de Universiteit-Bibliotheek te Amsterdam, veelal als bruikleen van de Maatschappij tot bevordering der geneeskunst.

Met een grooten sprong over de achttiende en negentiende eeuw heengaande, willen wij nog slechts drie namen noemen uit den nieuweren tijd, drie namen waaraan groote verdiensten zijn verbonden: Rutgers, Treub en van de Velde. Rutgers was een „Aufklärer" in den besten zin van dit woord. Hij trachtte in breede lagen der bevolking wetenschappelijke kennis over het geslachtsleven — door kleine brochures — te verbreiden. Over zijn eugenetisch werk „Rasverbetering en bewuste aantalsbeperking" is het laatste woord nog niet gezegd, aangezien de eugenetica nog een opkomende wetenschap is. Er is kort geleden hier te lande opgericht: „Het Nederlandsch instituut voor erfelijkheidsonderzoek bij den mensch".

Treub, de beroemdste Nederlandsche accoucheur van zijn tijd, heeft door zijn persoonlijk optreden, meer nog dan door zijn boeken en redevoeringen, veel gedaan om in de muffige atmosfeer van zijn tijd meer gezonde voorstellingen omtrent het geslachtsleven te doen indringen. Van de Velde eindelijk heeft door zijn werken over het huwelijk een wereldvermaardheid verworven. Ook hij heeft bijgedragen de muffig-zwoele atmosfeer der burgerlijke maatschappij te reinigen. Hij heeft de groote beteekenis van een goed inzicht in de physiologie en psychologie van het huwelijksleven geteekend, nadat men vroeger het huwelijk meer had bekeken als godsdienstige en economische instelling. Van de Velde is niet alleen arts maar ook kunstenaar, en zijn weinig bekende „*Ehespiegel*" waarin hij de beteekenis van het mannelijk en vrouwelijk schoonheidsideaal voor de teeltkeuze en voor het huwelijk aan de hand van schilderijen buitengewoon geestig en interessant behandelt, toont ons de oude stelling, dat de werkelijk groote arts voor een deel kunstenaar moet zijn. En hiermede wagen wij dan den sprong van de wetenschap naar de kunst, inzonderheid de literatuur.

De scherpe wederzijdsche isolatie der Middeleeuwsche maatschappij in adel, geestelijkheid en burgers wordt weerspiegeld in de literatuur, die dan ook verdeeld is in de ridderlijke, geestelijke en burgerlijke poëzie. Allerlei liederen werden bekend gemaakt door rondtrekkende minstreels en werden op deze wijze eigendom van het volk, dat deze liederen vele eeuwen lang bewaarde en ze ook telkens weer veranderde. Het erotische element is het sterkst in de z.g.n. ridderromans, waartegen in de kringen der geestelijkheid een hevige reactie ontstond, waarbij dan de liefde tot Jezus en Maria gesteld werd tegenover het heidensch zinnelijke element in de ridderromans. Men mag echter niet over het hoofd zien, dat ook in de lyriek der geestelijken, vooral bij de dichters der mystiek zooals bij J. van Ruusbroec, het verlangen naar de Moeder Gods soms een sterk zinnelijken inslag had. Ook in de burgerlijke kunst ontstond een reactie tegen de ridderlijke literatuur, waarbij dan ook de nationale gedachte naar voren werd geschoven en de Dietsche dichters stelling namen tegen hun Waalsche kunstbroeders. De vader der Dietsche dichters, Jacob van Maerlant, die in het begin ook ridderromans geschreven had, keerde zich later van deze zondige beuzelarij, die de ziel vergiftigde, radicaal af.

In de „*Reinaert*", die ver boven de literatuur van zijn tijd uitsteekt, is de Pallieter geest van een Felix Timmermans te bespeuren; met een scherpen humor en het gezond realisme, dat wij later in de schilderkunst terug zullen vinden, wordt hier den ridders, geestelijken en zelfgenoegzamen burgers een spiegel voorgehouden.

Een zeer door het publiek van die dagen gewaardeerd genre der kunst waren de korte kluchtige verhalen in den trant van Boccacio, waarin de humor van het volk ook op erotisch gebied zich kon uitleven op een manier, die in de negentiende eeuw een Balzac zou inspireeren tot zijn „Contes drolatiques". De onderwerpen dezer kluchten circuleerden toen zonder twijfel door alle landen, zoodat wij dezelfde gegevens tegenkomen in de Italiaansche, Fransche en Nederlandsche kluchten uit die dagen.

In de dertiende en veertiende eeuw werden veel vertalingen van Fransche werken gespeeld, meestal gevolgd door de opvoering van een blijspel, waarin het Hollandsche realisme tot zijn recht kwam. Uit de kringen der tooneelspelers, die in de mysteriestukken optraden ontstonden later de Rederijkers, die zich afscheidden van de kerk en overal Rederijkerskamers oprichtten. Een van hen was Anthonis de Roovere, een figuur die men kan vergelijken met Hans Sachs.

Onder de dichters, die schreven onder den invloed der renaissance noemen wij Karel van Mander, een leermeester van Frans Hals, en Marnix van St. Aldegonde — de dichter van het Wilhelmus — die in zijn „Bijenkorf der Roomsche kerk" een scherpe satyre leverde op de wantoestanden in Roomsche kringen. In Amsterdam werd het huis van Roemer Visscher het vermaarde middelpunt van de Amsterdamsche kunstwereld ,waarin zijn twee dochters Maria en Anna Tesselschade een groote aantrekkingskracht uitoefenden.

De geest van dezen tijd wordt wel heel aardig weerspiegeld in de „Souterliedekens", die omstreeks 1540 ontstonden. Wij denken hier b.v. aan dat van heer Halewijn, waarin ons een Hollandsche Gilles de Rain voorgesteld wordt, die echter tegen het Hollandsche meisje niet opgewassen blijkt te zijn, want zij slaat hem het hoofd af nog voor hem de gelegenheid te geven zulks bij haar te doen. De volkshumor leeft zich uit in het lied van den wandelaar, die „lestmael door een groene wei" kwam en daar de koekoek hoorde, maar tegelijkertijd ook een stem die beter klonk: „Een zoete stem die zong zoo fijn: Het scheen een Venus-dier te zijn".

Zoo zijn we nu gekomen in den tijd van Vondel, Brederode en Hooft. Een figuur als Vondel stond wel hoog verheven boven zulke aardige dingetjes; terwijl wij bij P. C. Hooft soms verzen vinden ter eere van vrouwe Venus. Het kwam niet bij hem op in ascetische, platonische of calvinistische bespiegelingen op te gaan en al wat naar zingenot of min zweemt, van zich af te werpen. Niet alleen vindt hij dan ook spoedig de deugd en de goede eigenschappen van zijn geliefde uitgedrukt in haar uiterlijk: „U fraey gemoet blinckt in u oogen claer, Gentile Bo'on Van een gentile geest", maar hij was ook een te zinnelijk en te dichterlijk ontvlambare persoonlijkheid met te veel oog voor schoonheid, om de groote macht, die de „Min" ook op hem uitoefende, niet in gelijkwaardigheid met de Liefde te erkennen. De harmonie, die hij wenscht tusschen „eewich heete Liefde en blixem-minne", komt het volmaaktst uit in het Sonnet: „Zoo 't uyterlijke schoon mijn' zinnen annerandt."

Ook Brederode gaat soms wel voor een Don Juan door.

Vader Cats, de populairste dichter van zijn tijd, wiens werken in elke calvinistische familie een eereplaats naast den bijbel hadden, voelde zich een leeraar der menschen en trad dus ook als liefde-leeraar op. Hij ziet de wereld als een school, waarin de goede leerlingen vooruitkomen, terwijl de slechte gestraft worden en niet overgaan. Wat zou vader Cats zeggen over onzen tijd, waar de besten eenzaam ten gronde gaan en

de „geestelijke platvoeten", de brutalen, die vrij zijn van elken vorm van bescheidenheid overal het pleit winnen. Zijn omvangrijk levenswerk, ook al gaat het meestal niet zeer diep, wekt toch eerbied, ja misschien zelfs nijd, ten minste bij de dichters uit onze dagen, want welke dichter der twintigste eeuw kan nog onder zijn naam op het titelblad van zijn boek schrijven, gelijk Jacob Cats: ridder, oudt-raedtpensionaris van Hollandt, stadthouder van de leenen, Groot-zegelbewaarder der Ed. Gr. Mog. de Heeren Staten van Hollandt en West-Vrieslandt, etc. curator van Leidens Academie enz. Een paar proeven uit den „Trouringh" mogen hier volgen:

UIT DEN „TROU-RINGH".

Het roosje van de jeught, het bloemtje van de jaeren
En is het steunsel niet om wel te mogen paren.
Dus, zooje niet en wilt u quellen met berou,
Kiest vaster onder-werck tot soo een swaer gebou.

Gij moet om vreught alleen voor u noijt wijf begeeren;
Want in het echte bed daer zijn oock harde veêren,
Die tijck is niet alleen met sachten dons gevult,
Sij dient al menighmael beslapen met geduld.

Sommige stellingen van Freud kan men aan hem ontleend noemen. Zoo beschreef hij de genezing van een hysterisch meisje in zijn „Liefdes-Vosse-vel" als volgt:

Aeltjen had beswaerde sinnen,
En sagh: geesten soo het scheen;
Maar haer spokerij verdween
Als haer quam een lanser minnen,
Siet een bijslaep in het bed
Heeft de spokerij belet.

Zelfs het Wibautsche driehoekshuwelijk had zijn belangstelling en hij rijmde op het „Houwelijck van drien":

En dit gelt des te meer in houwelijcksche saken
Die nae een quaden slagh niet recht en zijn te maken.
Hier is een Maeght onteert, en dat door uw bedrijf;
Wel, handelt die voortaen gelijck een echte wijf.
Daer is geen ander raet, gij kont het niet ontvlieden;
Wat gij een ander deed', dat moet oock u geschieden;
Is 't niet gelijck gij wilt, soo doet gelijck gij meught,
Maeckt trouwe van de lust, en van de nood een een deught.

Dus vader Cats is eigenlijk oeroud en tevens hyper-modern. Leuk is wel de barokstijl van zijn brieven, waarvan wij ook een enkele korte proeve geven:

> „Lieve dochters! waerde panden! zegens van mijn bedde! vruchten van mijn ligchaem! soete gedenckteyckenen van mijnen houwelijcksen tijt! dierbare overblijfsels van mijn vorigh leven! aengename afsetsels van mijn bloeijende jeught, en tegenwoordelijck purpere roozen onder mijn grijze kerckhof-bloemen, en jeughdige kroonen van mijn dorren ouderdom!

De bloeiperiode van Hollandsch dichtkunst was helaas maar van korten duur en met de vervlakking verviel zij ook in een gemis aan gedurfdheid op erotisch gebied. De vooraanstaande kringen der maatschappij gaven de voorkeur aan de Fransche taal en zoodoende kon voor de Hollandsche literatuur ook geen al te groote belangstelling in den kring der intellectueelen blijven bestaan.

Bilderdijk.

Een boven het gemiddelde niveau uitstekende figuur vinden wij eerst weer in Willem Bilderdijk, die wel het best gekarakteriseerd kan worden met de kenschetsing uit Goethe's Faust van een „sinnlich-übersinnlich freier". Zijn geheele liefde concentreert zich op zijn twee vrouwen, weliswaar was hij met de eerste zeer ongelukkig, maar de tweede beminde hij hartstochtelijk.

Het minnelied van Bilderdijk heeft iets geforceerds, al vertoont hij hierin eenige verwantschap met den jongen Schiller, wiens jeugdgedichten aan Laura eveneens door een neurasthenisch enthousiasme en een zucht naar „Übersteigerung" gedragen worden. Huet noemt hem een godvruchtige wellusteling; Gisp meent, „dat hij opkwam voor de heiligheid des Heeren, maar gedichten schreef, die verzegeld moesten worden, en ternauwernood voor mannen leesbaar waren"; Niets heeft geheimen voor Bilderdijk. Hij beheerscht zich niet, hij laat zich willoos drijven op zijn gladde gepolijste rijmen over den stroom van felle en gloeiende zinnelijkheid en hij „spartelt" en woelt daarbij zoodanig met zijn „smeltende," verzinkende roesbuien, dat de modder er somtijds van boven komt."

Rud Tempel waarschuwt er echter voor, Bilderdijk daarover te hard te vallen; men mag hem niet uitmaken voor een wellusteling. Soms is hij humoristisch b.v. in het verhaal van ridder Soks, die met een oude heks in bedenkelijk intiem contact dreigt te komen. Soms was hij ook eenvoudig en oprecht en kon hij de hulpvaardigheid van zijn vrouw op denzelfden hartelijken en volmaakt zuiveren toon in het licht stellen als Vondel.

Terwijl in Duitschland de literatuur een nieuwe bloeiperiode beleefde, komt in Nederland, naast Bilderdijk, geen enkele dichter van groot formaat naar voren. Scharten kenschetst

No. 91. Boektitel van de Latijnsche uitgave van het hoofdwerk van De Graaf over de vrouwelijke geslachtsorganen.

(Zie blz. 280).

No. 92. **Verkeerde ligging van het kind.**
Anatomisch plaatje uit een boek in de 17e eeuw.

No. 93. **Andere ligging van het kind uit hetzelfde boekwerk.** (Zie blz. 280).

dit tijdperk als volgt: „De vroomheid neemt af, wordt droog en braaf, en voor Galathea's zoete minne (want juist van dien overigens koelen Hooft is ons bevendste liefdesvers) worden wij te net."

Potgieter.

In de eerste vijftig jaar na den dood van Bilderdijk vierde de burgerlijke dichtkunst hoogtij en de dichters van dien tijd durfden den tuin van Eros niet betreden; een zekere deftigheid, die bij de overigens zoo talentvolle Da Costa in het bijzonder naar voren komt, is ook zeer sterk bij Potgieter te vinden. Bij alle vitale kracht, had de Hollandsche nuchterheid hier toch te sterk de overhand verkregen; men voelt achter het werk van Potgieter duidelijk het principe: „de zaken gaan voor het meisje".

Multatuli en de beweging van '80.

Eerst met Multatuli stond in Holland weer een schrijver van Europeesch formaat op, die met Heine het merkwaardige lot deelde in de geheele wereld beroemder te zijn dan in zijn eigen land. Sprak men in Duitschland in literaire kringen over Multatuli, dan brak meestal direct een geweldig enthousiasme los, ondanks de afgrijselijke Duitsche vertaling van zijn Max Havelaar, terwijl wij heden in Nederland nog een zekere gereserveerdheid ontmoeten als wij met onze neiging voor Multatuli voor den dag komen. Hij heeft het fatsoen hier te zwaar geschokt met zijn wispelturige ironie en zijn vlijmscherpe satyres. Erotiek vindt men bij hem weinig, dus in dit opzicht heeft hij de droogstoppels eigenlijk gespaard. Zijn liefde is de romantische droom van een bovenaardsche vrouw; hij is echter een droomer, die de vrouw eerst schept in zijn fantasie en soms niet voelt hoe groot het verschil tusschen werkelijkheid en droom wordt. Telkens vindt men in zijn werken een romantische vergoddelijking van de vrouw, die de herinnering levendig doet worden aan de middeleeuwsche ridders, die vochten ter eere van de door hen aangebeden vrouw. „O, ge weet niet hoe 'n vrouw liefheeft ... ge kunt niet begrijpen, met hoe groote woekerwinst zij den man de indrukken weergeeft, die hij neerschreef in haar ziel! Kunnen de vrouwen het helpen, dat zoo vele mannen daarin niets wisten neer te schrijven? Kan men oogst verwachten, waar niet gezaaid is ... baring, zonder bevruchting?"

Gelukkig ontstond in de lyriek der tachtiger jaren een geweldige opbloei. Na Jacques Perk, die in zijn liefde tot Mathilde het element vond dat hem inspireerde tot wonder-

baarlijke scheppingen, noemen wij: Kloos, Gorter, Scheltema! Men kan zeggen, dat een stroom van minneliederen over onze gewesten wordt uitgestort. Deze nieuwe bloei heeft voortgeduurd tot in onze dagen toe.

De tijdgenooten.

Hoe geringer de belangstelling voor de lyriek in de kringen der lezende Nederlanders wordt, des te geweldiger wordt de inspanning der dichters om scheppingen van diep-ontroerende schoonheid aan ditzelfde publiek aan te bieden. Er zijn heerlijke liefdesgedichten van Marsman, b.v. het gedicht: Aan een slapende vrouw. Deze dichter, die zelfs beweerde, dat wij eeuwen en eeuwen te laat geboren zijn, heeft toch niet nagelaten scheppingen voort te brengen, die zich bij het beste aansluiten wat in Nederland geschreven werd. Hoe wonderbaarlijk, de verzen van „De Bruid", die in de schaduwen van blinkend-witte wolken haar kinderen in haar liefdesdroom bespeurt en door overstroomend geluk de bergen van den horizon niet ziet. En hoe fel is ons de ontgoochelde wereld geteekend in de verzen van Jan Greshoff en van een A. van Oosten, die er over klaagt, dat het kalme verstand zich moet troosten „met een tijdelijke bevrijding, een vrouw, een tango en een glas wijn." In deze sfeer van weemoed en teleurstelling, waarin het geheele leven van den modernen dichter wegkwijnt, leeft de liefde geheel als een klein opvlammend vuurtje, dat reeds bij zijn oplaaiïng met eenige verwondering wordt aanvaard en dat al te snel verdooft in eeuwige melancholie.

Als wij gewoon zijn, bête en waar,
Dan trilt in ons door een romance:
„Amour, angoisse et inconstance..."
Een diepverborgen strakke snaar.

Wij hebben waarlijk nu geen tijd
Om ons te pijnigen met „morgen";
Heb lief en laat fiolen zorgen
En lach om de bestendigheid!

Dit gaat voorbij, die dag, dat lied,
De liefde en alle dure eeden...
De som van deze vluchtigheden.
Dat is geluk, en anders niet.

(Uit „Chromo's" van J. Greshoff).

François Pauwels heeft niet nagelaten, de schijnheiligheid van zijn medemenschen telkens weer aan de kaak te stellen. Albert Kuile heeft den droom, die van den eersten nacht fluistert, in zoete verzen gegoten:

Kom, kom door de poort:
mijn lippen bloeien droog
en alle nachtmuziek zingt buitlend aan mijn slapen;
de wind komt jonger door de open deur
ik heb de lampen in het huis ontstoken.

J a n E n g e l m a n heeft het weer gewaagd den „tuin van Eros" te benaderen en een heelen dichtbundel te wijden aan zijn wonderen. J. S l a u e r h o f f gaat nog verder en laat een bundel verschijnen onder den titel „Fleurs du marécage" (dus „bloemen van het moeras"), waarbij men onwillekeurig denkt aan Baudelaire's „Fleurs du mal". Tempel zegt van hem: „Hij zingt van smartende gouvernantes, lesbische prinsessen en van de phobieën eener adellijke matrone." A. d e n D o o l a a r d schrijft van de avonturen, die een besmetting zijn van de eerste ware liefde:

En elke roode kus daarna
Verraad aan de herinnering
Van 't licht dat boven beiden hing
Waarin een hand naast de andere slaapt.

Overal in de moderne literatuur een klagen om verloren geluk, het hunkeren naar een vervulling, die niet meer op wil doemen, de schreeuw van het telkens en telkens weer teleurgestelde verlangen. Zoo spreekt C h r. d e G r a a f f het uit in „Twee Menschen":

't Wordt al geschonken en ontroofd
In 't vluchtig en verrukt verbond
Van handen om een bonzend hoofd
En lippen aan gewelfden mond.

Oogen, in hunkering verzacht,
Verduistren weer tot spieglend ijs.
In liefde en lust van eene nacht
Bloeit en verwelkt het paradijs.

Het is alsof de ontgoocheling, de smart, de teleurstelling klanken van diepere beteekenis aan het dichterhart weten te ontlokken, dan het genoegen en de vervulling. Werd vroeger ooit de heele ontgoocheling van een tijdperk zoo in enkele regels gegoten, als in S j o e r d B r o e r s m a's:

DOOR DEN TIJD ACHTERHAALD.

Het meisje,
dat — o deerlijk verloren jaren —
het idool was van mijn jongensdroomen,
toen ik het leven nog zonder nooden wist
en van liefde alleen het nijpend verlangen kende,
....
ik heb haar terug gezien
in de bar van een duur hotel.

Zij droeg zwart gepenseelde wimpers
en gepolitoerde nagels;
haar parfum rook scherp
uit de warme streeling van haar bont.

Zij dronk haar angostora
in weldoordacht genieten,
sprak over rennen en effecten,
kort en koel
met de zekerheid van een beursman.
er was een triomf van sex appeal
en nieuwe zakelijkheid.

Als waarschuwde zij voor een ver en vreemd gevaar
luidde een klok het einde van den avond.

Voor het laatst, voor het laatst
werden de tumblers geleegd en bijgevuld:
slechts eenmaal is men wezenlijk mensch
en de nieuwe dag hangt van gevaren vol.

En ik heb de reis met mijzelve weer aanvaard,
maar weenend, als was ik een kind,
dat onderweg het liefste heeft verloren.

Klinken daarnaast niet bijna wezenloos en onbeteekenend de regels uit „Lea's haren" van Halbo C. Kool:

In de omhelzing mijner leden, als in een scheede,
wordt gij; een ranke vlam
die ik in mijne armen verlangend en aandachtig
besloten houd
tot wij in vrede verloren gaan en zacht verglijden
naar een wonder ontwaken aan een open raam.

Of de verzen van Peter Aerds, die de zinnelijke liefde prijst onder den titel „De heiligste vreugden des levens". Indrukwekkend zijn de donkere klachten uit die gedichten, die bloeien als een paar troostelooze, armzalig-vergeten bloemetjes onder het prikkeldraad van het slagveld. Van de vertwijfeling der Duitsche dichters, die ondergingen in den wereldoorlog en wier klachten in het boek „Menschheits Dämmerung" een onvergetelijk en onverstoorbaar monument vormden, is iets overgestroomd naar Nederland en overal klaagt iets van een niet begrijpen van het raadselachtige leven. In zijn „Minnebrief" vraagt Theun de Vries :

Hoe hebt gij zwijgende Uw kuische leven
zoo zonder vrees aan dat van mij gevoegd
en aan mijn mond gerust zonder te beven?

En waarom maant uw stem in mij zoo teeder
boven 't geweld van mijn onrustig bloed;
en waarom keer ik altijd tot U weder?

Nog hebben wij Boutens, niet genoemd, Leopold, Roland Holst, Werumeus Buning, Keuls Bloem, Besnard, E. du Perron, John Ravenswood, Henk de Vries, Jan Campert, Aart v. d. Leeuw, Hendrik Scholten, Johan Theunis, J. G. Danser, maar het gebrek aan ruimte noodzaakt ons hier op te houden.

Een van de auteurs (dr. L.) publiceerde in 1926 zijn werk: „Das Sexualproblem in der modernen Literatur und Kunst", dat den Hollandschen schrijver Rud Tempel inspireerde tot een essay over „Het probleem der erotiek in de literatuur". Hierin vult hij het door dr. L. gegeven materiaal aan met gegevens over Holland, waarvan wij hier weer gebruik hebben kunnen maken. Het plan bestaat om deze studie over de Hollandsche literatuur nog verder uit te breiden.

Alie Smeding en de realistische vrouwenromans.

In drieërlei opzicht verschilt wel de nieuwe romankunst van de oudere. Ten eerste: de oude roman vertelt de geschiedenis eener liefde die eindigt in een huwelijk, er kwam een „happy end" in de slaapkamer, waarover dan de schrijver, zooals het in een boek uit het begin der 19de eeuw zoo mooi heet, „het gordijn liet vallen, waar de natuur zelve een eerbaren sluier der geheimenis uitspreidt, aangezien de eerbare blik van de nog maagdelijke bruid het zoo beveelt". Ten tweede: wij hebben gezegd, dat de schrijver zoo handelde, want gewoonlijk was het vroeger een man. Nu is het gewoonlijk een schrijfster. Er is wel geen gebied, waar de vrouw den man zoo volkomen heeft verdrongen, als op dat van de romanliteratuur. Ten derde: de groote verrassing, de vrouwen hebben meer durf dan de mannen eerst hadden! Zij weten het leven op een zoo realistische manier weer te geven, dat het zonder twijfel sommigen lezers aan de grens van deze twee perioden de haren ten berge deed rijzen over dat, wat de nieuwe, vrije, moedige vrouw hun te zeggen had. Deze drie stellingen worden in het bijzonder bevestigd in den roman „*De Zondaar*" van Alie Smeding, die bij zijn verschijning hier in Holland zooveel stof deed opwaaien.

Het is de geschiedenis van een jonge leeraar „Dirk", die zich eenzaam voelt en in aanraking komt met een meisje „Toos", dat gaarne wil trouwen. Op een zeer handige manier, waarover de meeste vrouwen in dit opzicht beschikken, weet Toos Dirk te bewegen tot het huwelijk en hem tenslotte nog de suggestie te geven, dat het plan bij hem was opgekomen. Zij trouwen dus met een zeer klein budget, wat de consequentie meebrengt, dat zij geen kinderen mogen krijgen. De coitus interruptus wordt

toegepast. De vrouw vindt het geslachtelijk leven meer en meer verfoeilijk en omgeeft zich met een aureool van een martelaarsschap, omdat zij „haar plicht doet", terwijl de man meer en meer onvoldaan is van deze „knoeierij" bij een vrouw, die altijd koel blijft. Ook als het hun financieel beter gaat, voelt de vrouw, die haar „mooie meubeltjes" altijd zoo prachtig geboend heeft, er niets voor om in dit huis kinderen te laten opgroeien, die misschien krassen zouden maken op de mooi gewreven meubeltjes. Mijnheer trekt zich telkens meer van mevrouw terug; hij flirt hier en daar, tot hij eindelijk bij het dienstmeisje „Diet" vindt, wat hij bij zijn vrouw tevergeefs zocht. Diet vergt niet van hem, dat hij moet oppassen en verhoogt zijn genot door de bekentenissen van haar warmbloedige natuur. Als mevrouw er met behulp van een particulier-detective achter is gekomen, dreigt het huwelijk uit elkaar te spatten, maar ten slotte blijven ze „voor de conventie" toch maar bij elkaar. En aan het slot van den diklijvigen roman zien wij mijnheer in een bordeelstraat weer met zijn Diet in een derde rangs hotelletje verdwijnen.

Dit is de inhoud van een roman, die een meesterwerk is wat betreft de uitbeelding der personen en de weergave van de gesprekken die de menschen voeren, en van de manier, waarop zij hun gedachten in hun gesprekken voor elkander weten te verbergen.

Men zal moeten toegeven dat hier niet de aanklacht kan gelden, die dr. Ritter tegenover de moderne vrouwenliteratuur heeft geuit, wanneer hij zegt: „dat de schrijfsters maar een huwelijksgeval geven, zonder het huwelijk te zien als orgaan van het geheele leven." Het huwelijk, dat in „*De Zondaar*" beschreven wordt is een deel van het algeheele leven, het leven van leege conventie, dat onze moderne maatschappij aan alle kanten beheerscht, het leven van duizend en een standen, waar ieder tracht niet met een van minderen stand om te gaan, „om zich niet te encanailleeren". De algeheele instelling der maatschappij vergt juist doorloopend dit intact houden van het huwelijk naar buiten, duidelijk latend doorschemeren, dat je alles doen mag, als je je maar niet laat snappen. Men kan ook niet zeggen, dat hier een uitzonderingsgeval uitgeplozen is. Neen, neen, deze gevallen zijn typisch — tenminste in het dichtbije verleden, het verleden waarin prof. Treub nog kon constateeren, dat de frigiditeit onder de Nederlandsche vrouwen aan het ziekelijke grensde.

„*De Zondaar*" toont ons ook zoo goed de moeilijkheden, wat men eventueel als pornografie moet kwalificeeren, want niets blijft hier ongezegd. Het bezoek van Dirk aan den Sanitas-winkel, het bezoek van Toos aan den vrouwenarts dr. Broersma, zelfs de

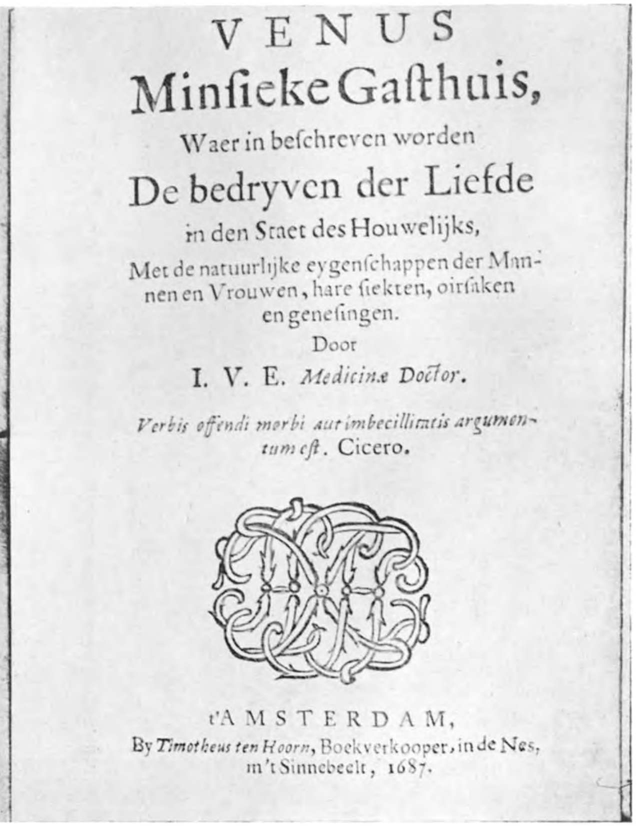

VENUS
Minsieke Gasthuis,
Waer in beschreven worden
De bedryven der Liefde
in den Staet des Houwelijks,
Met de natuurlijke eygenschappen der Mannen en Vrouwen, hare siekten, oirsaken en genesingen.
Door
I. V. E. *Medicinæ Doctor.*

Verbis offendi morbi aut imbecillitatis argumentum est. Cicero.

t'AMSTERDAM,
By *Timotheus ten Hoorn*, Boekverkooper, in de Nes, in 't Sinnebeelt, 1687.

No. 94. **Boektitel en titelgravure van het merkwaardige boekwerk „Venus minsieke gasthuis"** (Zie blz. 280 e. v).

No. 95. **Titelgravure van de Hollandsche vertaling van Virgilius door W. G. V. Focquenbroch. 1682.**

GASTHUYS. 27

Soo ras als dit deel de vermaekelijkheden der liefden begint te gevoelen, beweegt ſy ſich in dier voegen van een zenuwachtige ſubſtantie en vol rimpelen zijnde, dat ſy ſich uitbreid of nauwer toeſluit na den eiſch.

Indien het kind met vermack de melk zuigd uit de borſt ſijner moeder, de hals van de Lijfmoeder zuigt ook ſoo aengenamelijk in de verliefde weelden het zaed na ſich, dat het ſpringt uit de roede des mans.

De Vrouw ſeer veel tot de teeling toebrengen moetende, heeft mede ballekens noodig, ſoo wel als de Man; en ik verwondere my dat'er Geneesmeeſters geweeſt zyn, die ſig in deſe gelegentheit hebben laten verleiden tot de gevoelens van *Ariſtoteles*. Deſe Philoſooph heeft gelooft, dat de Vrouw niet mede deed in het werk van de teeling, met van harentwegen ook zaed te geven; maer dat ſy niets toebragt dan het voedſel, om te voeden en op doen waſſen 't gene ſy in hare ingewanden ontfangen had. Dit ſullen wy naeukeurig onderſoekken in het derde deel deſes Boeks.

Ondertuſſchen is het ſeker dat de Vrouwen ballekens hebben, en zaed-vaten met zaed, dewijl ſy ſich ſomtyts beſmetten: en dat hare platte ballekens, in plaets van vaſt te zyn, gelijk die der Mannen, kleine cellekens

No. 96. **Tekstproeve uit „Venus minsieke gasthuis''.**

(Zie blz. 280 e. v.).

abortus van Diet wordt zeer uitvoerig beschreven. Maar toch is dit boek op geen enkel punt bepaald prikkelend, men leest telkens tusschen de regels het Strindbergsche: „het is jammer voor de menschen". Men kan ook niet zeggen, dat de roman er alleen toe dient, het huwelijk af te breken, doordat in het boek, zooals dr. Ritter het uitdrukt, „het booze huwelijk zwijgend in staat van beschuldiging wordt gesteld." Indien men een aanklacht in dit boek wil zien — zij is nergens geuit — dan is het toch niet een aanklacht tegen het huwelijk alleen, maar eerder tegen het leven in de maatschappij, het conventioneele leven, waarin de een voor den ander representeert en waarin de sexualiteit dat afgrijselijke vieze element is, waarover men niet kan spreken en waaraan men slechts als zondaar met een kwaad geweten offert.

Gelooft men nu werkelijk, dat indien de jeugd zoo'n boek in handen zou krijgen, de jeugd, die zich nog hartstochtelijk overgeeft aan idealen, de jonge lezers zich alleen zouden laten prikkelen door het sexueele element in dit boek? Gelooft men niet dat zij onder de lectuur zal opspringen en uitroepen: „wat een ellendige generatie!" In het geheele boek immers is geen enkele mensch, die niet doorloopend zichzelf en anderen beliegt, alleen maar ter wille van het burgerlijke gedoe, de conventie en onder voorbijzien van alle echte levenswaarden.

Legio is het aantal van zulke huwelijksromans, wij noemen nog: „Huwelijk" van J. Brusse van Huizen, dat prof. Bemmelmans „wegens zijn zoo gedetailleerd mogelijke beschrijving van alles wat met het liefde- en geslachtsleven te maken heeft", gaarne verboden zag gelijk met: „Gewas 1902" van Glaeser, met „Amok" van Stefan Zweig en „Le dieu des corps" van Jules Romain.

Een ietwat gewijzigde houding is te bespeuren in den roman „*Offers*" van Top Naeff, „*Huwelijk*" van Eva Raedt de Canter en in het boek van de Schartens: „*Jhr. mr. James de Beijl, minister van nuttelooze zaken*". In deze drie boeken stort het gebouw van het huwelijk *niet* geheel in elkaar. Het overspel heeft op den voortgang van de handeling geen diep ingrijpenden invloed, de echtparen, die wij in deze romans geteekend zien, blijven aan het slot niet in zoo'n ruïne achter als Dirk en Toos in „De Zondaar", die ten slotte in het huwelijk leven als in een huis, waar alleen nog de buitenmuur van overeind staat, terwijl het daar achter één groote ruïne is.

In „Huwelijk" van Eva Raedt de Canter maakt het echtpaar in een der laatste hoofdstukken een reisje en de oude liefde en genegenheid komen terug op het oogenblik, dat de twee men-

schen ontvlucht zijn aan de alledaagsche beslommeringen. Wij voelen wel, dat dit iets heel anders is dan het onophoudelijk elkaar ontgaan van Dirk en Toos in „De Zondaar". Het is minder de gevoelswereld der echtgenooten die het huwelijk vernietigt, dan de maatschappelijke omstandigheid, waarin deze huwelijken moeten voortkwijnen. Het is een bijzondere kracht van Eva Raedt de Canter om te laten zien hoe gevoelens kunnen opbloeien, zich kunnen vervluchtigen en weer opnieuw terugkomen. Hoe de mensch niet één levensherfst en niet slechts één levenslente, maar verschillende herfsten en lentes door kan maken. Zeer mooi is dit ook geteekend in haar roman „Geboorte", waarin de vrouwelijke hoofdpersoon zich aan het slot van het boek vernieuwt en verjongt op een wijze, die aan haar minnaar sterk opvalt en door hem beschouwd wordt als een trek van kinderlijke „Unberührtheit".

De gedachte over de noodzakelijkheid wederzijdsche offers in het huwelijk te brengen, is in den roman van Top Naeff tot uiting gebracht. Madeleine, getrouwd met Otto van Twist, bemint Lodewijk des Bordes, maar beiden brengen ten slotte een groot offer; Lodewijk maakt een wereldreis, en Madeleine blijft haar man trouw doch berooft zich van het leven, omdat haar man haar bedriegt. De offers zijn wel nutteloos, maar er is hier toch een strijd gevoerd om alles op te offeren aan de instandhouding van het huwelijk.

In het boek van de Schartens is de hoofdpersoon een minnaar, die schwärmt voor zijn ideaal, maar die ook ter wille van het behoud van het huwelijk door de reeds getrouwde vrouw wordt afgewezen.

Dr. Ritter voegt aan een beschouwing over deze drie boeken de conclusie toe, dat het een der doeleinden van het huwelijk is, het offer voor elkander te leeren brengen en hij acht het de onvergetelijke verdienste van Ina Boudier Bakker, dat zij in de beschrijving van de verhouding tusschen Frederik Craets en Annetta Godeweijn in „*De klop op de deur*" de paradox van een goed huwelijk heeft uiteengezet: wat in laatste instantie in dit boek zegeviert, is „het gevoel van onverbreekbare saamhoorigheid tusschen Craets en Annette en het altijd samengaan in lief en leed." Hoewel Frederik en Annette elkaar in hun diepste wezen nooit hebben begrepen, wordt toch de toeneiging voor den werkelijk beminden Karel door Annette verdrongen ter wille van het behoud van een huwelijk, dat in zijn geheel hooger staat dan het verlangen naar elkaar.

Hoewel wij dr. Ritter in deze opvatting geheel volgen, gelooven wij toch dat zoo'n levensopvatting wel het dak van het

huis des huwelijks kan zijn, maar niet het fundament. De basis is de sexueele begeerte, en hier moet de jeugd geholpen, begrepen en in goede banen geleid worden. Door telkens over het dak te spreken wordt de hechtheid en de draagkracht van de basis zeer zeker niet versterkt en daarom meenen wij, dat het eerste type huwelijksromans, dat dieper ingaat op de basis van het huwelijk, in haar groote waarde niet wordt verminderd door een ander type, waarin meer de mooie gevel tot onderwerp is gekozen.

Niet onvermeld mogen wij laten de twee groote geschiedkundige romans door vrouwen geschreven, boeken, die wedijveren met de buitenlandsche werken van een Galsworthy of een Thomas Mann, waarin de ontwikkeling eener familie door meerdere eeuwen heen beschreven wordt. Het zijn: „De klop op de deur" waarover wij zoo juist gesproken hebben, en het werk: „De Opstandigen" van Jo van Ammers-Küller, waarin wij de telkens vrijer wordende zeden in de lotgevallen der familie Coornvelt kunnen volgen.

De minder gedurfde „mannenromans".

Het in de moderne romans zoo veel behandelde motief der echtelijke ontrouw vinden wij allereerst bij Huet in zijn „*Lidewyde*", waarin de ontrouwe echtgenoote door haar man met een pak slaag gestraft wordt.

De echtbreuk wordt daarna in de moderne romans hoe langer hoe meer in haar erotische en sexueele details uitgewerkt. „Maar wat durven, vergeleken bij Alie Smeding of Edith Werkendam (Het purperen levenslied) onze romanschrijvers"? vraagt Rud Tempel.

Hoewel Nederland met romans, waarin de psychologie der jeugd ontleed wordt, aan de spits staat, (wij noemen slechts Nico van Suchtelen, van Eeden, A. M. de Jong, Herman Robbers en Henri Borel), zoo vindt men hier toch zelden de tragiek der jeugd, die hulpeloos staat tegenover de plotseling ontwakende sexueele driften, zooals die ons in Duitschland b.v. beschrijven Wedekind in „Frühlingserwachen", Max Halbe in „Jugend" of Peter Martin Lampel in „Revolte im Erziehungsheim". Ook op dit gebied gaat Alie van Wijhe-Smeding in haar roman „Naakte waarheid", waarin het kind worstelt tegen de verleiding der zonden, veel verder. Het schijnt werkelijk, of het inzicht der vrouwen in de psychologie van het kind hier dieper gaat dan dat van de mannen, want de critiek die Albert Helman op dit boek leverde getuigde er niet van, dat hij de bedoelingen der schrijfster had begrepen.

R u d T e m p e l klaagt ook over het gemis aan boeken, die een gezond liefdeleven beschrijven als Pallieter of als de beschrijving van het huwelijk van Francesco en Agatha in „Francesco Campana" van de S c h a r t e n s. Waarom nooit eens een stoere vrijage à la Hooft, à la Brederode? Groote romanliteratuur, die wedijveren kan met de groote buitenlandsche werken, vindt men volgens Tempel alleen bij Q u e r i d o, soms bij C o u p e r u s of bij de S c h a r t e n s of bij v a n D e ij s s e l. „De rest is beminnelijk soms, om er niagara's van tranen bij te plensen, maar eerlijk gezegd van een tamme Enkhuizensche, Dordrechtsche, Haagsche, Durgerdamsche, ja, Hollandsche „levensvervalsching".

De arbeidersklasse in den spiegel van een roman.

De verandering der zeden is misschien het verst doorgedrongen in het burgerdom en den kleinen middenstand. Voor de menschen, niet tot deze 2 categoriën behoorend zijn de veranderingen misschien niet even groot, want in den kring der arbeiders b.v. dacht men natuurlijker en eenvoudiger over de liefde, zooals wij het vooral ook in de straatliederen met hun prachtigen humor en hun gezonde zinnelijkheid, vinden. Deze eenvoudige natuurlijke opvatting tegenover het ongezonde, en in elk geval veel verder van de natuur verwijderde leven van de bourgeoisie weet A. M. de Jong op uitstekende manier te kenschetsen in zijn roman „Een verdoolde". Een der moeilijkste opgaven voor een romanschrijver is wel, de psychologie van het kind treffend weer te geven, opdat het kind niet geteekend wordt als een verkleind beeld van een volwassene, maar als een zelfstandig wezen in een wereld op zichzelf. A. M. de Jong, die in zijn romancyclus „Merijntje Gijzen" deze moeilijke taak zoo meesterlijk heeft volbracht, weet ook de bourgeoisie en de arbeiderstypen op treffende manier tegenover elkander te stellen.

„De verdoolde" is een arbeidersjongen, die op kosten van een rijke dame wordt opgevoed, omdat eens de paarden van haar rijtuig het kind hadden verwond. Telkens beweegt deze jongen, Jan van Duin, zich nu tusschen deze twee werelden in, maar telkens ontwaakt de neiging voor zijn klasse, een neiging die tenslotte zegeviert.

De opvatting, die de arbeidersklasse van de liefde heeft, is prachtig gekenschetst in de liefdesscène tusschen Jan en het arbeidersmeisje Greetje. Greetje geeft zich geheel aan Jan, en daarna heeft Jan eigenlijk diepe spijt. De Jong beschrijft de gedachten van den jongen, nadat zij zich aan elkaar hebben gegeven, als volgt:

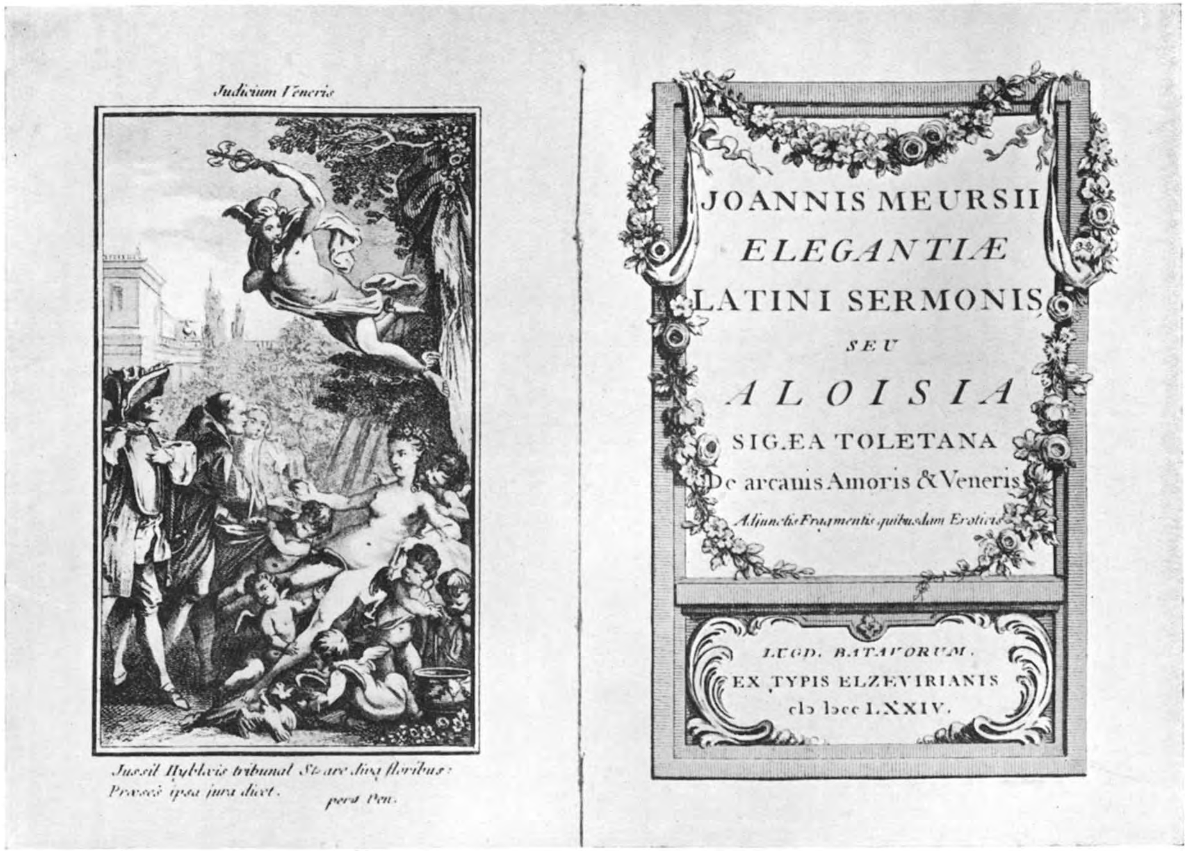

No. 97. **Titelgravure en boektitel van een in Holland uitgegeven pornografisch boekwerk.**
(Leiden 1774). (Zie blz. 132).

No. 98. **Allegorische titelgravure**

van het boekwerk van den grooten Amsterdamschen anatoom Titsingh. ,,Diana, ontdekkende het geheim der dwazen, die zig vroedmeesters noemen. Ter eeren van chirurgia. Amsterdam, 1780.

In het midden ,,de grijze tijd, die den chirurgijn het wapen van den vorst toont", rechts ,,Chirurgia, in diepe rouw, omdat den adder Konst nog Konstenaar wil sparen", links op den voorgrond: Diana als vroedvrouw bij de Grieken bekend, met de verloskundige instrumenten aan de voeten.

„En hij keek tussen het ijl gewemel van dunne zwarte twijgen in de eeuwige hemel. Zwaar voelde hij zijn hart slaan in zijn borst. Spijt en vreugde voelde hij tegelijkertijd, verrukking en berouw, bevrediging en een vage angst... Zo was het dus... een trillende lust, vervloeiend in langzaam aansluipende ontgoocheling?... Die weer wegsmolt in een eindeloos meelij... met haar?... met zichzelf?... met het verlorene?... Wat was er dan verloren?... Iets lichtends en hoogs was neergeslagen?... Een ster was op de vuile aarde gestort?... Nee, dat kon niet... dat was een dwaze, een domme gedachte... Zo, als zij... dit was toch liefde!... Het kon niet leelijk zijn en gemeen... Maar al de smerige praatjes van de jongens waren er eensklaps, de liederlijke woorden... en 'n wrangheid wroegde in zijn keel... Toch was het gekomen... Ook tussen hen... Wat hij had willen vermijden, ontloopen... Je kon het immers niet ontloopen! Het was te sterk. Het sloeg je lam, vrat je wil en je gedachte op... Het was het vreeselike, waaraan je niet wou toegeven en dat je toch overweldigde... wakend of dromend..."

Maar het meisje daartegenover kan dit mistroostige zondige gevoel van den jongen niet begrijpen, het gesprek tusschen hen tweeën bereikt zijn hoogtepunt in de volgende discussie:

„Wat heb je?... Wat doe je raar!"

Jan voelde een brok in zijn keel, slikte, keek naar haar gezicht, dat uit het half-duister opglansde, met de nog ongedoofde gloed der ogen. Ze was wonderlik mooi... Nog nooit had ie gezien, dat ze zo mooi was. Waarom was ze niet bedroefd?... Hij schaamde zich. Waarom zij niet?...

„Nou, wat is er dan?"

„Ik... eh... ik vin 't zo beroerd, Greetje."

Zij week een weinig achteruit.

„Beroerd?... Wat dan?"...

Plotseling lachte ze hardop, nam zijn hoofd tussen haar handen en bracht haar gezicht vlak bij het zijne.

„Gekke knul!... Wat denk je nou eigenlijk?... Dat ik 'et niet wou?... O, jij... rare!... Ik heb me gek verlangd naar je, dat mag je gerust weten... Ik dacht aldoor, dat je eigenlijk toch niet van me hield... dat je me niet hebben wou... Daarom ben ik nou zo blij!"...

„Greetje!"...

Het klonk verschrikt.

„Wat is 't?"

„Maar... ik hield me tóch net in, juist omdat ik zooveel van je hield!... Omdat ik je dat niet wou aandoen!"...

Zij streelde zijn hoofd, met een bijna moederlijk gebaar. Wat een jongen was dat!... Wat een onnozele jongen!... Zij voelde zich jaren ouder dan hij.

„En as we nou es getrouwd waren?" vroeg ze.

„Da's wat anders."

„Zo... zou je dan ineens meer van me houden!"

„Nee... dat niet... maar"...

Hij stokte. Weer lachte zij.

„Gekkerd!... dat geeft toch niks... As je van iemand houdt,

wil je 'm toch helemaal hebben zeker... Nou weet ik pas goed, hoe razend, krankzinnig dol of ik op je ben... O, jongen!"

Men heeft de Jong wel eens aangevallen over deze realistische voorstelling, maar hij heeft zonder twijfel de verhoudingen en opvattingen tusschen deze jonge menschen weergegeven, zooals zij in de werkelijkheid zijn. En daarmede vervallen alle bezwaren die men hiertegen in mocht brengen.

De homo-sexueele literatuur.

Aan een buitenstaander moet het reeds opvallen, dat een niet gering deel der Hollandsche literatuur gewijd is aan de homosexueele liefde. Wij noemen hier voor de vuist weg een aantal titels van boeken waarin de liefde tot het gelijke geslacht beschreven wordt: van Couperus „Noodlot", „De berg van licht", „Dionysos", „Comedianten"; van Johan de Meester „Walmende lampen"; van Brondgeest „De doolhof"; van C. J. A. van Brugge „Een goed huwelijk"; van Lodewijk van Deijssel „De kleine republiek"; van J. H. François „Een kind van dezen tijd"; van Jacob Israël de Haan „Pijpelijntjes", „Pathologiëen" en „Libertijnsche liederen"; van Charley van Heezen „Anders" en „Het masker"; van Marie Metz-Koning „Van geen familie", „De Bannenburgh" en „De Profeet"; van Roeland van Ruyven „Van groot en klein leed"; van Johan Schwencke „De eenzame" en van Maurits Wagenvoort „Het koffiehuis met de roode buisjes".

Kenmerkend voor den zielestrijd van den homo-sexueel is de figuur van Harry ter Haar in „Levensleed", een psychologische roman van M. J. J. Exler, die gewijd is aan de nagedachtenis van een vriend van den auteur F. C....

die daar ging, alvorens God hem riep
in zijn zieleangst voor de vaak
zoo wreede werkelijkheid des levens.

Volks-, studenten- en straatliederen.

Waar nog kort geleden een uitstekenden bundel „het Straatlied" verschenen is, verzameld door D. Wouters en dr. J. Moorman, verwijzen wij hier naar dit prachtige werk. Bij deze liederen denkt men onwillekeurig aan Speenhoff (zie blz. 48) Wij noemen nog de „liederen van den zelfkant" door Willem van Iependaal; prachtige liederen die, geheel ingesteld op het leven van het volk op straat, — zeer terecht — door A. M. de Jong van een waardeerend voorwoord werden voorzien. Gezien

de geringe bekendheid nemen wij op een „ballade" die in de studentenwereld thuis hoort en ons doet denken aan de bruiloftsraadsels, bij de boeren op de muren geschilderd, waarbij de regels op merkwaardige manier verruild zijn (zie v. d. Ven.).

Honni soit qui mal y pense.

Mijn vriend zoek toch uw troost	In ijverig studeeren
Bij 'n meisje dat nooit bloost	Is weinig goeds te leeren
Wat heb je er nu aan	De meisjes steeds te tarten
Om stil aan 't werk te gaan	Dat maakt je jong van harte
Ik zou wel stapel wezen	Te luist'ren naar een jazz-koor
Om rustig te gaan lezen	Daar ben 'k net een vent voor
Slechts hij heeft zich verrijkt	Wie zich de studie wijdt
Wie naar de lady's kijkt	Is nooit eens echt verblijd
Hij trekt aan 't langste end	Die op zijn kamer blokt
Wie alle dames kent,	Is vroeg grijs en verstokt
Wat heb je er nu aan	Om langs de straat te slieren
Om nooit eens uit te gaan	Dat zal den jonkman sieren
Want kalm te zitten werken	Het is mijn grootst plezier
Het gaat buiten de perken	Te zwellegen in bier
Het is zoo'n zalig iets	Om hard te zitten werken
Eens uit te gaan per fiets	Dat zal je wil niet sterken
Dus raad ik nogmaals aan	Om ijverig te blokken
Naar dancings toe te gaan	Zal je gezondheid schokken.

Het vraagstuk der pornografie.

Men kan niet zeggen, dat het vraagstuk der pornografie in 1933 zeer aktueel was. Al kon men in de jaren 1927/1931 ook spreken van een vrij grooten import uit Duitschland van z.g. sexueel-wetenschappelijke boekwerken, die door een geweldige opeenhooping van zeer gewaagde illustraties een pornografischen indruk maakten, de organen der Hollandsche politie respecteerden in het algemeen het wetenschappelijke masker dezer boeken en hebben in elk geval den verkoop ervan niet wezenlijk belemmerd. In dien tijd kon men wel zeggen, dat het vraagstuk der pornografie een zekere actualiteit had. Intusschen is deze vloed weer in eb gekeerd.

Het principe der uitgevers van deze boeken was, een vrij groote oplaag tegen niet te hooge kosten te drukken en dan de exemplaren tegen een zeer gepeperden prijs te verkoopen. Dit was dan ook één der redenen, waarom in Nederland met zijn veel kleiner afzetgebied zulk een bedrijf niet loonend geacht kon worden. Maar er is zeker ook nog een tweede remmende factor, een factor van meer psychologischen aard. „Pornografie in den zin, dat zij het kwaad zoo pleizierig beschrijft, dat het tot een opheffing van eigen remmen en waardebepalingen zou kunnen

leiden, is niet het „fort" van Nederlandsche schrijvers", heeft Albert Helman in een boekbespreking eens beweerd. Hij gaat dan als volgt verder: „Het zondebewustzijn is hier te diep ingeheid, en het zou interessant genoeg zijn na te gaan waarom juist ons land, als kampplaats van katholicisme en calvinisme, meer dan andere landen (Engeland wellicht uitgezonderd) erfelijk belast is met de ergste schuldgevoelens. Een zondaar is hier ook noodzakelijk een mistroostig iemand en een domkop. Zonde heet te zijn: een kortstondige vreugd, waar men op den duur geen zij bij spint; waarvoor men elk willekeurig oogenblik gestraft kan worden door de wrekende hand van God. Om werkelijke pornografie te kunnen schrijven, moet men a-moreel zijn, alle bedenkingen vergeten, in den grond van zijn wezen een weerbare optimist en een roekelooze waaghals zijn."

Dus het vraagstuk der pornografie is op het oogenblik niet van die groote beteekenis, die er door sommige sensationeele dagbladartikelen aan gegeven wordt. Maar wel kan dit vraagstuk iederen dag actueel *worden*, want elken dag kan er een roman op de markt komen — en hetzelfde geldt natuurlijk ook voor een schilderij —, die dit vraagstuk weer in het middelpunt der belangstelling brengt.

Veel actueeler is op het oogenblik het vraagstuk der prikkellectuur en de invloed hiervan op de jeugd, redenen waarom wij dit ook afzonderlijk zullen bespreken.

Wie de beteekenis der pornografie wil omlijnen, moet zich om te beginnen wel de beteekenis der kunst in haar geheel voor oogen stellen, want de allergemeenste uiteenrafeling van sexueele scènes, zooals zij in de absoluut geestelooze pornografische boeken wordt bedreven, vormt ten slotte geen vraagstuk. De kern van het vraagstuk ligt hierin, dat in een groot kunstwerk elementen aanwezig kunnen zijn, die volgens benepen burgerlijke opvatting pornografie zijn, terwijl de kunstenaar hier een openbaring ziet.

Hoe is dat mogelijk? Wat is kunst dan en wat wil kunst dan? De kunst beschikt over de gave in de alledaagsche wereld meer en grootere wonderen te zien. En deze grootere wonderen of om ook een woord te noemen voor het tegenovergestelde: diep gaande ontgoocheling, kan de kunst ook ervaren bij de studie van den invloed, die het sexueele element uitoefent op het leven in zijn geheel. Dan ontstaan er teekeningen als die van George Grosz, of schilderijen als die van Otto Dix, — producten van diepste ontgoochelingen, of boeken als „Le dieu des corps" van Jules Romain, waarin al de wonderen van de sexualiteit op een fijngevoelde en rijke manier aanschouwd worden.

En dit zijn juist de gevallen waarbij de strijd „pornografie of niet" met groote kracht oplaait.

Deze gedachte was het wel, die Jan Greshoff aanleiding gaf om te spreken van een onjuiste samenstelling, toen Nederland in 1930 met een nieuwe commissie verrijkt werd en wel met een „pornografische rijkscommissie." Wij weten niet of dit de officieele naam der commissie is, want dan zou hier door het gebruik van een niet goed begrepen vreemd woord het malheur plaatsvinden, dat de commissie zich getooid heeft met den naam van dat, wat zij het scherpst bestrijdt en zich bekend gemaakt heeft als een schunnigheden-schrijvende commissie. Maar dit ter zijde latende, moeten wij berichten, hoe het in 1930 geschiedde, dat minister Donner, bij wijze van spreken met een „Donnerwetter" tusschen het literaire zoodje terecht kwam en Greshoff direct uit zijn stoel oprees en het woord vroeg: „Waar houdt de kunst op en begint de pornografie?" Nu geven wij G. het woord:

> „Daar zit de kneep! Het door mr. Donner aangevoerde probleem staat in direct en nauw verband met essentieele vraagstukken der kunst. Het zou dus logisch, rechtvaardig en nuttig geweest zijn, indien in die commissie-van-advies eenige kunstenaars benoemd waren. Maar dit heeft men angstvallig vermeden, omdat men natuurlijk in de milieu's, waarin Mr. J. Donner evolueert, doodsbenauwd is voor de competentie en den vrijen geest der kunstenaars. Veel liever liet men de beoordeeling van deze met de kunst verbonden verschijnselen over aan rechtsgeleerden en schoolmeesters van verschillende graden . . .
>
> Kunstenaars behooren te beoordeelen of werken wel of niet tot de kunst behooren. Zij zijn de eenigen, die het kunnen. Zij zijn de eenigen, die er direct belang bij hebben om juiste, rechtschapen onderscheiding te maken; om te verdedigen en te verwerpen."

Greshoff kon zeker niet verwachten, dat in een land als Nederland niet dadelijk een verdediger van de moraal zou opstaan en deze verscheen dan ook met de nauwgezetheid van een klokslag, in de persoon van Hub. Cuypers Jr. Deze laat zich als volgt uit:

> „De „kneep" zit veeleer in het vraagstuk, wat van grooter belang is, wat primair is: de volksmoraal of de kunst? En wanneer ik dan den heer Greshoff hoor declameeren — echo van de romantische immoraliteit, die V. Hugo in zijn voorwoord bij Hernani formuleerde — over de „vrije geest der kunstenaars" — alsof de kunstenaars aan geen moraal gebonden zijn — dan weten wij natuurlijk wat zijn antwoord op die vraag zou zijn. De quaestie is nu alleen maar, of zij die er een andere waarde-hierarchie op nahouden en in ieder geval de meerderheid in onze natie vormen, per se ongelijk hebben.

Dat het optreden van minister Donner „duidelijk en evident een aanslag op de kunst is geworden" is een uitspraak, die van jammerlijke oppervlakkigheid getuigt: de aanslag geldt alleen de pornografie. Men zou met meer recht kunnen poneeren, dat Greshoff's verdediging van de „vrije geest der kunstenaars" een evidente aanslag op de moraliteit is. Dat, behalve prof. Hudig, de commissie geen flauwe notie van kunst bezit is zeker niet erger dan het feit, dat de litterator Greshoff blijkbaar geen flauwe notie van moraal bezit. Bij zijn overschatting der kunst mag hij dit verwijt aan zijn adres niet zoo zwaar tillen, als zijn eigen verwijt aan de commissie."

Gelukkig gaf „De Groene" — waar anders zou deze discussie gevoerd zijn — aan haar medewerker nog de gelegenheid voor een slotwoord over: „Kunst, Moraal, Commissies". Hieraan ontleenen wij het volgende:

„De heer Cuypers voert ons op een gansch ander terrein en dwingt ons om te verklaren, dat wij, inderdaad, gansch afgescheiden van deze practische quaesties, niets, niets, heelemaal niets voelen voor pornografie-bestrijding en dat, inderdaad, het systeem van ietwat kinderlijke vooroordeelen, door hem „moraal" betiteld en onder dien naam verheerlijkt, ons een van de schrikkelijkste plagen der menschheid toeschijnt....

En voor het overige behoort er, tegen de nerveuze activiteit van Donner's, Cuypers e.a., iets gedaan te worden, ter bescherming van de Kijkers. Een „Vereeniging ter Verspreiding der Pornografie in en buiten het Huwelijk," zou goede diensten kunnen bewijzen. Maar wat wij in elk geval noodig hebben: mannen en vrouwen, die zich niet laten intimideeren door de „Niet-kijkers" en die luid en met overtuiging durven roepen: „leve de pornografie met en zonder kunst".

En nu dadelijk weer de andere zijde, waar wij als geestverwant van minister Donner en zijn commissie prof. Bemelmans ontmoeten.

Prof. Bemelmans maakt een verschil tusschen de kunst op zichzelve en het aan den man brengen van deze kunst. In zijn scheppingen staat de kunstenaar vrij, hij kan en mag niet belemmerd worden, en in dit opzicht bestaat geen onzedelijke kunst. Maar zoodra het kunstwerk gedrukt, gepubliceerd wordt, dan moet de kunstenaar rekening houden met de belangen van de maatschappij. (Sexueele Hygiëne, November 1930).

Prof. Bemelmans komt tot volgende conclusies:

„1e. Er zijn vele persproducten — platen en litteraire producten — die geschreven zijn om pornografie te leveren, d.w.z. om te bederven. Deze persproducten moeten eenvoudig weg worden verboden en de verspreiding er van verhinderd. De verspreiders moeten worden gestraft.

No. 99. **Titelplaat van Thalia of geurige Sang-Godin"** van W. G. V. Focquenbroch.
Fumus Gloria Mundi.
Nooyt soo volkomen gedrukt
t' Amsterdam, Anno 1682.

Den Autheur tot sich selven:

,,Want d'een, die 't hoofd wat wijslick staet,
Op 't kijken van de Tijtel-plaet,
Sal zeggen: wel, wat zal dit wezen?
Dat vroutje dat daer sit en prijckt,
Is pas, of 't na een Snol gelijckt;
Fij! wie souw sulcke dingen leesen?"

OPDRACHT
AAN HET
GENOOTSCHAP
DER
JEZUIETEN.

Doorluchte Vaadren, vry van blaam,
Het zal uw heusheid niet verveelen,
Dat wy dees PRINT- *en* DICHTAFREELEN,
Doen pronken met den grootſchen naam,
Van al uw Jezuietſche Broeders,
Die allertrouſte Zielbehoeders.

Gy zult als in een ſchildery,
De daaden van dien held beſchouwen,
Die 't bloempje van de Franſche Vrouwen,
Cadiere, deerlyk in de ly
Gebracht heeft, door vervloekte ſtreeken,
Van deugd en eerlykheid geweeken.

* 2 *'t Is*

No. 100. Tekstproef uit „Historische print- en dichttafereelen van Pater Jan Baptist Gerard en Maria Cadiere."

2e. Er zijn persproducten, wier vervaardigers weliswaar niet de bedoeling hebben, om te bederven, maar die wegens hun eigenschappen op iedereen (?) werken als pornografie. De verspreiding van deze producten moet worden tegengegaan.

3e. Er zijn kunstproducten, die wegens hunne eigenschappen op niet-geestelijk-volwassenen verkeerd werken; deze moeten daarom verre gehouden worden van de jeugd. (Musea moesten niet voor iedereen toegankelijk zijn. De besturen der openbare leeszalen en bibliotheken moesten bijzonder oppassen. Bij openbare standbeelden moest men hiermede rekening houden).

4e. De overheid heeft dus op dit gebied een taak: de jeugdigen en de geestelijk onvolwassenen te beschermen.

5e. De opvoeder heeft een dubbele taak:

a. de jeugd zoo op te voeden, dat ze goede opvattingen krijgt, niet te preutsch en niet te laksch.

b. datgene, wat voor haar verderfelijk zou kunnen worden verre van haar te houden.”

Als wij het bij het juiste einde hebben, dan bestaat ook deze discussie — zooals de meeste van dergelijke discussies — daarin, dat kunstenaar en moralist langs elkaar heenpraten, zonder elkaar te begrijpen. De eersten hebben het over geestelijke waarden, die zeer zeker niet op een weegschaal zijn af te wegen, en de anderen hebben het over het vraagstuk of het aanwakkeren van sexueele drift schadelijk is voor de volksgemeenschap in haar geheel.

Niemand zal ontkennen, dat, indien het volk bevrijd werd van den remmenden invloed der christelijke moraal, dit aan het huwelijk en aan de opvoeding der kinderen in de familie een groot deel van hun fundamenteele beteekenis zou ontnemen en dat, wie deze waarden wil verdedigen ook tegen de pornografie moet strijden.

Maar het is de vraag of niet een dergelijke bestrijding alleen moet toegepast worden ten voordeele der jeugd, die nog te zwak is in haar eigen oordeel. Wat ook door Greshoff geheel wordt erkend; hij zegt hierover: „Maar wij zetten toch ook de geneverflesch niet op de kinderkamer. Men heeft te zorgen, dat de kinderen evenmin den sleutel van de boekenkast als den sleutel van den wijnkelder in hun teedere knuistjes krijgen.”

Maar als wij de rijpe volwassenen, die zelfstandig kunnen oordeelen, niet aan een voogdij willen onderwerpen, hoe kunnen wij er dan voor zorgen, dat zij werkelijk voorbehouden blijven aan de werkelijk intellectueele kringen? Door een hoogeren prijs? Maar dan brengen wij direct een kapitalistisch element in dit vraagstuk en de socialisten zouden ons daarop weer kunnen aanvallen.

Maar wij moeten ons ook hier beperken, volstaan daarom

met deze bespreking der verschillende kanten van dit vraagstuk en kunnen hier niet een gemakkelijk recept geven voor de oplossing van het probleem, waarvan wij zelf vreezen, dat het zoolang onopgelost zal blijven als de menschelijke natuur onvolmaakt blijft.

Indien onze lezers begrijpen, dat de strijd om de jeugd te bewaren voor invloeden, die zij nog niet kan verwerken, van veel, veel grooter beteekenis is, dan het vraagstuk of enkele intellectueelen zich een kostbaar boekwerk aanschaffen of een merkwaardig schilderij bekijken, dan achten wij al veel bereikt.

Zoolang de vrijheid van drukpers in Nederland in haar principe gewaarborgd blijft, is ook de situatie hier zeer prijzenswaardig en heeft de voorstander van geestelijke vrijheid absoluut geen reden tot klagen. Er zijn zeker duizenden en duizenden intellectueelen in andere landen, die vrijheid en vermogen gaarne zouden willen opofferen indien zij voor hun land maar $^1/_{10}$ van de vrijheid konden verkrijgen, die hier in Nederland sedert eeuwen haar bestaansrecht heeft gehandhaafd!

De invloed van prikkellectuur op de jongeren.

De jeugd moet beschermd worden; op dit punt zijn alle weldenkenden het eens. Zij moet ertegen beschermd worden, dat de geslachtsdrift kunstmatig wordt aangewakkerd en voorts, dat haar nog zwak zedelijk oordeel afgebroken en genivelleerd wordt.

Wij hadden het genoegen over het onderwerp, dat wij hier willen bespreken, een uitstekende voordracht te hooren van den heer D a a l d e r, redacteur van het tijdschrift „Het Kind" en wel tijdens de jaarvergadering van de „*Nederlandsche Vereeniging tot bestrijding van de geslachtsziekten*". Op deze vergadering, die in den zomer van 1933 te Utrecht gehouden werd, ging de heer Daalder van het standpunt uit, dat allereerst een zuivere definitie van de twee begrippen (prikkellectuur en jongeren) noodzakelijk zou zijn.

Het woord prikkelen beteekent bij herhaling prikken, bij herhaling met een puntig voorwerp steken; er ligt een zeker rythme in deze handeling. Het woord prikkelen wordt soms gebruikt in den zin van aansporen, opwekken, flink warm maken; bijna steeds is een sensatie het gevolg; het verwekte gevoel is half aangenaam en half onaangenaam.

Het woord prikkellectuur zou dus beteekenen: een lectuur waardoor een lustgevoel opgewekt wordt, gepaard gaande met een onaangename sensatie. De geprikkelde erkent innerlijk, dat

de prikkel door zijn geweten wordt veroordeeld; de drift wil ontsnappen aan de kluisters van het geweten; opvoeding en levensbeschouwing zijn hierop zeer zeker van invloed. Bij deze kenschetsing bracht de heer Daalder naar voren, dat hij niet de sexualiteit op zichzelf veroordeelde, maar alléén bepaalde uitingen.

„Stelt u zich voor," ging dan de heer Daalder verder, „u wordt dictator over de pornografie-bestrijding. Wat zult u dan doen? Dan bestaat ten eerste de verplichting om zooveel mogelijk te lezen; ten tweede zou men moeten onderzoeken, of men zelf lustgevoelens bespeurt; ten derde zou men moeten onderzoeken of die gevoelens zoo actief worden, dat zij zich in actieve handelingen manifesteeren, die door het geweten worden veroordeeld; ten vierde zou men moeten nagaan of de jeugd misschien geprikkeld zou kunnen worden ook al zou dat bij de volwassenen niet het geval zijn en vervolgens hoe men haar zou kunnen beschermen."

Het is dus ongeveer de methode, die soms werd aangewend door de voorproevers der oostersche vorsten. Maar er zijn groote moeilijkheden bij deze methode. Soms is het in een boek een enkele zin die niet door den beugel kan, maar dat kan geen aanleiding zijn om het geheele boek te verbieden. Is een werk in zijn geheel prikkelend, dan zal men de motieven van den schrijver moeten onderzoeken. Indien het een wetenschappelijke doelstelling heeft, kan men het moeilijk aanvallen. Nog lastiger wordt het vraagstuk wanneer de pornografie zelf wetenschappelijk bestudeerd wordt. De stelling, dat een kunstwerk niet als pornografie mag beschouwd worden, omdat het kunst is, wil Daalder in elk geval niet aanvaarden. Soms kunnen de motieven van een werk niet veroordeeld worden, maar moet het gevaarlijk geacht worden, omdat de massa daardoor overmatig geprikkeld wordt. Dictator, wat is uw oordeel?

De lichaamscultuur b.v. kan in haar motieven geheel zuiver zijn. Niet alle naaktheid is onzedelijk. Van de naakte kunst in de musea gaat meer een prikkeling van de nieuwsgierigheid uit, dan een sexueele prikkeling; bovendien is een training mogelijk. Als de sfeer maar zuiver is, dan kan men de naaktheid niet veroordeelen. Maar de meeste tijdschriften over lichaamscultuur vormen door hun sfeer een minderwaardige prikkellectuur.

Prof. Pompe definieert het begrip mishandeling als het „aanbrengen van pijn of letsel op een onbehoorlijke wijze". Ongeveer zoo zou men het begrip „aanstootelijk voor de eerbaarheid" kunnen definieeren, als „kwetsend voor het normale

schaamtegevoel zonder redelijke gronden en grenzen". Het gemakkelijkst zou men dus alles kunnen veroordeelen, wat geen wetenschap of kunst betreft en waarbij de wijze waarop de stemming gewerkt wordt duidelijk op winstbejag wijst.

Nu de invloed op de jongeren! Men moet hierbij steeds in het oog houden, dat een opwekken der sexueele drift door lectuur, door het geweten veroordeeld wordt.

Men kan de jeugd indeelen in 3 tijdperken: *a.* van 12—14 jaar: „praepuberteit" of vlegelperiode"; *b.* van 14—15, soms 16 jaar: de „puberteit"; *c.* van 17—18, soms 21—22 jaar: „de jongeren".

De eerste periode wordt gekenmerkt door een zekere opstandigheid en ongematigdheid. A d l e r en K ü n k e l spreken van een breuk met de gemeenschap. In de tweede periode is deze breuk volledig geworden, deze periode wordt gekenmerkt door een zekere wisselvalligheid tusschen levensvreugd en pessimisme, tusschen erotiek en sexualiteit, tusschen krachtpatserij en zwakte en door het zoeken naar evenwicht. De derde periode is het tijdperk van het aanvaarden van het ja-zeggen; de keuze wordt gedaan en de jonge propagandist meent zich klaar met al zijn gebrek aan kennis. Zeer mooi en treffend zeide de heer Daalder: „Het is gemakkelijk op dien leeftijd een geheel te zijn, omdat de noodzakelijkheid van een compromis ontbreekt."

Hoe is de invloed van prikkellectuur nu op deze drie groepen?

In het eerste tijdperk kan eigenlijk nòch erotiek nòch sexualiteit sterk geprikkeld worden. Er bestaat ook een gebrek aan kennis der termen.

In het tweede tijdperk wordt de prikkellectuur meestal weggesmeten, maar ontzaggelijk groot is voor dezen leeftijd de moderne mentaliteit, die zich uit in de dagbladen en in de tijdschriften, in de leesbibliotheeken, in de bioscopen, in de kleeding en in de vrije zeden. Onder de tijdschriften zijn het juist die, welke wel niet met den term „pornografie" of „zinnen-prikkelend" kunnen worden bestempeld, maar waarin toch de verhouding tusschen man en vrouw in haar geheel belachelijk gemaakt wordt. Het bedrog wordt hier als iets gewoons in het huwelijk voorgesteld, de huisvader wordt den kinderen voorgesteld als een belachelijk type, het geheele huwelijk wordt ondermijnd en afgebroken en tot het onderwerp van moppen gemaakt. De badnummers van deze tijdschriften vormen geen propaganda voor zwemmen. Als het hoogste ideaal wordt een rijk huwelijk voorgesteld, zoodat de jeugd een geheel verkeerde waarde-scala krijgt.

Voor jonge menschen is dit alles gevaarlijker dan de prikkellectuur en welk belang heeft het volk daarbij? Geen enkel. De vrijheid van drukpers is een kostelijk goed, dat hier misbruikt wordt. Hier zou de dictator moeten ingrijpen en het volk bevrijden van dit euvel.

Nu de invloed op de derde groep, waarop dan vooral het in 1911 uitgevaardigde artikel 451bis slaat. Maar het is juridisch zeer moeilijk hier iets te bereiken. Een agent in burger moet voor de etalages der boekwinkels posten, om de redevoeringen der jeugd te beluisteren, zoo komen er misschien tien gevallen per jaar voor den rechter, maar het getal der veroordeelingen is nog kleiner. Voor dezen leeftijd moet prikkellectuur bijzonder streng worden vermeden....

De conclusie van den heer Daalder is, dat de prikkellectuur, als men uitgaat van de psychologie der jeugd, voor het eerste en tweede tijdperk eigenlijk niet zoo gevaarlijk is. Voor het derde tijdperk, dus boven de zeventien jaar, is zij wel gevaarlijk, maar de invloed van het werkelijke leven, de mode, de bioscopen enz. zijn nog veel gevaarlijker en dit is het punt, waarop wij — zij het dan ook met een zekere weemoedigheid — de aandacht moeten vestigen.

De lectuur speelt voor de jeugd na den wereldoorlog niet meer die rol, die zij bij de vooroorlogsche jeugd gespeeld heeft. Voor ons ouderen was, hoewel toen reeds bioscopen bestonden, de lectuur eigenlijk nog alles; maar heden: de sport nummer 1, radio en bioscoop nummer 2, de krant nummer 3 ... en dan komen de boeken nog lang niet. Dus, zoo paradoxaal als het moge klinken: wie strijden wil tegen de prikkellectuur moet er eigenlijk eerst voor zorgen, dat de jeugd weer een grootere belangstelling krijgt voor het boek als geestelijke vriend en als levenswaarde.

Het begrip van den vergeestelijkten eros bij dr. Bierens de Haan.

In de liefde der geslachten, der beide grondtypen, waarin het leven zich gesplitst heeft, wordt het *metaphysische* wezen der wereld en zijn meest geconcentreerde, „meest intensieve" vorm zichtbaar. Deze gedachte heeft dr. J. D. Bierens de Haan in zijn „*Wereldorde en geestesleven*" uitgedrukt, waar hij het begrip van den vergeestelijken eros ontvouwt.

Schepping uit de centraliteit van het Denken kenmerkt hierbij zijn grondstellingen. Deze hier ook maar bij benadering uiteen te zetten, kan niet in onze bedoeling liggen en wij vallen dus min of meer met de deur in huis, wanneer wij eenige hiervan noemen. „De Idee", zoo leert B. d. H. „verwerkelijkt zich tot wereld in een universeel alomvattend proces van uitgang en wederkeer, dat zij in de twee fasen van natuur en geestesleven volvoert. Uitgegaan van hare eenheid en zich begevende in de blinde

oneindigheid der matelooze natuur, keert zij in het geestesleven tot zichzelve weer." „De natuur is zoowel voorbereiding tot als tegengestelde van het geestesleven". „Het geestesleven is een proces van bewustwording". „Bewustwording is een bewust-worden van onzen eenheidsgrond, geestelijke koncentratie op de eenheid als richtpunt voor het leven. Het proces van geestesleven is een komen tot inzicht. In het inzicht ligt verhevenheid en geluk. Het is een levend weten en geestelijke toebehooring aan het geheel, geestelijke deelname aan de werkelijkheid". „De mensch in den staat der natuur geboren, gaat over tot den staat der geestelijkheid".

Tot deze bewustwording nu van onze geestelijke bestemming draagt ook bij de erotische aandrift. Doch met groote schreden gaat het op dezen weg eerst, wanneer deze aandrift tot vergeestelijking komt en de minnaar, zooals B. d. H. het uitdrukt, niet bij de ervaarbare verschijning van het voorwerp zijner liefde met zijn bepaalde eigenschappen blijft staan, doch hierin een afspiegeling der Idee leert zien. „Een zoo particuliere verhouding als van twee zielen kan niet datgene zijn, wat aan het geheele leven richting moet geven".

De aanvankelijk tot het enkelwezen beperkt blijvende, door voorkeur zich kenmerkende liefdesdrang nu, kan tot een universeele bewogenheid uitgroeien. „De ontvlamming is psychisch kenmerk der erotiek. Op dit punt vooral is duidelijk hoezeer de erotische impuls in staat is tot vergeestelijking, en hoezeer in geestelijke levenswaarden het erotische element de levenswortel uitmaakt. In alle ontvlamming der ziel voor ideaal, ideale figuur, held, kunst, wetenschap, of wat ook, is erotische liefde vergeestelijkt werkzaam. Daar is de eros boven de zinnelijke natuur uitgeheven, maar niet onherkenbaar in hare travestie."

Niet om u of om mij gaat het in de wereld, doch om het universum . . . is de les, die de mensch te leeren heeft en die B. d. H. uitdrukt met de woorden: „De wereld onzer levenservaringen stellen wij in het licht des geestes, en de vreugden en het lijden zijn natuurlijke stimulanten tot voortbeweging in de heilige linie".

De beteekenis dezer philosophische beschouwingen voor het zoo ingewikkelde vraagstuk van het geslachtsleven ligt o.i. hierin, dat de wijsgeerige bezinning, waartoe wordt aangespoord, het inzicht in eigen innerlijke structuur verheldert. Zoodoende wordt dus levensdrang *van binnen uit* omgewend, in tegenstelling met alle moraliseerend betoog, dat slechts als een uiterlijke dwang, een last kan worden gevoeld, waartegen de mensch van nature geneigd is zich te verzetten.

Het was deze „omwending der richting", die Frederik van Eden beoogde, waar hij sprak van den *grooten ommezwaai*, dien de menschheid eindelijk behoorde te ondernemen.

Zoo men het kultuurproces, dat toch zoo nauw met het liefdeleven verband houdt, in gunstigen zin zou willen beïnvloeden, kan men dan ook overal waar sluimerende ambities voor geestelijke ontwikkeling mochten worden geconstateerd, deze niet genoeg aanwakkeren en leiding hieraan geven. Het geforceerde opdringen van allerlei wetenschap, zooals dit in onze maatschappij usance is, heeft met deze opvatting echter niets uit te staan . . . er worden wel „studenten" geboren maar niet *gemaakt.*

ELFDE HOOFDSTUK.

HOLLANDSCHE KUNST EN EROTIEK.

*„De kunst vandaag wordt duivelsch kras.
Ziet hoe al brave predikanten,
Op schildwacht staan aan alle kanten,
naaktheid bedekkend met hun jas."*
J. KRUL (*Flarden*).

De levendige wisselwerking, die vroeger tusschen schilderkunst en publiek bestond, wordt pas duidelijk door het feit, dat de uitdrukking „een huishouden van Jan Steen" ontleend is aan een schilderij.

Heden is dit medeleven met den kunstenaar en het kunstwerk voor een goed deel verloren gegaan — de kunst is, zooals men het uitgedrukt heeft, van het centrum naar de peripherie van ons moderne leven verhuisd.

Het valt niet te ontkennen, dat de kunst in haar diepste wezen iets heiligs is, evengoed als de religie — en de ondergang van de kapitalistische, gemechaniseerde civilisatie wordt gekenmerkt door de geringe beteekenis, die religie en kunst in het denken der menschen spelen.

Wij gevoelen daarom de bijzondere verplichting, eens na te gaan, wat schilders van onze dagen ons hebben te zeggen over „het sexueele probleem" of, om het iets ruimer uit te drukken, „de verhouding van man en vrouw in onze eeuw", en daartoe hebben wij voor de illustraties, behoorende bij dit hoofdstuk, vooral kunstenaars uit onzen tijd gekozen.

„Pornografische" teekeningen van Rembrandt.

Dat ook de grootste kunstenaar vaak iets schept, dat aan het pornografische grenst, daarvoor zijn een aantal teekeningen en etsen van Rembrandt het beste bewijs. Na rijp beraad hebben wij ervan afgezien, deze platen in dit boek op te nemen, om niet den indruk te wekken onder den naam van Rembrandt het boek te „versieren" met afbeeldingen van sexueele handelingen. Eén thema — Rembrandt heeft het tweemaal behandeld, één keer als

teekening, één keer als ets — is: „het Fransche bed". Onder den beddenhemel zien we een paartje de hoogste huwelijksdaad verrichten, waarbij de man knielt tusschen de stevige dijen van de vrouw. Deze ietwat eigenaardige houding, waarbij een kussen onder het kruis der vrouw waarschijnlijk noodig blijkt, moet wel op Rembrandt een bijzondere aantrekkingskracht hebben uitgeoefend, want dezelfde pose vinden wij terug op een tweede teekening: „de monnik in het korenveld"; hier wordt een meisje door een monnik verkracht. Tonsuur en pij zijn zoo duidelijk weergegeven, dat een vergissing uitgesloten is. Derhalve geen teekening die de kerk welgevallig is. We zien, dat Rembrandt zelfs voor de gewaagdste conceptie niet terugdeinsde. tenminste als deze teekening inderdaad van zijn hand is, wat wel eens in twijfel wordt getrokken. Op een andere teekening zien wij twee herders, zich vermeiend met een meisje, in de schaduw van een grooten boom. De eene herder grijpt het meisje onder haar rokken vast, die zich dit blijkbaar met niet al te grooten afkeer laat welgevallen. Intusschen geeft de andere herder voor te slapen, in werkelijkheid echter ligt hij met zijn oogen te gluren, opdat hem van dit liefdesspel niets zal ontgaan. Van de velden uit loeren met evenveel nieuwsgierigheid twee koeien naar dit tafereel. . . Deze, in 1644 geteekende episode verraadt een overmoedigen zin voor humor. Naast verschillende afbeeldingen van sletten, heeft Rembrandt in 1631 een waterende boerin geteekend, die, onder dit bedrijf door, ook nog een der borsten naar buiten laat steken, terwijl zij vanachter den boom uitkijkt, of niemand haar kan verrassen. Een arbeidersgezel, die aan denzelfden natuurdrang toegeeft, schijnt nog na te denken over de drinkebroersmoppen uit de kroeg; stil staart hij voor zich uit. Doen zulke afbeeldingen nu schade aan Rembrandt's kunstenaarschap? Ja, maar dan alleen in de oogen der Pharizeërs. Ze bewijzen slechts, dat Rembrandt geen insulaire figuur was maar dat hij, gelijk de meeste kunstenaars, ook de oerdriften en menschelijke zwakheden wist weer te geven. Voor kinderoogen zijn deze teekeningen zeker niet bestemd, maar of ze ook denigreerend zijn voor volwassenen, dat is juist de twistvraag. Wij hebben in het vorige hoofdstuk het meeningsverschil tusschen Greshoff en Bemelmans reeds beschreven, — de twist tusschen „kijker" en „niet-kijker" —, en behoeven dus hier aan de „bloote feiten" niets meer toe te voegen.

Van Jan Steen tot Jan Sluyters.

De wereld van een weelderig genieten, weergegeven door een krachtige, alles omgrijpende schilderkunst: wij vinden haar in

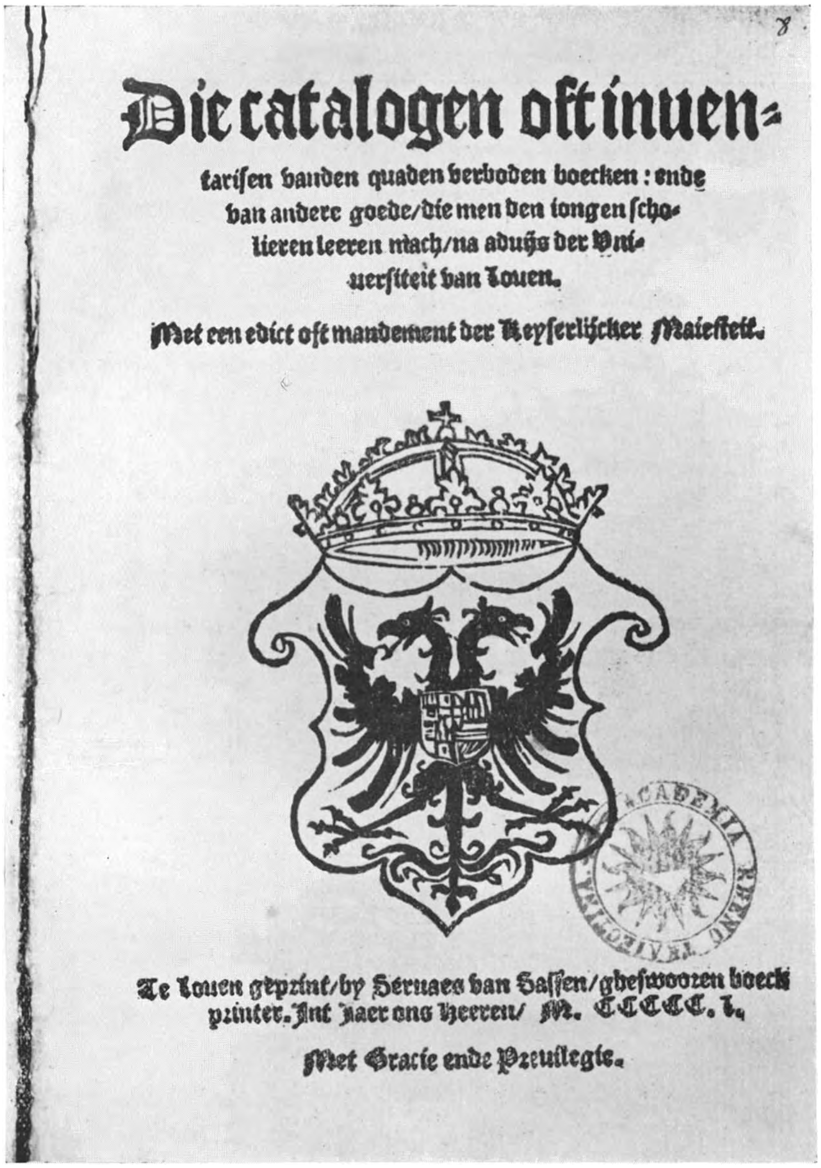

Die catalogen oft inuen-
tarisen vanden quaden verboden boecken: ende
van andere goede/die men den iongen scho-
lieren leeren mach/na aduijs der Uni-
uersiteit van Louen.

Met een edict oft mandement der Keyserlijcker Maiesteit.

Te Louen geprint/by Seruaes van Sassen/ghesworen boeck
printer. Int iaer ons Heeren/ M. CCCCC. L.

Met Gratie ende Preuilegie.

No. 101. Nauwelijks was de boekdrukkunst uitgevonden, of er verscheen al dadelijk een lijst van verboden boeken. Het titelblad van dezen index uit 1501.

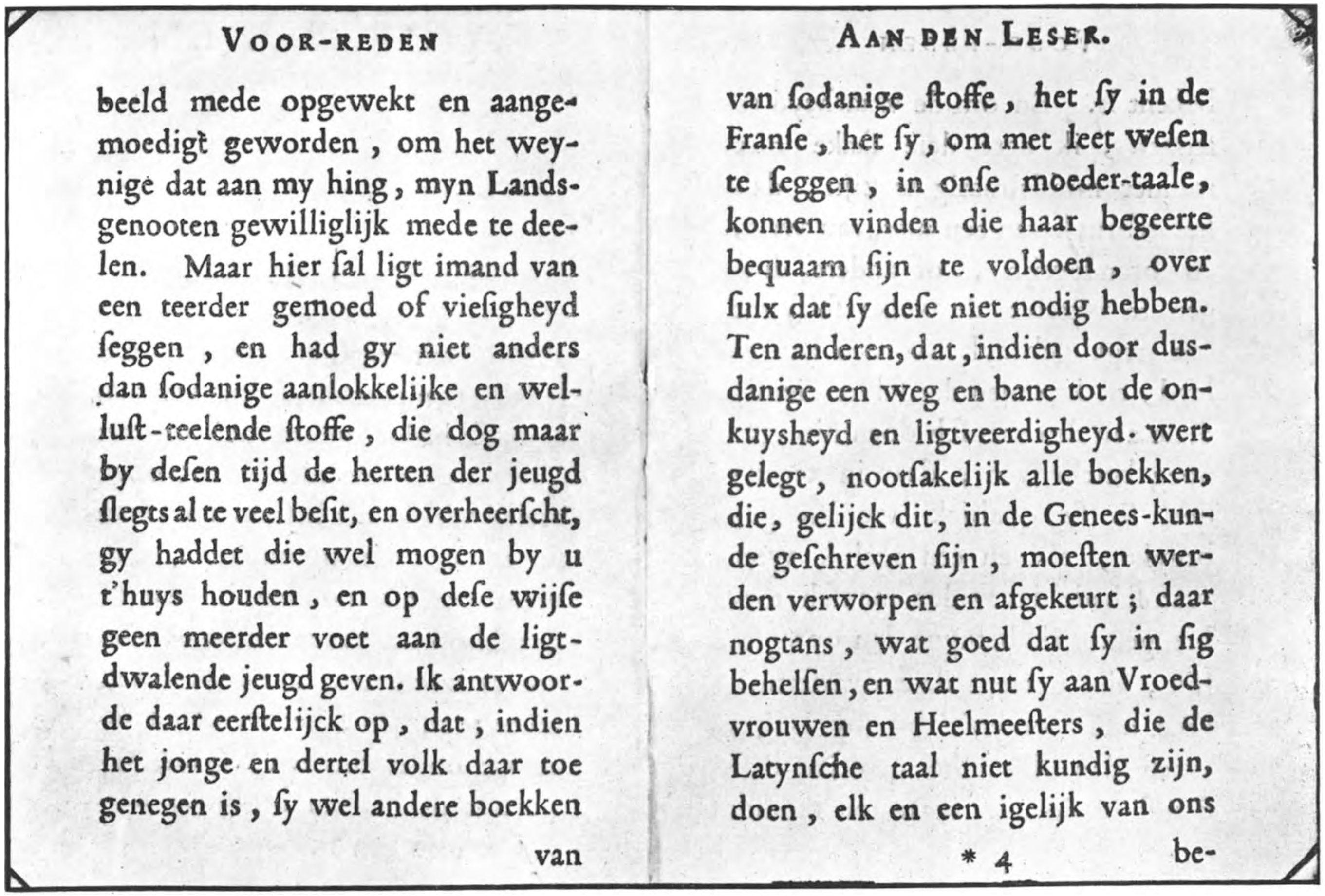

VOOR-REDEN

beeld mede opgewekt en aangemoedigt geworden, om het weynige dat aan my hing, myn Landsgenooten gewilliglijk mede te deelen. Maar hier ſal ligt imand van een teerder gemoed of vieſigheyd ſeggen, en had gy niet anders dan ſodanige aanlokkelijke en wellust-teelende ſtoffe, die dog maar by deſen tijd de herten der jeugd ſlegts al te veel beſit, en overheerſcht, gy haddet die wel mogen by u t'huys houden, en op deſe wijſe geen meerder voet aan de ligtdwalende jeugd geven. Ik antwoorde daar eerſtelijck op, dat, indien het jonge en dertel volk daar toe genegen is, ſy wel andere boekken

van

AAN DEN LESER.

van ſodanige ſtoffe, het ſy in de Franſe, het ſy, om met leet weſen te ſeggen, in onſe moeder-taale, konnen vinden die haar begeerte bequaam ſijn te voldoen, over ſulx dat ſy deſe niet nodig hebben. Ten anderen, dat, indien door dusdanige een weg en bane tot de onkuysheyd en ligtveerdigheyd wert gelegt, nootſakelijk alle boekken, die, gelijck dit, in de Genees-kunde geſchreven ſijn, moeſten werden verworpen en afgekeurt; daar nogtans, wat goed dat ſy in ſig behelſen, en wat nut ſy aan Vroedvrouwen en Heelmeeſters, die de Latynſche taal niet kundig zijn, doen, elk en een igelijk van ons

* 4 be-

No. 102. **Tekstproeve uit de voorrede van het boekwerk van R. de Graaf, waarin de groote sexoloog zich verdedigde tegen de aantijging pornographie te hebben verspreid.** (Zie blz. 280).

de geschiedenis der Hollandsche kunst steeds weer terug, van Jan Steen tot Jan Sluyters. Er leeft in Nederland een gezond realisme, en als de vulkaan van het kunstenaarschap door het gewone niveau der nuchtere Hollandsche doorsnee-burgerlijkheid heenbreekt, dan toont zij ons toch nog dezen specifiek Hollandschen karaktertrek, dit diepe begrijpen van de realiteit, die zich slechts onder buitenlandsche invloeden bij hooge uitzondering in een cultus van schoonheid verliest. Niet de jacht naar een schoon ideaal, maar de bemachtiging eener werkelijkheid door het krachtig aanpakken, vormt het ruggemerg van de geschiedenis der Hollandsche schilderkunst en is het wezenlijke element, dat wij vinden van Frans Hals tot van Gogh en Breitner toe.

De tegenstelling tusschen de zestiende en de zeventiende eeuw wordt ons bijzonder duidelijk, als wij twee gravures vergelijken, die het zelfde onderwerp behandelen, de geschiedenis van Joseph en de vrouw van Potyphar. Lucas van Leijden heeft dit onderwerp behandeld in de 16de, Rembrandt in de 17de eeuw.

Bij L u c a s v a n L e y d e n is de vrouw van Pothyphar op een kopergravure uitgebeeld; wij zien een geheel gekleede vrouw op den rand van het bed zitten. Ook Joseph is geheel gekleed, en het karakteristieke van dit schilderij bestaat alleen hierin, dat zij hem bij den mantel vasthoudt. Mocht iemand het bijbelsche verhaal niet kennen, dan zou hij kunnen aannemen, dat Potyphar's vrouw den mantel wil houden als onderpand voor geleend geld, of wegens een of andere ruzie.

Bij R e m b r a n d t ligt de vrouw in bed, „ontkleed tot aan den boezem". Het bijbelsche opschrift doet hier eigenlijk niets meer ter zake, want nog sterker dan Lucas van Leijden heeft Rembrandt de geschiedenis in het milieu van zijn eigen tijd verplaatst. In het onderscheid tusschen de twee gravures komt het verschil van den tijdgeest wel sterk naar voren. In de zestiende eeuw alles meer terughoudend, sober, streng, puriteinsch — in de zeventiende eeuw, de „gouden" eeuw, is de wereld ingesteld op ronduit genieten, voor zooverre het Calvinisme dit toeliet. De erotiek wordt verburgerlijkt, er wordt geen moeite gedaan om de mythologische figuren op de hun toekomende plaats te zetten, maar de schilder gebruikt de onderwerpen alleen, om zijn eigen erotiek den vrijen teugel te laten.

De schilderstukken van dezen tijd hebben in Duitschland den naam van: „niederländisches Sittenbild", dus worden zij hier juist opgevat als weergave van de Hollandsche zeden in dit tijdperk.

Wat toonen ons de schilderstukken in de eerste helft der zeventiende eeuw?

Het is de wereld van gezonde burgermenschen, die genieten van de weelde, die de pas veroverde koloniën over Nederland uitschudden.

De „deerne" die Frans Hals ons schildert, is een Hollandsch meisje met blozende kleuren, weelderig met kant getooid, dat, behalve haar welgevormde borsten, den toeschouwer een muntstuk toont, waarvan men de beteekenis wellicht niet te ver zoekt, door hierin het „tarief" te willen zien. Met een zekere vragende uitdrukking richt zij haar blikken op den toeschouwer, die hierop waarschijnlijk niet met een sombere stemming zal reageeren.

Het meeste van het door Frans Hals geschilderde ademt bruisenden levenslust; zijn doeken weerspiegelen als het ware een tijdperk, dat geen zorgen kende. Ook bij zijn tijdgenooten is deze levensvreugde overal gedocumenteerd; men heeft pret, men is blij, men is gezond, de heeren toonen ons op de schilderijen hun krachtige spieren en de dames hun boezem, zooals bij P. Moreelse, „het mooie herdersmeisje", dat als symbool van de schoonheid der bloeiende lente, eenige pronkende bloemen in haar hand houdt.

Ook de jongere Rembrandt geeft nog een zelfde uitbundigheid, b.v. in zijn zelfportret met Saskia, waar hij den beschouwer toedrinkt. Wij zien hier tevens een afspiegeling van het gelukkige familieleven, den trots van den kunstenaar op zijn vrouw, die hij versiert op een wijze, zooals Rubens dit deed met Helène Fourment.

In deze levensvreugde is niets decadents, alles is vol kracht en gezondheid en er zit iets groots in de wijze, waarop de Hollandsche realisten goden en godinnen vormen naar hun eigen beeld; hier spreekt geen genotzucht, doch louter gezonde erotiek.

Op de grens van een sterk realisme schept Jan Steen zijn werken, doorstraald van een onverstoorbaren humor. In altijd meer nieuwe tafereelen openbaart hij ons de genoegens van „liefde en wijn", zooals een van zijn beroemde schilderijen in het Rijksmuseum heet. Wij zien een dronken paartje in een bordeel, en terwijl de cavalier de blijkbaar reeds in slaap vallende vrouw toedrinkt, wordt de jas van den bezoeker door de meisjes op den achtergrond doorzocht. Op een ander schilderij zien wij een jonge vrouw op den rand van het bed, bezig haar kousen aan te trekken. Dan weer toont hij ons den bezoeker van een herberg, die niet nader te noemen handelingen tracht te plegen, waarbij van den kant van het meisje blijkbaar geen al te sterken weerstand wordt geboden (Städelsches Institut, Frankfurt). Een anderen keer beeldt hij ons een genoegelijk paartje uit, dat,

gezellig thuis zittend, zich wijdt aan de vreugden van Bacchus. Op een in het Louvre hangend schilderij zien wij, hoe een dronken bezoeker wordt uitgeplunderd. Hoe de meisjes te werk gingen om dit resultaat te bereiken, toont ons een doek in het „Kaiser-Friedrichmuseum" te Berlijn.

Met het bekende schilderij „Het vroolijke huisgezin" doet de schilder ons een blik slaan op zijn eigen „heidensch" huishouden, waarin de sfeer van overmoedige baldadigheid evenmin ontbreekt als op de tafereelen uit bordeelen en kroegen.

Hoewel deze onderwerpen soms ook nog bij Vermeer terug te vinden zijn, zooals op het doek: „Koppelaarster en deerne" (Galerie Dresden), waar wij den betalenden bezoeker, die met de eene hand het geld voor het meisje neertelt, met de andere reeds zien grijpen naar de nu tot zijn beschikking staande heerlijkheden, zoo vormen schilderijen van dit genre toch reeds een uitzondering op de door Vermeer gekozen onderwerpen, die meestal ontleend zijn aan de sfeer van een rustige, gezellige huiselijkheid.

In 't algemeen valt bij Vermeer een meer-naar-binnengekeerdheid op te merken. Het betreft hier niet meer de luidruchtige voorstellingen van herbergen en bordeelen, maar er wordt ons b.v. een vrouw getoond die een brief leest, en aan den beschouwer staat het vrij nog een geschiedenis, er bij te fantaseeren of met de voorstelling op zichzelf genoegen te nemen. Deze naar binnen werkende factor bereikt haar hoogste verfijning bij den lateren Rembrandt, waar de zielsconflicten in de gezichten en lichaamsvormen tot uitdrukking worden gebracht. Het erotische element keert nog eens sterk terug in „Delila" ook „Danaë" genoemd (Eremitage, Leningrad) waar wij een naakte vrouw zien, die op haar bed uitrustend, haar geliefde verwachtend, haar hand reeds tot een groet heeft opgeheven, terwijl haar kamenier het gordijn opzij schuift, om den geliefde binnen te laten. In een wonderlijk spel van licht en schaduw, van groenachtige en gele schemerkleuren, rijst het lichaam der vrouw, uitermate plastisch, naar voren op, waarbij het contrast tusschen de vleeschkleur van het lichaam en het hagelwitte beddelaken nog het zijne bijdraagt tot de bijzondere bekoring. Bij de tijdgenooten van den ouden Rembrandt vinden wij niet meer de scheppende kracht van de schilders uit den bloeitijd. Een door van der Werf geschilderde naakte godin heeft meestal niet het tintelende van een door Frans Hals geschilderd meisje. In het begin der 18de eeuw zien wij in Cornelis Troost weer een nazaat van Jan Steen, met lentescènes en humor (vgl. afb. No. 58), maar zonder de geniale

grootheid van den maker van het „Sittenbild". Het Fransche rococo, met zijn licht-oppervlakkigen geest, kon wel uiterlijk invloed op het Hollandsche leven uitoefenen, maar kon bij de veel zwaartillender aangelegde Hollanders weinig scheppende krachten losmaken. Kunstenaars als Boucher en Fragonard zoekt men hier vergeefs. Het klein-burgerdom liet niet toe, dat grootsche werken met een sterk erotisch bestanddeel werden geschapen. Pas in de 2e helft der 19e eeuw vinden wij, parallel met het opkomend realisme in de litteratuur (Goncourt, Zola, Flaubert, Balzac in Frankrijk, Multatuli en de Tachtigers in Holland) ook weer schilders, die zich wagen aan naaktstudies en scènes met eenigen erotischen inslag. Hoewel Jozef Israëls met biedermeier-romantiek begon, werkte hij later door tot een atmosferisch realisme. Van de hand van Matthys Maris hebben we een heel fijn naakt, geheel in een droom wegvloeiende sfeer (Stedelijk Museum, Amsterdam). Het impressionisme bereikt in Holland zijn hoogtepunt bij Breitner en Isaäk Israëls. Terwijl hier het oog van den schilder geheel gericht is op het weergeven van de buitenwereld, komt met van Gogh weer een geheel ander type in de schilderkunst naar voren: iemand die zijn gevoelens naar buiten projecteert.

Wat heeft van Gogh doorgemaakt, om zulk een werk te scheppen. Rembrandt — zeker, ook zijn leven was een tragedie, een weg van het licht door de duisternis, van roem die zich door miskenning heenbrak, een weg vol bitterheid. Maar Rembrandt kon de menschen verachten en in zijn laatste zelfportret geeft hij hier een staaltje van. Wij zien hem den neus optrekken voor wereld en menschen, terwijl hij een anderen keer in zich zelf lacht, in de tooversfeer tusschen dronkenschap en waanzin. — Doen deze beelden niet denken aan Nietschze's trotschen uitroep: „Wat gaan mij de Goden aan?" Maar van Gogh, die nooit den glans van den roem en de weldaad van ware vrouwenliefde heeft gesmaakt, altijd eenzaam en uitgestooten was; van Gogh, die in de Fransche vrienden een ongeloofelijke lichtheid van scheppen had leeren kennen, die hem, den zwaarwichtigen Hollander ontbrak, bracht wel het grootste offer aan zijn zelfgevoel in den venustempel te Arles, waar hij, door een liefde-ventster afgewezen, haar een oor als betaalmiddel aanbood.

„Die Dirne nannte, was er zahlen musste,
Unwissend, dass ein König sie erkor —
Und er, der doch um seinen Reichtum wusste,
Er griff zum Messer . . . brachte ihr sein Ohr . . ."

(Lewandowski).

Hoe dit nu ook moge zijn — ook Leo de la Forgue is blijkens zijn v. Gogh-roman „Hölle im Hirn" van oordeel, dat van Gogh het oor bij wijze van betaling aan het bordeel zou hebben afgegeven met de woorden: „hier ... voor Martha ... als aandenken aan fou-roux" — in elk geval bezitten wij een schilderij van v. Gogh, een „Vrouwtjesdier", dat in zijn brutaliteit veel weg heeft van George Grosz, Otto Dix en Pijke Koch. Er is hier een „opgezweepte of overtroefde werkelijkheid" — het leelijke als vloek of kenteeken eener voortdurende degradatie door den medemensch — *Klacht en aanklacht* —, het wezenlijke der kunst, wat Remarque eens ten onrechte in het voorwoord van „Im Westen nichts Neues" loochende, zonder er zich zelf aan te houden. Het was deze keerzijde van een schijnheilige, farizeesche bourgeoisie, welke van Gogh in zijn cocotten-beeld, waardoor geen enkele ademtocht van verlokkende jeugd meer gaat, zooals in de schilderijen van dit genre van Frans Hals, voorhield aan zijn reglementeerende en traktaatjes verspreidende medeburgers.

Het stroomt, het beweegt in van Gogh's schilderijen, en hetzelfde vinden wij, hoewel in een geheel andere sfeer terug bij Thorn Prikker. Belangrijk is wel de invloed, dien de Japanners en andere exoten hebben uitgeoefend op van Gogh en zelfs op De Nerée tot Babberich. Over dezen weinig bekenden kunstenaar hier nog eenige bijzonderheden.

Karel De Nerée, al te vroeg gestorven op 29-jarigen leeftijd in 1909, heeft een ornamentale, lineare kunst gegeven, waarbij de lijn tot een maximum van uitdrukking is gebruikt. Is een dergelijk kunstenaar op zichzelf reeds uiterst zeldzaam, zoo verrast het nog meer, dat deze kunstenaar in Holland heeft geleefd. Deze kunstenaar had een „voorkeur voor de zwoelte van gedacht-zinnelijke, wellustige, zondige buitensporigheden", zooals Henri van Booven het noemde.

In Antwerpen, leerde de kunstenaar gelijk vele studenten, op veel te jongen leeftijd de zonde kennen, maar als man van karakter wist hij den dans te ontspringen, hij was niet geboren om daarin onder te gaan. In het vervolg liet hij slechts het uiterlijke, het grillige spel der zondig zinnelijke gedachten nog tot zich komen.

Met enkele lijnen wist deze kunstenaar meer uit te drukken, dan andere met fijn uitgevoerde teekeningen, omdat hij het onwezenlijke liet vervallen. Hierin kan hij richting gevend genoemd worden voor allen, die aan de fotografie willen ontsnappen.

Wat was nu zijn wereld? Henri van Booven zegt:

„De gezonde, van welstand blakende koonen van vleezige jonge dochters gaven hem het model niet, dat hij noodig had. Het zinnelijke is schier tot een geur van zeldzaam reukwerk vervluchtigd. Een groote rol speelden in zijn werk de teekeningen van boosaardige, kwaadwillige dwaalsters en sluipsters, die hij „rôdeuses" noemde, „faunen, incubi en succubi".

„De mensch bij de Nerée," aldus A. Stheeman, „is het visioen, dat hij zich schiep van zijn (of haar) door alle tijden heen onveranderlijke, allerinnerlijkste karakter; waarbij de tijd, zijn tijd, geen verdere rol gespeeld heeft dan (door de mondaine geraffineerdheid, die er een uiting van is) eenerzijds dat latente karakter uit zijn sluimer te wekken, anderzijds — en dit is de phantasie, het deduceerende voorstellingsvermogen — het den kunstenaar tot den bodem te doen peilen".

Wij gelooven, dat voor het werk van de Nerée ook heden nog wel belangstelling bestaat en dat deze hopelijk nog zal groeien. Toen wij in den jaargang 1911 van „Elseviers Maandschrift" naar het artikel van Henri van Booven over de Nerée wilden zoeken, en den lijvigen jaargang op de bibliotheek opzochten, lag dit artikel onmiddellijk voor ons. Een toeval? Naar de reden hiervan zoekend, zagen wij, dat de band op die plaats, blijkbaar door het veelvuldig gebruik, ingescheurd was. Dus misschien ook een omen, dat het werk van de Nerée aan het beginpunt van zijn uitwerking staat.

Het lineare element, dat bij de Nerée zoo krachtig naar voren komt, valt ook weer zeer sterk te bespeuren bij Jan Toorop en Konijnenburg en hiermede zijn wij reeds in ònzen tijd terecht gekomen, waarin ons als vanzelf de naam Jan Sluyters op de lippen komt. Doch hierover uitvoeriger.

Op bezoek bij hedendaagsche schilders.

Juist omdat men in het buitenland steeds den indruk had gekregen, dat de schilders in Nederland langzamerhand waren uitgestorven en dat Holland alleen nog maar teerde op de herinnering aan vervlogen eeuwen, is het wel een der grootste verrassingen, die een buitenlander in ons land bereid kan worden, te bemerken dat de schilderkunst hier nog evenveel geestdriftige adepten telt, als in de dagen van Rembrandt. Men kon zich in het buitenland eigenlijk niet indenken, dat er in Holland nog geschilderd werd. En nu, welk een verrassing: een ontstellende rijkdom aan schilders te vinden, al wordt deze verrassing wel wat getemperd door de ontdekking, dat deze schilders in eigen land vrijwel onbekend zijn! Wel heeft iedere schilder een kleinen kring van kennissen om zich heen, wel volgt hij met belang-

stelling of zelfs met nieuwsgierigheid het werk van zijn collega's, een innig contact bestaat helaas niet en daardoor leeft elke hedendaagsche schilder eenzaam als op het eiland van Robinson Crusoë. Het resultaat van tien, soms twintig jaar hard werken, is in ontroerende eenzaamheid op zijn atelier aanwezig, zonder dat er door verkoop iets de wereld is ingegaan. Wij beroepen ons hier op de getuigenis van den in Holland levenden Duitschen dichter-journalist-kunstcriticus dr. F. M. Huebuer, waar deze zegt, „dat de nieuwe kunstenaars met uitzondering van Vincent van Gogh in het eigen land zelfs nog onbekender zijn dan in het buitenland".

Het spreekt vanzelf, dat het werk van deze eenzamen in het algemeen niet zoo gemakkelijk te benaderen is, als het werk van de kunstenaars uit de „gouden eeuw", die te midden van het volk leefden en zich derhalve meestal doorloopend in vaste opdrachten mochten verheugen.

Blijven echter kooper en opdrachtgever weg en is de kunstenaar daardoor geheel aan zichzelf overgelaten, dan slaat hij al spoedig aan het experimenteeren: de eenzaamheid maakt hem onzeker, misschien wordt hij een menschenhater, die zich nog gelukkig mag prijzen indien hem van nature een flinke portie ironie is meegegeven. Vlijmscherpe ironie liefst, waarmede hij zich in zijn schilderijen kan wreken op de ongevoeligheid en lauwheid der buitenwereld.

Zulke vlijmscherpe ironie heeft een zeker hoogtepunt bereikt bij Pijke Koch in zijn „schiettent", een meisje voorstellende op wier gelaat de zonden van alle landen hun sporen hebben nagelaten, en uit wier blik een oneindig felle aanklacht tegen de wereld spreekt. Het slachtoffer der maatschappij, wetend, waarmede zij de droge burgers in haar wereld van kinderlijke genoegens kan binnenlokken, wacht, haar boezem ontblootende, geduldig op het oogenblik, dat door middel van haar de onderdrukte erotiek van den burger zich zal kunnen wreken.

Een visie van oneindige grootheid, beklemmend als een droom, maar duidelijk als het leven zelf.

Over het algemeen is het nieuwe Hollandsche surrealisme wel een der belangrijkste zijden van de tegenwoordige schilderkunst, omdat ook hier het erotische element op merkwaardige en ironische wijze in verwerkt is.

Telkenmale zien we het naakte lichaam eener vrouw met gedurfde realiteit weergegeven, maar telkens wordt ook een element in het schilderij ingevoerd, waardoor de erotische uitwerking geneutraliseerd wordt.

Een merkwaardig toeval heeft gewild, dat juist Utrecht —

stijve en preutsche stad bij uitnemendheid — tot woonplaats is gekozen door enkele surrealisten, op wie de uitdrukking „duivelsch kras" (Krul) bijzonder toepasselijk is.

De neutraliseering der erotische uitwerking wordt onder hen het verst doorgevoerd door J. K. Moesman in een naaktstudie, die ons het lichaam eener vrouw in een ongelooflijk gedurfde houding laat zien, maar de volkomen afgestorven rechterhand, in lila lijkkleur gehouden, zal bij den beschouwer een eventueel opkomend erotisch gevoelen in een walging doen veranderen.

Hoe het surrealisme, hoewel het zichzelf tegenstander en overwinnaar van de psycho-analyse verklaart, toch nog nauw verknocht is aan de sexueele symboliek dezer wetenschap, wordt verduidelijkt door de waterkraan als phallussymbool, die eenzaam op den voorgrond in de schaduw ligt en waardoor geen water meer zal stroomen (zie afb. No. 112).

Hetzelfde irriteerende moment vinden wij terug in de „Ariadne" van A. C. Willink, die bij den eersten oogopslag eenvoudig een meisje voor een landschap weergeeft, tot wij ontdekken, dat zij met beide voeten op een nummer van „De Telegraaf" staat, waarbij juist de barometerstand tusschen haar voeten zichtbaar is. Men krijgt het gevoel, dat de kunstenaar vooruit onder het werk genoten heeft van de radeloosheid, die hij bij de burgerlijke beschouwers zal teweegbrengen. Nog sterker komt dit tot uiting bij de „samenvoeging van de meest verwijderde uitersten in een totaal onverwachte combinatie van het meest alledaagsche met het verhevenste, het klein menschelijkste met het alleronmenschelijkste, n.l. het bovenmenschelijke," zooals Jan Greshoff het eens zoo treffend heeft uitgedrukt.

Deze samenvoeging is wel op de spits gedreven in een schilderij van J. K. Moesman, een ijsberg voorstellend. Op de scheidingslijn tusschen een woestijn en de zee, rijst, geheel op een onmogelijk punt, een phantastische ijsberg op, bekroond met een klein torentje. In het water ligt het lijk van een vrouw; in de woestijn staat, naast den ijsberg, door fel zonlicht beschenen een geopend modelletje van een menschelijk bovenlichaam, zooals die gebruikt worden om op de college's aan jongere-jaars-studenten de ligging der inwendige organen te toonen. Ook het schedeldak is verwijderd en de hersenen liggen bloot.

En nu de groteske ironie van dit duivelsche schilderstuk: terwijl het eene oog van dit model zijn normalen stand heeft behouden, gluurt het andere oog scheel naar het in het water liggende naakte vrouwenlichaam. Op den achtergrond sleept een eenzame Christus zijn kruis door de woestijn, terwijl op den

No. 103. **De man en de vrouw in de Nederlandsche schilderkunst.**

Fr. van Mieris — A. Houbraken — Van Everdingen

Jan M. Molenaer

Fr. van Mieris — Alb. Neuhuys — Roostraten

(Diverse Nederlandsche Musea)

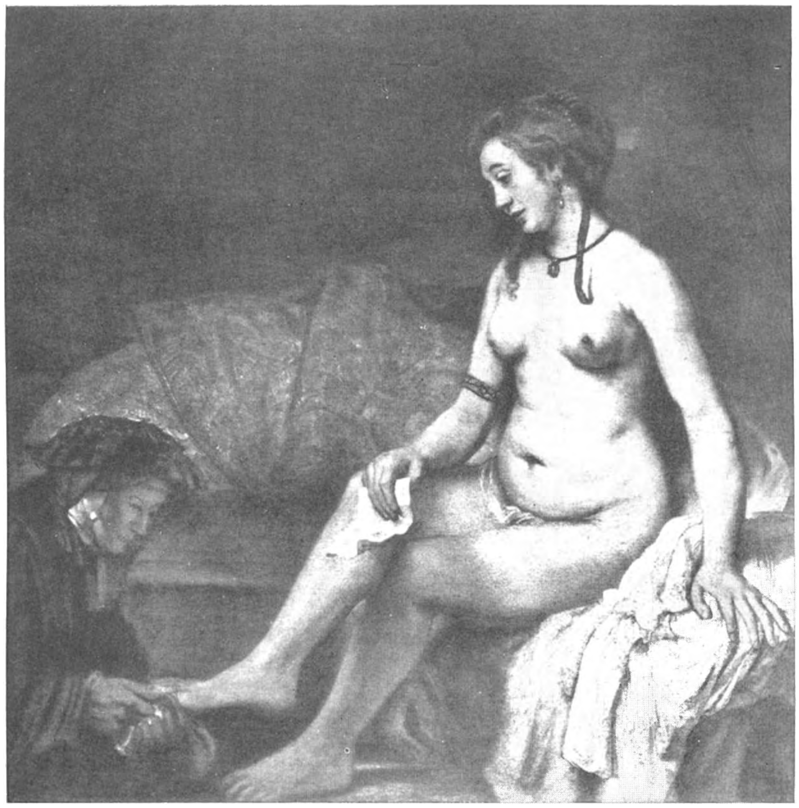

No. 104. **Rembrandt: Bath Seba.**
II. Samuël 11: vers 2—4.

(Louvre, Parijs).

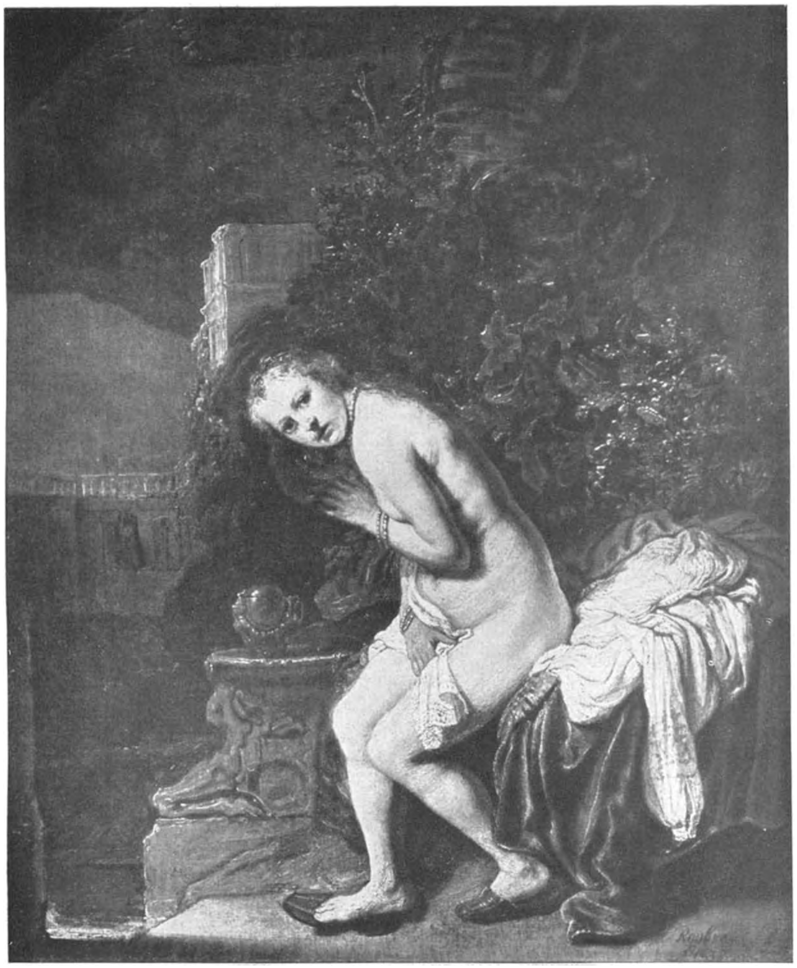

No. 105. **Rembrandt: Suzanna in het bad.**
De historie van Susanna en Daniël.

(Mauritshuis, den Haag).

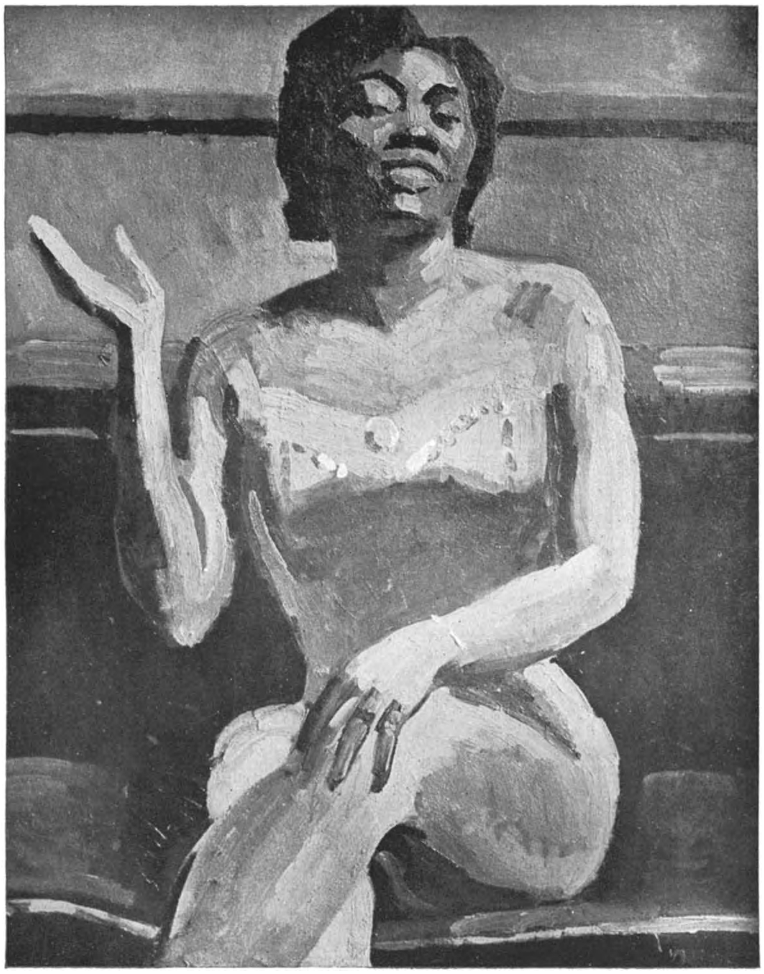

No. 106. **C. J. Maks: Gele mulatin.**

(Stedelijk Museum, Amsterdam).

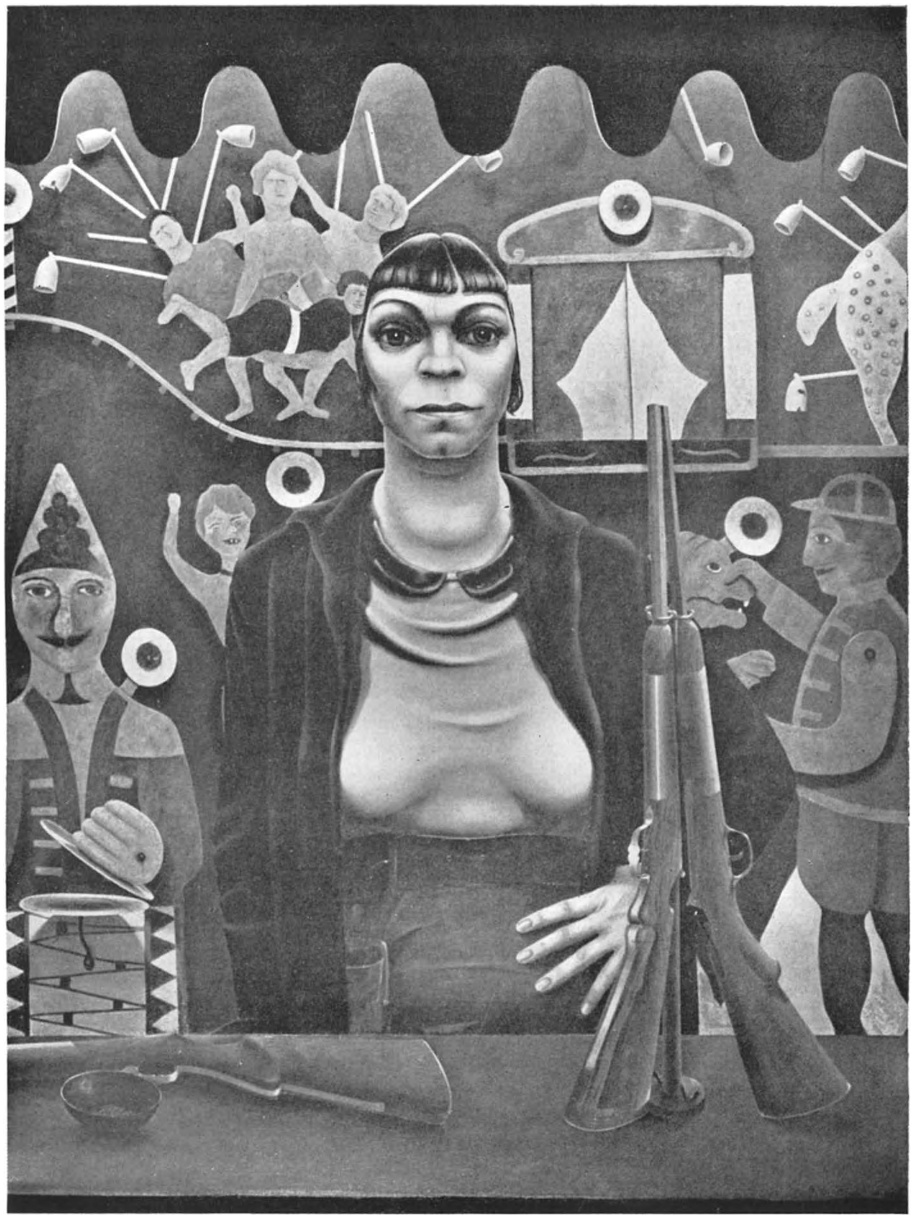

No. 107. **Pijke Koch: Schiettent.** (Zie blz. 319).

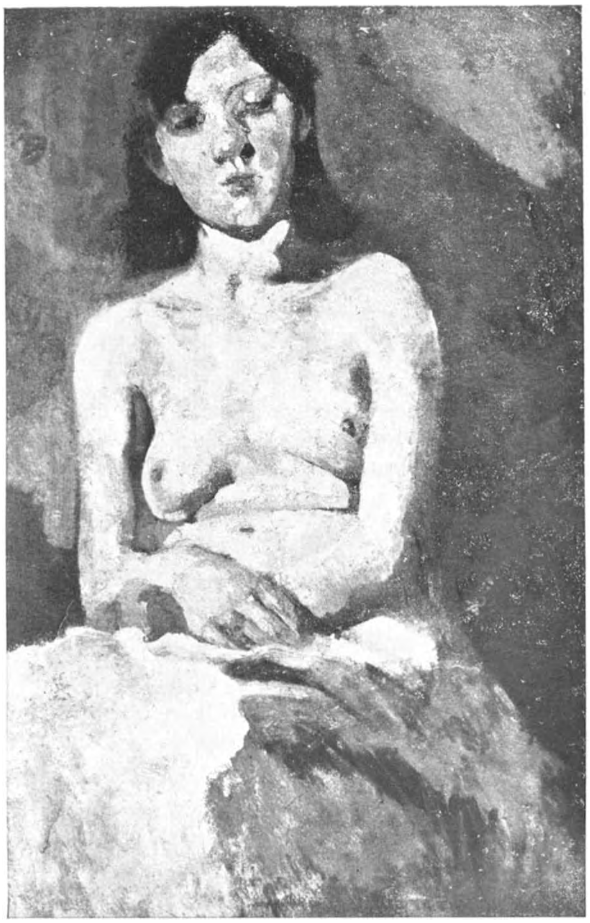

No. 108. **G. H. Breitner: Naakt.**

(Uit „Maandbl. v. Beeld. Kunsten).

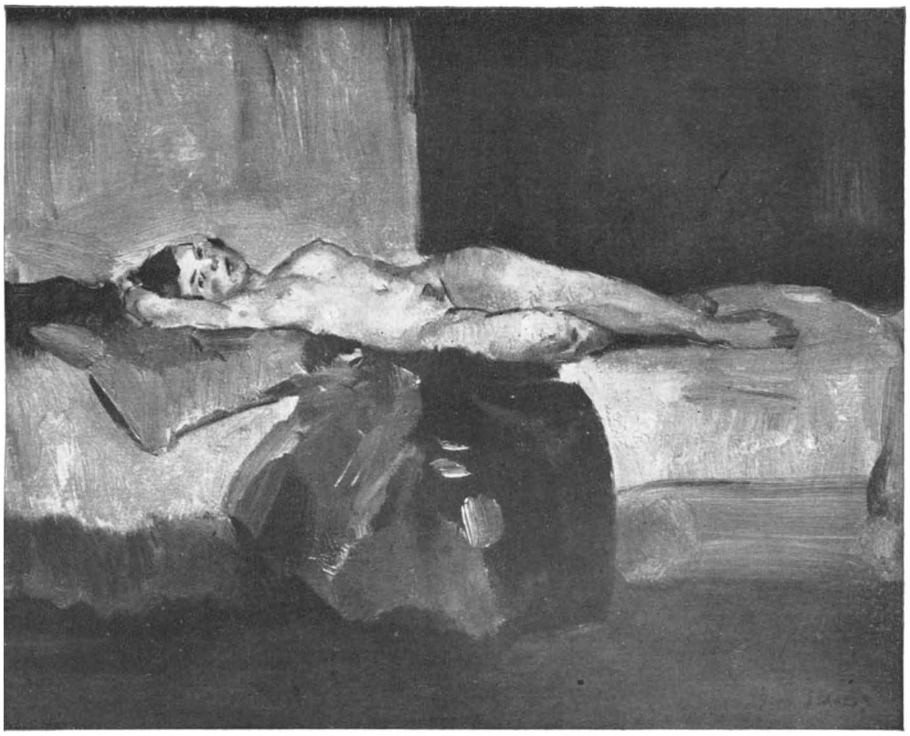

No. 109. **Isaac Israels: Naakt.**
(Uit „Maandbl. v. Beeld. Kunsten).

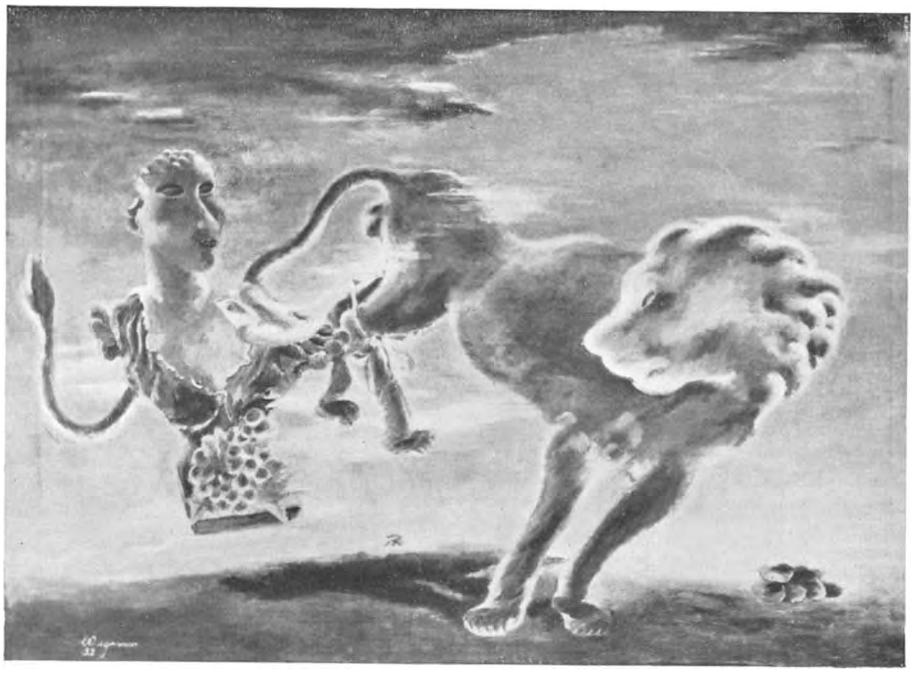

No. 110. **W. Wagenaar: De verloving.** (Zie blz. 321).

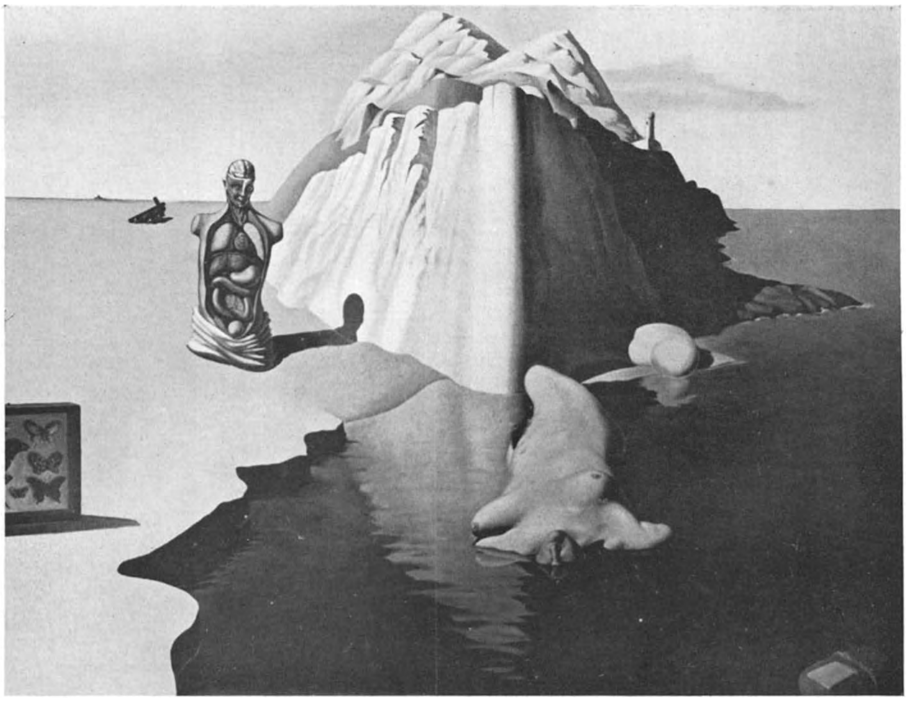

No. 111. J. Moesman: Gibraltar.

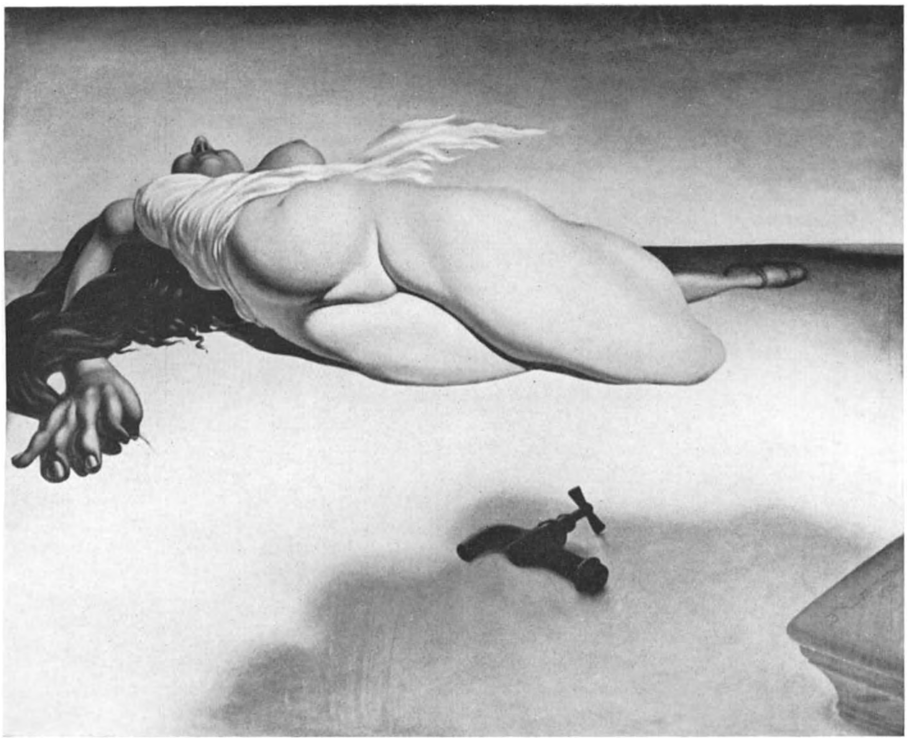

No. 112. **J. Moesman: Ontmoeting.** (Zie blz. 320).

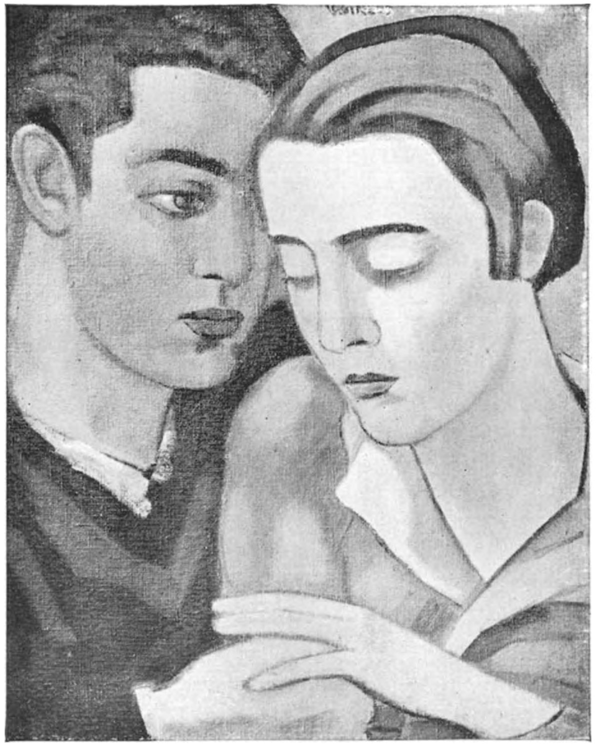

No. 113. **O. v. Rees: Verloofden.**

No. 114. **I. Franken Pzn.: Twee menschen.**

(Uit „Maandbl. v. Beeld. Kunsten").

No. 115. **A. C. Willink: Twee vrouwen.**

No. 116. **A. C. Willink: Rustende Venus.** (Zie blz. 327).

No. 117. **A. C. Willink: Portret.** 1928.

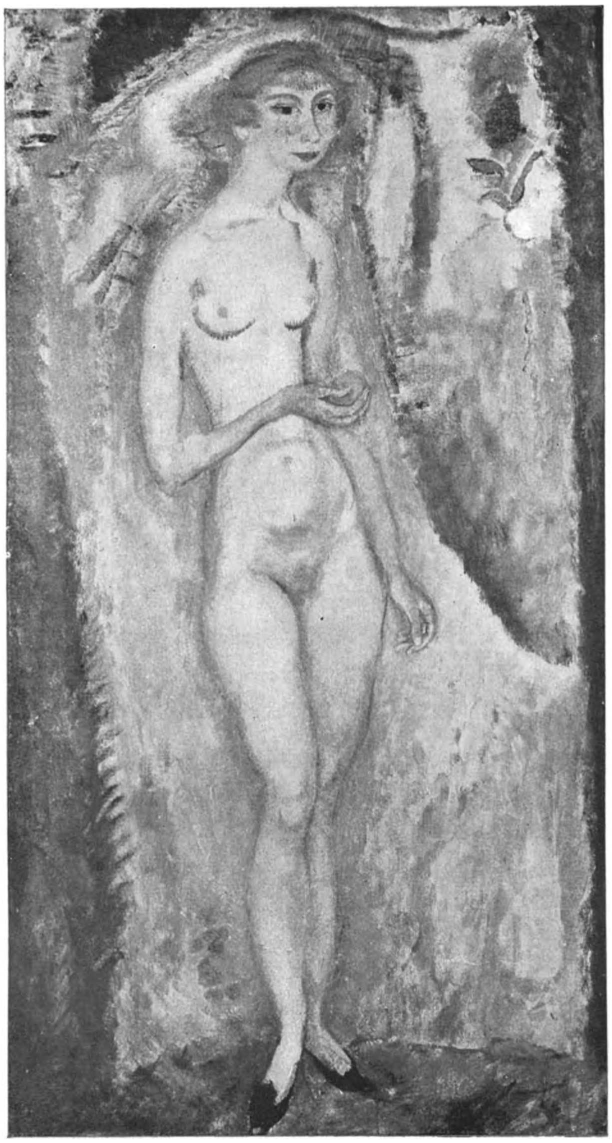

No. 118. **Jan Sluyters: Eva.**

(Stedelijk Museum, Amsterdam.)

(Zie blz. 323 e. v.).

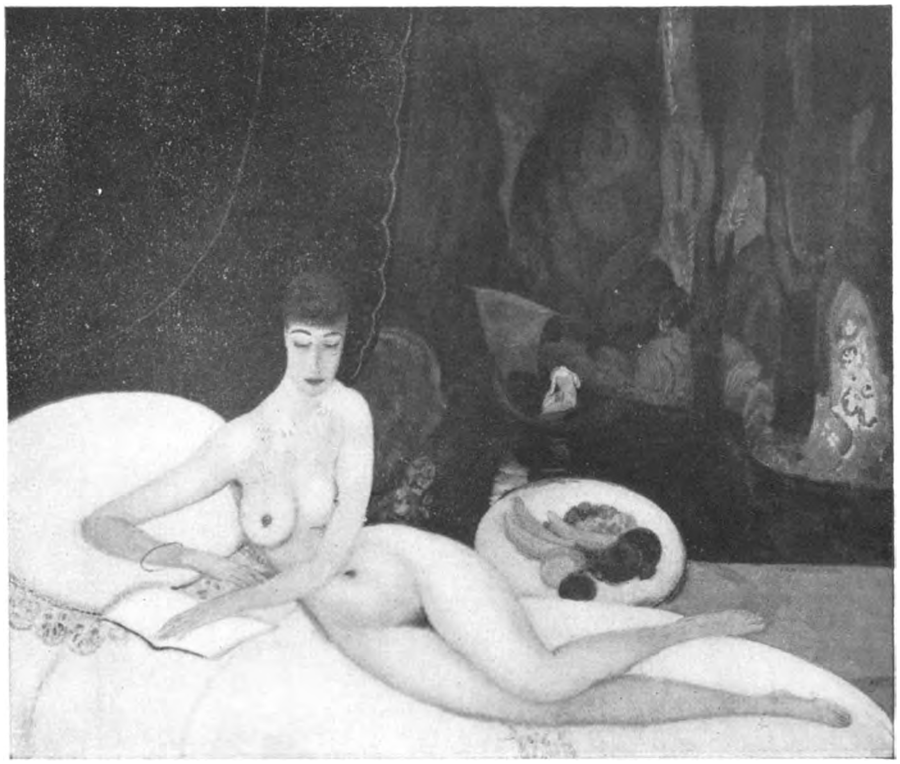

No. 119. **Jan Sluyters: Droom.**

(Stedelijk Museum, Amsterdam).

(Zie blz. 323 e. v.)

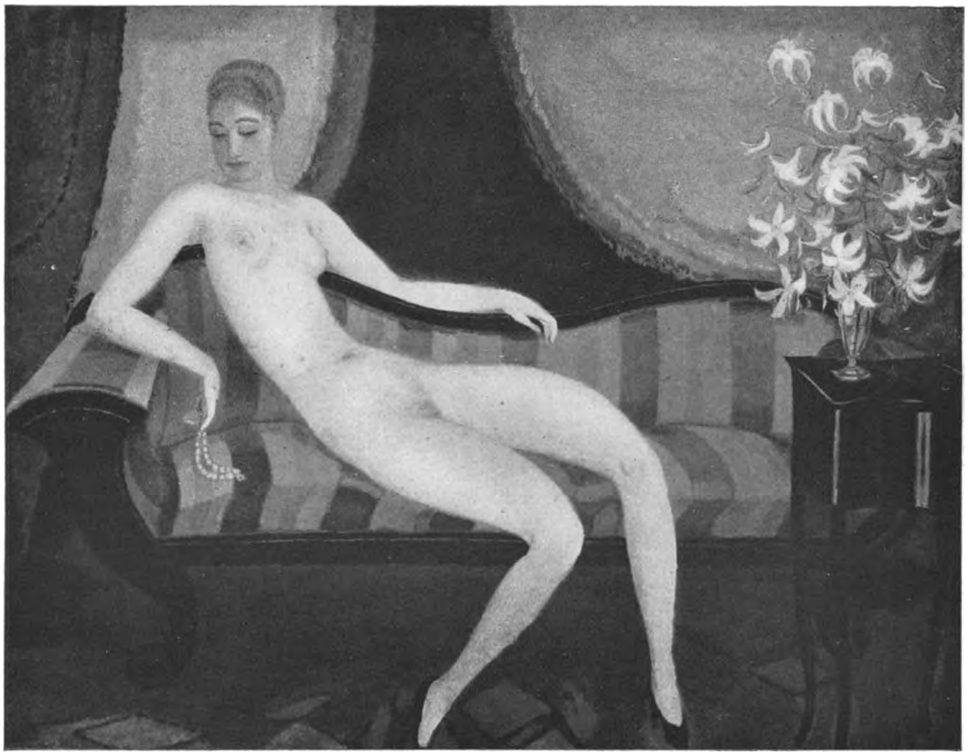

No. 120. **Jan Sluyters: Naaktfiguur op canapé.**

(Stedelijk Museum, Amsterdam).

(Zie blz. 324).

voorgrond een half zichtbare kast met opgezette vlinders de scherpe tegenstellingen van dit surrealistische schilderij verhogen (zie afb. No. 111).

Behalve Pijke Koch en J. K. Moesman werkt in Utrecht ook W. Wagenaar, wiens „Verloving" door de samenvatting van twee uitersten een scherpen humor tot zijn recht laat komen. De vrouw, gesymboliseerd door een markante kitsch-buste uit het einde van het biedermeier-tijdperk, zooals wij het hier en daar nog wel bij onze grootouders op zolder kunnen zien; de leeuw als symbool der mannelijke kracht: ze zijn door de verloving bijeengebracht. De achterpooten van den leeuw zijn reeds gebonden, hij kan niet meer vluchten; zich oprichtend kijkt hij toch gehypnotyseerd naar het verleidelijke vrouwenschoon (zie afb. No. 110).

Wat in het begin onzer eeuw de teekenaar De Nerée tot Babberich bereiken wilde, het bij wijze van spreken „doen bevriezen van de natuurlijke wereld, waardoor een geheimzinnige, demonische macht het verlangen trekt buiten de sfeer van het natuurlijke" is hier met geheel andere middelen bereikt.

Jan Greshoff zegt van de Hollandsche surrealisten en in het bijzonder van Pijke Koch, Kor Postma (bij wiens „Vrouw van Lot" met soortgelijke oplossingen is gewerkt als bij de „Verloving" van Wagenaar) en A. C. Willink:

„Zij hebben er den gehéélen mensch in betrokken met zijn ontstellend droomleven èn zijn bitter bestaan in de dagelijksche werkelijkheid, met zijn gevoel, dat geen grenzen kent of erkent èn zijn verstand, dat juist gemaakt is om te onderscheiden en te bepalen. Blijven zij daardoor in technische vaardigheden en in de zinrijke behandeling der materie ten achter bij de schilders-die-enkel-schilder-zijn? Integendeel. Zij hebben, ook zuiver technisch gesproken, het aantal mogelijkheden der schilderkunst met de eindresultaten van vele proefnemingen aanzienlijk vergroot."

Nog een enkel woord over de verhouding van surrealisme en psychoanalyse.

Reeds in de schilderkunst der middeleeuwen wisselden tijdperken van realisme en romantiek met elkaar af. In de eene periode maakt de kunstenaar zich tot dienaar van de buitenwereld, een slaafsche opvolging dus; door een plotselinge reactie kijkt hij dan niet meer naar buiten, hij verdiept zich in een introspectieve levensbeschouwing, zijn zieleleven wordt machtiger dan de indrukken der buitenwereld en zijn werk wordt een afspiegeling van zijn innerlijke ontroering.

De zwaarste schok onderging de schilderkunst, toen het

photografeeren in opkomst was. Het was niet langer noodig zich te oefenen in het weergeven van een natuurgetrouw beeld, want het photografietoestel kon in $^1/_{25}$ seconde de wereld scherper opnemen dan het schildersoog. Sindsdien zijn dan ook ingrijpende veranderingen opgetreden in de realistische perioden, hoofdzakelijk bestaande uit veranderde weergave van de details.

Het *impressionisme* trachtte de sfeer te verduidelijken, die over de dingen zweefde; het sprankelen van het zonlicht, het trillen der lucht, waarbij door het aaneenvoegen van kleine verfvlekken een geheel andere weg gevolgd werd dan vroeger. De reactie gaf zich den naam van *expressionisme;* een andere vorm van deze reactie liep uit op het *kubisme.* Maar ook in de hierop volgende reactie, genaamd „*de nieuwe zakelijkheid*", trachtte men de werkelijkheid te overtroeven, door het weglaten van alle niet absoluut noodzakelijke details. Een zekere versterking dus van de reeds aangegeven realiteit, die de eerste kiemen van een nieuw surrealisme omsloot.

Trad in het begin der 19e eeuw in de literatuur een strooming op die zich langzamerhand ging interesseeren voor de „Nachtseite der Natur" om op het einde der eeuw te culmineeren in Edgar Allan Poe, Verlaine, Baudelaire en Rimbaud, deze strooming werd in de schilderkunst op den voet gevolgd door schilders als Kubin, Beardsley en de Nerée. De romantiek in de literatuur is de parallel voor de romantische visies in het begin en de fantastische visies aan het einde der 19e eeuwsche schilderkunst.

In het begin der 20e eeuw analyseerde Freud de geheimen van het onbewuste zieleleven, zooals dat speciaal in den droom tot uiting kwam. We kunnen het nu kort zóó uitdrukken: „dat de psychoanalyse de deur opende van den kerker, waarin het onderbewuste tegen de muren bonsde, terwijl het hierop volgend surrealisme aan het, door de psycho-analyse bevrijde onderbewuste, vorm en gestalte trachtte te geven."

Maar zonderling! Terwijl deze kunstenaars het bewuste intellectueele analyseeren willen uitschakelen, doen hun werken toch kil, nuchter en onbewogen aan, terwijl een realist als van Gogh, gestuwd door een uit zijn onderbewustzijn oprijzende explosieve aandrift, zijn landschappen wist te activeeren tot een razende opstanding, waarbij bergen schitteren als vuurbollen en de zon als een krankzinnig wiel langs den hemel rolt.

Wij hebben reeds gezegd, dat de erotische elementen in de schilderijen der surrealisten door elementen van afgrijzen of belachelijkheid in hun uitwerking dusdanig vernietigd worden, dat wij wel terug zouden verlangen naar de minder gecom-

pliceerde werelden, die door de twee groote schilders van het vrouwelijk lichaam Jan Sluyters en Kees van Dongen, worden opgetrokken.

Wie de beschrijvingen van het werk van Sluyters, gegeven door Hollandsche critici, doorbladert, ziet telkens de namen genoemd van bijna alle grooten uit het einde der 19e en het begin der 20e eeuw. De critici denken aan van Gogh, aan de Fransche luministen, aan Gustaaf Klimt, Isaäk Israëls, Gauguin, Permeke, Breitner. Maar wij zullen ons niet oriënteeren aan een eventueelen invloed of verwantschap, want het werk van Sluyters ademt zoo'n sterke kunstenaarspersoonlijkheid, dat men overal den echten Sluyterschen geest weer terugvindt.

Waar wij ons hier bezig willen houden met de erotiek in de kunst, moeten wij wel vooraf bekennen, dat er zeker geen Hollandsch schilderwerk bestaat, dat zóó doordrongen is van den geest eener verfijnde erotiek, dat zóó bekorend de lijnen van een vrouwelijk naakt weet weer te geven, zonder daardoor scabreus aan te doen, dat zóó, bij wijze van spreken, overgoten is met een bekorend parfum, als de slanke naaktfiguren van Sluyters.

Wie de moeite neemt de naaktmodellen van Sluyters en van van Dongen eens nauwkeurig te bestudeeren, krijgt het gevoel dat deze schilders in hun prille jeugd eens op bezoek zijn geweest bij een groot buitenlandsch kunstenaar, die, sprekend over een naaktstudie van hem, zijn jeugdigen bezoekers verachtelijk toevoegde:

„Jullie Hollanders schilderen maar altijd de vrouwen: plomp, bot en zwaar als de Hollandsche koeien. Wij houden nu eenmaal niet van die zware Rubens-wijven." — Jan en Kees moeten zich dit verschrikkelijk hebben aangetrokken — toen zij naar huis gingen, maakten zij de afspraak, dat zij nu eens vrouwen zouden schilderen, slanker dan er in welk land ook konden leven. En Jan en Kees hebben deze belofte gehouden, de een in Parijs, de ander in Amsterdam, door van Dongen eens grappig in plaats van het „Hollandsch Venetië" „un faubourg de Paris" genoemd.

Deze slankheid heeft bij van Dongen ware triomfen gevierd in zijn *portret van mrs. Forester—Agar*, dat men ook „de Venus der 20e eeuw" heeft genoemd, en in „*De Bruid*" van Sluyters, die men te Amsterdam in het Stedelijk Museum kan bewonderen (zie afb. No. 57). Ook de kleeding der vrouwen komt bij deze twee schilderijen overeen, de vrouwen zijn „naakt in haar kleeren" en de dosis naaktheid is hier nog grooter dan bij de kleeding, die de van katholieke zijde gaarne geciteerde S. Clemens

Alexandrinus laakt, waarbij: „de te nauw aansluitende kleeding de vrouwelijke vormen zoo doet uitkomen, dat zij zich zelfs opdringen aan het oog van hem, die er niet naar omziet."

De kleeding dezer vrouwen bestaat eigenlijk alleen nog uit lichte sluiers, die hier en daar over het lichaam zweven, zonder andere bedoeling dan een lichte draperie te zijn. Deze vrouwen wachten den man, en een sfeer van zinnelijkheid omgeeft haar. Dit motief keert bij beide schilders vaak terug. Van Dongen noemt een portret „*De sphinx*", waarbij naast de vrouw een groote vaas met bloemen geplaatst is, die associaties als „bloeien", „geuren" en „plukken" opwekken. Ongelooflijk gewaagd is van Dongen's *portret van miss Edmée Davis*, waarbij de beenen beide in haar geheel zichtbaar zijn. Geheel naakt is de danseres *Edmonde Guy*, alleen getooid met haar sieraden en schoenen, slank, koel en afwachtend.

Tot het uiterste is het slankheidsideaal door gedreven in het *schilderij van drie vrouwen*, die, lang en smal en dreigend geconcipieerd, den beschouwer aangluren. In het schilderij: „*Het zilveren hemd*" weer een gewaagd coquetteeren met de geheel zichtbare beenen. De ongelooflijk smalle perverse handen van het badende meisje, met de zeilschepen op den achtergrond, met weer het slanke lichaam verleidelijk en mooi, als een der moderne langgerekte poppen. Een vrouw in een bontmantel is wel de allerscherpste tegenstelling tot de bloeiende weelderigheid van het Rubens-schilderij van Helène Fourment met den bontmantel. Bij Rubens het tentoonstellen der borsten, die zoo zwaar zijn, dat zij met den eenen arm gesteund moeten worden, bij van Dongen het coquetteeren met de lange smalle kuiten, het vrouwelijk gevaar, dat smal en dreigend voor den beschouwer oprijst.

Ziet men bij van Dongen meestal een zeer rustig verloop van lijnen, een „ineenvloeien van ledematen", bij Sluyters windt zich de vrouw, als om een onzichtbaren boom, door de ruimte van het doek. Bijzonder sterk komt dit naar voren bij een naakt in het Stedelijk Museum van Amsterdam, waar een vrouw zich op een zeer gewaagde wijze gekromd heeft voor den achtergrond van donker ultramarijn-blauw, waarmede haar blank lichaam scherp contrasteert (zie afb. No. 120). Hetzelfde merkwaardige slangenspel der lijnen is te zien bij de naakte vrouw op den divan, wie het boek, waarin zij las, ontgleden is en die zich nu, met afgewend hoofd, door haar droomen laat meesleepen.

Men heeft wel eens de stelling geponeerd, dat de figuren van Jan Sluyters stil wachten met het verlangen naar zingenot in hun lichaam, terwijl de modellen van van Dongen reeds

gegrepen zijn door de zinnelijke opwinding. Bij beiden echter wordt de zwoele atmosfeer nog versterkt door tooverachtige kleurcontrasten.

Door uiterste gesoigneerdheid der modellen, door zuiverheid van vorm kunnen deze schilderijen, ondanks de typisch Hollandsche techniek, op één lijn gesteld worden met Fransche en Italiaansche kunstwerken.

Het model van Sluyters wordt door ons als typisch voor onzen tijd aangevoeld. Bij aanschouwing van het verleidelijke en fantastische, dat over zijn schilderijen hangt, begrijpen wij pas wat John Ravenswood bedoeld heeft, toen hij zijn „une voyageuse" schreef en het gevoel, dat den armen matroos beklemde, overvalt ons bij het zien van de schilderijen van Sluyters. Men oordeele zelf:

LA VOYAGEUSE.

In Singapoer is zij aan boord gekomen
Vlak voor het vertrek, met dertig stuks bagage.
Den eersten nacht doorspookte ze al de droomen
Van een matroos, gemonsterd onder gage.

Hij stond des morgens 't wandeldek te wasschen
Nog half versuft, toen zij hem kwam verrassen
En raaklings langs hem in pyama ging
Die strak en soepel om haar heupen sloot,
Of in een ochtendkleed dat open hing
Haar opperst schoon mild aan zijn blikken bood.

Een steelsche glimlach heeft hem dol gemaakt,
Hij staat in 't donker op de hondewacht
En ziet haar voor zich, wit en naakt,
Verlokkend in den nacht ...

„Er is weten en er is onzekerheid," zegt dr. E. H. van Gelder, „zich willen laten gaan en berekening, heerschzucht en onderworpenheid, een reeks van tegenstellingen, wier oplossing onze tijd niet geven kan. Het is de moderne interpretatie van de oude sfinxvoorstelling, die ons boeit omdat zij een levensvraag stelt, wederom anders, zooals elke tijd zijn eigen visie naar voren keert, maar in wezen eeuwig dezelfde."

Welk een uiterste tegenstelling met den tijd van Matthijs Maris, die zijn naakten schilderde in geheel vervagende lijnen, als een landschap in de schemering, waarbij alles zacht, stemmig en teeder is. Terwijl Sluyters ons op felle, duidelijke en scherp omlijnde manier een verhoogde werkelijkheid tentoonspreidt.

Wat ook aan naakten in Holland in deze eeuw geschilderd is, werk van gelijke bekoorlijkheid zal niet gemakkelijk te

vinden zijn. Wat een vitaliteit in deze schilderijen! Latere eeuwen zullen niet begrijpen, dat Holland zoo'n geniaal kunstenaar niet op de handen gedragen heeft en hem niet als een van hen, die de traditie der grooten uit de 17e eeuw in onzen tijd durfde voortzetten, wist te vieren.

Sluyters is meer Hollander gebleven dan van Dongen, die zich van tijd tot tijd als een rasecht Parijzenaar gedraagt. Sluyters heeft wel bij gelegenheid een manifest gericht aan het Nederlandsche volk en het gevraagd, een belofte uit den tijd der Fransche revolutie in te lossen. Maar zou hij ook zoo licht over het vrouwenschoon causeeren als van Dongen somtijds doet:

„Hoe ik mij bewust ben geworden — men heeft van die momenten — dat kwam zoo: ik kreeg eens bezoek van een jonge dame, wat gij mij niet ten kwade moogt duiden, want het kan u evengoed als mij overkomen, en ik heb dan nog het excuus, dat ik nu eenmaal van vrouwen houd. Op mijn manier dan. Ik heb veel van hen geleerd en ik ben door het contact met deze lieftallige schepselen even nieuwsgierig geworden als zijzelve. De vrouwen beweren wel, dat ik altijd nieuwsgierig moet zijn geweest, en dat van hen alleen maar goede eigenschappen zijn over te nemen, maar dat spreek ik tegen. Met dat tegenspreken heb ik mij ook weer een dankbare leerling der vrouwen getoond. Genoemde jonge dame dan was zoo charmant, dat ik dacht: „hier is er een, wie men niets weigeren kan." Gelukkig heeft zij mijn gedachten niet geraden, en ik vroeg mij af waaraan zij toch die bekoorlijkheid dankte, die mijn mannelijke inborst in een sfeer van altruïsme bracht nog voor zij mij iets had gevraagd. Doorgrond maar eens een vrouw, ik geef het u te doen. . .

Langs een omweg — ik exploreerde allereerst haar geestelijke eigenschappen — kwam ik tot de conclusie, dat het haar frissche en wonderlijke jonge huid was, die mij zacht als was had gemaakt. Even een teleurstelling: de teint was „gemaakt", het was een gemaquilleerd gezicht.

Vele vrouwen, — en in grooter aantal de mannen, maar dat spreek ik eenvoudig niet tegen, — vele dezer schepselen, die het mannenleven zoo schoon konden maken en het een enkelen keer wel eens doen, zullen mij misschien tegenwerpen, dat een dergelijke maquilleering onwaar en frivool is of een van beide. Laat een oude man, die meent te weten wat schoonheid is, u dan met de hand op het jonge hart mogen vragen: is het belangstellen in gezondheid en schoonheid frivool of onwaar?

Is het geven van een indruk van schoonheid en gezondheid frivool of onwaar en integendeel niet een taak, die geluk en zelfvoldoening geeft? Ik zou graag iedere vrouw, zoowel de

vrouwen uit mondainen kring als de vrouwen uit het volk, stralend van schoonheid en gezondheid zien ...

En waar de zorgen van het gezin, van het werk, of de bedompte sfeer van onze groote steden de glanzende sterke schoonheid van de huid heeft doen verflauwen, laat daar dan de kunst en de techniek te hulp komen om dan toch nog een klein beetje geluksgevoel in de menschen te brengen." (De Groene Amsterdammer van 2 Juli 1932).

Maar met deze boutade mogen wij de andere — niet realistische of surrealistische — schilders niet vergeten.

Prachtige naakten heeft Toon Kelder geschilderd, groot en zwevend, als besneeuwde bergtoppen in de Alpen, wegschemerend in een licht, dat van binnen uit schijnt te komen.

Er is een naakt van Mathieu Wiegman, met slap hangende borsten en hoekige schouders en armen, dat, zij het ook niet maagdelijk van impressie, toch nog een gevoelige erotiek weet uit te stralen.

In een ander naakt, de „Suzanne" keeren de onbehouwen vormen uit een Rubens-tijdperk terug. Er wordt hier als in een bepaalde periode van Picasso, gecoquetteerd met een overdreven plompheid. Men heeft wel gezegd: deze Suzanna treft door een bepaalde volheid van volume.

Teeder en maagdelijk zijn de naakten van Ernst Leijden, gedragen door een wonderschoone gaafheid.

A. C. Willink's „Rustende Venus", — haar schoot bedekkend met haar hand — schijnt te droomen in herinnering aan nachten vol liefde. Haar vervloeiing in het landschap is zoo wonderlijk gelukt, dat deze schilderij als een der mooiste beschouwd moet worden, die in Holland ooit ter eere van de antieke godin geschilderd zijn. Maar ook uit het portret van zijn „Meisje" straalt een sfeer van sfinx-achtige bekoorlijkheid.

Ontdaan van een erotische sfeer zijn de naakten van Herman Kruyder, die a.h.w. gevlucht is in de wereld der primitieven van de Zuidzee-eilanden. Ook Leo Gestel daalt gaarne af tot dit niveau, waar een zekere lust tot het volume aanwezig is, terwijl Chabot weer meer het tegenovergestelde principe van een onnatuurlijke slankheid huldigt.

Ook Charley Toorop mag niet onvermeld blijven, die haar figuren met olieverf zoo voortreffelijk kan weergeven, en de rondingen zoo strak gespannen weet uit te beelden, terwijl zij met haar roodbruine kleuren toch een zeker exotisch element in haar naaktstudies vermag aan te brengen.

TERUGBLIK.

Waar het niet in de bedoeling van de auteurs lag, enkel meeningen te verkondigen, maar vooral feiten te verzamelen, blijft de taak, conclusies te trekken, aan onze lezers over.

Hoe het oordeel over ons boek ook moge luiden — dat wij feitenmateriaal van grooten omvang hebben verzameld, zal men wel niet kunnen loochenen. Wij zelf, die slechts aarzelend aan het boek zijn begonnen, staan aan het einde van onze taak verbaasd over den grooten omvang van het materiaal, dat wij langzamerhand bijeen hebben gebracht.

Naast geschiedkundige schetsen op velerlei gebied (inquisitie, heksenvervolgingen, familieleven, liefdesleven, prostitutie, geslachtsziekten, recht, literatuur en kunst) hebben wij onze tegenwoordige maatschappij vooral daar gekenschetst, waar het probleem der zeden op den voorgrond trad: bij de wetgeving, bij volksgebruiken en volksvermaak, bij de mode, bij den omgang der geslachten en het moderne amusement, bij de kerkelijke instellingen en maatschappelijke vereenigingen, die zeden en wetten trachten te veranderen en te beïnvloeden.

Onze onderzoekingen op het gebied der prostitutie, der geslachtsziekten, der misdaden en van het bevolkingsvraagstuk zijn tot omvangrijke hoofdstukken gegroeid, die deze problemen zoo uitvoerig belichten, dat deze onderzoekingen ook als op zich zelf staande brochures hun weg in de wereld zouden kunnen vinden.

Onze ramingen van het aantal geslachtszieken en van den toekomstigen groei der bevolking, de interessante resultaten uit het Dr. Aletta Jacobshuis, het verslag van het „bureau voor volksvoorlichting en huwelijksbemiddeling", het bibliografisch onderzoek over het boek „Venus minzieke gasthuis", onze berekeningen van het gemiddelde aantal kinderen per huwelijk, het overzicht over den teruggang der onwettige geboorten, de grafieken over het merkwaardig rhythme, dat de curve der geboorten vertoont — dit alles zijn onderdeelen, die voor de meeste lezers iets nieuws zullen brengen.

Aan de hand van rijk platenmateriaal, dat verreweg voor het grootste gedeelte niet uit andere boeken is overgenomen, doch uit oude verzamelingen is opgespoord en — wat den tegenwoordigen tijd betreft — speciaal voor dit boek vervaardigd is, hebben wij getracht, onze beweringen te staven. Dit is dan ook de reden, dat wij bij de meeste platen naar bepaalde gedeelten van den tekst hebben verwezen.

Een bibliographie, die op verschillende gebieden een overzicht van de oudere en nieuwere literatuur geeft (b.v. prostitutie, bevolkingsvraagstuk, sexueele criminologie) heeft het doel, het boek ook voor den vakman tot een „Nachschlagewerk" te maken, evenals de met veel zorg samengestelde registers.

Hoe moeilijk het werk soms voor ons was, moge men hieruit zien, dat wij bijna met elk nieuw hoofdstuk gedwongen waren, ons te verdiepen in een anderen tak van wetenschap, met een andere traditie, andere vaktermen, andere hobbys, andere wereldbeschouwingen. Wij moesten dus in onzen tijd van specialiseering ons weer vervormen tot „polyhistors" en hierbij steeds op onze hoede zijn, niet tot oppervlakkigheid te vervallen.

Desondanks zijn wij steeds het principe trouw gebleven, nooit de vergelijking toe te passen: wetenschappelijk = vervelend. Wij hebben voorbeelden gegeven, anecdotes aangehaald: overtuigd, dat wie in onzen tijd van radio, sport en malaise — in een tijd dus, dien men echt als „vijandig aan het boek" kan betitelen — nog lezers wil vinden, ook het geheim moet verstaan, die lezers te boeien.

En toch, hoewel wij ons geen moeiten daartoe gespaard hebben, kunnen wij ons boek niet de wereld insturen zonder het gevoel van beklemdheid en zorg, waarmede de ouders een kind uit het ouderlijk tehuis zien vertrekken. Hoe zal het met hem gaan? Hoe zal het ontvangen worden? Wij weten het niet, maar moeten ons tevreden stellen met een zeker fatalisme, dat ons allen in onze wereld, die Dr. van Dieren niet geheel ten onrechte „de waanzinnige wereld" genoemd heeft, betaamt.

Zoo laten wij het boek, product van onzen geest en onze handen, de wereld ingaan met den wensch, dat het licht moge verspreiden in deze duistere tijden en een brug moge zijn, waarover nieuwe vrienden en geestverwanten den weg tot ons zullen vinden!

BIBLIOGRAPHIE

(De bibliographie wil geen getuigenis afleggen van de belezenheid der auteurs. De bekende boeken over sexologie en zedengeschiedenis zijn hier niet genoemd. Wat wij echter aan Hollandsche literatuur over de in dit boek behandelde onderwerpen hebben kunnen vinden, is zoo volledig mogelijk verzameld).

EERSTE HOOFDSTUK.

Bierens de Haan, Dr. J. D.: Wereldorde en geestesleven. Amsterdam, 1919.

Duijl, C. F. van, Overzicht der beschavingsgeschiedenis van het Nederlandsche volk. 2e druk. Groningen, 1895.

Escher, Dr. B. G., Gedaanteveranderingen van onze aarde. Amsterdam 1927.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Blüher, Hans, Die deutsche Wandervogelbewegung als erotisches Phänomen. 6 Aufl. Prien (Chiemsee), 1922.

Eernstman, J. P. A., Jeugdbeweging in Nederland. Amsterdam, 1926.

Kohnstamm, Ph., Inleiding tot de psychologie der puberteit.

Lewandowski, Dr. Herbert, Der Londoner Kongress für Sexualreform. (In „General-Anzeiger f. Dortmund" v. 20—9—29, no. 258).

—— De strijd om de sexueele bevrijding. (In „Het Vaderland", 62e jrg., 11 Oct. 1930; 3).

—— Die drei Strömungen heutiger Sexualmoral. (In „Sexualnot und Sexualreform. Verhandlungen des 4. Kongresses der W.L.S.R." Wien, 1931.

—— „Sexueele hervorming. (In Algemeen Handelsblad" v. 27-9-'32, avondblad).

—— Magnus Hirschfeld. Biographie eines viel verkannten Menschenfreundes. (Nog niet gepubliceerd).

DERDE HOOFDSTUK.

Dieren, E. van, Besmettelijke zielsziekten voorheen en thans, de danszucht, de naaktlooperij, de geeselaarsvertooningen en de hand-over-hand-toenemende sportepidemie enz. enz. Baarn, 1931.

Duynstee, De leer der kuischheid. Roermond, 1927.

Geuns, I. van, Eene voorlezing, ten betooge, dat onze voorvaderen meer pret in het leven hadden dan wij. (In „Vad. Lett." 1845. II, 217).

Groningen, Mr. Eduard van, Een Hollander in Parijs. (In „De Groene Amsterdammer" van 10 Juni '33).

Havelaar, Just., De eeuw der stijlloosheid. (In „Groot Nederland" van Mei 1916, bladz. 488 e.v.).

Lewandowski, Dr. Herbert, Modetorheiten einst und jetzt. (In „Die Welt der Frau" v. 3—10—1924).

Oudeis, Ontreddering van het fatsoen. (In „De Nieuwe Eeuw", 16e jrg., no. 825 v. 15 Juni '33).

Petit. Louis P., Repertorium der verhandelingen en bijdragen betr. de geschiedenis des vaderlands in tijdschriften en mengelwerken, I—III, Leiden, 1907, 1913, 1928.

Pijper, Willem, De antimuzikaliteit van den Hollander. (In „Erts, letterkundig almanak voor het jaar 1921"), Amsterdam, 1921.

Ridder, André de, La Hollande et les Hollandais. Notes et souvenirs (In „Variétés" van 15—4—1929. Numéro-special „Découverte de la Hollande)

Ritter Jr., Dr. P. H., „De drang der zinnen in onzen tijd. Amsterdam z. j. (1932).

Rossem, Mr. C. P. van, Het ontoelaatbare „Funken" (In „Haagsche Post" v. 22 Juli '33).

VIERDE HOOFDSTUK.

Bakker, Dr. Gerard, Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Bies, Dr. Ch., Bezwaren tegen geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Busken-Huet, Ed., Het land v. Rembrandt. 3 deelen. Haarlem, 1884.

Graaf, Mr. A. de, Het monogame huwelijk. Amsterdam, 1933.

Greidanus, Dr. S., Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk een zedelijke verplichting.

Herwerden, Dr. M. A. van, Erfelijkheid en eugenetiek.

Itallie—van Embden, Mevr. van, Wenschelijkheid en mogelijkheid van verplicht geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Klaver, Ds. A. Geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Mierop, Lodewijk van, Over het geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Mourik Broekman, Prof. Dr. M. C. v., Erotiek en huwelijksleven. Leiden, 1932.

Nijhoff, Dr. G. C., De noodzakelijkheid van het geneeskundig onderzoek voor het huwelijk.

Pothuis—Smit. C. en **S. J. Pothuis**, Zoo kan het huwelijk worden. Amsterdam, 1932.

Ritter Jr., Dr. P. H., De drang der zinnen in onzen tijd. Amsterdam, z. j. (1932).

Rutten, Dr. Felix, Slachtoffers.

Schoemaker—Frentzen, Mevr., Mogen wij zwijgen?

Steinmetz, Prof. S. R., Eugenese als ideaal en als wetenschap. Wereldbibliotheek, no. 352. Amsterdam.

Treub, Prof. Hector, Huwelijk en ziekte. (In „Verspreide Opstellen". Haarlem, 1904).

Valckenier Kips, Prof., Erfelijkheidszorg (In „R.K. Tijdschrift v. Zielkunde en opvoedingsleer", Juni 1923).

Velde, Dr. Th. H. v. de, Enkele opmerkingen over huwelijksgeluk. (In „De Groene Amsterdammer", no. 2842 v. 21 Nov. 1931. — Hierop aansluitend discussie in de nummers 2843—2849).

Westerbeek v. Eerten, Dr. J. B.. Eugenetiek. Acad. proefschrift.

Wibaut—Bs. van Berlekom, M., en **Dr. F. M. Wibaut**, Wordend huwelijk. Haarlem, 1932.

Wijnaendts—Francken, Dr. C. J., Wenschelijk huwelijksverbod.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Casanova, Erinnerungen. Hrsg. v. Heinrich Conrad. 6 Bde. München z. j. (Uittreksel vertaald door P. J. v. Dranen).

Heine, Heinrich, Die Memoiren des Herrn v Schnabelewopski.

Sanders, Dr. J., De onwettige geboorten in de groote steden. (In „tijdschrift v. soc. hygiëne", 1931).

Ven, D. J. v. d., Van vrijen en trouwen op 't boerenland. Amsterdam, 1929.

ZESDE HOOFDSTUK.

Anoniem: Alexis en Gualthur of de wijze om jongelingen tegen ontucht te beveiligen. Amsterdam, 1801.

—— Wonderlijke en grappige kermis-wandeling van twee gerieffelijke juffrouwen, z. j.

—— Een adres aan de Tweede Kamer. 's-Gravenhage, 1881.

—— De prostitutie en hare regeling te Amsterdam, Amsterdam 1861.

Bergh, W. van den, De strijd tegen de prostitutie in Nederland. Acad. proefschrift. 's-Gravenhage, 1878.

Bootsma, Ds. J. en **Jonkvrouwe de la Bassecour Caan, H. B.**, Het werk der barmhartigheid. Geill. Den Haag, 1909.

Bruine Ploos van Amstel, Dr. J. P. De, De prostitutie door alle eeuwen heen. Amsterdam ca. 1930.
Collard, Wolter Louis Alb., De „handel in blanke slavinnen." Amsterdam, 1900.
Drie adressen aan den gemeenteraad van Utrecht.
Dugteren, B. G. E. W. van, De prostitutiekwestie. Rotterdam, 1898.
Fokker, A. P., De prostitutiekwestie in de Tweede Kamer. Haarlem, 1880.
Goudoever, F. van, De vrouw. Amsterdam, 1889.
Graaf, A. de, De waarde van gestichten. Utrecht, 1910.
—— De Volkenbond en de strijd tegen de onzedelijkheid. Zeist, 1929.
Handelingen van het Nationaal Congres tegen de prostitutie te Amsterdam. 30 April 1889 en drie volgende dagen, belegd door de „Nederlandsche vereeniging tegen de prostitutie" met medewerking van den „Nederlandschen vrouwenbond tot verhooging van het zedelijk bewustzijn." 's-Gravenhage, 1889.
Hermanides, Dr. S. R., Reglementeering der prostitutie hygiënisch gerechtvaardigd? Openbare brief aan Prof. Dr. Overbeek de Meyer. 's-Gravenhage, 1883.
Lewandowski, Dr. Herbert, Prostitution in Holland. (Lezing op het 5e Congres van de W.L.S.R. te Brünn (Tchechoslovakije), 20—26/9—'32).
—— Gedanken über Prostitution (In „Figaro", 7e jrg. no. 18).
Meer, J. M. van der, Prostitutie en nog wat. Renkum, 1923.
Meyer, G. van Overbeek de, Wederlegging van het oordeel. Amsterdam, 1882.
—— Het geneeskundig toezicht. Amsterdam, 1883.
Mounier, G. J. D., Het beginsel van politietoezicht op de prostitutie, getoetst aan moraal, recht en hygiëne. Beschouwingen naar aanleiding van het strafproces in de zaak van Neeltje F. 's-Gravenhage, 1885.
Nes, Corn. van, Staat en prostitutie. Leiden, 1928.
Overzicht van gemeente-verordeningen en politievoorschriften in Nederland, betreffende de publieke vrouwen en huizen van ontucht. 's-Gravenhage, 1878. (Uittreksel uit W. van den Bergh: „De strijd tegen de prostitutie in Nederland").
Pierson, H., Een onderzoek in de prostitutiekwestie. Repliek , betoog en voorstel. 's-Gravenhage, 1879.
—— Een hybridisch advies van Prof. G. D. L. Huët, Dr. Donkersloot en Dr. Egeling inzake de prostitutiekwestie. 's-Gravenhage, 1881.
Savornin Lohman, Jhr. Mr. W. H. de, De verhouding van den staat tot de prostitutie. Groningen, 1881.
Swinderen, O. An. van, Eene bijdrage tot het prostitutievraagstuk. 's-Gravenhage, 1885.
Verslag. Zesde openb. verslag van de Vereeniging tot behoud van boetvaardige gevallene vrouwen. Rotterdam, 1863.
Verslag der Staatscommissie. 's-Gravenhage, 1907.
Waller, H., Wettelijke regeling enz. Utrecht, 1906.
IJsselstein, J. L., Het toezicht op de prostitutie. Amsterdam, 1889.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Blankaert, Venus belegert en ontzet oft verhandelinge van de pokken en des selfs toevallen. Amsterdam, 1696.
Boerhave, Hermanus, Tractatio medico practica de Lue Venerea. Lugd. Bat. 1751.
Bottema, C. W., Het venereologisch archief der marine. Beschouwingen over den invloed der toegepaste therapie op de gevolgen der syphilis. Acad. proefschrift. Utrecht, 1931. (Uitgeg. bij N.V. Drukkerij v/h. C. de Boer Jr., Den Helder).
J. S. M. C., Korte en zakelijke verhandeling over de Venusziekten, alles door eigen proefondervindingen opgesteld. 1774.
Deinse, v., Het vraagstuk der venerische ziekten bij de Marine. Acad. proefschrift. 1918.
Febure, Le, Verhandeling over de Venusziekten. Utrecht, 1781.
Focquenbroch, W. G. F., Klucht van de Quacksalver (In „Alle de wercken"). Amsterdam, 1682.
Fokker, A. A., Geschiedenis der syphilis in de Nederlanden. Ned. Tijdschr. v. Geneeskunde, 1861.
Forestus, Petri Foresti Alcmariani observationum et Curationum Medicinalium Liber XXXII, de Lue Venereor. Rorphelengii, 1606.
Girtanner, Verhandeling over de Venerische ziekte. Leiden, 1796.
Goris, Prijs tegens dank uyt de Loterij van Wildspel of een korte maar seer nauwkeurige verhandeling van de Venusziekte of de Pokken. Leiden, 1714.
—— Het kind van weelde of de vrugt van weelde en ontucht. Leiden, 1725.
Hervelt, v., Korte en klare verhandeling van Venus Quaal. 1693.
Heinsius, De kwijnende Venus. Amsterdam, 1697.
Jansonius, Flagellum Veneris ofte Verhael van Venus Plaege ofte Vuyle Pocken. Amsterdam, 1682.
Leeuwen, Prof. Dr. Th. M. van, De maatschappelijke beteekenis der geslachtsziekten. (In „Tijdschrift v. soc. geneeskunde" v. Juni, 1933).
Manardus, Joh., De morbo Gallico epistolae duae. Aperodisiacus van Luisinus. Lugd. Bat. 1728.
Peypers, Lues Medii Aevi Diss. Amsterdam, 1895.
Schlichting, Jan Daniël., Syphilidos muemosijnon criticon. Amst. 1755.
Sexueele Hygiene, Tijdschrift onder redactie van het dagelijksch bestuur van de Nederl. Vereeniging tot bestrijding der geslachtsziekten. Uitgever: Ploegsma, Zeist. 7 Jaargangen — sedert Oct. 1932. „Mededeelingen . ."
Valk, J. W. v. d., Bijdrage tot de kennis van de geschiedenis der syphilis in ons land. Diss. Amsterdam, 1910.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Andel, M. A. van, Volksgeneeskunst in Nederland, 1909.
Baan, J. de, Bodemproductie en Volksvoeding van sociaal standpunt. 1919.
Bakker, C., Volksgeneeskunde in waterland. 1928.
Bakker, Piet, Misdadige praktijken. Een onderzoek in de duistere wereld der aborteuses. Met een voorwoord v. d. zenuwarts-sexoloog Joh. Ph. Tuijt. Uitg. v. d. N.M.B.
Bierens de Haan, Mr. J., Het Fatum van bevolkingsvermeerdering. 1924.
—— Bevolkingsvermeerdering en welvaart. (Haagsch Maandblad, Maart 1926).
—— Overbevolking, het schrikbeeld van onze huidige samenleving. (In „Haagsch Maandblad", 10de jrg., no. 7 v. Juli 1933, blz. 18—35).
Bok, E. J., Medische abortus provocatus en strafwet. (In „Mensch en Maatschappij", 1 Juli 1928).
Bonger, Prof. Mr. W. A., Criminalité et conditions économiques. 1905.
—— Geloof en ongeloof in Nederland. (1909—1920). Amsterdam, 1924.
Brusse, M. J., Rotterdamsche Zedenprenten. Tweede druk met een naschrift. Rotterdam, 1922.
Brenkman, C. J., Historisch-critische beschouwingen over abortus. 1912.
Dongen, J. A., Mijn abortusgevallen. (In „Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde", 1923, 1ste helft A, blz. 24 en 538, 2de helft A, blz. 182 en 1925, 2de helft B, blz. 2276 en 2540).
Dorama, Th. K., Het dooden van een kind en van de vrucht eener vrouw naar het Wetboek van Strafrecht. 1891.
Drooge, van, Strafbaarheid van abortus provocatus. (In „Tijdschrift voor Strafrecht XIII (1920)".
Greidanus, S., De leer van Malthus een leugen. 1904.
Grewel, Fr., 's Lands zorg voor zijne kinderen. (In „De Groene Amsterdammer" van 9 April 1932, blz. 6).
Hoeven, L. van der, Crimineele abortus. (In „Mensch en Maatschappij", jrg. 2. blz. 430—438). Groningen, 1926.
Hoff Stolk, P. van 't, Vrouwen in opstand. (In „De Nieuwe Weg", jrg. 4, no. 12).
Kouwer, Prof., Provocatus abortus. (In „Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde", 1917, 2de helft, no. 17, blz. 1488).
—— Afdrijving der vrucht op gronden van geneeskundigen aard" (In „Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde", 1928, 2e helft, no. 48, blz. 5886).

Lewandowski, Dr. Herbert, Die erste holländische Sexualberatungsstelle. (In „Figaro", 10e jrg., no. 3).
Methorst, Prof. Mr. H. W., Enkele belangrijke demografische feiten. (In „Mensch en Maatschappij", 2e jrg., blz. 407 e. v.). Groningen, 1926.
—— Het bevolkingsvraagstuk in Nederland. (In „Haagsch Maandblad", Maart 1926).
Molema, Hs. A., Miskraam op het platteland. (In „Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde", 1923, 1ste helft B, blz. 1534, e.v.).
Penris, P. W. L., Frequentie van zwangerschap, baring en miskraam onder Amsterdamsche vrouwen der volksklasse. (In „Ned. Tijdschrift voor Verloskunde en Gynaecologie" 1922, blz. 275 e.v.).
Premsela, B., Bewuste regeling van het kindertal. Mededeelingen uit het „Dr. Aletta Jacobshuis" te Amsterdam. Amsterdam, z. j. (1932).
—— De praktijk van het Nieuw-Malthusianisme.
—— De gevaren van den abortus. (Uitg. v. d. N.M.B.).
Rapport, uitgebracht over het 7e intern. congres voor geboorte-controle 1—5 Sept. 1930. Uitgave v. d. Nieuw-Malth. Bond.
Rutgers, Dr. J., Het gevaar van vruchtafdrijving. — De groote waarde van het Nieuw-Malthusianisme voor de gezondheid, welvaart en groei van de bevolking. — Het middelenboekje. (Brochures van den N.M.B.).
Sanders, Dr. I., Periodiciteit, rhytme en symmetrie bij de geboorten (In „Mensch en Mij.", 8e jrg., blz. 104 e.v.).
Siemens, Prof. Dr. Hermann Werner, Hoofdlijnen der Erfelijkheidsleer, Rashygiëne en Bevolkingspolitiek. Groningen—Batavia, 1931.
Smulders, J. N. J., Periodieke onthouding in het huwelijk, methode Ogino—Knaus. Nijmegen—Utrecht, 1931.
Starmans, J. H., Verloskunde en kindersterfte in Limburg. (In „Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde", 1928, 1ste helft A, blz. 361).
Statistiek van den loop der bevolking van Nederland en andere uitgaven van het „Centraal Bureau voor de Statistiek".
Tienhoven v. d. Bogaard, B. v.: Beschouwingen over artt. 295—298 van het Wetboek van Strafrecht, 1887.
Tjeenk—Willink, Dr. H. D., Voortplanting bij minderwaardigen. (In „De Groene Amsterdammer" van 13 Dec. 1930, blz. 9).
Treub, Prof. Dr. Hector, Verspreide opstellen. (I. Abortus provocatus en strafwet; II. Het vraagstuk der geslachtelijke onthouding; III. Nieuw-Malthusianisme; IV. De geneesheer tegenover de facultative steriliteit; V. Huwelijk en ziekte). Haarlem, 1904.
—— De wet en de abortus criminalis. (In „Geneeskundige bladen", XVe reeks, blz. 245—268). Haarlem, 1911.
—— Abortus provocatus en strafwet. (In „Tijdschrift voor Strafrecht" dl. IX, blz. 1 (1896) en dl. XVI, blz. 475 (1904).
Treub — v. Oppenraaij — Vlaming, Het levensrecht der ongeboren vrucht, 1901.
Valkhoff, Dr. J., Abortus provocatus en strafwet. Een juridies-sociologies onderzoek naar de doelmatigheid van de bestraffing der vruchtafdrijving. Haarlem, 1933.
—— Het begrip abortus. (In „Weekblad v. h. Recht" 12243). — Het beroepsgeheim van den medicus t.a.v. het misdrijf van art. 251 bis W. v. S. (dito no. 12367).
—— De vervolging en de bestraffing van den crimineelen abortus in Nederland. (In „Tijdschrift voor Strafrecht", dl. XLI, afl. 2).
—— De omvang van de crimineele vruchtafdrijving in Nederland. (In „Mensch en Maatschappij", 1 Juni 1932).
„Verstandig ouderschap", Maandblad voor geslachtsleven, huwelijk en geboorteregeling. (Uitgave van den N.M.B.).
Vries, Hk. de, De beschikking over de ongeboren, niet levensvatbare vrucht. 1903.
Voolјs, A. C. de, De trek van de plattelandsbevolking in Nederland. Acad. proefschrift. Groningen, 1932.
Vuuren, Prof. L. v., „Onze volkskracht en de Landbouw, in het bijzonder ten aanzien van Zuid-Beveland. (In „De Zeeuwsche Polder", 3e jrg. no. 4, blz. 15 e.v.).
Wall Arnemann, R. W. C. v. d., De misdaad van abortus, 1879.
Wijnaendts Francken, Dr. C. J., Gezinsbeperking en bevolkingsleer. (In „Vragen des Tijds", September, 1906).
Bibliografie voor de berekening van den toekomstigen aanwas der bevolking.
Du Pasquier, L. G., Esquisse d'une nouvelle théorie de la population. Vierteljahrschr. des Naturforsch. Ges. Zurich, Jahrg. 63, p. 236—249. 1918.
East, E. M., Mankind at the crossroads. 1923.
Evers, Dr. J. G. C., Bijdrage tot de bevolkingsleer van Nederland. 's-Gravenhage, 1882.
Hooft, F. W. 't, Het bevolkingsvraagstuk. Waar wij heen gaan in West-Europa, 1929.
Kaiser, H., Das Wachsthumgesetz. Archiv für die gesammte Physiologie des Menschen und der Thiere herausgegeben von Dr. E. F. W. Pflüger. Bd. II, p. 610—624, 1875.
Lotka, A. J., Elements of physical biology. Chap. 7, p. 64—76. 1925.
—— Biometric functions in a population growing in accordance with a prescribed law. Proc. Nat. Acad. Sci, Bd. 15, p. 793—798. 1929.
Pearl, R. en Reed L. J., On the rate of growth of the population of the United States since 1790 and its mathematical representation. Proc. Nat. Acad. Sci. Bd. 6, p. 275—288. 1920.
Pearl, R., The biology of death. 1922.
Pearl, R. en Reed. L. J., A further note on the mathematical theory of population growth. Proc. Nat. Acad. Sci, Bd. 8, p. 365—368. 1922.
—— On the mathematical theory of population growth. Metron, Bd. 3, p. 6—19. 1923.
Pearl, R., Studies in human biology. 1924.
—— The biology of population growth. 1925.
Pearl, R. en Reed, L. J., Skew growth curves. Proc. Nat. Acad. Sci Bd. 11, p. 6—22. 1925.
Rapport van de „Commissie tot bestudeering van het bevolkingsvraagstuk", ingesteld door den „Nationalen Vrouwenraad". Leiden, 1927.
Reed, L. J. en Berkson, J., The application of the logistic function to experimental data. Jour. Phys. Chem. Bd. 33, p. 760—779. 1929.
Robertson, T. B., The chemical basis of growth and senescence. 1923.
Sevenster, A. Het bevolkings- en emigratie-vraagstuk in Nederland en in den Nederlandschen landbouw. Dissertatie, Wageningen, 1930.
Verhulst, P. F., Notice sur la loi que la population suit dans son accroissement. Corr. math. et phys. publ. par A. Quetelet. Bd. 9. (genummerd Bd. 2 van de 3de serie, p. 113—121. 1838.
—— Recherches mathématiques sur la loi d'accroissement de la population. Nouv. mém. de l'Acad. Roy des Sci. et Belles-lett. de Bruxelles. Bd. 18, p. 1—38. 1845.
—— Deuxième mémoire sur la loi d'accroissement de la population. Nouv. mém. de l'Acad. Roy des Sci. et Belles-lett. de Bruxelles. Bd. 20, p. 1—32. 1847.
Wiebols, G. A. H., De toekomstige bevolkingsgrootte van Nederland. Dissertatie, Rotterdam, 1925.
Wilkens, J. Th., De daling van het geboortecijfer in Nederland 1918.
Wright, H., Population, Cambridge economic handbooks 1923.
Yule, G. U., The growth of population and the factors which control it. Jour. Roy. Stat. Soc., Bd. 88, p. 1—59. 1925.

NEGENDE HOOFDSTUK.

I. Werken van algemeenen aard, die geheel of gedeeltelijk het vraagstuk „Sexualiteit en criminaliteit" behandelen.

Aletrino, Dr. A., Handleiding bij de studie der crimineele Anthropologie.
Bonger, Prof. W. A., „De maatschappelijke factoren van de misdaad. Tijdschrift v. Strafrecht XXIII, blz. 397 vlg.
—— Criminalité et conditions économiques.

Carp, Prof. Dr. E. A. D. E., Het misdadig kind in psychologisch opzicht. Amsterdam, 1932.
Kohlbrugge, J. H. F., Het zieleleven van den misdadiger. Groningen en Den Haag, 1922.
Lewandowski, Dr. Herbert, Die sexuelle Liebe zu Minderjährigen. (In „Figaro", 8e jrg., no. 16).
Loosjes, Bijdrage tot de studie van de criminaliteit der vrouw.
Meijers, F. S., Feiten en beschouwingen op het gebied der crimineele anthropologie en psychiatrie. Baarn, 1913.
Nederlandsche Jurisprudentie.
Simons, Prof. Dr. D., Problemen van het strafrecht. Amsterdam, 1929.
Weekblad v. h. Recht.
Wijnaendts—Francken, Dr. C. J., De misdadiger.

II. Oudere werken over het vraagstuk der homosexualiteit.

Advijs van Regtsgeleerden, waarbij blijkt, dat Emanuel Valk, predikant tot Vianen, welgegronde redenen heeft, omme niet te ligten Mandametat van Pinge enz. Utrecht, 1731. (Voorh. i.d. Kon. Bibl. te 's-Gravenhage).
Anoniem. Afgeperste verantwoording, dienende tot ontdecking van des onbekenden schrijvers Lastertaal, en Justificati der gehoudene Proceduiren, omtrent vier-en-twintig gesententdieerde en elf gesaiseerde Personen, wegens Sodomij, gehouden bij de geassumeerde Adviseurs van 't H. W. Gerichte van Oosterdeel Langewolt. (Voorh. i. d. i. d. Univ. Bibl. Utrecht).
—— Alphabet off Register van alle sodanige Personen waartegen bij den Edelen Hove Provinciaal van Utrecht is gedeterneert. (Rijksarchiv. te Utrecht).
—— Ampliatie van het landtrecht van Wedde ende Westerwoldinge. Lant. Groningen, 1706.
—— Articul-proef ofte Ordonnantie op de discipline militaire. Den Haag, 1705.
—— Bedenkingen over het straffen van zekere schandelijke misdaad. Amsterdam, 1777. (Univ. Bibl. Amsterdam. Kon. Bibl. Den Haag).
—— Crimineele proceduiren door het Hoog-Edel Gerichte van Oosterdeel Langewold in 1732. (Univ. Bibl. Groningen. Bibl. v. het Ned. Genootschap tot zedel. verbetering der gevangenen).
—— Chronijke van Hollant, Zeelant ende van Vrieslandt. Dordrecht, 1595.
—— Een voornaam Liefhebber, Pleidooy of Regtbank tegen alle Debauchanten, Kwaedlevende en Ontaerde Mannen van dezen tegenwoordigen tijd. Amsterdam, 1730.
—— Groot vermogen van wijnige vromen, vertoont in een Beededag-Predikatie. Amsterdam, 1731.
—— Koerte Aenmerkingen en Consideratiën met de daar toe dienende Justificatoire bijlagen, geformeert op de gehoudene Crimineele proceduiren bij den Heere de Mepsche (ca. 1732).
—— Korte historische en oordeelkundige Verhandelinge over de Sodomie. (ca. 1730).
—— Naamlijst van alle Personen, die binnen Amsterdam sederd het Jaar 1693—1766 Door Scherprechters Handen sijn Ter Dood gebracht. Amersfoort, 1766.
—— Nadere Bedenkingen over het straffen van zekere schandelijke Misdaad. Amsterdam, 1777. (Voorh. i. d. Un. Bibl. te Amsterdam).
—— Naukeurige Aanteekening van de naame en daaden En straffen der geene die door hun quaat Leeven binnen Amsterdam door de Justitie Aan 't Leeven gestraft zijn zedert den Jaare 1693. (Manuscript in het Archief te Amsterdam).
—— Schouw-tooneel soo der geëxecuteerde als ingedaagde over de verfoeielijke midsaad van Sodomie. Tot afschrik der booze geopend in de voornaamste steden van Holland en Overijssel enz. Anno 1730.
—— Het tweede Deel van 't Schouw-Tooneel soo der Geëxecuteerde als Ingedaagde Over de verfoeielijke Misdaad van Sodomie. Bestaande in diversche Gedichten, zoo op deze geëxecuteerde en Ingedaagde, als voornamelijk op de Misdaad zelve in 't algemeen ontworpen enz. (ca. 1730).
—— Secreet Confessieboek. (Manuscript in het Archief te Amsterdam).
—— (N.J.F.B.M.D.J.). Sugt over Sodoms Gruwelen in Nederland gepleegt. Leeuwarden, 1730.
—— Versameling van alle Actens van Dagvaardingen en Executiën, Gedaan over Zonden van Sodomie. 's-Gravenhage, 1730.
Beels. Leonard, Sodoms zonde en straffe of streng wraakrecht over vervloekte boosheidt, en Loths Vrouw veranderd in een zoutpilaar. Amsterdam, 1730. (Bibl. van het W.H.K., den Haag).
Bijler, Henr. Carl. v., Helsche Boosheit of grouwelijke sonde van Sodomie. Groningen, 1741. (Kon. Bibl., Den Haag. — Bibl. van het W.H.K., Den Haag. — Univ. Bibl. Groningen).
Clanis, Julii Clari opera omnia. Francfurtis 1636.
Damhouder, Jodoci Damhouderii Opera omnia. Antwerpiae, 1646.
Gales, Mr. G. J., Rechtsgeleerd onderzoek of de proclamatie van de Nationale vergadering, representeerende het Volk van Nederland, van den 18en Augustus, 1796, krachteloos maakt en buiten werking steld het Placaat van de voormalige staaten van Holland en Westfriesland, in dato 21 Julii 1730, tegen de Sodomie. Amsterdam, 1798.
Goudoever, Antonius v., De nefanda libidine. Diss. Utrecht, 1731.
Honert, T. H. v. d., De grouwelijkheijd der hoererij. Leijden, 1730.
Huber, Heeden's daagse Rechtsgeleertheijt soo elders als in Friesland gebruickelijk. 4e druk, 1742.
Indagingen, Alle de coijen van indagingen als mede alle de gedichten op de tegenwoordige tijd toepasselijk. ca. 1730. (Ex. in de Univ. Bibl. te Amsterdam en de Bibl. van het W.H.K. te Den Haag).
Koning, Jacobus, Geschiedkundige aanteekeningen, betrekkelijk de Lijfstraffelijke Regtsoefening te Amsterdam. Amsterdam, 1828.
Loens, Mr. Pieter, Regtelijke Aanmerkingen omtrent eenige Poincten Concerneerende de Ereecrabele Sonde tegens de Natuur. Rotterdam, 1760.
Matthaei, Antonii, De Criminibus del Lib. XXLVII et XLVIII Commentarius. Amstelodami, 1661.
Mel, Coenrat, Het Gruwelijk Sodom gestraft. Amsterdam, 1731.
Missive der Jonkeren, Hovelingen, Eigen-Erfden en Volmagten van de Ommelanden tusschen de Eems en de Lauwers aan de Hoogh Mogende Heeren Staten Generaal. Groningen, 24 Febr. 1734.
Noordkerk, Hermanni, De Matrimoniis, ob turpe Facinus, quod peccatum sodomiticum voecant, jure solvendis, Dissertatio. Amstelaedami, 1733.
Ranouw, Gedichten van den Beroemden Heer Willem van Ranouw, in leven Med. Doct. etc.; bij een verzameld en met een Herderskout over de gruwelen onzer dagen vermeerd door Albi Lijklama à Nyholt. Franeker, 1731.
Rooyaards, Albertus, Nodige Waerschouwinge tegens de Gemeenschap aen Sodoms Grouwelijke Zonde en Vreesselijke Straffen uyt Jes. I vers. 9 voorgesteld. Nijmegen, 1731.
Schotanius, Christianus, De geschiedenissen Kerckelijck ende Wereldlijck van Friesland Oost en West. Amsterdam, 1660.
Sententiën van den Hove van Holland, tegens Jacob Overvest, Martin van de Velde, Carel Aert, Hendrick Verron, Willem v. d. Hage en Jan v. Hooft. In dato v. d. 9 Maart, 1731. — Dito ... tegens verscheide Persoonen ter saake van gepleegde Sodomie. In dato 5 October 1731. — (Voorh. i. d. Univ. Bibl. te Leiden).
Weyerman, Jacob Campo, Zedekundige en Historische Bedenkingen over Proverb. 28 vers 15 en 17, met een Nareede behelsend eenige Regtsgeleerde Aenmerkingen over de Straf der Sodomie. Amsterdam, 1730.
Zurck, Eduard v., Codex Batavus, nader verklaert, uitgebreit en verhandeld volgens de Roomse en hedendaegse rechten. Delft, 1711.

III. Nieuwere werken over het vraagstuk der homosexualiteit.

Aletrino, Dr. A., (onder pseudonym Karl Ihlfeldt). Over Uranisme (Liefde voor hetzelfde geslacht). Amsterdam, 1905.

—— Uranisme et dégénérescense. Archives d'Anthropologie criminelle XXIII, Août—Septembre, 1908. (Fransche bewerking van de Hollandsche arbeid „Over uranisme").
—— Hermaphrodisie en uranisme. Amsterdam, 1908.
—— Der Liebesprocess. In „Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie. Stuttgart, 1913 (V, 1—2).
Anoniem. Open brief aan hen, die anders zijn dan de anderen door een hunner. Met een voorwoord van Felix Arts. Uitgave van het W.H.K., Den Haag.
Bergh van Eysinga, Dr. H. W. Ph. E. van den, Een medisch ornaat. Een gift aan wetenden. Amsterdam z. j.
Blondé, I. D., Wat ieder dient te weten van de wet tot bestrijding van zedeloosheid. Scheveningen, 1912.
Boer, Dr. S. de, De behandeling van homosexualiteit volgens Steinach. (Geneeskundige bladen XXI, 7) Haarlem, 1919.
Cohen—Tervaert, G. M., De Groetman Rudolf de Mepsche. (Over het monsterproces tegen homosexueelen in 1731). Diss. Den Haag, 1921. Niet i. d. handel.
Commutator, Homosexualiteit. (Neiging tot het eigen geslacht). Overdruk uit „De Socialistische Gids IV, Febr. 1919, Amsterdam.
—— Homosexualiteit. (Geslachtelijke neiging voor personen van dezelfde sexe). Bevattende tevens een proeve van bestrijding van Prof. Dr. H. IJ. Groenewegen's werk „Het duistere vraagstuk der sexueele ethiek. Met een voorwoord van Prof. Mr. W. A. Bonger, Amsterdam, 1927.
Duynstee, Mr. W. J. A. J., De leer der kuischheid. Centraal bureau voor eer en deugd. Roermond, 1927.
Dieren, E. van, Futuristische behandeling van zielszieken. Freudsche psychoanalyse. Wetenschap of waanzin? Weldaad of misdaad? Haarlem, 1927.
Groenewegen, Prof. Dr. H. IJ., Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek. Leiden, 1923.
—— Schijn-wetenschap en schijn-moraal in den strijd over het donkere vraagstuk der sexueele ethiek. Leiden, 1928.
Hayes, Dr. De Pederastie. Amsterdam, z. j.
Heipman, Mr. G., De neiging tot het eigen geslacht. Baarn, z. j. (Geschrift tegen minister Regout).
—— Over chanteurs en wat hun sterkte is. Amsterdam, 1910.
—— De groote overwinning van den minister van Justitie. Amsterdam, 1911.
—— De campagne van Mr. E. R. H. Regout, minister van Justitie, tegen de homosexueelen. (Niet i. d. handel). Amsterdam, 1911.
Hoop, Dr. J. H. v. d., Sexualiteit en zieleleven. Arnhem, 1926.
Jahrbücher für sexuelle Zwischenstufen. Hierin ook verslagen over het W.H.K., zoolang dit nog een afdeeling van het Duitsche „Wissenschaftlich-Humanitäre Komité" was.
Kropveld, A. Ir., Eenige gevallen uit de sexueele pathologie. Medisch weekblad, 27 Juli en 3 Aug. 1912.
Kropveld, Dr. A., Homosexualiteit en Homosexueelen.
Morvincit, A., Over kerkelijke normen en homosexualiteit. Baarn, z. j.
Morvincit, A. en **H. Balder,** Gelijkstelling van de homosexueelen. Baarn, 1923. (Serie Pro en Contra)
Ootmar, G. A.. De wereld van het kind. Laren, 1903.
Ortt, Felix, Sexueele ethiek. Amersfoort, 1904.
Rochussen, Jhr. Mr. W. F., Tegen het onnadenkend steunen van eene ergerlijke en zeer gevaarlijke propaganda. Haarlem, 1904.
Rogge, Dr. H. C., Nieuwe inzichten over de geslachtsdifferentiatie. In „De vragen van den dag." 1921.
—— Homosexualiteit. Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde. 66e jaarg., 10. 1922.
—— Homosexualiteit. Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde. 1922. Tweede helft, no. 10.
Römer, Dr. L. S. A. M. v., Ongekend leed. De physiologische ontwikkeling der geslachten in verband met de Homosexualiteit. Amsterdam, 1904.
—— Nogmaals het derde geslacht. Overdruk uit „De nieuwe tijd", Dec. 1904.
—— Weerlegging van Prof. Dr. J. K. A. Wertheim—Salomonson's beschouwing over het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen. Amsterdam, 1904.
—— Het uranisch gezin. Amsterdam, 1905.
—— Der Uranismus in den Niederlanden bis sum 19-Jahrhundert, mit besonderer Berücksichtigung der grossen Uranierverfolgung im Jahre 1730. Separatdruck aus „Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen". Leipzig, 1906.
Rutgers, Dr. J., Het geslachtsleven van den man. Almelo, 1915.
Schorer, Jhr. Mr. J. A., Tweeërlei Maat. Kritische beschouwingen. 's-Gravenhage, 1911.
Stokvis, Mr. Dr. Benno J., Brochure over de strafrechterlijke zijde van het homosexueele vraagstuk — titel nog onbekend — zal verschijnen te Amsterdam onder auspiciën van den „Wereldbond voor sexueele hervorming" (W.L.S.R.). (ca. 1933/34).
Valkema Blauw, H. C. Homosexualiteit. Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde. 1924. 14.
Veritas, Nogmaals over Uranisme (Homosexualiteit). Antwoord aan den Heer J. Rensburg Jr., Den Haag z. j.
W. H. K., Verschillende jaarverslagen van het Wetenschappelijk-Humanitair-Komité, Den Haag.
—— Wat iedereen behoort te weten omtrent Uranisme. Uitgave van het W.H.K., Den Haag.
Wij. Een blad voor ons. (Tijdschrift voor Homosexueelen. Slechts een nummer verschenen).

TIENDE HOOFDSTUK.

Erts, Letterkundig almanak. (Versch. jaargangen).
Greshoff, Jan, De pornografische Rijkscommissie—Kunst, Moraal, Commissies. (In „De Groene Amsterdammer" no. 2793 v. 13 Dec. 1930 en no. 2796 v. 3 Jan. 1931).
Helman, Albert, Het eeuwige kind. (In „De Groene Amsterdammer", no. 2897 v. 10 Dec. 1932).
Lewandowski, Dr. Herbert, Das Sexualproblem in der modernen Literatur und Kunst, Dresden, 1926.
—— Pornographie und Strafrecht. (In „Die Ehe", 5e jrg. no. 9).
Ritter Jr., Dr. P. H., De drang der zinnen in onzen tijd. Amsterdam, z. j. (1932).
Tempel, Rud. Het probleem der erotiek in de literatuur. (In „Nu", 2de jrg. no. 11 en 12, Amsterdam, 1929).
Wouters, D. en **Moormann, Dr. J.** Het straatlied. Een bundel schoone historie-, liefde- en oubollige liederen. Amsterdam, 1933.

ELFDE HOOFDSTUK.

Bemelmans, Prof. J. S. H., Kunst en pornografie. (In „Sexueele Hygiëne", 7de jrg., 1930, November nummer, blz. 75 e.v.).
Booven, Henri v., Karel de Nerée. (In „Elzeviers Maandschrift", jrg. XXI, 1911, Juli, blz. 6 e.v.).
Dongen, Kees v., Triomf der schilderkunst. (In „De Groene Amsterdammer", no. 2874 v. 2 Juli, 1932).
Gelder, Dr. H. E. van, Hollandsche vrouwen geschilderd. (In „Haagsche Post", winter-nummer, Kerstmis 1932).
Lewandowski, Dr. Herbert, Kunst und Kitsch. Vergleichende Studie. (Hiervan slechts een uittreksel gepubliceerd in „Die Ehe", 6e jrg. no. 11).
Stheeman, A., Tekst voor den Tentoonstellings-catalogus, uitgegeven ter gelegenheid van een tentoonstelling van werken van Karel de Nerée tot Babberich, December 1910.
Vermeulen, Matthijs, Het surrealisme. (In Erts, Letterkundig Jaarboek, Amsterdam, 1930, blz 171 e.v.).

BEKNOPT PERSONENREGISTER.

Adler, 308
Aldegonde, v. St., 286
Aletrino, 271, 275
Alva, 69

Balen Blanken, v., 222
Balzac, 279, 316
Beels, 268
Bemelmans, 295, 304, 312
Bemmelen, v., 223
Berg, v. d., 141
Beverswijk, 166
Bierens de Haan, J., 195 e.v., 220
Bierens de Haan, J. D., 70, 309
Bilderdijk, 288
Blankaart, 167 e.v.
Blaschko, 183, 188
Blüher, 35
Boeke, 72
Boerhave, 168
Boersma, 229
Bonger, 98, 194 e.v., 251, 273
Booven, v., 320
Bottema, 177 e.v.
Boudier Bakker, 296
Bourgondie, Ph. v., 129
Boucher, 316
Brand, 19
Brederode, 286
Breitner, 316
Broersma, 52, 165, 291
Brusse, 56, 226 e.v.
Brusse van Huizen, 295
Busken Huët, 31, 67, 68
Butler, 138
Bijler, 265, 275

Calverton, 72
Casanova, 111 e.v.
Cats, 68, 110, 286
Chabot, 331
Cicero, 160
Clinge Doorenbos, 50, 67
Cohen Tervaert, 267
Commutator, 272 e.v.
Conrad, 111
Cruishank, 137
Cuypers, 303

Daalder, 306
Da Costa, 289
Danser, 248
Dante, 279
Dieren, v., 10, 54, 329
Dietrich, 85
Dilthey, 17
Dix, 303
Dokkum, v., 264
Dongen, v., Dr. J. A., 323 e.v.
Dongen, Kees v., 323 e.v.
Donkersloot, 141 e.v.
Donner, 303
Doolaard den, 291
Drabricius, 264
Duynstee, 56, 275
Dijkveld, 31

Eckermann, 43
Eeden, v., 310
Eernstman, 35
Egeling, 141 e.v.
Ehrlich, 188
Emde—Boas, v., 224
Engelman, 291
Evers, 124

Famke, 82
Fechner, 19
Fokker, 141 e.v.
Fokkers, 130
Forel, 33
Fragonard, 316
Freud, 287
Funke, 60

Galenus, 168 e.v.
Gay, 131
Gelder, v., 325
Gerritsen, 213
Gestel, 327
Goethe, 43, 124, 226, 288
Gogh, v., 65, 220, 317, 322
Goll, Claire, 124
Gorter, 290
Goudoever, 265
Graaf, A. de, 78, 175, 193
Graaf, R. de, 168 e.v., 279 e.v.
Graauwhart, 134
Greshoff, 67, 290, 305, 312
Groenewegen, 272 e.v.
Groningen, v., 66
Grosz, 302

Haan, de, 263
Haire, 33, 233
Hamel, van, 271
Haller, 31
Hals, 70, 314
Hauptmann, 33
Havelaar, 44
Havelock Ellis, 33
Heine, 111, 118 e.v.
Heldring, 138
Helpman, 51, 277
Hermanides, 141
Hermans, 176
Heynsbergen, 222
Hirschfeld, 33, 224, 255, 280
Hoeven, v. d., 223
Honcoop, 178
Hooft, 286, 289
Hooft 't., 247
Houten, v., 213
Houwink, 91
Huber, 264
Huebner, 319
Huet, 141
Huizinga, 145
Huygens, 31

Ide—Bottenheim, 33
Iependaal, v., 300
Israëls, Isaäc, 316

Jacobs, Aletta, 95, 212 e.v.
Jadassohn, 189
Jong, A. M. de, 298, 300

Karel V, 23, 25, 31, 130, 264
Keg—Lind, 83
Kelder, 327
Keyserling, 66
Kircher, 168
Koentz, 139
Kloos, 290
Koch, Pijke, 319 e.v.
Konijnenburg, 318
Kouwer, 271
Kool, 292
Krantz, 72
Krauss Friedr. S., 18, 57
Krul, 311, 320
Kruijder, 327
Kuile, 290

Lautréamont, 165
Lewandowski, 19, 27, 33, 56, 293, 316
Leeuwen, v., 177, 185, 189
Leeuwenhoek, v., 279 e.v.
Levy—Lenz, 181
Leunbach, 33
Liepmann, 229
Lindsey, 32, 72
Linn, 244
Lokhorst, Emmy v., 53

Maerlant, 285
Malthus, 196 e.v.
Mander, v., 286
Mann, Thomas, 33, 297

Marcuse, 219
Marguérite, Victor, 33, 220
Mariana, 29
Maris, 325
Marsman, 290
Martialis, 166
Mepsche, 266
Methorst, 89, 195 e.v., 247
Michiels v. Kessenich, 73
Modderman, 256
Moesman, 320
Moorman, 300
Moreelse, 314
Morvincit, 253
Mounier, 141 e.v.
Maurik Broekman, 80, 88
Mulder, 170
Muller, 145
Müller, F. v., 43
Multatuli, 66, 220, 289

Naeff, Top, 295
Napoleon, 136
Neisser, 188
Nerée tot Babberich, 317, 321
Nietzsche, 316
Nürnberger, 204, 211

Obbink, 102, 109
Ogino—Knaus, 42, 200 e.v.
Oly, 247
Oosten, v., 290
Oosterwijk—Onderwater, 82
Ooy, C. M. v., 32, 33, 123, 124
Orlan, Pierre Mac, 42
Orr, 183
Oudeis, 44
Overbeek de Meyer, 141 e.v.
Ovidius, 81

Pasteur, 241
Pauwels, François, 100, 290
Pearl, 241 ev.
Perk, Jacques, 21, 289
Pierson, 138 e.v.
Pinkhof, 212
Polak, Prof. Leo, 33
Polak—Rosenberg, 33, 161
Pompe, 307
Postma, Cor, 67, 319
Potgieter, 289
Pothuis—Smit, C., 79 e.v.
Premsela, B., 33, 212 e.v., 222
Préval, 169
Pijper, Willem, 45

Raedt de Canter, Eva, 77, 295, 296
Ravenswood, 325
Regout, 248 e.v.
Rembrandt, 65, 220, 311
Remarque, 317
Reuter, 149
Reygensbergen, 166
Ribbing, 204, 211
Ridder, André de, 67
Ritter, Dr. P. H., 28, 51, 52, 67, 76, 294, 296
Rockefeller, 14
Roemer Visscher, 286
Römer, v., 268 e.v.
Romain, J., 302
Roovere, de, 285
Rops, 132
Rousseau, 28
Rossem, Mr. C. P. v., 61, 67
Rutgers, 212, 284
Ruusbroec, 285

Sanders, 125 e.v., 194 e.v, 234 e.v.
Sandhop, 229
Sanger, Margaret, 73
Savornin—Lohmann, 141 e.v.
Scharten, 288, 295
Scheltema, 293

Scheltema, Prof., 76
Schiller, 35
Schlichting, 167
Schorer, 270
Schroeder, 191
Semerau, 132
Shaw, B., 33
Simons, 223, 249
Sinclair, Upton, 33
Sixtus IV, 29
Slauerhoff, 291
Sluijters, Jan 323 e.v.
Smulders, 201 e.v.
Speenhoff, 48
Spengler, 18
Staring, 70
Stants, Nel, 82, 121
Steen, Jan, 70 e.v., 311 e.v.
Steinmetz, 15, 20, 110
Stheeman, 321
Stern, 255
Stuiveling, Garmt, 40
Swinderen, 141

Taverne, 271
Tempel, Rud., 293, 297, 298
Thomas de Torquemada, 29
Thorbecke, 47
Tiggers, Piet, 40
Timmermans, 285
Tjeenk Willink, 230
Toorop, Jan, 318
Toorop, Charley, 327
Treub, 81, 203, 219 e.v., 223 e.v., 284
Troost, 315
Tuyt, 212
Tussenbroek, v., 228

Uzanne, O., 120

Valk, v. d., 168 e.v.
Valkhoff, Dr. J, 33, 217 e.v.
Velde, v.d., 72, 75, 80, 81, 84 131, 204 e.v., 284
Ven, v. d., 101 e.v., 301
Verkade, 121
Vermeer, 315
Vondel, 101, 286
Vries, Th. de, 292

Waard, de, 212
Wagenaar, 321
Wells, H. G., 33
Warenaar, 69
Walzel, O., 19
Wassermann, 188
Werkendam, E., 297
Werf, v. d., 315
Wibaut, 32, 33, 73, 76, 85, 205 e.v.
Willem I, 137
Willem III, 31
Williams, George, 36
Witt, Jan de, 69
Witte, Dirk, 49
Wiebols, 247
Willink, 319, 327
Wiegman, 327
Wilde, Gosw. de, 266
Wolda, 235 e.v.
Wolf, Dr. Friedr., 72
Wolf, H. de, 33
Wolff, Prof. L. K., 33
Wouters, 300
Wijnman, 280
Wijnvelt, 261
Wijhe Smeding, Alie v., 51, 82, 99, 246, 293
Wijnaendts Francken, 82

Yperman, 166

Zevenboom, Alida, 60
Zola, 313
Zwaardemaker, 175

BEKNOPT ZAKENREGISTER

Aborteur, 226
Abortus prov, 214, 217 e.v., 228 e.v., 250, 262
Adviesbureaux, 186
Alcohol, 40
Aletta Jacobshuis, 214, 224 e.v.
Alkmaar, 130, 149
Amersfoort, 149
Amsterdam, 69, 98, 121, 125, 128, 130, 149, 151, 158, 174, 180, 228, 277
Arbeidersklasse, 298
Arnhem, 149, 151
Asyl, 138 e.v.

Baden, 57, 131
Bal masqué, 48
Bevolkingstoename, 197 e.v., 217, 247 e.v.
Bevolkingsvraagstuk, 230
Bioscopen, 309
Bisschoppen, 217
Boekhandelaar, 252
Bordeelen, 141, 250 e.v.
Bourgondië, 23, 69
Breda, 149
Bijgeloof, 108, 189

Calvinisme, 28
Carnaval, 48
Censuur, 64 e.v., 121, 201
Centr. bur. statistiek, 236 e.v.
Chantage, 250, 275
Conceptie-termijn, 206, 234
Criminaliteit, 10, 16, 249

Dansen, 131
Deftigheid, 65
Delft, 130
Dienstbode, 29
Dordrecht, 130, 149
Driehoekshuwelijk, 287

Echtscheiding, 86 e.v.
Eerbaarheid, 250, 254 e.v.
Erotiek, 16, 45, 78, 119 e.v., 279 e.v., 289, 309 e.v.
Exhibitionisme, 254

Familieleven, 68 e.v.
Farizeeïsme, 32
Fatsoen, 42 e.v., 67
Folklore, 102, 110
Friezen, 24, 146
Frigiditeit, 81

Geboortebeperking, 195 e.v.
Geboortefrequentie, 234
Geboorten, 236
Geslachtsgemeenschap, 200
Gonorrhoe, 166

Haag, den, 69, 117, 137, 151, 228, 251
Haarlem, 130
Havenpoliklinieken, 180 e.v.

Heksen, 30
Heksenvrees, 110
Hellevoetsluis, 149
Hervorming, 129, 153
Homosexualiteit ,121, 263 e.v.
Homosexueele literatuur, 300
Homosexueelen, 10, 250
Hoorn, 130
Huizen, 105
Huwelijk, 68 e.v., 86, 96 e.v., 98, 236, 293
Huwelijksbureaux, 89 e.v.

Indië, 179 e.v., 231
Inquisitie, 28
Israëlieten, 188

Jalouzie, 74, 85 e.v.
Jeugd, 27, 31, 32, 71, 101 e.v., 127, 255, 306
Jeugdvereenigingen, 34 e.v.

Kunst, 311 e.v.

Leeftijd, 183
Leiden, 57
Lichaamskultuur, 307
Liefde, 100 e.v.
Limburg, 21, 46, 175
Literatuur, 279

Maatschappelijk werk, 33, 123
Marine, 177
Marken, 104
Massage, 157 e.v.
Methoden, 17
Middelburg, 130
Minderjarigen, 150, 253 e.v., 269
Misdaden, 248

Naaktheid, 307
Neo-malthusianisme, 194 e.v.
Nieuw Matlh. bond, 34, 212 e.v.
Noordwijk, 59
Nijmegen, 24, 175

Onechte kinderen, 124
Ongehuwde moeder, 122
Onthouding, 206
Ontucht, 10, 248 e.v., 261 e.v.
Overbevolking, 195 e.v.
Overspel, 87, 250, 255 e.v.

Paedagogie, 68 e.v.
Patentgeneesmiddelen, 231
Periodieke onthouding, 201 e.v.
Placaat, 265
Pocken, 167 e.v.
Pockmeester, 167 e.v.
Pornographie, 251 e.v., 301 e.v., 313 e.v.
Prikkellectuur, 306
Proefhuwelijk, 32
Prophylactica, 169 e.v.
Prostitutie, 32, 66, 129, 156 e.v., 161 e.v., 173
Prostitutierecht, 162

Realisme, 279 e.v.
Reglementeering, 153, 173
Ridderromans, 285
Rotterdam, 125, 142, 166, 175, 180, 228, 276
Rutgershuis, 214

Salvarsan, 178 e.v.
Sanitas, 191, 231
Scheveningen, 59
Sexualiteit, 100 e.v.
Sexueele hygiëne, 124, 175, 304
Sexueele leven, 80 e.v.
Soest, 60
Souteneurs, 248
Souterliedekens, 286
Spakenburg, 105
Specialisten, 188
Spectator, 131
Spreekwoorden, 57, 133
Staphorst, 105 e.v.
Statistiek, 150, 224, 228, 239
Steenbeek, 138
Straatliederen, 300
Strich, 159
Syphilis, 145 e.v., 165 e.v.

Terechtstelling, 29
Tilburg, 126, 137
Tooneel, 119 e.v.
Twente, 126

Union Internationale, 186
Utrecht, 24, 128, 130, 162, 175

Veluwe, 21, 46
Vereenigingen, 33
Verkrachten, 250, 257
Verleiden, 250, 257
Vlaardingen, 180
Vlissingen, 149
Voorbehoedmiddelen, 33, 175, 222, 231 e.v., 255
Vreemdelingen, 186
Vrouwenbonden, 63 e.v.
Vrouwenemancipatie, 94
Vrouwenmode, 55 e.v.
Vrouwenpolder, 62
Vrouwenraad, 95, 161
Vrijen, 101
Vrije verloving, 32

Wereldbond v. sex. hervorming, 33, 89, 212, 224
Werkeloosheid, 224, 261
Wetensch. Hum. Komité, 271, 273
Wettelijke regeling, 153 e.v.

Zandvoort, 57
Zedelijkheid, 215
Zeden, 27
Zedengeschiedenis, 13
Zedeprenten, 56
Zeeuw, 46
Zetten, 151